

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ «ΦΕΡΩΝ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - ΡΗΓΑ»

ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Β' ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
«ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ - ΡΗΓΑΣ»

ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ
2 - 4 Ὀκτωβρίου 1992

ΜΕΡΟΣ Α'
Φεραί - Βελεστίνο

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ - ΕΥΑΓ. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1994

ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

Ἀφιέρωμα στή μνήμη
τοῦ
Λέανδρου Βρανούση

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΘΑΝ. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ - ΧΟΝΔΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΗ:

ΑΘΗΝΑ: ΑΒΕΡΩΦ 2 Τ.Κ. 104 33 ΤΗΛ.: 5238305 (4 γραμμές) FAX: 5238959

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ:

ΑΘΗΝΑ: ΑΒΕΡΩΦ 2 Τ.Κ. 104 33 ΤΗΛ.: 5238305 (4 γραμμές) FAX: 5238959

ΠΕΙΡΑΙΑΣ: ΚΑΡΑΟΛΗ & ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 45 Τ.Κ. 185 32 ΤΗΛ.: 4114417-8, FAX: 4173571

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ «ΦΕΡΩΝ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - ΡΗΓΑ»

ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Β' ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
«ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ - ΡΗΓΑΣ»

ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ
2 - 4 Ὀκτωβρίου 1992

ΜΕΡΟΣ Α'
Φεραί – Βελεστίνο

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ – ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1994

ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ
(1921-1993)

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

- Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. ΣΕΡΑΦΕΙΜ.
Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ.
Ὁ Βελεστινιώτης Ὑπουργός Ὑγείας, Πρόνοιας καὶ Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΟΥΡΛΑΣ.
Ὁ Νομάρχης Μαγνησίας κ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΡΤΖΙΑΝΗΣ.
Ὁ Δήμαρχος Βελεστίνου κ. ΓΑΡΥΦΑΛΛΟΣ ΓΕΡΟΒΑΣΙΛΗΣ.
Ὁ Δήμαρχος Βόλου κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΙΤΣΙΩΡΗΣ.
Ὁ Δήμαρχος Ἀλμυροῦ καὶ Πρόεδρος τῆς Τ.Ε.Δ.Κ. Μαγνησίας κ. ΣΠΥΡΟΣ
ΡΑΠΠΙΟΣ.
Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. ΜΙΧ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ.
Ὁ Πρόεδρος τῆς Δ.Ε. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας καὶ Πρύτανης τοῦ Πανεπι-
στημίου Ἀθηνῶν κ. ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΜΤΟΣ.
ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΙΟΥ, Καθηγητὴς Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου.
ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, τ. Δ/τῆς τοῦ Κέντρου Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου
Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐπίτιμος Δημότης Βελεστίνου.
ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΛΛΗΣ, ἀρχαιολόγος, Ἐφορος ΙΕ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ
Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, Λάρισα.
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, ὄμ. καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΥΡΚΟΣ, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Πρόε-
δρος τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἐταιρείας τῶν Θεσσαλῶν.
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, ὄμ. καθηγητὴς Πανεπιστημίου.
ΑΙΚ. ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ - ΚΑΜΗΛΑΚΗ, Δ.Φ., μέλος τῆς Δ.Ε. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλίας.
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΙΑΤΡΑΣ, Πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας Θεσσαλικῶν Ἐρευνῶν.
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, ὄμ. καθηγητὴς Πανεπιστημίου.

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

- ΠΡΟΕΔΡΟΣ** : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Παιδίατρος, Πρόεδρος τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης «Φερῶν - Βελεστίνου - Ρήγα».
- ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ** : ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΙΓΟΥΡΑΣ, Ἀντιεισαγγελέας Ἐφετῶν, Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης «Φερῶν - Βελεστίνου - Ρήγα».
- ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ** : ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ, Ἐρευνητῆς τοῦ Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- ΤΑΜΙΑΣ** : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΓΚΟΥΛΗΣ, Δημόσιος Ὑπάλληλος, Γεν. Γραμματέας τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης «Φερῶν - Βελεστίνου - Ρήγα».
- ΜΕΛΗ** :
- ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ, ἀρχαιολόγος τῆς ΙΓ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καί Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου.
 - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, ἀν. καθηγητῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
 - ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗΣ, ἀρχαιολόγος τῆς Β' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καί Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων.
 - ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΝΤΟΝΤΟΣ, Γεν. Γραμματέας τοῦ Συλλόγου Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν.
 - ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΕΙΜΩΝΑΣ, Διηγόρος - λογοτέχνης.
 - ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Δημοτικός Σύμβουλος Δήμου Βελεστίνου.
 - ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΥΒΑΤΑΣ, Δημοτικός Σύμβουλος Δήμου Βελεστίνου.
 - ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ, Προϊσταμένη τῆς Δ/σεως Πολιτιστικῆς Κίνησης, Ἐκπρόσωπος τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.
- ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ** :
- ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ «ΦΕΡΩΝ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - ΡΗΓΑ».
 - ΔΗΜΟΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ
 - ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΙΩΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ «ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ»
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος : Δημήτριος Καραμπερόπουλος
Ἀντιπρόεδρος : Χρήστος Χειμώνας
Γεν. Γραμματέας : Δημήτριος Κογκούλης
Είδ. Γραμματέας : Γεώργιος Κουζιάκας
Ταμίας : Εδάγγελος Ντόντος
Ἐφορος : Μαρία Καραθανάση-Λυχναρᾶ
Μέλη : Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη
Εδάγγελος Κακαβογιάννης
Γεώργιος Καζάκος

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΙΩΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος : Δημήτριος Καραμπερόπουλος
Ἀντιπρόεδρος : Λίτσα Ντόντου
Γεν. Γραμματέας : Εδάγγ. Ντόντος
Ταμίας : Νίκος Καππῆς
Μέλη : Καίτη Καραμάνου-Παπαρίζου
Δημήτριος Κογκούλης
Ἀπόστολος Τσουκανάκης

Β΄
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ
ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ - ΡΗΓΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ, 2-4 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1992

Ἡ ἀφίσα τοῦ Β' Συνεδρίου

Πρόλογος

Ἡ Ἐπιστημονική Ἑταιρεία Μελέτης «Φερῶν – Βελεστίνου – Ρήγα» καί ὁ Σύλλογος Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν μέ αἰσθήματα χαρᾶς καί ὑπερηφάνιας παραδίδουν στή δημοσιότητα τά Πρακτικά τοῦ Β' Συνεδρίου «Φεραί – Βελεστίνο – Ρήγας», οἱ ἐργασίες τοῦ ὁποίου ἔλαβον χώρα στή γενέτειρα τοῦ Ρήγα, στό ἱστορικό Βελεστίνο, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1992.

Μέ τή σημερινή ἔκδοση τῶν Πρακτικῶν ἐπιβεβαιώνεται ὅτι ἦταν πραγματοποιήσιμος ὁ πρωταρχικός μας πόθος καί στόχος νά γίνει μόνιμος θεσμός ἡ διοργάνωση, στό Βελεστίνο, Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων μέ σκοπό τή διερεύνηση τῶν ἀρχαίων Φερῶν, τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου τοῦ ἐθνεγέρτη Ρήγα καί τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς Βελεστίνου.

Ἄς σημειωθεῖ, πάντως, ὅτι ἀπόρροια τοῦ Β' Συνεδρίου εἶναι, ἐπίσης, καί ἡ ἔκδοση, σέ αὐτοτελεῖς μονογραφίες, τεσσάρων θεμάτων τοῦ Β' Συνεδρίου, τά ὁποῖα δέν ἦταν δυνατόν νά καταχωρηθοῦν στά Πρακτικά ἐκτός ἀπό περίληψή των. Συγκεκριμένα, ἐκδόθηκαν, ἤδη, τῆς κας Νίτσας Κολιοῦ, «Τά Βελεστινιώτικα. Χρονικά τοῦ Δήμου Φερῶν», Βόλος 1993, τοῦ κ. Φώτη Βογιατζῆ, «Τό Θέατρο στό Βελεστίνο καί οἱ θεατρικές παραστάσεις γιά τόν Ρήγα Φεραῖο στήν Θεσσαλία», Ἀθήνα 1994. Ὑπό ἐκτύπωση εἶναι τοῦ κ. Βασίλη Κ. Καραμπερόπουλου, «Ἡ συμμετοχή τῶν Βελεστινιωτῶν στό Ἀγροτικό Κίνημα» καί τοῦ κ. Ἀργύρη Πετρονάτη, «Βελεστίνου Ὀθωμανικά ἀρχιτεκτονήματα». Κατ' αὐτόν τόν τρόπο συμβάλλουμε στόν ἐμπλουτισμό τῆς βιβλιογραφίας, ἡ ὁποία θά εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν συγγραφή τῆς Ἱστορίας τοῦ Βελεστίνου.

Θά θέλαμε καί ἀπό τῆς θέσεως ἐδῶ νά εὐχαριστήσουμε ὄλους ὅσοι μᾶς ἐνίσχυσαν οἰκονομικά καί ἠθικά. Ἰδιαίτερα, τόν Δήμο Βελεστίνου καί τήν Ἐθνική Ἀσφαλιστική γιά τήν οἰκονομική ἐνίσχυση τῆς ἐκδόσεως τῶν Πρακτικῶν.

Στόχος μας εἶναι, μέχρι τή σημαντική ἐπέτειο τῶν διακοσίων χρόνων τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου (1798-1998) τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καί τῶν ἐπτά Συντρόφων του, νά ἔχουμε: α) Διοργανώσει τό Γ' Συνέδριο «Φεραί – Βελεστίνο – Ρήγας» τό 1997. β) Ἐπανεκδόσει καί τά ὑπόλοιπα ἔργα τοῦ Ρήγα (τά θεατρικά του ἔργα, τόν τόμο «Νέος Ἀνάχαρσις», τό Μονόφυλλο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καί τή «Χάρτα τῆς Ἑλλάδος»). γ) Στήσει ἓνα μεγαλοπρεπές Μνημεῖο τοῦ Ρήγα καί τῶν

έπτά Συντρόφων του στην Ἐθνική Ὀδό, ἔξω ἀπό τό Βελεστίνο, ὡς ἐλάχιστο δείγμα εὐγνωμοσύνης στόν ἐθνεγέρτη, τοῦ ὁποίου τά ἐπαναστατικά μηνύματα καί κηρύγματα νά ἀγγίζουν τούς διερχόμενους ἀπό τή γενέτειρά του, τό Βελεστίνο.

Τέλος, ὁ τόμος τῶν Πρακτικῶν τοῦ Β' Συνεδρίου ἀφιερώνεται στόν μελετητή τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα, ἐπίτιμο Δημότη Βελεστίνου καί συμπαραστάτη στά δύο Συνεδριά μας, Λεάνδρο Βρανούση (1921-1993).

Δημήτριος Ἀπ. Καραμπερόπουλος, παιδίατρος
Πρόεδρος
Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης
«Φερῶν – Βελεστίνου – Ρήγα»

Ἀθήνα, Δεκέμβριος 1994

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Παρασκευή 2 Ὀκτωβρίου 1994

Ἐναρκτήρια Συνεδρίαση

Ἐναρξη τῶν ἐργασιῶν.

Χαιρετισμοί ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Πολιτείας, Πνευματικῶν Ἰδρυμάτων καί Φορέων.

Ἐνακοινώσεις

1. **Ἰντζεσίλογλου Ἀργυρούλα:** Τό ἀρχαιολογικό-ἱστορικό πάρκο Φερῶν-Βελεστίνου. Μιά ἐφαρμόσιμη πρόταση.
2. **Πολυμέρου – Καμηλάκη Αἰκ.:** Προμελέτη ἀξιοποίησης τῶν ὑδροκίνητων ἐργαστηρίων τοῦ Βελεστίνου.
3. **Νιάρχος Κων/νος:** Ὁ λόγος καί τό ἐξώλογον στήν ἔννοια τῆς θυσίας τοῦ Ρήγα.
4. **Βρανούσης Λεάνδρος,** Ἄγνωστα νεανικά χειρόγραφα τοῦ Ρήγα.

Παραδοσιακοί χοροί στήν Κεντρική Ἀγορά τοῦ Βελεστίνου ἀπό τόν Σύλλογο Περιβολιωτῶν Μαγνησίας.

Δείπνο στούς Συνέδρους καί προσκεκλημένους ἀπό τόν Δήμο Βελεστίνου.

Σάββατο 3 Ὀκτωβρίου 1994

Ἐνακοινώσεις

Τμήμα Α'

1. **Νασίκα Ζωή:** «Τά δίκαια τοῦ ἀνθρώπου» καί ὁ Ρήγας Φεραῖος. Μετάγχιση πνεύματος ἐλευθερίας.

2. **Βογιατζής Φώτης:** Θεατρικές παραστάσεις για τον Ρήγα Φεραίο στη Θεσσαλία.
3. **Zečev Marin:** 'Ο Ρήγας Φεραίος και ο Τσιντούλοφ. Βίοι παράλληλοι.
4. **Jordan Konstantin:** 'Ο Ρήγας Φεραίος και η βαλκανική συνεργασία. 'Η διαχρονικότητα μιάς ιστορικής κληρονομιάς.
5. **Βλάχος Γεώργιος Κ.:** 'Ο Ρήγας Φεραίος, ο 'Αδαμάντιος Κοραΐς και η ελληνική 'Ιδέα.
6. **Μπολανάκης 'Ιωάννης:** 'Η θρησκευτικότητα του Ρήγα Βελεστινλή.
7. **Σταυρόπουλος Θεόδωρος:** 'Η άμεση δημοκρατία στο πολίτευμα και στην πολιτική θεωρία του Ρήγα Φεραίου.
8. **Τοπαλον Kiril:** 'Η επίδραση του έργου του Ρήγα στη Βουλγαρική λογοτεχνία του 19ου αιώνα.
9. **Ξενάκης Χρήστος:** Τό πείραμα στά βιβλία φυσικής του τέλους του 18ου αιώνα. 'Η περίπτωση του «Φυσικής 'Απάνθισμα» του Ρήγα.
10. **Καραμπερόπουλος Δημήτριος:** Ρήγα Βελεστινλή «Φυσικής απάνθισμα» και Γαλλική «Encyclopedie». Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου.

Τμήμα Β'

1. **Μουσιοπούλου – Παπαθανάση Καλλιόπη:** Περιβολιώτες αγωνιστές στην ποίηση του Ρήγα.
2. **Νίκου Βαγγέλης:** Νοσηλεία Βελεστινιωτών στο 'Αχιλλοπούλειο Δημοτικό Νοσοκομείο Βόλου (1903-1915).
3. **Μουζάκης Στέλιος:** Τιμές αγαθών και πολιτισμικά στοιχεία των κινητών κτηνοτροφικών πληθυσμών του Βελεστίνου από έγγραφα και δεφτέρια του τέλους του 19ου αιώνα ('Αρχείο Βασιλάκη Βοθουσιώτου, κατοίκου Βελεστίνου).
4. **Παπαδόπουλος Τάσος:** Οί επιδράσεις της έκβιομηχάνισης στον πολεοδομικό ιστό του Βελεστίνου από την προσάρτηση (1881) έως τά μέσα του 20ού αιώνα.
5. **Πρίντζος Γιάννης:** 'Ο ταμειευτήρας της Κάρλας και οί επιπτώσεις του στην ευρύτερη περιοχή.
6. **Παπαθανασίου 'Απόστολος:** Τό Βελεστίνo κατά την Φραγκοκρατία.
7. **Σιδέρης 'Ανδρέας:** Τό Βελεστίνo στους περιηγητές.
8. **Καραθανάσης 'Αθανάσιος:** Νικόδημος Μαζαράκης – Φεραίος, λόγιος του 17ου αιώνα.
9. **Μοράρος Κωνσταντίνος,** Τό Βελεστίνo του ΙΗ' – ΙΘ' αιώνα από την όπτική 'Ελλήνων γεωγράφων τής εποχής.

Γεῦμα στους Συνέδρους από τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη κ. Χριστόδουλο.

Σάββατο 3 Ὀκτωβρίου 1994

Ἐπίσκεψη τῶν Συνέδρων στό Μουσεῖο Γεωργικῶν Ἐργαλείων καί Παραδοσιακῆς Τεχνολογίας Βελεστίνου.

Ἀνακοινώσεις

Τμήμα Α'

1. **Παπαϊωάννου Γιάννης – Ζαχαρίου Γιούλικα:** Συντήρηση καί ἀντιγραφή πῆλινων προτομῶν τοῦ Ρήγα Φεραίου καί τοῦ Ἀθανασίου Διάκου στόν Ἱερό Ναό Ἁγίου Κωνσταντίνου Βελεστίνου.
2. **Poromanska Stoyna:** Ὁ Ρήγας σέ μιὰ βουλγαρική μετάφραση.
3. **Irmscher Johannes:** Ἐπίγραμμα τοῦ Θηρσίου γιά τόν Ρήγα.
4. **Σπέντζας Σάββας:** Προσέγγιση στήν οἰκονομική καί δημοσιονομική σκέψη τοῦ Ρήγα.
5. **Λεοντσίνης Γεώργιος:** Ἰδεολογικές συνιστώσες στό συγγραφικό ἔργο τοῦ Ρήγα.
6. **Κέρπης Ἰούλιος:** Οἱ ἐπιδράσεις τοῦ Ρήγα στήν ποιητική συνείδηση τῆς γενιάς τοῦ '30.
7. **Παπαδριανός Ἰωάννης:** Οἱ ὁπαδοί τοῦ Ρήγα στό Σεμλίνο.
8. **Strasburger Janusz:** Ὁ φιλελληνισμός στήν Πολωνία στά χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21. (Ἀναφορά στόν Ρήγα Βελεστινλή).

Τμήμα Β'

1. **Παπαδοπούλου Ἀρχοντία:** Ἡ πολιτική τῶν Φερῶν ἀπό τό 404 ἕως τό 192 π.Χ.
2. **Di Salvatore Massimo:** Alcuni aspetti della storia di Pherae en epoca classica, alla luce delle recenti indagini sul territorio.
3. **Λαϊνᾶς Θεοφάνης:** Ἀλκηστις, ἡ πρώτη ἔκφραση τῆς συζυγικῆς αὐτοθυσίας.
4. **Wartenberg Ute, Alexander of Pherae. History and Coinage.**
5. **Ἀραχωβίτη Πολυξένη:** Στοιχεῖα γιά τό προϊστορικό Βελεστῖνο.
6. **Χρυσοστόμου Παῦλος:** Ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου στή Θεσσαλία καί εἰδικότερα στίς Φερές.
7. **Κακαβογιάννης Εὐάγγελος:** Κεφάλι μαρμάρινου ἀγάλματος θεᾶς ἀπό τίς Φερές τῆς Θεσσαλίας.
8. **Μουστάκα Ἀλίκη:** Φερές καί Ἐνοδία. Νεότερα νομισματικά δεδομένα.

Δεῖπνο στούς Συνέδρους ἀπό τήν Ὄργανωτική Ἐπιτροπή.

Κυριακή 4 Ὀκτωβρίου 1994

Ἐπιμνημόσυνη δέηση στὸν ἀνδριάντα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, χοροστατοῦντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Δημητριάδος κ. Χριστοδούλου. Κατάθεση στεφάνων.

Ἀνακοινώσεις

Τμήμα Α'

1. **Χειμῶνας Χρῆστος:** Μερικὴ «ὀδογραφία» Ρήγα Φεραίου.
2. **Πρασᾶ Ἀννίτα:** Ρήγας Φεραίος – Ἰωάννης Καποδίστριας. Οἱ στόχοι τους γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ὀργάνωση ἀνεξάρτητου κράτους.
3. **Λόλιος Πέτρος:** Ὁ Ρήγας καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν.
4. **Μαντουβάλου Μαρία:** Ὁ Ρήγας στὰ βήματα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.
5. **Μελετιάδης Χάρης:** Ἡ «διὰ βίου ἐκπαίδευση» στὸ «Σχολεῖο τῶν Ντελικάτων Ἐραστῶν» τοῦ Ρήγα.
6. **Σκορδᾶ - Παπαγιαννοπούλου Ἀγγελική:** Τὸ Ἀστικὸ Σχολεῖο Βελεστίνου.
7. **Νασίκας Στέργιος:** Τὰ σχολεῖα τοῦ Βελεστίνου καὶ τὸ Ὑποδιδασκαλεῖο του ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας (1881).
8. **Σακκῆς Δημήτριος:** Κοινωνικοοικονομικὴ κατάσταση γονέων καὶ σχολικὴ ἐπίδοση μαθητῶν στὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο Βελεστίνου (1898-1909).

Τμήμα Β'

1. **Καραμπερόπουλος Βασίλειος:** Ἡ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς Βελεστίνου στὸ Ἀγροτικὸ Κίνημα.
2. **Κολιοῦ Νίτσα:** Δῆμος Φερῶν καὶ Βελεστίνου στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα.
3. **Ἀδάμου Γιάννης:** Ἡ μάχη τοῦ Βελεστίνου τοῦ 1897 μέσα ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα ἀρχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου Ἐλασσόνας καὶ ἀπὸ τίς τουρκικὲς πηγές τοῦ Ἐντέμ - Πασᾶ.
4. **Καρναβᾶς Ἀπόστολος:** Μεγάλο Μοναστήρι περιοχῆς Βελεστίνου. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ κοινωνικὴ συγκρότηση.
5. **Λαζάρου Ἀχιλλέας:** Κωνσταντῖνος Σμολένσκη καὶ παραπλανήσεις βιογραφικῆς.
6. **Πετρονώνης Ἀργύρης:** Ὀθωμανικὰ μνημεῖα Βελεστίνου.
7. **Καμηλάκης Παναγιώτης:** Ἐπαγγέλματα καὶ ἐπαγγελματικὸς βίος τοῦ Βελεστίνου μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση (1881).
8. **Ντελόπουλος Γεώργιος:** Ὄνοματολογικὰ καὶ τοπωνυμικὰ Βελεστίνου.
9. **Σπανός Κώστας:** Τὰ ἐπώνυμα τοῦ Βελεστίνου.

Γεῦμα στοὺς Συνέδρους ἀπὸ τὴν Ὄργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνεδρίου.

Κυριακή 4 Ὀκτωβρίου 1994

Ἐπίσκεψη-ξενάγηση τῶν Συνέδρων στούς ἀρχαιολογικούς χώρους καί τά ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Βελεστίνου.

Καταληκτῆρια Συνεδρίαση

Πορίσματα τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου. Διαπιστώσεις – προτάσεις – εὐχές – ψηφίσματα.

Στό τέλος τῆς συνεδρίασης ἀπονομή τιμητικοῦ διπλώματος ἀπό τόν Σύλλογο Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν στόν κ. Ἀντώνιο Βουλκούδη, φύλακα τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Βελεστίνου ἀπό τό 1969-1992, γιά τή σημαντική προσφορά του στή φύλαξη καί διάσωση τῶν μνημείων τοῦ Βελεστίνου.

Κατάλογος Συνέδρων

1. **Ἀδάμου Γιάννης**, Δημοσιογράφος, 6ης Ὀκτωβρίου 47, 40200 Ἐλασσόνα, τηλ. 22226, 22426.
2. **Ἀραχωβίτη Πολυξένη**, Ἀρχαιολόγος, ΙΓ' Ἐφορεία Προϊστ. καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, Στρ. Σαράφη 81, 38222 Βόλος, τηλ. 36153.
3. **Βλάχος Γεώργιος Κ.**, Καθηγητής, Ἀκαδημαϊκός, Ἀργολίδος 68, 11523 Ἀθήνα τηλ. 6916497.
4. **Βογιατζῆς Φώτης**, Ἱστορικός, Καρβελά 27, 15342 Ἀγ. Παρασκευή Ἀττικῆς, τηλ. 6010796.
5. † **Βρανούσης Λεάνδρος**, τ. Δ/ντῆς τοῦ Κέντρου Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐπίτιμος δημότης Βελεστίνου, Ἀθανασιάδου 4, 11521 Ἀθήνα, τηλ. 6428338.
6. **Di Salvatore Massimo**, ἐρευνητής Universita Delli Studi di Milano I, Masson de l' Orient Mediterranéen, Lyon France, Via Valle Intelvi Argegno (Como) - Italia 22010, τηλ. 821072.
7. **Ζαχαρίου Γιούλικα**, Συντηρήτρια Ἀρχαιοτήτων Ἐπιχειρηματικοῦ Πολιτισμοῦ, ΙΓ' Ἐφορεία Προϊστ. καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, Ἀθανασάκη 1, 38222 Βόλος, τηλ. 28563.
8. **Zečev Marin**, Καθηγητής Πανεπιστημίου Σόφιας, acad. G. Bonstev, 6, Sofia 1113, Bulgaria, τηλ. 228473.
9. **Ἰντζεσίλογλου Ἀργυρούλα**, Ἀρχαιολόγος, ΙΓ' Ἐφορεία Προϊστ. καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, Ταξιαρχῶν 7, 38446 Ν. Ἰωνία Βόλου, τηλ. 69198.
10. **Iordan Konstantin**, Ἐπιστημονικός Συνεργάτης τοῦ Ἰνστιτούτου Σπουδῶν Ν.Α. Εὐρώπης Ρουμανίας.
11. **Irmischer Johannes**, Prof. Dr. Sc. Phil., Nordendstr 49, D-O 1110 Berlin, Germany, τηλ. 48270888.
12. **Κακαβογιάννης Εὐάγγελος, Δ. Φ.**, Ἀρχαιολόγος, Β' Ἐφορεία Προϊστ. καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, Τιμισκῆ 24, 11472 Ἀθήνα, τηλ. 3613424.
13. **Καμηλάκης Παναγιώτης**, Ἐρευνητής τοῦ Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Φιλονόης 5, Ζωγράφου 15773, τηλ. 7794104.
14. **Καραθανάσης Ἀθανάσιος**, Ἀναπλ. Καθηγητής τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεογένους Χαρίση 86, 54639 Θεσσαλονίκη, τηλ. 903441.
15. **Καραπερόπουλος Βασίλειος Κ.**, πρῶην Δήμαρχος Βελεστίνου, 37500 Βελεστίνο, τηλ. 22321.
16. **Καραπερόπουλος Δημήτριος Ἀπ.**, Παιδίατρος, πρόεδρος τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης «Φερῶν - Βελεστίνου - Ρήγα», Μιλτιάδου 3, 14562 Κηφισιά, τηλ. 8011066.
17. **Καρῆς Γιάννης**, Ἱστορικός τῶν ἐπιστημῶν, ἐρευνητής τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν / Ε. Ι. Ε., Ναυαρίνου 36, 16345 Ἡλιούπολη, τηλ. 9930381.

18. **Καρναβάς Ἀπόστολος**, Δάσκαλος, Γεν. Γραμματέας τοῦ Μουσείου Γεωργικῶν Ἐργαλείων Βελεστίνου, Μ. Μοναστήρι, 41500 Λάρισα, τηλ. 711267.
19. **Κέρπης Ἰούλιος - Φανούριος**, Φιλολόγος - λογοτέχνης, Ρόδου 35, 10446 Ἀθήνα, τηλ. 8656520.
20. **Κολιῦ Νίτσα**, Δημοσιογράφος - συγγραφέας, Πλαστήρα 28, 38222 Βόλος, τηλ. 38516, 37537.
21. **Κύρκος Βασίλειος**, Καθηγητὴς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Λ. Πορφύρα 23, 154 51 Ν. Ψυχικό, τηλ. 6471193.
22. **Λαζάρου Ἀχιλλέας, Δ. Φ., γ.** Chargé de cours à la Sorbonne (Paris IV), Περικλέους 17, 18536 Πειραιάς, τηλ. 4523326.
23. **Λαϊνῶς Θεοφάνης**, Φιλολόγος - συγγραφέας, Χρυσοχούου 6, 41222 Λάρισα, τηλ. 254831.
24. **Λεοντσίνης Γεώργιος**, Ἀναπλ. Καθηγητὴς Ἱστορίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Βαλανίου 6-8, 18536 Πειραιάς, τηλ. 4518279.
25. **Λιόλιος Πέτρος**, ἐπὶ διατριβῇ στό Πανεπιστήμιο τοῦ Βουκουρεστίου Ρουμανίας, Orlando 6, Bucurest, Romania.
26. **Μαντουβάλου Μαρία**, ἐπ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Τ. Θ. 77151, 17510 Π. Φάληρο Ἀττικῆς, τηλ. 9821796.
27. **Μελετιάδης Χάρης**, Λέκτωρ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Κωνσταντᾶ 180, 38221 Βόλος, τηλ. 39437.
28. **Μοράρος Κωνσταντῖνος**, Οἰκονομολόγος - ἱστορικός, Σαράφη 30, 382 21 Βόλος, τηλ. 20104.
29. **Μουζάκης Στέλιος**, Πολ. μηχανικός - λαογράφος - ἱστορικός, Δρυάδων 3, 14122 Ν. Ἡράκλειο Ἀττικῆς, τηλ. 2813420.
30. † **Μουσιοπούλου - Παπαθανάση Καλλιόπη**, Ἱστορικός - λαογράφος, Χανίων 12, 11257 Ἀθήνα, τηλ. 8216333.
31. **Μουστάκα Ἀλίκη**, ἐπ. Καθηγήτρια Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Βακχυλίδου 16, 11528 Ἀθήνα, τηλ. 7229811.
32. **Μπολανάκης Ἰωάννης**, Θεολόγος, καθηγητὴς Μ.Ε., Β. Λάσκου 38, 11633 Ἀθήνα, τηλ. 7519780.
33. **Νασίκα Ζωή**, Καθηγήτρια Ἀγγλικῆς Φιλολογίας Μ.Ε., Μομφεράτου 32, 11473 Ἀθήνα, τηλ. 6437229.
34. **Νασίκας Στέργιος**, Δάσκαλος, Σταθᾶ 25, 38221 Βόλος, τηλ. 36464.
35. **Νιάρχος Κωνσταντῖνος**, ἐπὶκ. Καθηγητὴς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Δαφνομήλη 23, 11471 Ἀθήνα, τηλ. 3604095.
36. **Νίκου Βαγγέλης**, Φιλολόγος, καθηγητὴς Μ.Ε. Βασσάνη 159, 38333 Βόλος, τηλ. 27795.
37. **Ντελόπουλος Γεώργιος**, Γλωσσολόγος, τέως ἐρευνητὴς Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κουντουριώτου 2, 15562 Χολαργός Ἀττικῆς, τηλ. 6518116.
38. **Ξενάκης Χρήστος**, Δρ., Φυσικός, ἐπιστημονικός συνεργάτης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Κ. Γαρέφη 16, 38222 Βόλος, τηλ. 20316.

39. **Παπαδόπουλος Τάσος**, Ἀρχιτέκτων - μηχανικός, Ἄτλαντος 12, 17561 Π. Φάληρο Ἀττικής, τηλ. 9822674.
40. **Παπαδοπούλου Ἀρχοντία**, Φιλολόγος, γυμνασιάρχης, Θράκης 16, 18450 Νίκαια Πειραιῶς, τηλ. 4922595.
41. **Παπαδριανός Ἰωάννης Α.**, Βαλκανιολόγος, ἐπικ. Καθηγητής Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Φιλελλήνων 12-14, 54645 Θεσσαλονίκη, τηλ. 855409.
42. **Παπαθανασίου Ἀπόστολος**, Δικηγόρος, συγγραφέας, Δημητριάδος 138, 38221 Βόλος, τηλ. 25697, 24587.
43. **Παπαϊωάννου Γιάννης**, Συντηρητής Ἀρχαιοτήτων Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, 5η Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων, Μεταμορφώσεως - Γαζῆ, 38333 Βόλος, τηλ. 36789.
44. **Πετρονάκης Ἀργύρης**, Ἀρχιτέκτων, ἀναπλ. Καθηγητής Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Σόλωνος 89, 54248 Θεσσαλονίκη, τηλ. 319545.
45. **Πολυμέρου - Καμηλάκη Αἰκατερίνη, Δ. Φ.**, Διευθύντρια τοῦ Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Φιλονόης 5, Ζωγράφου 15773, τηλ. 7794104.
46. **Poromanska Stoyna**, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Σόφιας, Suchodolska Str. 2, Block 38-1 1373 Sofia, Bulgaria, τηλ. 222202.
47. **Πρασᾶ Ἀννίτα**, Ἱστορικός, Προϊσταμένη Γ.Α.Κ. - Ἀρχείων νομοῦ Μαγνησίας, Γαμβέτα 12, 38221 Βόλος, τηλ. 32747.
48. **Πρίντζος Γιάννης**, Ἀγρονόμος, τοπογράφος - μηχανικός, Μέλος Διοικούσας Ἐπιτροπῆς ΤΕΕ Μαγνησίας, Νομαρχιακός Σύμβουλος, Τσιτσιλιάνου 53, 38222 Βόλος, τηλ. 21943.
49. **Σακκῆς Δημήτριος Α., Δ.Φ.** Φιλολόγος, Παιδαγωγικά Τμήματα Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Ἀργοναυτῶν, 38221 Βόλος, τηλ. 49944.
50. **Σιδέρης Ἀνδρέας**, Ἱστορικός, ἀρχαιολόγος, Θάσου 21, 11257 Ἀθήνα, τηλ. 8644617.
51. **Σκορδά - Παπαγιαννοπούλου Ἀγγελική**, Φιλολόγος, Σταθᾶ 8, 38221 Βόλος, τηλ. 37975.
52. **Σπανός Κώστας**, Ἱστορικός ἐρευνητής, ὀνοματολόγος, ἐκδότης - διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ «Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο», Ἀσκληπιοῦ 68, 41222 Λάρισα, τηλ. 252491.
53. **Σπέντζας Σάββας Παρ.**, τακτικός Καθηγητής Πολιτικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Σ.Σ.Ε., Ρηγίλης 16, Ἀθήνα 10674 Ἀθήνα, τηλ. 7252188.
54. **Σταυρόπουλος Θεόδωρος Γ.**, Δικηγόρος, Διδάκτωρ τοῦ Δικαίου καί τῶν Οἰκονομικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Παρισίων I, Ἀβέρωφ 10, 10433 Ἀθήνα, τηλ. 8226021.
55. **Strasburger Janusz**, Συγγραφέας, νεοελληνιστής, Dłuea 8/14 M. 38 Warszawa 00238, Polska, τηλ. 318666.
56. **Topalov Kiril**, Καθηγητής Πανεπιστημίου Σόφιας, Dragalevci, «Kapina» 14 Sofia - 1415, Bulgaria, τηλ. 671359.

57. **Χειμώνας Χρήστος Β.**, Δικηγόρος, δημοσιογράφος, λογοτέχνης, Κ. Παπαρηγοπούλου 32, 11473 Ἀθήνα, τηλ. 6410556.
58. **Χρυσοστόμου Παῦλος**, Δ.Φ., Ἀρχαιολόγος, ΙΖ' Ἐφορεία Προϊστ. καί Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, Ἀφῶν Παπαϊωάννου 28, 58100 Γιαννιτσά, τηλ. 20559.
59. **Wartenberg Ute**, Dr., Curator of Greek Coins, Department of Coins and Medals, British Museum, London WC1B 3D6, England, τηλ. 3238551.

Τό Χρονικό του Συνεδρίου

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ

Γιά τήν προώθηση τῶν ἐρευνῶν καί μελετῶν τῆς περιοχῆς Βελεστίνου, ὁ κ. Δημήτριος Ἄπ. Καραμπερόπουλος, τό 1986, μετά τή διοργάνωση τοῦ Α' Συνεδρίου, εἶχε τήν ἰδέα καί, μέ τή βοήθεια τοῦ ἀρχαιολόγου κ. Εὐάγγελου Κακαβογιάννη, προχώρησε στήν ἴδρυση τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης «Φερῶν – Βελεστίνου – Ρήγα», τῆς ὁποίας μέλη εἶναι ἐπιστήμονες πού ἐνδιαφέρονται γιά τίς ἀρχαῖες Φερές, γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ ἐθνεγέρτη Ρήγα καί τό νεώτερο Βελεστῖνο. Μετά τήν ἐξέλιξη αὐτῆ τῆν διοργάνωση τοῦ Β' Συνεδρίου ἀνέλαβε ἡ Ἐπιστημονική Ἑταιρεία σέ συνεργασία μέ τόν Δήμο Βελεστίνου καί τό Σύλλογο Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν.

Ἀναγγελία Β' Συνεδρίου

Κατά τήν παρουσίαση του Α' τόμου ΥΠΕΡΕΙΑ στό Πνευματικό Κέντρο τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, τήν ἀνοιξη τοῦ 1991, ἀναγγέλθηκε ἡ διοργάνωση τοῦ Β' Συνεδρίου, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1992 στή γενέτειρα τοῦ Ρήγα, στό Βελεστῖνο. Παράλληλα, συστήθηκε ἡ Ὄργανωτική Ἐπιτροπή τοῦ Β' Συνεδρίου, ἡ ὁποία ἐπισημοποιήθηκε μέ τήν ὑπ. ἀρ. 593/1991 ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.

Πρώτη Ἐγκύκλιος-Πρόσκληση

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1992 ἐστάλη ἡ πρώτη ἐγκύκλιος-πρόσκληση σέ ἐπιστημονικούς φορεῖς καί εἰδικούς ἐπιστήμονες καθῶς καί δελτία Τύπου ἐστάλησαν στόν ἡμερήσιο Τύπο τῆς Ἀθήνας, Θεσσαλίας καί Ραδιοφωνικούς Σταθμούς. Ἐκτενέστερα ἀναρέφθηκε στή «Φωνή τοῦ Βελεστίνου». Ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ἦταν νά φθάσουν στήν Ὄργανωτική Ἐπιτροπή, μέχρι τόν Ἰούνιο τοῦ 1992, οἱ πενήντα ἐξι συμμετοχές Συνέδρων, Ἑλλήνων καί Ξένων, καθῶς καί οἱ τίτλοι τῶν ἀνακοινώσεών των.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν οικονομική ἐνίσχυση τῆς διοργάνωσης τοῦ Β' Συνεδρίου ἀπευθυνθήκαμε σέ κρατικούς καί ἰδιωτικούς φορεῖς γιά νά πετύχουμε τήν ἀνετη, οικονομικά, διεξαγωγή τοῦ Συνεδρίου.

Ἡ Ὄργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Β' Συνεδρίου. Στὸ δῆμα ὁ πρόεδρος κ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος καὶ στὸ τραπέζι ἀπὸ ἀρ. ὁ κ. Δημήτριος Κογκούλης, ταμίας, ὁ κ. Νικ. Σίγουρας, ἀντιπρόεδρος καὶ ὁ κ. Παν. Καμηλάκης γραμματέας.

Μέρος τοῦ ἀκροατηρίου. Στὴν πρώτη σειρὰ ἀπὸ ἀρ. διακρίνονται: ὁ βουλευτὴς Μαγνησίας καὶ νῦν Νομάρχης κ. Πάνος Σκοτινιώτης, ὁ Δήμαρχος Βόλου κ. Δημ. Πιτσιώρης, ὁ Σεβασμιώτατος Δημητριάδος κ. Χριστόδουλος.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Τὴν Παρασκευὴ 2 Ὀκτωβρίου 1992 μὲ ἐκδρομικὸ λεωφορεῖο, προσφορὰ τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς, οἱ Σύνεδροι πού διέμειναν στήν Ἀθήνα, καθὼς ἐπίσης καί οἱ ξένοι ἐπιστήμονες πού ἦρθαν ἐν τῷ μεταξύ ἀεροπορικῶς, μεταφέρθηκαν κατ' ἀρχὴν στὸν Βόλο γιὰ τὴν ἐγκατάστασή τους σὲ ξενοδοχεῖα γιὰ τὸ τριήμερο τοῦ Συνεδρίου.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς Παρασκευῆς, ἀφοῦ ὁ χῶρος διεξαγωγῆς τοῦ Συνεδρίου, τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο Βελεστίνου, εἶχε διαμορφωθεῖ κατάλληλα, ἀρχισε ἡ προσέλευση τῶν Συνέδρων, τῶν ἐπισήμων καί τοῦ κόσμου. Ὁλος ὁ χῶρος ἦταν κατάμεστος ἀπὸ κόσμο, πού περίμενε τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν τοῦ Β' Συνεδρίου.

Στις 6.15 μ.μ. τὸ προεδρεῖο τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς πῆρε τίς θέσεις του καί ὁ κ. Δημήτριος Κογκούλης, Γεν. Γραμματέας τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας, ἀνέλαβε τὴν παρουσίαση τῶν ὀμιλητῶν καί ἀνήγγειλε τοὺς χαιρετισμούς πού εἶχαν σταλεῖ.

Ἐναρξη - Χαιρετισμοί

Ἡ ἔναρξη τοῦ Β' Συνεδρίου ἀρχισε μὲ τὸν χαιρετισμὸ τοῦ προέδρου τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς κ. Δημήτριο Ἀπ. Καραμπερόπουλο, ὁ ὁποῖος καλωσόρισε τοὺς συνέδρους στὴ γενέτειρα τοῦ Ρήγα, ἕξι χρόνια μετὰ τὸ Α' Συνέδριο, καθὼς ἐπίσης τοὺς προσκεκλημένους καί ὄλους τοὺς ἀκροατές. Ἀναφέρθηκε ἐκτός τῶν ἄλλων στὴ σημασία τῶν Συνεδρίων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα συμβάλλουν στὴ γνώση τῆς ἱστορίας μας καί τῆς αὐτογνωσίας μας.

Στὴ συνέχεια ὁ Δήμαρχος τοῦ ἱστορικοῦ Βελεστίνου κ. Γαρ. Γεροβασίλης ἀπηύθυνε ἐγκάρδιο χαιρετισμὸ καί τόνισε ἐκτός τῶν ἄλλων πόσο τὰ συνέδρια αὐτὰ βοηθοῦν τοὺς κατοίκους στὸ νὰ γνωρίσουν τὸν τόπο τους.

Μετά, χαιρετισμούς ἀπεύθυναν ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας κ. Νικόλαος Σίγουρας καί ὁ Γεν. Γραμματέας τοῦ Συλλόγου Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν κ. Εὐάγγελος Ντόντος. Τὸν λόγο στὴ συνέχεια ἔλαβε ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Χριστόδουλος, ὁ ὁποῖος ἀπεύθυνε ἐγκάρδιο χαιρετισμὸ στοὺς Συνέδρους, συνεχάρει τοὺς διοργανωτές τοῦ Συνεδρίου, καθὼς καί τὸ Σύλλογο Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν γιὰ τὴν ἀπόφασή του νὰ στήσει Μνημεῖο τοῦ Ρήγα Φεραίου στήν Ἐθνικὴ Ὀδὸ, ἔξω ἀπὸ τὸ Βελεστίνο.

Χαιρετισμούς ἀπεύθυναν ἐπίσης ἡ Γεν. Γραμματέας τῆς Ἱστορικῆς καί Λαογραφικῆς Ἐταιρείας τῶν Θεσσαλῶν κα. Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας Θεσσαλικῶν Ἐρευνῶν κ. Δημ. Σιάτρας, ὁ Πρόεδρος τῆς Ὁμοσπονδίας Συλλόγων Μαγνησίας Ἀττικῆς κ. Χρ. Χειμῶνας, ὁ Πρόεδρος τοῦ Μουσείου Γεωργικῶν Ἐργαλείων Βελεστίνου κ. Σταύρος Παπαγεωργίου, ἐκ μέρους τῆς ΠΕΑΕΑ ὁ κ. Κώστας Παπαθεοδώρου καί ὁ κ. Β. Μουντάκης ἐκ μέρους τῆς ΙΛΑΕΚ.

Μέρος τοῦ ἀκροατηρίου. Στὴν πρώτη σειρά ὁ Ὑπουργὸς Ὑγείας – Πρόνοιας κ. Γεώργιος Σούζλας.

Στο δῆμα ὁ Δήμαρχος Βελεστίνου κ. Γαρ. Γεροβασίλης ἀπενθύνει χαιρετισμό.

Ὁ Ὑπουργὸς Ὑγείας καὶ Πρόνοιας κ. Γεώργιος Σούρλας ἀπεύθυνε θερμὸ χαιρετισμὸ καὶ κήρυξε τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου.

Παρέστησαν

Τίμησαν μέ τὴν παρουσία τους τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Β' Συνεδρίου ὁ βουλευτὴς τοῦ Συνασπισμοῦ κ. Π. Σκοτινιώτης, ὁ Δήμαρχος Βόλου κ. Δ. Πιτσιώρης, ἐκπρόσωπος τοῦ Νομάρχου, οἱ πρόεδροι τῶν Κοινοτήτων Ριζομύλου καὶ Καναλιῶν, ὁ Διοικητὴς τῆς 111Π.Μ. Ν. Ἀγχιάλου, ὁ Διοικητὴς τοῦ Λιμενικοῦ Σώματος Βόλου, ἐκπρόσωπος τοῦ Διοικητοῦ τοῦ 304 ΠΕΒ.

Τηλεγραφήματα

Πρὸς τὸ Συνέδριο ἐστάλησαν τηλεγραφήματα μέ τὰ ὁποῖα χαιρέτισαν τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν ἀπὸ: Τὴν ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ κ. Ἄννα Ψαρούδα-Μπενάκη, τὸν Γεν. Γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ κ. Παναγιώτῃ Φωτέα, τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Μιχ. Σακελλαρίου, τὸν Πρόεδρο τῆς Δ.Ε. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας καὶ Πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Πέτρο Γέμτο, τοὺς βουλευτὲς Μαγνησίας κ. Δημοσθ. Βουβαλοῦδη καὶ κ. Χρήστο Ἀντανίου, τὸν Πρόεδρο τοῦ Ἐπιμελητηρίου Μαγνησίας κ. Γιάννη Ἀμοιρόγλου, τὸν Πρόεδρο τοῦ Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων κ. Θεόδωρο Νημᾶ, τὴν Πρόεδρο τοῦ Λαογραφικοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Λάρισας κ. Λένας Γουργιώτη, τὸν Πρόεδρο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἐταιρείας τῶν Θεσσαλῶν, καθηγητὴ κ. Ἰωάννη Μαρκαντώνη, τὸν κ. Θανάση Νάκο, τὴν κ. Μαίρη Μιχαηλίδου, τὸν Πρόεδρο τῆς Λάρκο καὶ πρ. βουλευτὴ κ. Νίκο Καλλέ, τὴν κα. Εὐδοκία Σαββάνη τῆς Ἑλληνικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ BBC, τὸν Πρόεδρο τῆς Ἱστορικῆς Λαογραφικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Κρήτης κ. Κώστα Μουντσούρη.

Τέλος, διαβάσθηκε τηλεγράφημα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γεωργίου Βλάχου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἀναχωρήσεώς του γιὰ τὸ Βελεστίνο εἶχε ὑποστῆ μικρὸ ἀτύχημα, πού καταστοῦσε ἀδύνατη τὴν μετακίνησή του.

Παραδοσιακοὶ χοροὶ

Μετά τὸ τέλος τῶν ἀνακοινώσεων τῆς σέ ὀλομέλεια συνεδριάσεως, στὴν κεντρικὴ ἀγορὰ τοῦ Βελεστίνου, ὁ Σύλλογος Περιβολιωτῶν Μαγνησίας παρουσίασε στοὺς Συνέδρους παραδοσιακοὺς χορούς, τοὺς ὁποῖους χόρευαν νέοι καὶ νέες τοῦ Συλλόγου.

Συνεδριάσεις

Οἱ συνεδριάσεις κατὰ τὸ Σάββατο καὶ τὴν Κυριακὴ διεξήχθησαν σέ δύο τμήματα μέ τὴ συμμετοχὴ πολλῶν ἀκροατῶν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, στὸ τριήμερο 2-4 Ὀκτωβρίου, ἦταν δυνατόν νά παρουσιασθοῦν οἱ πολλὲς καὶ ἐνδιαφέρουσες ἀνακοινώσεις.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στίς ἐργασίες τοῦ Συνεδρίου συμμετεῖχαν μέ ἀνακοινώσεις καὶ ὀκτώ, ἔναντι δύο τοῦ Α' Συνεδρίου, Συνέδροι ἀπὸ τὴν περιοχὴ Βελεστίνου,

Φωτογραφία από την ξενάγηση τῶν Συνέρων στους ἀρχαιολογικούς χώρους τοῦ Βελεσίνου ἀπὸ τὴν Ἀγγ. Ἰντζεσίλογλου.

Μέρος τοῦ ἀκροατηρίου τοῦ Β' Συνεδρίου.

στοιχείο πού δείχνει τήν ἀπήχηση τῶν Συνεδρίων καί στους γηγενῆς ἐπιστήμονες.

Ἐπισκέψεις

Κατά τή διάρκεια τοῦ Β' Συνεδρίου οἱ Σύεδροι εἶχαν τήν εὐκαιρία νά ἐπισκεφθοῦν τό Μουσεῖο Γεωργικῶν Ἐργαλείων καί Παραδοσιακῆς Τεχνολογίας, ὅπου ἐξέφρασαν τό θαυμασμό τους γιά τήν ποικιλία τῶν ἐκθεμάτων καί τήν ἄρτια ὀργάνωσή του.

Ἐπίσης, ξεναγήθηκαν στους ἀρχαιολογικούς χώρους καί τά ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Βελεστίνου ἀπό τήν ἀρχαιολόγο καί Ἀργυρούλα Ἰντζεσίλογλου.

Ἐπιμνημόσυνη δέηση

Τήν Κυριακή τό πρωί, 4 Ὀκτωβρίου, ἐψάλει ἐπιμνημόσυνη δέηση στόν ἀνδριάντα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καί κατατέθησαν στέφανοι.

Προσφορά γευμάτων

Στους συνέδρους προσφέρθηκαν γεύματα ἀπό τόν Σεβ. Μητροπολίτη Δημητριάδος, κ. Χριστόδουλο, τό Δήμο Βελεστίνου καί τήν Ὀργανωτική Ἐπιτροπή τοῦ Συνεδρίου.

Οἰκονομική ἐνίσχυση

Τήν διοργάνωση τοῦ Β' Συνεδρίου ἐνίσχυσαν τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Χριστόδουλος, ἡ Νομαρχία Μαγνησίας, ὁ Δήμος Βελεστίνου, ἡ Ἀγροτική Ἀσφαλιστική, ἡ Χαλυβουργία Θεσσαλίας, ἡ ἐταιρεία ERGO, τό Μουσεῖο Γεωργικῶν Ἐργαλείων Βελεστίνου, ἡ Ἡλεκτροεισαγωγική τῶν Ἀδελφῶν Σαμαρά, ὁ κ. Γιάννης Παπαγιαννόπουλος, ὁ κ. Γιάννης Καππῆς ὁ κ. Ἀθανάσιος Σταμούλης ἐκδότης, ὁ κ. Κοσμάς Φάτσης καί οἱ διευθύνσεις τῶν ξενοδοχείων Βόλου «Park», «Φίλιππος», «Σάντυ», «Galaxy», «Ἀλέξανδρος», «Αἶγλη», «Κυψέλη», «Νεφέλη», «Ξένη».

Λειτουργία ἐκθέσεως

Στήν εἴσοδο τοῦ χώρου τοῦ Β' Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου λειτούργησε μέ ἐπιτυχία τμήμα προβολῆς καί πώλησης διαφόρων ἐντύπων καί βιβλίων, πού κατά κύριο λόγο εἶχαν σάν θέμα τόν Ρήγα καί τό Βελεστίνο.

Κάρτες Βελεστίνου

Ἐντύπωση προκάλεσαν καί οἱ, δωρεάν προσφερόμενες, κάρτες πού ἀπεικόνιζαν διάφορα μνημεῖα τοῦ Βελεστίνου, ὅπως ὁ ἀνδριάντας τοῦ Ρήγα καί ἡ προτομή στό σπίτι τοῦ ἐθνομάρτυρα, τό μνημεῖο Σλομένκη, ἡ παλαιά καμάρα, φωτογραφίες ἀπό ἀνασκαφές στό Βελεστίνο, ἡ «ἐπιπεδογραφία Φεράς» ἀπό τήν Χάρτα τοῦ Ρήγα, τό κεφαλόβρυσο σέ γκραβούρα τοῦ Dodwell τοῦ 1806.

Πολύ ἀξιόλογες ἦταν οἱ ὥραιες κάρτες ἀπό φωτογραφίες τοῦ ἀρχαιολογικοῦ

Μέρος του άκροατηρίου

Μουσείου Βόλου που απεικονίζουν: α) Χρυσό περιδέραιο από τύμβο των Φερών, β) Στήλη του Κινέα και της Φρασιμήδας και γ) Τάφο παιδιού από τύμβο των αρχαίων Φερών. Ευχαριστίες εκφράστηκαν στο αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου για την ευγενική του προσφορά.

Κυλικείο

Με επιτυχία λειτούργησε και τό προσωρινό κυλικείο καθ' όλη τή διάρκεια του συνεδρίου. Μέ έξοδα τής 'Οργανωτικής 'Επιτροπής προσφέρθηκαν στους συνέδρους και σ' όλους ανεξαιρέτως τούς παρευρισκόμενους αναψυκτικά, καφέδες, σάντουιτς, και τυρόπιττες.

'Οργανωτική συμμετοχή

Σημαντική βοήθεια προσέφεραν οί ύπάλληλοι του Δήμου Βελεστίνου κ. Στέργιος Τσιλινής, κ. Τάκης Τσίντσος, κ. Γεώργιος 'Ανδριώτης, κ. 'Απόστολος Μπομπότης πρὸς τούς όποίους εκφράστηκαν και γραπτῶς ευχαριστίες.

'Επίσης, ή Δ/ντρια του Β' Δημοτικού-Σχολείου κα. Σαβθανάκη βοήθησε στην τακτοποίηση του χώρου και ό κ. Δημήτριος Σαβθανάκης προσέφερε τά λουλούδια μέ τά όποια στολίσθηκε ό χώρος του Συνεδρίου. Τά όργανα προβολής διαφανειῶν προσέφεραν τό Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, τό 304 ΠΕΒ και ό κ. Δημήτριος 'Απ. Καραμπερόπουλος. Κατά τό τριήμερο του Συνεδρίου σημαντικά βοήθησε και ό μαθητής Κυριάκος Δ. Καραμπερόπουλος, ό όποιος είχε τήν φροντίδα των προγραμμάτων και των έντύπων του Συνεδρίου και των καρτῶν του Βελεστίνου.

'Απρόοπτα

Τήν πρώτη ήμέρα του Συνεδρίου, τήν Παρασκευή 2 'Οκτωβρίου ώρα 9 π.μ., είχε όρισθει ή αναχώρηση των συνέδρων από τήν 'Αθήνα. Όμως ή πραινή νεροποντή τής 'Αθήνας καταταλαιπώρησε τούς Συνέδρους, οί όποιοι είχαν τήν άτυχία νά περιμένουν για αρκετή ώρα τήν προσέλευση του πούλμαν. Κάποια στιγμή τό πούλμαν προσήλθε και όλοι «άναπνεύσαμε». 'Η κατακλυσμιαία βροχή τής 'Αθήνας είχε προκαλέσει και τό έλαφρό άτύχημα του καθηγητού - 'Ακαδημαϊκού κ. Βλάχου, ό όποιος έστειλε σχετικό τηλεγράφημα στο Βελεστίνο.

Πανεπιστημιακό ένδιαφέρον

'Η καθηγήτρια τής Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Σόφιας τής Βουλγαρίας κα. Ρογοmansca φωτογράφησε τά μνημεία του Βελεστίνου, καθώς και από τον Προφήτη 'Ηλία τής Μαλούκας πανοραμικά τό Βελεστίνο, με σκοπό νά δείξει στους φοιτητές της τήν γενέτειρα του Ρήγα Βελεστινλή.

'Αρκετοί έπιστήμονες από τό Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας παρακολούθησαν τίς εργασίες και όρισμένοι συμμετείχαν μέ άνακοινώσεις στο Β' Συνέδριο.

Κάρτα μέ τό μνημείο τής Μάχης τοῦ Βελεστίνου 1897 - Σμολένσκι, τό ὁποῖο ὁ Σύλλογος Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν ἔστησε τό 1991.

Κάρτα μέ τή Μεγάλη Καμάρα τοῦ Ὑδραγωγείου τοῦ 16ου αἰῶνα τό ὁποῖο ἀπό τό Σύλλογο Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν γνωστοποιήθηκε στήν 7η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Μεγάλη συμμετοχή

Ἐντύπωση προκάλεσε στους ἐπιστήμονες, Ἕλληνες καί ξένους, πού συμμετείχαν μέ ἀνακοινώσεις στό Β' Συνέδριο ἡ μεγάλη προσέλευση τοῦ κόσμου, καθῶς ἐπίσης καί τό ἐνδιαφέρον καί ἡ συμμετοχή τους στίς συζητήσεις. Πολλοί φίλοι καί μέλη τοῦ Συλλόγου Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν προσήλθαν καί παρακολούθησαν τίς ἐργασίες τοῦ Συνεδρίου.

Προσφορές

Στους συνέδρους καί ἀκροατές τοῦ Β' Συνεδρίου προσεφέρθη ἡ ἐργασία τοῦ Λεάνδρου Βρανούση «Ἡ Σημαία, τό Ἔθνος καί ἡ σφραγίδα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα». Ἡ Ὄργανωτική Ἐπιτροπή τοῦ Β' Συνεδρίου εὐχαρίστησε τόν ἐπίτιμο Δημότη Βελεστίνου γιά τήν προσφορά του.

Ἐπίσης, ὁ κ. Γιάννης Καμπῆς, μέλος τοῦ Συλλόγου Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν, προσέφερε τά δύο καλαίσθητα ἀναλόγια ὁμιλητῶν γιά τίς ἀνάγκες τοῦ Συνεδρίου καί τά ὅποια στή συνέχεια δωρήθηκαν στό Δῆμο Βελεστίνου.

Τιμήθηκε ὁ φύλακας ἀρχαιοτήτων Βελεστίνου

Ὁ Σύλλογος Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν ἀπένειμε κατά τήν καταληκτήρια συνεδρίαση τοῦ Β' Συνεδρίου, στό συνταξιοῦχο φύλακα ἀρχαιοτήτων Βελεστίνου κ. Ἀντώνιο Βουλκούδη τιμητικό δίπλωμα γιά τήν προσφορά του στή φύλαξη καί διατήρηση τῶν Μνημείων τοῦ Βελεστίνου. Μίλησαν σχετικά γιά τήν προσφορά τοῦ κ. Βουλκούδη οἱ ἀρχαιολόγοι κ. Ἀργ. Ἰντζεσίλογλου καί ὁ Εὐάγγ. Κακαβογιάννης.

Λήξη – Ἀναχώρηση

Τό βράδυ τῆς Κυριακῆς 4 Ὀκτωβρίου, σέ ὀλομέλεια, διεξήχθη ἡ Καταληκτήρια Συνεδρίαση ὅπου ἀναφέρθηκαν σχετικές προτάσεις, εὐχές καί ψηφίσματα καί ἀπηύθυναν ἀποχαιρετιστήριους λόγους ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων ἡ κα Μαρία Μαντουβάλου καί ἐκ μέρους τῶν Ξένων ὁ κ. Marin Zečev.

Τέλος, οἱ ἐργασίες τοῦ Β' Συνεδρίου ἔκλεισαν μέ τό λόγο τοῦ προέδρου τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς μέ τήν προσδοκία νά ἀνανεώσουν τή συνάντησή τους στό Γ' Συνέδριο, στή γενέτειρα τοῦ Ρήγα, στό Βελεστίνο, τό 1997.

Δημήτριος Ἀπ. Καραμπερόπουλος

ΜΕΡΟΣ Α'

1. ΦΕΡΑΙ

ΑΡΓ. ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΑΟΓΛΟΥ

*Το Αρχαιολογικό-Ιστορικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου
Μια εφαρμόσιμη πρόταση*

Η αρχαία πόλη των Φερών και η νεώτερη κωμόπολη του Βελεστίνου έχουν κτιστεί, ως γνωστόν, στην ίδια θέση και αποτελούν ένα χαρακτηριστικό δίπτυχο, πλαισιωμένο από πλούσιο και ισότιμο παρελθόν, γεμάτο σημαντικά ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα. Το παρελθόν αυτό, λίγο – πολύ γνωστό και ικανό να κεντρίσει αμέσως το ενδιαφέρον, όχι μόνον των επιστημόνων και των ερευνητών που ασχολούνται με την περιοχή, αλλά και του κάθε απλού επισκέπτη, δεν θα μας απασχολήσει σ' αυτήν την ανακοίνωση. Αντικείμενό της θα είναι τα κατάλοιπα του παρελθόντος αυτού και το μέλλον τους¹.

Η ιστορική συγκυρία, που θέλησε να βρίσκονται στην ίδια θέση οι Φερές και το Βελεστίνo και ακόμη αυτό το τελευταίο να ακμάζει και να αναπτύσσεται συνεχώς, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην τύχη των μνημείων τους, αρχαίων και νεώτερων.

Η περιοχή της αρχαίας πόλης, καλυμμένη στο σύνολό της σχεδόν από τον πολεοδομικό ιστό της νεώτερης κωμόπολης και από αγρούς, δηλαδή ως επί το πλείστον από ιδιοκτησίες, ελάχιστα προσφέρεται για τη διενέργεια εκτεταμένων συστηματικών ανασκαφών και τη δημιουργία ενός αρχαιολογικού χώρου με την κλασική έννοια του όρου. Βέβαια, κάποιες περιορισμένης κλίμακας συστηματι-

1. Υπεύθυνες για τα μνημεία Φερών-Βελεστίνου είναι οι περιφερειακές υπηρεσίες του Υπ. Πολιτισμού: η ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων για τα αρχαία, η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων για τα βυζαντινά και τα μεταβυζαντινά και η 5η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων για τα νεώτερα. Η κυριώτερη βιβλιογραφία για το θέμα υπάρχει συγκεντρωμένη σε πρόσφατο άρθρο της υπογράφουσας (βλ. Βιβλιογραφία-Συνοτομογραφίες), στο οποίο κυρίως, χάριν συντομίας, θα γίνονται οι βιβλιογραφικές παραπομπές.

κές ανασκαφές έγιναν εδώ κατά καιρούς και προβλέπεται να συνεχιστούν και στο άμεσο μέλλον, μετά από τις πρόσφατες απαλλοτριώσεις ιδιοκτησιών που έχουν ήδη συντελεσθεί ή κατ' αρχήν εγκριθεί από το Υπουργείο Πολιτισμού, αλλά και άλλες προγραμματιζόμενες. Ωστόσο, οι περισσότερες ανασκαφές που διενεργούνται τον καιρό αυτό στην περιοχή από τη ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (ΙΓ' ΕΠΚΑ) έχουν σωστικό χαρακτήρα και συνήθως αποκαλύπτουν αποσπασματικά αρχαία λείψανα, πολύ σημαντικά για τη μελέτη και την έρευνα των αρχαίων Φερών, αλλά όχι κατάλληλα για διατήρηση ώστε να γίνουν επισκέψιμα. Σπάνια έρχονται στο φως κάποια μνημεία ολοκληρωμένα, κατάλληλα να διατηρηθούν, οπότε το ιδιόκτητο οικόπεδο ή ο αγρός είτε απαλλοτριώνεται είτε παραδίδεται στον ιδιοκτήτη για οικοδόμηση ή καλλιέργεια, με όρο τη διατήρηση του μνημείου, εφ' όσον αυτό δεν εμποδίζει την εκτέλεση του έργου. Εκτός από τα ανασκαμμένα μνημεία υπάρχουν ορισμένοι χώροι μη ανασκαμμένοι, με ελάχιστα ορατά αρχαία λείψανα, αλλά πολύ χαρακτηριστικοί και ενδιαφέροντες, που μπορούν να προσφέρουν μια εικόνα των καταλοίπων της αρχαιότητας, όπως έχουν διασωθεί μέχρι τις μέρες μας. Τέλος, περπατώντας στους δρόμους και στα μονοπάτια του Βελεστίνου, μέσα σε αυλές και σε κοινόχρηστους χώρους, σε αγρούς και σε περιβόλια, βλέπει κανείς παντού τα σημάδια των αρχαίων Φερών, κολώνες και ταφόπλακες και άλλα, να χρησιμοποιούνται από τους σημερινούς κατοίκους ή απλά να υπάρχουν σαν μάρτυρες του παρελθόντος.

Η συνεχιζόμενη καθημερινά και προβλεπόμενη και για το μέλλον ανάπτυξη της νεότερης κωμόπολης του Βελεστίνου μπορεί να ικανοποιεί τις προσδοκίες της σύγχρονης ζωής της, αλλά αποβαίνει μοιραία για την τύχη και των νεότερων ιστορικών μνημείων της. Ελάχιστα κατάλοιπα έχουν απομείνει να θυμίζουν την εποχή του Ρήγα και άλλα έρχονται αποσπασματικά στο φως με τις ανασκαφές. Αρκετά μνημεία του πιο πρόσφατου παρελθόντος σώζονται, ευτυχώς, ακόμη σε καλή κατάσταση, ενώ τα τελευταία χρόνια δημιουργούνται μερικά καινούργια, σε ανάμνηση σημαντικών τοπικών ιστορικών γεγονότων, τα οποία διαφορετικά θα βυθίζονταν στη λήθη... Υπάρχουν, τέλος, τα φυσικά τοπία του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής του, φημισμένα από την αρχαιότητα, που αποτελούν πάντα θελκτικούς χώρους αναψυχής, αλλά διατρέχουν κι αυτά άμεσο κίνδυνο καταστροφής στο όνομα της ανάπτυξης...²

2. Ο Πολύβιος (XVIII, 20) αναφέρει ότι οι τόποι γύρω από τις Φερές ήταν κατάφυτοι και γεμάτοι κήπους. Στο Βελεστίνο, σύμφωνα με την «Επιπεδογραφία τῆς Φεράς» στη «Χάρτα» του Ρήγα, υπήρχε «ιερὸν δάσος δρυῶν». Βλ. Κ α κ α θ ο γ ι ά ν ν η ς, *Υπέρεια* I, 436. Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, το 1881, το Βελεστίνο ήταν πολύ δημοφιλές ως τόπος εκδρομών χάρη στο πράσινο που διέθετε (συχνά χαρακτηρίζεται ως «όασις») και το οποίο ήδη από τότε είχε αρχίσει να καταστρέφεται. Βλ. Κ ο λ ι ο ύ, *Βελεστινώτικα*, 29, 42-43, 48-49, 65-66, 74-75, 89-90, 147-148.

Είναι αλήθεια πως ο σημερινός επισκέπτης ελάχιστα πράγματα μπορεί να δει από το παρελθόν των Φερών και του Βελεστίνου, ακόμη κι αν συνοδεύεται από κάποιον που γνωρίζει την περιοχή. Έτσι μένει με την εντύπωση ότι ο τόπος δεν έχει τίποτε να παρουσιάσει αντάξιο της ιστορίας του. Αυτό συμβαίνει επειδή τα υπάρχοντα σήμερα μνημεία είναι μεμονωμένα και βρίσκονται διάσπαρτα σε μεγάλη έκταση, είτε μέσα στη σύγχρονη κωμόπολη, είτε έξω, αλλά πολύ κοντά σ' αυτήν, είτε τέλος σε κάπως απομακρυσμένα, αλλά εύκολα προσιτά σημεία. Καταμετρώντας αυτά τα μνημεία διαπιστώνουμε ότι ξεπερνούν τα τριάντα, είναι δηλαδή αρκετά για να αποτελέσουν το αντικείμενο μιας πολύ ενδιαφέρουσας επίσκεψης, που θα συνδυάζει, βέβαια, τη γνωριμία του σημερινού Βελεστίνου και των γύρω οικισμών. Χρειάζεται μόνο κατάλληλη οργάνωση των πραγμάτων. Με τις σκέψεις αυτές γεννήθηκε η ιδέα της δημιουργίας του Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου και η πρόταση που παρουσιάζεται σ' αυτό το κείμενο.

Λέγοντας τον όρο «Αρχαιολογικό και Ιστορικό Πάρκο» φανταζόμαστε έναν «ανοικτό» αρχαιολογικό χώρο και ιστορικό τόπο, χωρίς όρια και περιφράξεις, που θα εκπέμπει από διάφορα σημεία τα μηνύματα της ιστορίας, ενώ συγχρόνως θα σφίξει από ζωή και δυναμισμό. Ένα χώρο, όπου η πολιτιστική κληρονομιά δεν θα εμποδίζει, αλλά θα συμβάλλει στην ανάπτυξή του και όπου το μέλλον δεν θα εξαφανίζει τα σημάδια του παρελθόντος. Έναν τόπο, όπου οι σημερινοί κάτοικοί του θα μπορούν να ζουν με τις μνήμες των παλιότερων, πασχίζοντας συγχρόνως να γίνουν καλύτεροί τους.

Το Αρχαιολογικό-Ιστορικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου θα συμπεριλαμβάνει ολόκληρη την κωμόπολη του Βελεστίνου, τους γύρω αγρούς και κοινόχρηστους χώρους, αλλά και οικισμούς και τόπους πιο μακρινούς, μα άμεσα συνδεδεμένους με το βασικό πυρήνα Φερών-Βελεστίνου. Στο χώρο αυτό θα οριστούν τα σημεία επίσκεψης, δηλαδή οι τριάντα περίπου θέσεις, όπου κανείς μπορεί να δει κατάλοιπα και μνημεία του παρελθόντος, αρχαία και νεώτερα. Τα σημεία επίσκεψης θα συνδέονται μεταξύ τους με προκαθορισμένα δρομολόγια, που θα ακολουθούν την πορεία υπάρχοντων δρόμων, επαρχιακών και αγροτικών, καθώς και οδών του σχεδίου πόλης του Βελεστίνου, αλλά και μονοπατιών και περιπάτων που θα διαμορφωθούν για τις ανάγκες του Πάρκου. Το σύστημα των δρόμων σύνδεσης των σημείων θα προσφέρει πολλές δυνατότητες επιλογής επισκέψεων και θα αποτελεί στην ουσία ένα «ζωντανό πλέγμα», το οποίο θα μπορεί ανά πάσα στιγμή να διευρύνεται προς όλες τις κατευθύνσεις με την προσθήκη νέων σημείων επίσκεψης. Το «πλέγμα» των δρόμων σύνδεσης μαζί με τα σημεία επίσκεψης θα αποτελούν έτσι ένα «δίκτυο πληροφοριών» για τον τόπο και θα πρέπει να καταβληθεί προσπάθεια, ώστε να είναι πλήρες, πολυδιάστατο, ελαστικό και δυναμικό, να αποφευχθεί δηλαδή η στατικότητα των παραδοσιακών αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών τόπων. Στον τομέα αυτό θα συντελέσουν ασφαλώς οι δραστηριότητες της σημερινής αναπτυσσόμενης κωμόπολης του Βελεστίνου και των γύρω οικισμών, που θα προσφέρουν και τις ευκαιρίες για

την αναψυχή των επισκεπτών, καθώς και τη ζεστή ανθρώπινη παρουσία και τη φιλοξενία των κατοίκων τους.

Σημεία Επίσκεψης

Παρουσιάζονται στη συνέχεια πολύ σύντομα τα σημεία επίσκεψης, δηλαδή τα μνημεία και οι ιστορικοί χώροι των Φερών και του Βελεστίνου, τα οποία σημειώνονται αριθμημένα είτε στο τοπογραφικό διάγραμμα της σημερινής κομόπολης είτε στο απόσπασμα χάρτη της ευρύτερης περιοχής της, ανάλογα με τη θέση που βρίσκονται³.

Μνημεία και χώροι των Φερών μέσα ή πολύ κοντά στο Βελεστίνο

1. «Μαγούλα Μπακάλη»

Ο «μέγιστος καί ύψιστος τῶν ἐν Θεσσαλία προϊστορικῶν λόφων», σύμφωνα με τον Απ. Αρβανιτόπουλο, δεσπόζει στα δυτικά του Βελεστίνου με τον επιβλητικό όγκο του (1α). Πρόκειται για τη θέση της πρώτης εγκατάστασης των κατοίκων κατά την προϊστορική περίοδο και συγκεκριμένα κατά τις τελευταίες φάσεις της νεώτερης νεολιθικής εποχής. Αποτελεί τον πυρήνα της μετέπειτα πόλης των Φερών και έναν από τους δύο λόφους της Ακρόπολης της. Ελάχιστες δοκιμαστικές ανασκαφικές τομές έχουν γίνει μέχρι τώρα στη «Μαγούλα» και πολύ λίγα αρχαία λείψανα είναι ορατά, αλλά εδώ έχουν περισυλλεγεί σημαντικά αντικείμενα, όπως μαρμάρινα αγάλματα, που δηλώνουν τη σημασία της θέσης. Η επίσκεψη στην κορυφή της προσφέρει την απόλαυση μιας θαυμάσιας θέας του Βελεστίνου. Στην ανατολική πλευρά της μπορεί να δει κανείς τον τάφο του παλιού ιδιοκτήτη της, του Στέργιου Μπακάλη (1β), στον οποίο οφείλει η «Μαγούλα» το όνομά της. Πρόσφατα έχει ληφθεί απόφαση απαλλοτριώσής της από το Υπουργείο Πολιτισμού, που θα επιτρέψει στο μέλλον τη διενέργεια συστηματικών ανασκαφών⁴.

2. Λόφος «Αγ. Αθανασίου ή Παναγίας»

Βρίσκεται στα ΝΔ της «Μαγούλας Μπακάλη» και καλύπτεται από μικρό πευκόφυτο άλσος. Το όνομά του το οφείλει στις ομώνυμες εκκλησίες, για τις οποίες θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Αποτελούσε το δεύτερο λόφο της Ακρόπολης των Φερών, που κατά τον 4ο αι. π.Χ. οχυρώθηκε με ισχυρό τείχος, το οποίο

3. Τόσο στο τοπογραφικό διάγραμμα όσο και στο απόσπασμα του χάρτη τα αρχαία μνημεία σημειώνονται με τρίγωνο, τα νεότερα με κύκλο και τα υπάρχοντα ή προτεινόμενα Μουσεία με τετράγωνο.

4. Δουλγέρη-Ιντζεσίδογλου, Φεραί, 76-77, 85. Ο Στ. Μπακάλης πέθανε το 1918 σε ηλικία 78 ετών, σύμφωνα με την επιγραφή στον τάφο του. Σημερινοί ιδιοκτήτες της «Μαγούλας» είναι οι κληρονόμοι Βασ. Μπακάλη.

ανασκάφηκε πριν από 15 χρόνια και είναι σήμερα ορατό και επισκέψιμο. Ήδη πραγματοποιείται από τη ΙΓ' ΕΠΚΑ διαμόρφωση του χώρου και δημιουργία περιπάτου παράλληλα με την πορεία του τείχους, ώστε να διευκολύνεται η επίσκεψή του⁵.

3. Νότιο τείχος Φερών

Το τείχος του 4ου αι. π.Χ. σώζεται σε καλή κατάσταση στη νότια πλευρά της αρχαίας πόλης, σε ύψος ως και 3,50 μ. και μεγάλο τμήμα του βρίσκεται έξω από το σχέδιο πόλης του Βελεστίνου (3α). Το μνημείο αυτό είναι εν μέρει ορατό επιφανειακά και εν μέρει ανασκαμμένο. Ήδη έχουν αποφασιστεί από το Υπουργείο Πολιτισμού ορισμένες απαλλοτριώσεις για την ανάδειξή του και προγραμματίζονται σταδιακά και άλλες, ώστε να αποκαλυφθεί ολόκληρο και να γίνει επισκέψιμο με τη διαμόρφωση περιπάτου, που θα συνεχίζει την πορεία του περιπάτου στο λόφο του «Αγ. Αθανασίου ή της Παναγίας», και θα καταλήγει στη ΝΑ γωνία της αρχαίας πόλης. Στον αγρό ιδιοκτησίας Βασ. Σαβθανάκη (3β) μπορεί να δει κανείς ένα πλακόστρωτο δρομάκι (καλντερίμι), πιθανόν της εποχής του Ρήγα, το οποίο κατασκευάστηκε πάνω σε τμήμα του αρχαίου τείχους, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει πόσο αλληλένδετα είναι μεταξύ τους τα αρχαία και τα νεότερα μνημεία του τόπου⁶.

4. Λόφος «Καστράκι»

Βρίσκεται στις βόρειες παρυφές του σχεδίου πόλης του Βελεστίνου και αποτελεί στην πραγματικότητα συνέχεια του «πλατώματος» που εκτείνεται στα ΒΑ της «Μαγούλας Μπακάλη». Στη ΒΑ πλευρά του είναι ορατό τμήμα του τείχους των Φερών, όπου διακρίνονται δύο φάσεις: μια πιθανόν όψιμης αρχαϊκής ή πρώιμης κλασικής εποχής και μια του 4ου αι. π.Χ. Η δημιουργία πρόσβασης – περιπάτου για την επίσκεψη του τείχους είναι πλέον δυνατή μετά την απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού να απαλλοτριωθεί ο αγρός, που εκτείνεται στα ΒΑ του λόφου⁷.

5. Υπέρεια Κρήνη ή Κεφαλόβρυσο

Πανάρχαια πηγή, «νάμα θεοφιλέστατον», όπως την αποκαλεί ο Σοφοκλής

5. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 71, 73, 79-80, 85. Ο λόφος ανήκει στη δικαιοδοσία του Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

6. Για το νότιο τείχος βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 79-80, 85 και *Αρχαιολογικό Δελτίο* 43 (1988), Χρονικά, 247. Αποφασίστηκε η απαλλοτρίωση τμημάτων των ιδιοκτησιών Μ. Τσουμπέκου, Ελ. Κομματά, Μ. Γελαγώτα, όπου πρόσφατα ανασκάφηκε τμήμα του νότιου τείχους. Για το καλντερίμι στον αγρό Βασ. Σαβθανάκη βλ. Ευ. Κακαβογιάννης, Ένας δρόμος της εποχής του Ρήγα στο Βελεστίνo, *Κείμενα του Βόλου* 5, 1979, 415-429 και *Υπέρεια* I, 429.

7. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 78, 80, 84-85. Ο υπό απαλλοτρίωσιν αγρός είναι ιδιοκτησίας Αφών Μακροπούλου, για την ανασκαφή του οποίου βλ. Π. Αραχωβίτη, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 43 (1988), Χρονικά, 248.

(απόσπασμα 825 Ν.), είναι το πιο ζωντανό μνημείο τόσο των Φερών όσο και του Βελεστίνου. Βρίσκεται στη ΒΔ πλευρά της κωμόπολης και σχηματίζει μια μικρή λίμνη που περιβάλλεται από αιωνόβια πλατάνια, με ορατά μέσα και έξω από το νερό τα λείψανα της αρχαιότητας, ένας αληθινά μοναδικός αρχαιολογικός και ιστορικός τόπος και συγχρόνως χώρος αναψυχής, που όμως τον τελευταίο καιρό κινδυνεύει να στερέψει για πάντα⁸.

6. Αρχαία Αγορά, Στοά ελληνιστικής εποχής

Στα ΒΑ του λόφου «Καστράκι», στον πεδινό τομέα των Φερών, στην «κάτω πόλη», πιθανότατα εκτεινόταν η Αγορά ή μια από τις Αγορές των Φερών. Στο χώρο αυτό είναι ανασκαμμένο και επισκέψιμο ένα τμήμα στοάς ελληνιστικής εποχής με ημίεργη κιονοστοιχία δωρικού ρυθμού, οι κατώτεροι σπόνδυλοι των κιόνων της οποίας σώζονται στη θέση τους, πάνω στο στυλοβάτη. Μέρος της περιοχής της υποτιθέμενης Αγοράς, που περιλαμβάνει και τη στοά, έχει ήδη απαλλοτριωθεί από το Υπουργείο Πολιτισμού και προβλέπεται σύντομα να αρχίσουν εδώ συστηματικές ανασκαφές⁹.

7. Αρχαίο θέατρο (;)

Στη ΒΑ πλαγιά του λόφου «Καστράκι», όπου βρίσκεται μικρό πευκόφυτο άλσος, η χαρακτηριστική διαμόρφωση του εδάφους επιτρέπει να υποθέσουμε στο σημείο αυτό την ύπαρξη του αρχαίου θεάτρου των Φερών, γνωστού από αρχαία κείμενα (Πλουτάρχου, Πελοπίδας, ΧΧΙΧ, 5). Οι μελλοντικές ανασκαφές ελπίζουμε να επιβεβαιώσουν την υπόθεση αυτή¹⁰.

8. Ναός «Θαυλίου Διός»

Πρόκειται για ένα από τα πιο γνωστά αρχαία μνημεία ολόκληρης της Θεσσαλίας, ανασκαμμένο κατά το πρώτο τέταρτο του αιώνα μας. Από το ναό το λεγόμενο του «Θαυλίου Διός» σώζεται μόνο το ΝΑ μέρος της κρηπίδας και ελάχιστα αρχιτεκτονικά μέλη. Οι νεώτεροι μελετητές τον αναπαριστούν περίπτερο, δωρικού ρυθμού, με 6 κίονες στη στενή πλευρά και 12 στη μακριά και τον χρονολογούν στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Βρίσκεται στο βόρειο άκρο της αρχαίας πόλης των Φερών, στα αριστερά του δρόμου Βελεστίνου-Χλόης, μέσα σε χώρο απαλλοτριωμένο, περιφραγμένο, με δένδρα, λουλούδια και πόσιμο νερό¹¹.

8. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 80. Κακαθογιάννης, *Υπέρεια Ι*, 432-433. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Υπέρεια Ι*, 167-170. Κολιού, Βελεστινώτικα, 18-19.

9. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 81, 84, 85, 92, σημ. 85. Ο αγρός με τη στοά, πρώην ιδιοκτησίας Θ.Ι. Σαμαρά, απαλλοτριώθηκε το 1984.

10. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 81. Κακαθογιάννης, *Υπέρεια Ι*, 431-432, σημ. 23.

11. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 74-75, 78, 84. Το αγροτεμάχιο, όπου ο ναός του «Θαυλίου Διός», πρώην ιδιοκτησίας Σ. Λούκουτου, απαλλοτριώθηκε κατά τη δεκαετία του 1960.

9. Μυκηναϊκό νεκροταφείο

Στην πλαγιά του «πλατώματος», προς τα ΒΔ της Υπέρειας Κρήνης και στα ΝΑ της εκκλησίας του Αγ. Χαραλάμπους, εκτεινόταν ένα από τα παλαιότερα νεκροταφεία των Φερών (μεσοχαλκής, μυκηναϊκής, γεωμετρικής εποχής), στο χώρο του οποίου επεκτάθηκε αργότερα η κλασική και ελληνιστική πόλη. Σωστική ανασκαφή αποκάλυψε εδώ, σε ιδιωτικό οικοπέδο, μια συστάδα λαξευτών θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων σε άριστη κατάσταση, καθώς και τμήματα οικοδομημάτων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Το Υπουργείο Πολιτισμού πρόσφατα αποφάσισε την απαλλοτρίωση του οικοπέδου, ώστε να γίνουν τα μνημεία επισκέψιμα¹².

10. Ελληνιστική οικία με υπόγεια δεξαμενή

Στις ΒΑ παρυφές του «πλατώματος» και στο ΒΔ όριο του σχεδίου πόλης του Βελεστίνου σωστική ανασκαφή σε ιδιωτικό οικοπέδο αποκάλυψε τμήμα ελληνιστικής οικίας με περίστυλη αυλή. Κάτω από την οικία υπάρχει υπόγεια δεξαμενή σε μορφή μικρού τετράγωνου δωματίου που επικοινωνεί με ένα πηγάδι και στην οποία οδηγεί υπόγεια στοά με 22 σκαλοπάτια. Όλη αυτή η κατασκευή είναι λαξευμένη μέσα στο φυσικό βράχο. Απ' όσο γνωρίζουμε, πρόκειται για μνημείο μοναδικό σε ολόκληρη τη Θεσσαλία και προκειμένου να διατηρηθεί και να γίνει επισκέψιμο έχει ήδη αποφασιστεί από το Υπουργείο Πολιτισμού η απαλλοτρίωση δύο οικοπέδων¹³.

11. Εργαστήριο κεραμικής ελληνιστικής εποχής με κλιθάνους

Στη νότια πλευρά της αρχαίας πόλης των Φερών εκτεινόταν η «συνοικία των κεραμέων». Σωστική ανασκαφή σε ιδιωτικό οικοπέδο αποκάλυψε εδώ τμήμα ενός εργαστηρίου κεραμικής ελληνιστικής εποχής με άριστα διατηρημένους τρεις κεραμικούς κλιθάνους. Λαμβάνεται μέριμνα ώστε οι κλιθάνοι αυτοί να διατηρηθούν και να γίνουν επισκέψιμοι, ενώ παράλληλα ο ιδιοκτήτης θα μπορέσει να οικοδομήσει, αν το επιθυμεί¹⁴.

12. Δουλιγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 77-78, 85. Το υπό απαλλοτρίωσιν οικόπεδο, όπου το μυκηναϊκό νεκροταφείο, είναι ιδιοκτησίας Μ. και Ε. Ταχούλα, Ε. Αποστολίνα.

13. Δουλιγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 85, 91, σημ. 68. Υπό απαλλοτρίωσιν βρίσκεται το οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. Θεοδωρόπουλου, όπου διενεργήθηκε η ανασκαφή, καθώς και το προς Δ όμορό του οικόπεδο ιδιοκτησίας κληρονόμων Βασ. Μπακάλη, επειδή η ελληνιστική οικία με την υπόγεια δεξαμενή emπίπτει και στα δύο αυτά οικόπεδα.

14. Πρόκειται για το οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. Σταμούλη. Βλ. Δουλιγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 81.

Μνημεία και χώροι των Φερών απομακρυσμένοι από το Βελεστίνο

12 (α,β). Προϊστορικοί οικισμοί («μαγούλες»)

Το προϊστορικό παρελθόν της περιοχής των Φερών μπορεί να το προσεγγίσει κανείς στο χώρο με έναν περίπατο σε ορισμένους λοφίσκους με προϊστορική κατοίκηση, τις λεγόμενες «μαγούλες», που βρίσκονται στα βόρεια του Βελεστίνου. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τη «Μαγούλα Μάτι» (12α) και τη «Μαγούλα Αγροκηπίου» (12β), οικισμούς νεολιθικής εποχής, όπου έχουν γίνει μικρής κλίμακας ανασκαφές και έρευνες. Σήμερα μπορεί να δει κανείς εκεί μόνο επιφανειακή κεραμεική και να αποκομίσει μια εικόνα των χαρακτηριστικών αυτών προϊστορικών οικισμών της θεσσαλικής πεδιάδας¹⁵.

13. Θολωτοί πρωτογεωμετρικοί τάφοι Χλόης

Σε ιδιόκτητο αγρό στα ΒΑ της Χλόης και πολύ κοντά στην εθνική οδό Αθηνών-Θεσσαλονίκης αποκαλύφθηκαν πρόσφατα δύο θολωτοί πρωτογεωμετρικοί τάφοι σε άριστη κατάσταση, με πλούσια κτερίσματα, μνημεία μοναδικά μέχρι στιγμής στην περιοχή των Φερών, αν και αρκετά συνηθισμένα στη Θεσσαλία. Οι ανασκαφές αναμένεται να αποκαλύψουν και άλλους παρόμοιους τάφους στον ίδιο αγρό, ο οποίος έχει προταθεί για απαλλοτρίωση από το Υπουργείο Πολιτισμού, ώστε τα μνημεία αυτά να γίνουν επισκέψιμα¹⁶.

14. Χαλκωδόνιον όρος (Μαλούκα)

Το βραχώδες ύψωμα που δεσπόζει στα ΝΔ του Βελεστίνου έδωσε στην αρχαιότητα το ασβεστολιθικό πέτρωμα για την κατασκευή των τειχών των Φερών, αλλά και άλλων κτιρίων. Ο επισκέπτης μπορεί να δει αυτά τα αρχαία λατομεία σε διάφορα σημεία του υψώματος, όπως και τα ερείπια ενός ιερού και ενός πύργου κλασικής εποχής στην ψηλότερη κορυφή του, από όπου επίσης μπορεί να απολαύσει την πιο θαυμάσια θέα της Ακρόπολης των Φερών, του Βελεστίνου, αλλά και της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας, της περιοχής της Κάρλας και του Πηλίου¹⁷.

Μνημεία και χώροι του Βελεστίνου μέσα ή πολύ κοντά στο σημερινό οικισμό

15. Το «Σπίτι του Ρήγα»

Πρόκειται για μικρό πευκόφυτο οικόπεδο, περιφραγμένο με μαντρότοιχο,

15. Βλ. Κ. Γαλήης, 'Ατλας Προϊστορικών οικισμών της ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας, Λάρισα 1992, 103-104 και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 72, 73. Η «Μαγούλα Μάτι» είναι ιδιόκτητη, ενώ η «Μαγούλα Αγροκηπίου» ανήκει στη Γεωπονική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

16. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 73, 78. Ο υπό απαλλοτρίωσιν αγρός, όπου οι θολωτοί τάφοι, είναι ιδιοκτησίας Δ. και Χ. Ρήγα.

17. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 78, 90, σημ. 56. Κακαβογιάννης, Υπέρεια Ι, 436-437.

στους πρόποδες του λόφου του «Αγ. Αθανασίου ή της Παναγίας» και της «Μαγούλας Μπακάλη», όπου σύμφωνα με την τοπική παράδοση θρискόταν το σπίτι του Ρήγα Βελεστινλή. Το μόνο που σώζεται σήμερα από την εποχή εκείνη είναι ένα πηγάδι, στο οποίο έχει χρησιμοποιηθεί σαν πηγαδόστομο ένας αρχαίος σπόνδυλος δωρικού κίονα. Στο χώρο αυτό μεταφέρθηκε η μαρμάρινη προτομή του Ρήγα, έργο του γλύπτη Π.Ι. Ρούμπου, που το 1926 είχε στηθεί στη σημερινή θέση του ανδριάντα του Ρήγα (παρακάτω, αρ. 16). Σε μια γωνιά του οικοπέδου βρίσκεται ένας μαρμάρινος σταυρός, που ήταν στημένος παλιότερα στη θέση της προτομής¹⁸.

16. Μνημείο με ανδριάντα του Ρήγα

Στη ΝΑ πλευρά του Βελεστίνου μια μεγαλόπρεπη κλιμακωτή άνοδος οδηγεί στον πευκόφυτο χώρο του Μνημείου του Ρήγα, όπου είναι στημένος μαρμάρινος ανδριάντας του εθνομάρτυρα, έργο των καλλιτεχνών Θ. Πανουργιά και Ηλ. Καντζιλιέρη, που φιλοτεχνήθηκε το 1980. Ο χώρος αυτός με το πράσινο, τα παγκάκια και τις θρύσες, τη θέα προς το Βελεστίνο και το Δημοτικό Στάδιο, προσφέρει παράλληλα μια ευκαιρία αναψυχής στον επισκέπτη¹⁹.

17. Ι. Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου και κελλί του Αγ. Γερασίμου

Στον αυχένα μεταξύ της «Μαγούλας Μπακάλη» και του λόφου του «Αγ. Αθανασίου ή της Παναγίας» βρίσκεται ο Ι. Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου (17α), σταυροειδής με τρούλλο, διακοσμημένος με ωραίες τοιχογραφίες των αγιογράφων Δόση, Στάμου και Σπανοδήμου. Θεμελιώθηκε το 1972 στη θέση παλιότερης ομώνυμης εκκλησίας, η οποία είχε ιδρυθεί το 1865 και υπέστη σοβαρές ζημιές κατά τους σεισμούς του 1957. Σύμφωνα με την «Επιπεδογραφία της Φερῶς» στη «Χάρτα» του Ρήγα, στην ίδια θέση υπήρχε την εποχή εκείνη ναός του Αγ. Αθανασίου που πιθανότατα καταστράφηκε το 1821. Στα βόρεια της εκκλησίας βρίσκεται, τουλάχιστον από τα χρόνια του Ρήγα, το νεκροταφείο του Βελεστίνου (17γ), όπου σώζονται ορισμένοι ενδιαφέροντες παλιοί τάφοι Βελεστινιωτών. Στα δυτικά της εκκλησίας οι ανασκαφές έχουν αποκαλύψει τα θεμέλια ενός δωματίου κολλημένου στην εσωτερική παρειά του αρχαίου τείχους (176), με μεταβυζαντινή κεραμεική στις επιχώσεις του, που επιτρέπει την ταύτισή του με

18. Από τη μέρα της απελευθέρωσης του Βελεστίνου, στις 31/10/1881, το «Σπίτι του Ρήγα» αποτελεί το πρώτο πραγματικό μνημείο του, το οποίο όλοι επισκέπτονται για να αποτίσουν φόρο τιμής στη μνήμη του εθνομάρτυρα. Η προτομή του Ρήγα είναι στημένη σε ψηλό μαρμάρινο πεσσό διακοσμημένο με δάφνηνη γιρλάντα, όπου υπάρχει η επιγραφή: «ΡΗΓΑΣ / 1757-1798» και παρακάτω χαραγμένοι δυο στίχοι του «Θουρίου»: «Σ' Ανατολή και Δύση και Νότο και Βοριά / για την πατρίδα όλοι νάχωμε μια καρδιά...» Βλ. Κ α κ α β ο γ ι ά ν ν η ς, *Υπέριχα* I, 438. Κ ο λ ι ο ύ, Βελεστινιώτικα, 28-29, 49, 53, 98, 118-120, 141, 144, εικόνες σελ. 93, 100.

19. Κ ο λ ι ο ύ, Βελεστινιώτικα, 101-102, 141.

το κελλί του Αγ. Γερασίμου του Νέου, το οποίο, σύμφωνα με το βίο του, βρισκόταν στο Βελεστίνο, «κοντά εις τήν ἐκκλησίαν ἐπάνω εις τόν μαχαλάν τόν ρωμαϊκόν»...²⁰

18. Ι. Ν. Αγ. Χαραλάμπους

Στις ΒΔ παρυφές του σχεδίου πόλης του Βελεστίνου, πλαισιωμένος από αλσύλιο, βρίσκεται ο μικρός Ι. Ν. του Αγ. Χαραλάμπους, σταυροειδής με τρούλλο, που κτίστηκε το 1960 στη θέση παλιότερου ναού, ο οποίος είχε καταστραφεί κατά την περίοδο των σεισμών του 1957. Πρόσφατη ανασκαφή στα δυτικά του ναού αποκάλυψε λείψανα εκκλησίας εποχής τουρκοκρατίας, που μπορούν να ταυτισθούν με το ερείπιο του Αγ. Χαραλάμπους της «Έπιπεδογραφίας τής Φεράς» στη «Χάρτα» του Ρήγα²¹.

19(α-θ). Ρους της Υπέρειας Κρήνης – Υδροκίνητες Βιοτεχνίες

Στην «Έπιπεδογραφία τής Φεράς», στη «Χάρτα» του Ρήγα, σημειώνεται η ύπαρξη μύλων με μαρμαρόκτιστα υδραγωγεία κατά μήκος της ροής των υδάτων της Υπέρειας Κρήνης. Ένας περίπατος στο χώρο αυτό, εκτός από την άμεση επαφή με την ζωοδότρα πορεία του «θεοφιλεστάτου νάματος», θα δώσει την ευκαιρία για τη γνωριμία με τις υδροκίνητες βιοτεχνίες του Βελεστίνου, τους μύλους, τις ντριστελλές, τα μαντάνια κ.λπ., μερικές από τις οποίες σώζονται σήμερα σε καλή κατάσταση ή και σε υποτυπώδη λειτουργία. Χρειάζεται άμεση επέμβαση, ώστε οι βιοτεχνίες αυτές να διασωθούν πλήρως, να επισκευασθούν, να αναστηλωθούν και ενδεχομένως να αναβιώσει η λειτουργία τους στα πλαίσια της δημιουργίας του Πάρκου²².

20. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 83. Ευ. Κακαθογιάννης, Η παλαιά εκκλησία της Παναγίας στο Βελεστίνο και η παράδοση για το Ρήγα, *Κείμενα του Βόλου* 7, 1980, 619-627 και *Υπέρεια* I, 429-430. Κολιού, Βελεστινιώτικα, 52.

21. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 83, Κακαθογιάννης, *Υπέρεια* I, 430, 438-439. Κολιού, Βελεστινιώτικα, 52-53. Τον τελευταίο καιρό άρχισε η αγιογράφηση του ναού από τον Απ. Δόση. Βλ. «*Η Φωνή του Βελεστίνου*», φύλλο 14 (63), 1994.

22. Στο τοπογραφικό διάγραμμα και στο απόσπασμα του χάρτη σημειώνονται ενδεικτικά ο Ταμπακόμυλος (19α), το συγκρότημα Μπαλαμώτη (19β), ο Μύλος Παπαστεργίου και η εν λειτουργία ντριστελλά του Κων. Σιουμουρέκη (19γ), ο Αραπόμυλος (κυλινδρόμυλος-παγοποιείο) (19δ), η «Ντριστελλά» (κοινοτική) (19ε), ο Μύλος («Κατάστημα») του Πάντου (19στ), τα συγκροτήματα Παπαγιώτου (19ζ, 19η, 19θ), από τα οποία λειτουργεί σήμερα μόνο η ντριστελλά (19ζ), με υπεύθυνο τον κ. Γεώργιο Λιούρα, τον οποίο ευχαριστώ πολύ για τη βοήθειά του, όπως και τον κ. Απ. Σιουμουρέκη. Βλ. Πολυμέρου - Καμηλάκη, *Υπέρεια* I, 161-325 και ειδικότερα 188-189, όπου γίνονται προτάσεις για την αποκατάσταση των υδροκίνητων βιοτεχνιών και την ένταξή τους στη ζωή της κομόπολης. Κακαθογιάννης, *Υπέρεια* I, 430. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 76, 83, 92, σημ. 85. Κολιού, Βελεστινιώτικα, 43-44, 50-51.

20. Ι. Ν. Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης – Ηρώο Βελεστίνου

Πιθανότατα στη θέση, όπου αναφέρεται η Αγ. Παρασκευή-Τζαμί στην «Έπιπεδογραφία τής Φερᾶς» της «Χάρτας» του Ρήγα, βρίσκεται σήμερα ο Ι. Ν. των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, η μεγαλύτερη και πιο κεντρική εκκλησία του Βελεστίνου, μια τρίκλιτη βασιλική που θεμελιώθηκε το 1962. Κοσμείται με ωραίες τοιχογραφίες, που άρχισαν να φιλοτεχνούνται το 1980 από τους αγιογράφους Απ. Δόση και Αν. Στάμο, καθώς και με θαυμάσια ξυλόγλυπτα. Στην ίδια θέση υπήρχε παλιότερος ομώνυμος ναός, που κτίστηκε το 1890 και καταστράφηκε με τους σεισμούς του 1957. Μια έγχρωμη υδατογραφία του ναού εκείνου υπάρχει στο νάρθηκα της καινούργιας εκκλησίας, όπου επίσης φυλάσσονται συντηρημένες οι μοναδικές παλιές πήλινες προτομές του Ρήγα Βελεστινλή και του Αθανασίου Διάκου, δωρεά της οικογένειας Γιαννακόπουλου, που άλλοτε ήταν στημένες πάνω στους πεσσούς της κυρίας εισόδου του περιβόλου της εκκλησίας. Στην αυλή της στήθηκε το 1912 το ηρώο του Βελεστίνου, ένας μικρός μαρμάρινος πεσσός στηριγμένος σε βάθρο, σημαντικό ιστορικό μνημείο, προς τιμήν των πεσσόντων Βελεστινιωτών στους πολέμους του 1897, του 1912-1913, του 1921, του 1940, του 1948²³.

21. Μνημείο Γρηγοράκη

Έξω από το νότιο όριο του σχεδίου πόλης του Βελεστίνου, πάνω σε χαμηλό λοφίσκο και δίπλα σε μικρό πευκόφυτο άλσος, όπου η δεξαμενή ύδρευσης, υπάρχει ένα λιτό μνημείο – ένας μαρμάρινος οβελίσκος στημένος σε τριβαθμίδωτό βάθρο – προς τιμήν του Αντωνίου Γρηγοράκη, που έπεσε στη μάχη του Βελεστίνου, στις 23 Απριλίου 1897. Την αγορά του αγροτεμαχίου, όπου βρίσκεται ο τάφος του ήρωα, και την κατασκευή του μνημείου φρόντισε προσωπικά ο πατέρας του Παναγιώτης Ξ. Γρηγοράκης, το 1898. Το σημείο αυτό προσφέρει θαυμάσια θέα προς το Χαλκωδόνιο, την Ακρόπολη των Φερών, το Βελεστίνο, την περιοχή της Κάρλας²⁴.

23. Κακαβογιάννης, *Υπέρις* I, 430-431, 434-435. Κολιού, Βελεστινιώτικα, 49-50, 52, 61-62, 66, εικόνες σελ. 20, 50. Δουλιγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 86. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον Αιδ. Πατέρα Γ. Αλεξίου για τις πληροφορίες και το πλούσιο υλικό που έθεσε στη διάθεσή μου σχετικά με όλες τις εκκλησίες του Βελεστίνου, καθώς και τον κ. Δ. Αναγνώστου για τη βοήθειά του. Η υδατογραφία της παλιάς εκκλησίας φιλοτεχνήθηκε το 1945 από τον Δ.Α. Καππή. Το ηρώο φέρει ανάγλυφη διακόσμηση (δάφνιο στεφάνι, κλαδί δάφνης, σταυρό) και έχει ανθεωτική επίστεψη.

24. Ο οβελίσκος διακοσμείται με ανάγλυφο δάφνιο στεφάνι, μέσα στο οποίο υπάρχει επιγραφή: «ΑΝΤΩΝΙΟΣ Π. Ξ. ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ (κυκλικά) / ΕΠΕΣΕΝ ΕΝ / ΤΗ ΕΝΤΑΥΘΑ / ΜΑΧΗ ΤΗΣ 23 / ΑΠΡΙΛΙΟΥ / 1897» και κάτω από το στεφάνι δεύτερη επιγραφή: «ΤΩΙ ΣΟΦΩΙ ΕΠΙΣΤΙΜΟΝΙ (sic) ΚΑΙ / ΚΛΕΙΝΩΙ ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΡΙ / Η ΠΑΤΡΙΣ ΕΥΓΩΜΟΝΟΥΣΑ (sic)» Βλ. «*Η φωνή του Βελεστίνου*», φύλλο 16(65) (1994).

22. Μνημείο Σμολένσκη

Στην πλατεία Σμολένσκη, σε κεντρικό σημείο του Βελεστίνου, στήθηκε το 1991 ένα μνημείο προς τιμήν των μαχητών της 3ης Ταξιαρχίας και του Διοικητή τους συνταγματάρχη Κων. Σμολένσκη, που έδωσαν στο Βελεστίνο, στις 18 με 23 Απριλίου 1897, τη μόνη νικηφόρα μάχη του ελληνικού στρατού κατά τη διάρκεια του άτυχου ελληνοτουρκικού πολέμου. Το μνημείο, που φέρει την ανάγλυφη προτομή του Σμολένσκη, είναι έργο του γλύπτη Κων. Δομούλα και του αρχιτέκτονα Αργ. Πετρονάτη²⁵.

23. Ι. Ν. Αγ. Μηνά

Το εξωκκλήσι αυτό, που κτίστηκε γύρω στα 1929, οριοθετεί το βορειότερο σημείο του οχυρωματικού περιβόλου των Φερών, σύμφωνα με το σχέδιο των Υ. Βέquignon – Η. Ducoux που εκπονήθηκε την ίδια εποχή. Στα ΒΑ του ιερού του υπάρχει τάφος της οικογένειας Πάντου, σε άμεση γειτνίαση με τον ομώνυμο μύλο, όπου είναι θαμμένοι ο Γεώργιος Α. Πάντος και η κόρη του Λωρέττα²⁶.

24. Μνημείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1944

Το τσιμεντένιο αυτό μνημείο με την ανάγλυφη παράσταση του μαχητή της εθνικής αντίστασης, έργο του Θ. Φάμπα, στήθηκε πριν λίγα χρόνια στην είσοδο του Βελεστίνου από την πλευρά του Βόλου²⁷.

Μνημεία και χώροι νεώτερης εποχής απομακρυσμένοι από το Βελεστίνο

25. Σιδηροδρομικός Σταθμός Βελεστίνου

Κοντά στο νέο κτίριο του Σιδηροδρομικού Σταθμού, που κτίστηκε μετά τους σεισμούς του 1957, υπάρχει παλιό αμαξοστάσιο, πιθανότατα του τέλους του 19ου αιώνα (1883-1886), οπότε κατασκευάστηκαν οι θεσσαλικοί σιδηρόδρομοι. Στον κήπο του Σταθμού είναι στημένος ένας μονόλιθος κίονας από πράσινο ατράκιο

25. Το μνημείο στήθηκε με πρωτοβουλία του Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών επ' ευκαιρία της συμπλήρωσης 90 χρόνων από τη μάχη του Βελεστίνου. Βλ. «*Η φωνή του Βελεστίνου*», φύλλα 2 (51) (1991), 3 (52) (1991) και Κολιού, Βελεστινιώτικα, 77-86, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

26. Υ. Βέquignon, Recherches archéologiques à Phères de Thessalie, Paris 1937, 17, Pl. XXIV. Δουλιγέρη-Ιντζεσιόλογου, Φεραί, 80. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Υπέρεια I, 188. Ο ναός αγιογραφείται από την Παρ. Καζάκου. Βλ. «*Η φωνή του Βελεστίνου*», φύλλα 10 (59) (1993), 14 (63), 1994. Ο τάφος είναι διακοσμημένος με ανάγλυφα φυτικά θέματα και φέρει την επιγραφή: «ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΠΑΝΤΟΣ / 1882-1944 / ΛΩΡΕΤΤΑ Γ. ΠΑΝΤΟΥ / 1921-1929».

27. Για τη δράση της Εθνικής Αντίστασης στο Βελεστίνο βλ. Ε. Φιλίππου, Βελεστίνο 1941-1944, Υπέρεια I (1990), 369-375. Για το μνημείο βλ. «*Η φωνή του Βελεστίνου*», φύλλο 44 (1989).

λίθο (χασάμπαλη), ίσως από κάποιο κτίριο ρωμαϊκών ή παλαιοχριστιανικών χρόνων²⁸.

26. Υδραγωγείο εποχής τουρκοκρατίας στο Κράνοβο

Πρόκειται για σημαντικό και εντυπωσιακό τεχνικό έργο μέσης εποχής τουρκοκρατίας (17ου-18ου αιώνα), που βρίσκεται στα νότια του Βελεστίνου. Είναι ένας κτιστός και καλυμμένος αγωγός, που ξεκινά από μια πηγή, ακολουθεί την πορεία ενός καταπράσινου χειμάρρου και καταλήγει μέσα στην κωμόπολη του Βελεστίνου, όπου σώζονταν μέχρι πριν λίγα χρόνια δύο κρήνες που έδιναν το νερό του στους Βελεστινιώτες. Σήμερα ο αγωγός αυτός διατηρείται σε καλή κατάσταση και είναι ορατός σε πολλά σημεία, κατά μήκος ενός εύκολα θατού μονοπατιού. Ιδιαίτερα εντυπωσιακές είναι οι «καμάρες» του υδραγωγείου, δηλαδή τα στενά τόξα πάνω στα οποία στηριζόταν ο αγωγός διασχίζοντας την κοίτη του χειμάρρου²⁹.

27(α-γ). Άγιος Γεώργιος Φερών

Η κοινότητα του Αγίου Γεωργίου Φερών ή Μικρή Φερά, όπως αναφέρεται στην «Έπιπεδογραφία τής Φεράς», στη «Χάρτα» του Ρήγα, παρουσιάζει αρκετά ενδιαφέροντα σημεία για επίσκεψη:

27α. Ο Ι.Ν. του Αγίου Γεωργίου, στο ΝΑ άκρο του οικισμού, κοντά σε πευκόφυτο άλσος, είναι μια καμαροσκεπής βασιλική που κτίστηκε το 1832 και κάηκε από τους Τούρκους το 1897. Σήμερα διατηρείται, επισκευασμένος, σε καλή κατάσταση³⁰.

27β. Το κάτω τμήμα του πύργου ιδιοκτησίας Δημ. Μησιάκου, των αρχών του 19ου αιώνα, σώζεται σε κεντρικό σημείο του οικισμού, δίπλα στο κοινοτικό κατάστημα³¹.

27γ. Τα «Τούρκικα Μνήματα», ενδιαφέρουσα θέση μουσουλμανικού νεκροταφείου, βρίσκονται στα δυτικά του δρόμου που συνδέει τον Αγ. Γεώργιο με την

28. Κολιού, Βελεστινιώτικα, 37-42. Πολυμέρου - Καμηλάκη, *Υπέρεια* I, 165-166. C. J. Recht - St. Gouliotis, *Die thessalischen Eisenbahnen*, Milies 1986, 5-7, 10-11 (σχέδια), 44 και 57 (εικόνες). Για την τελευταία βιβλιογραφική παραπομπή ευχαριστώ τον Αρχιτέκτονα κ. Δ. Παλιούρα.

29. Δουλιγέρη - Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 83, 92, σημ. 85. Α. Ντίνα, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 43 (1988), *Χρονικά*, 289-290, πιν. 151α, β και 152α. Κολιού, Βελεστινιώτικα, 18 (εικόνα). Το συμβασιούχο υπάλληλο της ΙΓ' ΕΠΚΑ κ. Ν. Αγγελή ευχαριστώ πολύ για τη βοήθειά του κατά την επίσκεψη του υδραγωγείου.

30. Γενικά για τον Άγιο Γεώργιο Φερών και για την εκκλησία του βλ. Κολιού, Βελεστινιώτικα, 13-27, 54. Κακαθογιάννης, *Υπέρεια* I, 434.

31. Δουλιγέρη - Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 92, σημ. 85. Ο ιδιοκτήτης του πύργου φυλάσσει την κτητορική επιγραφή του, που φέρει τη χρονολογία 1804 (·).

οδό Βόλου-Λάρισας. Ως σήματα των τάφων έχουν χρησιμοποιηθεί αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη (κίονες, κατώφλια κ.ά.), από ένα κοντινό αρχαιολογικό χώρο, όπου βρισκόταν το Πανδοχείο και το Διοσκούρειο ή ο ρωμαϊκός οικισμός των Φερών. Η Κοινότητα του Αγ. Γεωργίου έχει εξαιρέσει την τοποθεσία αυτή από την πρόσφατη οικοπεδοποίηση³².

28. Δίτοξο γεφύρι

Στα βόρεια του Βελεστίνου, πολύ κοντά στη διασταύρωση της εθνικής οδού Αθηνών-Θεσσαλονίκης με την επαρχιακή οδό Βόλου-Λάρισας, σώζεται σε καλή κατάσταση ένα μικρό λιθόκτιστο με πελεκητές πέτρες γεφύρι εποχής τουρκοκρατίας, στο πάνω μέρος του οποίου υπάρχει λιθόστρωτο (καλντερίμι). Ίσως πρόκειται για το γεφύρι που αναφέρεται στην «Έπιπεδογραφία τῆς Φερᾶς», στη «Χάρτα» του Ρήγα³³.

29. Τόξο παλιού υδραγωγείου

Λίγο πριν από τον αρχαίο ναό του «Θαυλίου Διός», στα δεξιά της οδού προς Χλόη, ξεκινά ένα γραφικό μονοπάτι ανάμεσα στα περιβόλια, που οδηγεί σ' ένα παλιό λιθόκτιστο τόξο υδραγωγείου. Το τόξο αυτό στήριζε κάποιον από τους αγωγούς μεταφοράς των υδάτων της Υπέρειας Κρήνης, στο σημείο όπου αυτός διέσχιζε το Μαχαλόρρεμα κατευθυνόμενος προς τα βόρεια του Βελεστίνου, πιθανόν προς κάποια υδροκίνητη θιοτεχνία ή για το πότισμα των κήπων³⁴.

Ασφαλώς, τα σημεία επίσκεψης τόσο των Φερών όσο και του Βελεστίνου δεν εξαντλούνται εδώ. Μπορούν να προστεθούν ακόμη και άλλα ήδη υπάρχοντα, ή όσα θα αποκαλυφθούν στο μέλλον, και έτσι το «ζωντανό πλέγμα» του Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου θα διευρύνεται συνεχώς.

Μουσεία

Ένας χώρος με το πλουσιότερο παρελθόν του διπτύχου Φερών-Βελεστίνου είναι απαραίτητο να διαθέτει και τα ανάλογα Μουσεία, όπου ο επισκέπτης θα μπορεί να αποκομίζει μια ολοκληρωμένη εικόνα της ζωής του οικισμού και των δραστηριοτήτων των κατοίκων του κατά τις διάφορες χρονικές περιόδους. Θεωρούμε δυνατή προς το παρόν την ίδρυση τριών τουλάχιστον Μουσείων, με μακροπρόθεσμη, βέβαια, προοπτική.

32. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 92, σημ. 85.

33. Κακαβογιάννης, Υπέρεια I, 435-436, εικ. 7.

34. Για την υπόδειξη του τόξου, αλλά και του δίτοξου γεφυριού, ευχαριστώ το συνταξιούχο φύλακα Αρχαιοτήτων κ. Αντ. Βουλκούδη. Σήμερα το τόξο αυτό στηρίζει ένα καινούριο τιμεντένιο αυλάκι, που προφανώς αντικατέστησε το παλιό «μαρμαρόκτιστο» κατά την έκφραση του Ρήγα στην «Έπιπεδογραφία τῆς Φερᾶς». Βλ. Κακαβογιάννης, Υπέρεια I. 436. Κολιού, Βελεστινώτικα, 50-51.

A. Αρχαιολογικό Μουσείο

Το Αρχαιολογικό Μουσείο θα αφορά τις αρχαίες Φερές και θα περιλαμβάνει ποικίλα εκθέματα, από την προϊστορική εποχή ως και τη ρωμαϊκή περίοδο, τα οποία θα προέρχονται τόσο από την ίδια τη θέση της αρχαίας πόλης όσο και από την ευρύτερη περιοχή της. Υλικό άφθονο και κατάλληλο για Έκθεση υπάρχει στις αποθήκες του Μουσείου του Βόλου και στην Αρχαιολογική Συλλογή του Βελεστίνου. Ήδη, μετά από πρόταση του Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών, έχει ληφθεί απόφαση από το Δημοτικό Συμβούλιο Βελεστίνου για την παραχώρηση κατάλληλου οικοπέδου έξω από τα όρια της αρχαίας πόλης και της σημερινής κωμόπολης, στους πρόποδες του Χαλκωδονίου (Μαλούκας), έχει εκπονηθεί από τη ΙΓ' ΕΠΚΑ το τοπογραφικό του σχέδιο και αναμένεται η πρόωθηση των διαδικασιών³⁵.

B. Μουσείο της πόλεως του Βελεστίνου και του Ρήγα Βελεστινλή (Ιστορικό Μουσείο)

Το Μουσείο αυτό μπορεί να οργανωθεί σε δύο τομείς που θα αφορούν αφ' ενός τη νεώτερη κωμόπολη του Βελεστίνου, την ιστορία και τα μνημεία της και γενικά την πορεία εξέλιξής της από την υστεροβυζαντινή εποχή ως τις μέρες μας, και αφ' ετέρου την προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα. Το κτίριο του Μουσείου αυτού θα μπορούσε να ανεγερθεί στο οικόπεδο του κληροδοτήματος Δεληγιώργη, που βρίσκεται προς Α του Σταδίου του Βελεστίνου και προορίζεται για πολιτιστικούς σκοπούς³⁶.

Γ. Λαογραφικό Μουσείο – Μουσείο Γεωργικών Εργαλείων

Αξιόλογο Μουσείο Γεωργικών Εργαλείων και Παραδοσιακής Τεχνολογίας ιδρύθηκε ως γνωστόν πρόσφατα στο Βελεστίνο. Αυτή η αξιέπαινη και καρπο-

35. Η ευαισθησία των Βελεστινιωτών για τη διάσωση των αρχαιοτήτων και η επιθυμία τους να ιδρύσουν Αρχαιολογικό Μουσείο εκδηλώθηκε αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας. Βλ. Κολιού, Βελεστινιώτικα, 42, 53, 66-67, 74-75, 120. Η Έκθεση Φωτογραφίας Αρχαιολογικών Ευρημάτων από τις Φερές, που παρουσιάστηκε στο Βελεστίνο τον Αύγουστο του 1993, σε συνεργασία της ΙΓ' ΕΠΚΑ με το Δήμο Βελεστίνου, είχε σκοπό να δώσει ένα μικρό δείγμα του προβλεπόμενου περιεχομένου του Αρχαιολογικού Μουσείου. Με την ευκαιρία αυτή εκδόθηκε ενημερωτικό τρίπτυχο από το Σύλλογο Βελεστινιωτών Αθηνών. Βλ. Δουλιέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 76, 85, 86 και «Η φωνή του Βελεστίνου», φύλλα 46 (1990), 47 (1990), 11 (60) (1993) και 12 (62) (1993). Τον πρόεδρο του Συλλόγου Βελεστινιωτών ιατρό κ. Δημ. Καραμπερόπουλο ευχαριστώ θερμά για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του και την ποικιλότητα βοήθειά του.

36. Για τις πληροφορίες ευχαριστώ το Δήμαρχο Βελεστίνου κ. Γαρ. Γεροβασίλη, ο οποίος ήδη προώθησε την άμεση έναρξη των εργασιών ανέγερσης του Ιστορικού Μουσείου.

φόρα προσπάθεια θα πρέπει να συστηματοποιηθεί και να διευρυνθεί κατά τη γνώμη μας και με άλλους τομείς του λαϊκού πολιτισμού, πράγμα αναπόφευκτο άλλωστε, ώστε να αποτελέσει ένα πρότυπο Μουσείο για ολόκληρη τη Θεσσαλία. Απαραίτητο είναι επίσης να μεταστεγασθεί σε άλλο πιο κατάλληλο κτίριο, επειδή στο πρώην Αγροτικό Ιατρείο, όπου στεγάζεται σήμερα, έχει ήδη δημιουργηθεί αδιαχώρητο³⁷.

Δυνατότητα εφαρμογής της πρότασης

Ο υπότιτλος της ανακοίνωσης «μια εφαρμόσιμη πρόταση» εκφράζει την πεποίθησή μας ότι η δημιουργία του Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου είναι εφικτή με τις υπάρχουσες σήμερα συνθήκες. Βασική όμως προϋπόθεση για την υλοποίηση της πολυδιάστατης αυτής πρότασης αποτελεί η αποδοχή της εκ μέρους των κατοίκων του σημερινού Βελεστίνου και των γύρω οικισμών και η στενή συνεργασία τους με τους αρμόδιους φορείς, αλλά και η συνεργασία των φορέων αυτών μεταξύ τους: των Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού, Κεντρικής και Περιφερειακών (ΙΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, 5ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων), του Δήμου Βελεστίνου, της Κοινότητας Αγ. Γεωργίου Φερών, της Περιφέρειας Θεσσαλίας, της Νομαρχίας Μαγνησίας (ειδικότερα της Διεύθυνσης Προγραμματισμού, της Πολεοδομίας, της Διεύθυνσης Τεχνικών Υπηρεσιών, της ΤΥΔΚ κ.λπ.), της Εκκλησίας, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, των τοπικών Συλλόγων και Εταιρειών (Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών, Επισημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα κ.λπ.) και οποιουδήποτε άλλου μπορεί να προσφέρει τη βοήθειά του. Λόγω του καθαρά πολιτιστικού χαρακτήρα του Έργου, τη γενική εποπτεία του θα πρέπει να την έχει το Υπουργείο Πολιτισμού. Φυσικά, απαιτείται γενναία χρηματοδότηση από ειδικά αναπτυξιακά προγράμματα.

Οι βασικές εργασίες που πρέπει να εκτελεστούν είναι συνοπτικά οι ακόλουθες, αρχίζοντας από τις πιο άμεσες:

- Εκπόνηση γενικής μελέτης σχεδιασμού του Πάρκου, καθώς και επί μέρους μελετών για το κάθε σημείο επίσκεψης.
- Συνεχής καθαρισμός, φροντίδα και φύλαξη των σημείων επίσκεψης.
- Διαμόρφωση και εξωραϊσμός του περιβάλλοντος των υπαρχόντων χώρων και μνημείων.
- Οργάνωση των χώρων αναψυχής.

37. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, 85. Ήδη έχει προταθεί για τη μεταστεγασή του Μουσείου Γεωργικών Εργαλείων ο Μύλος («Κατάστημα») του Πάντου. Βλ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Υπέριος* I, 188-189. Κύρια πηγή πληροφοριών για το Μουσείο αυτό αποτελεί «*Η φωνή του Βελεστίνου*».

– Διαμόρφωση δρόμων και μονοπατιών προσπέλασης, όπου δεν υπάρχουν, και ειδική σήμανση των δρομολογίων και των σημείων επίσκεψης.

– Στερέωση, συντήρηση, αναστήλωση των μνημείων, αναβίωση και επαναλειτουργία ορισμένων απ' αυτά (π.χ. των υδροκίνητων βιοτεχνιών, όπως μαντάνια, ντριστελλες, μύλοι).

– Διενέργεια συστηματικών ανασκαφών για την αποκάλυψη νέων μνημείων κυρίως σε απαλλοτριωμένους χώρους και συνέχιση του προγράμματος απαλλοτριώσεων.

– Ανέγερση Μουσείων και οργάνωση των Εκθέσεών τους.

Ύστερα από τα όσα εκθέσαμε, είναι κατανοητό ότι τα σημεία επίσκεψης μπορούν να χωριστούν σε τρεις ομάδες, ανάλογα με το ρυθμό ένταξής τους μέσα στο «πλέγμα» του Πάρκου: α) σημεία με δυνατότητα άμεσης ένταξης, μετά από ελάχιστη προεργασία (π.χ. ναός «Θαυλίου Διός», «Σπίτι του Ρήγα»), β) σημεία με βραχυπρόθεσμη δυνατότητα ένταξης, μετά από λίγες και μικρής διάρκειας εργασίες (π.χ. λόφος «Αγ. Αθανασίου» με το τείχος των Φερών, Μνημείο Γρηγοράκη), γ) σημεία με μακροπρόθεσμη δυνατότητα ένταξης, με την προϋπόθεση της σταδιακής προώθησης των εργασιών και των διαδικασιών από τους αρμόδιους φορείς (π.χ. ανασκαπτόμενα μνημεία, υδροκίνητες βιοτεχνίες, Μουσεία).

Είναι, λοιπόν, προφανές ότι το Πάρκο μπορεί να αρχίσει να λειτουργεί αμέσως και, αν η οργάνωσή του προχωρήσει με το σωστό τρόπο, έχει να προσφέρει σημαντικά οφέλη, τόσο στην πολιτιστική όσο και στην οικονομική ζωή του Βελεστίου και όχι μόνο, αποτελώντας συγχρόνως πρότυπο για μίμηση.

Η οργάνωση της επίσκεψης του Πάρκου

Εφ' όσον ολοκληρωθεί ή έστω προχωρήσει αρκετά η διαμόρφωση των βασικών σημείων του Πάρκου, θα ακολουθήσει η οργάνωση της επίσκεψής του, η οποία επίσης θα αποτελέσει αντικείμενο λεπτομερούς και εμπεριστατωμένου σχεδιασμού.

Σε γενικές γραμμές η επίσκεψη μπορεί να οργανωθεί σε δύο πλαίσια: ένα στενότερο, μέσα ή πολύ κοντά στον πολεοδομικό ιστό του Βελεστίου, όπου είναι προτιμότερη η περιήγηση με τα πόδια, και ένα ευρύτερο, στα πιο μακρινά σημεία, όπου η μετάβαση θα γίνεται με αυτοκίνητο. Επίσης ο επισκέπτης θα έχει την ευχέρεια να ακολουθήσει ειδικά δρομολόγια για την επίσκεψη μόνο των μνημείων των Φερών ή μόνο του Βελεστίου και γενικά θα υπάρχουν πολλές και διάφορες δυνατότητες επιλογής συνδυασμών.

Για να είναι εφικτή, εποικοδομητική και ευχάριστη η επίσκεψη του Πάρκου προϋποτίθεται η εκτύπωση ενός Οδηγού που θα περιλαμβάνει: α) Σύντομη επισκόπηση της ιστορίας των Φερών και του Βελεστίου. β) Ομαδοποίηση, αρίθμηση, σύντομη περιγραφή των σημείων επίσκεψης (μνημείων και χώρων) και συσχετισμός τους με ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα. γ) Χάρτες και

τοπογραφικά διαγράμματα της περιοχής του Πάρκου, όπου θα σημειώνονται τα σημεία επίσκεψης και οι δρόμοι σύνδεσής τους, κύριοι και δευτερεύοντες. δ) Προτάσεις για δρομολόγια επίσκεψης ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του επισκέπτη. ε) Σχέδια και φωτογραφίες χαρακτηριστικών μνημείων και χώρων του Πάρκου.

Φύλακες και ξεναγοί θα συνοδεύουν και θα εξυπηρετούν τους επισκέπτες, ενώ θα λειτουργεί και Γραφείο Πληροφοριών.

Η αναψυχή μέσα στα πλαίσια του Πάρκου, απαραίτητη για μια ολοκληρωμένη επίσκεψη, θα πρέπει να σχεδιαστεί και να οργανωθεί επίσης προσεκτικά. Κήποι με παγκάκια και θρύσες, παιδικές χαρές, αναψυκτήρια, εστιατόρια κ.λπ. θα υπάρχουν σε διάφορα σημεία του «ζωντανού πλέγματος», σε συνδυασμό ή όχι με τα σημεία επίσκεψης, και οπωσδήποτε πολλά απ' αυτά θα συμπίπτουν με τους χώρους αναψυχής των ίδιων των Βελεστινιωτών. Ως κύρια σημεία, όπου μπορεί να αναπτυχθεί ο τομέας της αναψυχής, προτείνουμε ενδεικτικά την κεντρική οδό και τις πλατείες του Βελεστίνου, το χώρο γύρω από την Υπέρεια Κρήνη, τις πλατείες των οικισμών του Αγ. Γεωργίου και της Χλόης.

Φανταζόμαστε από τώρα τον αυριανό επισκέπτη του Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου να περιπλανιέται στους δρόμους και στις γειτονιές, στα άλση και στις εξοχές, ανακαλύπτοντας αυτά τα λίγα, αλλά γοητευτικά απομεινάρια των Φερών, συχνά στην ίδια θέση με εκείνα του παλιού Βελεστίνου, απολαμβάνοντας συγχρόνως την όμορφη φύση, τη θέα, τα νερά της Υπέρειας Κρήνης, να κουβεντιάζει με τους Βελεστινιώτες που συναντά καθισμένους έξω από τα σπίτια τους και τέλος να ξεκουράζεται με ένα αναψυκτικό, με ένα τσίπουρο, με μια ρετσίνα κάπου στον κεντρικό δρόμο, νιώθοντας ότι βρίσκεται μέσα στην παλλόμενη καρδιά ενός ζωντανού οργανισμού ηλικίας πέντε χιλιάδων χρόνων.

Βιβλιογραφία – Συντομογραφίες

- Δουλγέρη –
Ιντζεσίλογλου, Φεραί. *Αργ. Δουλγέρη – Ιντζεσίλογλου, Οι νεώτερες αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή των αρχαίων Φερών, Πρακτικά του Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου «Η Θεσσαλία: δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας», (Λυών 1990), Αθήνα 1994, Τόμος II, 71-92.*
- Κακαβογιάννης,
Υπέρεια I. *Εν. Κακαβογιάννης, Η «Επιπεδογραφία της Φεράς» του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική, Υπέρεια I, Πρακτικά του Α' Συνεδρίου «Φεραί – Βελεστίνο – Ρήγας», (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, 423-448.*
- Κολιού, Βελεστινιώτικα. *Ν. Κολιού, Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών, Βόλος 1993.*
- Πολυμέρου-Καμηλάκη,
Υπέρεια I. *Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο, Υπέρεια I (όπως παραπάνω), 161-325.*

*ARG. DOULGERI – INTZESILOGLOU**Le Parc Archeologique – Historique de Pheres-Velestinos**Une proposition applicable*

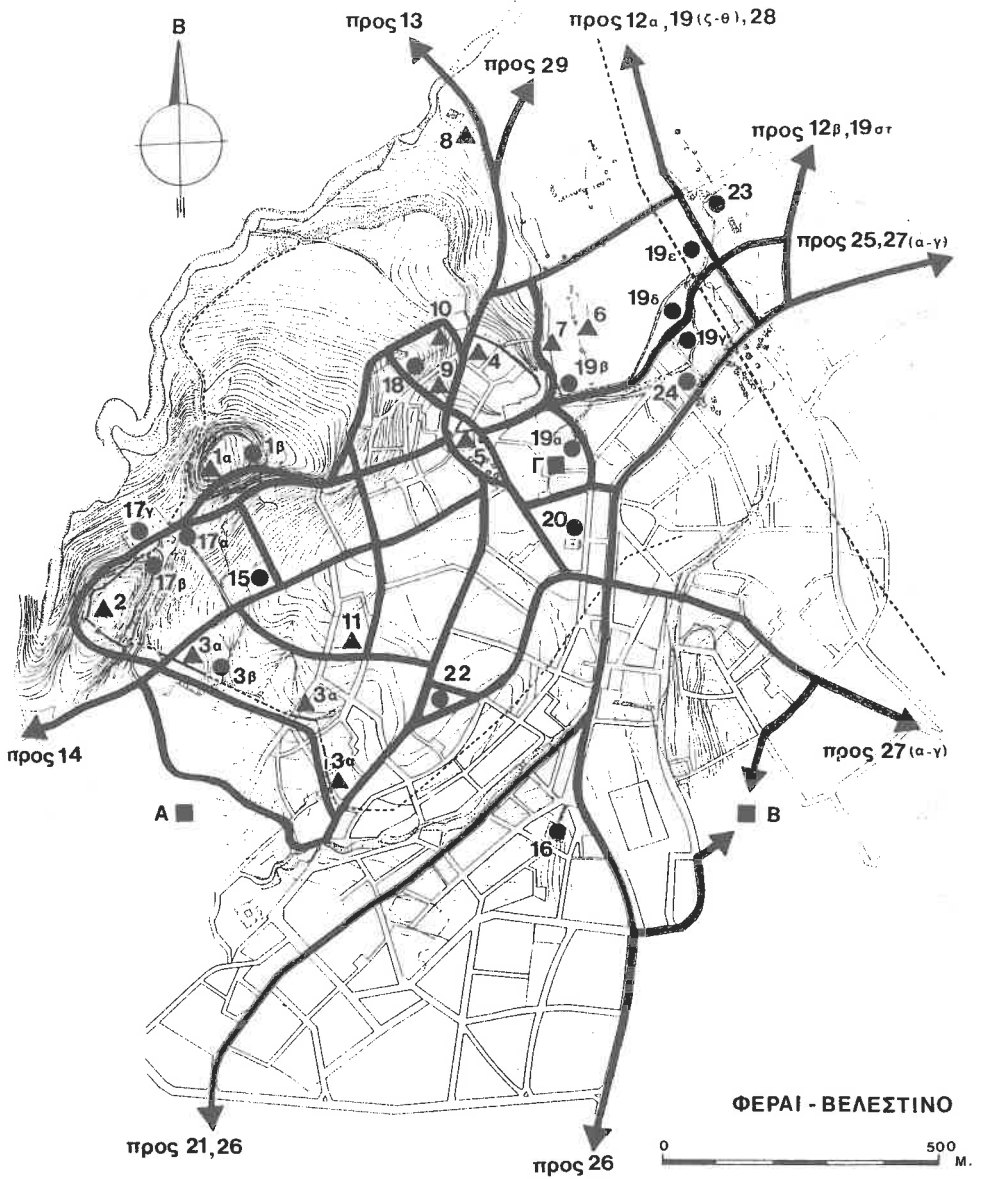
Le terme «parc archéologique historique, signifie un site archéologique et historique «ouvert», où de divers points de visée sont contenus (monuments et sites), dispersés, qui sont réunis avec un ou plusieurs passages ou sentiers; de sorte qu'ils soient de facile accès aux visiteurs.

L'organisation de ce parc présuppose une syllogistique concrète de sorte qu'il constitue une vivante dynamique «tresse» avec des possibilités du développement, vers toutes renseignements» pour ce site. Parallèlement il est nécessaire d'exister des occasions pour le relâchement des visiteurs.

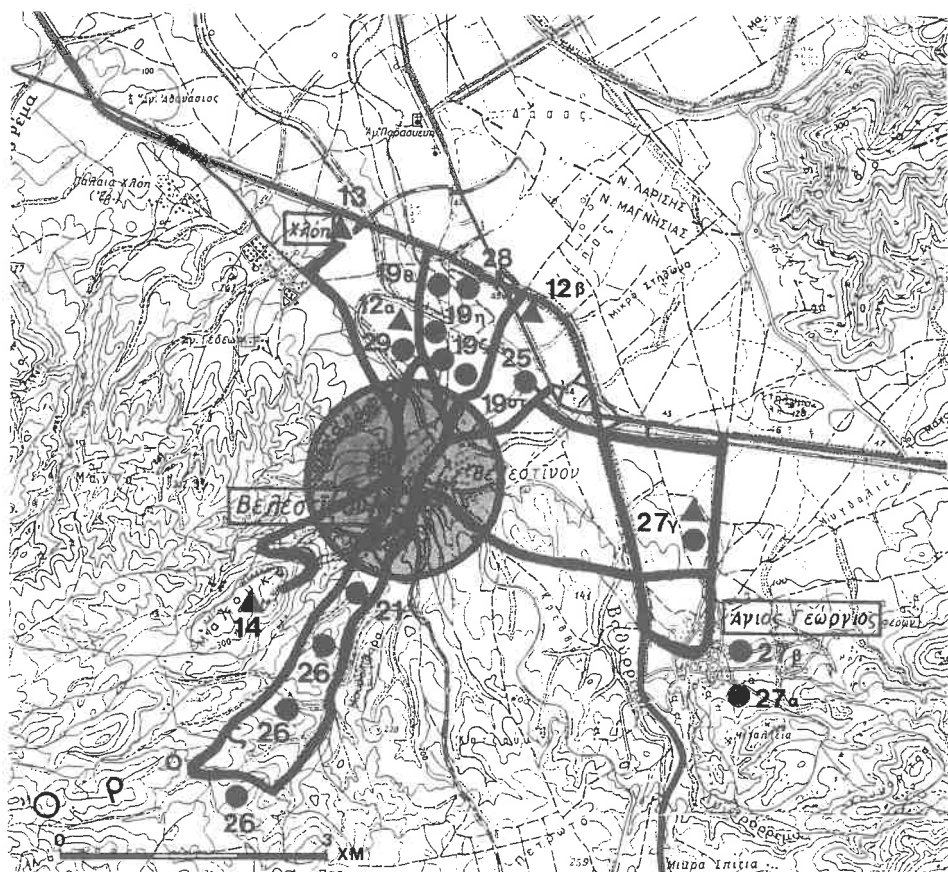
L'ancienne ville de Phères et la petite ville d'aujourd'hui de vélestinos se trouvent comme on sait, dans le même endroit et ils constituent une combinaison idéale, où une proposition de la création du parc archéologique-historique, sera applicable.

Les noms de Phères-Vélestinos sont encadrés par une passé plein d'événements et de personnes historiques. Et en même temps de sites historiques et des monuments sont sauvés qui d'ailleurs sont dispersés à présent, soit dans Vélestinos, soit dans sa région. Ainsi ce Parc pourrait-être organisé en deux cadres: L'un qui contiendra les sites et les monuments qui se trouvent au dedans, ou tout près à la ville actuelle et l'autre contiendra des sites et des monuments plus éloignés qui sont réunis directement, historiquement et topographiquement avec le noyau du parc. Il faut qu'on soit mis dans ce projet un musée archéologique un musée de la ville, et naturellement le musée des outils agricoles qui déjà y existe.

La visite du Parc archéologique sera facilitée par l'existence d'un guide avec des textes localisés et des plans, mais aussi par la présence des gardiens et des guides.

Τοπογραφικό διάγραμμα Φερών-Βελεστίνου με τις θέσεις των σημείων επίσκεψης του Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου (Σχέδιο Θ. Μακρή).

Απόσπασμα χάρτη της ευρύτερης περιοχής Φερών-Βελεστίνου με τις θέσεις των σημείων επίσκεψης του Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου (Σχέδιο Θ. Μακρή).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Χ. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗΣ

Στην μνήμη του Καθηγητή
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ

Κεφάλι μαρμάρινου αγάλματος Θεάς
από τις Φερές της Θεσσαλίας

Όταν, κυρίες και κύριοι, η γη ενός αρχαιολογικού χώρου τυχαίνει να καλλιεργείται, κατά το όργωμά της και τις άλλες σκαπτικές εργασίες έρχονται συνήθως στο φως διάφορες αρχαιότητες, «κινητές και ακίνητες». Η Μαγούλα Μπακάλη, ο ομφαλός δηλ. της πόλης των Φερών σε όλες τις περιόδους της Ιστορίας της¹, κατά τις τελευταίες δεκαετίες τουλάχιστον καλλιεργείται, όσο γνωρίζω, συστηματικά και αδιάκοπα, όποτε λοιπόν το άροτρο όργωνε την «επίπεδη» επιφάνειά της, κατά κανόνα προσέκρουε σε θαμένα ερείπια αρχαίων κτηρίων ή ανέσυρε στην επιφάνεια του εδάφους αρχιτεκτονικά μέλη και απλούς λίθους οικοδομών² καθώς και διάφορα αλλά αρχαία αντικείμενα. Όλα αυτά είτε παρέμεναν επί τόπου, μισοσκεπασμένα από τα χώματα, είτε παρεσύροντο και εκατρακυλούσαν εν συνεχεία στις έντονα κατωφερικές πλαγιές της³. Πολλά από

1. Όλγα Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, Τοπογραφία των Φερών Θεσσαλίας κατά την Προϊστορική περίοδο, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ 34 (1979), Μέρος Α' - Μελέτες, σ. 181 εξ.

· Ευάγγελος Χ. Κακαβογιάννης, Η «Επιπεδογραφία της Φεράς» του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική, ΥΠΕΡΕΙΑ, τόμος πρώτος (1990), σ. 437 εξ. (Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας», Βελεστίνο 30-31 Μαΐου - 1 Ιουνίου 1986, Αθήνα 1990).

2. Για να είναι καθαρή η καλλιεργουμένη έκταση, οι γεωργοί εν συνεχεία συνεκέντρωναν κάθε φορά τους ανασυρομένους λίθους σε ένα σημείο της «περιφερείας» του οργωμένου χώρου, όπου με τον καιρό εσχημάτιζαν μικρό σωρό.

3. Γ. Μπακαλάκης, Φεραία Αθηνά, ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, τόμος Β' (1973), σ. 1 εξ.

τα ανασυρόμενα αρχαία περισυνελέγοντο από τον εδώ Φύλακα Αρχαιοτήτων και μετεφέροντο για φύλαξη στο Μουσείο του Βόλου. Το 1969 το άροτρο έφερε στην επιφάνεια ένα μαρμάρινο κεφάλι γυναικείου αγάλματος⁴, το οποίο ο τότε ιδιοκτήτης της Μαγούλας, ο μακαρίτης σήμερα Βασίλειος Μπακάλης, το επήρε και το παρέδωσε στο Μουσείο του Βόλου. Εκεί το παρέλαβε ο αείμνηστος Έφορος Αρχαιοτήτων Δημήτριος Θεοχάρης και το κατεχώρησε στον Κατάλογο Αρχαιοτήτων του Μουσείου⁵ με αύξοντα αριθμό Λ 769.

Το εν λόγω κεφάλι (Εικ. 1) σώζεται από το χαμηλότερο μέρος του λαιμού, όπου είναι σπασμένο, και έχει μέγεθος λίγο μικρότερο από το φυσικό. Το συνολικό ύψος του είναι 0,235 μ. Σε γενικές γραμμές ευρίσκεται σε σχεδόν καλή κατάσταση, έχει όμως υποστεί προσφάτως οδοντηρές φθορές στο σαγόνι, στα χείλη και στην μύτη. Αυτά έχουν καταστραφεί σχεδόν τελείως, ανάλογες όμως φθορές υπάρχουν και σε άλλα σημεία του. Όλες τους οφείλονται στο άροτρο. Στο κέντρο της επιφανείας του αποχωρισμού του κεφαλιού από τον λαιμό (Εικ. 2), υπάρχει κυκλικός περίπου τόρμος, ήτοι μια βαθειά τυφλή οπή, διαμέτρου 0,015 και βάθους 0,06 μ., που δείχνει, ότι αυτό εστηρίζετο σε μεταλλικό στέλεχος, αντιστοίχου σχήματος και μεγέθους⁶. Η εσωτερική επιφάνεια του τόρμου είναι τελείως λεία, η λείανση όμως δεν φαίνεται να οφείλεται στο εργαλείο, με το οποίο ανοίχθηκε ο τόρμος, αλλά σαφώς σε μακροχρόνια τριβή, ως εάν δηλ. το κεφάλι να έβγαινε συχνά από την θέση του και να ετοποθετείτο εκ νέου επάνω στο μεταλλικό στέλεχος.

4. Ευχαριστώ θερμά την συνάδελφο κ. Μαρία Θεοχάρη για την ευγενική άδεια δημοσίευσης του εν λόγω αρχαίου καθώς και τους συναδέλφους κ.κ. Αργυρούλα και Μπάμπη Ιντσεσίλογλου, Κωνστ. Γαλλή και Αθαν. Τζαφάλια για τις ποικίλες διευκολύνσεις, που μου προσέφεραν κατά την μελέτη του. Για την βοήθειά τους και τις χρήσιμες υποδείξεις τους σχετικά με την ίδια μελέτη θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στο τ. καθηγητή της Κλασσικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης κ. Γ. Δεσπίνη, στην τ. Έφορο Αρχαιοτήτων κ. Αικ. Δεσπίνη και στον Διευθυντή του Μουσείου Μπενάκη κ. Αγγ. Δεληβοριά.

5. Στις αντίστοιχες στήλες της σχετικής σελίδας του Καταλόγου ο Θεοχάρης έγραψε ιδιοχειρώς: «Κεφαλή γυναικεία. Τέλος 4ου αι. π.Χ. Βελεστίνο. 14-6-69. Ακρόπολη. Παράδοση: Β.Ν. Μπακάλης». Με την λέξη Ακρόπολη ο Θεοχάρης εννοούσε μόνο την Μαγούλα Μπακάλη, επειδή δεν ήταν ακόμη γνωστό, ότι στην Ακρόπολη ανήκε και ο παρακείμενος λόφος του Αγίου Αθανασίου (Ευάγγελος Χ. Κακαβογιάννης: Ανασκαφικές έρευνες στις Φερές της Θεσσαλίας το 1977, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ Χ (1977), σ. 174 εξ.). Μετά από χρόνια ο Β. Μπακάλης, απαντώντας σε σχετική ερώτησή μου, με πληροφόρησε, ότι το κεφάλι ευρέθηκε επάνω στην επίπεδη επιφάνεια της Μαγούλας.

6. Πρβλ. Helm. Kyrieleis, Ein Samischer Athlet, MITTEILUNGEN DES DEUTSCHEN ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS, ATHENISCHE ABTEILUNG, Band 93 (1978), σ. 171 εξ., Πιν. 54.2.

Το εξεταζόμενο γλυπτό είναι αναμφισβήτητα ένα έργο «επαρχιακό», ασφαλώς όμως «εποιήθη» από γλύπτη ικανό και κατά πάσαν πιθανότητα Φεραίο⁷. Η μορφή, γενικά, είναι εξιδανικευμένη. Το κεφάλι γέρνει λίγο προς τα αριστερά του και συνάμα στρέφεται ελαφρά προς την ίδια κατεύθυνση, το δε πρόσωπο είναι αρμονικό και εκφραστικό και φωτίζεται από αδιόρατο ελκυστικό χαμόγελο. Τα μάτια είναι μεγάλα και αμυγδαλωτά, με έντονη απόδοση των βλεφάρων, τα δε μαλλιά σχηματίζουν παχείς και παραλλήλους κυματιστούς βιοστρύχους, οι οποίοι αφήνουν τελειώς ακάλυπτα τα αυτιά (Εικ. 3 και 4) και ανεβαίνουν προς την κορυφή του κεφαλιού, όπου υπερκαλύπτουν κατά την εμπρόσθια μόνο πλευρά της μια επιμήκη, οριζόντια και σχεδόν κυλινδρική διαμόρφωση της κόμης, που είναι παράλληλη με το μέτωπο της μορφής. Στο πίσω μέρος του κεφαλιού (Εικ. 5) ο γλύπτης δεν ελάξευσε βιοστρύχους, αλλά άφησε την επιφάνεια αδούλευτη. Η κόμη εδώ αποδίδεται συνοπτικώς ως μία συμπαγής λεπτή μάζα, που ακολουθεί απλώς την ανατομική καμπύλη του κρανίου. Κατά το χαμηλότερο τμήμα της παρουσιάζει μία μικρή και περιεργη επέκταση προς τον τράχηλο, αυτό δε κυρίως το τμήμα της, καθώς και η μνημονευθείσα «κυλινδρική διαμόρφωση» της κόμης στην κορυφή του κεφαλιού, που θυμίζει ορισμένα πρότυπα⁸, εγείρουν την υποψία, ότι η μορφή αρχικώς είχε ίσως άλλη κόμμωση, την οποία θα «μετεποίησε», σε άγνωστο χρόνο, ένας άλλος μάλλον γλύπτης, για να απαλειφθούν κάποιες φθορές ή για να εξεικονισθεί μιá άλλη μορφή. Τα αυτιά, τέλος, δεν είναι όμοια μεταξύ τους, αλλά έχουν διαφορετική το καθένα απόδοση. Το γεγονός αυτό, όπως και το ότι το δεξιό αυτί είναι λαξευμένο επάνω στην συμπαγή μάζα της κόμης, δείχνουν, νομίζω, ότι την εν λόγω μεταποίηση πρέπει όχι μόνο να την υποπτευόμαστε, αλλά και να την θεωρούμε πολύ πιθανή.

Σύμφωνα με τα στυλιστά χαρακτηριστικά του, το γλυπτό θα εδημιουργήθηκε κατά τα τέλη γενικά του 4ου αι. π.Χ. ή κατά τις αρχές του επομένου. Ορισμένα απ' αυτά, όπως π.χ. η απόδοση των ματιών, που φέρνει στον νου έργα του Αυστηρού Ρυθμού, ανήκουν σε προγενέστερες εποχές, η συνύπαρξη όμως παλαιότερων και νεότερων στυλιστικών στοιχείων σε έργα της αρχαίας γλυπτικής, και μάλιστα σε «επαρχιακά», δεν είναι σπάνια.

Η αναγνώριση της γυναικείας μορφής παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες. Η εξιδανικεύσή της και το πνεύμα γενικά που αποπνέει, φανερώνουν, ότι εδώ εικονίζεται κάποια θεά, και όχι κάποια θνητή, ποιά όμως άραγε; Δυστυχώς τα σαφώς ορισμένα στοιχεία, τόσο τα φυσιογνωμικά όσο και εκείνα της κόμμωσης, δεν επιτρέπουν την αναμφίβολη αναγνώριση μιας συγκεκριμένης θεάς, το γεγονός όμως ότι αυτή εικονίζεται ως νεαρή και ωραία γυναίκα, οδηγεί στην σκέψη, ότι

7. H. Biesantz, Die Thessalische Grabreliefs. Studien zur nordgriechischen Kunst, Mainz am Rhein 1965, σ. 108 εξ. και 151 εξ.

8. Πρβλ. Sal. Reinach, Recueil de tetes antiques ideales ou idealises, Paris 1903, Πίν. 189 και 190.

πρέπει να ταυτισθεί είτε με την Αφροδίτη είτε με την Άρτεμη είτε, ακόμη, και με την Εννοδία. Και οι τρεις θεές, σύμφωνα με τις αρχαίες επιγραφές, ελατρεύοντο στις Φερές, πιθανότερο όμως μου φαίνεται, ότι η εικονιζόμενη είναι η Αφροδίτη, επειδή η μορφή μπορεί, νομίζω, να θεωρηθεί ως μία ανταύγεια των Πραξιτελικών εικόνων της. Ανεξάρτητα από το τι ακριβώς εικονίζει, το σχολιαζόμενο γλυπτό είναι καθεαυτό ένα αξιόλογο εύρημα, επειδή αποτελεί μίαν ακόμη μαρτυρία για τα έργα της πλαστικής, που εκοσμούσαν τα ιερά της πόλης κατά τους κλασικούς χρόνους. Από τα έργα του είδους, ως γνωστόν, κατέχουμε πολύ λίγα δείγματα. Τα γλυπτικά και τα μορφολικά προβλήματα που παρουσιάζει, είναι ασφαλώς πολλά, επειδή λοιπόν δεν μπορούμε προς το παρόν να το εξηγήσουμε με αναμφίβολη βεβαιότητα, θα πρέπει να δούμε, ποια είναι η πιθανότερη εξήγησή του.

Το πρώτο που μπορεί να υποθέσει κανείς, όταν εξετάζει το γλυπτό, είναι το εξής: Το κεφάλι ανήκει σε λατρευτικό άγαλμα θεάς, που θα είχε μέγεθος λίγο μικρότερο από το φυσικό. Αυτό το άγαλμα θα υπήρχε ενδεχομένως στο ιερό της επάνω στην Μαγούλα ή θα συνυπήρχε μαζί με άλλα σε κάποιο άλλο ιερό, στον ίδιο χώρο, όπου ελατρεύοντο περισσότερες από μία θεότητες⁹. Σε κάποια καταστροφή του ιερού, άγνωστο πότε, το κεφάλι του αγάλματος αποκόπηκε από τον κορμό και εβλάφθηκε σοβαρά κατά το πίσω μέρος της κόμμωσής του. Όταν μετά από κάποιο διάστημα οι Φεραίοι ανίδρυσαν ή επεσκεύασαν το ιερό, φυσικά και όσα αγάλματα επεδέχοντο επιδιορθώσεις, το κεφάλι εστερεώθηκε επάνω στον κορμό του με την χρησιμοποίηση μεταλλίνου στελέχους. Τότε πιθανώς, για να απελευθεθούν οι αντιαισθητικές φθορές στα μαλλιά, ένας γλύπτης μετεποίησε την κόμμωση και της έδωσε την μορφή, που έχει σήμερα.

Μία άλλη δυνατή εξήγηση, που εκπηγάει από ορισμένα ευρήματα στην περιοχή της Μαγούλας, είναι η ακόλουθη: Λίγο καιρό μετά την ανεύρεση του περιγραφέντος γλυπτού, ήτοι το 1972, κατά τις εργασίες μιας μπουλντόζας στους βορείους πρόποδες του αυχένα, που ενώνει την Μαγούλα Μπακάλη με τον παρακείμενο λόφο του Αγίου Αθανασίου, όπου εκτείνεται η κλασική ακρόπολη¹⁰, ήλθε στο φως ένας μαρμάρινος ενεπίγραφος βωμός, με σοβαρές φθορές. Ο βωμός αυτός, με την ερμηνεία του οποίου ασχολήθηκε ο καθηγητής της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια Stephen Miller¹¹, είναι όντως ένα σπουδαίο μνημείο για την μελέτη των θρησκευτικών δοξασιών όχι μόνο των Φεραίων, αλλά και γενικότερα των Θεσσαλών, φυλάσσεται δε στο Μουσείο του Βόλου (αριθ. Καταλόγου Ε. 1270).

9. Παύλος Χ. Χρυστοστόμου, Η Θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 74 (Διδακτ. Διατρ.).

10. Ε. Κακαβογιάννης, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ Χ (1977), σ. 174 εξ.

11. St. G. Miller, The Altar of the Six Goddesses in Thessalian Pherai, CALIFORNIA STUDIES IN CLASSICAL ANTIQUITY, τόμος 7 (1974), σ. 231 εξ.

Το διασωθέν μέρος του βωμού είναι ένα ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο, που έχει μήκος 1,11 και ύψος 0,685 μ., αποτελείται δε από δύο όρθιες και ανισοπαχείς μαρμαροπλίνθους, την μία πίσω από την άλλη, που συνδέονται μεταξύ τους με μεταλλίνους συνδέσμους και του δίνουν συνολικό πάχος 0,64 μ. Στην κύρια όψη του βωμού εικονίζονται σε πολύ χαμηλό ανάγλυφο και σε πυκνή παράταξη, 6 οξυκόρυφες στήλες, που έχουν όλες το ίδιο πλάτος και το ίδιο ύψος και καλύπτουν όλη σχεδόν την επιφάνειά της. Η αριστερή ακραία στήλη σώζεται μόνο κατά το ήμισυ του πλάτους της. Στο ανώτερο τμήμα της κάθε στήλης έχει χαραχθεί το όνομα μιας θεαίνης, λόγω λοιπόν αυτών των ονομάτων το αρχαίο εχαρακτήρισθη ως Βωμός των έξι θεαινών. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το ότι η εγγραφή των ονομάτων έχει γίνει τρεις φορές, από διαφορετικό χέρι και σε διαφορετική περίοδο κάθε φορά. Πριν από κάθε νέα εγγραφή, που θα εγίνετο προφανώς έπειτα από κάποια σοβαρή βλάβη του μνημείου, τα ονόματα της προηγούμενης τα έσθυναν με ελαφρό ξύσιμο της ενεπιγράφου επιφανείας, τα απομένοντα όμως ίχνη των γραμμάτων επιτρέπουν την αναμφίβολη ανάγνωσή τους. Σε κάθε εγγραφή συνέβαινε μια μικρή αλλαγή στην σειρά των ονομάτων των έξι θεαινών, άγνωστο αν τυχαίως ή σκοπίμως, κατά δε την τελευταία η σειρά αυτών των ονομάτων, από τα αριστερά προς τα δεξιά, είχε ως εξής:

ΘΕΜΙΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΑΘΗΝΑ ΕΝΝΟΔΙΑ ΔΗΜΗΤΗΡ ΙΣΤΙΑ

Όπως συνάγεται από την μορφή των γραμμάτων, η πρώτη εγγραφή των ονομάτων πρέπει να χρονολογηθεί στο πρώτο ήμισυ του Δ' αι. π.Χ., η δε τρίτη στα τέλη περίπου του ίδιου αιώνα ή τις αρχές του επομένου.

Ο St. Miller δεν περιορίσθηκε μόνο στην παρουσίαση του βωμού, αλλά με τολμηρή φαντασία, που εστηρίζετο σε βαθειά γνώση των σχετικών φιλολογικών πηγών και των άλλων αναλόγων μνημείων, επροχώρησε στην ερμηνεία και την σχεδιαστική αναπαράστασή του¹². Σύμφωνα με αυτήν (Εικ. 6), επάνω στο σωζόμενο τμήμα του υπήρχε μία πλάκα, πάχους 0,10 μ. περίπου, επάνω δε στην πλάκα και κατά τον μεγάλο της άξονα ήταν τοποθετημένα σε πυκνή παράταξη, δηλ. το ένα δίπλα στο άλλο και στραμμένα όλα προς την κύρια όψη του, τα μαρμάρινα κεφάλια των έξι θεαινών, των οποίων τα ονόματα είναι γραμμένα στις εκεί εικονιζόμενες στήλες¹³. Για την καλή τους στήριξη, οι λαιμοί των κεφαλιών έμπαιναν μέσα σε αναλόγους τόρμους, που είχαν ανοιχθεί στην άνω επιφάνεια της πλάκας, σε σημεία αντίστοιχα με αυτές. Παράδειγμα πρόμοιας στήριξης μαρμαρίνων κεφαλιών επάνω σε πλάκα σώζεται στο Μουσείο Λαρίσης¹⁴, προερχόμενο από το Δίλοφο του ομωνύμου νομού. Ο βωμός, τέλος, έβαινε σε κρηπίδωμα, που εσημάτιζε τρεις βαθμίδες.

12. St. G. Miller, όπ.π., σ. 237 εξ., εικ. 4.

13. Κατά τον Π. Χρυστοστόμου (όπ.π., σ. 73) η αναπαράσταση που προτείνει ο St. Miller, «... δεν είναι ιδιαίτερα πειστική».

14. St. G. Miller, όπ.π., σ. 242, Πίν. 3.2.

Οι επί του βωμού λατρευτικές μορφές των έξι θεαινών δεν ήταν αμετακίνητες, αλλά τοποθετημένες με τρόπο που επέτρεπε την εύκολη αφαίρεση και επανατοποθέτησή τους. Σε ορισμένες αρχαίες πόλεις, όπως π.χ. στις Αιγές της Μακεδονίας, στην Μαγνησία την επί του Μαιάνδρου και αλλού, κατά τις διάφορες θρησκευτικές λιτανείες πραγματοποιείτο περιφορά των ειδώλων των Δώδεκα Θεών, φαίνεται λοιπόν, πάντα κατά τον St. Miller, ότι και εδώ οι λατρευτές έβγαζαν κατά διαστήματα τα κεφάλια από την θέση τους, τα περιέφεραν ανάλογα με την πορεία της εκάστοτε θρησκευτικής λιτανείας, μετά δε το τέλος της τα ετοποθετούσαν πάλι επάνω στον βωμό, όπου και παρέμεναν μέχρι την επομένη σχετική τελετή.

Στην μνημονευθείσα διεισδυτική μελέτη του ο St. Miller τονίζει, ότι η εκ μέρους του προτεινομένη αναπαράσταση του βωμού είναι πολύ υποθετική και ότι δεν μπορεί να αποδειχθεί. Αυτό είναι αληθές, παρά ταύτα όμως, εμείς εδώ θα την εκλάβουμε ως δεδομένη, για να εξετάσουμε, εάν περιέχει στοιχεία, που μπορούν να βοηθήσουν την έρευνά μας. Η παραδοχή αυτή, φυσικά, δεν πρέπει να κριθεί ως αυθαίρετη, επειδή, αφ' ενός μεν η αναπαράσταση, από θεωρητική άποψη, δεν είναι τελειώς αβάσιμη, αφ' ετέρου δε ο βωμός περιέχει τα ονόματα θεαινών και ως εκ τούτου το γλυπτό που μας απασχολεί, θα μπορούσε να εικονίζει κάποια απ' αυτές.

Το εν λόγω μαρμάρινο κεφάλι, όπως είδαμε, έχει τα ακόλουθα δύο ενδεικτικά χαρακτηριστικά: α) Κατά τον άξονα του λαιμού του φέρει ένα βαθύ τόρμο, που φανερώνει, ότι εστερεώοντο σε μετάλλινο στέλεχος και β) Η εσωτερική επιφάνεια αυτού του τόρμου είναι εφθαρμένη και λεία λόγω συχνής τριβής, που οφείλεται προφανώς στην συχνή αφαίρεση και επανατοποθέτηση του γλυπτού στην θέση του. Τα χαρακτηριστικά αυτά, κατά την γνώμη μου, καθιστούν πιθανή την προέλευση του κεφαλιού από τον Βωμό των έξι θεαινών, εφ' όσον βέβαια αυτός είχε την μορφή, που φαντάζεται ο St. Miller. Οι λόγοι στους οποίους βασίζω αυτήν την υπόθεση, είναι οι εξής: α) Και το ένα αρχαίο και το άλλο προέρχονται από την Μαγούλα Μπακάλη¹⁵. β) Μεταξύ των εικόνων των θεαινών του βωμού, υπήρχε, σύμφωνα με την σχετική επιγραφή, και εικόνα της Αφροδίτης, και εικόνα της Εννοδίας, και γ) Η λείανση της εσωτερικής επιφάνειας του τόρμου στον λαιμό του γλυπτού θα μπορούσε να οφείλεται στην τριβή από την συχνή αφαίρεσή του για περιφορά κατά τις θρησκευτικές λιτανείες και την συνακόλουθη επανατοποθέτησή του επάνω στο μετάλλινο στέλεχος. Θα

15. Όπως παρατηρεί ο St. Miller (όπ.π., σ. 235), η αρχική θέση του βωμού δεν είναι βέβαιη. Το αν ο βωμός είχε τοποθετηθεί επάνω στην Μαγούλα, όπως φαίνεται πιθανότερο, ή εκεί όπου ευρέθηκε, θα εξακριβωθεί μόνο με την ενδεχομένη ανακάλυψη του θάβρου του από τις μελλοντικές ανασκαφές. Εάν ο βωμός ευρέθηκε *in situ*, τότε η προέλευση του μαρμαρίνου κεφαλιού απ' αυτόν δεν θα είναι φυσικά πολύ πιθανή, επειδή εκείνο προέρχεται από την Μαγούλα.

τοῦ νῦν σκυθρωποῦ καὶ ξυνεστῶτος φρενῶν
μεθορμιεῖ σε πίτυλος ἔμπεσῶν σκύφου.

Ἵντας δὲ θνητοὺς θνητὰ καὶ φρονεῖν χρεῶν
ὡς τοῖς γε σεμνοῖς καὶ συνωφρωμένοις
ἅπασιν ἔστιν, ὡς γ' ἔμοι χρήσθαι κριτῆ,
οὐ βίος ἀληθῶς ὁ βίος, ἀλλὰ συμφορά.

22. Ὡ πολλὰ τλᾶσα καρδία καὶ χεῖρ ἐμή,
νῦν δεῖξον οἶον παῖδά σ' ἢ Τιρυνθία
Ἡλεκτρύονος ἐγεινάτ' Ἀλκμήνη Διί.
Δεῖ γάρ με σῶσαι τὴν θανοῦσαν ἀρτίως
γυναῖκα, κὰς τόνδ' αὔθις ἰδρῦσαι δόμον.
Ἄλκηστιν, Ἀδμήτῳ θ' ὑπουργῆσαι χάριν.
Ἐλθῶν δ' ἄνακτα τὸν μελάμπεπλον νεκρῶν
Θάνατον φυλάξω, καὶ νιν Εὐρήκειν δοκῶ
πίνοντα τύμβου πλησίον προσφαγμάτων.
Κᾶνπερ λοχαΐας αὐτὸν ἐξ ἔδρας συθείς
μάρψω, κύκλον δὲ περιθάλω χεροῖν ἐμαῖν
οὐκ ἔστιν ὅστις αὐτὸν ἐξαιρήσεται
μογοῦντα πλευρά, πρὶν γυναῖκ' ἔμοι μεθῆ,
Ἦν δ' οὖν ἀμάρτω τῆσδ' ἄγρας, καὶ μὴ μόλη
πρὸς αἵματηρὸν πέλανον, εἶμι τῶν κάτω
Κόρης Ἄνακτός τ' εἰς ἀνηλίους δόμους
αἰτήσομαί τε· καὶ πέποιθ' ἄξειν ἄνω
Ἄλκηστιν, ὥστε χερσὶν ἐνθεῖναι ξένου,
ὅς μ' ἐς δόμους ἐδέξατ' οὐδ' ἀπήλασε,
καίπερ βαρεῖα συμφορᾶ πεπληγμένος,
ἔκρυπτε δ' ὦν γενναῖος, αἰδεσθεῖς ἐμέ.
Τίς τοῦδε μᾶλλον Θεσσαλῶν φιλόξενος,
τίς Ἑλλάδ' οἰκῶν; Τοιγάρ οὐκ ἔρεῖ κακόν
εὐεργετῆσαι φῶτα γενναῖος γεγῶς.

23. Ἰώ,
στυγναὶ πρόσοδοι,
στυγναὶ δ' ὄψεις χήρων μελάθρων.
Ἰώ μοί μοι. Αἰ αἰ.
Ποῖ βῶ; πᾶ στῶ; τί λέγω; τί δέ μή;
πῶς ἄν ὀλοίμαν;
Ἦ βαρυδαίμονα μήτηρ μ' ἔτεκεν.
Ζηλῶ φθιμένους, κείνων ἔραμαι,
κεῖν' ἐπιθυμῶ δώματα ναίειν.
Οὔτε γὰρ αὐτὰς χαίρω προσορῶν

οὐτ' ἐπὶ γαίᾳς πόδα πεζεύων·
τοῖον ὀμηρόν μ' ἀποσυλήσας
"Αἰδη Θάνατος παρέδωκεν.

24. Ἐμνησας ὁ μου φρένας ἤλκωσεν·
τί γὰρ ἀνδρὶ κακὸν μεῖζον, ἄμαρτεῖν
πιστῆς ἀλόχου; Μὴ ποτε γήμας
ἄφελον οἰκεῖν μετὰ τῆσδε δόμους.
Ζηλῶ δ' ἀγάμους ἀτέκνους τε βροτῶν·
μία γὰρ ψυχὴ, τῆς ὑπεραλγεῖν
μέτριον ἄχθος·
παίδων δὲ νόσους καὶ νυμφιδίους
εὐνάς θανάτοις κεραῖζομένας
οὐ τλητὸν ὄραν, ἐξὸν ἀτέκνους
ἀγάμους τ' εἶναι διὰ παντός.
25. Ὡ σχῆμα δόμων, πῶς εἰσέλθω;
πῶς δ' οἰκήσω μεταπίπτοντος
δαίμονος; οἴμοι. Πολὺ γὰρ τὸ μέσον·
τότε μὲν πεύκαις σὺν Πηλιάσιν
σὺν θ' ὑμεναίοις ἔστειχον ἔσω,
φιλίας ἀλόχου χέρα βαστάζων
πολυάχητος δ' εἶπετο κῶμος,
τὴν τε θανοῦσαν κᾶμ' ὀλβίζων,
ὡς εὐπατρίδαι καὶ ἀπ' ἀμφοτέρων
ὄντες ἀρίστων σύζυγες εἶμεν·
νῦν δ' ὑμεναίων γόος ἀντίπαλος
λευκῶν τε πέπλων μέλανες στολμοὶ
πέμπουσιν μ' ἔσω
λέκτρων κοίτας ἐς ἐρήμους.
26. Φίλα μὲν ὅτ' ἦν μεθ' ἡμῶν,
φίλα δ' ἔτι καὶ θανοῦσα,
γενναιοτάτον δὲ πασᾶν
ἐξεύξω κλισίαις ἄκοιτιν.
27. Μηδὲ νεκρῶν ὡς φθιμένων χῶμα νομιζέσθω
τύμβος σᾶς ἀλόχου, θεοῖσι δ' ὁμοίως
τιμάσθω, σέβας ἐμπόρων.
Καὶ τις δοχμίαν κέλευθον
ἐμβαίνων τόδ' ἔρεϊ·
«Αὐτὰ ποτὲ προὔθαν' ἀνδρός,

νῦν δ' ἔστι μάκαιρα δαίμων·
χαῖρ', ὦ πότνι', εὖ δὲ δοίης».

28. ὦ θεοί, τί λέξω; θαῦμ' ἀνέλπιστον τόδε·
γυναῖκα λεύσσω τήνδ' ἐμὴν ἔτητύμως;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) «Ευριπίδου Τραγωδία», Έκδοση Λειψίας, τόμος 1ος.
- 2) «Ευριπίδου Τραγωδία», Έκδοση «Παπύρου», τόμος 1ος.
- 3) Διόδωρου Σικελιώτου, Ιστορική Βιβλιοθήκη, βιβλ. 4ον, Έκδοση «Βιβλιοθήκη των Ελλήνων» τόμος Δ'.
- 4) Απολλοδώρου βιβλιοθήκη, βιβλ. Α', Έκδοση «Βιβλιοθήκη των Ελλήνων» τόμος Α'.
- 5) Λεξικό Σουΐδα, τόμος Γ', Έκδοση «Βιβλιοθήκη των Ελλήνων».
- 6) Αριστοτέλους, «Περί ποιητικής», Έκδοση Παπύρου.
- 7) Pierre Crimar, Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας, Θεσ/νίκη 1991.
- 8) Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, Παύλου Δρανδάκη, τόμος 11ος.
- 9) Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού τόμος Β' Η κλασσική μας κληρονομιά: ΕΛΛΑΣ, Will Durant σελ. 410-427.
- 10) Θ. Σ. Λαϊνά, Σύμμεικτα (Φιλοσοφία και ζωή – Φιλοσοφία και τέχνη).
- 11) Ευριπίδου Άλκηστις, Ο ΘΡΥΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ, Θ. Σ. Λαϊνά
- 12) Ο Ευριπίδης και η Άλκηστι, *Θεατρικά Τετράδια*, αρ. τεύχος 24, Ιούλιος 1992.
- 13) Euripides Poetae tragici. Alcestis is usum scholarum seorspi exusa. Argentorati, excudebat Theodosius Rihelius s.a. 1580.
- 14) Buchman George, Barnes Joshus and Kaltwasser Johan Friedrich Sat. editors.
Ευριπίδου Άλκηστις. (Um shcolis Graecis et versi Latine Bucharni, e recenisione ex cum notis Ios. Barnessi Curavit et indicem omnium vocui adiecit Io. Frid. Sat. Kaltawasserni. Proeatatus est Io. Gottfried Geisslerus.. Gothae, apud Garolum Guillielmum Ettingerum 1776.
- 15) Wagner, Gottlob Adalf editor. Alcestis Euripides, Editit. diastriba recognita, et annotatione perpetua illu gravit. Hottlob adalth wagner. Lipsiae sumtibus Bugelh. Benian. Sucicquerti 1800.
- 16) Marray Gilbert, The Alcestis of Euripides, translated into English tryming verse with explanatory notes, New York, London 1915.
- 17) Αθανασιάδης Ιω. Άλκηστις Ευριπίδου. Τραγωδία εις πράξεις τέσσαρας. Παραφρασθείσα ελευθέρως εκ του ελληνικού πρωτοτύπου εις την νυν Ελληνικήν γλώσσαν. Εν Κωνσταντινουπόλει 1868.
- 18) Μέγας Γεώργιος, Α. Die Sage von Alkestis. (Sonderabdruck aus Archiv. fur Religionswissenchuaft XXX Heft. 1-2. 33P.
- 19) Τραγωδίες του Ευριπίδη. Εισαγωγή, έμμετρη μετάφραση Παΐκου Νικολαΐδη – Ασλάνη (1979-1981) 2 τόμοι
- 20) Buchanan George, Alkestis Euripides Conversa. Witebergae. excudebat Mattheaus Wehck 1581

Η πολιτική ανάπτυξη των Φερών κατά την αρχαία ιστορική περίοδο

Η πόλη των Φερών εμφανίζεται, ήδη, από την πρώιμη μυθολογία μας. Ίδρυτής των ειδυλλιακών Φερών αναφέρεται ο Φέρης, γιός του Κρηθέα και της Τυρούς¹, και πατέρας του Άδμητου².

Ο Άδμητος, εκτός του πρωταγωνιστικού ρόλου που διεδραμάτισε στον μύθο της τιμωρίας του Απόλλωνα, λαμβάνει μέρος σε σημαντικές συναντήσεις της προϊστορικής εποχής: 1) Αργοναυτική εκστρατεία, 2) συνάντηση «αρίστων» στο κυνήγι του Καλιδωνίου κάπρου³. Και ο γιος του Εύμηλος διακρίνεται στην Τρωϊκή εκστρατεία⁴.

1. Απολλόδωρος.

2. Ο Απόλλων, κατά την μυθολογία, καταδικάστηκε από τον Δία να υπηρετεί τον Άδμητο και να βόσκει τα κοπάδια τους, επειδή ο Φοίβος σκότωσε τους Κύκλωπες (είχαν δώσει τον κεραυνό στον Δία) για να εκδικηθεί τον πατέρα των θεών, όταν αυτός κεραυνοβόλησε τον Ασκληπιό (γιο του Απόλλωνα) διότι ανέσταινε νεκρούς, και θεράπευε ανθρώπους χωρίς την δική του θεϊκή επέμβαση. Κατά την περίοδο αυτή, ο Απόλλων έκαμε ώστε οι αγελάδες των Φερών να γεννούν δίδυμα.

3. Ο μύθος μεταφέρει τον πλούτο, την ευφορία και την ευγονία των φεραϊκών κοπαδιών που αποδίδονταν σε θεϊκή επέμβαση, αλλά επίσης και την σημαντική θέση της πόλεως όταν ένας θεός την επιλέγει για να εκτίσει την ποινή του, ως υπηρέτης. Ένας άλλος ημίθεος, ο Ηρακλής διασώζει από τον θάνατο την σύζυγο του Αδμήτου Άλκηστη, όταν αυτή δέχθηκε να πεθάνει στη θέση του συζύγου της.

4. Οι γενναίοι της εποχής προτιμούσαν για τρόπαιο της νίκης τους το δέρμα των θηρίων που κυνηγούσαν. Το κυνήγι ανήκε στους ευγενείς και αρίστους.

4. Ομήρου. Ιλιάς: Β 711... Β 763...

Ήδη, διαφαίνεται η σημαντική πολιτική οντότητα των Φερών από τα προαναφερθέντα αφού και οι βασιλείς της πόλεως συμμετείχαν σ' όλα τα σπουδαία γεγονότα της εποχής τους.

Η πολιτική αυτή παρουσία ήταν συνέπεια της οικονομικής δυνάμεως των Φερών (εύφορες πεδιάδες, κοπάδια, ίπποι) που εξοικονομούσε η πόλη όχι μόνο από τα παραπάνω αλλά και από το επίνειό της, τις Παγασές αλλά και από την θέση κλειδί που κατείχε, μεταξύ νοτίου και βορείου Ελλάδος⁵.

Κατά το 471 π.Χ. οι Φεραίοι μαζί με άλλους θεσσαλούς συντάχθηκαν με τους Αθηναίους κατά των Λακεδαιμονίων, αλλά σε ιππομαχία, που έγινε στα Φρύγια (Σκαραμαγκάς), έχασαν πολλούς άνδρες και με εντολή του Περικλή ετάφησαν στην Αττική⁶.

Η ανοδική πορεία της πολιτικής ανάπτυξης των Φερών αρχίζει, κυρίως, από το 404 π.Χ., χρονολογία που οριοθετεί την πολιτική κατάσταση της αρχαιότητας. Είναι το τέλος του πελοποννησιακού πολέμου και η εποχή αυτή συναντά εξαντλημένες τις δύο υπερδυνάμεις: την Αθήνα και την Σπάρτη. Ο εμφύλιος αυτός πόλεμος άφησε πίσω του υλικά και ψυχικά ερείπια, νεκρούς, αποδυναμωμένη οικονομία, κατεστραμμένη γεωργία και οικοτεχνία· έτσι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για νικητές και ηττημένους⁷, αφού επρόκειτο για εμφύλια σύρραξη.

Μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, οι πόλεις που έλαβαν μέρος σ' αυτόν, εξασθενημένες, προσπάθησαν ν' ανασυνταχθούν ενώ νέες, υγιείς δυνάμεις εμφανίζονται στον ελληνικό πολιτικό ορίζοντα όπως η Μακεδονία και η Θεσσαλία⁸.

Αυτή την περίοδο αναπτύχθηκαν οι θεσσαλοί με επίκεντρο τις Φερές. Η επιβολή της πολιτικής προσωπικότητας των Φερών δεν επήλθε, βεβαίως, ομαλά, αφού δεν επέτρεπε κάτι τέτοιο η μεγάλη θεσσαλική δύναμη: οι Αλευάδες της Λάρισας. Αυτούς αντιμετώπισε, το 404, ο φεραίος τύραννος Λυκόφρων⁹, με σκοπό να κυριαρχήσει στα θεσσαλικά πράγματα.

5. Κατά τον όγδοο άθλο του Ηρακλή, ο Ευρυσθέας του επέβαλε να φέρει τα ανθρωποφάγα άλογα του βασιλιά της Θράκης Διομήδη. Κατά τη μία εκδοχή ο Ήρωας δεν πήγε στη Θράκη με πλοίο αλλά από τη ξηρά και περνώντας από τις Φερές (αναγκαστικό σταθμό) φιλοξενήθηκε από τον Άδμητο.

6. α) Εθεωρείτο τιμή για τους πεσόντες σε μια μάχη, να ενταφιάζονται στον τόπο όπου έπεσαν και επάνω σ' αυτό το σημείο, συνήθως, ανέγειραν μνημείο. β) Ο Θουκυδίδης αναφέρεται στη μάχη, Θουκυδίδου, Ιστορία Β, 22.

7. Η ηττημένη Αθήνα, μεταξύ άλλων, παρέδωσε τον στόλο της, εκτός από 12 πλοία, είχε τους ίδιους συμμάχους και φίλους με την Σπάρτη και αναγκάστηκε να κατεδαφίσει τα τείχη της.

8. Οι Θεσσαλοί είχαν αρκετή δύναμη, εφ' όσον δεν έλαβαν ενεργά μέρος στον εμφύλιο πόλεμο και σπαραγμό, που καταράκωσε τις δύο υπερδυνάμεις της εποχής και τους συμμάχους τους. Έτσι οι Φερές παρουσιάζουν την δύναμη και την επιβολή τους στη Θεσσαλία.

9. Ο Λυκόφρων εγκαθίδρυσε την τυραννία στις Φερές αφού ανέτρεψε το παλιό αριστοκρατικό πολίτευμα.

Οι Φερές φθάνουν στην πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική ακμή τους, όταν τύραννος έγινε ο Ιάσων¹⁰. Το εμπόριο, η γεωργική παραγωγή (σιτάρι, εύφορες πεδιάδες), η κτηνοτροφία και οι δασμοί του λιμένος των Παγασών έδωσαν μια δυνατή και εύρωστη οικονομία, επάνω στην οποία στηρίχθηκε ο φεραίος τύραννος για να καταστήσει τις Φερές πρώτη πόλη. Συγκέντρωσε 6.000 μισθοφόρους στους οποίους ηγείτο ο ίδιος και η πόλη, εκτός άλλων θεσσαλικών πόλεων, εξουσίαζε τους Μαρακούς και Δόλοπες, καθώς επίσης και τον Αλκέτα (φύλα Αιτωλικά).

Στ' αρχικά του σχέδια για την υποταγή σ' αυτόν της Θεσσαλίας ακολουθούσε ήπια πολιτική με πειθώ και όχι βία¹¹ και πίστευε ότι η ενωμένη δύναμη της Θεσσαλίας αριθμούσε 6.000 ιππείς και 10.000 πεζούς¹².

Οι Φερές, επί της αρχηγίας του, ακολούθησαν αντιλακεδαιμονική πολιτική και ουδέτερη απέναντι των Αθηναίων¹³. Κατά το 393 π.Χ. ανακηρύσσεται ταγός των Θεσσαλών και οι Φερές, ως ηγέτιδα πόλη πλέον, καθορίζουν πόσους ιππείς και πόσους οπλίτες θα παραχωρούσε η κάθε πόλη¹⁴.

Μετά τη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) ο Ιάσων μεσολαβεί στη διένεξη μεταξύ Θηβαίων και Λακεδαιμονίων με αποτέλεσμα να συναφθεί συνθήκη¹⁵. Με την παραπάνω ευκαιρία αυτή, κάνει επίδειξη δυνάμεως και ισχύος. Κατεβαίνοντας για την μεσολάβηση ετοιμάζει τριήρεις και αιφνίδια περνά από την Φωκίδα με στρατό και ιππικό¹⁶.

10. α) Ξενοφώντος, Ελληνικά Β, 5§, 4. β) Η δύναμη των Φεραίων τυράννων δυναμώνει εις βάρος των Αλευαδών της Λαρίσης, επειδή οι τελευταίοι είχαν γίνει μισητοί στους θεσσαλούς διότι είχαν μηδίσει (κατά τους περσικούς πολέμους) και είχαν παρασύρει και τους υπόλοιπους Θεσσαλούς.

11. Γνώριζε ότι, εάν επιχειρούσε βία, ο υποταγμένος δεν θα βοηθούσε τον δυνάστη του αλλά αντίθετα θα του παρείχε συνεχώς πράγματα. Ο ίδιος, δε, θα έφθειρε, άδικα, τις δυνάμεις του για να διατηρεί υποταγμένο τον αποστατήσαντα. Επομένως ο σκοπός της συνενώσεως θα ματαιωνόταν.

12. Ξενοφώντος, Ελληνικά VI, I, 9.

13. α) Ξενοφώντος, Ελληνικά VI, I, 10. β) Δεν τους ήθελε συμμάχους διότι ευελπιστούσε οι Φερές να διαδεχθούν την Αθήνα στην ηγεσία των Ελλήνων. Στηριζόταν: 1) στο λιμάνι των Παγασών, 2) στην ξυλεία της Βοιωτίας (σύμμαχοί του) για την ναυπήγηση στόλου ισάξιου του Αθηναϊκού, 3) τα πληρώματα θ' απαρτιζόνταν από τους πενέστες της Θεσσαλίας 4) οικονομικοί πόροι από την εξαγωγή σιταριού, δασμοί Παγασών και πρόσοδοι από περιοχές όπου ηγούνται οι Φερές.

14. Συγκεντρώνονταν περισσότεροι από 8.000 ιππείς, 20.000 περίπου πεζοί και πολλοί πελταστές. Οι περίοικοι (Μάγνητες - Περραιβοί) αναγκάστηκαν να πληρώνουν φόρο.

15. Ξενοφώντος, Ελληνικά VI, I, 26.

16. Αψήφισε την εχθρική διάθεση της περιοχής και εμφανίσθηκε τόσο σύντομα προ των πόλεων πριν προλάβουν να ειδοποιηθούν για τον ερχομό του. Αποδεικνύει ότι ο έμπειρος στρατηγός πιστεύει ότι η ταχύτητα δράσεως είναι αποτελεσματικότερη από την δύναμη.

Επιστρέφοντας στις Φερές από την Βοιωτία μέσω της Φωκίδος, κυριεύσε και λεηλάτησε το προάστειο των Υαμπολιτών¹⁷ και κατέστρεψε το τείχος της Ηράκλειας που δέσποζε στο στενό των Θερμοπυλών¹⁸. Η δύναμή του, πλέον, είναι τόσο ισχυρή ώστε εμπνέει εμπιστοσύνη και πολλοί επιθυμούν να γίνουν σύμμαχοί του.

Ο Ιάσων, κατά το 370 π.Χ., προσπάθησε ν' αναλάβει την διοργάνωση των Πυθίων (εκείνη την περίοδο οι Θεσσαλοί είχαν την πλειοψηφία και την προεδρία της Δελφικής Αμφικτυονίας), αλλά δεν τα κατάφερε. Δολοφονήθηκε τον ίδιο χρόνο. Ο Ιάσων, εκτός από ικανός πολιτικός και στρατιωτικός είχε αρετές που τον έκαναν προσιτό στους στρατιώτες του¹⁹ και είχε σχεδιάσει εκστρατεία, υπό την ηγεσία των Φερών εναντίον της Περσίας²⁰. Ο Ισοκράτης, μάλιστα, τον φέρει, ως παράδειγμα προς μίμηση στον Φίλιππο της Μακεδονίας²¹.

Μετά την δολοφονία του Ιάσωνα, τον διαδέχτηκαν, ως ταγοί, οι αδελφοί του Πολύδωρος και Πολύφρων που σε λίγο δολοφόνησε τον πρώτο και άσκησε τα καθήκοντά του, έτσι ώστε έγινε μισητός στους Θεσσαλούς. Το 469 π.Χ. δολοφονήθηκε από τον Αλέξανδρο, που τον διαδέχθηκε με την υπόσχεση να καταλύσει την τυραννία, αλλά και αυτός απέτυχε τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πολιτική του λόγω της αυταρχικής διακυβερνήσεώς του²².

Ο τύραννος, το 362, καταλαμβάνει την Τήνο και άλλα κυκλαδίτικα νησιά, μέλη της Αθηναϊκής Συμμαχίας και τέλος λεηλάτησε τον Πειραιά. Φέρθηκε άσχημα στους Θηβαίους²³, και προέβει σε σφαγή ανύποπτων πολιτών στο θέατρο της Σκοτούσας²⁴. Ο Αλέξανδρος δολοφονήθηκε, με ηθική αυτουργία της συζύγου του Θήβης, από τα αδέρφια της Τισίφονο, Λυκόφωνα και Πειθόλαο (παιδιά του Ιάσωνα).

17. Ο Διόδωρος πιστεύει ότι έγινε προδοσία, επειδή οι Υαμπολίτες πολέμησαν στα Λεύκτρα, ως σύμμαχοι των Λακεδαιμοίων. Την άποψη ενισχύει το γεγονός ότι δεν έβλαψε καθόλου την υπόλοιπη Φωκίδα.

18. α) Ξενοφώντος, Ελληνικά VI I, 26. β) Ο Ιάσων δεν επιθυμεί στα νότια του αντιπάλου, επειδή, ακριβώς, σκοπεύει ο ίδιος να προχωρήσει προς αυτή την κατεύθυνση θέτοντας σ' εφαρμογή το πρόγραμμα της ενωτικής πολιτικής του. γ) Επιδεικνύει την δύναμη του και εκτός των Φερών.

19. Ξενοφώντος, Ελληνικά VI I, 6.

20. Ο Ιάσων με φιλοδοξία, που στηρίζεται σε ισχυρές βάσεις, ετοιμάζεται να ηγηθεί πανελληνίας εκστρατείας κατά των Περσών και δίνει το παράδειγμα στον Φίλιππο, που τελικά θα πραγματοποιηθεί από τον Αλέξανδρο. Πιστεύει ότι οι Φερές ετοιμάζονται να ντροπιάσουν τον Μεγάλο Βασιλιά ηγούμενες των Ελλήνων, σε αντιπερισπασμό για τον παλαιό θεσσαλικό μηδισμό.

21. Ισοκράτους λόγοι: «ἐκ πολλῶν, δ' ἂν κατανοήσεως ὅτι δεῖ τοῦτον τόν τρόπον πράττειν, μάλιστα δ' ἐκ τῶν Ἰάσωνι συμβάντων».

22. Πλουτάρχου, Βίοι παράλληλοι 4.6.5. Αλέξανδρος - Πελοπίδας.

23. Ξενοφώντος, Ελληνικά VI I 28.

24. Παυσανίου, Ηλιακά VI 5, 2.

Ο Τισίφοντας γίνεται τύραννος το 358 π.Χ. με συμμετοχή στην εξουσία και των μικρότερων αδελφών του. Οι Φερές χάνουν, πλέον, τα πρωτεία και την δύναμή τους ενώ το οικοδόμημα του Ιάσονα καταρρέει άδοξα. Εξ αιτίας όλων αυτών των εσωτερικών ανωμαλιών οι Αλευάδες της Λαρίσης, βρίσκουν την ευκαιρία να επιτεθούν εναντίον τους.

Την εποχή αυτή ο Φίλιππος της Μακεδονίας, ψάχνει αφορμή για να κατέβει νότια και ν' αρχίσει το ενωτικό πολιτικό του πρόγραμμα. Οι Αλευάδες τον καλούν σε βοήθειά τους και το 354 π.Χ. πολιορκούν τις Φερές. Μάταιη απέβη η βοήθεια που έστειλαν οι Αθηναίοι στους Φεραίους²⁵.

Ο Τισίφοντας παρέδωσε την πόλη στον Φίλιππο και οι Φεραίοι τον υποδέχονται ως ελευθερωτή επειδή κατέλυσε, επιτέλους, την τυραννία. Σε λίγο, όμως εγκαταστάθηκε στην πόλη μακεδονική φρουρά και η αυτονομία των Φερών έσβησε.

Με την παρακμή της δυνάμεως των Φερών και την άνοδο του Φιλίππου στη Θεσσαλία, η πόλη χάνει την ηγέτιδα θέση της και αργότερα, ακολουθεί πρόθυμα τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία κατά των Περσών, που είχε σχεδιάσει ένας Φεραίος. Η παρουσία των Φεραίων σ' αυτήν, κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη υπήρξε, διότι επάνδρωσε το ελληνικό ιππικό με τους καλύτερους ιππείς, οι οποίοι επιστρέφοντας στην πόλη τους την ευεργέτησαν²⁶.

Η πόλη των Φερών διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο κατά την μακραίωνη ιστορία της στην Θεσσαλική περιοχή και κατ' επέκταση στα πολιτικά πράγματα του ευρύτερου ελληνικού χώρου, κυρίως, κατά το χρονικό διάστημα της αρχηγίας του Ιάσονα, ο οποίος κλήθηκε να δώσει την δική του σφραγίδα στην ταραγμένη, εκείνη εποχή και την πορεία του ανέκοψε η αιφνίδια δολοφονία του.

Την πολιτική της ανάπτυξη αλλά και την διαρκή παρουσία της χρεωστά η πόλη στην γεωγραφική θέση της: υπήρξε σταυροδρόμι μεταξύ βορά και νότου, απ' όπου περνούσε η εμπορική καλλιτεχνική, οικονομική, πνευματική και πολιτική κίνηση και στο επίγειο της, τις Παγασές, που απετέλεσε πηγή πλούτου αλλά και πύλη του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της.

Η θεσσαλική αυτή πόλη μπορεί να έχασε τον ηγετικό πολιτικό ρόλο της

25. α) Οι Αθηναίοι έστειλαν βοήθεια στους Φεραίους, επειδή ήθελαν να εμποδίσουν την κάθοδο του Φιλίππου προς νότο. β) Δημόσθενους, Λόγοι, «Περί Χερσονήσου».

26. Οι Φεραίοι ιππείς προσέφεραν μεγάλο μέρος από τα πλούσια ασιατικά τους λάφυρα για ν' ανακαινωθεί το Γυμνάσιο της πόλεως. Τα ονόματά τους είναι χαραγμένα σε στήλη με γυμνασιάρχους (πολίτες εύποροι που ανελάμβανων την υποχρέωση να τρέφουν τους προετοιμαζόμενους αθλητές για τους αγώνες, είχαν την ευθύνη της κανονικής λειτουργίας και της συντήρησης του Γυμνασίου) που βρέθηκε σε αγρούς στα βορειοανατολικά των Φερών. Ο μεγαλύτερος όγκος των θεσσαλών ιππέων επέστρεψε κατά το 330/329 π.Χ., άρα και η στήλη εκεί θα πρέπει να χρονολογείται.

αλλά δεν έπαψε να υπάρχει έως και σήμερα, κάτω από το νεώτερο τοπωνύμιο Βελεστίνο²⁷, γεγονός που επιβεβαιώνει την σημαντική θέση της στον θεσσαλικό χώρο.

ARCHONDIA N. PAPADOPOULOU

L' évolution politique de Pheres

La ville de Pheres apparait déjà de la période mythologique fondée par Pheris. Pheres était une ville très riche, puis qu'il y avait nombreuses prairies des troupeaux, des chevaux et aussi le port de la ville Pagasses.

La ville fait son apparition en puissance dans le domaine politique de la Grèce surtout après la guerre entre Athènes et Peloponèse (Thessalie et Macedoine étaient les seules forces grecques qui n' ont pas pris part dans cette opération et ainsi elles étaient puissantes.

Le tyran Jasson a fait une ville plan en organisant un plan stratégique grecque contre les Perses sous la conduite de Pheres. La force économique de la ville et sa position géographique a permis à Jasson déterminer la politique de son époque. Il intervient dans cette opération entre Thibe et Lacedemoine (371 a.C.) et il prouve la puissance à Fokida par d' autres manoeuvres stratégiques, aussi, il prouve sa force politique. Après son assassinat, Pheres, perd sa position politique et principale contre les tyrans de Larissa les Aleyades.

Le tyran ferien Tissifonos livre la ville à Philippe de Macedoine et ensuite Pheres a tout Alexandre le Grand dans sa démarche grecque contre l' Empire Perse. Pheres malgré tout n' a pas cessé d' exister en tant que ville qui se nomme dès nos jours Velestino.

27. Οι Φερές, με το όνομα Βελεστίνος εμφανίζονται τον 12ο μ.Χ. σε βυζαντινά χειρόγραφα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών.
2. Κων/νου Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.
3. Ν. Παπαχατζή, Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος.
4. Μαγνησία, το χρονικό ενός Πολιτισμού.
5. Ι. Παπασταύρου, Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος.
6. Ι. Θ. Κακριδής, Ελληνική Μυθολογία.
7. Jean Rispen, Ελληνική Μυθολογία.

ΠΗΓΕΣ

1. Απολλόδωρου, Μυθολογία.
2. Ομήρου, Ιλιάδα.
3. Πausανίου, Περιήγησις: Ηλιακά
4. Δημοσθένους, Λόγοι.
5. Ισοκράτους, Λόγοι.
6. Ξενοφώντος, Ελληνικά.
7. Πλουτάρχου, Βίοι παράλληλοι.

Η λατρεία του Διόνυσου στη Θεσσαλία και ειδικότερα στις Φερές

Ο Διόνυσος, γνωστός μόνο ως όνομα στις μυκηναϊκές πινακίδες της Πύλου (Di-vo-nu-so-jo)¹, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές², αρχικά ήταν μια χθόνια θεότητα παραγκωνισμένη στη θρησκεία των ιπποτών της εποχής του Σιδήρου, που συμπαθούσε τους ολύμπιους θεούς. Η προσωπικότητα και η λατρεία του θεού αναφέρεται με λεπτομέρεια ήδη στην Ιλιάδα (Ζ', 130-140), στο μυθολογικό επεισόδιο του Λυκούργου, του βασιλιά της Θράκης³. Στα αρχαϊκά χρόνια ξεχωρίζουν με σχετική σαφήνεια με το όνομα αυτό δύο θεότητες, μια στο κέντρο των μυστικών τελετών του Διόνυσου και η άλλη (ο Διόνυσος Ζαγρέας) στο κέντρο των παρόμοιων τελετών των «ορφικών», που πρέπει να αποτελεί την άμεση επιβίωση του κρητομυκηναϊκού Διόνυσου⁴. Η πρώτη λατρεία δέχτηκε ισχυρή επίδραση από όμοια θρακοφρυγική, ώστε στα κλασικά χρόνια ο δικός της Διόνυσος να θεωρείται από πολλούς στην Ελλάδα ως ξενόφερτος θεός.

Η λατρεία του Διόνυσου στη Θεσσαλία (με τις τέσσερις τετράδες και τις περιοχές των περιοίκων)⁵ ήταν πλατεία διαδεδομένη ήδη από τα κλασικά χρόνια, όπως φαίνεται από τις φιλολογικές πηγές, από το πλήθος των θεοφόρων ονομάτων, από τα θεοφόρα ονόματα μνηών⁶, από τα νομίσματα⁷ και τα άλλα έργα

1. Κ. Κερένγι, *Der frühe Dionysos* (1960) 17 σημ. 29. Μ. Lang, *AJA* 1961, 162.

2. Ν. Παπαχατζής, *Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα* (1987) 88 κεξ.

3. Η. Jeanmaire, *Dionysos. Histoire du culte de Bacchus* (1970)² 60 κεξ.

4. Για το θεό αυτό βλ. Κερένγι, ό.π. 17 κεξ., 30 κεξ., 38 κεξ.

5. Για τη Θεσσαλία και τις περιοχές της βλ. Μ. Sordi, *La Lega Thessala fino ad Alessandro Magno* (1958).

6. Πρόκειται για τους μήνες Διονύσιο (Άλος), Διθυράμβιο (Περραιβία), Θύο (Σκοτούσσα και πόλεις της Περραιβίας) και Ιύγγιο (Σκοτούσσα). Για τους μήνες των θεσσαλι-

τέχνης (αγάλματα, ανάγλυφα, ειδώλια, κοσμήματα, ψηφιδωτά κλπ.), καθώς και από τις διάφορες επιγραφές. Η λατρεία του θεού σχετίστηκε ήδη από τα κλασικά χρόνια μ' αυτήν του Απόλλωνα Πύθιου, επειδή το μαντείο των Δελφών την ενίσχυσε και την υποστήριξε επίσημα⁸. Μάλιστα στον Παιάνα για το Διόνυσο του συνέθεσε ο Φιλόδημος (στ. 53 κεξ.), ο θεός παρουσιάζεται να σχετίζεται με τη Θεσσαλία, τον Όλυμπο και την Πιερία⁹. Η λατρεία του Διόνυσου μπορεί να ανιχνευτεί καλύτερα, εξετάζοντας τις γυναικείες θεότητες, που οι μύθοι και η διονυσολατρεία είχαν συσχετίσει. Η έρευνά μας θα περιοριστεί εδώ στην παρουσίαση της λατρείας του Διόνυσου σε σχέση με τις θεότητες Ινώ-Λευκαθέα, Δήμητρα, Αφροδίτη και Βριμώ-Περσεφόνη.

Η Φθιώτιδα Αχαΐα, που σύμφωνα με τις μυθικές παραδόσεις, είχε κατοικηθεί στα μυκηναϊκά χρόνια από τους Αχαιούς και τους Μινύες, ήταν μια από τις αρχαιότερες κοιτίδες της λατρείας του θεού, όπως υποδηλώνει ο μύθος του Βούτη, του αδελφού του Λυκούργου, βασιλιά των Ηδωνών (Διόδωρος, V, 50, 2-5) και διώκτη του Διόνυσου. Ο Βούτης έρχεται με άλλους Θρακιώτες στη Νάξο και την κυριεύει, αλλά καθώς στο νησί δεν υπήρχαν γυναίκες, γυρνούν γυρεύοντας και φθάνουν στη Θεσσαλία, όπου βρίσκουν και κυνηγούν τις τροφούς του Διόνυσου, που τελούσαν κοντά στο θουνό Δρίος της Φθιώτιδας Αχαΐας τα όργιά τους. Εκείνες για να γλιτώσουν πετούν από τα χέρια τους τα ιερά αντικείμενα των οργίων τους, άλλες τους τρέχουν προς το θουνό Δρίος και άλλες στη θάλασσα. Ο Βούτης πιάνει μια τους, την Κορωνίδα, την φέρνει στη Νάξο και την παίρνει γυναίκα του. Εκείνη καλεί το Διόνυσο και ο κυνηγητής του μαιναδικού θιάσου Βούτης φρενοκρούεται από το θεό και σκοτώνεται πέφτοντας

κών πόλεων βλ. A. E. Samuel, *Greek and Roman Chronology* (1972) 81 κεξ. Ο Διθύραμβος ονομάστηκε έτσι από το διθύραμβο, το είδος του χορού και της μουσικής, που συνοδεύει τη θυσία προς τιμήν του Διόνυσου. Για το διθύραμβο βλ. Jeanmaire, ό.π. 220 κεξ., 303 κεξ. Ο Ίγγιος πήρε το όνομά του από την προσωνομία Ίγγιος του θεού (Ήσυχιος, λ. «Ίγγιης· ὁ Διόνυσος»). Ίυγή είναι η εκστασιακή φωνή, η κραυγή, η βοή. Για την πρόοδο της έρευνας σχετικά με το Διόνυσο, εκτός από τα πρακτικά της στρογγυλής τράπεζας, που οργανώθηκε από τη Γαλλική Σχολή της Ρώμης (24-25 Μαΐου 1984), τα οποία εκδόθηκαν με τον τίτλο *L'association Dionysiaque dans les sociétés anciennes* (1986) βλ. M. Daraki, *Dionysos* (1983) 9 κεξ., όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

7. J. A. W. Warren, «Two Notes on Thessalian Coins», *The Numismatic Chronicle I*, (1961) 1 κεξ. A. Moustaka, *Kulte und Mythen auf Thessalischen Münzen* (1983) 44-45.

8. M. C. Villanueva Puig, «À propos des Thyiades de Delphes», *L'association Dionysiaque* (1986) 31 κεξ.

9. Για τον ύμνο βλ. H. Weil, «Le pean delphique à Dionysos», *BCH* 19 (1895) 393 κεξ. W. Vollgraff, *BCH* 49 (1925) 104 κεξ. Ο ίδιος, *BCH* 50 (1926) 263 κεξ. και *BCH* 51 (1927) 423 κεξ.

σ' ένα πηγάδι. Ο μύθος, που διασφάζει ο Διόδωρος, για το Βούτη και τις Νύμφες, τις τροφούς του Διόνυσου, που τελούσαν τα όργιά τους κοντά στο Δρίος (ομώνυμο θουνό της Νάξου)¹⁰, κρατώντας στα χέρια τους τα ιερά αντικείμενα («θύσθλα»), είναι παρόμοιος μ' αυτόν του Λυκούργου στη Θράκη¹⁰. Η μαρτυρία αυτή του Διόδωρου, παρόλο που είναι μεταγενέστερη, δεν αποκλείεται να υποδηλώνει μια άλλη οδό διείσδυσης της λατρείας του θεού από τη Θράκη στη Θεσσαλία¹¹, διαμέσου των νησιών του Αιγαίου¹², αφού είναι γνωστή η εγκατάσταση Θρακών στα νησιά του Αιγαίου, καθώς και η πρώιμη λατρεία του θεού, τόσο στις Κυκλάδες (π.χ. Νάξος, Άνδρος) και στις Σποράδες (π.χ. Πεπάρηθος = Σκιάθος), όσο και στην Εύβοια. Ωστόσο το ζήτημα αυτό χρειάζεται ευρύτερη έρευνα.

Κατά τη θεσσαλική εκδοχή του μύθου, ο Διόνυσος είχε ανατραφεί στη Φθιώτιδα Αχαΐα από το βασιλικό ζευγάρι της Άλου, τον Αθάμαντα και την Ινώ¹³, την αδελφή της μητέρας του Σεμέλης. Η Ήρα οργίστηκε γι' αυτό το γεγονός, τους τιμώρησε με διανοητική παράκρουση, ο Αθάμαντας σκότωσε το μεγαλύτερο γιό τους, το Λέαρχο και η Ινώ έριξε σε «πεπυρωμένον λέβητα» το μικρότερο γιο τους, το Μελικέρτη. Η Ινώ μετά τον πήρε και έπεσε μαζί του στη θάλασσα (κατά άλλους συγγραφείς ρίχνεται από τον Αθάμαντα), με αποτέλεσμα να αποθεωθούν με τα ονόματα Λευκαθέα και Παλαιάμων. Στη συνέχεια ο Ερμής παρέδωσε το παιδί στις Νύμφες, στη μυθική Νύσα¹⁴.

Το πέσιμο στη θάλασσα ύστερα από καταδίωξη και η μετονομασία π.χ. συναντάται στην κρητική θεά Βριτόμαρτι ή Δίκτυννα¹⁵ και στη συριακή θεά Ατάργατιν ή Συρία Θεά Παρθένο¹⁶, η οποία πέφτει μαζί με το γιό της στη

10. Διόδωρος, V, 51, 4. Για την πρώιμη λατρεία του Διόνυσου, του προστάτη θεού της Νάξου βλ. V. Lambroudakakis, «The Sanctuary of Iria on Naxos and the Birth of Monumental Greek Architecture», *New Perspectives in Early Greek Art* (έκδ. D. Buitron-Oliver, 1991) 173 κεξ.

10. Jeanmaire, ό.π. 60 κεξ.

11. Ο U. von Wilamowitz (GdH. II [1955] 61) υποστηρίζει τη διάδοση της λατρείας του θεού από τη Θράκη στη νότια Ελλάδα διαμέσου της Θεσσαλίας.

12. W. F. Otto, *Dionysos, Mythos und Kultus* (1933) 152-153.

13. Απολλόδωρος, Βιβλιοθήκη, Γ', 4, 3. Ησύχιος, λ. «Νύσα». Για το θέμα βλ. K. Kerényi, *Dionysos* (1976) 246.

14. Ο Ησύχιος (λ. «Νύσα») αναφέρει ότι και στη Θεσσαλία ήταν γνωστό τοπωνύμιο Νύσα και Νυσήιον, όπου κατά την παράδοση ανατράφηκε ο Διόνυσος.

15. L. R. Farnell, *The Cults of the Greek States* (1896-1909) II, 476. K. Hoenn, *Artemis* (1946) 26 κεξ.

16. Για τη θεά βλ. P. Bilde, «Atargatis/Dea Syria: Hellenisation of her Cult in the Hellenistic-Roman Period», *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom* (1990) 151 κεξ. Η Συρία θεά ως Παρθένος μαρτυρείται στις ίδιες τις Φερές, στη Δημητριάδα και στην Κραννάνα ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια (Π. Χρυσόστομου, «Η λατρεία της Συρίας θεάς στη Δυτική Μακεδονία», *AEMΘ* 3 [1989] 108).

θάλασσα και αποθεώνονται. Η τελετουργική ρίψη του λατρευτικού ξοάνου της θεάς της γονιμότητας στη θάλασσα ήταν αναγκαία για τον εξαγνισμό και την ανανέωση της δύναμής του. Έτσι, η Ινώ ονομάζεται Λευκαθέα, όπως η Αλία της Ρόδου¹⁷ ή όπως οι χθόνιες Ερινύες ή Μανίες ή Μέλαινες αποκαλούνται Ευμενίδες ή Σεμνές ή Λευκές. Η λατρεία της Λευκαθέας-Ινούς στη Θεσσαλία επιβεβαιώνεται από πέντε αναθηματικές επιγραφές. Οι μαρτυρίες αυτές, όπως θα δούμε στη συνέχεια, πιστοποιούν τη σχέση της Ινούς-Λευκαθέας με το Διόνυσο. Στη Μελίτεια¹⁸, βρέθηκε ένα επίγραμμα του β' μισού του 3ου αι. π.Χ., στο οποίο αναφέρεται ότι ο Λύσανδρος, ο γιός του Σώφρονος, αφιέρωσε προς τιμήν της λευκόζωνης δέσποινας και τροφούς του Διόνυσου Ινούς, δηλαδή της Λευκαθέας, (στη θεσσαλική διάλεκτο, αντί Λευκοθέας) ένα ξόανο («βρέτας»), που είχαν φιλοτεγήσει ο Ξένων και ο Αριστομήδης, όταν ιερέας της θεάς ήταν ο Λυκοίτας. Στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου του Βελεστίνου υπήρχε μια εντοιχισμένη μαρμάρινη στήλη του 3ου αι. π.Χ., που σύμφωνα με την επιγραφή ήταν ανάθημα της Αγλαΐδος, της κόρης του Ιππολύτου στη Λευκαθέα¹⁹. Σε μια ανάγλυφη στήλη της Λάρισας (σήμερα στο Μουσείο του Βόλου)²⁰ η Λευκαθέα παριστάνεται καθιστή σε βράχο με κατεύθυνση προς τα δεξιά, μπροστά στην οποία γονατίζει με απλωμένα χέρια²¹ η Δανάη, η κόρη του Αφθονείτου, που είναι γνωστή και από ένα άλλο σύγχρονο ανάγλυφο προς τιμήν των Διοσκουρών (σήμερα στο Μουσείο του Λούβρου)²². Στο σημαντικό αυτό ανάγλυφο των αρχών του 3ου αι. π.Χ., που παριστάνει μια σκηνή προσκύνησης, ο θόλος της θεάς με δίφυλλη πόρτα παριστάνεται στο βάθος του αναγλύφου. Στον Άτραγα²³ επίσης βρέθηκε τμήμα μιας ενεπίγραφης μαρμάρινης πλάκας των αρχών του 2ου αι. π.Χ., που αφιερώθηκε στη Λευκαθέα από την Ερμειμέα, την κόρη του Αντιγόνου. Τέλος, από την Ακρόπολη των Θηβών της Αχαΐας Φθιώτιδας προέρχεται μια μικρή μαρμάρινη στήλη με επιγραφή των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, ανάθημα στη θεά από το Σωσίπολη, το γιό του Σιμμίου²⁴.

Η λατρεία της Λευκαθέας στη Θεσσαλία με βάση τις παραπάνω επιγραφές πιστοποιείται στη Φθιώτιδα Αχαΐα και στην Πελασγιώτιδα. Τα αναθήματα στη

17. Διόδωρος, V, 55, 4-7.

18. Bull. Epigr. 1976, 335.

19. IG IX, 2, 422.

20. Α. Αρβανιτόπουλος, AE 1910, 370-382 αρ. 15. Του ίδιου, Πολέμων Β' (1934-38) 10 αρ. 10. Α. S. Macdevitt, Inscriptions from Thessaly (1970) 50 αρ. 358.

21. Για τη λατρευτική αυτή πράξη βλ. Η. W. Pleket, «Religious History as the History of Mentality», Faith, Hope and Worship (έκδ. H.S. Versnel, 1981) 156 κεξ.

22. Θ. Δ. Αξενίδης, Η Πελασγίς Λάρισα και η αρχαία Θεσσαλία, Β' (1949) 176-177.

23. Α. Τζαφάλιας, ΘΗΜ, Ζ' (1984) 200 αρ. 33.

24. Α. Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1908, 175.

θεά χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια, ενώ λατρευτές της είναι τόσο γυναίκες, όσο και άνδρες. Η λατρεία της Λευκαθείας στις περιοχές αυτές προφανώς προϋποθέτει τη γιορτή Λευκαθεία. Είναι γνωστό από την Τέω και τη Φώκαια, καθώς και από τις αποικίες της δεύτερης Λάμψακο, Ελαία και Μασσαλία, ότι η γιορτή αυτή γινόταν στην 1η του ομώνυμου και πρώτου μήνα του χρόνου, του Λευκαθεώνα²⁵. Η Ινώ-Λευκαθεία, η μητέρα του Μελικέρτη-Παλαίμονα, ήταν κουροτρόφος θεά, που ανέθρεψε το Διόνυσο, γι' αυτό και φαίνεται ότι τα Λευκάθεα σχετιζόνταν με την ανατροφή, την ενηλικίωση και ίσως την εγγραφή των εφήβων στους δημοτικούς καταλόγους της πόλης²⁶. Η Ινώ ήταν χθόνια θεότητα της γονιμότητας και του υγρού στοιχείου, όπως φαίνεται από το πηγομαντείο της στην Επίδαυρο Λιμηρά (Παυσανίας, III, 23, 9) και το ονειρομαντείο της στις Θαλάμες της Πελοποννήσου (Παυσανίας, III, 1)²⁷. Ο Μελικέρτης-Παλαίμονας²⁸ έχει διπλό χαρακτήρα, όπως και η μητέρα του. Ο πρώτος πριν από την αποθέωσή του ρίχνεται στο λέβητα για να αναγεννηθεί. Ο μαγικός λέβητας της παλιγγενεσίας ή ανανέωσης ή αποθέωσης (που είναι γνωστός και από άλλους μινυακούς μύθους, όπως π.χ. του Αίσωνα, του Πελία, του Ιάσωνα και του Πηλέα)²⁹, μαρτυρείται επιγραφικά στα χρόνια του Τραϊνού, σε μυστήρια της θεάς στους ανατολικούς πρόποδες του Έρμου της Κοίλης Συρίας³⁰. Η Ινώ-Λευκαθεία φαίνεται ότι είναι η ίδια θεά, που με διαφορετικά ονόματα ανακρατεί δύο διαφορετικές λειτουργίες, μια του υγρού στοιχείου και μια χθόνια. Η Ινώ-Λευκαθεία, που βοηθάει π.χ. τον Οδυσσέα με το τυλιγμένο στη μέση του κρήδεμνό της να βγει στη ξηρά, έχει θαλάσσιο χαρακτήρα, ενώ η λατρεία της σε θόλο (χθόνιο οικοδόμημα) στη Λάρισα δείχνει αντίστοιχα τη χθόνια λειτουργία της. Το ίδιο ακριβώς, όπως και ο γιός της Μελικέρτης-Παλαίμονας, ο οποίος θάφτηκε στο ιερό του Ποσειδώνα στον Ισθμό της Κορίνθου (από το Θεσσαλό Σίσυφο, που βασίλευε στην Κόρινθο), έτυχε χθόνιας λατρείας με μυστήρια σε θόλο³¹.

Η έρευνα έχει υποστηρίξει ότι η λατρεία της Ινούς-Λευκαθείας σχετίζεται με τους Μινύες της μυκηναϊκής εποχής, που αρχικά κατοικούσαν στη Θεσσαλία. Στη συνέχεια πέρασαν στη Βοιωτία, στην Αττική και στην παραλιακή Πελοπόννησο (Κόρινθο, Θαλάμες, Βρασιές) και αργότερα στην Ιωνία, στην Αιολίδα και

25. Fr. Graf, *Nordionische Kulte* (1985) 405 κεξ.

26. Graf, ό.π. 406.

27. L. R. Farnell, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality* (1921) 36 κεξ.

28. Farnell, *Greek Hero Cults*, 39 κεξ.

29. A. B. Cook, *Zeus, A Study in Ancient Religion I* (1964) 245, 419, 679. II, 1 (1965) 210 κεξ.

30. Farnell, *Greek Hero Cults*, 43-44.

31. Παυσανίας, II, 2, 1. Farnell, *Greek Hero Cults*, 40-41. Ν.Δ. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος περιήγησις, Κορινθιακά και Λακωνικά* (1976) 22-23.

στην Κρήτη, περιοχές όπου είναι γνωστή από τις πηγές η λατρεία της θεάς³².

Η σχέση της Ινούς-Λευκαθέας με το Διόνυσο φαίνεται να είναι βαθύτερη από την πλασματική συγγένεια, που τους αποδίδει ο μύθος. Ο Μελικέρτης και ο Παλαίμονας είναι διαφορετικές μορφές του ίδιου θνήσκοντος θεού, χθόνιου και θαλάσσιου. Ο θεός αυτός είναι ομόλογη θεϊκή μορφή του Διονύσου-Ζαγρέα. Άλλωστε, η αρχαία μυθογραφία, βάζοντας τάξη στο χάος της διονυσιακής μυθολογίας, ξεχωρίζει πέντε διαφορετικούς Διόνυσους. Πρώτος στους καταλόγους του Κικέρωνα και του Αμπελίου είναι ο κρητικός Διόνυσος-Ζαγρέας, γιος του Δία και της Περσεφόνης, ενώ στον κατάλογο του Λυδού, ο πρώτος στη σειρά είναι γιος του Δία και της Λευκαθέας. Για τους μυθογράφους που αντιπροσωπεύει ο Λυδός³³, ο Διόνυσος που ανατρέφεται από την Ινώ είναι ο Παλαίμων-Ζαγρέας, ο γιος της Λευκαθέας. Τέλος, στους ορφικούς ύμνους της ύστερης αρχαιότητας η Λευκαθέα δεν είναι μόνο τροφός του Διονύσου («θρέπτειρα εὐστεφάνου Διονύσου»), αλλά και θεότητα της θάλασσας, ενώ ο Παλαίμονας είναι σύντροφος του θακχοχορευτή Διόνυσου, αλλά και θεότητα της γης και της θάλασσας³⁴.

Η Θεσσαλία, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, υπήρξε μια από τις αρχαιότερες κοιτίδες της λατρείας του Διόνυσου. Η παρουσία της λατρείας του θεού είναι συνήθως ενδεικτική της ανάπτυξης της αμπελοκαλλιέργειας και των οπωροφόρων δένδρων σε μια περιοχή. Στις περισσότερες περιοχές της Θεσσαλίας (κυρίως στις λοφώδεις περιοχές της Μαγνησίας, της Φθιώτιδας Αχαΐας, της Παλασσιώτιδας και της Εστιαιώτιδας) υπήρχε η καλλιέργεια του αμπελιού και η παραγωγή κρασιού³⁵ δεν ήταν αμελητέα, όπως αναφέρουν οι φιλολογικές πηγές, μαρτυρούν οι επιγραφές και δείχνουν τα νομίσματα πολλών θεσσαλικών πόλεων, καθώς και τα άλλα αρχαιολογικά ευρήματα.

Η κύρια οινοπαραγωγός περιοχή της Θεσσαλίας, που είχε και τη δυνατότητα εξαγωγής κρασιού, ήταν η Μαγνησία. Η Ιωλκός της Μαγνησίας, η πατρίδα του Ιάσονα, χαρακτηρίζεται ως «πολύβοτρυς»³⁶, ενώ ο κωμικός ποιητής Έρμιππος³⁷, ανάμεσα σε άλλα γνωστά κρασιά της εποχής, αναφέρει τον «μάγνητα μειλιχόδωρον», δηλαδή κρασί μαγνησιώτικο, γλυκό, που χαρίζει ευχαρίστηση. Στον οπισθότυπο χάλκινων νομισμάτων του 4ου αι. π.Χ. των μαγνητικών πόλεων (Ομολίου, Μελιβοίας, Ευρέας, Ένρυμενών και Ριζούντος) παριστάνονται κλή-

32. Farnell, *Greek Hero Cults*, 43 κεξ.

33. Jeanmaire, ό.π. 370.

34. E. Abel, *Orphica* (1971) 96-97, Ύμνοι LXXIV-LXXV.

35. Αργ. Δουλγέρη – Ιντζεσίλογλου, «Ο θεσσαλικός οίνος (700 π.Χ.-300 μ.Χ.)» (υπό έκδοση του Ιδρύματος Φ. Μπουτάρη σχετικά με τον οίνο στην αρχαιότητα).

36. Απόσπασμα του Σιμωνίδη, που διασώζεται από τον Αθήναιο (Δειπνοσοφισταί, IV 172e).

37. Σε απόσπασμα που αναφέρει ο Αθήναιος (Δειπνοσοφισταί, I, 29e).

ματα, κλαδιά αμπελιού και σταφύλια, βασικά προϊόντα της τοπικής παραγωγής, σε συνδυασμό με την απεικόνιση στον εμπροσθότυπο, κεφαλής Διονύσου ή Νύμφης με στεφάνι από κλαδιά αμπελιού. Ξακουστός ήταν ο θεσσαλικός τρόπος για πόση κρασιού³⁸, καθώς και «ὁ πετελατικός οἶνος», που ίσως προερχόταν από τον Πτελεό της Φθιώτιδας Αχαΐας³⁹.

Ο Διόνυσος στη Θεσσαλία είναι γνωστός κυρίως με την προσωνυμία Κάρπιος. Στους Γόμφους, όπου οι ιστορικές πηγές αναφέρουν μεγάλη παραγωγή κρασιού⁴⁰, ο επώνυμος ιερέας της πόλης είναι αυτός του Διόνυσου Κάρπιου⁴¹. Στη Λάρισα της Πελασγιώτιδας, που διέθετε κατά την αρχαιότητα αμπελοκαλλιέργειες⁴², μαρτυρείται λατρεία του Διόνυσου Κάρπιου⁴³ και ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. σχετιζόταν με τη λατρεία της Δήμητρας Φυλάκας, οι ιέρειες της οποίας υπηρετούσαν ειδικά αυτόν το θεό⁴⁴ (βρίσκονταν επικεφαλής της διονυσιακής πομπής του θεού, κατά την πεντετηρική γιορτή του)⁴⁵. Η λατρεία αυτή της Δήμητρας⁴⁶ καταγόταν από τη Φυλάκη της Φθιώτιδας Αχαΐας⁴⁷, περιοχή όπου η

38. Moustaka, ό.π. 118-119 αρ. 99, 103, 101, 105, 104, 26 αντίστοιχα. J.A.W. Warren, *The Nomismatic Chronicle I*, 1961, 1-5. Ο Διόνυσος μαρτυρείται επιγραφικά στη Μεθώνη (IG IX, 2, 1198) και στις Γλαφυρές της Μαγνησίας (IG IX, 2, 411).

39. *Scholia Vetera* στο Θεόκριτο (Θαλύσια, 65). Σήμερα οι περιοχές του Πτελεού, του Αλμυρού και της Νέας Αγχιάλου, που έχουν κατάλληλο έδαφος και κλίμα, παράγουν καλής ποιότητας κρασί.

40. Μετά την άλωση των Γόμφων από τον Καίσαρα, οι στρατιώτες του λεηλατώντας την πόλη «ἀφθόνω γάρ ἐνέτυχον οἶνω καὶ πίνοντες ἀνέδην εἶτα χρώμενοι κάμαις καὶ θακχεύοντες ἀνά τὰς ὁδοὺς ἐκ μέθης διεκρούσαντο» (Πλούταρχος, Καίσαρας, 41). Για το ίδιο ιστορικό γεγονός αναφέρεται ένα άλλο αξιοπερίεργο από τον Αππιανό (Εμφυλίων πολέμων, II, 64: «Λέγεται δὲ ἐν τοῖς Γόμφοις γενέσθαι παθήματα γενναῖα καὶ νεκρούς τῶν ἐπιφανῶν γερόντων ἐν ἰατρείῳ φανῆναι κυλίκων αὐτοῖς παρακειμένων ἀτρώτοις εἰκοσι μὲν εἰς μέθην κατακεκλιμένους ἐπὶ τὸ ἔδαφος, ἕνα δὲ ἐπὶ θρόνον παρακαθεζόμενον οἷα ἱατρὸν ὃς τὸ φάρμακον αὐτοῖς ἄρα παρέσχεν»).

41. IG IX, 2, 287. Η επιγραφή αναφέρει τον ιερέα Φόννιο Ευρυδάμαντος (24/23 π.Χ.), που ανήκε σε ισχυρή οικογένεια της πόλης (H. Kramolisch, *Demetrias II* [1978] 37-38, 102-103).

42. Θεόφραστος, *Περὶ φυτῶν αἰτιῶν*, V, 14, 2.

43. IG IX, 2, 573. Δ.Ρ. Θεοχάρης, *ΑΔ 16* (1960) – Χρονικά 185. Α.Ν. Οικονομίδης – Ν.Σ. Κουμανούδης, *Πολέμων F'* (1958) 17 κεξ. *Bull. Epigr.* 1959, 224. *Bull. Epigr.* 1964, 226. *Bull. Epigr.* 1965, 219.

44. IG IX, 2, 522, 12.

45. Για την πεντετηρική γιορτή της Αλεξάνδρειας από τους Πτολεμαίους βλ. A. Bruhl, *Liber Pater* (1953) 54 κεξ. F. Dunand, «Les associations Dionysiaques au service du royaume Lagide» (IIIe s. Av. J.-C.), *L'association Dionysiaque* (1986) 85 κεξ.

46. Η παλαιότερη μαρτυρία για τη λατρεία της Δήμητρας στο Θεσσαλικό χώρο βρίσκεται στον Κατάλογο των πλοίων της Ιλιάδας (B', στ. 695-6), όπου γίνεται αναφορά στο βασίλειο του Πρωτεσιλάου, που είχε πρωτεύουσα τη Φυλάκη. Ο ήρωας ηγεμόνευε και στις πόλεις Πύρασο (όπου υπήρχε ονομαστό ιερό της Δήμητρας), Αντρώνα και

λατρεία του Διόνυσου είχε βαθιές ρίζες. Ο Διόνυσος Κάρπιος είναι ο αγλαόδορος θεός, ο ευρέτης και «ὁ δοτήρας τοῦ οἴνου», ο προστάτης του σταφυλιού και «τῶν καρπῶν τῆς ὄπρας», ο ἐπίσκοπος των ἀμπελιῶν και των ἄλλων ἡμερων δένδρων, ο θεός που προκαλεῖ τη γονιμότητα, τη θλάστηση, την ἀνθηση και γενικά την καρποφορία της γης, ὅπως και η Δῆμητρα, που σύμφωνα με το μῦθο ἦταν μητέρα αὐτοῦ του Διόνυσου⁴⁸. Η λατρεία του θεοῦ στη Λάρισα συνδέεται ἄμεσα με το μεγάλο μαρμάρينو ελληνιστικό θέατρο, που ἐκτίσσε ο Φίλιππος Ε'⁴⁹. Ο ναός του Διόνυσου, γνωστός ἐπιγραφικά⁵⁰, πρέπει να βρισκόταν κοντά στο Θέατρο, πιθανότατα στο χώρο του ξενοδοχείου «Διβάνη Παλλάς»⁵¹. Μάλιστα μια μαρμάρινη στήλη, που εἶχε αφιερωθεῖ στο Διόνυσο, σώζει τα ονόματα δύο ιερῶν της λατρείας του, του Φίλωνα, του γιου του Αγίου και του Αγία, του γιου του Φίλωνος⁵². Παρόλο που η λατρεία του θεοῦ στη Λάρισα δεν εἶναι ἀπό τις ἀρχαιότερες της πόλης (ἀπουσιάζει π.χ. ἀπό τις παραστάσεις των νομισμάτων), ο Διόνυσος παρουσιάζεται συχνά στη λατρεία και στα ἄλλα εἶδη της τέχνης ἕως και τα ὕστερα χρόνια της ἀρχαιότητας. Αὐτό φαίνεται π.χ. και ἀπό τα θέματα των ψηφιδωτῶν, που βρέθηκαν σε διάφορα κτίρια της Λάρισας (ὅπως π.χ. αὐτά της οδοῦ της 31ης Αυγούστου).

Η ἀμπελοκαλλιέργεια και η οἰνοπαραγωγή στη Σκοτούσσα διαπιστώνεται ἀπό τις παραστάσεις σταφυλιῶν και κανθάρου στον οπισθότυπο των χάλκινων

Πτελεό. Επίσης, στον Ομηρικό Ὑμνο (στ. 491) για τη θεά ἀναφέρεται λατρεία της Δῆμητρας στην Αντρώνα, ἐνῶ ἕνα ἀκόμα ιερό της θεᾶς μαρτυρεῖται στην περιοχή ΝΔ. της Φυλάκης (Ἡσύχιος, λ. «Γραιάς αὐλή»).

47. Για την προσωνομία αὐτή της Δῆμητρας βλ. Γ.Δ. Ζηκίδης, ΑΕ 1901, 137-138. Β.Δ. Αξενίδης, Η Πελασγίς Λάρισα και η Αρχαία Θεσσαλία, Β' (1949) 173.

48. Διόδωρος, ΙΙΙ, 62, 6-8. Στη Λάρισα μαρτυρεῖται λατρεία της Δῆμητρας Πλουτείας, δηλαδή της θεᾶς του πλούτου (B. Helly, Mnemosyne 23 [1970] 251). Η σχέση του θεοῦ με τη Δῆμητρα στη Θεσσαλία διαπιστώνεται ἐπίσης ἀπό δύο πῆλινες μάσκες του Διόνυσου, που βρέθηκαν στο θεσμοφόριο της Πρόερνας (Α. Δάφφα-Νικονάνου, Θεσσαλικά ιερά Δῆμητρος και κοροπλαστικά ἀναθήματα [1973] 51-52, 96 αρ. ΠΡ 92-93), καθώς και ἀπό το ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα ἐνός ἐπιφανοῦς πολίτη της Πυράσσου-Δημητρίου, που υπῆρξε μύστης της Δῆμητρας και νεοφάντης του Βάκχου (C. Cole, «A new Epigram of Dionysos», EA 4 [1984] 42).

49. Θ. Τσαφάλιας, «Το ἀρχαῖο θέατρο της Λάρισας», Πρακτικά τοῦ Συμποσίου «Λάρισα: Παρελθόν και Μέλλον» 25-28/4/1985 (1985) 171.

50. IG IX, 2, 522, 12.

51. Στην ἐκσκαφή των θεμελιῶν του κινηματογράφου «Γαλαξία» (οδός Βασ. Σοφίας και Ελ. Βενιζέλου) βρέθηκε ο μαρμάρινος ἐνεπίγραφος θωμίσκος του Διόνυσου Μακεδονικού, που αφιέρωσαν τρεις ἱέρειες της Αφροδίτης (Κ. Γαλλῆς, ΑΔ 27, 1972, Β2-Χρονικά 419). Αὐτό τη Λάρισα εἶναι γνωστό ἐπίσης ἕνα μαρμάρينو ἀγαλμάτιο του Διόνυσου ἕως ἐφήβου (Κ. Γαλλῆς, ΑΔ 26 [1971], Β2-Χρονικά, 303, πίν. 267α-β).

52. IG IX, 2, 574.

νομισμάτων της (πριν από το 367/6 π.Χ.)⁵³. Μια πύλη της Σκοτούσσας ονομαζόταν Αυροσχαδοφόρος⁵⁴, επειδή ο δρόμος που έβγαινε από την πόλη προφανώς οδηγούσε σε αμπελότοπο, με καλλιέργεια της ποικιλίας «αυροσχάδος»⁵⁵. Στη γειτονική Φάρσαλο της Φθιώτιδος η ύπαρξη της λατρείας του Διόνυσου αναφέρεται στις πηγές ήδη από τα υστεροαρχαϊκά χρόνια⁵⁶. Μάλιστα, η αμπελοκαλλιέργεια στην πόλη αυτή μαρτυρείται επιγραφικά⁵⁷, ενώ σε επιτύμβιο επίγραμμα η ίδια περιοχή χαρακτηρίζεται ως «εὐάμπελος»⁵⁸. Η λατρεία του Διόνυσου στη Μητρόπολη της Θεσσαλιώτιδος πιστοποιείται από τις παραστάσεις των νομισμάτων της⁵⁹, που χρονολογούνται στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ. Οι αμπελοκαλλιέργειες δεν έλλειπαν ούτε από την Περραιβία, ούτε από τις υπόλοιπες περιοχές των περιοίκων (Δολοπία, Αινίδα, Οιταία και Μαλίδα). Ιδιαίτερα στη Λαμία, πρωτεύουσα της Μαλίδας, η παραγωγή κρασιού ήταν σημαντική, πράγμα που συμπεραίνεται από τη λατρεία του θεού⁶⁰ και από τα αργυρά νομίσματα της πόλης του 4ου αι. π.Χ.⁶¹

Η πλατειά διαδεδομένη λατρεία του θεού στη Θεσσαλία, εκτός από τις επιγραφικές μαρτυρίες, διαπιστώνεται επίσης και από ορισμένα χρυσά ή ασημένια κτερίσματα τάφων, τα οποία χρονολογούνται μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. και έχουν προέλευση την Αλεξάνδρεια⁶². Εδώ πρέπει να αναφερθεί και ο γνωστός κρατήρας του Δερβενίου⁶³ με τις διονυσιακές παραστάσεις (γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), του οποίου ιδιοκτήτης ήταν ο Λαρισσαίος Αστίωνας Αναξαγόρα⁶⁴, που πιθανότατα είχε εγκατασταθεί στη Λητή από το Φίλιππο Β'. Τέλος, ένας σημαντικός αριθμός διαφόρων άλλων έργων τέχνης, που παριστάνουν το θεό ή

53. J.A.W. Warren, *Nomismatical Chronicle I*, (1961), 2-3 σημ. 5, εικ. I, 7. Moustaka, ό.π. αρ. 106.

54. Η μαρτυρία αυτή προέρχεται από μια επιγραφή (B', στ. 58) των αρχών του 2ου αι. π.Χ., που δημοσιεύτηκε από τη V. Missailidou-Despotidou, *A thessalian inscription and its topographical implications* (M. Phil. Thesis, 1987) 65-66. BSA 88, 1993, 187 κ.εξ.

55. Η ποικιλία αυτή αποκαλείτο επίσης «ἀναδενδράς» ή «σκιάς» ή «ἀμάμαξυς» (Θεόφραστος, Αίτ. Φυτ. ιστ. 10, 4. Ησύχιος, λ. «Σκιάς» και «'Αμάμαξυς». Σουίδας, λ. «Σκιάς»).

56. Είναι γνωστό από ένα επίγραμμα του Ανακρέοντος (Παλατινή Ανθολογία, VI, 142) ότι ο άρχοντας των Θεσσαλών Εχεκρατίδας από τη Φάρσαλο αφιέρωσε στο θεό ένα ανάθημα.

57. SEG XXXVI, 1986, 549.

58. Παλατινή Ανθολογία, V, 544.

59. Moustaka, ό.π. 44-45, 117 αρ. 97-98, πίν. 6.

60. CIA, IV, Suppl. 2, 373h.

61. Moustaka, ό.π. 45, 118 αρ. 100, πίν. 3 και 102, πίν. 6.

62. Για το θέμα βλ. B. Segall, *Tradition und Neuschöpfung in der frühalexandrinischen Kleinkunst* (1966) 19 κεξ., εικ. 7a-h., 44 κεξ., εικ. 20.

63. E. Γιούρη, *Ο κρατήρας του Δερβενίου* (1978).

64. Γιούρη, ό.π. 74-76. SEG XXXVII, 1987, 176 αρ. 549.

τους ακολούθους του, βρέθηκαν στη Λάρισα, στην Κραννώνα, στην Πρόερνα, στο Δημήτριον-Πύρασο, στην Άλο, στα Φάλαρα και αλλού, αλλά όμως δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Στον Άτραγα εντοπίστηκε το ιερό του θεού, όπου βρέθηκαν μερικοί μαρμάρινοι και λίθινοι φαλλοί, ο ένας μάλιστα από τους οποίους (μήκος: 0,47 μ.) αφιερώθηκε στο Διόνυσο από μια γυναίκα, την Ξενοκρίτα, την κόρη του Αγαθείου (τέλος 2ου αι. π.Χ.)⁶⁵. Η λατρεία αυτή του θεού στον Άτραγα πρέπει να σχετίζεται με αυτή της Αφροδίτης⁶⁶, όπως δείχνει μια μαρμάρινη ανάγλυφη στήλη με παράσταση γυναικείου «αίδοιού», που βρέθηκε στο ίδιο ιερό. Τη σχέση του Διονύσου με την Αφροδίτη έμμεσα δείχνει και ένας μαρμάρινος ενεπίγραφος θωμός της Λάρισας των υστεροελληνιστικών χρόνων, που αφιερώθηκε στο Διόνυσο Μακεδονικό, από τρεις ιέρειες της θεάς, όταν στρατηγός του Θεσσαλικού Κοινού ήταν ο Επικράτης⁶⁷. Η γονιμότητα των ανδρών και η τεκνοποίηση των γυναικών είναι υπόθεση και των δύο θεοτήτων. Επίσης, ως γνωστόν, τα αφροδίσια νοσήματα (π.χ. σατυρίαση) θεραπεύονταν με τη διονυσιακή φαλλοφορία, όπως στην περίπτωση των Ελευθερών της Αττικής⁶⁸. Οι φαλλοί είναι πολυγνώριμα αφιερώματα στο θεό, που όσο και αν χαρακτηρίζονται «ἀγάλματα τῷ Διονύσῳ», είναι παραστάσεις του ίδιου του Διόνυσου. Εξάλλου, ο ίδιος ο θεός φέρει σχετικές επιθετικές προσηγορίες (Θυωνίδας, Φαλλήν και Ενόρχης), ενώ ένα από τα κύρια στοιχεία της λατρείας του ήταν οι φαλλοφορίες, που, όπως έχει υποστηριχθεί από την έρευνα, μπορούν να αναχθούν στα μυκηναϊκά χρόνια⁶⁹. Πρόκειται δηλαδή για πομπικές μεταφορές φαλλών καμωμένων από δέρμα ή ξύλο (καί μάλιστα συκιάς, «τους σύκινους φάλητας» ή «θυωνίδας»), που μαρτυρούνται στη Χαλκίδα, στην Αθήνα, στη Ρόδο και αλλού. Δεν ήταν άγνωστες, ούτε στη Μακεδονία, όπως δείχνει ένα ενδιαφέρον μαρμάρينو ανάγλυφο των ρωμαϊκών χρόνων από την Έδεσσα⁷⁰ (Εικ. 1-2). Το ανάγλυφο παριστάνει το Χοίρο, το πολυσυζητημένο χοιρίδιο από την Επίδαμνο, που σκοτώθηκε βίαια από τους τροχούς του περίφημου άρματος, το οποίο μετέφερε το φαλλό του Διονύσου κατά τη γιορτή του Φαλλού σε πόλεις της Βοττιαίας (π.χ. στην Έδεσσα, στη Μιέζα και στη Βέροια). Ο φαλλός, που εικονίζεται σκεπασμένος στο πίσω μέρος της άμαξας, φαίνεται να στηρίζεται σε

65. Α. Τζαφάλιας, ΘΗΜ, ΣΤ' (1984) 195 αρ. 54.

66. Για τη λατρεία της θεάς στη Θεσσαλία βλ. Moustaka, ό.π. 39-40.

67. Κ. Γαλλής, ΑΔ 27 (1972) Β2-Χρονικά, 419. SEG XXVII, 1977, 206. G. Daux, «La formule onomastique», ΑJPh 100 (1979) 14-15. Για το μακεδονικό αυτό θεό βλ. Α. Χρυσοστόμου, «Τιμητική επιγραφή από την Έδεσσα», Αμητός, Β' (1987) 993 κεξ.

68. Π. Λεκατσάς, Διόνυσος (1971) 142-143.

69. Kerényi, ό.π. 18-19.

70. Φ. Πέτσας, Μακεδονικά 10 (1970) 387-389. Του ίδιου, Μακεδονικά 15 (1975) 210 κεξ.

ξύλινο κοντάρι, τον γνωστό από επιγραφή της Χαλκίδας⁷¹ «θυωνοφόρο». Ως γνωστόν, οι φαλλικές αυτές ιερουργίες (φαλλολατρείες και τα φαλλικά άσματα) στη Θεσσαλία αναβιώνουν έως και τις ημέρες μας κατά την Καθαρή Δευτέρα στον Τύρναβο⁷².

Στις Φερές, που η πεδινή περιοχή ανατολικά της πόλης ήταν «πλήρης αίμασιών και κηπίων»⁷³, η αμπελοκαλλιέργεια, ιδιαίτερα μάλιστα των ευγενών κλημάτων, ήταν μια από τις ασχολίες των κατοίκων, όπως συμπεραίνεται τόσο από τα αρχαιολογικά ευρήματα, όσο και από τα νομίσματα της πόλης. Σε δύο τάφους του Τύμβου των Φερών⁷⁴, που ανασκάφτηκαν το 1983 στη θέση «Θυμαράκια» βόρεια του Βελεστίνου, βρέθηκαν ρόδια μαζί με σταφύλια ως προσφορές προς τους νεκρούς. Επίσης, σε διάφορα σημεία της πόλης των Φερών βρέθηκαν πήλινα ειδώλια γυναικείων μορφών, που ανήκουν στον κύκλο του Διονύσου (νύμφες-τροφοί του Διόνυσου, μαινάδες κλπ.), μεταξύ των οποίων ένα κεφάλι γυναίκας με ταινία και στεφάνι κισσού⁷⁵ (Εικ. 3), ένα πήλινο κεφάλι πιθανότατα Σατύρου, που έχει κέρατα και αυτιά τράγου, φέροντας στα μαλλιά του στεφάνι κισσού (Εικ. 4)⁷⁶. Η λατρεία του θεού στις Φερές πιστοποιείται ακόμα από τα διάφορα ονόματα⁷⁷. Επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει μια κατωϊταλική οινοχόη (340 π.Χ.), στην οποία παριστάνεται ένα μοναδικό στην αγγειογραφία θέμα (Εικ. 5β). Στην κάτω ζώνη εικονίζεται η επιστροφή της Άλκηστης με τον Ηρακλή από τον Κάτω Κόσμο και η υποδοχή της από τον Άδμητο, τα παιδιά και τα πεθερικά της, ενώ στην πάνω ζώνη παριστάνονται δύο θεές εκατέρωθεν θωμού και στις δύο άκρες, αριστερά ο Ερμής και δεξιά ο Διόνυσος, καθιστός μπροστά σ' ένα Σάτυρο⁷⁸. Η επιγραφική επιβεβαίωση της λατρείας του Διονύσου στις Φερές ήρθε το 1984, ύστερα από την τυχαία εύρεση μιας μαρμαρίνης αετωματικής στήλης, που χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.⁷⁹ (Εικ. 6). Η αρχή του ονόματος της αναθέτριας λείπει, αλλά μπορεί να συμπληρωθεί με βεβαιότητα. Πρόκειται για το όνομα Άττυλα ή Αττύλα, το οποίο είναι γνωστό από επιτύμβια στήλη, που

71. P. Veigne, «Une inscription dionysiaque peu commune», BCH 109 (1984) 621 κεξ.

72. Γ. Θωμάς, «Το Μπουρανί του Τυρνάβου», ΘΗΜ 18 (1990) 33 κεξ.

73. Πολύβιος, XVIII, 35, 5. Λίβιος, XXXIII, 6, 6.

74. Β. Αδρύμη-Σισμάνη, «Τύμβος Φερών», AAA XVI, 1-2 (1983) 32-33, 36.

75. Μουσείο Βόλου ΒΕ αρ. 2209.

76. Μουσείο Βόλου Μ αρ. 2021 (5678)

77. Για το όνομα Διονύσιος βλ. Υ. Béquignon, Recherches archéologiques à Phères de Thessalie (1937) 91 αρ. 63. 92 αρ. 683. Για το Βάχχιος βλ. Π. Χρυσοστόμου, Η Θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά (1991) 30]. Για το Θύρσος βλ. Béquignon, ό.π. 80 αρ. 7.

78. A. Trendall-A. Campitoglou, The Red-Figured vases of Apulia, I (1978) 427-428, πίν. 158, 1-2. LIMC I (1981), I, 536 αρ. 18. Σήμερα η οινοχόη βρίσκεται στη Φλωρεντία (La Pigliaiuola 116).

79. Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, ΑΔ 39 (1984) Β-Χρονικά 149, πίν. 48γ.

βρέθηκε στην περιοχή της γειτονικής πόλης Λακέρειας⁸⁰ και όχι μόνο⁸¹. Η στήλη βρέθηκε εντοιχισμένη σε παλιό σπίτι του Βελεστίνου, στο ΝΑ τμήμα της πόλης, γι' αυτό και δεν αποτελεί πειστικό τεκμήριο για τον εντοπισμό του ιερού του θεού.

Η σχέση του Διόνυσου με τον τύραννο Αλέξανδρο πιστοποιείται από ένα απόσπασμα του Θεόπομπου⁸². Ο θεός είναι γνωστός και από τη γειτονική πόλη Γλαφυρές, όπως πιστοποιείται από μια μαρμάρινη στήλη (3ος αι. π.Χ.), ανάθημα του Έρμωνα, του Παρμένιχου, και του Νίκανδρου⁸³ (Εικ. 7). Ο θεός στις Παγασές, το επίγειο των Φερών, αναφέρεται με την προσωνομία Πέλεκυς, προφανώς από το έμβλημά του, το διπλό πέλεκυ. Η σχέση του τυράννου με το Διόνυσο επιβεβαιώνεται ακόμα από μια μολύβδινη ψήφο, στον εμπροσθότυπο της οποίας εικονίζεται κεφάλι Σιληνού, ενώ στον οπισθότυπο ημίτομο ταύρου και διπλός πέλεκυς⁸⁴ (Εικ. 8α). Ο πέλεκυς παριστάνεται στα αργυρά νομίσματα του Αλεξάνδρου (Εικ. 8β-δ), ενώ σε άλλους τύπους νομισμάτων της πόλης εικονίζονται τόσο ο ταύρος, όσο και ο πέλεκυς⁸⁵. Η επωνυμία αυτή του θεού είναι άξια προσοχής, γιατί μας οδηγεί στην πιθανή σχέση του με το Δία Θαύλιο (το θεό των Βουφονίων) και την Εν(ν)οδία. Είναι κατά την άποψή μας πιθανόν ότι κατά τις ετήσιες γιορτές των Θαυλίων (= Βουφονίων), που γίνονταν προς τιμήν του Δία Θαυλίου, ο διπλός πέλεκυς θεωρείτο ο φονιάς του ιερού ζώου⁸⁶, που καταδικάζονταν και ριχνόταν στη θάλασσα των Παγασών, όπως γινόταν και στα Βουφόνια

80. IG IX, 2, 457.

81. IG IX, 2, 285. Το Άττυλος ή Αττύλος μαρτυρείται στη Θεσσαλία (IG IX, 2, 515) και στη Μακεδονία (Βέροια) (Α. Β. Tataki, *Ancient Beroea, Prosopography and Society* [1988] 120 αρ. 253-254, 337).

82. Jacoby, FGH, 115 F, 352: «καί Θεόπομπός φησιν, Ἄλεξανδρον Φεραίων Διόνυσον τόν ἐν Παγασαῖς, ὅς ἐκαλεῖτο Πέλεκυς, εὐσεβεῖν διαφόρος· καταποντωθέντος δέ Ἄλεξάνδρου Διόνυσος ὄναρ ἐπιστάς τινι τῶν ἁλιέων ἐκέλευσεν ἀναλαβεῖν τόν φορμόν τῶν ὀστών. ὁ δέ ἀπελθὼν ἐς Κραννῶνα τοῖς οἰκείοις ἀπέδωκεν, οἱ δέ ἔθαψαν». Για το θέμα βλ. Cook, *Zeus*, II, 1, 660.

83. IG IX, 2, 411. S. G. Miller, «Altar of the Six Goddesses in Thessalian Pherai», *California Studies in Classical Antiquity* 7 (1974) 246, πίν. 4:2.

84. Rogers, ὁ.π. 166 αρ. 525, εικ. 287. Κεφάλια Σιληνού παριστάνονται και στο χρυσό περιδέριο από τον τάφο 5 του Τύμβου των Φερών (Β. Αδρῶμη – Σισμάνη, *ΑΑΑ XVI*, 1-2 [1983] 38).

85. Rogers, ὁ.π. 166-167 αρ. 523, εικ. 286 αρ. 526, εικ. 288. αρ. 528, εικ. 289.

86. Ως γνωστόν ο Διόνυσος εσσαρκωνόταν σε ταύρο και έφερε σχετικές επιθετικές προσηγορίες, όπως «ταυρόκερως, κεράστης, κερατοφυής, ταυρόμορφος, ταυρογενής, ἄξιος ταύρου, ταυροφάγος, θούκερως, βουγενής». Για το θέμα βλ. Otto, ὁ.π. 153 κ. εξ. L. Bodson, «Ιερά Ζώια» (1975) 149-151.

87. Για το θέμα βλ. Π. Χρυσοστόμου, *Εν(ν)οδία* (1991), Μέρος Γ, Τμήμα II, κεφ. 1.

της Αθήνας⁸⁷. Το επίθετο αυτό ωστόσο, ενισχύει την άποψη που αναφέρθηκε παραπάνω, ότι δηλαδή η λατρεία του θεού εισήχθηκε στην ανατολική Θεσσαλία (Πελασγιώτιδα, Μαγνησία, Αχαΐα Φθιώτιδα) από τη Θράκη⁸⁸ διαμέσου του Αιγαίου. Έχοντας υπόψη τις παραστάσεις των νομισμάτων των Φερών και την πληροφορία του Θεόπομπου μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι η διονυσολατρεία προβλήθηκε από τους τυράννους των Φερών και ότι ο Διόνυσος έγινε ένας από τους βασικούς θεούς της προπαγάνδας τους.

Μια θεά Βριμώ⁸⁹, που αναφέρεται φιλολογικά στην περιοχή των Φερών⁹⁰ ταυτίστηκε από την έρευνα με την Εν(ν)οδία, αλλά δεν φαίνεται να συμβαίνει κάτι τέτοιο⁹¹.

Η προσωνομία ή το ονοματοποιημένο επίθετο Βριμώ αναφέρεται επίσης για

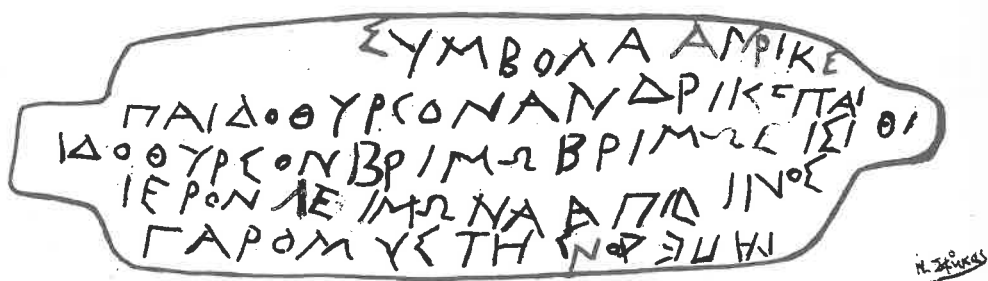
88. Στα νομίσματα των Θρακών βασιλέων, που χρονολογούνται πριν από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. (Μέτοκου, Αμάδοκου Β' και Τήρη Γ') εικονίζεται, σύμφωνα με το μύθο του Λυκούργου, ο διπλός πέλεκυς στον εμπροσθότυπο και το αμπέλι στον οπισθότυπο, Β. V. Head, *Historia Numorum* (1911) 282. B.M.C. (1983) 3, 1. L. Forrer, *The Weber Collection II* (1975) 186 αρ. 2713-14, πίν. 104. Ο Λυκούργος, που με το διπλό πέλεκυ προσπαθεί να κόψει το αμπέλι (στο μύθο φονεύει το γιο του Δρύαντα, διότι τον νομίζει ως κορμό αμπελιού) φιλοτεχνείται στο ρωμαϊκό ψηφιδωτό, που βρέθηκε στο Ασκληπιείον της Τρίκκης (BCH 92 [1967] 870, εικ. 1-2).

89. Π. Χρυσοστόμου, *Ενοδία*, 381 κ.εξ.

90. 1. Προπέρτιος, *Ελεγχείες II*, 2, στ. 11-12 (29 π.Χ.): *Mercurio aut qualis fertur Boebeidos untis/virgineum Brimo composuisse latus*. 2. Αρνόθιος, *Adversus nationes V*, 20 (τέλη 3ου – αρχές 4ου αι. μ.Χ.): «*ex continua passione Brimo deinceps ut appelletur adsumpsit*». 3α. Σχόλιο Τζέτζη 698 στην Αλεξάνδρα του Λυκόφρονα (12ος αι. μ.Χ.): «Ὁθριμοῦς· Ὁμβριμῶ ἢ Περσεφόνη, παρὰ τὸ ὄμβριμον καὶ βαρῦ. Ὁμβριμῶ καὶ Ὁθριμῶ ἢ Περσεφόνη, ὅτι τῷ Ἑρμῇ διάζοντι αὐτὴν ἐν κνηγεσίῳ ἐνεβριμήσατο καὶ οὕτως ἐπαύθη τοῦ ἐγχειρήματος, τινές δὲ γράφουσιν ὄθριμους παρὰ τὸ ὄθριμον καὶ βαρῦ». 3β. Σχόλιο Τζέτζη 1176 στην Αλεξάνδρα του Λυκόφρονα. «Βριμῶ ἢ Περσεφόνη. ἢ αὐτὴ λέγεται καὶ Ἑκάτη (καὶ) Ἀπολλώνιος Βριμῶ νυκτιπόλον χθονίην ἐνέροισιν ἄνασσαν (Γ', 862).

εἰρησθαὶ δὲ ὅτι Ἑρμῆν ἐρασθέντα ἐπὶ κνηγεσίαν ἐξιούση θελήσαι θιαίως μιγῆναι, ἢ δὲ ἐνεβριμήσατο αὐτῇ, ὁ δὲ φοθηθεὶς ἀπετράπη. καὶ ἐντεῦθεν Βριμῶ προσηγορεύθη. Βριμῶ ἢ αὐτὴ Ἑκάτη, ὅτι Ἑρμοῦ ἐν κνηγεσίῳ διάζοντος αὐτὴν ἐνεβριμήσατο καὶ οὕτως ἐπαύθη. καὶ ἢ Περσεφόνη Βριμῶ λέγεται. δοκεῖ δὲ ἢ αὐτὴ εἶναι Ἑκάτη καὶ Βριμῶ». 4. Μέγα Ετυμολογικόν, 213, 51 (12ος αι. μ.Χ.): «Βριμῶ, ἢ Περσεφόνη. ἢ αὐτὴ δὲ λέγεται καὶ Ἑκάτη. Ἀπολλώνιος Βριμῶ νυκτίπολον ἐνέροισιν ἄνασσαν: Ἑρμῆν ἐρασθέντα ἐπὶ κνηγεσίαν ἐξιούση θελήσαι θιαίως μιγῆναι ἢ δὲ, ἐνεβριμήσατο αὐτῷ. ὁ δὲ, φοθηθεὶς ἀπετράπη. καὶ ἐντεῦθεν Βριμῶ προσαγορεύθη».

91. Π. Χρυσοστόμου, *Εν(ν)οδία*, 371 κ.εξ.

Σύμβολα. Ἀνδρῖ κε-
 παιδόθυρσον. Ἀνδρικεπαί-
 ιδόθυρσον. Βριμώ. Βριμώ. Εἰσιθ(ι)
 ἱερόν λειμῶνα. Ἀπποίνος
 χέρ ὁ μύστης. ΝΟΔΕΠΛ.

Σχ. 1: Το χρυσό ενεπίγραφο έλασμα με τη Βριμώ, και τον Ανδρικεπαιδόθυρσο από τις Φερές.

την Περσεφόνη, την Εκάτη και τη Δήμητρα⁹². Μαρτυρείται ακόμη σε μαγικά κείμενα, που αναφέρονται στην αιγυπτιακή Εκάτη, στην Περσεφόνη και στην Αφροδίτη, ενώ συναντάται σε καταδέσμους ή σε αιγυπτιακούς σφραγιδόλιθους των υστερορωμαϊκών χρόνων, όπου παριστάνεται η τρίμορφη Εκάτη⁹³.

Η Βριμώ στις Φερές μαρτυρείται σε ένα χρυσό ορθογώνιο περιτμητο έλασμα με δύο πλευρικές αποφύσεις, που αρχικά ήταν τυλιγμένο σε σχήμα κυλίνδρου (Εικ. 9). Βρέθηκε στο νότιο νεκροταφείο των Φερών το 1970, όταν αυτό καταστράφηκε, για να γίνει το γήπεδο του Βελεστίνου. Πιθανότατα προέρχεται από τάφο⁹⁴, όπου είχε θαφτεί κάποιος μύστης της Βριμούς και του Ανδρικεπαιδόθυρσου, όπως δηλώνεται από την επιγραφή που φέρει. Το έλασμα καταγράφηκε στον Κατάλογο των Μετάλλινων Αντικειμένων του Μουσείου Βόλου (Μ αρ. 124), χωρίς έκτοτε να δημοσιευτεί, εξαιτίας των δυσκολιών που παρουσίαζε στην ανάγνωση και την ερμηνεία του⁹⁵. Μήκος 5,8 εκ. Πλάτος 1,6 εκ. Πάχος 0,01 εκ. (Σχ. 1).

Το έλασμα φέρει την παρακάτω πεντάστιχη σχετικά καλογραμμένη επιγραφή, που μπορεί να χρονολογηθεί στο 6' μισό του 4ου αι. π.Χ. «Σύμβολα: Ἄν<δ>ρικε- / παιδόθυρσον. Ἄνδρικεπα- / ιδόθυρσον. Βριμώ. Βριμώ. Εἴσιθ<ι> / ἱερὸν λειμῶνα. Ἄποινος / γάρ ὁ μύστης. <.....>».

Σχόλια

Στ. 1: Σύμβολα. Πρόκειται για την αρχαιότερη επιγραφική μαρτυρία της λέξης και σημαίνει τα λεκτικά σύμβολα της μύησης τοπικών μυστηρίων, τα συνθήματα (δηλαδή τις κρυφές, μυστικές, συνθηματικές, συμβολικές λέξεις ή φράσεις), με τα οποία αναγνωρίζονταν οι μύστες μεταξύ τους στη ζωή ή με τους

92. Ο Λουκιανός (Μένιππος ή Νεκρομαντεία, 20) αναφέρει μια θεά Βριμώ, που είναι η θεά του Κάτω Κόσμου και ερμηνεύει το όνομά της από το ρήμα «ένεβριμήσατο». Βριμώ αποκαλείται και η Δηώ-Δήμητρα, εξαιτίας της οργής της, επειδή βιάστηκε από το Δία (Κλήμης Αλεξανδρεύς, Προτρεπτικός, ΙΙ, 14-14Ρ). Στα Ορφικά Αργοναυτικά (στ. 17-27 και στ. 429-430) η Βριμώ είναι κόρη της Δήμητρας και του Δία Καταχθόνιου, ταυτιζόμενη με την ορφική Περσεφόνη, η οποία γέννησε το Βάκχο ή Ζαγρέα, τον ισχυρό κούρο, που κατασπαράχθηκε από τους Τιτάνες. Πρόκειται για την ίδια θεά, που αναφέρεται μαζί με τη Δήμητρα και τη Ρέα από το Θεοδώρητο (Θεραπευτικά Ι, 699).

93. K. Preisendanz, PGM I (1973) P IV 2270, 2612. ΙΙ (1974) P LXX, 202. C. Bonner, Studies in Magical Amulets chiefly Graeco-Egyptian (1950) 104, 168, 170, 196. M. Guarducci, Epigrafia Greca (1978) IV, 273. H. Philipp, Mira et Magica (1978) 93-94 αρ. 138.

94. Το έλασμα θα ήταν τοποθετημένο στο στήθος του νεκρού, όπως διαπιστώθηκε σε παρόμοια ελάσματα από την Πέλινα και το Ιπώνιο, K. Tsatsanoglou G., M. Parassoglou, Ελληνικά 38 (1987) 2 σημ. 4.

95. Για το έλασμα βλ. Π. Χρυσοστόμου, Εν(ν)οδία, 375 κεξ.

Φύλακες της εισόδου του Κάτω Κόσμου μετά το θάνατό τους⁹⁶. Τα σύμβολα αυτά χρησιμοποιούνταν με σκοπό να μην καταλαμβαίνουν, όσοι τυχόν τα άκουαν και ήταν αμύητοι. Λεκτικά σύμβολα ήταν ακόμα οι λειτουργικοί λόγοι των μυστηρίων⁹⁷. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα σύμβολα και το σύνθημα συναντώνται ένα αιώνα περίπου αργότερα από την επιγραφή των Φερών, στον Πάπυρο Gurob⁹⁸ (στήλη I, στ. 23-26), χωριό κοντά στο Φαγιούμ, της ομώνυμης επαρχίας της Αιγύπτου. Στα ελληνιστικά χρόνια σε ελληνικές πόλεις της εύφορης αυτής περιοχής, που αποκαλείτο «Ἄρσινοϊτης νομός», είχε εγκατασταθεί σε κλήρους γης μεγάλος αριθμός Ελλήνων, μεταξύ των οποίων και πολλοί Θεσσαλοί, οι οποίοι εξελλήνισαν την περιοχή⁹⁹. Ο πάπυρος αυτός αναφέρεται σε μια θεά Βριμώ, που δεν αποκλείεται να σχετίζεται με τη Βριμώ των Φερών, αφού είναι γνωστό ότι πολλοί Θεσσαλοί¹⁰⁰, είχαν εγκατασταθεί στην παραπάνω περιοχή της Αιγύπτου ήδη από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.

96. Οι μύστες προτρέπουν να θυμούνται τη μήσή τους (Ορφικός Ὑμνος LXXVII: Μνημοσύνης, στ. 9), μάθαιναν τα σύμβολα ή συνθήματα, που έφερναν κρυφή μαρτυρία για την ολοκληρωτική μήσή τους και ακόμα έπαιρναν για φύλαξη στο σπίτι σύμβολα-αντικείμενα της τελετής. Για το θέμα βλ. W. Burkert, *Ancient Mystery Cults* (1987) 46.

97. Οι «ιεροί λόγοι» αποκαλύπτονταν μόνο στους πιστούς κατά τη μήσή τους και είχαν σκοπό να τους βοηθήσουν να εμβαθύνουν στη μυστική έννοια των λατρευτικών πράξεων και να τονώσουν την ευλάβειά τους. Οι λόγοι αυτοί προφυλάσσονταν από την ελεύθερη παραποίηση, γιατί οι μύστες ήταν δεσμευμένοι από το καθήκον και την απαγόρευση να μην τους κοινολογούν.

98. O. Kern, *Orphicorum Fragmenta* (1972) 31. M. L. West, *The Orphic Poems* 91983) 170-171. Ένας άλλος σύγχρονος πάπυρος αναφέρει πρόσταγμα του Πτολεμαίου Δ' προς τους Μακεδόνες και τους Έλληνες μύστες των διονυσιακών μυστηρίων (215-205 π.Χ.). Η διαταγή έλεγε να φθάσουν σε ορισμένες προθεσμίες στην Αλεξάνδρεια, να παρουσιαστούν σε τρεις μέρες στο «καταλογεῖον» ενώπιον του αξιωματούχου Αριστόβουλου, με σκοπό να εξηγήσουν από ποιους παρέλαβαν «τά ιερά έως γενεών τριών» και να παραδώσουν σφραγισμένον «τό ἱερόν λόγον» τους, επιγράφοντας καθένας το όνομά του στο δικό του, G. Zuntz, *Once More. «The So-called» Edict of Philopator on the Dionysiac Mysteries (BGU 1211)», Hermes* 91 (1963) 228-239. Dunand, ό.π., *L'association Dionysiaque* (1986) 88, 96 κεξ. Τα «ιερά» ήταν τα καθαγιασμένα εμβλήματα και αντικείμενα των μυστηρίων και ιδιαίτερα η λατρευτική εικόνα του θεού («τά δεικνύμενα»).

99. Για το θέμα βλ. M. L a u n e y, *Recherches sur les armées hellénistiques* (1987)² II, 840 κεξ. II, 1140 κεξ. Et. B e r n a r d, *Recueil des inscriptions grecques du Fayoum* (1975). II: La «meris» de Themistos (1981). III: La «meris» de Polemon (1981).

100. Είναι αξιοσημείωτο ότι ένας Φεραίος, ο Εχεκράτης Επικρατίδα (γιος του Επικρατίδα Δαμοθοίνου I, γυμνασιάρχου των Φερών το 241 π.Χ.) αναφέρεται ως αρχηγός του ιππικού του Πτολεμαίου Δ' (219-217 π.Χ.) και ως κύριος συντελεστής στη νίκη των αιγυπτιακών δυνάμεων κατά τη μάχη της Ραφίας, H. K r a m o l i s c h, *Demetrias, II* (1978) 28 κεξ. Αυτό σημαίνει ότι πιθανότατα μαζί με τον Εχεκράτη υπηρετούσαν και

Ο Πλούταρχος στον «Παρηγορητικό», που έγραψε με σκοπό να παρηγορήσει τη γυναίκα του Τιμοξένα (για το θάνατο της ομώνυμης κόρης τους) και να τη διαβεβαιώσει ότι η ζωή δεν τελειώνει με το φυσικό θάνατο, της θυμίζει τα σύμβολα των διονυσιακών μυστηρίων, που τα κατέχουν και οι δύο τους, εγγύηση και μαρτυρία της μύησής τους σ' αυτά¹⁰¹. Ακόμα σε μαγικό ύμνο στη Σελήνη¹⁰² της ύστερης αρχαιότητας αναφέρεται το εξής λεκτικό σύμβολο για τη θεά: «ἄκουσον, / ἠὼ Φόρβα Βριμῷ Σαχμι νεβουτο // σουαληθ' τοῦτο γάρ σοῦ τό σύμβολον. τό σάνδαλόν σου ἔκρυσα καί κλειδα κρατῶ». Κρυφά («κρυπτά-μυστικά») σύμβολα αναφέρονται σε μαγικό κείμενο για το Μελιούχο – Μελικέρτη – Μελιγενέτορα¹⁰³. Τα διονυσιακά συνθήματα σε σχέση με τα ορφικά-διονυσιακά (= βακχικά) μυστήρια αναφέρονται επίσης από τον Πρόκλο¹⁰⁴.

Τα λεκτικά σύμβολα συνήθως αποτελούνταν από το σημείο, το γνώρισμα, το τεκμήριο, τη συνθηματική συμβολική λέξη ή φράση («signum») και την ανταπόκρισή ή ανταπάντηση («responsum»)¹⁰⁵.

Στον Πάπυρο Gurob (στήλη I, στ. 23) ένα από τα σύμβολα του Διόνυσου είναι η φράση «θεός διά κόλπου», όπως αναφέρεται και από τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα (Προτρεπτικός, II, 13-14 P: «Σαβαζίων γοῦν μυστήριον σύμβολον τοῖς μουμένοις, ὁ διά κόλπου θεός»). Ο ίδιος συγγραφέας πιο κάτω (II, 16)

ἄλλοι Φεραῖοι ἱππεῖς, οἱ οἱποῖοι διακρίνονταν γιὰ τὴν ἱππικὴ τους τέχνη. Ἄλλωστε στὸν «Ἀρσινοῖτη νομό» εἶναι γνωστὲς ἱππαρχίαι Θεσσαλῶν καὶ Ἑλλήνων, καθὼς καὶ Θεσσαλοὶ ἱππεῖς με ἀρχηγούς τὸν Κινεά ἢ τὸν Ἄλκιππο, ποὺ ἀνήκαν σὲ ἱππαρχίαι (Launey, ὀ.π. II, 1140 κεξ.).

101. Πλούταρχος, «Παραμυθητικός εἰς τὴν γυναῖκα τὴν αὐτοῦ», VII, 10, (Ηθικά 611E). Kern, OF 31, 23.

102. K. Preisendanz, RGM I (1973) P IV, 2292-2294. Π6. τοῦ ἴδιου, PGM II (1974) P VII, 787-788: (πρὸς τὴ θεά Μῆνη) «εἰρηκά σου τά σημεῖα καὶ τά σύμβολα / τοῦ ὀνόματος, ἵνα μοὶ ἐπακούσης». Τοῦ ἴδιου, PGM II (1974) P III, 499: «οἶδά σοῦ τά σημεῖα καὶ τά παράσημα καὶ μορφάς καὶ καθ' ὅραν τις εἶ καὶ τί σοῦ ὄνομα». Τοῦ ἴδιου, PGM (1974) P IV, 1610: «ἐπικαλοῦμαι σοὺ τά ἱερά καὶ τά μεγάλα καὶ κρυπτά ὀνόματα, οἷς χαίρεις ἀκούων». Τα συνθήματα χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Πορφύριο σὲ ἓνα χρηστήριον πρὸς τὴν Ἐκάτη («Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας», 151, Wölff).

103. Ch. Harrauer, Meliouchos (1987) 84.

104. Kern, OF 221. Γιὰ τα πυθαγόρεια σύμβολα ἢ ἀκούσματα βλ. F. Boehm, De symbolis Pythagoreis (1905). R. Parker, Miasma. Pollution and purification in early Greek religion (1985) 294 κεξ.

105. Iulius Firmicus Maternus, De errore profan. relig. 18. Ο Απουλῆιος στὴν «Ἀπολογία» τοῦ ἀπευθύνεται στοὺς ἀκροατὲς τοῦ καὶ λέει: «Ἄν εἶναι κανεῖς ἐδῶ μνημένος στα ἴδια μ' ἐμένα μυστήρια, ἀς μοὺ δώσει ἓνα σύνθημα («signum») γιὰ νὰ τὸν γνωρίσω». Καὶ πιο κάτω: «Στὴν Ἑλλάδα μνηθήκα σὲ πάρα πολλὰ λατρεῖες καὶ οἱ ἱερεῖς μοὺ ἐμπιστεύτηκαν σύμβολα καὶ ἐνθυμήματα («signa et monumenta»), ποὺ με πολλὴ προσοχὴ φυλάγω» (Λεκατσάς, ὀ.π. 227 καὶ 241).

σημειώνει τον εξής λειτουργικό λόγο των μυστηρίων του Σαβαζίου: «ταῦρος δράκοντος καί πατήρ ταύρου δράκων, ἐν ὄρει τό κρύφιον, βουκόλος, τό κεντρίον». Αποσπάσματα ιερών λόγων (ιερών ιστοριών) των ορφικών μυστηρίων θεωρήθηκαν επίσης και οι εξής: «Αἰαῖ δίκερως, δίμορφε», «ταῦρος δράκοντος καί ταύρου δράκων πατήρ (ἐν ὄρει τό κρύφιον, βουκόλος, τό κέντρον)». Ο πρώτος αναφέρεται πιθανότατα στον ταυρόμορφο Διόνυσο και ο δεύτερος στη γέννηση του Ζαγρέα, από τον ιερό γάμο του Δία Καταχθόνιου ή Δία Μειλίχιου και της Περσεφόνης-Βριμούς.

Στα γνωστά μέχρι σήμερα «ορφικά» χρυσά ελάσματα, τα οποία συνόδευαν το μνημένο νεκρό στον τάφο και την ψυχή του στον Κάτω Κόσμο, μια σειρά λόγους, που δόθηκαν τα λέει ο νεκρός, πιθανότατα έχουν τον τύπο των λειτουργικών λόγων των βακχικών μυστηρίων. Σε δύο τέτοια ελάσματα από τη Θεσσαλία και άλλα τόσα από την Κρήτη, ο μύστης δηλώνει στους κριτές του Κάτω Κόσμου, ότι είναι γιός της Γης και του Ουρανού, όπως και οι Τιτάνες («Γῆς παῖς εἰμι καί Οὐρανοῦ ἀστερόεντος, αὐτάρ ἐμοί γένος οὐράνιον»). Σε δύο άλλα ελάσματα από την Πέλινα της Θεσσαλίας¹⁰⁶ μαρτυρείται ένας διαφορετικός λόγος («ταῦρος / εἰς γάλα ἔθορες, / αἰψα εἰς γάλα ἔθορες, / κριός εἰς γάλα ἔπεσες»), ο οποίος συναντάται σε παραλλαγή στα ελάσματα από τους Θουρίους της Κάτω Ιταλίας («ἔριφος ἐς γάλα ἔπετον / -ες»)¹⁰⁷. Ένας άλλος ιερός λόγος, που αναφέρεται από τον Ιππόλυτο (Έλεγχος, V, 8) για τα ελευσίνια μυστήρια («ἱερὸν ἔτεκε πότνια κοῦρον, Βριμῷ Βριμόν»)¹⁰⁸ είναι αμφίβολο, αν σχετίζεται με αυτά, όπως θα συζητήσουμε στη συνέχεια. Στα μυστήρια της Ίσιδας π.χ. η ίδια η θεά ήταν αυτή, που πιστευόταν ότι έγραψε και παρέδωσε στους μύστες της, τον ιερό λόγο των μυστηρίων της¹⁰⁹.

Τα σύμβολα, τα οποία χρησίμευαν ως συνθήματα για την αναγνώριση του μύστη στη ζωή, χρειάζονταν ακόμα για την αναγνώριση και την ανάλογη ανταμοιβή του στον Κάτω Κόσμο από τους θεούς των μυστηρίων, στους οποίους είχε μνηθεί. Η ψυχή του μύστη έχει να πει στους Φύλακες αποσπάσματα των ιερών λόγων και τα συνθήματα, που έμαθε κατά τη μύησή του. Αυτοί οι λόγοι

106. K. Tsatsanoglou – G. M. Parassoglou, *Ελληνικά* 38 (1987) 3 σημ. 1. W. Luppe, «Zu den neuen Goldblättchen aus Thessalien», *ZPE* 76 (1989) 13-14. R. Merkelbach, «Zwei neue orphisch-dionysische Totenpässe», *ZPE* 76 (1989) 15, 16. SEG XXXVII, 1987, 160-161 αρ. 497. D. H. Jordan, «A Note on a Gold Tablet from Thessaly», *HOROC* 7 (1989) 129-130. Τα ευρήματα αυτά της Πέλινας συνδέουν τις ομάδες Α και Β των ελασμάτων και οδηγούν στη μετονομασία των «ορφικών» ελασμάτων σε βακχικά.

107. Kern, *OF* 32c στ. 11, 32f στ. 4.

108. Wilamowitz, *GdH*. I, 172 σημ. 1.

109. Yv. Grandjean, *Une nouvelle arétologie d' Isis à Maronée* (1975) 75 κεξ. M. Malaise, «L'initiation Isiaque», *Ant CL* 50 (1981) 484 σημ. 8.

και τα συνθήματα γραμμένοι σε χρυσά ελάσματα συνόδευαν το νεκρό στον τάφο, στο μεγάλο ταξίδι για την άλλη ζωή¹¹⁰.

Στ. 1-3: Ἄν<δ>ρικε-/παιδόθυρσον, Ἄνδρικεπα-/ιδόθυρσον. Η ανάγνωση είναι βέβαιη. Ο μύστης καταθέτει αρχικά το όνομα του θεού των μυστηρίων και του Κάτω Κόσμου. Ο Ανδρικεπαιδόθυρσος φαίνεται να είναι ο θεός των τοπικών ορφικοδιονυσιακών μυστηρίων, ο γιός της Βριμούς, του οποίου το μυστικό όνομα¹¹¹ γίνεται για πρώτη φορά γνωστό δίπλα στη Βριμώ. Στο μύστη δίνεται από τους Φύλακες της εισόδου του Κάτω Κόσμου ως ανταπάντηση το ίδιο όνομα του θεού των μυστηρίων. Το όνομα μπορεί να είναι σύνθετο από τα ουσιαστικά «ἄνηρ», «παῖς» καὶ «θύρσος», μαζί με το συμπλεκτικό «κε». Επίσης, μπορεί να είναι εξελληνισμός του ονόματος του ανατολίτικου ξενόφερτου θεού «Ἡρικεπαίου», «Ἐρικαπαίου» ἢ «Ἡρικαπαίου» των ορφικών κειμένων¹¹². Ο Ηρικεπαῖος

110. Εκτός από τα σύμβολα-συνθήματα, στα μυστήρια υπήρχαν και σύμβολα-αντικείμενα με αλληγορική ή συμβολική σημασία, τα οποία αποκτούσαν και συνθηματικό χαρακτήρα (Κλήμης Αλεξανδρεὺς, Στρωματεῖς, V 8, 45, 4. Kern, OF 227). Πβ. Πλούταρχος, «Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος», II, 3-5 (Ηθικά 352). Στον Πάπυρο Gurob (στήλη I, στ. 20-30, Kern, OF 31) αναφέρονται τα σύμβολα-αντικείμενα των μυστηρίων του Διόνυσου, που είναι «ὁ κῶνος (σθούρα), ὁ ρόμβος, οἱ ἀστράγαλλοι, ..., ἡ ἔσοπτρος (καθρέπτρις)». Η αναφορά αυτή στον παραπάνω πάπυρο αποτελεί την παλαιότερη μαρτυρία για τα σύμβολα-αντικείμενα των θακχικών μυστηρίων. Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς (Προτρεπτικός, II, 17, 2 κεξ. Kern, OF 34), τέσσερις περίπου αιώνας αργότερα αναφέρει ως μυστικά σύμβολα-αντικείμενα «τόν ἀστράγαλλο, τὴν σφαῖρα, τὸ ρόμβον, τὸ ἔσοπτρον, τὸν πόκο (τολύπη μαλλιού), τὰ μήλα, τὰ παίγνια καμπεσίγυια» (κουκλες με κινούμενα μέλη), με τα οποία οι Τιτάνες παρέσυραν και σκότωσαν το Ζαγρέα. Σύμβολο πιθανότατα ήταν επίσης ο θύρσος, ο οποίος δινόταν στους μύστες μετά τη μύησή τους. Αυτοί που είχαν μνηθεῖ αποκαλούνταν «ναρθηκοφόροι» (θυρσοφόροι) και όσοι αποκτούσαν ψηλό πνευματικό επίπεδο μύησης «βάκχοι» (Πλάτων, Φαίδων 69C: «ναρθηκοφόροι μὲν πολλοί, βάκχοι δὲ τε παῦροι»). Ο θύρσος, που ήταν βαρβαρική λέξη και ισοδυναμούσε με την ελληνική «νάρθηξ», ήταν το σύμβολο του Ζαγρέα, που του είχαν δώσει οι Τιτάνες. Για τα σύμβολα-αντικείμενα των μυστηρίων αυτών βλ. West, ό.π. 154 κεξ. Το κορυφαίο σύμβολο ήταν «ἡ σφραγίς», δηλαδή η στίξη ενός εικονιστικού ή συμβολικού σχεδιασματος του θεού στο σώμα του μύστη. Το άτομο που σημείωνε τη σφραγίδα του θεού ανήκε πλέον στη δικαιοδοσία του. Ο Πτολεμαῖος Δ', φανατικός οπαδός της λατρείας του Διόνυσου και «στιγμένος διὰ πυρός» με φύλλο κισσού, ἀνάγκασε τους Ιουδαίους της Αλεξάνδρειας να κάνουν το ίδιο σημάδι, Dunand, ό.π., L'association Dionysiaque (1986) 87-88. Δύο χρυσά θακχικά ελάσματα, που βρέθηκαν στην Πέλινα της Εστιαϊώτιδας, έχουν σχήμα φύλλου κισσού, ἐνδείξη της αφιέρωσης της νεκρής στην εξουσία της Περσεφόνης και του Βάκχιου, K. Tsatsanoglou – G.M. Parassoglou, Ελληνικά 38 (1987) 2.

111. Για μυστικά-μαγικά ονόματα θεών σε σφραγιδολίθους και μαγικά κείμενα βλ. Bonner, ό.π. 196 κεξ.

112. Kern, OF 31, 60, 65, 80, 81, 102, 107, 167, 170. Ο Ηρικεπαῖος είναι

είναι ανατολική (ασσυριακή)-ορφική σωτήρια θεότητα, όπως και ο Σαθάζιος, που ταυτίστηκε στη συνέχεια με το Διόνυσο ή ο «Ίρικεπαίγε» του Πάπυρου Gurob, ο οποίος αναφέρεται με μια θεά Βριμώ ήδη από το τέλος του 3ου αι. π.Χ.

Ο Ανδρικεπαιδόθυρος¹¹³ μπορεί δηλαδή να είναι ο δίμορφος θεός των τοπικών μυστηρίων, ταυτόχρονα «κούρος-παίς», που γέννησε η Βριμώ και κατασπαράχθηκε από τους Τιτάνες, καθώς και ο άνδρας, ο πάρεδρος της Βριμούς στον Κάτω Κόσμο (ο Διόνυσος-Ζαγρέας ή Διόνυσος-Άδης). Ο θεός αυτός ίσως παριστάνεται σ' ένα αδημοσίευτο πήλινο συμπαγές κεφάλι των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, που σήμερα βρίσκεται στην προθήκη του Δημοτικού Σχολείου του Βελεστίνου (Εικ. 10)¹¹⁴.

Ο τοπικός αυτός θεός είναι θυρσοφόρος, έχει δηλαδή για έμβλημά του το θύρσο, που του τον είχαν δώσει οι Τιτάνες μαζί με άλλα παιχνίδια, με σκοπό να τον παρασύρουν μακριά από το θρόνο του και τους φύλακές του Κουρήτες, να τον διαμελίσουν και να τον καταβροχθίσουν. Συμπερασματικά, ο Ανδρικεπαιδόθυρος φαίνεται ότι είναι ένας συγγενικός θεός με το Διόνυσο (Ίρικεπαίγε – Ευβουλέα – Διόνυσο), το γιο της Βριμούς, που αναφέρεται στον Πάπυρο Gurob¹¹⁵, με το Βριμό, το γιο της Βριμούς, που αναφέρει ο Ιππόλυτος¹¹⁶ και με το

ανατολική (ασσυριακή)-ορφική σωτήρια θεότητα, όπως και ο Σαθάζιος, που ταυτίστηκε στη συνέχεια με το Διόνυσο, K. Beth, «Die Herkunft des orphischen Erikepaios», WS 34 (1912) 288-300. Cook, Zeus, II 2, 1024 κεξ. West, ό.π. 205 κεξ.

113. Αγάθυρος πιθανόν αποκαλείται ο Διόνυσος σε επιγραφή θωμίσκου του 3ου αι. π.Χ. από την Αλικαρνασσό (Cook, Zeus, I, 667 σημ. 4). Το όνομα Θύρσος είναι γνωστό στις Φερές (IG IX 2, 445) και στην Άλο (IG IX, 2, 1906). Σε αγωνιστική επιγραφή από τη Λάρισα αναφέρεται η έκφραση «Βρομίου θύρσα», οι θύρσοι δηλαδή του Βροντερού Διόνυσου (Bull. Epigr. 1976, 432).

114. Έχει σωζόμενο ύψος 0,14 μ. και πλάτος 0,08 μ. Λείπει το κάτω μέρος του προσώπου του, ενώ το πίσω μέρος του κεφαλιού είναι επίπεδα φιλοτεχνημένο για κάποια ειδική χρήση. Οι λεπτομέρειες των επιμέρους χαρακτηριστικών του κεφαλιού αποδίδονται με διπλή τεχνική, ανάγλυφα ή έγγλυφα, αλλά και με τη χρήση σφραγίδων, πράγμα που δείχνει ότι κατασκευάστηκε μετά από παραγγελία. Ο θεός φοράει στο μέτωπο μίτρα, η οποία συγκρατεί στεφάνι κισσού. Τα αμυγδαλωτά μάτια τοποθετούνται βαθειά κάτω από τα αναδιπλωμένα βλέφαρα και τα πλατιά φρύδια, ενδείξεις καλοζωίας και οινοποσίας. Στο ανώτερο τμήμα του κεφαλιού του φοράει ιδιόμορφο πύλο σαν τιάρα, που έχει εμπύεστο στεφάνι λεύκας, με ωοειδές κόσμημα στο κέντρο του. Στο ανώτερο τμήμα του καλύμματος αποδίδεται αστέρι-ήλιος. Πρόκειται δηλαδή για ένα «γενειοφόρο, εύρυχαίτα, μίτρο-πύλο-κισσό-λευκοφόρο, άστροφαή» θεό. Το αστέρι-ήλιος είναι έμβλημα του ορφικού Διονύσου-Άδη. Το στεφάνι από κλαδιά αργυρής λεύκας είναι χθόνιο σύμβολο, που φέρει π.χ. ο συγγενικός θρακοφρυγικός θεός Σαθάζιος (Jeanmaire, ό.π. 97.).

115. Kern, OF 31. West, ό.π. 170-171. Τα μυστήρια αυτά της Βριμούς φαίνεται ότι σχετίζονται με τους Θεσσαλούς και τους άλλους Έλληνες, που είχαν εγκατασταθεί στον «Αρσινοίτη νομό» ήδη από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. (Launey, ό.π., II, 842 κεξ., 1140).

116. Η αναφορά του Ιππόλυτου «στόν ιερό λόγο των ελευσινίων μυστηρίων», όπου

Βάκχιο (= Διόνυσο Βάκχιο) των ελασμάτων της Πέλινας.

Στ. 3: Βριμώ, Βριμώ. Πρόκειται για την αρχαιότερη μαρτυρία αυτής της θεάς. Το μυστικό όνομά της δηλώνεται δύο φορές, για τον ίδιο λόγο, που προαναφέραμε για το γιο της. Η Βριμώ, όπως ήδη σημειώσαμε παραπάνω, είναι γνωστή κυρίως στις Φερές και στην περιοχή τους.

Σύμφωνα με τον Ησύχιο, Βριμώ σημαίνει την ισχυρή¹¹⁷. Το ονοματοποιημένο επίθετο της θεάς Βριμούς, καθώς και η προσωνυμία Βριμώ, που φέρουν μερικές άλλες θεότητες, πιθανότατα προέρχεται από το ουσιαστικό βριμή, η οποία σημαίνει τη δύναμη που ξεσηκώνει φρίκη, τρόμο, φόβο, «δρρωδία». Βριμώ είναι η φοβερή, η ισχυρή, η οργισμένη θεά του Κάτω Κόσμου, και του θανάτου, η οποία θγάζει δυνατή και οργισμένη φωνή, προκαλώντας φόβο και τρόμο στους θνητούς¹¹⁸.

δηλώνονται ο Βριμός και η Βριμώ ως μυστικοί θεοί, είναι μισή χιλιετία περίπου μεταγενέστερη από την επιγραφή των Φερών. Οι περισσότεροι θρησκευολόγοι θεωρούν ότι ο Ιππόλυτος (που ζούσε στη Ρώμη) αποκαλύπτει τις θεότητες των ελευσινίων μυστηρίων. Για το θέμα βλ. M. N. Nilsson, *Geschichte der Griechischen Religion I* (1955) 627. P. F. Foucaurt, *Les mystères d'Eleusis* (1975) 420-421. Burkert, GR 288. G. S. Gasparro, *Misteri e culti mistici di Demetra* (1986) 83 σημ. 192. Αντίθετα, ο Farnell (*Cults*, III, 177, 183) και ο P. W. Lehmann (*Samothrace*, III, 2 [1969] 38 σημ. 180) συνδέουν τον ιερό λόγο που αναφέρει ο Ιππόλυτος, με τη λατρεία της Μεγάλης Μητέρας της Φρυγίας. Μόνο ο ανασκαφέας του ιερού υποστήριξε ότι οι θεότητες αυτές του ιερού γάμου δεν σχετίζονται με τα μυστήρια της Ελευσίνας, αλλά με τα ορφικά μυστήρια, G. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries* (1961) 306 κεξ. Του ίδιου, «Ελευσίς και Διόνυσος», ΑΕ 1960, 113. Αν ο Ιππόλυτος έχει δίκαιο, θα μπορούσε να υποταθεί ότι πρόκειται για μεταγενέστερη επίδραση των ορφικών μυστηρίων σ' αυτά της Ελευσίνας, μια και η νεότερη έρευνα έχει διαπιστώσει επίδραση του ορφισμού στα ελευσινία μυστήρια ήδη από τα κλασικά χρόνια, F. Graf, *Eleusis und die orphische Dichtung Athens in vorhellenistischer Zeit* (1974) 1 κεξ. H. A. Shapiro, *Art and Cult under the tyrants in Athens* (1989) 70 κεξ., 87 κεξ.

Σύμφωνα με τον Ησύχιο (λ. «Βριμός: μέγας, χαλεπός»), ο Βριμός ήταν ένας μέγας και φοβερός θεός, όπως φαίνεται να είναι ο Διόνυσος στον ανώνυμο ορφικό ύμνο I (E. Abel, *Orphica* [1971] 284). Ο θεός μεταξύ των άλλων επιθέτων αποκαλείται και «δμβριμόθυμος, ταχύμηγνις, όργιλος, φρικτός», που δείχνουν το χαρακτήρα του Βριμού, του γιου της Βριμούς. Πρόκειται για μια μορφή που προκαλεί φόβο και τρόμο, γιατί είναι ένας φοβερός και φρικτός στην όψη θεός, ως ταυρόμορφος και δίμορφος («παίς» και «άνήρ»), ως οργισμένος και ισχυρός, όπως είναι και η μητέρα του Βριμώ (πολύμορφη, ταυρόμορφη, δίκερη, δράκαινα κλπ.).

117. Ο Ησύχιος ερμηνεύει τη λέξη «βριμή» ως «άπειλή και γυναικεία άρρητοποίητα». Ο ίδιος Λεξικογράφος σημειώνει: λ. «βριμάζει: όργη εἰς συνουσίαν· Κύπριοι· και βριμάζων· τῆ λέοντος χρώμενος φωνῆ· βριμῶν· άπειλῶν· βριμούσθαι· θυμούσθαι, όργίζεσθαι» (Πβ. Φώτιος, λ. «βριμάζων»).

118. Πβ. K. Preisendanz, PGM I (1993) PIV, 2247-2248 («έλλθέ, βριμασον τόν δείνα»).

Στ. 4: Ἱερὸν λειμῶνα. Οἱ ἱεροὶ λειμῶνες συναντῶνται στα λεγόμενα ορφικά ελάσματα και στα ορφικά κείμενα¹¹⁹.

Στ. 4: ἹΑποιος. Πρόκειται για το επίθετο «ἄποιος» που δεν μαρτυρεῖται ἀπὸ ἀλλοῦ¹²⁰. Ο μύστης του ελάσματος εἶναι «ἄποιος», γιατί με τη μῆσή του στους παραπάνω θεούς, πιθανότατα πλήρωσε τα λύτρα τόσο για τις δικές του αμαρτίες, ὅσο και για το προπατορικό ἀμάρτημα (τα ἀδίκαια ἔργα, που ἦταν αἰτία της ἀνθρώπινης πτώσης)¹²¹, που προερχόταν ἀπὸ τους ἀνόσιους Τιτάνες, οἱ οἱοὶ εἶχαν σκοτώσει και φάει το Ζαγρέα¹²². Το ἀμάρτημα αὐτό στις πίστεις των ορφικῶν θάραινε ὅλους τους ἀνθρώπους, γιατί το ἀνθρώπινο γένος καταγόταν ἀπὸ τη στάχτη (ἢ το αἷμα) των θεοκτόνων Τιτάνων, ἔχοντας δύο φύσεις (διφυῆς), την κακὴ τιτανική και την ἀγαθὴ ζαγρευική¹²³.

119. Π.χ. στο ἓνα ἀπὸ τα τρία ορφικά ελάσματα των θουρίων (Kern, OF 32f: χαῖρε, χαῖρε δεξιᾶν ὁδοιπορῶν λειμῶνάς τε ἱερούς καὶ ἄλσεια Φερσεφονείας»). Στα ορφικά κείμενα π.χ. ἀναφέρονται οἱ τύποι «λειμῶνος», «λειμωνιάσιν» σε σχέση με την Περσεφὸνη (Kern OF 46), «τόποι καθαροὶ καὶ λειμῶνες» (Πλούταρχος, «Διάλογος περὶ Ψυχῆς», ἀπόσπ. 178. Στοθαῖος, IV, 52, 49), «πολυρρόδους λειμῶνας ἀνθεμῶδεις» (Αριστοφάνης, Βάτραχοι, στ. 449). Ο Πίνδαρος (ἀπόσπ. 129, 1-3) περιγράφει διεξοδικότερα το θέμα: «τοῖσι λάμπει μὲν μένος ἀελίου/τάν ἐνθάδε νύκτα κάτω,/φοινικορόδοις δ' ἐνὶ λειμῶνεσσι προάστιον αὐτᾶν/καὶ λιθάνω σκιαρᾶν < ... > /καὶ χρυσοκάρποισιν βέβριθε <δένδραι>», U. von Wilamowitz, Pindaros (1922) 252. Ο τύπος «ἐν καλῶι λειμῶνι» συναντᾶται στον Πρόκλο (Kern, OF 222). Ο τύπος «τοὺς τῶν εὐσεβῶν λειμῶνας» παραλληλίζεται με τον τύπο «τάς δέ τῶν ἀσεβῶν ἐν ἹΑιδου τιμωρίας» (Διόδωρος, I, 96, 2. Abel, ὁ.π. 214).

120. Μόνο ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης (727. 19. LSJ⁹, 200, λ. ἀποιος) σημειώνει ὅτι «ἄποιος» σημαίνει «ἄσιος». ἹΌνομα ἹΑποιος μαρτυρεῖται σε ἐπιγραφή της Λάρισσας, που χρονολογείται στον 3ο αἰ. π.Χ. (IG IX, 2, 667). ἹΑποινα (= ἀπόποινα) ἦταν τα χρήματα, που δίνονταν ἀπὸ το φονιά στους συγγενεῖς του νεκροῦ, ὅστε να ἀποφύγει την ἐκδίκηση («ἄποινα: λύτρα, ἃ δίδωσι τις ὑπὲρ φόνου ἢ σώματος. οὕτως Σόλων ἐν νόμοις. ἹΑποινα: ὑποφόνια τά ἐπὶ φόνω διδόμενα χρήματα τοῖς οἰκείοις τοῦ φονευθέντος, ἵνα μὴ ἐπεξίωσιν»). Αξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία της λέξης «ἄποινα» στην ἹΑλκηστη (στ. 7) του Ευριπίδη, που ἀναφέρεται στη θητεία του Ἀπόλλωνα κοντά στον ἹΑδμητο των Φερῶν. Πθ. Ευριπίδης, «ἹΦιγένεια ἐν Ταύροις», στ. 1460 κεξ. Πίνδαρος, Νεμειόνικος, I, στ. 69 κεξ. Ο ἀθηναϊκὸς νόμος θεωροῦσε τα «ἄποινα» και το «ἀποιναῖν» ἀπαγορευμένα πράγματα, E. Rohde, The Cult of Soul and Belief in Immortality among the Ancient Greeks (1987) 175 κεξ. Parker, Miasma, 116 σημ. 47.

121. Ο τύπος «ἔτεμον ποινάς» συναντᾶται στον Πάπυρο Gurob (Kern, OF 31, 4), ἐνῶ ἡ φόρμουλα «ποινάν δ' ἀνταπέ(ι)τε(ι)σε ἔργων ἔνεκ' οὐτε δικαίων» στο ἓνα ἀπὸ τα ελάσματα των θουρίων (Kern, OF 32d 4, e 4). Πθ. την ἐκφραση «κύκλου δ' ἔξέπταν βαρυπενθέος ἀργαλείο» (Kern, OF 32c) και Πίνδαρος, ἀποσπ. 133: «οἴοι δέ Φερσεφὸνα ποιᾶν παλαιῶ πένθεος δέξεται». Για τα τέλη που πλήρωναν οἱ μύστες των ἐλευσίνων μυστηρίων βλ. Σοφοκλῆς, ἀπόσπ. 837 (Radt).

122. Για την πληρωμὴ της ποινῆς βλ. G. Zuntz, Persephone, Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia (1971) 313. L. J. Alderink, Creation and salvation in ancient Orphism (1981) 72 κεξ., ὅπου και σχετικὴ βιβλιογραφία.

123. Ολυμπιόδωρος στον Πλάτωνα (Φαῖδων, 61c = Kern, OF 140, 224). Ιουλιανός, Ἀπ.

Στ. 5: Μύστης. Επιγραφικά οι λέξεις «μύσται και βάκχοι»¹²⁴ συναντώνται σε ορφικό έλασμα (τέλος 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.) από το Ιππώνιον, ελληνική πόλη δυτικά των Θουρίων¹²⁵ και στο φυλλόσχημο έλασμα από την Πέλλα.

Η τελευταία λέξη του έλασματος των Φερών είναι γραμμένη ανάποδα. ΓΑΠΕ-ΔΟΝ (;)¹²⁶. Το πρώτο γράμμα μπορεί να είναι Γ.

Το έλασμα των Φερών είναι μοναδικό και πρωτότυπο, γιατί παρόλο που ανήκει στην ομάδα των λεγόμενων «ορφικών χρυσών φύλλων» διαφέρει ουσιαστικά από τα κείμενά τους. Ο μύστης, εφοδιασμένος με την πιστοποίηση της μύσής του στα τοπικά ορφικοδιονυσιακά μυστήρια, φθάνει μπροστά στους Φύλακες των πυλών του Άδη και της κρήνης της Μνημοσύνης¹²⁷, έτοιμος και χωρίς φόβο να αντιμετωπίσει την κρίση. Εκεί τον ρωτούν οι Φύλακες και αυτός δηλώνει τα λεκτικά σύμβολα-συνθήματα της μύσής του, που είναι ο Ανδρικε-παιδόθυρσος και η Βριμώ, οι αυστηροί και φοβεροί θεοί του Κάτω Κόσμου, αλλά ταυτόχρονα οι ελπιδοφόροι, καθαρτήριοι και λυτρωτικοί θεοί, που τα ονόματά τους γίνονταν γνωστά μόνο σ' όσους μούνταν. Αυτά τα διαβατήρια συνθήματα επιβεβαιώνονται από τους Φύλακες και στη συνέχεια εκδίδεται θετική ετυμηγορία για το μύστη. Του επιτρέπεται έτσι η είσοδος στο ιερό λιβάδι, όπου βρισκόταν το βασίλειο των οσίων και των ευσεβών. Ο πιστός με τη μύσή του κατά τη διάρκεια της ζωής του στις θεότητες αυτές πιθανότατα πλήρωσε την ποινή, δηλαδή τα λύτρα για τις δικές του αμαρτίες, για το «προπατορικό αμάρτημα» των Τιτάνων και για τη λύπη της Περσεφόνης ή Βριμούς. Ο «βεβακχευμένος» μύστης γνώρισε τους θεούς του Κάτω Κόσμου και έμαθε τα σύμβολα και τις μεταθανάτιες επαγγελίες τους στα τοπικά μυστήρια.

Επ. Ι, 374. Δίων Χρυσόστομος, 30, 10. Η θεϊκή φύση της ψυχής καταγόταν τόσο από τη φύση των Τιτάνων, που ήταν γιοι του Ουρανού και της Γης, όσο και από τη σάρκα του Διονύσου, που δοκίμασαν εκείνοι. Το έγκλημα των Τιτάνων ήταν «το προπατορικό αμάρτημα», που θάραινε κάθε ψυχή, ρίχνοντάς την από τη θεϊκή σφαίρα στην πολυθάσση ζωή των γήινων πλασμάτων.

124. Για τους βάκχους, τους ακόλουθους του Διόνυσου, που γενικά δεν ταυτίζονται με τους μύστες, αλλά ξεχωρίζουν μεταξύ τους βλ. R. Turcan, «Bacchoi ou Bacchants?», *L'association Dionysiaque* (1986) 228-244.

125. M. Guarducci, *RFIC* 113 (1985) 385-397.

126. Ίσως με τη λέξη αυτή εννοείται η απελευθέρωση της ψυχής από τα δεσμά του σώματος του μύστη των θακχικών μυστηρίων και τα δικαιώματά της να θρει θέση ανάμεσα στους άλλους οσίους-όλιθιους. Για το θέμα βλ. K. Tsatsanoglou-G. M. Parassoglou, *Ελληνικά*, 38 (1987) 6.

127. Για τους Δαίμονες-Φύλακες «ἐπύπερθεν-ἐπίπροσθεν» της πηγής Μνημοσύνης στον Κάτω Κόσμο, που το έργο τους ήταν να εμποδίζουν την είσοδο στις ψυχές των αμύητων και να επιτρέπουν μόνο σε όσες ήξεραν τα καθιερωμένα συνθήματα βλ. Zuntz, *ό.π.* 120 κεξ. Για τους δικαστές-κριτές του Κάτω Κόσμου βλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, X, 614 B. Γοργίας, 523, E 524, A κεξ. Φ. Πέτσας, *Ο Τάφος των Λευκαδίων* (1966) 137 κεξ.

Έζησε έκτοτε μια ζωή ασκητική, αγνή, καθαρή και δίκαιη¹²⁸, αποκτώντας έτσι μετά το θάνατό του το προνόμιο και την αμοιβή, να ξεφύγει από την άδοξη σκοτεινιά του, να μπει στον «ιερόν λειμών» και να πάρει τη θέση του ανάμεσα στους άλλους οσίους. Τώρα πια θα ευχαίτο με αιώνια θεϊκή ευδαιμονία¹²⁹ ή θα αναγεννάτο με θεϊκή υπόσταση¹³⁰.

Στα χρυσά φύλλα της Πέλινας (τέλος 4ου αι. π.Χ.) οι θεοί των μυστηρίων που αναφέρονται είναι η Περσεφόνη και ο Βάκχιος, αντίστοιχες, αλλά όχι ταυτόσημες θεότητες μ' αυτές του ελάσματος των Φερών.

Σύμφωνα με την ορφική Θεογονία, ο Βάκχιος είναι ο ορφικός Διόνυσος¹³¹, ο γιος του Δία και της Περσεφόνης¹³². Στα ελάσματα της Πέλινας η μύστιδα με τη μύση της γνωρίζει «τήν τελευταίην τοῦ βίου καί τήν διόσδοτον ἀρχήν» του, γι' αυτό και μετά το θάνατό της έχει το δικαίωμα να γίνει αθάνατη και τρισόλβια¹³³. Επιβεβαιώνεται έτσι ακόμα μια φορά ο συσχετισμός των περισσότερων χρυσών φύλλων με τα βακχικά μυστήρια, πράγμα που είχε ήδη υποψιαστεί η έρευνα μετά τις δημοσιεύσεις των ελασμάτων του Ιππωνίου και της Πέλινας. Στην περίπτωση των Φερών πρόκειται για μυστήρια γνωστά μόνο σε περιορισμένο κύκλο και όχι για επίσημη λατρεία. Όσοι μούνταν σ' αυτά, πίστευαν στη δύναμη της Βριμούς και του γιου της Ανδρικεπαιδόθυρσου, οι οποίοι θεωρούνταν κυρίαρχοι του Κάτω Κόσμου, ως έφοροι του θανάτου και πάσης βακχείας.

Από τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα (Προτρεπτικός II, 13-14 P) γνωρίζουμε το περιεχόμενο των ορφικών μυστηρίων. Ο Δίας σε μορφή δράκοντα βιάζει τη Δηώ (δηλαδή τη θεά, που καταγόταν από το Δώτιον πεδίον της Πελασγιώτιδας, που αργότερα ταυτίστηκε με τη Δήμητρα), η οποία για το λόγο αυτό απέκτησε την προσωνομία Βριμώ. Γεννιέται η Κόρη-Περσεφόνη, η οποία βιάζεται και αυτή από τον πατέρα της με τον ίδιο τρόπο. Έτσι γεννιέται ο ταυρόμορφος Διόνυσος Ζαγρέας, ο οποίος αποκαλείται ταύρος και είναι γιος του δράκοντα. Πατέρας και βιαστής είναι ο Δίας Καταχθόνιος, ο αρσενικός θεός του ιερού γάμου. Σύμφωνα

128. Αποφεύγοντας π.χ. το φόνο ανθρώπου και το φάγωμα οποιουδήποτε έμψυχου όντος. Για τη χορτοφαγία στην αρχαιότητα βλ. J. Haussleiter, *Der Vegetarismus in der Antike* (1953) I κεξ. Για τον ορφικό βίο βλ. Alderink, ό.π. 80-85. Parker, *Miasma*, 299 κεξ.

129. Πλάτων, *Πολιτεία*, B, 363c-d. Φαίδων, 69 c. Πλούταρχος, «Διάλογος περί Ψυχής», απόσπ. 178 (από το Στοβαίο, IV, 52, 4).

130. Για το θέμα βλ. K. Tsatsanoglou - G. M. Parassoglou, *Ελληνικά* 38 (1987) 7. Nock, ό.π., I, 303, και σημ. 141.

131. Η πρώτη σχέση του Διόνυσου με τον ορφισμό έχει τεκμηριωθεί με νέα στοιχεία από την Ολθία (F. Tinnefeld, *ZPE* 38 [1980] 67-71. W. Burkert, «Neue Funde zur Orphik», *Information zum altsprachlichen Unterricht* 2 [1980] 38-38. West, ό.π. 17 κεξ. Ο ίδιος *ZPE* 45 [1982] 17-29).

132. Kern, *OF* 58, 153, 303.

133. K. Tsatsanoglou - G. M. Parassoglou, *Ελληνικά* 38 (1987) 4 κεξ.

με τις ορφικές Ραψωδίες της Θεογονίας, που ίσως συνέγραψε ο Θεόγνητος ο Θεσσαλός¹³⁴, ο ορφικός Διόνυσος γεννήθηκε στην Κρήτη. Μετά το διαμελισμό του η Αθηνά κατόρθωσε να αρπάξει την καρδιά του και να την παραδώσει στο Δία μέσα σ' ένα καλάθι. Οι Τιτάνες έβρασαν τα μέλη του Διόνυσου, μετά τα έψησαν και τα έφαγαν¹³⁵. Ο Δίας τότε οργίστηκε, κατακεραύνωσε τους Τιτάνες και τους εξαφάνισε από τη γη. Από τη στάχτη τους όμως γεννήθηκε ένα νέο γένος ανθρώπων, που είχε δύο ρίζες. Η μία προερχόταν από τους Τιτάνες και η άλλη από το Ζαγρέα, ο οποίος φαγώθηκε από αυτούς.

Είναι γεγονός ότι, εκτός από τα στοιχεία που παρέχει το έλασμα των Φερών, δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο για τα μυστήρια αυτά. Και αν ακόμα οι μελλοντικές ανασκαφικές έρευνες ή τα τυχαία ευρήματα θα μας έδιναν τη δυνατότητα να γνωρίσουμε την οργάνωση των μυστηρίων, εντούτοις ποτέ δεν θα είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε το ίδιο το γεγονός της μύησης. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ο σωτηριακός λόγος των μυστών είχε ως νόημα τη γνωστή ρήση: «Θαρρείτε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένου. ἔσται γάρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία».

Στις φιλολογικές και επιγραφικές πηγές, που εξετάσαμε παραπάνω και οι οποίες αναφέρονται στη Βριμώ των Φερών, δεν διαπιστώνεται κάποια σχέση με την Εν(ν)οδία¹³⁶. Δεν γνωρίζουμε, αν οι δύο θεές στις πίστεις των μυστών των

134. West, ό.π. 9, 227, 248, 241. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο πάπυρος του Δερβενίου (που χρονολογείται πριν από το 300 π.Χ.), ο οποίος σώζει 215 στίχους μιας ορφικής Θεογονίας, που αποδίδεται στον Ορφέα και που μπορεί να αναχθεί μέχρι και το 500 π.Χ. (Alderink, ό.π. 2, 25 κεξ. West, ό.π. 75 κεξ., 108 κεξ.) βρέθηκε έξω από τον τάφο Α', ενώ στον τάφο Β' βρέθηκε ο γνωστός κρατήρας του Δερβενίου (340-320 π.Χ.) με τις διονυσιακές παραστάσεις, ο οποίος ανήκε στο Λαρισαίο Αστίωνα Αναξαγόρα, Γιούρη, ό.π. 74-76. A. Greifenhagen, «Astiuneios, Forschung und Funde», Festschrift B. Neutsch (1980) 145 κεξ. SEG XXXVII, 1987 176 αρ. 549. Από τους έξι τάφους της συστάδας οι τάφοι Α', Β' και Γ' ανήκαν σε πολεμιστές, όπως φαίνεται από τα όπλα και τα άλλα κτερίσματα, που βρέθηκαν σ' αυτούς. Δεν αποκλείεται να ανήκαν στην οικογένεια του παραπάνω Λαρισαίου, που εγκαταστάθηκε στη Λητή στα χρόνια του Φιλίππου Β'. Ως γνωστόν, επιφανείς Αλευάδες και Φεραίοι είχαν εξοριστεί από το Φίλιππο Β' το 344/42 π.Χ. στη Μακεδονία και αλλού (N.G.L. Hammond-G. T. Griffith, A History of Macedonia II, [550-336 B.C.] [1979] 523 κεξ. Γιούρη, ό.π. 76), ώστε να εξουδετερώσει τις τελευταίες κινήσεις ανεξαρτησίας των Θεσσαλών. Σημειώνεται ότι ο Αλέξανδρος Γ' πιθανότατα είχε εγκαταστήσει και Θεσσαλούς εταίρους στα Καλίνδοια της Μυγδονίας (Ι.Π. Βοκοτοπούλου, «Η επιγραφή των Καλινδοίων», Αρχαία Μακεδονία, IV [1986] 109-110).

135. Για το θέμα βλ. Kerényi, ό.π. 30 κεξ., 38 κεξ. M. Detienne, Dionysos Slain (1977) 53 κεξ. (μετάφ. M. Mueller-L. Mueller, 1979).

136. Την διαφοροποίηση της Εν(ν)οδίας από τη Βριμώ ήδη είχε υποψιαστεί ο Wilamowitz (GdH. I, 173), ενώ παλαιότερα (Isyllos, 69 κεξ.) ταύτιζε τις δύο θεότητες.

ορφικοδιονυσιακών μυστηρίων των Φερών σχετίζονταν μόνο ως προς την κοινή καταγωγή τους, ότι δηλαδή ήταν και οι δύο κόρες της Δήμητρας και του Δία.

Επομένως, η Βριμώ της επιγραφής των Φερών δεν μπορεί να ταυτιστεί με την Εν(ν)οδία. Τόσο η Βριμώ, δηλαδή η ορφική Περσεφόνη, όσο και η μητέρα της, η Δήμητρα Χθονία, η οποία μαρτυρείται στην ίδια πόλη σ' ένα σύγχρονο χρυσό έλασμα¹³⁷, λατρευόταν από τους «ορφικούς» των Φερών. Είναι ενδεικτικό ότι, εκτός από τις πρώιμες αυτές επιγραφές των ελασμάτων, η Βριμώ και η Δήμητρα Χθονία δεν μαρτυρούνται έως τώρα σε καμιά άλλη παρόμοια επιγραφή (σε ελάσματα) στη Θεσσαλία ή στον υπόλοιπο αρχαίο ελληνικό κόσμο. Αυτό δείχνει ότι η λατρεία των θεοτήτων αυτών ήταν περιορισμένη μόνο σε ολιγάριθμους και κλειστούς ιδιωτικούς κύκλους ανθρώπων.

Το θέμα της λατρείας του Διόνυσου στη Θεσσαλία σίγουρα δεν εξαντλείται με τα παραπάνω στοιχεία, που παρουσιάστηκαν. Με το ρυθμό όμως που έρχονται στο φως τα μνημεία της πλούσια θεσσαλικής γης (έστω και τις περισσότερες φορές τυχαία), είναι σίγουρο ότι η παραπέρα μελέτη του πλέον δημοφιλούς θεού της αρχαιότητας, θα γίνεται πιο δελεαστική για περισσότερους ερευνητές.

PAULOS CHRISOSTOMOU

The Cult of Dionysus in Thessaly and particularly in Pherae

Thessaly was one the earliest cradles of the cult Dionysus, which was widespread as early as the classical era, as is attested by literary sources, names of people and of months, coins and other works of art, and inscriptions. The cult came to Thessaly from Thrace, via Macedonia or the Aegean islands. Our investigation concerns the relationship between Dionysus and the goddesses Ino-Leucatheia, Demeter, Aphrodite, and Brimo-Persephone, a relationship which is attested by the myths and the cult of Dionysus.

The presence of the cult of Dionysus Karpus in various ancient cities (e.g. Gomphi and Larissa) usually indicated that vines and fruit trees were widely cultivated there. In most parts of Thessaly – Magnesia, Phthiotis Achaia, Phthiotis, Pelasgiotis, Estiaeotis and Malis – vines were cultivated in ancient times and a considerable amount of wine was produced also. The inhabitants of Pherae were

137. Α. Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1907, 160.

vine-growers, amongst other things, which is why literary sources, the city's coins, inscriptions, and other archaeological finds attest the presence of the cult of Dionysus there. Alexander of Pherae's special links with Dionysus Pelecys indicate the cult's thracian origin.

An inscription on gold sheet found at Pherae gives evidence of the cult of Brimo (Orphic Persephone) and Andricepaedothysus (Dionysus Zagreas or Dionysus Hades), who were the gods of the Underworld and of the local Orphic-Dionysiae (Bacchic) mysteries.

ΕΙΚ. 1

Το μαρμάρινο ανάγλυφο του Χοίρου από την Έδεσσα.

ΕΙΚ. 2

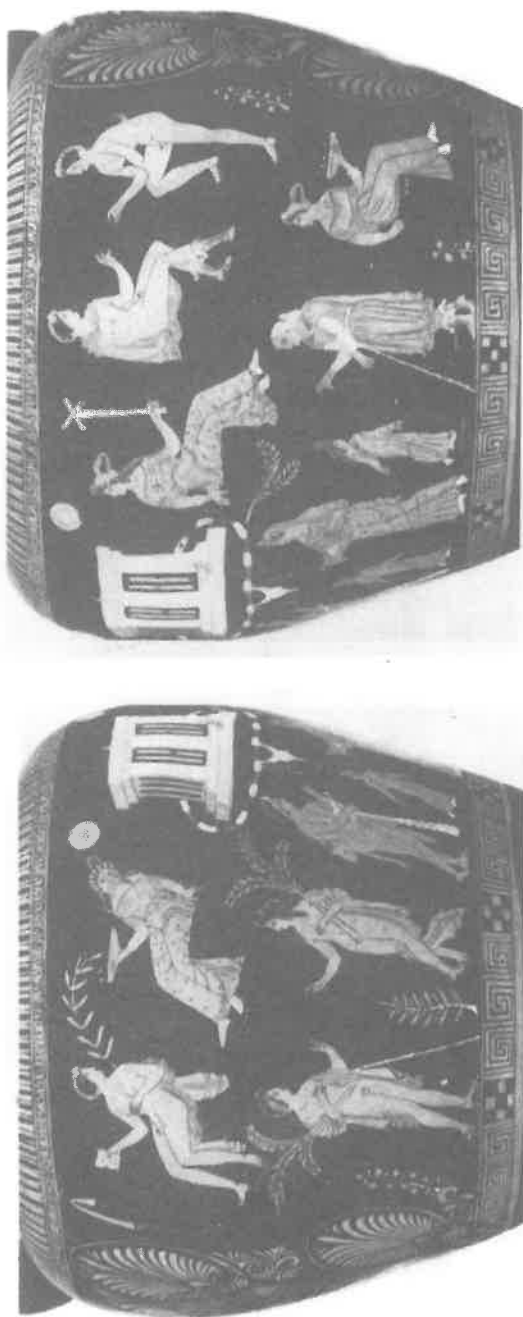
ΕΙΚ. 3

Πήλινο κεφάλι Σάτυρου από τις Φερές.

ΕΙΚ. 4

Κεφαλή πήλινου γυναικείου ειδωλίου από τις Φερές.

ΕΙΚ. 5

Κατωιταλική οινόχνη με παράσταση της επιστροφής της Αλικρατής από τον Κάτω Κόσμο, όπου μεταξύ των θεών βρίσκεται και ο Διώνυσος.

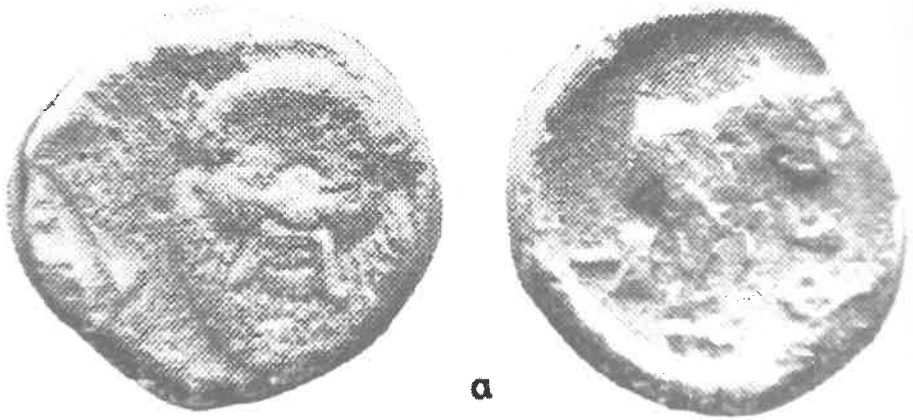
ΕΙΚ. 6

Μαρμάρινη αναθηματική στήλη στο Διόνυσο από τις Φερές.

ΕΙΚ. 7

Μαρμάρινη αναθηματική στήλη στο Διόνυσο από τις Γλαφύρες.

α

α. Μολύβδινο σήμα με παράσταση προσωπίου Σιληγνού στον εμπροσθότυπο και ημίτομο ταύρου και διπλού πέλεκου στον οπισθότυπο.

176

179

180

β

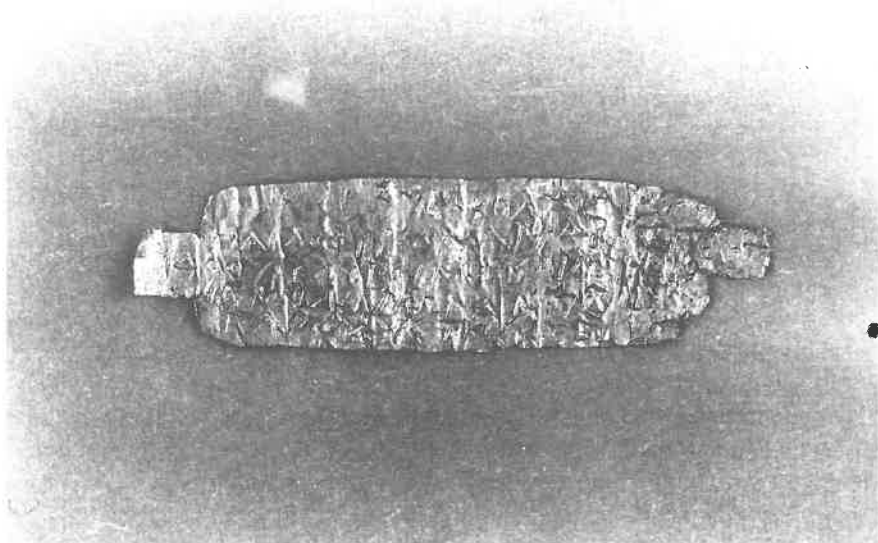
γ

δ

ΕΙΚ. 8

β-δ. Αργυρά νομίσματα του Αλεξάνδρου των Φερών, που φέρουν παράσταση διπλού πέλεκου.

ΕΙΚ. 9

Το χρυσό έλασμα με τη Βριμό και τον Ανδρικεπαιδόθουρσο από τις Φερές.

ΕΙΚ. 10

Πήλινη κεφαλή του Διόνυσου-Ζαγρέα ή Διονύσου-Άδη.

UTE WARTENBERG

The history and coinage of Alexander of Pherae

Greek coins often tell very little about the circumstances in which they were minted. There are some cases in which they provide new evidence otherwise not available. The history of Pherae under its ruler Alexander represents such a situation: though ancient writers give a relatively good account of his reign, his coins which survive in relatively large numbers add considerably to the picture of his rule.

This paper will give a survey of the coinage of Alexander, the tyrant who ruled Pherae from 369 to 358 B.C., and look at their historical context. A large variety of coins bearing his own name survive, which can be dated within a decade, and historians offer a good basis from which conclusions can be drawn¹. I shall give a summary of Thessalian history of this period, then discuss the main types of his coinage (some of which are previously unpublished), with reference to some specific problems.

Greece in the 360s was dominated by Theban ambitions both in the south and north of Greece². After the battle of Leuktra Thebes became the leading power, and under her generals Pelopidas and Epaminondas she tried to expand into the Peloponnes and into Northern Greece. In Thessaly Thebes was asked for help by the Thessalian League against Alexander of Pherae. Pelopidas' attempt to

1. The main sources of this reign are Diodorus, book CV and Plutarch's *Life of Pelopidas*.

2. The chronology and the sources for this period can be found in a great number of publications. See for example. J. Buckler *The Theban Hegemony 371-362 BC.*, (Cambridge, 1980), pp. 110-129. For a specific treatment of Thessalian affairs see H. D. Westlake, *Thessaly in the fourth century BC* (London, 1935), pp. 126-159. M. Sordi, *La lega Tessala*, (Rome, 1958), pp. 191-234.

remove Alexander from power in 369 B.C. and to restore Thessalian affairs in a way that would be advantageous to Thebes was not entirely successful, and during his second attempt, probably in the summer of 368 B.C., he was captured by Alexander of Pherae³. In this operation, the tyrant had, apart from Athenian support, a few ships from the Syracusan fleet of Dionysios I on his side. Although Epaminondas who was then sent to Thessaly was able to free Pelopidas, Thebes lost his influence in Thessaly for the next couple of years (367-365/4 B.C.)⁴. Alexander of Pherae, on the other hand, used this opportunity of having no external power involved to expand his territory. He killed the citizens of Scotussa and terrorised other Thessalian cities⁵. Soon in 364, the Thessalian league again appealed for help from Thebes. During the following expedition to Thessaly, Pelopidas was killed in direct combat by Alexander of Pherae, who, otherwise, lost the battle. In 364 B.C., a much larger force consisting of 7000 hoplites and 700 infantry was sent by Thebes under the command of Malcidas and Diogeiton, who succeeded in pushing Alexander back, so that he was left only with Pherae, Pagasae, and some part of Magnesia⁶. However, Thebes' hegemony soon ceased: with the death of their other great leader Epaminondas in the battle of Mantinea, Thebes' influence in Thessaly, and in particular on Alexander of Pherae, vanished. But Alexander too had less power than before, and he found it difficult to keep up his mercenary force. He turned to raids on Tenos (362 B.C.), Peparthus (361 B.C.), and even invaded the Peiraeus, so that Athens had to intervene⁷. These were last, rather desperate attempts to hang onto his power. Soon after these events, his relatives and even his wife turned against him, and he was murdered by his nephews.

Alexander's death seems to have captured the imagination of his contemporaries. The poet Moschion wrote a tragedy called *Φεραῖοι*, which included the murder of the tyrant⁸. Only fragments survive from this drama which make the reconstruction of its content difficult. The god Dionysos rescued the Alexander's body from the sea and demanded from a fisherman that he returned it to the relatives of the tyrant. This tragedy and other horror stories about Alexander's cruel behaviour, which must have been circulating in Greece, meant that he was not treated favourably by later historians. In almost all sources his tyrannical

3. For the first invasion cf. Plut. *Pel.* 26, Diod. XV. 67.3-4. For the second one and the capture by Alexander cf. Plut. *Pel.* 27, Diod. XV. 712.

4. Plut. *Pel.* 29.

5. Diod. XV.75.1, 80.1-2; Plut. *Pel.* 29, 31.

6. See H. D. Westlake, *Thessaly in the fourth century*, pp. 150-152.

7. Dem. L. 4; Diod. XV. 95.1.3; Polyae. VI. 2.1-2.

8. O. Ribbeck, 'Ueber einige historische Dramen der Griechen', *RhM* 30 (1875), p. 156-159.

qualities are emphasised, and the stories told are often similar to those of other tyrants such as Dionysius I of Syracuse⁹. Although anecdotal evidence of this nature is not very useful for historical analysis, modern historians have to rely on these sources to reconstruct the history of his reign. He is often portrayed in contrast to his predecessor Iason, who is seen as the 'good' ruler who unified Thessaly. Alexander, in contrast, is 'bad', and serves mainly as counterfoil to the Theban leader Pelopidas. His political achievements, if they were any, do not become clear, though his reign lasted for over ten years, in which he was involved with major Greek states such as Thebes, Macedonia, or Athens. However, some pieces of information can be gained which are less biased: Plutarch, for example, reports that the Athenians erected a statue of Alexander.

In the following part an attempt is made to look at the coinage of Alexander of Pherae in view of the negative press which he received from both ancient and modern writers. Though not all aspects of his coinage can be discussed, it will become clear that his coins contribute information about his political intentions which are not as clear in the written sources.

Coins were minted in silver and bronze, in a variety of denominations and sizes. Bronze coins with Alexander's name show relatively standard designs which can be found on earlier coins of Pherae. The horse and the bull are often used on Thessalian coins, as they represent an apparent Thessalian connection (fig. 1). The same can be said about the young man (fig. 2), who is wearing a petasos, a hat worn in Thessaly. If one looks however, at the series of silver coins of Pherae in comparison to those minted under Alexander, two features immediately distinguish them from the rest. First, they bear Alexander's name, and second they show a variety of types which is unique for Pherae and Thessaly as a whole.

On most coins Alexander's name is given in the normal form ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, but on a number of silver coins different words are chosen. On one series of drachms the unusual adjective form ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ is used (fig. 3), on a few didrachms ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟΣ (fig. 4), and on a unique coin in the British Museum ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟΝ (fig. 5). All of them indicate the denomination of the pieces: Αλεξανδρεία δράχμα, Ἀλεξανδρείος στατήρ, and Ἀλεξανδρείον τριώβολον. This rather unusual feature appears on the more attractive coins within the series, and it looks as if the dies were produced by expert die-cutter, who may

9. cf. H. D. Westlake, *Thessaly in the fourth century B.C.*, pp. 156-158. See for example Diodorus' summary of his reign (XV.61.2): Ἐπὶ δὲ τούτων Πολύδωρος ὁ Φεραῖος ὁ τῶν Θετταλῶν ἄρξας ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἀδελφίδου ἀνηρέθη φαρμάκῳ προκληθεὶς εἰς μέθην· τὴν δὲ δυναστείαν διαδεξάμενος Ἀλέξανδρος ὁ ἀδελφίδου ἤρξεν ἔτη ἕνδεκα. οὗτος δὲ παρανόμως καὶ βιαίως κτησάμενος τὴν δυναστείαν, ἀκολούθως ταύτῃ τῇ προαιρέσει διώκει τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν. τῶν γὰρ πρὸ αὐτοῦ δυναστῶν ἐπιεικῶς προσφερομένων τοῖς πλήθεσι καὶ διὰ τοῦτ' ἀγαπωμένων, οὗτος βιαίως καὶ χαλεπῶς ἄρχων ἐμισεῖτο.

have come from outside Thessaly¹⁰. Generally, it can be said that most of the silver coins are of a high artistic standard, which is not usual in other coins of Pherae.

Further changes can be seen in the choice of types. Unlike previous coins of Pherae, the obverses of most of his silver coins show Alexander's favoured goddess Ennodia, who was honoured at Pherae (fig. 6). The other female figure for the Pherae coinage was the nymph Hyperaia, who is depicted on a number of coins (fig. 7, 8). Alexander, however, put Ennodia on the coins, and, to make certain, that there was no misunderstanding about her identity, her name appears on some issues (fig. 3)¹¹. The head of the goddess comes in two different designs, which differ mainly in their hairstyle. Whereas type 1 has straight hair (fig. 9), type 2 (fig. 3) has a more elaborate, curly hairstyle, with a wreath of myrtle and pendant earrings. The reverses show the head of a lion: the lion's head is known from almost all other issues of Pherae, where it is used as an addition to the main type, almost always depicted as a water fountain. This is a clear reference to the famous fountain of the nymph Hyperaia in Pherae. However, the lion's head on Alexander's coins is not used as a water spout and, generally, gives the impression of being more naturalistic. It seems possible that this is an attempt to combine the traditional motive of the fountain head and the idea of strength and power which Alexander wanted to portray as part of his personality. Other main types of the series can help strengthening this idea.

On the obverse of the obol (fig. 10) we see a double-axe, on the reverse a wheel, with the inscription ΑΛΕ for the name of the ruler. The most interesting point is the representation of the double-axe which frequently occurs on Alexander's coins. It has received two very different interpretations:

Supporters of the first one¹² see it as an attribute of Dionysus, a view which is based on a passage from the scholia on Homer, *Il.* XXIV¹³. Here Alexander of Pherae is said to have worshipped Dionysus in Pagasae, but the reading of the crucial word that could connect the god with the double-axe is corrupt. The word

10. A brief discussion of this problem can be found in *A Catalogue of the Calouste Gulbenkian collection of Greek Coins II*, no 482.

11. The letters on the coin were correctly read by K. Regling, who corrected von Sallet's reading of ΕΛΛΑΣ (*JAN* 8 (1905), pp. 175-176. Unfortunately, the goddess on Pherae coins is referred to as Ennodia in most modern catalogues, although L. Robert established the correct name over thirty years ago, cf. 'Une déesse à cheval en Thessalie', *Hellenica* 11-12 (1960), pp. 585-595.

12. B. V. Head, *Historia Numorum*, pp. 261.

13. *Schol.* on Hom. *Il.* 24.428 (καί Θεόπομπος φησὶν Ἀλέξανδρον Φεραίων Διόνυσον τὸν ἐν Παγασαῖς, ὃς ἐκαλεῖτο Πελάγιος, εὐσεβεῖν διαφόρως. καταποντωθέντος δὲ Ἀλεξάνδρου Διόνυσος ὄναρ ἐπιστάς τινη τῶν ἀλιέων ἐκέλευσιν ἀναλαβεῖν τὸν φορμὸν τῶν ὀστῶν. ὁ δὲ ἀπελθὼν ἐς Κραννῶνα τοῖς οἰκεῖοις ἀπέδωκεν. οἱ δὲ ἔθαψαν. (*FGrHirst* 115, 352).

in question in the manuscript reads *πελεκος*, which has been changed to *πελεκύς*, but such an attribute has not been found anywhere else, and only fits with some difficulties into the normal iconography of Dionysos¹⁴.

The second opinion is that the double-axe symbolises the office of the *tageia*. There is no direct evidence to corroborate this view, but Thessalian coins of Larissa and Pherae seem to support it. The double-axe is probably best known as the attribute of Zeus Labrayndus on the coins of Tenedos and of various Carian rulers and cities. In mainland Greece, it is much rarer: it occurs on the coins of the Odrysean Kings like Amadocus I and Teres II, and on Thessalian coins. These coins are:

1. one of the earliest coins of Larissa which shows the sandal of Jason and a double axe as an addition (not on all dies). The series probably dates to the later part of the first half of the fifth century B.C. (fig. 11).

2. a coin from the same, early series in a smaller denomination, which has a male head on the obverse and a small axe (fig. 12).

3. the famous Aleuas coin of Larissa, which supposedly has the head of Aleuas and the symbol of the double-axe next to his head¹⁵ (fig. 13).

4. on a curious lead piece which is usually attributed to Alexander of Pherae because of the double-axe (fig. 14).

5. most prominently on the coins of Alexander of Pherae: on almost all types and denominations the double-axe appears (fig. 15).

Though the religious interpretation as an attribute to Dionysos cannot be excluded, particularly as Dionysos was worshipped at Pherae¹⁶, the occurrence of the double-axe as an attribute on coins of Larissa in the fifth and fourth centuries makes this interpretation unlikely. The other interpretation of the axe as a symbol for the authority of the *tagos* is historically attractive on several accounts. The office of the *tagos* is not clearly defined, but the *tagos* seems to have been the leader of the Thessalians in times of war, who mobilised an army¹⁷. Aleuas, the traditional ancestor of the Aleuadai, is said to have been the first *tagos* and to have set up the Thessalian military organisation. Very little is known about the

14. The fragment of Simonides which survives in Athenaeus 10.84 (παῖδα δὲ νυκτὸς βλεφάρουσι δεξιόμενος Διονύσοιο ἄνακτος βουφόνον οὐκ ἐθέλουσι τιθηνεῖσθαι θεράποντα) does not offer any support to this view. E. Maas («ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΠΕΛΛΑΓΙΟΣ», *Hermes* 23, p. 70-71) has suggested the reading Πελάγιος as an attribute of the good Dionysus.

15. cf. H. T. Wade-Gary, appendix about this coin in 'Jason of Pherae and Aleuas the Red', *JHS* 44 (1924), pp. 63-64.

16. see *BCH* 1991, p. 891.

17. cf. H. T. Wade-Gary, *op. cit.*, pp. 55-64 with a useful discussion of the sources, and more recently T. R. Martin, *Sovereignty and Coinage in Classical Greece*, pp. 74-81.

office in the fifth century, and is also unclear whether there was Iason of Pherae who brought new life into this ancient institution and used it to his advantage. From this very brief account it becomes clear that Iason was moving into a territory that was normally reserved to the aristocratic families of Thessaly, and especially those of Larissa. Iason spread his power all over Thessaly, and was not opposed as *tagos*, but this cannot be said about his successor Alexander whose position was often threatened. It is highly attractive to see the double-axe as a symbol for the *tageia*, which he tried to hold onto during these difficult years in which he was often challenged by the Larissean aristocrats and the Thessalian league. Larissa may have tried to strengthen her own situation by issuing the famous Aleuas coin (on which we also find the double-axe), thus reminding people of their famous *tagos* and, at the same time, of their possibly more legitimate claim to this office. Although there is no independent evidence for the double-axe as a sign for the *tagos*, its use on the coins of the Odrysean kings may well indicate that it is connected with the idea of kingship and power. The importance that was attached to the double-axe is perhaps demonstrated through the reverse of one of Alexander's didrachms: here you see the double-axe in two places: below the horse and, interestingly on the horse, almost as a brand (fig. 16, 17). Was this a mark for the horse of the *tagos*, Alexander himself, who may then be the person depicted on the horse? This was recently proposed by the editors of the second volume of the Gulbenkian collection¹⁸: they compare it to the coins of Philip of Macedon, on which the king is portrayed on a horse. A similar type was already issued by Amyntas III, and Alexander's type seems to be reminiscent of this Macedonian type.

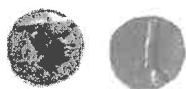
If this interpretation were right, it would certainly show an interesting approach to coins as means for propaganda, which is otherwise not that common in the Greek world. Even such notorious tyrants as Dionysios I of Syracuse refrained from issuing coins in their own names, though this practice prevailed in the East. In that sense, the coins discussed above could be seen as belonging exclusively to the ruler, but not to the city of Pherae, which represents an almost unique case for Thessaly. It would be interesting to see how the numismatic evidence compares with other, epigraphical and archaeological material. This may help to determine whether these coins represent a special case in the history of the city of Pherae.

18. *A Catalogue of the Calouste Gulbenkian collection of Greek Coins* II, no. 482, p. 35.

List of Illustrations

1. AE British Museum
2. AE British Museum
3. AR British Museum
4. AR Gulbenkian collection
5. AR British Museum
6. AR British Museum
7. AR British Museum
8. AR British Museum
9. AR British Museum
10. AR British Museum
11. AR British Museum
12. AR British Museum
13. AR British Museum
14. AR British Museum
15. AR Private Collection
16. AR Private Collection
17. AR Private Collection

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

ΜΕΡΟΣ Α΄

2. ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΔΑΜΟΥ

*Κρίσεις και συμπεράσματα της μάχης του Βελεστίνου
της 23-24ης 'Απριλίου 1897*

(από τό ανέκδοτο άρχείο του 'Ελληνικού Προξενείου 'Ελασσόνας)

Πάντα μετά από ένα γεγονός, έρχεται ή 'Ιστορία, αυτός ό άδέκαστος ελεγκτής, πού άμοίβει, κατακρίνει, καταδικάζει και γενικά θέτει τά συμβάντα κάτω από τό πρίσμα της κριτικής. Έτσι γίνεται και σήμερα πού μέ τή σημερινή μου ανακοίνωση έρχονται στό φώς άγνωστα στοιχεία της περιόδου εκείνης βγαλμένα από τό ανέκδοτο άρχείο του 'Ελληνικού Προξενείου 'Ελασσόνας πού ιδρύθηκε άμέσως μέ τή χάραξη των 'Ελληνοτουρκικών συνόρων στη γραμμή Μελούνας και πού ή γενέτειρά μου 'Ελασσόνα έμελλε νά μείνει στην τούρκικη κατοχή. Διάρκεια Προξενείου από το 1882-1912. 'Υπάρχουν σταθμοί στην 'Ιστορία του 'Εθνους μας πού μάς υποχρεώνουν νά στρέψουμε τή σκέψη μας στό παρελθόν και καρφωμένοι σ' αυτό νά μελετούμε προσεκτικότερα, νά αισθανόμαστε βαθύτερα, νά ζούμε έντονότερα για νά μπορούμε έτσι νά έρμηνεύουμε τό παρόν και νά έπηρεάζουμε τό μέλλον, μιά και τά σπέρματα του παρόντος βρίσκονται στό παρελθόν και του μέλλοντος στό παρόν. Πρωτού εισέλθω στό κυρίως θέμα μου είμαι υποχρεωμένος νά παραμείνω στη βάση έξόρμησης των τούρκικων στρατευμάτων πού είχαν έδρα τήν 'Ελασσόνα. Τό αντίστοιχο, Τουρκικό προξενείο της Λάρισας τό διηύθυνε ό Τουρκος Διπλωμάτης 'Ιρφάν Μπέης Διπλωμάτης καριέρας, μέ πολύ άνθελληνισμό, άριστος γνώστης της 'Ελληνικής 'Ιστορίας και γλώσσας και μέ πολύ διοργανωτικό πνεύμα. Κατόρθωσε νά κάμει δικό του δίκτυο πληροφοριών μεταξύ του τότε 'Οθωμανικού στοιχείου της περιοχής Θεσσαλίας και νά παρακολουθεί μέ κάθε δυνατή λεπτομέρεια τίς 'Ελληνικές στρατιωτικές προπαρασκευές για τίς επικείμενες πολεμικές επιχειρήσεις. Στην 'Ελασσόνα έγκαταστάθηκε ό Τουρκος Διοικητής των Τουρκικών επιχειρησιακών δυνάμεων 'Εντέμ Πασάς, πού μέ τή νίκη του αυτή δέν άργησε νά ανέλθει στα ύπατα στρατιωτικά αξιώματα της αυλής του Σουλτάνου. Τό 'Ελληνι-

κό Προξενείο Ἐλασσόνας δέν ξέρω γιατί τό διηύθυνε τήν ἐποχή ἐκείνη ὁ ἐκ Τσαριτσάνης ἔμπορος Ξεφτέρης πού δέν ἦταν διπλωμάτης καριέρας. Πλήν ὅμως μᾶς δίδει μία πλήρη ἀπεικόνιση τῶν στρατιωτικῶν, προπαρασκευῶν καί κινήσεων καί τίς προετοιμασίες τοῦ Τούρκικου στρατοῦ. Ἄς τόν παρακολουθήσουμε τά σήματα πού ἔστειλε:

Ἐπισημειωθέντα Ἐξωτερικῶν. Ἀθήνας.

1. Ἐλασσόνα 20 Φεβρουαρίου 1897

Λαμβάνω τήν τιμήν νά σᾶς ἀνακοινώσω ὅτι σήμερον ἐκ τῶν ἐν Σερβίῳ πυροβολαρχιῶν, ἔφεραν τρεῖς πυροβολαρχίας, 18 πυροβόλα καί δύο τάγματα στρατοῦ. Ξεφτέρης.

2. Ἐλασσόνα 26 Φεβρουαρίου 1897

Κατόπιν χθεσινοῦ τηλεγραφήματος ἀρ 32 ἀφίκοντο προσέτι ἐνταῦθα δύο τάγματα πεζικοῦ 1200 ἀνδρῶν καί τρεῖς πυροβολαρχίαι, εἰς δε Καρυάν ἕτερα δύο τάγματα 1200 ἀνδρῶν. Μεταφορικά ζῶα ὑπάρχουσι σήμερον ἐνταῦθα περί τά 1500.

3. Ἐλασσόνα 28 Φεβρουαρίου 1897

Ἀφίκοντο προσέτι ἐνταῦθα ἑπτὰ πυροβολαρχίαι, ἤτοι τό ὅλον μέχρις σήμερον πυροβόλα ἐνταῦθα ἑκατόν δύο, προσέτι ἕτερα δύο τάγματα πεζικοῦ διευθυνθέντα ἐκ Δεσκάτης, δύναμις χίλιοι.

4. Ἐλασσόνα 3 Μαρτίου 1897

Ἀφίκοντο ἔτι Ἐλασσόνα τάγματα πεζικοῦ τρία, δύναμις 1900, Καρυά τρία, δύναμις 1800, Γρεβενά τέσσερα δύναμις 2800 καί τρεῖς πυροβολαρχίαι. Ὡς θεβαιούσι κατέφθασαν εἰσέτι ἐκ Σερβίων ἑκατό πυροβόλα καί ἕτερα ἑκατό ἐκ Σοροβίτς.

5. Ἐλασσόνα 4 Μαρτίου 1897

Ἀφίκοντο ἔτι ἐνταῦθα τέσσερα τάγματα πεζικοῦ, δύναμις 3100, χθές καί σήμερον ἐνταῦθα ἡ πόλις ἀνάστατος ἐξ εἰδήσεων, ὅτι διακόπτονται σχέσεις, ἐπίκειται ταχέως πόλεμος, ἐξήλθον ἢ ἐξέρχονται ἀντάρτες. Ἐτρεχον Χριστιανοί κρυφίως ἐν τῷ Προξενεῖῳ ζητοῦντες εἰδήσεις. Καθησυχάζομεν μέν αὐτούς, θεβαιούντες, οὐδεμίαν ἐπίσημον εἰδήσιν ἔχομεν. Ὀθωμανικά οἰκογένειαι Ἐλασσόνος ἀναχωροῦσι Σέρβια, τῶν δέ Χριστιανῶν ἀθρόως σήμερον εἰς Βλαχολεῖβαδον.

6. Ἐλασσόνα 12 Μαρτίου 1897

Ἀφίκοντο προσέτι ἕξ τάγματα πεζικοῦ, δύναμις 4.200, τό πλεῖστον Γκέγκηδες, μεταγωγικά ζῶα κατέφθασαν προσέτι ὑπέρ τῶν δύο χιλιάδας μέ πλεῖστα πολεμοδόφια καταφθάνοντα ἀφθόνως καθημερινῶς, γεμίσαντες Τζαμία πόλεως. Ἐφερον

καί πλείστα είδη νοσοκομείου. Προετοιμάζουσι καί ένταϋθα κλίνας καί τρεῖς χιλιάδας δέματα διά πληγωμένους. Κατέλαβον έν Τσαριτσάνη περί τα 15 οίκιας διά νοσοκομεία. Ἐπίσης τηλεγραφικά καί τηλεφωνικά συνδέουσι μονάδας. Στρατός μετακινεῖται περί τά σύνορα.

7. Ἐλασσόνα 14 Μαρτίου 1897

Ἀφίκοντο ἔτι Ἐλασσόνα δύο τάγματα 1200, Καρυάν έν 606, Κατερίνην έν 606 καί μεταγωγικά ζῶα πλείω πεντακοσίων ἅπαντες ἐξ ἀνατολῆς, ἐκτός ὀλίγων ταγμάτων γκέκηδων. Οἱ πασαῶδες συχνά μετατίθενται ἀπό τό έν εἰς τό ἄλλο σημεῖον.

8. Ἐλασσόνα 18 Μαρτίου 1897

Μέχρι σήμερον ὀλική δύναμις πεζικοῦ ἀπό Ἐλασσόνος μέχρις Δαμασίου καί Ἐλευθεροχωρίου 32.300, Δεσκάτην 6.150, Γρεβενά 7.800, Κοζάνην 1.000, Ἀνασελίτσαν 550, Κατερίνη μέχρι Πλαταμῶνος 5.600 καί Καρυάν 6.900 ἤτοι τό ὅλο 60.300, προσέτι ἵππικόν 1.800. Πυροβόλα Ἐλασσόνα 102, Γρεβενά 24, Κατερίνη 6, Καϊλάργια 12. Στρατός κατέλαβε τάς παρά τά σύνορα ὑπωρείας ἐγγύς Δαμασίου. Τά ἀρχίσαντα ὀχυρώματα ἄνω Ἐλασσόνος εἰς τοὺς λόφους ἐγκατελήφθησαν. Τέλος προσθέτω ὅτι ἔφερον καί 32 θάρκας ἅς ἐπισκευάζουν ένταϋθα πρὸς διάβασιν τοῦ Πηνειοῦ.

9. Ἐλασσόνα 19 Μαρτίου 1897

Χθές καθ' ὄλην νύκτα μεγάλη κίνησις. Τό ἵππικόν ἀπό Σάδοβον ἐλθόν ένταϋθα κατευθύνθη πρὸς Δαμάσιον, καθὼς καί σκαπανεῖς, ἐξῆλθε δέ καί στρατάρχης μέτ' ἐπιτελείου του. Φήμη κυκλοφορεῖ ὄχι χθές ἐγένοντο σύγκρουσις ἐκεῖ μέτ' ἡμετέρων καί ὅτι ἐπληρώθησαν 10-12 Ὀθωμανοὶ στρατιῶται. Περί τά 30 τάγματα ἔχουν καταλάβει γραμμὴν ἀπὸ Σκόμπαν μέχρις Δαμασίου μετά 18 πυροβόλων. Διεδόθη ἐπίσης ὅτι εἰς σταθμόν Πινάρι παρά τά Γρεβενά ἀντάρται ἐφόνευσαν ἐπτὰ στρατιῶτας καί ἐπλήγωσαν τέσσαρας. Ἐνταϋθα ἀφίκοντο προσέτι δύο τάγματα πεζικοῦ 1200 ἀνδρῶν.

10. Ἐλασσόνα 26 Μαρτίου 1897

Κατόπιν ἀρ. 129 τηλεγραφήματός μου λαμβάνω τήν τιμὴν νά γνωρίσω ὅτι ἀφίχθησαν ἐκ Βεροίας ἐξ ἔτι τάγματα ἐκ 500 ἔγγιστα ἀνδρῶν ἤτοι 3.000 μετά δύο ὀρεινῶν πυροβολαρχιῶν, ἀφθόνων πυρομαχικῶν καί διαφόρων λοιπῶν χρεωδῶν. Ἐπί δύο ἡμέρας ἔλλειψις ἄρτου μεγίστη έν τῷ στρατῷ, οἱ κλίβανοι ἀπεργοῦσι δι' ἔλλειψιν ἀλεύρων, τρέφονται μέ διουρίτην. Ἐπί χθεσινῇ ἑορτῇ ἡ πόλις ἦν ἀνάστατος ἐκ τῆς προτεραιᾶς θορυβῶδους ἡμέρας ἐκ τῆς μεταφορᾶς πολεμοφοδίων, πυροβολαρχιῶν, ἱπέων, ὑποστρατήγων καί λοιπῶν κατελθόντων διανυκτερευσάντων ἐπί ποδός εἰς ὑψηρεσίας συνόρων. Ἀναρτημένη δέ καί κυματίζουσα σημαία Προξενείου ἐνεθάρρυνε ὀμοδόξους, ἐξ ἀπροόπτου τινός συμβά-

ντος. Ὀδός Δεσκάτης ἰσοπεδοῦται διά στρατιωτῶν καί ἀγγαρείας χωρικῶν πρὸς μεταφορὰν πυροβόλων.

11. Ἐλασσόνα 29 Μαρτίου 1897

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ πληροφορήσω ὅτι στρατός ἐξακολουθεῖ μετασταθμεύων ἐπὶ τὸ ἕν μέρος εἰς τὸ ἄλλο εἰς θέσιν Νταβάνι δεσπόζουσαν Τυρνάβου. Τοποθετήθηκαν πυροβολεῖα ἕξ εἰς Ριζόγαλο-Ταῦρο 12, Δαμάσιον 6, ἔνθα καὶ ἰππικὸν ἐστάθμευσεν προσέτι εἰς Παπαλεῖθαδον, Σκόμπα, Ἐλευθεροχώρι, Δομένικον καὶ Μυλόγουστα ἀνά μίαν πυροβολαρχίαν. Ἐκτὸς τούτων δύο τάγματα ἐστάλησαν εἰς θέσιν Πουρνάρι ἐγγὺς τοῦ Μενεξέ, καὶ ἕτερον εἰς Καρυάν. Διαδίδεται ὅτι θὰ ὀχυρωθοῦν εἰς γραμμὴν Κατερίνην τοποθετοῦντες 12 πυροβόλα εἰς Πλαταμῶνα καὶ συνιστῶντες ἴδιον Ἀρχηγεῖον.

12. Ἐλασσόνα 22 Φεβρουαρίου 1897

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀνακοινώσω ὅτι ἕτερον τάγμα πεζικοῦ μὲ ὀκτακοσίους ἄνδρας καὶ δύο ὑποστρατήγους ἰππικοῦ καὶ Πυροβολικοῦ ἐφθασαν ἐκ Βιτωλίων.

Αὐτὰ ἀναφέρονται στὰ ἀρχεῖα τοῦ Προξενείου μὲ παραλήπτη πάντα τὸ Ἑλληνικὸν Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν καὶ μὲ ἀποστολέα τὸν ἐντεταλμένο πρόξενο Ξεφτέρην. Στὶς παραμονές τῶν ἐπιχειρήσεων καταφθάνει στὴν Ἐλασσόνα καὶ ἐπισκέφεται τὸν Ἐντεμ Πασᾶ, ὁ Γερμανὸς στρατάρχης Φόν ντέρ Γκόλτς, ἀρχηγὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς Γερμανικῆς ἀποστολῆς γιὰ τὸν Τουρκικὸ στρατό. Στὴν οὐσία ἦταν ὁ ἰθύνων νοῦς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τῶν Τούρκων κατὰ τὸν Θεσσαλικὸ πόλεμο. Οἱ Τουρκικὲς δυνάμεις ὑπερτεροῦν τῶν Ἑλληνικῶν, ἐκμεταλλεύονται τὴν εὐκαιρίαν καὶ διατάσσεται ἄμεσος ἐπίθεσις. Ἀποτέλεσμα οἱ Ἑλληνικὲς δυνάμεις νὰ ἐγκαταλείψουν ὀλόκληρο τὸ Θεσσαλικὸ χῶρον μαζὺ καὶ τὴν πρωτεύουσα Λάρισα καὶ νὰ λάβουν θέσιν ἄμυνας στὸ Βελεστίνο ὅπου θὰ κριθεῖ καὶ ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ ἂν ἀφήσουμε τώρα τὴν Τουρκικὴ πλευρὰ νὰ ἀφηγηθεῖ:

Αἰφνιδισμὸς στὸ Βελεστίνο

Ὁ ἥλιος βασίλευε. Χωρὶς νὰ ἔχουμε ἀναπαυθεῖ περάσαμε στὶς ἕξι ἢ ὅρα τὸ βράδυ τῆ γέφυρα τοῦ Ριζόμυλου. Εἶχαμε φθάσει στὴ μέση τοῦ ὄρεινοῦ κοιλάματος τοῦ Βελεστίνου ὅταν ξαφνικὰ ἄρχισε νὰ πέφτει ἀπὸ πάνω μας μιὰ χάλαζα ἀπὸ βλήματα ὀπλων τοῦ πεζικοῦ, ἐνῶ ἀπὸ τὰ πλάγια σφύριζαν κοντὰ μας τὰ βλήματα τοῦ πυροβολικοῦ. Ἦδη οἱ πρῶτες ὀβίδες ἔπεφταν μέσα στὶς γραμμὲς τοῦ ἰππικοῦ μας. Ἦταν ἕνας κανονικὸς αἰφνιδισμὸς πυρῶν! Ἡ φάλαγγα σταμά-

τησε, οί μονάδες πυροβολικού απέσπασαν γρήγορα τά πυροβόλα από τούς κυλλίβαντες καί έβαλλαν μέ άξιέπαινη ήρεμία δεξιά κι άριστερά. 'Ο πασάς κι έγώ κατεθήκαμε άπ' τά άλογα, εκείνος κάθησε πάνω στό χάμα, έστριψε ένατσιγάρο καί προσπαθούσε νά μέ βολιδοσκοπήσει:

– Σιμντί νέ γιαπαντζάιζ (Τώρα τί κάνουμε;)

– Τώρα μέ ρωτάς;... Νόμιζα ότι δέν ύπήρχε πουθενά έχθρός, δέν συγκρατήθηκα καί του είπα. Κάθησα χάμω δίπλα του καί άναψα κι έγώ τό άπαραίτητοτσιγαράκι. 'Ασφαλώς ήταν γενναίος ό Τουρκος στρατηγός αλλά σάν άρχηγός στρατεύματος δέν συζητιόταν. 'Ακολουθώντας τή συμβουλή μου διάταξε νά προχωρήσουν δύο ίλες σέ πολύ γοργό ρυθμό κατά του τόπου καί του σιδηροδρομικού σταθμού του Βελεστίνου για νά άνιχνεύσουν τίς έλληνικές θέσεις. 'Επειτα από λίγο γύρισαν οί μονάδες αυτές καλπάζουσες, σέ άρκετή άταξία μέ τό μήνυμα:

– Τσόκ άσκέρ θάρ (είναι πολός στρατός εκεί)!

'Αποδεικνύεται πώς ό 'Ελληνικός στρατός δέν ήταν έτοιμος για μία τέτοια ένέργεια. 'Η άριθμητική του δύναμη ήταν 28.000 άνδρών επί 2.200.000 πληθυσμού τής τότε 'Ελλάδας καί των Τούρκων σέ 270 χιλ. επί πληθυσμού 20.000.000. 'Ο 'Εντέμ Πασάς διατάσσει έπίθεση κατά του Βελεστίνου που πνίγεται στό καταιγισμό των 'Ελληνικών όβιδων μέ άρχηγό τό στρατηγό Σμολένσκυ. Οί Τούρκοι ύποχωρούν καί διστάζουν νά προελάσουν έναντίον των Φαρσάλων. 'Ολο τό θέατρο των έπιχειρήσεων διεξάγεται στίς 23 καί 24 'Απριλίου του 1897. Γράφτηκαν άρκετά γύρω από τήν άτυχή έκβαση τής εκστρατείας αυτής. 'Η έμπάθεια του ύφους καί οί άσθεείς χαρακτηρισμοί δείχνουν από τήν πρώτη στιγμή πώς δέν επιδιώκεται ή ιστορική άλήθεια, αλλά ή επιδίωξη άλλων σκοπών από τούς γράφοντες. 'Η μελέτη τής 'Ιστορίας άπαιτεί για νά είναι άξια του ονόματός της καί νά συντελεί στην διαπαιδαγώγηση του 'Ελληνικού Λαού, άπαιτεί έπαναλαμβάνω καί έμβρίθεια καί άντικειμενικότητα, που κλείνουν μέσα τήν σεμνότητα καί τήν έγκράτεια του ύφους. Χωρίς αυτά ή 'Ιστορία τότε γίνεται όργανο διαστροφής καί τύφλωσης. Τιθέμενη ή μάχη του Βελεστίνου στό πρίσμα τής νεώτερης στρατιωτικής κριτικής άποφαίνεται, πώς ή δύναμη του 'Ελληνικού στρατού που παρατάχθηκε ήταν άνεπαρκής για τήν άμυνα τής θέσης. 'Ο στρατός μας ήταν διηρημένος καί διασκορπισμένος καί για τούς λόγους αυτούς ούδεμία σθεναρή ή σοβαρή άντίσταση μπόρεσε νά παρουσιάσει, άν δέν παρέτεινε παράδόξως τήν άμυνα των συνόρων, τουτο όφείλεται κυρίως στή βραδύτητα των ενεργειών του έχθρου. 'Ο στρατός μας δέν καταδιώχθηκε υπό των Τούρκων γιατί θά έμποδίζονταν ή συγκέντρωσή του πρώτα μπροστά από τά Φάρσαλα καί ύστερα στό Βελεστίνο. Τό έπιτελείο τότε άπαρτιζόμενο από τούς Σαπουντζάκι (Συν/ρχην) καί Δούσμανη Βίκτωρα (Λοχαγόν), μπροστά στον άπειλούμενο κίνδυνο για τά στρατεύματά μας έπρότεινε τήν άμεση ύποχώρηση στή γραμμή του όρους 'Ορθος. Πλήν όμως ή άπάντηση των 'Αθηνών ήταν «Είναι διαταγή τής Κυβερνήσεως νά μείνωμεν έδω, διότι αύτη φοβεΐται τήν κοινήν γνώμην». Δηλαδή είναι τό σημερινό πολιτικό κόστος.

Ἡ ὑποχώρηση αὐτή εἶχε παραλύσει τὴν ἠθικὴν συνοχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, δείγματα ἀπειθαρχίας καὶ πανικοῦ παρουσιάζονταν ὥρα μετὰ τὴν ὥρα. Οἱ διοικητὲς τῶν μικρῶν μονάδων ἀνάφεραν τέτοια περιστατικά συνεχῶς. Ἐδῶ ἔπρεπε ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ κερδηθεῖ χρόνος, γι' αὐτὸ καὶ ὁ στρατὸς ἀσχολήθηκε σὲ παραπλανητικὲς κινήσεις, ὀπισθοχωρήσεις καὶ ἔλιγμους, γιὰ νὰ δοθεῖ ὁ κατάλληλος χρόνος γιὰ πολιτικὴ λύση καὶ ἐπέμβαση τῶν συμβάντων. Ἐτσι ἡ ὅλη προσοχὴ δόθηκε στὴν ὀχύρωση τῶν τοποθεσιῶν Φαρσάλων καὶ Βελεστίνου, οὕτως ὥστε ἡ πτώση τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου νὰ ἐξαρτιώταν ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς ἐπίθεσης τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ ἀπειροπόλεμος καὶ ἀπαράσκευος στρατιωτικῶς στρατὸς μας γιὰ διεξαγωγὴ μαχῶν εἶχε ἀνάγκη ἀναδιοργάνωσης καὶ ἀνάπαυσης. Ταυτόχρονα παρατηρεῖται καὶ ἡ μὴ ἐνιαία στρατιωτικὴ Διοίκηση στοὺς τομεῖς Φαρσάλων καὶ Βελεστίνου. Ἡ περαιτέρω παραμονὴ τοῦ στρατοῦ μας στὸν ἄξονα αὐτὸν παρά τὴν ἐπιτυχίαν τῆς 23ης καὶ 26ης Ἀπριλίου ἐγκυμονοῦσε κινδύνους ἀποκοπῆς καὶ αἰχμαλωτίσης. Γι' αὐτὸ καὶ διατάχθηκε ἄμεσος ὑποχώρησης τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν γραμμὴ Δομοκοῦ, ἐνθὰ ἔμελλε νὰ πραγματοποιηθεῖ τό κυρίως θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων. Τὴν ντροπὴ τῆς ἐκστρατείας τοῦ 1897 ἔμελλε ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς νὰ τὴν ξεπλύνει καὶ νὰ τὴν διαλύσει δέκα πέντε χρόνια ἀργότερα. Ἀναδιοργανώθηκε, συγκροτήθηκε, ἐφοδιάστηκε καὶ στίς 6 Ὀκτωβρίου τοῦ 1912 ἐκστρατεῖε γιὰ νὰ κάνει τὸν πόθο αἰῶνων πραγματικότητα. Νὰ διπλασιάσει τὴν Ἑλλάδα. Ἄν ἡ ἐπανάκαμψη τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων στὴ γραμμὴ ἐξόρμησης τῆς Μελοῦνας ὀφείλετο στὴν ἐπέμβαση τοῦ Τσάρου, αἱ νίκες τοῦ 1912 ὀφείλονταν στὴ συνοχὴ τοῦ Στρατοῦ καὶ Λαοῦ, καθὼς καὶ στὴ σύμπνοια τοῦ Πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας. Τόσο πεπεισμένοι ἦταν οἱ Τούρκοι γιὰ τὴν ἀνακατάληψη τῶν ἐδαφῶν τῆς Θεσσαλικῆς γῆς πού κυκλοφόρησαν μάλιστα καὶ γραμματόσημα.

Ἡ κλεψύδρα ὅμως τοῦ κ. Προέδρου τελείωσε καὶ σὰς εὐχαριστῶ ὅλους πού εἶχατε τὴν καλωσύνη νὰ μέ ἀκούσετε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Β. Δούσμανη. Ἱστορία τῆς Θεσσαλίας, Ἀθήνα 1926.
2. Π. Κ. Ἐνεπεκίδη. Θεσσαλονίκη καὶ Μακεδονία 1798-1912, Ἀθήνα 1982.
3. Ἀρχεῖα Ἑλληνικοῦ Προξενείου Ἐλασσόνας.
4. Γιάννη Ἀδάμου. «Πῶς ἡ Ἐλασσόνα δὲν προσαρτήθηκε τότε». Περιοδικὸ «Θεσσαλικὴ Ἔστια», 1981.
5. Γιάννη Ἀδάμου, «Ἡ Κοζάνη μέσα ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα ἀρχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου Ἐλασσόνας 1882-1912». (Περιλαμβανομένων καὶ τῶν περιοχῶν Γρεβενῶν – Σιατίστης – Πτολεμαΐδας καὶ Σερβίων), Κοζάνη 1994.
6. Η. Οἰκονομόπουλος. «Ἡ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897», Ἀθήνα 1898.
7. Ν. Σπυροπούλου. «Ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1897», Ἀθήνα 1934.

JEAN ADAMOY

*Judgment and Conclusions of the Velestinos' battle at
April 23-24, 1897
(Material from the unpublished archives of Elasonas'
Greek Consulate).*

The entire announcement contains the telegrams that were sent by the Greek Consulate of Elasona to the Greek Ministry of Foreign Affairs. They include the Turkish military preparations, the military changes in position the infantry, artillery and cavalry forces and the disposition of the Turkish troops along the boundary line of Melouna Elasona, in view of the unsuccessful war for Greece in 1897.

Furthermore, it includes memos of the battle of Velestino from the Turkish point of view, the disposition of the troops and the sudden attack of the Turkish troops that were under the command of the Turk Commander - in - Chief Ender Pasha and the German trainer - General von der Golts.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ

Επαγγελματικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες των κατοίκων του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση (1881-1940)

Το Βελεστίνο και η περιφέρειά του, συγκεκριμένα ο τέως Δήμος Φερών με τα 10 χωριά του¹, παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον όχι μόνο για την αρχαία και τη νεότερη ιστορία του με επίκεντρο, αντίστοιχα, την αρχαία πόλη των Φερών και τη μορφή του εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή, αλλά και για τη σύγχρονη λαογραφική και εθνογραφική έρευνα. Περιοχή με αξιόλογη, κυρίως γεωργική και κτηνοτροφική, παραγωγή στα νεότερα χρόνια και ιδίως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881) στο ελληνικό κράτος, προσφέρει ποικίλα ερεθίσματα στον λαογράφο ερευνητή τόσο για τη μελέτη της εθιμικής και φιλολογικής λαογραφίας της, όσο και για τη διερεύνηση του πλούσιου «υλικού λαϊκού βίου και πολιτισμού» της από εθνογραφική άποψη. Παρ' όλα αυτά, η περιφέρεια Βελεστίνου ελάχιστα έχει μελετηθεί από λαογραφική και εθνογραφική σκοπιά μέχρι σήμερα².

1. Για την ίδρυση και εξέλιξη του Δήμου Φερών από το 1881 και εξής βλ. Νίτσα ς Κολιού, Τα Βελεστινώτικα (χρονικά του Δήμου Φερών), Βόλος 1993, σ. 11-12, 31. Βλ. και Αλεξ. Δρακάκη – Στυλ. Κουνδούρου, Αρχεία περί της συστάσεως και εξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων, 1836-1939, και της διοικητικής διαιρέσεως του κράτους, τόμ. Β', Αθήνα 1940, σ. 560-561, όπου αναφέρονται και τα διατάγματα και τα αντίστοιχα Φ.Ε.Κ. των μετονομασιών και διοικητικών αλλαγών των οικισμών του Δήμου. Βλ. επίσης τον πρόσφατο ογκώδη τόμο του Ελευθερίου Γ. Σκιαδά, Ιστορικό διάγραμμα των δήμων της Ελλάδος 1833-1912 (σχηματισμός – σύσταση – εξέλιξη – πληθυσμός – εμβλήματα), Αθήνα 1993, σ. 587, όπου και η σφραγίδα - έμβλημα του Δήμου με τη μορφή του Ρήγα Βελεστινλή.

2. Σχετικά πρόσφατα, στο Α' Συνέδριο «Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα», έγιναν δύο μόνο λαογραφικές ανακοινώσεις σχετικές με εθνογραφικά θέματα (υλικό βίο) και ουδεμία σε θέματα φιλολογικής ή εθιμικής λαογραφίας. Τις μελέτες αυτές: της Λένας Γουρ-

Οι λόγοι της σχετικής καθυστέρησης είναι οι γνωστοί γενικοί³, που ισχύουν και για άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, καθώς και τοπικοί, όπως η έλλειψη ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την παράδοση του τόπου από τους λογίους του και η συνακόλουθη μέχρι πρόσφατα ανυπαρξία κατάλληλων τοπικών πολιτιστικών και επιστημονικών φορέων, που θα αναλάμβαναν πρωτοβουλίες για τη διάσωση, προβολή και μελέτη του λαϊκού πολιτισμού της περιοχής⁴, η γενικότερη πολιτιστική καθυστέρηση του τόπου, κυρίως όμως η γειτνίασή της με το Πήλιο, περιοχή με πλούσια, όπως είναι γνωστό, αρχιτεκτονική και πολιτιστική παράδοση και προικισμένο φυσικό περιβάλλον, που μέχρι πρόσφατα μονοπωλούσε τα ποικίλα ενδιαφέροντα των ερευνητών, ντόπιων ή ξένων, για την περιοχή Μαγνησίας.

Σημαντικό τομέα της παραδοσιακής ζωής του Βελεστίνου αντιπροσωπεύει ο επαγγελματικός βίος των κατοίκων του, που είναι άμεσα συνδεδεμένος όχι μόνο με την επιβίωσή τους αλλά και με τις επιμέρους εκδηλώσεις της λαϊκής κοινωνικής και πνευματικής ζωής, τις οποίες επηρεάζει, συμβάλλοντας στην εξέλιξη και διαμόρφωσή τους⁵. Η ιδιαίτερη επαγγελματική εξειδίκευση σημαντι-

γίωτη, Οι Περιβολιώτες κираτζίδες του Βελεστίνου, και της Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνo, βλ. στα Πρακτικά του Α' Συνεδρίου, περιοδ. «Υπέρεια», τόμ. 1 (1990), σ. 117-133 και 161-325 αντίστοιχα.

Για το λαογραφικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η ευρύτερη περιοχή Βελεστίνου βλ. και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Σύνθεση του πληθυσμού και παραδόσεις της περιοχής Βελεστίνου, εφημ. «Η Θεσσαλία» Βόλου, 11 Οκτωβρίου 1987, σ. 8, όπου γίνεται ένας πρώτος απολογισμός δεκαήμερης επιτόπιας λαογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή. Το αξιόλογο υλικό που συγκεντρώθηκε αφορά ποικίλους τομείς και θέματα της λαογραφίας και θα ήταν πολύ χρήσιμη η έκδοσή του από την ερευνητρια, με κατάλληλο σχολιασμό και υπομνηματισμό, με την εκδοτική φροντίδα της «Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα», με τη συνεργασία της οποίας και πραγματοποιήθηκε η έρευνα.

3. Για τη μεγάλη καθυστέρηση μελέτης του λαϊκού υλικού βίος ιδιαίτερα και τους λόγους που την προκάλεσαν βλ. Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός (προβλήματα και απόψεις), Πρακτικά Συλλόγου Επιστημονικού Προσωπικού Ακαδημίας Αθηνών «Επιστημονικές Ανακοινώσεις» (1979), Αθήνα 1982, σ. 93 κ.ε. Βλ. και Στεφ. Ημέλλου – Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο), Αθήνα, έκδ. Κέντρου Λαογραφία Ακαδημίας Αθηνών, 1983, σ. στ', και Στέλιου Παπαδόπουλου, Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο 1900-1975 κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών, Ναύπλιο, έκδ. Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος, 1982, σ. 11 κ.ε.

4. Η ύπαρξη από το 1987 της «Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα» πιστεύουμε ότι θα προωθήσει αποφασιστικά και τη λαογραφική έρευνα της περιοχής, ανάμεσα στις άλλες, ποικίλες και ενδιαφέρουσες, επιστημονικές και εκδοτικές δραστηριότητες που έχει αναλάβει.

5. Πρβλ. Κώστα Κύρρη, Επαγγέλματα, χαρακτηρισμοί, χαρακτήρες και μορφαι

κού μέρους του πληθυσμού του Βελεστίνου καθιστά μεγαλύτερη τη σημασία της μελέτης του θέματος που μας απασχολεί, για τη βαθύτερη γνώση της καθημερινής παραδοσιακής ζωής και οικονομίας του τόπου και του λαϊκού του πολιτισμού γενικότερα.

Κάνοντας λόγο για τα επαγγέλματα του Βελεστίνου στην προβιομηχανική περίοδο, πρέπει κατ' αρχήν να αναφέρουμε δύο παράγοντες που επηρέασαν άμεσα τόσο την εξέλιξη και διαμόρφωση, όσο και την ποικιλία τους, την κατά είδος δηλαδή σύνθεσή τους. Ο πρώτος είναι η δημογραφική εξέλιξη του Βελεστίνου μετά την προσάρτηση⁶, οπότε παράλληλα με τη σταδιακή, μάλλον γρήγορη, αναχώρηση των Τούρκων κατοίκων του, που αποτελούσαν ως τότε τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού⁷, παρουσιάζεται σημαντική αύξηση των Ελλήνων πια κατοίκων, όχι μόνο από τη φυσική αύξηση, αλλά κυρίως από την εγκατάσταση εποίκων από διάφορες περιοχές του ελληνικού χώρου και κυρίως τη Δυτική Μακεδονία⁸. Έτσι στην απογραφή του 1889 παρατηρείται αύξηση πληθυσμού 279% σε σχέση με την πρώτη απογραφή του 1881 (2389 κάτοικοι έναντι 856)⁹. Συνολικά ο πληθυσμός του την περίοδο 1881-1981 αυξήθηκε κατά 62,6%¹⁰. Η σημαντική αυτή αύξηση συνετέλεσε, εκτός των άλλων, στη στροφή μέρους του πληθυσμού και προς αστικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες, παράλληλα ή ανεξάρτητα από την απασχόληση στους πρωτογενείς τομείς της γεωργίας και κτηνοτροφίας¹¹.

του λαϊκού οικονομικού και κοινωνικού βίου των Κυπρίων, περιοδ. «Κυπριακός Λόγος», έτ. 1 (1969), σ. 92.

6. Για τη δημογραφική εξέλιξη την περίοδο που μας ενδιαφέρει εδώ βλ. Χά ρ η Μ π α μ π ο ύ ν η, Δημογραφικά Βελεστίνου (τ. δ. Φερών) 1881-1981, Υπέρεια, τόμ. 1 (1990), σ. 327-338.

7. Λίγο πριν από την προσάρτηση, σύμφωνα με τον Ι ω ά ν ν η Κ ο κ ί δ η, Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας υπό του παρά τω Υπουργείω των Στρατιωτικών Επιτελικού Γραφείου, εν Αθήναις 1880, σ. 194, το Βελεστίνο είχε 150 χριστιανούς και 1.000 μωαμεθανούς (Τούρκους) κατοίκους. Μια δεκαετία όμως από την απελευθέρωση, σημειώνει ο Ζ ω σ. Ε σ φ ι γ μ ε ν ί τ η ς, Περί του Δήμου Φερών, περιοδ. «Προμηθεύς» Βόλου, έτ. Γ' (1891), σ. 221, ότι ουδείς Τούρκος κατοικούσε πλέον στην κωμόπολη, αν και διατηρούσαν ακόμη πολλά σπίτια και κτήματα. Βλ. και Χά ρ η Μ π α μ π ο ύ ν η, ό.π., σ. 328.

8. Προέρχονταν κυρίως από το Περιθόλι Γρεβενών (Βλάχοι), τον Πεντάλοφο (τέως Ζουπάνι) Βοΐου, το Ζαγόρι κ.α.

9. Χά ρ η Μ π α μ π ο ύ ν η, ό.π., σ. 328.

10. Ό.π., σ. 333.

11. Οι δραστηριότητες όμως αυτές περιορίστηκαν στα πλαίσια της οικοτεχνίας και γενικά της τοπικής αγοράς. Άλλωστε αρκετές δεκαετίες πριν από την προσάρτηση είχε επέλθει η παρακμή των θεσσαλικών βιοτεχνικών κέντρων, που ολοκληρώθηκε μετά το 1881, με την αποκοπή από τα μεγάλα κέντρα καταναλώσεως των βιοτεχνικών προϊόντων στην οθωμανική αυτοκρατορία και την επικράτηση των ανταγωνιστικών προϊόντων της ευρωπαϊκής βιομηχανίας.

Δεύτερος σημαντικός παράγων, που συνετέλεσε στη διαμόρφωση της επαγγελματικής φυσιογνωμίας των κατοίκων του Βελεστίνου, είναι η σύνθεση του πληθυσμού από την άποψη του τόπου καταγωγής, της γλώσσας κλπ. Διότι, όπως είναι γνωστό, το Βελεστίνο ανήκει στις κωμοπόλεις της Θεσσαλίας που αποτελούνται από δύο διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, δηλαδή τους δίγλωσσους Βλάχους¹², νεότερους έποικους μετά την προσάρτηση κυρίως, και τους ντόπιους Καραγκούνηδες¹³ ή Γκρέκους (όπως τους αποκαλούν οι βλαχόφωνοι κάτοικοι). Βέβαια, τα πρώτα χρόνια μετά την προσάρτηση υπήρχαν ακόμη αρκετοί Τούρκοι (οι λεγόμενοι Κονιάροι)¹⁴ στο Βελεστίνο, που το εγκατέλειψαν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους στην πρώτη δεκαετία (1881-1890).

Η μεγάλη πλειονότητα των Βλάχων κατοίκων του Βελεστίνου κατάγεται από το Περιβόλι, τη γνωστή και σημαντική στο παρελθόν ορεινή κτηνοτροφική κωμόπολη της Βόρειας Πίνδου στην περιοχή Γρεβενών, στα σύνορα της Μακεδονίας με την Ήπειρο¹⁵.

12. Για το χαρακτήρα των Βλάχων του Βελεστίνου, την εγκατάσταση, τις μετακινήσεις, την ενδυμασία και εμφάνιση, καθώς και τις κακές τότε σχέσεις τους με τους Καραγκούνηδες βλ. όσα εύστοχα και με συντομία παρατηρεί, μετά διετή παραμονή στον τόπο, ο δάσκαλος Χρίστος Π. Οικονόμου, Η πατρίς του Ρήγα (τοπογραφία και ηθογραφία), Εθνικόν Ημερολόγιον (Κωνστ. Φ. Σκόκου), έτ. 11 (1896), σ. 290-291, όπου και εξάγει «το φιλοδίκαιον και φιλήσυχον του χαρακτήρος των κατοίκων» του Βελεστίνου, τουλάχιστον την περίοδο που έζησε εκεί. Ιστορικά, λαογραφικά κ.ά. στοιχεία για τους Βελεστινώτες Βλάχους βλ. στο άρθρο του Χρήστου Παπαζήση, Οι Βλάχοι του Βελεστίνου, περιοδ. «Μαγνησιακά», τόμ. Α', Βόλος 1971, σ. 41-46.

13. Για τους Καραγκούνηδες, άνδρες και γυναίκες του Βελεστίνου, τη εμφάνιση, τον χαρακτήρα, την ενδυμασία τους βλ. Χρήστου Π. Οικονόμου, ό.π., σ. 290, όπου επιστημαίνεται ότι υπερηφανεύονται για το όνομα και την καταγωγή τους.

14. Οι Τούρκοι του Βελεστίνου θεωρούνταν ιδιαίτερα γενναίοι, άγριοι και σκληροί, από την εποχή τουλάχιστον του Ρήγα Βελεστινλή, όπως μαρτυρεί και ο Χριστόφορος Περραιβός. (Βλ. Γιάννη Κορδάτου, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα, Αθήνα 1960, σ. 515-516, και για τον ξεπεσμό τους στις παραμονές της απελευθέρωσης, Νίτσας Κολιού, Τα Βελεστινιώτικα, ό.π., σ. 27). Κονιάροι Τούρκοι κατοικούσαν και σε πολλά άλλα χωριά του θεσσαλικού κάμπου, ιδιαίτερα της περιοχής Λαρίσης. Το 1882, σύμφωνα με τον πρώτο εκλογικό κατάλογο του Δήμου Φερών που συντάχθηκε τότε και για τον οποίο θα κάνομε λόγο παρακάτω, στο Βελεστίνο κατοικούσαν ενήλικοι άνδρες (καθώς οι γυναίκες τότε δεν ψήφιζαν) 143 Τούρκοι και 81 Έλληνες. Βλέπουμε δηλαδή η αναλογία των δύο σύνοικων στοιχείων να αλλάζει μέσα σε ένα χρόνο από το 1:4 ή 1:5 υπέρ των Τούρκων σε λιγότερο από το 1:2, με την έναρξη αναχώρησης των Τούρκων, αμέσως μετά την προσάρτηση, και εγκατάστασης νέων Ελλήνων κατοίκων.

15. Για το Περιβόλι βλ. Νικόλ. Θ. Σχινά, Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ήπειρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας. Οδοιπορικών Μακεδονίας, εν Αθήναις 1887, σ. 6, Α. J. B. Wace - M. S. Thompson, The Nomads of the Balkans, London 1914 (και ανατ. 1972), σ. 175 κ.ε. (και ελληνική μετάφραση: Οι νομάδες των

Οι Περιβολιώτες, κτηνοτρόφοι κατά κύριο λόγο, κατέβαιναν κατά παράδοση με τα κοπάδια τους από αιώνες στα χειμαδιά της Θεσσαλίας και ιδιαίτερα, φαίνεται, της περιοχής Βελεστίνου και της υπόλοιπης πεδινής Ανατολικής Θεσσαλίας¹⁶, αρχικά ως ημινομάδες, χωρίς δηλαδή μόνιμη εγκατάσταση στον Θεσσαλικό κάμπο, αλλά μόνο για ένα εξάμηνο στο Περιβόλι, όπου είχαν τις θερινές κατοικίες τους. Μετά το 1881 όμως, ίσως και λίγο πριν από την απελευθέρωση σε πολύ μικρό ποσοστό, με την αλλαγή των πολιτικών συνθηκών¹⁷ και τη συνακόλουθη αναχώρηση των Τούρκων κατοίκων από το Βελεστίνο

Βαλκανίων (περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου), εισαγωγή-σχόλια Ν. Κατσάνης, μετάφραση Π. Καραγιώργος, Θεσσαλονίκη, εκδ. οίκος αδελφών Κυριακίδη, σε συνεργασία με τον Φιλολογ. Ιστορ. Λογοτεχν. Σύνδεσμο Τρικάλων, 1989, σ. 174 κ.ε.), Γ. Ντόντου – Γ. Παπαθανασίου, Το Περιβόλι, η αετοφωλιά της Πίνδου (λαογραφική περιγραφή της κωμοπόλεως Περιβολίου), Θεσσαλονίκη 1973, Θεοδώρου Σαράντη, Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών (συμβολή στην ιστορία του αρματολικιού της Πίνδου), Αθήνα 1977.

16. Το 1816 ο Νικόλαος Παπαδόπουλος, Ερμής ο Κερδώος, ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία, εν Βενετία, τόμ. 3 (Λεξικόν εμπορογεωγραφικόν, μέρος Α'), 1816 (και ανατύπωση: Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989), σ. 185 (λήμμα Αλμυρός), σημειώνει για την περιοχή κάτι που ισχύει γενικότερα για την πεδινή Ανατολική Θεσσαλία, στην οποία περιλαμβάνεται και το Βελεστίνο: «Τα περίχωρα του Αλμυρού δια την παράλιον και χαμηλήν τοποθεσίαν των χρησιμεύουν δια παραχειμάσια [χειμαδιά] εις πολλά ποιμνια προβάτων της Ορεινής [δηλ. Δυτικής] Μακεδονίας και Ηπείρου». Λίγο νωρίτερα (1809) ο Άγγλος περιηγητής και στρατιωτικός W. M. Leake, στο σπουδαίο οδοιπορικό του *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, London 1835 (ανατ. Άμστερνταμ 1967), σ. 436, μιλώντας για την επίσκεψή του στο Βελεστίνο αναφέρει ότι τα τουρκικά σπίτια είναι πολύ περισσότερα απ' αυτά που κατοικούν οι 250 περίπου τουρκικές οικογένειες. Τα υπόλοιπα ενοικιάζονται σε Έλληνες των Αγράφων ή Βλάχους, της Πίνδου, εννοώντας προφανώς τους κτηνοτρόφους που και τότε χειμάζαν στο Βελεστίνο. Πρβλ. Νίτσα Κολιού, Τα Βελεστινιώτικα, ό.π., σ. 15.

17. Βλ. και Λένας Γουργιώτη, Οι Περιβολιώτες κираτζήδες του Βελεστίνου, ό.π., σ. 121-122. Ορισμένοι συγγραφείς, όπως, για παράδειγμα, ο Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, ό.π., σ. 508-509, ο Χρήστος Παπαζήσης, *Οι Βλάχοι του Βελεστίνου*, ό.π., σ. 41, τοποθετούν εσφαλμένα σε παλαιότερους χρόνους και πριν από την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα το 1881, τη μόνιμη εγκατάσταση Περιβολιωτών στο Βελεστίνο. Κάτι τέτοιο δεν προκύπτει ούτε από γραπτές μαρτυρίες ούτε από ασφαλείς πηγές της προφορικής παραδόσεως. Αντίθετα, έχουμε πολλές μαρτυρίες, γραπτές και προφορικές, ότι εγκαταστάθηκαν στο Βελεστίνο μετά το 1881. Μάλιστα τουλάχιστον μέχρι το 1895, που συντάσσει το άρθρο του για το Βελεστίνο ως άμεσος γνώστης του τόπου ο Χρίστος Π. Οικονόμου, Η πατρίς του Ρήγα, ό.π., σ. 291, πολλοί Περιβολιώτες, αν και είχαν πια αποκτήσει δεύτερη (χειμερινή) κατοικία στο Βελεστίνο, δεν είχαν πολιτογραφηθεί, αποφεύγοντας έτσι φορολογικές, στρατιωτικές και άλλες υποχρεώσεις. Αυτό επιβεβαιώνεται και από επίσημα έγγραφα της μετά το 1881 περιόδου, τα οποία έχουμε υπ' όψη. Ένας από τους σημαντικότερους λόγους

και άλλους οικισμούς της Θεσσαλίας, οι Περιβολιώτες δημιουργούν με γρήγορους ρυθμούς μόνιμες εγκαταστάσεις στο Βελεστίνο¹⁸ (και άλλους οικισμούς της Θεσσαλίας)¹⁹. Αρχικά αποτελούσαν μικρό μέρος των μόνιμων κατοίκων του οικισμού, σταδιακά όμως αυξήθηκαν²⁰ κατά την εκατονταετία 1881-1981, ώστε

που συντελούσε στην απροθυμία τους να εκπληρώσουν υποχρεώσεις τους προς το ελληνικό κράτος ήταν το γεγονός ότι αντιμετώπιζαν ανάλογες πιέσεις για φορολόγηση κλπ. και από τις τουρκικές αρχές στη Μακεδονία κατά τις μετακινήσεις τους στα βοσκοτόπια της Βορ. Πίνδου και το Περιβόλι (βλ. και Γ. Ντόντου – Γ. Παπαθανασίου, ό.π., σ. 66). Κάτω από αυτές τις συνθήκες και υπό την επίδραση και άλλων παραγόντων, όπως ήταν η δυνατότητα εξεύρεσης θερινών βοσκών στο Πήλιο και σε άλλα γύρω βουνά της Θεσσαλίας, πολύ κοντά στα χειμαδιά της περιοχής Βελεστίνου, που τους απάλλασσε από την ανάγκη της μεγάλης και κοπιαστικής μετακινήσεως στα ξεκαλοκαίρια της Πίνδου, προτίμησαν να εγκατασταθούν στο Βελεστίνο. Εξάλλου οι συνθήκες εγκαταστάσεως, με την αποχώρηση των Τούρκων και την αγορά γεωργικής γης, τους έστρεψε και προς τη γεωργία. Πολλοί βιοτέχνες συνέχισαν τις δραστηριότητές τους στο Βελεστίνο σε μόνιμη (ετήσια) βάση πλέον, χωρίς να μεταφέρουν τις εργασίες τους το καλοκαίρι στο Περιβόλι συγχρόνως ή λίγο καιρό μετά τους κτηνοτρόφους, όπως συνέβαινε παλαιότερα. Την περίοδο αυτή έγιναν και οι ανάλογες, μικρότερης όμως έκτασης, εγκαταστάσεις Περιβολιωτών και σ' άλλα μέρη της Θεσσαλίας (Τρίκαλα, Λάρισα, Καλαμπάκα, Μικρό Περιβολάκι, Νέο Περιβόλι κ.ά.). Τότε άρχισε και η οικονομική και δημογραφική παρακμή του Περιβολίου. Για τις παροικίες των Περιβολιωτών στην Ελλάδα (Θεσσαλία κυρίως και Μακεδονία) και το εξωτερικό (Βαλκάνια, Αμερική κ.ά.), βλ. Χρ. Παπαζήση, ό.π., σ. 43, Γ. Ντόντου – Γ. Παπαθανασίου, ό.π., σ. 78, 80-82, Θεόδ. Σαράντη, ό.π., σ. 55, σημ. 1, σ. 99 κ.α., και Λένας Γουργιώτη, ό.π., σ. 121. Για τη διαδικασία και τις συνθήκες της μόνιμης εγκαταστάσεως των Βλάχων γενικότερα στην πεδιάδα της Θεσσαλίας βλ. Michel Sivignon, Θεσσαλία (γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας), μετάφρ. Γιούλης Αναστοπούλου, Αθήνα, έκδ. Μορφωτικού Ινστιτούτου Αγροτικής Τράπεζας, 1992, σ. 421-423.

18. Εγκαταστάθηκαν κυρίως στην περιοχή πάνω από την Υπέρεια Κρήνη (Κεφαλόβρυσο) και γύρω από την αρχαία ακρόπολη, στο Βαρούσι, στη συνοικία «Αη Χαράλαμπος», που λέγεται ως σήμερα και τα «Βλάχικα». (Βλ. σχετικά Χρ. Π. Οικονόμου, ό.π., σ. 292, Γιάννη Κορδάτου, ό.π., σ. 509, και Θεόδ. Σαράντη, ό.π., σ. 59-60, υποσημ. 2). Οι Καραγκούνηδες για την συνοικία των Βλάχων χρησιμοποιούσαν την έκφραση «θα πάμε στο Μετζίτ» (σημερινή πλατεία Σμολένσκι, στα νοτιοδυτικά της κωμοπόλεως).

19. Καταγραφή των κυριότερων τόπων παραχειμάσεως των Περιβολιωτών στη Θεσσαλία (περιοχή Μαγνησίας, Λαρίσης, Τρικάλων) και Μακεδονία (περιοχές Γρεβενών και Βέροιας) βλ. στου Θεόδ. Σαράντη, Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών, ό.π., σ. 59-60.

20. Προπολεμικά αλλά και μεταπολεμικά εγκαταστάθηκαν στο Βελεστίνο και Περιβολιώτες που συνήθιζαν μέχρι τότε να ξεχειμάζουν σε άλλα μέρη της Θεσσαλίας, όπως στις περιοχές Ελασσόνας, Τυρνάβου, Συκουρίου κ.α. Έτσι, μαζί με τους παλαιότερους Περιβολιώτες που ξεχειμάζαν στο Βελεστίνο και εγκαταστάθηκαν πρώτοι σ' αυτό, συνετέλεσαν στη διαμόρφωση της σημερινής πληθυσμιακής συνθέσεως του Βελεστίνου, που κατοικείται πλέον κατά το ένα ήμισυ περίπου από Βλάχους και κατά το άλλο από Καραγκούνηδες.

σήμερα να είναι περίπου όσοι και οι γηγενείς. Εκτός από τους Περιβολιώτες έχουν εγκατασταθεί μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και πολύ λίγοι Βλάχοι από άλλα θλαχόφωνα χωριά («θλαχοχώρια») της Πίνδου, όπως από τη Βοθούσα του Ανατολικού Ζαγορίου (του «Βλαχοζάγορου») και την Αβδέλλα Γρεβενών, από δυο χωριά δηλαδή που στο ενδιάμεσό τους βρίσκεται το Περιβόλι.

Πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα η επίδραση των πολιτικών γεγονότων (προσάρτηση της Θεσσαλίας) στην απόφαση των Περιβολιωτών, όπως και άλλων ημινομάδων Βλάχων της Βόρειας Πίνδου, να εγκατασταθούν μόνιμα στους πεδινούς οικισμούς της Θεσσαλίας, όπου παραχείμαζαν παραδοσιακά, και κυρίως στο Βελεστίνο. Διότι η επέκταση των ελληνοτουρκικών συνόρων στα βόρεια της Θεσσαλίας, μεταξύ δηλαδή των ορεινών κοιλάδων των κτηνοτρόφων και των χειμαδιών του Θεσσαλικού κάμπου, αποτέλεσε μεγάλο εμπόδιο στις περιοδικές, εποχικές και εμπορικές, μετακινήσεις τους, που ήταν πάντοτε συνυφασμένες με την ημινομαδική κτηνοτροφική ζωή και τη φύση του «επαγγελματικού νομαδισμού» τους (αγωγιάτες, έμποροι, πλανόδιοι επαγγελματίες). Οι νέες αυτές συνθήκες που δημιουργήθηκαν από την προσάρτηση και τη δημιουργία των νέων συνόρων μαζί με το αποτέλεσμα τους, τη μόνιμη εγκατάσταση, συνετέλεσαν σε μεγάλο βαθμό και στη σταδιακή αλλαγή των συνθηκών, οικονομικών, γεωγραφικών κ.ά., μέσα στις οποίες ασκούσαν ως τότε τα επαγγέλματα των Περιβολιωτών, ώστε να αλλάξει σε πολλά απ' αυτά η μορφή και το περιεχόμενό τους ή και να εγκαταλειφθούν με την πάροδο του χρόνου οριστικά. Στη θέση τους μπήκαν η γεωργία και αστικά, κατά το πλείστον, επαγγέλματα. Θα έχουμε στη συνέχεια την ευκαιρία, μιλώντας για τα επιμέρους επαγγέλματα των Βλάχων του Βελεστίνου, να αναφερθούμε ενδεικτικά στις αλλαγές που υπέστησαν ορισμένα απ' αυτά κάτω από τις νέες πολιτικές αλλά και κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες.

Απ' όλους τους ημινομαδικούς ή νομαδικούς κτηνοτροφικούς πληθυσμούς που ξεχειμάζαν ή εξακολουθούν να ξεχειμάζουν στον Θεσσαλικό κάμπο, οι Βλάχοι θεωρούνται ότι βρίσκονται στο πιο ώριμο στάδιο για μόνιμη εγκατάσταση. Σε αυτό τους έχει προετοιμάσει ο τρόπος ζωής, οι εμπορικές, βιοτεχνικές και λοιπές αστικού χαρακτήρα επαγγελματικές τους δραστηριότητες, σε αντίθεση με άλλους κτηνοτροφικούς πληθυσμούς που αντιμετώπισαν ανάλογα προβλήματα εγκαταστάσεως και απασχολήσεως, όπως οι Σαρακατσάνοι. Καθώς μάλιστα με προνοητικότητα και επιχειρηματικό πνεύμα άρχισαν από τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας να αγοράζουν από τους Τούρκους μπάηδες ή από απλούς Κονιάρους του κάμπου μεγάλες εκτάσεις, τσιφλικιών κυρίως, σε χαμηλές τιμές²¹, απόκτησαν δική τους γη, κατάλληλη για τα κοπάδια τους, αλλά και για καλλιέργειες, για όσους θα εγκατέλειπαν στη συνέχεια την κτηνοτροφία²².

21. Βλ. και Michel Sivignon, Θεσσαλία, ό.π., σ. 421-422.

22. Συνήθως αγόραζαν τα βοσκοτόπια, στα οποία εξακολουθούσαν να ξεχειμάζουν από

Οι Βλάχοι του Βελεστίνου, κτηνοτρόφοι κυρίως αρχικά, όπως είπαμε, που ασκούσαν και άλλα παραδοσιακά επαγγέλματα, γνωστά από αιώνες στους κατοίκους των ορεινών βλαχικών οικισμών της Πίνδου, αγόρασαν σταδιακά μετά το 1881 όχι μόνο κτήματα και σπίτια, αλλά και βιοτεχνικές και άλλες εγκαταστάσεις (όπως μύλους) των Τούρκων κατοίκων, που για χρόνια, κατά την πρώτη κυρίως δεκαετία της ελεύθερης Θεσσαλίας, διέρρευσαν προς περιοχές της Τουρκίας, όπου και μετανάστευσαν οριστικά. Τέτοιες αγορές ακινήτων και εγκαταστάσεων έκαναν εδώ και Πηλιορείτες²³ (όπως π.χ. η Ζαγοριανή οικογένεια Πάντου), ή Πελοποννήσιοι (αδελφοί Γιαννόπουλοι από το Άργος κ.ά.)²⁴. Ήδη το 1891, όπως τουλάχιστον σημειώνει ο λόγιος κοσμοκαλόγερος του Βόλου Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης²⁵, κανένας Τούρκος δεν κατοικεί στο Βελεστίνο, όπου όμως οι Τούρκοι εξουσίαζαν ακόμα πολλά σπίτια και κτήματα. Γενικά οι Βλάχοι του Βελεστίνου αποτελούν σήμερα τη μεγαλύτερη εγκατάσταση Περιβολιωτών μακριά από την κοιτίδα τους στην Πίνδο²⁶.

Για την πληθυσμιακή σύνθεση του Βελεστίνου ας σημειωθεί ακόμη και η πιο πρόσφατη παρουσία 50 περίπου οικογενειών προσφύγων από τη Μικρά Ασία, που εγκατέστησε το κράτος στα νότια της κωμοπόλεως²⁷.

πολλά χρόνια. Έτσι γενικά, οι εγκαταστάσεις-χειμαδιά των Βλάχων στην Ανατ. Θεσσαλία συμπίπτουν σχεδόν με τους οικισμούς των Κονιάρων και την κατανομή τους στο θεσσαλικό χώρο στο τέλος της τουρκοκρατίας, όπως παρατηρεί και ο Γάλλος ανθρωπογεωγράφος M. Sigignon, ό.π., σ. 422.

23. Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης, Περί του Δήμου Φερών, Προμηθεύς Γ' (1891), ό.π., σ. 221.

24. Ενδιαφέρον για τον εποικισμό του νεότερου Βελεστίνου (1881 κ.ε.) και τις αγοραπωλησίες ακινήτων και εγκαταστάσεων παρουσιάζει το πλήθος των δικαιοπρακτικών εγγράφων του Υποθηκοφυλακείου και του Συμβολαιογραφείου Φερών (Βελεστίνου).

25. Ζωσ. Εσφιγμενίτης, ό.π.

26. Οι εγκατεστημένοι στη συνοικία «Κουτσομούλια» της πόλεως Τρικάλων Περιβολιώτες είναι λιγότεροι αριθμητικά απ' αυτούς του Βελεστίνου, όπου άλλωστε μεταφέρεται τους χειμερινούς μήνες η έδρα της κοινότητας Περιβολίου. Οι Περιβολιώτες που εγκαταστάθηκαν σ' άλλες περιοχές της Θεσσαλίας και Μακεδονίας είναι ακόμα λιγότεροι.

27. Προέρχονταν κυρίως από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας και ασχολούνταν με διάφορα επαγγέλματα ιδίως του δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Ποσοτικά στοιχεία για την εγκατάσταση των προσφύγων στο Βελεστίνο, βλ. Χάριη Μπαμπούνη, Δημογραφικά Βελεστίνου, ό.π., σ. 331. Αρχικά στο Βελεστίνο έφθασαν πολυάριθμοι πρόσφυγες, ίσως και δυο χιλιάδες. Επειδή, όμως, δεν υπήρχαν δυνατότητες εγκαταστάσεώς τους, έφυγαν για τον Βόλο, τη Θεσσαλονίκη κ.α. Οι λίγοι που τελικά έμειναν, εγκαταστάθηκαν στον προσφυγικό «Συνοικισμό», κοντά στο λόφο όπου συναντούμε τον ανδριάντα του Ρήγα Βελεστινλή (δυτικά).

Πριν αναφερθούμε στα επαγγέλματα των Βελεστινιωτών μετά την απελευθέρωση και ως το συμβατικό τέλος της προβιομηχανικής περιόδου (1881-1940), θα κάνουμε, ως εισαγωγή στο θέμα, μια πολύ σύντομη αναδρομή στις ασχολίες τους στην τουρκοκρατία, τότε δηλαδή που συνοικούσαν οι ντόπιοι Έλληνες με τους Τούρκους γαιοκτήμονες και γεωργούς. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε σχετικά από τις γνωστές πηγές της εποχής και κυρίως τα περιηγητικά και γεωγραφικά κείμενα είναι λίγες, αποσπασματικές και ελλιπείς.

Το έτος 1779 ο συστηματικός οδοιπόρος του θεσσαλικού χώρου Σουηδός J. J. Bjorstahl μας δίνει την πληροφορία ότι προγενέστερα οι Βενετοί είχαν στο Βελεστίνο υφαντουργείο²⁸, κάτι που ίσως υποδηλώνει ότι η υφαντουργική παράδοση του Βελεστίνου, που στα νεότερα χρόνια υπηρετείται κυρίως από τους Βλάχους κατοίκους του²⁹, είναι αρκετά παλαιότερη.

Στις αρχές του 19ου αιώνα (1815) ο Μηλιώτης λόγιος Αργύρης Φιλιππίδης μας πληροφορεί για την εθιμική εβδομαδιαία αγορά που γινόταν από παλιά στο Βελεστίνο κάθε Παρασκευή για την ανταλλαγή κυρίως δημητριακών και άλλων γεωργικών προϊόντων. Έρχονταν αγοραστές από όλα τα χωριά της Δημητριάδος (Μαγνησίας) ώστε να γίνεται «ένα παζάρι καλόν». Και συμπληρώνει: «Έχει εργαστήρια με πραμάτειες, έχει χάνια δια τους ξένους, ανεπιμέλητα όμως, έχει μπακτσέδες, λαχανικά, ζαρζαβατικά πολλά, επειδή έχουν ένα νερό αρκετόν, όπου τρέχει χρονικόν πολύ, κάμνουν μετάξια, σιτάρια, κριθάρια, θαμπάκια και άλλα»³⁰. Για την τάξη των λαχανοκηπουρών στα νεότερα χρόνια, θα κάμουμε ιδιαίτερο λόγο παρακάτω.

Λίγο αργότερα (1817) ο Ιωάννης Οικονόμου Λαρισσαίος, αφού χαρακτηρίζει τα περίπου 250 τότε σπίτια των Τούρκων και των χριστιανών «πτωχά και κακορρίζικα», μας δίδει περίπου τις ίδιες με τον Φιλιππίδη πληροφορίες για τα προϊόντα (γεννήματα, οπωρικά και λαχανικά) και το εβδομαδιαίο παζάρι³¹.

28. J. J. Bjorstahl, Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας, 1779. Μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις: Μεσεβρινός, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 59.

29. Οι γυναίκες των Περιβολιωτών δούλευαν συστηματικά και σκληρά στην οικιακή υφαντική. Ύφαιναν όλα τα απαραίτητα για τον εξοπλισμό του σπιτιού, το ντύσιμο της οικογένειας, την εξάρτηση των πολυάριθμων ζώων των αγωγιατών και των κτηνοτρόφων, κλπ. Επί πλέον σημαντικό μέρος των υφαντών (φλοκάτες, θελέντζες, κιλίμια κ.ά.) πουλούσαν συνήθως στις εμποροπανηγύρεις και τις εβδομαδιαίες αγορές της Θεσσαλίας, αλλά και της Δυτικής Μακεδονίας και άλλων περιοχών. Από τις γυναίκες των ντόπιων, τις «Καραγκούνες», ύφαιναν πολύ λίγες, ενώ οι Βλάχες όλες γενικά. Είναι ευρύτερα γνωστή η ιδιαίτερη επίδοση των Βλάχων γενικότερα στην υφαντική.

30. Θεοδόση Κ. Σπεράντσα, Τα περιωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. (Μερική γεωγραφία – βιβλίον ηθικόν), πρόλογος-επιμέλεια Φιλαρέτου Βιτάλη, Αθήνα 1978, σ. 129-130.

31. Ιω. Οικονόμου Λαρισσαίου, Ι. Αληθινή ιστορία του Λουκιανού Σαμοσατέως, ΙΙ. Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας, 1817. Εισαγωγή Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα, έκδοση Δήμου Λάρισας, 1989, σ. 185.

Το 1838 ο Μηλιώτης διδάσκαλος του γένους Γρηγόριος Κωνσταντάς αναφέρει ότι το Βελεστίνο ήταν μικρή κώμη που είχε μόλις 300 σπίτια και «κατοικείται από Τούρκους και πολλά ολίγους χριστιανούς³². Πρόσοδοι δε αυτής γεννήματα παντοία και πολλά, σίτος μάλιστα εξαιρετός, μετάξι ικανόν. Τρέφει και ποιμνία προβάτων ικανά και αγέλας βοών»³³. Τις ίδιες ακριβώς πληροφορίες επαναλαμβάνει μετά μια εικοσαετία ο Νικόλαος Μάγνης, προσθέτοντας στα προϊόντα του τόπου τα όσπρια και «αξιόλογα κηρικά»³⁴.

Σε τουρκική πηγή³⁵, που περιγράφει τη Θεσσαλία το 1871, γίνεται λόγος για τα βιοτεχνικά προϊόντα που παράγονταν τότε στον καζά (επαρχία) του Βόλου, χωρίς όμως να διευκρινίζεται ειδικότερα ποια χωριά τα παράγουν. Πιθανόν υπονοούνται τα χωριά του Πηλίου, γνωστά από άλλες πηγές για την παραγωγή αυτών των βιοτεχνικών προϊόντων (αλατζάδες και σκουτιά – είδη υφάσματος, παπούτσια, τσαρούχια, τσουράπια κ.ά.) και όχι το Βελεστίνο, γεωργοκτηνοτροφικός κυρίως οικισμός, όπως φαίνεται από τις μαρτυρίες που έχουμε, κατά την τουρκοκρατία.

Στις παραμονές της προσαρτήσεως (1878), σύμφωνα και με τον Αντώνιο Μηλιαράκη, οι λίγες, μόλις είκοσι πέντε, τότε οικογένειες των ντόπιων Ελλήνων ήταν κυρίως γεωργοί, καλλιεργητές δηλαδή δημητριακών κατά πρώτο λόγο, καθώς και κηπουροί. Ο ίδιος σημειώνει την ύπαρξη της Υπέρειας Κρήνης (Κεφαλόβρυσου), που με τα νερά της πότιζε τους λαχανόκηπους, καθώς και την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και της σηροτροφίας³⁶. Η ανάπτυξη της σηροτροφίας, όπως αναφέραμε προηγουμένως, μνημονεύεται και το 1815 από τον Αργ. Φιλιππίδη. Πιθανόν υπήρξε επαγγελματική δραστηριότητα ανεπτυγμένη στο Βελεστίνο από τον 18ο αιώνα, εποχή, ως γνωστόν, ακμής ποικίλων βιοτεχνιών σε αξιόλογα τότε οικονομικά κέντρα της ορεινής κυρίως Θεσσαλίας³⁷.

32. Είχε προηγηθεί η μεγάλη ελληνική επανάσταση του 1821, κατά την οποία το Βελεστίνο καταστράφηκε. Βλ. σχετικά Γιάννη Κορδάτου, *ό.π.*, σ. 667 κ.ε.

33. Γιώργου Θωμά, *Η ανέκδοτη χωρογραφία της Ανατ. Θεσσαλίας από τον Γρηγόριο Κωνσταντά (ένα χειρόγραφο του 1838)*, Βόλος 1991, σ. 27-28. Λίγο πριν, το 1836, ο Αμπελακιώτης Ιωάννης Λεονάρδος, στο βιβλίο του για τη Θεσσαλία, αν και μας δίνει σύντομη περιγραφή του Βελεστίνου, δεν αναφέρει τίποτα για τα προϊόντα και τα επαγγέλματα των κατοίκων. (Ιωάννου Λεονάρδου, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, εν Πέστη της Ουγγαρίας 1836, σ. 127-128. Και ανατύπωση: Εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια: Κώστας Σπανός, Λάρισα, εκδ. «Θεσσαλός», 1992, σ. 91-92).

34. Νικολ. Μάγνης, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας*, εν Αθήναις 1860, σ. 20.

35. Μιχ. Κοκολάκη, *Μια οθωμανική περιγραφή της Θεσσαλίας (1871)*, *Περιοδ. «Ιστωρ»*, τεύχ. 1 (1990), σ. 67.

36. Αντ. Μηλιαράκη, *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Émile Isambert*, εν Αθήναις 1878, σ. 123.

37. Την περίοδο αυτή της οικονομικής, καλλιτεχνικής και πνευματικής ακμής ίσως να

Το 1880³⁸ το Βελεστίνο έχει πάλι τον ίδιο αριθμό κατοίκων και την ίδια πληθυσμιακή σύνθεση, είναι όμως τώρα έδρα υποδιοικήσεως (καζά), στην οποία ανήκουν τα 6 περίπου τσιφλίκια³⁹ της περιοχής με γη κατάλληλη για τη γεωργία και κτηνοτροφία. Το χειμώνα οι κάτοικοι του Βελεστίνου και του Αγίου Γεωργίου (Φεράν) διπλασιάζονται με την κάθοδο των Βλάχων κτηνοτρόφων από τη Βόρεια Πίνδο στα χειμαδιά της περιοχής.

*

Μια πολυδιάστατη⁴⁰ ανίχνευση και επισήμανση όλων των παραμέτρων που συνθέτουν το πλέγμα των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των κατοίκων ενός

αναπτύχθηκαν και στο Βελεστίνο, που φαίνεται ότι διέθετε τις προϋποθέσεις, σημαντικές βιοτεχνίες που στη συνέχεια (μετά τις αρχές του 19ου αι.) παρήκμασαν, όπως συνέβη και στα Αμπελάκια, τον Τύρναβο, την Αγιά, την Τσαριτσάνη, το Πήλιο κ.α. Η πληροφορία του J. J. Bjornstahl για την υφαντουργία στο Βελεστίνο, που σημειώσαμε παραπάνω, πρέπει να είναι ενδεικτική. Το ίδιο ισχύει, νομίζω, και για την πληροφορία του Αργ. Φιλιππίδη για τη σπηροτροφία. Οι βιοτέχνες των παραπάνω και άλλων βιοτεχνικών κέντρων της Θεσσαλίας στην τουρκοκρατία, όσοι δεν μετανάστευσαν, στράφηκαν κυρίως στη γεωργία ή περιορίστηκαν σε μικρές οικοτεχνίες παραγωγής των ίδιων προϊόντων για περιορισμένη, εντελώς τοπική, χρήση (πρβλ. Έφης Αλλάμανή, Θεσσαλία, 1833-1881, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Εκδοτικής Αθηνών), τόμ. ΙΓ', Αθήνα 1977, σ. 399). Έτσι και στην περίπτωση του Βελεστίνου στα νεότερα χρόνια μέχρι το 1940, όπως θα φανεί παρακάτω, οι βιοτεχνικές δραστηριότητες περιορίζονται κυρίως στα πλαίσια της οικιακής βιοτεχνίας.

38. Νικολ. Γεωργιάδου, Θεσσαλία, εν Αθήναις 1880 [α' έκδοση], σ. 232.

39. Και μετά την προσάρτηση διατηρήθηκαν για δεκαετίες τα ίδια τσιφλίκια στην περιοχή. Το 1896 ήταν 6 τα τσιφλίκια με έκταση 124.000 στρεμμάτων (Νίτσα Σ Κολιού, Τα Βελεστινώτικα, ό.π., σ. 76).

40. Κατάστιχα μακαλήδων, εμπόρων και άλλων βιοτεχνών και επαγγελματιών καθώς και ποικίλα έγγραφα από δημόσια, εκκλησιαστικά ή ιδιωτικά αρχεία της περιοχής, που τυχόν σώζονται, θα μπορούσαν να πλουτίσουν τις γνώσεις μας τόσο για τα επαγγέλματα, την τοπική, οικονομική και κοινωνική ιστορία, όσο και για το λαϊκό πολιτισμό γενικότερα. Εξάλλου παλαιά μαθητολόγια των σχολείων του Βελεστίνου από τον 19ο αιώνα θα μπορούσαν να μας προσφέρουν ενδιαφέροντα και από ποσοτική άποψη στοιχεία για τα επαγγέλματα των γονέων των μαθητών. (Για τα επαγγέλματα των γονέων των μαθητών του Ελληνικού Σχολείου Βελεστίνου στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, βλ. Δ. Α. Σακκή, Κοινωνικοοικονομική κατάσταση γονέων και σχολική επίδοση μαθητών στο Ελληνικό Σχολείο Βελεστίνου (1897-1909), στον παρόντα τόμο των Πρακτικών και ιδιαίτερα το παράρτημα, όπου επίσης διαπιστώνεται ότι μεταξύ των γονέων των μαθητών πρωτεύουν τα επαγγέλματα του γεωργού, κηπουρού, κτηματία, αγωγιάτη κλπ.). Επίσης το Υποθηκοφυλακείο και το Συμβολαιογραφείο Φεράν, με τα πλούσια και καλά διατηρημένα αρχεία τους, αποτελούν σημαντική πηγή μελέτης του πολιτισμού και της ιστορίας του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής του.

ιστορικού και με ποικίλες ιδιαιτερότητες τόπου, όπως είναι το Βελεστίνο, ξεπερνά τα στενά όρια μιας επιστημονικής ανακοινώσεως. Γι' αυτό περιοριζόμαστε εδώ σε γενική παρουσίαση της επαγγελματικής ζωής και θιοτεχνικής δραστηριότητας των Βελεστινιωτών από την απελευθέρωση μέχρι το 1940, με σύντομες αναφορές στη συνολική εικόνα και σύνθεση που εμφανίζουν τα επαγγέλματά τους και με παρατηρήσεις, εθνογραφικού κυρίως χαρακτήρα, για ορισμένα από αυτά, που παρουσιάζουν σημαντικό ενδιαφέρον για τη ζωή των κατοίκων και την εξέλιξη της κωμοπόλεως.

Δίνοντας μια γενικότερη ποσοτική εικόνα ανά επάγγελμα, με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει ο πρώτος μετά την απελευθέρωση «Εκλογικός Κατάλογος του Δήμου Φερών της επαρχίας Βόλου του νομού Λαρίσσης καταρτισθείς μετά την εν έτει 1882 γενομένην αναθεώρησιν αυτού» (Βόλος 1883, σ. 1-5) σημειώνουμε ότι επί 224 εκλογέων (ανδρών μόνο τότε) ήσαν Έλληνες 81 και μουσουλμάνοι (Τούρκοι) 143. Από τους Έλληνες κατοίκους ήσαν: γεωργοί 10, κηπουροί 7, μυλωθροί 7, κτηματίες και ποιμένες 4, αγωγοί 3, εργάτες 3, κτηματοποιμένες 3, κτηματέμποροι 2, σαγματοποιοί 2, διδάσκαλοι 2, ποιμένες 2, και από ένας κτηματίας, μπαλωματής, μυλωνάς, καφεπώλης, υπηρέτης, ιατρός, επαίτης, υφαντής, επιστάτης και 27 χωρίς μνεία του επαγγέλματός τους⁴¹. Οι Τούρκοι αντίστοιχα ήσαν: κτηματίες 35, εργάτες 34, κηπουροί 16, γεωργοί 14, παντοπώλες 9, καφεπώλες 6, αγωγοί 5, πεταλωτές 4, κουρείς 3, αστραγαλοποιοί 3⁴², κρεοπώλες 2, επιστάτες 2, σανδαλοποιοί 2, και από ένας σαγματοποιός, καπνοπώλης, φανοποιός, αρτοποιός, στραγαλοποιός, διδάσκαλος, εμβαλωματής, στραγαλάς, όπως ακριβώς αναγράφονται.

Τα παραπάνω στοιχεία, αν και ελλιπή, είναι ενδιαφέροντα τόσο για τη μεταβατική εποχή που καλύπτουν, αμέσως μετά την προσάρτηση, όσο και τα είδη των επαγγελμάτων του κάθε σύννοικου στοιχείου. Παρατηρούμε ότι το 1/4

41. Στη σχετική στήλη σημειώνονται αποσιωπητικά (...).

42. Μετά την αναχώρηση των Τούρκων, οι στραγαλοποιοί (ή: αστραγαλοποιοί, σταγαλάδες) σε πόλεις και κωμοπόλεις της Θεσσαλίας (Βόλος κ.α.) και άλλων περιοχών (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Χαλκίδα κλπ.), καθώς και σε χωριά ακόμη, ήταν Βλάχοι από τα χωριά του Ασπροποτάμου. Εργάζονταν κυρίως ως πλανόδιοι κατά τους χειμερινούς συνήθως μήνες μέχρι την άνοιξη, οπότε γύριζαν στα χωριά τους (βλ. και Κ. Φ α λ τ ά τ ς, Οι πλανόδιοι τεχνίτες στην Ελλάδα, περιοδ. «Ελληνικά Γράμματα», τόμ. Γ' (1928), σ. 19). Στη Δυτική Θεσσαλία (Τρίκαλα, Καλαμπάκα, Καρδίτσα κλπ.), που βρίσκεται κοντά στα χωριά του Ασπροποτάμου, συναντούμε περισσότερο Ηπειρώτες και Αρβανίτες στραγαλάδες και άλλους πλανόδιους επαγγελματίες μέχρι τον μεσοπόλεμο. Στο Βελεστίνο φαίνεται ότι υπήρχαν το 1892 λίγοι στραγαλάδες (Α ν δ ρ . Κ α ρ κ α β ί τ σ α, Η πατρίς του Ρήγα, περιοδ. «Εστία», Ιανουάρ.-Ιούν. 1892, σ. 139. Και στα Άπαντα, έκδ. Γ . Β α λ έ τ α, τόμ. Δ', Αθήναι 1973, σ. 405). Άγνωστο αν ήταν ντόπιοι ή Τούρκοι (το πιθανότερο), που δεν είχαν φύγει ακόμη.

των Ελλήνων ασχολείται με τη γεωργία⁴³ αποκλειστικά, 8 είναι μυλωνάδες, 7 κτηματοποιημένες, δηλαδή γεωργοκτηνοτρόφοι⁴⁴, 3 μόνο είναι οι αγωγιάτες, υπάρχουν δε λίγοι σχετικά βιοτέχνες και λίγοι επίσης ασχολούμενοι με την προσφορά υπηρεσιών. Από τους Τούρκους σημαντικός είναι ο αριθμός των κτηματιών⁴⁵, των εργατών (αγροτικών προφανώς), των κηπουρών και γενικά των γεωργών.

Μια πληρέστερη γενική εικόνα, ποσοτική και ειδολογική των επαγγελματιών στο Βελεστίνο κατά τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, μας δίνει το παλαιό Δημοτολόγιο του Δήμου Βελεστίνου⁴⁶. Σύμφωνα με αυτό υπήρχαν: γεωργοί 151, εργάτες 82, κτηνοτρόφοι 69, αγωγιάτες 41, κτηματίες 32, σιδηροδρ. υπάλληλοι 21, παντοπώλες 17, κηπουροί 16, ποιμένες (βοσκοί με μισθό) 10, κτίστες 7, ράπτες 7, μικροπωλητές 7, καφεπώλες 6, μυλωνοί (ιδιοκτήτες μύλων) 5, υποδηματοποιοί 5, κουρείς 4, ξυλουργοί 4, έμποροι 3, ιερείς 3, καρποποιοί 3, κρεσπώλες 3, γαλακτοπώλες 2, δικαστικοί κλητήρες 2, δικολάβοι 2, ιατροί 2, κοινοτικοί υπάλληλοι 2, μυλεργάτες 2, πεταλωτές 2, σαγματοποιοί 2, σανδαλοποιοί 2, φαρμακοποιοί 2, και από ένας αγροφύλακας, ανθυπασπιστής χωροφυλακής, αρχιφύλακας, αρτοποιός, βαρελοποιός, εστιάτορας, ιδιωτικός υπάλληλος κτενάς, οινοπώλης, πολιτικός συνταξιούχος, συμβολαιογράφος, υπάλληλος, υπάλληλος Τ.Τ.Τ.

Καθώς οι γεωργοί (γεωργοί, γεωργικοί εργάτες, κτηματίες και κηπουροί)

43. Πρόκειται για τους ντόπιους Καραγκούνηδες. Στα 1877 ο Δωρόθεος Σχολάριος, μητροπολίτης πρ. Λαρίσης, στο έργο του «Έργα και ημέραι», εν Αθήναις 1877, σ. 233, σημειώνει ότι το Βελεστίνο «τερπνόν, κατάφυτον και καλλίρρυντον», κατοικείται από περίπου 100 οικογένειες Τούρκων και 25 Ελλήνων παροίκων, στα δύο άκρα του χωριού, που είναι γεωργοί και κηπουροί.

44. Φαίνεται ότι μερικοί απ' αυτούς είναι Περιβολιώτες. Έτσι διαπιστώνεται ότι ένα χρόνο μόλις από την προσάρτηση έχουν αγοράσει κτήματα-χειμαδιά για τη βοσκή των κοπαδιών τους. Γι' αυτό και χαρακτηρίζονται «κτηματοποιημένες» ή «κτηματίες και ποιμένες» στη στήλη του επαγγέλματος των εκλογέων στον κατάλογο.

45. Μερικοί απ' αυτούς κατείχαν ακόμη τσιφλίκια στην περιοχή.

46. Αποδελτιώθηκε (αριθμός μερίδων 1-3361) συστηματικά τον Ιούλιο του 1987. Ευχαριστώ και από εδώ τον τότε δήμαρχο Βελεστίνου κ. Δημ. Καζά καθώς και τους υπαλλήλους του Δήμου για τη διευκόλυνση που μου προσέφεραν πρόθυμα. Περιλαμβάνει τους δημότες που γεννήθηκαν στο Βελεστίνο και το Περιβόλι από τα μέσα του 19ου μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, καλύπτοντας έτσι χρονικά τον ελεύθερο βίο του Βελεστίνου μέχρι το τέλος της προβιομηχανικής περιόδου (1940), μετά την οποία αλλάζουν οι οικονομικοκοινωνικές συνθήκες και εισβάλλει και στον αγροτικό χώρο ο σύγχρονος τεχνικός πολιτισμός, που διαφοροποιεί και σταδιακά εξαφανίζει πολλές επαγγελματικές και βιοτεχνικές ασχολίες και τεχνικές, καθιερωμένες από αιώνες. Στο Δημοτολόγιο περιλαμβάνονται και οι κάτοικοι του οικισμού Χλόη που ανήκει στο Δήμο Βελεστίνου.

αποτελούν την πολυαριθμότερη επαγγελματική τάξη, με δεύτερη τους κτηνοτρόφους (κτηνοτρόφους-τσελιγκάδες και βοσκούς έμμισθους), γίνεται ολοφάνερος ο γεωργοκτηνοτροφικός κατά βάση χαρακτήρας του νεότερου Βελεστίνου⁴⁷. Τον ίδιο χαρακτήρα άλλωστε διατήρησε ο οικισμός από τα χρόνια της τουρκοκρατίας (18ο-19ο αι.), παρά τις όποιες βιοτεχνικές-μεταποιητικές δραστηριότητες, που προαναφέραμε και που αποτελούσαν, φαίνεται, κυρίως συμπληρωματικές ασχολίες. Και αυτό, διότι το Βελεστίνo για λόγους ιστορικούς⁴⁸ και γεωγραφικούς-χωροταξικούς⁴⁹, παρά την ύπαρξη εύφορης γης και άλλων ευνοϊκών παραγωγικών συνθηκών και την αλλαγή των πολιτικών συνθηκών μετά το 1881, από την τουρκοκρατία (τουλάχιστον από τον 18ο αι.) μέχρι σήμερα εξακολούθησε να παρουσιάζει, με όχι σπουδαίες διακυμάνσεις, δημογραφική και οικονομική στασιμότητα. Μετά την απελευθέρωση πάντως και την εγκατάσταση των Βλάχων κατοίκων παρατηρείται σημαντική ανάπτυξη και πολλών νέων επαγγελματικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων (ράπτες, παντοπώλες, υποδηματοποιοί, μικροπωλητές κλπ.), καθώς και επαγγελμάτων του τομέα των υπηρεσιών (αγωγιμάτες κυρίως κ.ά.), στα οποία κατά παράδοση επιδίδονταν από αιώνες οι θλαχόφωνοι Έλληνες στα ορεινά χωριά τους στην Πίνδο. Έτσι το Βελεστίνo, ως πρωτεύουσα του τέως Δήμου Φερών, για την περιφέρεια των γύρω χωριών υπήρξε μετά το 1881 κατά κύριο λόγο γεωργικό και κτηνοτροφικό κέντρο τοπικής σημασίας, που παράλληλα και συνακόλουθα με τον πρωτογενή τομέα δραστηριοτήτων (γεωργία και κτηνοτροφία), που αποτέλεσε τη βάση της οικονομίας και της όλης ζωής του τόπου, ανέπτυξε και τον δευτερογενή (βιοτεχνία, μεταποίηση), αλλά και τον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών. Η βιοτεχνία περιορίστηκε σχεδόν στα πλαίσια της οικοτεχνίας και της τοπικής αγοράς.

Την περίοδο 1881-1940 στο Βελεστίνo και την περιοχή του ζουν προσωρινά και εργάζονται ποικίλης προελεύσεως και επαγγέλματος άνθρωποι του μόχθου και της βιοπάλης, πλανόδιοι ή εποχικά μετακινούμενοι εργάτες, τεχνίτες, βιοτέ-

47. Δεκαπέντε χρόνια μετά την απελευθέρωση, ο Γ. Π. Παρασκευόπουλος, Ταξείδια ανά την Ελλάδα. Μέρος πρώτον, έκδοσις Β', εν Αθήναις 1896, σ. 391, χαρακτηρίζει γεωργικό τον πληθυσμό του Βελεστίνου και σχεδόν χειραφετημένο από τους Έλληνες πλέον μεγαλοκτηματίες.

48. Καταστράφηκε από τους Τούρκους το 1821 και εν μέρει το 1897 κατά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο. Βλ. Γιάννη Κορδάτου, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, ό.π., σ. 521, 667-673 (ιδίως 671).

49. Τη ραγδαία οικονομική του ανάπτυξη, ιδίως μετά την απελευθέρωση, επηρεάζει ανασταλτικά η γεωγραφική του θέση, που, αν και κατ' αρχήν προνομιούχος από άποψη συγκοινωνιών, για την ευκολότερη και οικονομικότερη μεταφορά των προϊόντων του στις αγορές, γίνεται μειονέκτημα, καθώς βρίσκεται ανάμεσα και σε μικρή απόσταση από τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας, τον Βόλο και τη Λάρισα, που αναπτύχθηκαν ταχύτατα μετά την προσάρτηση, απορροφώντας ανθρώπους και κεφάλαια της ευρύτερης περιοχής.

χνες κ.ά. Η δράση και η παρουσία τους συνήθως δεν καταγράφονται στα δημοτολόγια, παρά μόνο εάν γίνουν δημότες του τόπου εργασίας. Την παρουσία και τις ποικίλες δραστηριότητές τους εντοπίζουμε από άλλες πηγές, κυρίως από επιτόπια εθνογραφική έρευνα⁵⁰. Έτσι εξηγείται η διαφορά που παρουσιάζεται στον αριθμό των κατοίκων και των δημοτών του 1891, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέχει ο Ζωσ. Εσφιγμενίτης, που καταγράφει συνήθως επιτόπου όσα παραθέτει στο πολύτιμο περιοδικό του⁵¹. Ο Δήμος Φερών με τους δέκα συνολικά οικισμούς του είχε τότε, δέκα χρόνια μετά την απελευθέρωση, 4.599 κατοίκους, από τους οποίους οι 3.040 ήταν εγγεγραμμένοι ως δημότες. Από τους τελευταίους 2.389 κατοικούσαν στον οικισμό του Βελεστίνου. Η διαφορά λοιπόν των 1.500 σχεδόν κατοίκων στο σύνολο του δήμου, μας δείχνει ότι ζούσαν σε αυτόν και εργάζονταν πολυάριθμοι ξένοι, οι οποίοι, όπως φαίνεται, ασκούσαν όλα εκείνα τα επαγγέλματα που είχε ανάγκη ο τόπος καθημερινά και στα οποία δεν επιδίδονταν οι μόνιμοι κάτοικοί του.

Γι' αυτό, σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε, συναντούμε π.χ. στο Βελεστίνο πλανόδιους γανωτές από την περιοχή Φιλιατών Θεσπρωτίας, θεριστές από τα ορεινά της Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας, σιδεράδες και οργανοπαίκτες Γύφτους, κτίστες και αρτοποιούς⁵² από τη Δυτική Μακεδονία.

Ο Ζωσ. Εσφιγμενίτης, αν και κάνει στο περιοδικό του (Προμηθεύς, έ. Γ' (1891), σ. 198-201, 206-209, 220-224) εκτενή λόγο για τον τέως δήμο Φερών (ιστορία, γεωγραφία, σύγχρονη κατάσταση κλπ.), δεν κάνει κάποια ιδιαίτερη μνεία για τα επαγγέλματα των κατοίκων στο τέλος της πρώτης δεκαετίας από την απελευθέρωση. Επισημαίνει απλώς την ανάπτυξη της γεωργίας και αναφέρει ότι γίνεται εξαγωγή σίτου, κριθής, βρώμης, σίκαλης (βρίζας), αραβόσιτου και όλων των ειδών λαχανικών και οσπρίων⁵³. Την ίδια εποχή, σύμφωνα με το Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας του Σ. Ι. Βουτυρά⁵⁴, η παραγωγή του Βελεστίνου

50. Επισκεφθήκαμε επανειλημμένα το Βελεστίνο από το 1987 μέχρι σήμερα για επιτόπια έρευνα.

51. Προμηθεύς, έ. Γ' (1891), σ. 221. Για τη συμβολή του Εσφιγμενίτη στη διάσωση και δημοσίευση λαογραφικού υλικού της Θεσσαλίας βλ. τη μελέτη της Αικατ. Πολυμέρου, Ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης και η λαογραφία της Θεσσαλίας, περιοδ. «Θεσσαλικά Χρονικά», τόμ. 11 (1976), σ. 183-222.

52. Το 1910, σε «Όνομαστικούς Καταλόγους των εν Ελλάδα διαμενόντων Μακεδόνων», που κατάρτισε το Υπουργείο Εξωτερικών για προφανείς λόγους, εν όψει επικείμενων βαλκανικών εξελίξεων, στο Βελεστίνο φέρεται να διαμένει προσωρινά μόνο ένας αρτοποιός καταγόμενος από τη Δυτ. Μακεδονία (Κηπουριό Γρεβενών). (Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, φάκ. Α.Α.Κ./ 1910).

53. Προμηθεύς, έ. Γ' (1891), σ. 221. Πρβλ. Νίτσα ς Κολιού, Τα Βελεστινώτικα, ό.π., σ. 53.

54. Τόμος ένατος, εν Κωνσταντινουπόλει 1890, σ. 165.

συνίσταται σε δημητριακά, μετάξι⁵⁵, λαχανικά και προϊόντα κτηνοτροφίας, η οποία θεωρείται πολύ ανεπτυγμένη.

Συνοπτική, αλλά σαφή, ποσοτική και ειδολογική επίσης εικόνα των επαγγελματιών του Βελεστίνου μισό σχεδόν αιώνα από την απελευθέρωση μάς δίνει και ο «Οδηγός της Ελλάδος»⁵⁶ του έτους 1916.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν οι συντάκτες του για επαγγελματίες, εργαστήρια και καταστήματα, υπήρχαν τότε στην κωμόπολη⁵⁷: αλευρόμυλος πετρελαιοκίνητος ένας⁵⁸, αλευροπώλεια 5, καταστήματα αποικιακών⁵⁹, αρτοποιεία 2⁶⁰, ατμόμυλος (κυλινδρόμυλος που τότε ανήκε στην Τράπεζα Αθηνών) ένας⁶¹, βαρελοποιεία 2⁶², γαλακτοπώλεια 3⁶³, δικαστ. κλητήρας 1, δικολάβοι 4, έμποροι υφασμάτων 3, εμπορομεσίτης 1, εστιατόρες 5 (εστιατόρια 3), ζυμαρικών εργοστάσια 1 (ο παραπάνω ατμόμυλος της Τράπεζας Αθηνών), ζωέμποροι 3, ιατροί⁶⁴, καλαθοποιείο 1, καρποποιείο⁶⁵ 1, καφενεία («καφεία») 5,

55. Η σπηροτροφία, η οποία είχε αναπτυχθεί ιδιαίτερα και στο Βελεστίνο, όπως και σε άλλα μέρη του Θεσσαλικού χώρου (Άγραφα, Πήλιο κ.ά.) στα χρόνια της τουρκοκρατίας, μετά την απελευθέρωση παρήκμασε. Εξακολούθησε όμως ως περιορισμένη οικοτεχνία να υπάρχει μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα (περ. 1925-30). Λίγο πριν εκλείψει οριστικά, όπως άλλωστε συνέβη σ' όλα σχεδόν τα μέρη της Ελλάδος, απασχολούσε μόλις 20-30 οικογένειες.

Με την εκτροφή του μεταξοσκώληκα ασχολούνταν οι γυναίκες. Οι άνδρες φρόντιζαν κυρίως να μεταφέρουν από τα κτήματα, όπου ήταν οι περισσότερες μουριές, τα μορεόφυλλα, για την τροφή του. Μουριές υπήρχαν και στις αυλές των σπιτιών. Το κουκούλι το πουλούσαν ακατέργαστο σε εμπόρους.

56. Νικολ. Γ. Ιγγλέση, Οδηγός της Ελλάδος, έτ. Ε', Αθήναι 1916, σ. 900-901 (Βελεστίνο).

57. Μερικές φορές διάφοροι επαγγελματίες, που ασκούν ποικίλες και συναφείς μεταξύ τους δραστηριότητες, κατατάσσονται σε περισσότερες της μιας επαγγελματικές κατηγορίες. Π.χ. επαγγελματίες που τα ονοματεπώνυμά τους περιέχονται στη στήλη «αλευροπώλεια» περιέχονται και στις στήλες «αποικιακά», «παντοπωλεία» κ.ά. Και αυτό γιατί η στενότητα της τοπικής αγοράς υποχρέωνε πολλούς επαγγελματίες να αναπτύσσουν συγχρόνως διάφορες δραστηριότητες. Λειτουργούσε τότε και «Γεωργικός Σύνδεσμος».

58. Είχε μηχανή δυνάμεως 20 ίππων (Νικ. Γ. Ιγγλέση, ό.π., σ. 900).

59. Οι έμποροι αποικιακών ήταν ντόπιοι κυρίως. Υπήρχαν όμως και εγκατεστημένοι από άλλες περιοχές.

60. Ήταν ο ένας αρτοποιός Καραγκούνης και ο άλλος Βλάχος.

61. Βλ. Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο, ό.π., σ. 181 κ.έ.

62. Ήταν Βλάχοι, που έχουν παράδοση στο επάγγελμα του βαρελοποιού και σε άλλα βλαχοχώρια (Μηλιά Μετσόβου κ.ά.).

63. Οι γαλακτοπώλες ήταν Βλάχοι, ένας μάλιστα από τον Ασπροπόταμο Τρικάλων.

64. Οι γιατροί ήταν ξένοι, οι δύο τουλάχιστον κατάγονταν από την Αθήνα.

65. Αργότερα, στα πιο πρόσφατα χρόνια, υπήρχαν 4 καρποποιεία (πληροφορία από την επιτόπια έρευνα).

κεραμοποιεία 3⁶⁶, κηπουροί – λαχανοπώλαι 13⁶⁷, κουρεία 4, κρεοπωλεία 5⁶⁸, μαία 1, μοδίστρες 3⁶⁹, ξενοδοχείο 1, πανδοχεία (χάνια) 4⁷⁰, παντοπωλεία 11 (παντοπω-

66. Η κεραμική υπήρξε σημαντικός τομέας βιοτεχνικής δραστηριότητας των κατοίκων των αρχαίων Φερών, όπως έχει διαπιστωθεί κατά καιρούς από τη συστηματική περισυλλογή και μελέτη ανασκαφικών κεραμικών δεδομένων. Βλ. Αργυρούλας Δουλιγέρη-Ιντζεσίλογλου, Εργαστήρια κεραμικής ελληνιστικής εποχής στην αρχαία πόλη των Φερών. Ανάτυπο από τα Πρακτικά του «Διεθνούς Συνεδρίου για την αρχαία Θεσσαλία» (στη μνήμη Δημητρ. Θεοχάρη), Αθήνα 1992, σ. 437-447. Στο νεότερο όμως Βελεστίνο δεν υπήρχε τοπική κεραμική ή αγγειοπλαστική παράδοση και οι κεραμοποιοί κατάγονται από άλλες περιοχές.

67. Με την παραγωγή και εμπορία των λαχανικών-κηπευτικών ασχολούνταν κυρίως οι ντόπιοι (Καραγκούνηδες). Το ίδιο συνέβαινε και παλαιότερα, οπότε και αρκετοί Τούρκοι, όπως είδαμε παραπάνω, όσο κατοικούσαν εδώ (τουρκοκρατία και πρώτη μεταπελευθερωτική δεκαετία), ήταν κηπουροί.

68. Οι κρεοπώλες ήταν κυρίως Βλάχοι. Το 1900 οι κρεοπώλες του Βελεστίνου κήρυξαν απεργία, γιατί δεν ήθελαν να συμμορφωθούν με την αστυνομική διατίμηση του κρέατος, κατά την περίοδο τελέσεως της ετήσιας εμποροπανηγύρεως (Νίτσας Κολιού, Τα Βελεστινώτικα, ό.π., σ. 88).

69. Διαπιστώνουμε την αναφορά και γυναικείων επαγγελμάτων (μαία, μοδίστρες 3), που σε παλαιότερες γραπτές πηγές αγνοούνται και μας είναι γνωστά κυρίως από την προφορική παράδοση, όπως οι υφάντριες του Βελεστίνου.

70. Το 1779 ο J. J. Björnstaht, ό.π., αναφέρει ότι φθάνοντας στο Βελεστίνο από το Βόλο έμεινε σε τούρκικο χάνι. Αργότερα, το 1815, ο Αργύρης Φιλίππιδης, ό.π., σ. 129, σημειώνει ότι το Βελεστίνο «έχει χάνια δια τους ξένους, ανεπιμέλητα όμως», χωρίς να τα απαριθμεί. Φαίνεται ότι πριν το 1881 τα χάνια ήταν στην ιδιοκτησία των Τούρκων που τα εκμεταλλεύονταν οι ίδιοι αρχικά. Όπως και σε άλλες περιοχές, σταδιακά άρχισαν να τα ενοικιάζουν ή να τα πουλούν, όπως έκαναν και για άλλα εργαστήρια που είχαν στην κατοχή τους. Μας το βεβαιώνουν και γραπτές πηγές, όπως δικαιοπρακτικά έγγραφα (ενοικιαστήρια, πωλητήρια μύλων, εργαστηρίων, πανδοχείων κ.ά.). Το 1880, ο Γω. Κοκίδης, Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας, ό.π., εν Αθήναις 1880, σ. 155, με το στρατιωτικό βλέμμα του, παρατηρεί ότι το Βελεστίνο «έχει 4 χάνια και ύδωρ άφθονον», όσα δηλ. και το 1916. Το 1916 θέβαια τα 4 πανδοχεία του Βελεστίνου ανήκουν σε Έλληνες κατοίκους, όχι μόνο Βλάχους (τα τρία) με παράδοση στο επάγγελμα αυτό, αλλά και σε ένα ντόπιο, ο οποίος εκτός από το πανδοχείο διέθετε και κανονικό ξενοδοχείο. Η ύπαρξη 4 χανιών δικαιολογείται από την επίκαιρη θέση του Βελεστίνου στο δίκτυο των παραδοσιακών ημιονικών και αμαξιτών δρόμων της Ανατολικής Θεσσαλίας, καθώς και από την παρουσία μεγάλου σχετικά αριθμού μεταφορικών ζώων και αγωγιατών στην περιοχή, ακόμα και μετά την κατασκευή του Θεσσαλικού Σιδηροδρόμου (και αργότερα, στον 20ο αιώνα, των αυτοκινητοδρόμων). Η ανάγκη άλλωστε εξυπηρετήσεως των μεταφορικών αναγκών των ορεινών περιοχών της Θεσσαλίας, του Πηλίου, του Μαυροβουνίου, του Κισσάβου, του Ολύμπου κλπ. με το ανύπαρκτο ή ελλιπές στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα δίκτυο αυτοκινητοδρόμων, συνετέλεσε ώστε οι Βλάχοι κυρίως αγωγιατές να εργάζονται για δεκαετίες σε συνύπαρξη με το αυτοκίνητο.

λες 13)⁷¹, ραφεία 5⁷², σιδηρουργεία⁷³ 3, σιτέμποροι 2⁷⁴, τοκισταί 3, τσαρουχοποι-

71. Παντοπώλες ήταν εξίσου οι Βλάχοι και οι Καραγκούνηδες. Αργότερα, το 1939, λειτουργεί και «Σύλλογος Παντοπωλών Βελεστίνου», μέλος της Ομοσπονδίας Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Μαγνησίας (Ι. Ξενάκη, Οδηγός και λεύκωμα Θεσσαλίας – Ηπείρου 1939-1940, έκδοσις Β', Βόλος 1939, σ. 72). Και πριν από το 1821 το Βελεστίνο είχε Έλληνες παντοπώλες. Στο κατάστημα Έλληνα παντοπώλη εργαζόταν ο οσιομάρτυς Γεδεών, όταν τον πήρε ένας Τούρκος του Βελεστίνου για να τον εξισλαμίσει. (Ακολουθία του αγίου ενδόξου οσιομάρτυρος Γεδεών του νέου του εν Τυρνάβω της Θεσσαλίας αθλήσαντος κατά το έτος 1818 (...) υπό Πολυζώου ιερέως (...), επιδιορθωθείσα και πλουτισθείσα τα νυν υπό του Σεβασμ. μητροπολίτου Λαρίσης και Πλαταμώνος κ. Δωροθέου Κοτταρά, Αθήναι 1936, σ. 20).

72. Οι Περιβολιώτες, όπως και οι υπόλοιποι βλαχόφωνοι Έλληνες της Θεσσαλίας, Μακεδονίας και Ηπείρου, έχουν ιδιαίτερη επίδοση και παράδοση στο επάγγελμα του ράφτη από την τουρκοκρατία. Οι Βλάχοι ραφτάδες του Περιβολιού και των άλλων βλαχοχωριών των Γρεβενών και της Κόνιτσας (ιδίως η Φούρκα είχε μεγάλο αριθμό πλανόδιων ραφτών) εργάζονταν σ' ευρύτερες περιοχές της Δυτ. Μακεδονίας και Θεσσαλίας ράβοντας τότε στα σπίκτια των πελατών τις παραδοσιακές ελληνικές ενδυμασίες, με πολλά κεντητά μέρη. Και στο Βελεστίνο ήταν φυσικό οι ραφτάδες να προέρχονται κυρίως από τους Περιβολιώτες.

73. Οι σιδεράδες παλαιότερα ήταν και εδώ Γύφτοι, που έφτιαναν κυρίως πυροστιές κ.ά. αντικείμενα, επισκεύαζαν γεωργικά εργαλεία κλπ. Οι ίδιοι ήταν και οργανοπαίκτες, όπως συμβαίνει συνήθως με τους Γύφτους σε πολλές περιοχές. Όταν έπαιζαν στον γενικό χορό στα πανηγύρια, δεν πληρώνονταν, πληρώνονταν όμως μετά, που έπαιζαν στα μαγαζιά. Στα παλαιότερα χρόνια η αμοιβή τους ήταν μια προβατίνα (Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών [στο εξής Κ.Α.], χειρόγραφο 4189, σ. 115-116, Βελεστίνο, συλλογή Βασιλικής Φάτση, 1982).

Συναφές επάγγελμα του χώρου της μεταλλοτεχνίας είναι του «γανωτή» (κασσιτερωτή), που δεν αναφέρεται στον «Οδηγό» του 1916. Και στο Βελεστίνο, όπως στις περισσότερες περιοχές τουλάχιστον της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας, οι γανωτές ή καλαιτζήδες προέρχονταν πρωτίστως από την περιοχή Φιλιατών Θεσπρωτίας, η οποία, όπως είναι γνωστό, έχει ορισμένα χωριά (Μπαμπούρι, Λιάς, Αμπελών κ.ά. χωριά της Μουργκάνας) με ιδιαίτερη εξειδίκευση και πατροπαράδοτη επίδοση στο επάγγελμα του κασσιτερωτή. Βλ. ενδεικτικά Γιώργ. Κονδούρου, Οι καλαντζήδες της Μουργκάνας, Αθήνα 1990. Οι γανωτές όχι μόνο γανώνανε τα διάφορα μαγειρικά κλπ. σκεύη, αλλά και τα επισκεύαζαν, τα μάλωναν, χρησιμοποιώντας καρφιά (χειροποίητα πριτσίνια) και όχι συγκόλληση. Για τους γανωτές στο Βελεστίνο και την τέχνη τους βλ. Κ. Α., χφο 4189, σ. 97, 101.

Αρχικά οι γανωτές ήταν συνήθως πλανόδιοι και τις τελευταίες δεκαετίες οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν μόνιμα στους τόπους όπου συνήθιζαν να δουλεύουν κατά παράδοση. Το ίδιο συνέβη και στο Βελεστίνο, όπως και στο Βόλο, όπου έχουν εγκατασταθεί μερικοί από τους καλαιτζήδες της Θεσπρωτίας (Κ. Α., χφο 4189, σ. 102). Γι' αυτό και δεν αναγράφονται στον Οδηγό του 1916, ούτε στα παλαιότερα Δημοτολόγια του Βελεστίνου, καθώς δεν είχαν ακόμη εγκατασταθεί μόνιμα.

74. Το Βελεστίνο, με τη σημαντική παραγωγή σιτηρών που διέθετε η περιοχή του,

εία 7⁷⁵, υποδηματοποιεία 4, φαρμακείο 1, χρυσοχοεία 2⁷⁶.

ήταν από την τουρκοκρατία σημαντικό σιτεμπορικό κέντρο, στο οποίο συγκεντρώνονταν πολλοί παραγωγοί και έμποροι σιτηρών. Οι σιτέμποροι έρχονταν και από άλλες περιοχές. Η εβδομαδιαία αγορά (παζάρι), που γίνεται εθμικά από τα χρόνια της τουρκοκρατίας, κυρίως αυτό εξυπηρετούσε, τις αγοραπωλησίες των αγροτικών προϊόντων της περιοχής και κυρίως των δημητριακών και των ζώων. Πολλοί από τους περιηγητές και γεωγράφους που επισκέφτηκαν το Βελεστίνο στην τουρκοκρατία αλλά και μετά την απελευθέρωση εξαιρούν τη σημασία του παζαριού στη διακίνηση των αγροτικών προϊόντων της περιοχής και ιδίως των δημητριακών. Τη λειτουργία του παζαριού βοήθησε σημαντικά η γεωγραφική θέση του Βελεστίνου σε σταυροδρόμι του συστήματος των δρόμων της Ανατ. Θεσσαλίας. (Συγκεντρωμένες πληροφορίες για το εβδομαδιαίο παζάρι του Βελεστίνου κατά την τουρκοκρατία βλ. στον Γιά ν ν η Κο ρ δ ά τ ο υ, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, ό.π., σ. 515-521. Για τα μετά την απελευθέρωση χρόνια βλ. αναφορές στους Α δ α μ . Α ν α κ α τ ω μ έ ν ο, Τα νέα όρια της Ελλάδος, ήτοι τοπογραφική και εθνολογική σημειώσεις περί της Θεσσαλίας, εν Αθήναις 1887, σ. 87, Ζ ω σ . Ε σ φ ι γ μ ε ν ί τ η, Περί του Δήμου Φερών, Προμηθεύς, ό.π., σ. 221 κ.ά.).

Φαίνεται ότι από τα χρόνια της τουρκοκρατίας υπήρχε ειδικός χώρος του παζαριού για τα λαχανικά («ζαρζαβατικά»), αν κρίνουμε από την ύπαρξη τότε του τοπωνυμίου «Ζερζεβάτ Παζάρ» (Γ ε ω ρ γ ί ο υ Θε ο φ ί λ ο υ, Βιογραφία Ρήγα του Φεραίου, εκδίδεται υπό Κωνστ. Μ. Παπαθεοδώρου, εν Αθήναις 1896, σ. 11). Η συνήθεια άλλωστε να καθορίζονται συγκεκριμένοι χώροι για την έκθεση κάθε είδους προϊόντων είναι ευρύτατα διαδεδομένη και γνωστή από την τουρκοκρατία στις εμποροπανηγύρεις και εβδομαδιαίες αγορές. Και μετά την απελευθέρωση ο τόπος τελέσεως του εβδομαδιαίου παζαριού του Βελεστίνου λέγεται Λαχανοπάζαρο (Γιά ν ν η Κο ρ δ ά τ ο υ, ό.π., σ. 521), που αποτελεί προφανή συνέχεια του αντίστοιχου τουρκικού τοπωνυμίου.

75. Οι τσαρουχοποιοί (τσαρουχάδες) ήταν κυρίως Βλάχοι Περιβολιώτες. (Για την τσαρουχοποιία και τα άλλα επαγγέλματα στο Περιβόλι βλ. κυρίως Θε ο δ . Σ α ρ ά ν τ η, Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών, ό.π., σ. 56-60). Οι ίδιοι άλλωστε από τους κατοίκους του Βελεστίνου συνήθιζαν να φορούν τσαρούχια (βλ. και Χ ρ . Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, Η πατρίς του Ρήγα, ό.π., σ. 291). Οι τσαρουχάδες και οι υποδηματοποιοί του Βελεστίνου μετά τουλάχιστον από την απελευθέρωση, αλλά όπως φαίνεται και ακόμη νωρίτερα (αν κρίνουμε από τα επαγγέλματα του εκλογικού καταλόγου του 1882, στον οποίο δεν υπάρχουν θυρσοδέψες), προμηθεύονταν τα δέρματα από το Βόλο και τη Μακρυνίτσα, σημαντικό κέντρο θυρσοδεψίας για τη Θεσσαλία παλαιότερα, με εξαγωγές και προς Μακεδονία (Μοναστήρι κ.α.). Βλ. και Α ν δ ρ έ α Κ α ρ κ α β ί τ σ α, Θεσσαλικαί εικόνες. Η πατρίς του Ρήγα, Εστία, Ιανουάρ.-Ιούν. 1892, σ. 139.

Το Βελεστίνο φαίνεται ότι ήταν κέντρο θυρσοδεψίας παλαιότερα, κατά την εποχή της ακμής της βιοτεχνίας στη Θεσσαλία (18ος αι. – αρχές 19ου αι.). Υπήρχε, όπως και σε άλλα κέντρα τέτοιων βιοτεχνιών στον θεσσαλικό χώρο (Λάρισα, Φάρσαλα, Τρίκαλα) και αλλού ιδιαίτερη τοποθεσία για την επεξεργασία των δερμάτων, τα Ταμπάχανα (τουρκ. τοπωνύμιο), όπου ήταν συγκεντρωμένα τα σχετικά εργαστήρια (Ταμπάκικα – αλλού, Κρήτη κλπ.: Ταμπακαριά ή Νταμπακαριά). Τα Ταμπάχανα του Βελεστίνου θρίσκονταν όπου και ο γνωστός ως σήμερα Ταμπακόμυλος, από τα οποία και ονομάστηκε, σε μικρή απόσταση από το Κεφαλόβρυσο. Σήμερα σώζεται σε ερείπια. Βλ. σχετικά Α ι κ α τ .

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1920, έχουμε μια πιο σύντομη καταγραφή των επαγγελμάτων και των επαγγελματιών του Βελεστίνου. Καταγράφονται μόλις δέκα επαγγέλματα⁷⁷: αποικιακά 15 (καταστήματα), ατμόμυλος 1, βαρελοποιεία 2, δικολάβιο 3, εγχώρια προϊόντα (εισαγωγείς – εξαγωγείς) 3, ιατροί 3, ξενοδοχεία ύπνου 3, ξενοδοχεία φαγητού 2, υφάσματα (υφασματέμποροι) 2, χρυσοχοείο 1⁷⁸.

Το 1930, σε νεότερη καταγραφή⁷⁹ των επαγγελματιών, το Βελεστίνο διαθέτει Σύλλογο Οινοπαντοπωλών⁸⁰, καθώς και: αλευρόμυλους 2, αποικιακών κλπ. ειδών εμπορίου καταστήματα 9, αρτοποιεία 3, ιατρούς 3, καφενεία 5, καρποποιεία 2, ξενοδοχεία (φαγητού) 3, ξυλουργείο 1, παντοπωλεία 10, σιδηρουργείο 1, υφάσματα (έμποροι) 3, φαρμακεία 2. Υπήρχαν και ιερείς 2 και εκπαιδευτικοί (διδάσκαλοι – καθηγητές) 6⁸¹.

Πολυμέρου - Καμηλάκη, Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο, ό.π., σ. 173. Η παράδοση δεν μας έχει διασώσει κάποιες σημαντικές πληροφορίες για τη λειτουργία ή τους φορείς τους (Έλληνες ή Τούρκους). Μόνο τα δύο παραπάνω τοπωνύμια απηχούν την παρουσία τους και μια αόριστη μαρτυρία ότι και ο πατέρας του Ρήγα Βελεστινλή ήταν θυροδεύης (Κ.Λ., χφο 4189, σ. 3).

76. Η χρυσοχοΐα υπήρξε παλαιότερα ένα από τα επαγγέλματα, στα οποία οι βλαχόφωνοι Έλληνες της Ηπείρου (ιδιαίτερα του χωριού Καλαρρύτες), Θεσσαλίας (χωριά του Ασπροποτάμου) και Μακεδονίας (Νυμφαίο, Κρούσοβο κ.ά.) είχαν σημαντική επίδοση, ώστε να θεωρείται στον ελληνικό χώρο ως ένα από τα κατ' εξοχήν επαγγέλματα των Βλάχων. Για τη χρυσοχοΐα, τους χρυσοκούς και τους τόπους με ιδιαίτερη επίδοση σ' αυτή την τέχνη βλ. πρόχειρα το άρθρο του Κωνστ. Φαλιτάιτς, Οι πλανόδιοι τεχνίτες στην Ελλάδα, περιοδ. «Ελληνικά Γράμματα», τόμ. Γ' (1928), σ. 8 και κυρίως 10-13 («οι χρυσοκοί»). Στο Περιβόλι υπήρχαν παλαιότερα και πολύ λίγοι χρυσοκοί.

77. Ελληνικός Οδηγός έτους 1920, Αθήναι 1920, έκδ. Κυριέρη-Γιαννοπούλου, σ. 97.

78. Όσοι επαγγελματίες αναφέρονται και στους δυο οδηγούς, εν μέρει συμπίπτουν αριθμητικά. Υπάρχουν όμως και σημαντικές διαφοροποιήσεις, όπως τα καταστήματα αποικιακών, που ενώ το 1916 καταγράφονται μόνο πέντε, μετά τέσσερα χρόνια έχουν ανέλθει στα δέκα πέντε. Πιθανόν στα τελευταία να περιλαμβάνονται και τα παντοπωλεία.

79. Οδηγός της Ελλάδος του έτους 1930 ιδρύθηκε υπό Ν.Ι. Ιγγλέση), Αθήναι, έκδ. Πυρσός, 1930, σ. 1312.

80. Το 1939 λειτουργούσε ο Σύλλογος Παντοπωλών Βελεστίνου (βλ. υποσημείωση 71).

81. Δεν υπάρχουν πια το 1930 χάνια ή ξενοδοχεία ύπνου, κάτι που συμβαίνει ως σήμερα. Φαίνεται ότι η ανάπτυξη των συγκοινωνιών στο μεσοπόλεμο, με την επέκταση και σε ορεινές περιοχές των αυτοκινητοδρόμων, έδωσε το τελικό κτύπημα στο παραδοσιακό επάγγελμα του αγωγιάτη και κατ' επέκταση του πανδοχέα (χαντζή) που είναι άμεσα συναρτημένο μ' αυτό. Βλ. για τους αγωγιάτες του Βελεστίνου και την πτώση και σταδιακή εξαφάνιση του επαγγέλματος τους παρακάτω. Επίσης, σύμφωνα με την καταγραφή, έχουν εκλείψει παλιά επαγγέλματα, όπως του βαρελοποιού, γαλακτοπώλη, ζεμπόρου, καλαθοποιού, κεραμοποιού, σιτεμπόρου, τοκιστή, τσαρουχοποιού, υποδηματοποιού. Δεν μνημονεύονται όμως στον Οδηγό και επαγγέλματα που υπάρχουν ακόμη, όπως του κηπουρού, ράφτη κ.ά., γνωστά από προφορικές μαρτυρίες.

Από την παραπάνω ιστορική αναδρομή στις επαγγελματικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες των Βελεστινιωτών από την απελευθέρωση μέχρι το 1940 προκύπτει, μεταξύ άλλων, ότι με την εγκατάσταση των Βλάχων Περιβολιωτών, κυρίως, και άλλων κατά δεύτερο λόγο, εποίκων αναπτύσσεται ένας ποικίλος και ενδιαφέρων επαγγελματισμός, ο οποίος καλύπτει τις ανάγκες σε προϊόντα και υπηρεσίες της γεωργοκτηνοτροφικής περιοχής Βελεστίνου. Σταδιακά στα ποικίλα επαγγέλματα που αναπτύσσονται μετέχουν και οι ντόπιοι Καραγκούνηδες, γεωργοί και κηπουροί από παράδοση μέχρι το 1881.

*

Στη συνέχεια σε γενικές γραμμές θα παρουσιάσουμε από εθνογραφική άποψη μερικές από τις κυριότερες δραστηριότητες του πρωτογενή, του δευτερογενή και του τριτογενή τομέα της παραδοσιακής οικονομίας του Βελεστίνου.

Από τον *πρωτογενή τομέα*, όπως είναι φυσικό, μεγάλη σπουδαιότητα για το Βελεστίνο, κέντρο της γύρω καθαρά γεωργοκτηνοτροφικής περιοχής, έχει η γεωργία και η κτηνοτροφία.

Η γεωργία αναπτύσσεται στα τσιφλίκια⁸² της περιοχής, τα οποία αμέσως μετά την απελευθέρωση περνούν σταδιακά από τους Τούρκους στα χέρια Ελλήνων (Πηλιορειτών, Βλάχων κ.ά.). Έτσι η καλλιέργεια των σιτηρών εξαρτάται, όπως και επί τουρκοκρατίας⁸³, από τους Έλληνες κολλήγους. Το έτος 1896 η σύνθεση των καλλιεργειών έχει ως εξής: αμπέλια 25 στρέμματα, καπνά 370, κηπευτικά 240 και 2.020 στρέμματα άλλες καλλιέργειες. Υπήρχαν 55.000 στρέμματα με γαίες ανεπίδεκτες καλλιέργειας, 620 στρέμματα δάση και 44.500 στρέμματα γαίες κατάλληλες για καλλιέργεια με άροτρα⁸⁴.

Στην τριετία 1893-1895 σ' ολόκληρο τον Δήμο Φερών είχαν σπαρεί 5.500 στρέμματα με σιτάρι, 3.100 με κριθάρι και μόλις 130 με αραβόσιτο. Υπήρχαν τότε σε χρήση 19 ευρωπαϊκά και 81 εγχώρια άροτρα, που ανήκαν στους καλλιεργητές, όπως και τα 297 αροτριώντα ζώα. Οι γεωργικές οικογένειες ήταν 68 και οι γεωργοί χωρίς άροτρο, οι «παρακεντέδες», 38. Οι κατοικίες των γεωργών ανήκαν στον ιδιοκτήτη (τσιφλικά) και ήταν 99, ενώ οι καλλιεργητές είχαν μόλις δυο ιδιόκτητες κατοικίες⁸⁵.

Το έτος 1900 οι αγρότες της περιοχής Βελεστίνου (Δήμου Φερών) έσπειραν

82. Το 1896 υπήρχαν στο Δήμο Φερών 6 τσιφλίκια εκτάσεως 124.000 στρεμμάτων, από τα οποία 66 χιλιάδες ήταν πεδινές και 58 χιλιάδες ορεινές γαίες (Νίτσας Κολιού, ό.π., σ. 76).

83. Βλ. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. IV, London 1835, σ. 436-437. Πρβλ. Νίτσας Κολιού, ό.π., σ. 15.

84. Νίτσας Κολιού, ό.π., σ. 76.

85. Νίτσας Κολιού, ό.π., σ. 76.

4.864 κοιλιά σιτού που απέδωσαν 28.584 κοιλιά, με κριθάρι 3.500 κοιλιά, που απέδωσαν 30.500 κοιλιά⁸⁶.

Στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας του αιώνα μας η γεωργική παραγωγή του Βελεστίνου αποτελούνταν από τα παρακάτω προϊόντα σε οκάδες: σιτάρι 500.000, βρώμη 130.000, κριθάρι 120.000, κουκιά 200.000, άλλα όσπρια, καπνά και θαμβάκι⁸⁷.

Κυριαρχούν, όπως διαπιστώνουμε, στο χώρο της γεωργίας τα δημητριακά και ακολουθούν τα όσπρια, τα καπνά και το θαμβάκι. Σημαντική όμως από την τουρκοκρατία, όπως αναφέραμε, είναι και η καλλιέργεια κηπευτικών. Ήταν απασχόληση των Καραγκούνηδων⁸⁸ με αξιόλογη παραγωγή όχι μόνο λαχανικών αλλά και φρούτων, χάρις στα τρεχούμενα νερά του Κεφαλόβρυσου. Σταδιακά με την κηπουρική ασχολήθηκαν και Περιβολιώτες, καθώς μερικοί απ' αυτούς στράφηκαν και στη γεωργία, αφού αγόρασαν κτήματα⁸⁹.

Ο Βόλος υπήρξε το κυριότερο κέντρο καταναλώσεως οπωρολαχανικών του Βελεστίνου, απ' όπου μεταφέρονταν με κάρα⁹⁰. Από τον Βόλο επίσης μεταφέρονταν συχνά, με καϊκία, σε μεγαλύτερες αγορές και κυρίως στον Πειραιά.

Η κτηνοτροφία, σημαντική ήδη από την εποχή της τουρκοκρατίας, όπως προαναφέρθηκε, εξακολούθησε και μετά το 1881 να αποτελεί τον δεύτερο μεγάλο κλάδο της πρωτογενούς παραγωγής του Βελεστίνου. Όπως σημειώνει ο Ν. Γεωργιάδης⁹¹ «τον χειμώνα οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου (Φερών) και του Βελεστίνου διπλασιάζονται, κατερχομένων εις τας χειμερινάς νομάς των Βλάχων εκ των ηπειρωτικών ορέων, εκ των οποίων πλείστοι από τους χρόνους της προσαρτήσεως κατοικούσι διαρκώς εν Βελεστίνω».

Οι Περιβολιώτες του Βελεστίνου μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες⁹²

86. Νίτσαζ Κολιού, ό.π., σ. 87-88.

87. Ελληνικός Οδηγός έτους 1920, ό.π., σ. 97.

88. Ορισμένες οικογένειες είχαν αποκτήσει τη φήμη πολύ καλών κηπουρών.

89. Σήμερα η κηπουρική έχει περιοριστεί, καθώς οι νέοι στρέφονται κυρίως σε σύγχρονα επαγγέλματα, δουλεύουν στα εργοστάσια της γύρω περιοχής ή σπουδάζουν. Έτσι κατά κύριο λόγο ηλικιωμένοι κηπουροί εξακολουθούν αυτό το πατροπαράδοτο γεωργικό επάγγελμα του τόπου (βλ. και Κ.Λ., χφσ 4189, σ. 1). Αντίθετα σημαντική μπορεί να θεωρηθεί σήμερα η φρουτοπαραγωγή. Για τη δενδροκαλλιέργεια στο Βελεστίνo παλαιότερα και τις προσπάθειες που έγιναν για τη διάδοσή της στη Θεσσαλία βλ. Νίτσαζ Κολιού, ό.π., σ. 75.

90. Κατά την τουρκοκρατία οι Τούρκοι κηπουροί μετέφεραν τα προϊόντα τους, λαχανικά και οπωρικά, στην αγορά του Βόλου φορτωμένα σε γαϊδούρια (εφημ. «Αιών» Αθηνών, αρ. φύλλ. 3504, 31-3-1881, σ. 1).

91. Η Θεσσαλία, Βόλος 1894 (εκδ. Β'), σ. 151. Βλ. και Α. J. B. Wace - M. S. Thompson, Οι νομάδες των Βαλκανίων, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 175.

92. Βλ. και Γιά ν ν η Κο ρ δ ά τ ο υ, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, ό.π., σ. 494, 509-510, όπου γίνεται λόγος για θερινά βοσκοτόπια των Βλάχων του Βελεστίνου στο

ήταν μεγάλοι κτηνοτρόφοι (τσελιγκάδες) με εκατοντάδες γιδοπροβάτων ο καθένας⁹³. Σήμερα έχουν μείνει λίγοι⁹⁴.

Η μεγάλη ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και η παραχείμαση δεκάδων χιλιάδων ζώων στην περιοχή Βελεστίνου είχαν ως συνέπεια τη μεγάλη εξάπλωση και της ζωοκλοπής⁹⁵, που φαίνεται ότι για μακρές περιόδους μετά την απελευθέρωση ήταν πληγή του τόπου⁹⁶.

Από τον *δευτερογενή τομέα* της οικονομίας θα αναφερθούμε κυρίως στα επαγγέλματα του μυλωνά και του κτίστη, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα υπόλοιπα βιοτεχνικά επαγγέλματα, που διευρύνονται αριθμητικά στην περίοδο 1881-1940, στερούνται ενδιαφέροντος.

Οι μυλωνάδες του Βελεστίνου, τουλάχιστον μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, είναι κατά το μεγαλύτερο ποσοστό Μακεδόνες⁹⁷, Βλάχοι και Ηπειρώτες (Ζαγορίσιοι)⁹⁸, γεγονός που συνδέεται με την κατά

Πήλιο και τον Κίσαβο. Βλ. και σ. 407 (βοσκοτόπια γιδιών στην παλιά Μιτζέλα στο Ανατ. Πήλιο).

93. Ο αριθμός των προβάτων του Περιβολίου μέχρι το 1877 αυξήθηκε τόσο πολύ, ώστε τα θερινά λιβάδια του χωριού να μην τα χωρούν (A. J. Wace - M. S. Thompson, ό.π., σ. 175).

Το 1896 τα αιγοπρόβατα που ανήκαν σε καλλιεργητές του Βελεστίνου ανέρχονταν σε 6.550 και τα μεγάλα ζώα σε 518. Τα ζώα όμως που ανήκαν σε ενοικιαστές των βοσκοτόπων της περιοχής, δηλ. σε Βλάχους κτηνοτρόφους, ήταν 28.000 γιδοπρόβατα και 790 μεγάλα ζώα (Νίτσας Κολιού, Τα Βελεστινώτικα, ό.π., σ. 76).

94. Απ' αυτούς ελάχιστοι εξακολουθούσαν μέχρι πρόσφατα να ανεβάζουν το καλοκαίρι τα κοπάδια τους στις θερινές βοσκές του Περιβολίου, συνεχίζοντας τη μακρόχρονη ημινομαδική παράδοση (Χρ. Παπαζήση, Οι Βλάχοι του Βελεστίνου, ό.π., σ. 46).

95. Βλ. Νίτσας Κολιού, Τα Βελεστινώτικα, ό.π., σ. 46-47. Ο τοπικός τύπος της Θεσσαλίας και κυρίως του Βόλου τις πρώτες μεταπελευθερωτικές δεκαετίες δημοσιεύει συχνά ειδήσεις για φαινόμενα ζωοκλοπής, καθώς και ληστείας, στην περιοχή Βελεστίνου.

96. Το 1891 ο υποψήφιος Δήμαρχος Φερών Δ. Π. Γιαννόπουλος δημοσίευσε προκήρυξη, στην οποία, μεταξύ άλλων προεκλογικών εξαγγελιών του, υποσχόταν κυρίως ότι θα φροντίσει αποτελεσματικά «Περί αυστηράς και δραστηρίας καταδιώξεως των εγκληματών εν γένει και ιδία της ζωοκλοπής, ήτις είναι η καταστρεπτικωτέρα μάστιξ του Δήμου» (Νίτσας Κολιού, ό.π., σ. 57-58).

Δεν ήταν σπάνιες οι προστριβές μεταξύ Καραγκούνηδων και Βλάχων του Βελεστίνου, εξ αιτίας των χειμερινών κοινοτικών βοσκοτόπων, με αποκορύφωμα το φόνο του αντιπροέδρου της Κοινότητας Κυρ. Βισθίκη το 1927 από Βλάχους κτηνοτρόφους που ήθελαν να νέμονται ανεξέλεγκτα την περιοχή για τα κοπάδια τους. (Βλ. Νίτσας Κολιού, ό.π., σ. 121-128).

97. Από τον Πεντάλοφο, το μεγαλύτερο και σπουδαιότερο «μαστοροχώρι» της Δυτικής Μακεδονίας, και κυρίως από το Περιθόλι. Βλ. Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο, ό.π., σ. 176, 197-199.

98. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, ό.π., σ. 197-199.

παράδοση επαγγελματική εξειδίκευση των κατοίκων ορισμένων ελληνικών τόπων. Ως μυλωνάδες αναφέρονται και είναι γνωστοί ιδιαίτερα οι κάτοικοι χωριών της περιοχής Καστοριάς⁹⁹ και του Βοΐου¹⁰⁰, καθώς και οι Ζαγορίσιοι και οι Βλάχοι. Ιδιαίτερα στο Βελεστίνο, οι Βλάχοι που εγκαταστάθηκαν ασχολήθηκαν με τους μύλους και την επεξεργασία των υφαντών, εξαιτίας της ιδιαίτερης επίδοσης του γυναικείου πληθυσμού τους στην υφαντική. Τα υφαντά (χράμια, γιάμπολες, κιλίμια, φλοκάτες κλπ.) απαιτούσαν περαιτέρω κατεργασία στις νεροτριβές¹⁰¹.

Η ενοικίαση των νεροτριβών γινόταν, τουλάχιστον μετά το 1881, με τη σύνταξη επίσημου συμφωνητικού στο Συμβολαιογραφείο Φερών με την παρουσία μαρτύρων¹⁰².

Οι μυλωνάδες του Βελεστίνου ήταν είτε ιδιοκτήτες των μύλων είτε ενοικιαστές. Σε ορισμένες περιπτώσεις δύο ή και περισσότεροι μύλοι ανήκαν στον ίδιο ιδιοκτήτη¹⁰³.

Μερικοί μυλωνάδες, όπως οι Μιχουλίτσης (Βλάχος), Μπαλαμότης (Βλάχος), Παπαγιώτου (Ζαγορίσιος), Παπαστεργίου (Ζουπανιώτης), Τσουμπέκος (Βλάχος), υπήρξαν ιδιοκτήτες ενός ή περισσότερων μύλων, σχεδόν αμέσως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Οι περισσότεροι αγόρασαν τα εργαστήρια από Τούρκους ιδιοκτήτες, όντας οι ίδιοι μυλωνάδες – ενοικιαστές μύλων στην περιοχή. Εξαιρέση αποτελούν οι αδελφοί Γιαννόπουλοι¹⁰⁴ από το Άργος, που αμέσως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας έρχονται με το πελοποννησιακό επιχειρηματικό πνεύμα και αγοράζουν από τους Τούρκους ένα μύλο, τον μετατρέπουν σε υδροατμόμυλο και δημιουργούν την πρώτη βιομηχανική μονάδα μεταποίησης των δημητριακών στην περιοχή.

Είναι γνωστό ότι οι πρώτοι ατμόμυλοι που λειτούργησαν κατά τη δεκαετία του 1860 στα σημαντικότερα αστικά κέντρα της Ελλάδος, Αθήνα, Πειραιά, Πάτρα, Ερμούπολη, δεν ξεπερνούν τους 10¹⁰⁵. Περιπτώσεις εξέλιξης νερόμυλων σε εργοστάσια με την εναλλαγή υδραυλικής ενέργειας και ατμού είναι ελάχιστες

99. Μελέτη μας με θέμα: «Οι μετακινούμενοι μυλωνάδες της Καστοριάς» είναι έτοιμη προς δημοσίευση.

100. Βλ. Αλεξ. Μπακαϊμη, Οι νερόμυλοι στη ζωή και τη λαογραφία της επαρχίας Βοΐου. Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ιστορίας – Λαογραφίας – Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 129-141.

101. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο, ό.π., σ. 204.

102. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, ό.π., σ. 204, όπου και για τους όρους των μισθωτηρίων. Συμφωνητικά πώλησεως και ενοικιάσεως μύλων βλ. σ. 209 κ.ε.

103. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, ό.π., σ. 204.

104. Βλ. γι' αυτούς Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, ό.π., σ. 181 κ.ε. (κυρίως σ. 183-185).

105. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, ό.π., σ. 181.

(1884 στην Άνδρο, μύλος Εμπειρικού). Έτσι ο ατμοϋδρόμυλος του Βελεστίνου προηγείται.

Το 1882, λοιπόν, στο Βελεστίνο οι δυο Αργείοι αδελφοί Γιαννόπουλοι θα ξεκινήσουν μια βιομηχανία, η οποία θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην τοπική οικονομική και κοινωνική ζωή στα 90 χρόνια λειτουργίας της. Η μονάδα αυτή υπήρξε η μόνη βιοτεχνία του Βελεστίνου που εξελίχθηκε ραγδαία σε σημαντική για τον τόπο βιομηχανία, ικανή να εφοδιάσει με τα προϊόντα της ευρύτερες αγορές.

Οι κτίστες, οι οποίοι είναι δημότες του Βελεστίνου την περίοδο που μελετούμε, είναι λίγοι και όχι όλοι ντόπιοι. Και αυτό γιατί το Βελεστίνο, ως πεδινός γεωργοκτηνοτροφικός κατ' εξοχήν οικισμός από την τουρκοκρατία, δεν ανέπτυξε τοπική οικοδομική παράδοση.

Από την προφορική παράδοση γνωρίζουμε ότι κτίστες («πετράδες») από τα ονομαστά μαστοροχώρια της Δυτ. Μακεδονίας είτε εγκαταστάθηκαν για μικρά ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, ή και μόνιμα, στο Βελεστίνο και την περιοχή του, είτε έρχονταν και εργάζονταν εποχικά κατά τη γνωστή συνήθεια των παλαιών πλανόδιων τεχνιτών.

Από το Ζουπάνι (τον σημερινό Πεντάλοφο Βοΐου), μεγάλο σε πληθυσμό και σε σπουδαίους τεχνίτες μαστοροχώρι της Πίνδου στην επαρχία Βοΐου, εγκαταστάθηκαν οι αδελφοί Ζουπανιώτες, όπως ονομάστηκαν εδώ. Ήταν οικογένεια σπουδαίων κτιστών, σύμφωνα με την τοπική συλλογική μνήμη των παλαιότερων Βελεστινιωτών. Αρχικά έρχονταν και εργάζονταν κι αυτοί εποχικά, αργότερα εγκαταστάθηκαν μόνιμα αγοράζοντας ένα νερόμυλο, οικόπεδα και μαγαζιά στο κέντρο του Βελεστίνου, καθώς και κτήματα (κήπους) στην περιοχή. Έτσι με διορατικότητα και επιχειρηματικό πνεύμα από μαστόροι, κουβαλώντας τα φτωχά οικοδομικά τους εργαλεία και κυρίως την πλούσια τεχνική παράδοση της ιδιαίτερης πατρίδας τους στην οικοδομική, εξελίχτηκαν από απλοί κτίστες σε ευκατάστατους μυλωνάδες και κτηματίες. Η μετεξέλιξη αυτή από το επάγγελμα του κτίστη σ' αυτό του μυλωνά, του κτηματία-γεωργού κ.ά., προς επαγγέλματα δηλαδή πιο προσοδοφόρα και λιγότερο κοπιαστικά από του κτίστη, είναι φαινόμενο όχι σπάνιο στα νεότερα χρόνια και μέχρι την τελευταία φράση του παραδοσιακού επαγγέλματος τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.

Στο Βελεστίνο υπήρχε μέχρι πρόσφατα μικρή παροικία κτιστών από το Λέχοβο, το γνωστό μαστοροχώρι της Φλώρινας, με τους πολυάριθμους κτίστες από την τουρκοκρατία ως σήμερα. Οι Λεχοβίτες μαστόροι κατοικούσαν συγκεκριμένοι σε μια κυρίως περιοχή της κωμοπόλεως¹⁰⁶.

Οι α γ ω γ ι ά τ ε ς ή «κιρατζήδες», όπως είναι περισσότερο γνωστοί ιδιαίτερα

106. Κτίστες στο Βελεστίνο δούλεψαν ή και εγκαταστάθηκαν και από άλλες περιοχές, κυρίως από την Ήπειρο (Τετράκωμο κλπ.).

στη Θεσσαλία, Μακεδονία και Ήπειρο¹⁰⁷, είναι από τα πιο σημαντικά και ενδιαφέροντα παραδοσιακά επαγγέλματα του *τομέα των υπηρεσιών* στην ηπειρωτική Ελλάδα. Και αυτό όχι μόνο επειδή συνδέεται στενά με ένα πλήθος συναφών επαγγελμάτων (χαντζήδες, πεταλωτές, σαμαράδες, κτηνοτρόφοι, ύφανση σαμαροσκουτιού κ.ά.), με τις συγκοινωνίες και τις επικοινωνίες του χερσαίου ελληνικού χώρου μέχρι τον μεσοπόλεμο, αλλά και επειδή υπηρετεί τον επισιτισμό και την οικονομική γενικότερα λειτουργία του ηπειρωτικού και ιδιαίτερα του ορεινού χώρου μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες. Επί πλέον είναι ένα από τα λίγα επαγγέλματα, στα οποία μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις επιδράσεις και τις αλλαγές που επέφεραν οι διαφοροποιήσεις των ιστορικοπολιτικών και των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, η τεχνολογική εξέλιξη και τα μεγάλα κρατικά συγκοινωνιακά έργα.

Αγωγιάτες στο Βελεστίνο ήταν οι Βλάχοι Περιβολιώτες, οι οποίοι από αιώνες, όπως και οι κάτοικοι των άλλων βλαχοχωριών της Βόρ. Πίνδου, παράλληλα με την ημινομαδική κτηνοτροφία εργάστηκαν συστηματικά στις μεταφορές ανθρώπων και παντοειδών προϊόντων στον ελληνικό χώρο (και ευρύτερα στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη κατά την τουρκοκρατία)¹⁰⁸. Αντίθετα, οι ντόπιοι Καραγκούνηδες δεν υπήρξαν ποτέ αγωγιάτες. Είχαν αναπτύξει όμως το επάγγελμα του αμαξηλάτη-καραγωγέα στο Βελεστίνο και σε άλλα χωριά της γύρω περιοχής¹⁰⁹.

Οι Περιβολιώτες, όπως και οι άλλοι βλαχοφώνοι που εξίσου μ' αυτούς ασχολήθηκαν με τον αγωγιατισμό¹¹⁰, παράλληλα προς την κτηνοτροφία και

107. Βλ. και Κ. Φαλτάιτς, Τα τελευταία ελληνικά караβάνια (λαογραφικόν σημείωμα). Ημερολόγιον «Το Ελληνικόν Έτος», έτ. Β' (1930), σ. 280.

108. Βλ. και Λένιας Γουργιώτη, Οι Περιβολιώτες κираτζήδες του Βελεστίνου, ό.π., σ. 117-133, Κώστα Κρυστάλλη, Οι Βλάχοι της Πίνδου. Άπαντα. Πρόλογος – εισαγωγή – επιμέλεια: Γ. Βαλέτα, Αθήνα 1959, σ. 479 κ.ε.

109. Η χρήση του κάρου στην ευρύτερη περιφέρεια Βελεστίνου, όπου βοηθεί γι' αυτό το ομαλό έδαφος και η επίκαιρη θέση του τόπου στο δίκτυο των συγκοινωνιών, είναι γνωστή από την τουρκοκρατία. Έτσι στο γειτονικό χωριό Αρμένιο το 1882 σε σύνολο 139 ανδρών κατοίκων υπάρχουν 14 αμαξηλάτες, δηλ. ποσοστό 10% περίπου (Εκλογικός κατάλογος του Δήμου Αρμενίου της επαρχίας Λαρίσης του νομού Λαρίσης, καταρτισθείς μετά την εν έτει 1882 γενομένην αναθεώρησιν αυτού, εν Λαρίση τη 14 Φεβρουαρίου 1883, σ. 1-7), ενώ στο επίσης γειτονικό Χατζόμπαση το ίδιο έτος από τους 59 άνδρες κατοίκους 7 είναι караγωγείς (Εκλογικός κατάλογος, ό.π., εν Λαρίση 9 Απριλ. 1883, σ. 1-3), δηλ. το 11,8%. Το ίδιο συμβαίνει σε μικρότερο ποσοστό και σε άλλα χωριά, ιδιαίτερα του τέως Δήμου Αρμενίου, στα οποία η εντελώς επίπεδη διαμόρφωση του εδάφους επέτρεπε ευρεία χρήση κάρων και αμαξών.

Παράλληλα με το επάγγελμα του αμαξηλάτη-καραγωγέα αναπτύσσεται στα νεότερα χρόνια και σε μικρότερο βαθμό και αυτό του καροποιού. Από το παλαιό Δημοτολόγιο του Βελεστίνου σημειώσαμε παραπάνω την ύπαρξη τριών καροποιών.

110. Βλ. ενδεικτικά A. J. B. Wace – M. S. Thompson, The Nomads of the

ποικίλες βιοτεχνίες, εξέτρεφαν μεταφορικά ζώα, μουλάρια ιδίως και άλογα, για να εξυπηρετήσουν αρχικά τις μεγάλες μεταφορικές ανάγκες των ημινομαδικών κτηνοτροφικών τους μετακινήσεων, πού ήταν συχνές, κοπιαστικές και μακρινές προς τις θερινές και χειμερινές βοσκές. Έτσι από τα χρόνια της τουρκοκρατίας στους βλαχόφωνους μεταβυζαντινούς οικισμούς της Πίνδου αναπτύχθηκε το επάγγελμα του «κιρατζή».

Τα παλαιότερα караβάνια των Περιβολιωτών (18ο-19ο αι.) ταξίδευαν σε πολύ μακρινές για τα δεδομένα της τότε εποχής περιοχές, βγαίνοντας έξω από τα όρια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, με κατεύθυνση κυρίως προς την Κεντρική Ευρώπη: Ουγγαρία (Βουδαπέστη κ.α.), Αυστρία (Βιέννη, Τεργέστη κ.α.), Γερμανία, μεταφέροντας βιοτεχνικά προϊόντα της Ελλάδας και της νότιας Βαλκανικής γενικά προς τις παραπάνω χώρες¹¹¹.

Πριν από τα μέσα του 19ου αιώνα, με την τεχνολογική ανάπτυξη της Ευρώπης και την ανάλογη πρόοδο των συγκοινωνιών και μετά την οικονομική παρακμή των βιοτεχνικών κοινοτήτων του ορεινού κυρίως χώρου στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα, οι μεταφορικές δραστηριότητες των Περιβολιωτών¹¹² και των άλλων αγωγιάτων των μεγάλων αποστάσεων (Δυτικο-Μακεδόνων, Ηπειρωτών και μάλιστα Ζαγορίσιων και ορεινών Θεσσαλών) περιορίστηκαν στον ελληνικό χώρο και τη Βαλκανική. Φτάνουν μέχρι τη Σερβία, Αλβανία, Βουλγαρία και Ρουμανία¹¹³. Συγχρόνως με τα μικρότερα ταξίδια πολλοί ασχολού-

Balkans, London 1914 (και 1972) και ελληνική μετάφραση, ό.π., Θεσ/νίκη 1989, Victor Bégard, Τουρκία και Ελληνισμός (οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες- Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι), μετάφρ. Μ. Λυκούδη, εισαγωγή-σχόλια Θ. Πυλαρινού, Αθήνα, εκδ. Τροχαλία, 1987, σ. 179-180, 186, Κ. Φαλτάιτς, Οι Βλάχοι της Ελλάδος, περιοδ. «Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια», αρ. φύλλου 150, 30 Σεπτεμβρίου 1928, σ. 5-6, όπου για τα επαγγέλματα των Βλάχων γενικότερα.

111. Βλ. Λένιας Γουργιώτη, Οι Περιβολιώτες κιρατζήδες του Βελεστίνου, ό.π., σ. 119 και γενικότερα Θεόδ. Νάτσινα, Οι Μακεδόνεςπραματευτάδες εις τας χώρας Αυστρίας και Ουγγαρίας, Θεσσαλονίκη 1939. Υπάρχουν πληροφορίες από την προφορική παράδοση ότι Περιβολιώτικα караβάνια έχουν φθάσει μέχρι την Ισπανία.

112. Για τα είδη που διακινούσαν βλ. Λένιας Γουργιώτη, ό.π., σ. 120. Μετέφεραν και πλήθος ποικίλων άλλων προϊόντων, γεωργικών, βιοτεχνικών κλπ. από τους τόπους παραγωγής στους τόπους καταναλώσεως. Έτσι π.χ. μετέφεραν τακτικά και πουλούσαν στα νεότερα χρόνια, μέχρι το μεσοπόλεμο αλλά και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, κάστανα, ελιές και μήλα του Πηλίου και της Αγιάς, χαρούπια κ.ά. φρούτα στα χωριά του Θεσσαλικού κάμπου και των βουνών, καθώς και σε χωριά του Δομοκού, με αφητηρία το Βελεστίνo. Έκαναν και ανταλλαγές είδος με είδος, ανάλογα με τα προϊόντα κάθε τόπου.

113. Στην περίοδο μετά το 1881 από τα ταξίδια των Περιβολιωτών αγωγιάτων στη Βαλκανική τα πιο συνηθισμένα ήταν στην Αλβανία, όπου πήγαιναν τακτικά μεταφέροντας κυρίως κτηνοτροφικά προϊόντα, αλάτι κλπ. στο Μπεράτι, την Αυλώνα και άλλα εμπορικά κέντρα. Και οι Σαμαρινιώτες αγωγιάτες συνήθιζαν να ταξιδεύουν προς την

νται τους θερινούς μήνες και με τη μεταφορά οικοδομικής ξυλείας, καυσόξυλων και ξυλοκάρβουνων από τα βουνά και τις ημιορεινές περιοχές που στερούνταν δρόμων προς τους κάμπους και τις παραλίες της Θεσσαλίας και Μακεδονίας. Από εκεί θα φορτωθούν σε τραίνα ή καϊκια¹¹⁴ (αργότερα και σε αυτοκίνητα).

Τα παλαιότερα κυρίως χρόνια οι αγωγιάτες κάνουν σχεδόν αποκλειστικά μεταφορές με κόμιστρο (το αγώι). Ανάλογα με τις ανάγκες των εμπορών διαμορφώνουν τα δρομολόγια τους. Συχνά στα νεότερα χρόνια και οι Περιβολιώτες κिरατζήδες υποχρεώνονται να κάνουν συγχρόνως και τους εμπορους, πλανόδιους από χωριό σε χωριό, από τόπο σε τόπο. Και αυτό συμβαίνει, διότι, αφενός, ο γεωγραφικός χώρος όπου εργάζονται περιορίζεται σημαντικά, μετά την αλλαγή των πολιτικών συνθηκών και τους φραγμούς των συνόρων των εθνικών κρατών της Βαλκανικής, τα οποία δημιουργούνται στη θέση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, και, αφετέρου, επειδή επέρχεται στενότης εργασιών εξαιτίας της τεχνολογικής εξέλιξης των συγκοινωνιών, όπως προαναφέραμε. Στην τελευταία φάση του επαγγέλματος, στον 20ό αιώνα, πολλοί περιέπεσαν σε απλούς γυρολόγους, που περιφερόμενοι σε διάφορα χωριά πουλούν ποικίλα γεωργικά κυρίως προϊόντα (βλ. και υποσημείωση 112 και Λένας Γουργιώτη, Οι Περιβολιώτες κिरατζήδες του Βελεστίνου, ό.π., σ. 123).

Τα караβάνια των μεγάλων αγωγιατών του Περιβολίου κατά την ακμή του επαγγέλματος τον 18ο και 19ο αιώνα ήταν οργανωμένα όχι μόνο για οικονομικούς λόγους, αλλά και για λόγους ασφαλείας και προστασίας της συνοδείας του караβανιού από τη ληστεία, φαινόμενο σχεδόν συνεχές και ενδημικό στη χερσαία Ελλάδα, ιδιαίτερα την κεντρική και βόρεια, όπου εργάζονταν οι Περιβολιώτες, μέχρι τον μεσοπόλεμο.¹¹⁵

Αλβανία και άλλες περιοχές των Βαλκανίων. (Βλ. και Αποστ. Βακαλοπούλου, Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 402).

114. Ο παλιός κिरατζής Δημήτρης Γιάτσος (γεννήθηκε το 1900) συχνά στο μεσοπόλεμο έκανε μεταφορές κάρβουνων από την ορεινή περιοχή του Αλμυρού, όπου λειτουργούσαν τότε εκατοντάδες καμίνια, στον τόπο που του ζητούσε κάθε καρβουνέμπορος, συνήθως στην παραλία Αλμυρού. Σχημάτιζε ομάδα (καραβάνι) μαζί με άλλους 10-15 αγωγιάτες, με 60-70 μουλάρια σύνολο. Το караβάνι έκανε ένα δρομολόγιο την ημέρα. Κάθε κिरατζής διέθετε 5-6 μουλάρια και δούλευαν εκεί πολλούς μήνες το καλοκαίρι (Κ.Λ., χφο 4189, σ. 35-36). Στα νεότερα χρόνια ασχολούνταν και με μεταφορές οικοδομικών και άλλων υλικών σε μεγάλα δημόσια έργα.

115. Συνήθως μεταξύ των αγωγιατών-μελών του караβανιού υπήρχαν και οπλισμένοι νέοι. (Βλ. σχετικά και Θεοδ. Σαράντη, Το χωριό Περιβόλι, ό.π., σ. 59, όπου γίνεται λόγος και για ιδιαίτερη αδυναμία των Περιβολιωτών στα όπλα). Φρόντιζαν επίσης πολλοί αγωγιάτες μετά από συνεννόηση να αναχωρήσουν μαζί με άλλους για ένα ταξίδι, ώστε να σχηματίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο караβάνι, που να είναι δύσκολο να προσβληθεί από ληστές, οι οποίοι καιροφυλακτούσαν, ιδίως στις ορεινές διαβάσεις. Ο τοπικός τύπος της Θεσσαλίας, Μακεδονίας και Ηπείρου βρίθκει από επεισόδια ληστειών,

Συνήθως συγγενικές οικογένειες συνεταιρίζονταν για να δημιουργήσουν σημαντικό карабάνι, όπως, για παράδειγμα, οι Σαρανταίοι (οικογ. Σαράντη) με τους Σαβθανακαίους (οικογ. Σαβθανάκη), που ήταν εξαδέλφια με карабάνι που διέθετε 50-80 ζώα. Δούλευαν συντροφικά.

Το карабάνι είχε αρχηγό τον «καποκαρβανάρη» ή «καποκαρβάνη» (αρχιαγωγιάτη) ο οποίος κανόνιζε τις εργασίες, τις συναλλαγές, τα δρομολόγια και γενικά την όλη λειτουργία και το συντονισμό δράσης του карабανιού¹¹⁶.

Κάθε καποκαρβανάρης είχε στο карабάνι και 5-6 ζώα, μουλάρια, για τη μεταφορά των αγωγιατών και του κριθαριού για τα ζώα κι ένα άλογο («μπενέκι») που το καβαλίκευε.

Οικογένειες σημαντικών αγωγιατών ήταν εκτός από τις παραπάνω οι Γκουμαίοι (Γκούμας), Καλογηραίοι (Καλόγηρος), Βρακαίοι (Βράκας), Μισαίοι (Μίσιος) κ.ά.

Οι κираτζήδες του Βελεστίνου την άνοιξη άφηναν τις οικογένειές τους και αναχωρούσαν, μόλις το επέτρεπε ο καιρός, για τα ταξίδια τους. Στις αρχές του 20ού αιώνα ξεκινούσαν την άνοιξη, π.χ. για την Ηγουμενίτσα και την Αλβανία, δουλεύοντας στη μεταφορά λαδιού από την πρώτη μέσω Ιωαννίνων προς Αλβανία, όλο το καλοκαίρι¹¹⁷.

Κάθε οικογένεια των Βλάχων του Βελεστίνου είχε για τα μεταφορικά ζώα το δικό της ιδιαίτερα σημάδι στις κουβέρτες, τα χράμια, τα δισάκια και τον τρουβά των ζώων, το οποίο κληρονομούσαν μόνο τα αρσενικά μέλη της. Έτσι διακρίνονταν τα Περιβολιώτικα карабάνια στους τόπους που ταξίδευαν από τους συγχωριανούς τους ή άλλους γείτονες τους Βλάχους αγωγιατές που θα τα συναντούσαν¹¹⁸.

Οι Περιβολιώτες αγωγιατές ανανέωναν τα ζώα τους αγοράζοντας κατά καιρούς από τη Μονή Αγίου Νικάνορος (Ζάμπορδας) Γρεβενών μικρόσωμα και σκληραγωγημένα μουλάρια, που είχαν μεγάλη αντοχή στους δύσβατους ορεινούς ημιονικούς δρόμους. Καλά μουλάρια, φημισμένα στα εμπορικά πανηγύρια της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας, αγόραζαν και από την Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή) της Θράκης.

Η ζωή, τα δρομολόγια, τα μεταφερόμενα είδη, η ενδυμασία και διατροφή, τα σύνεργα που έχουν μαζί τους στο ταξίδι, η διαμονή σε χάνια και карабάν

στα οποία έπεσαν θύματα αγωγιατές, συχνά μάλιστα κατά τη μετάβαση ή επιστροφή τους από γνωστές εμποροπανηγύρεις ή και εβδομαδιαίες αγορές. Για τη ληστεία στη Βόρεια Θεσσαλία και την Πιερία έχουμε δύο μελέτες έτοιμες για δημοσίευση, τις οποίες παρουσιάσαμε σε συνέδρια στην Ελασσόνα (Συνέδριο Ολύμπου) και τη Θεσσαλονίκη (Συνέδριο Σαρακατσάνων) αντίστοιχα.

116. Κ.Λ., χφο 4189, σ. 129. Αλλού λέγεται και καρβανάρης ή αρχικαρ(α)βανάρης. (Βλ. και Κώστα Κρυστάλλη, Άπαντα, ό.π., σ. 479).

117. Κ.Λ., χφο 4189, σ. 343-344, 346-347.

118. Κ.Λ., χφο 4189, σ. 125-126. Ανάλογα διακριτικά είχαν στα υφαντά των ζώων τους και οι αγωγιατές των άλλων Βλαχοχωριών της Βόρ. Πίνδου.

σεράγια παλαιότερα, οι οικονομικές δραστηριότητες και συναλλαγές, η οργάνωση των κिरατζήδων του Περιβολίου¹¹⁹ και των άλλων ορεινών κυρίως κοινοτήτων του ελληνικού χώρου, Βλάχων και μη, οι σχέσεις τους με κτηνοτρόφους, λαθρεμπόρους και ληστές, καθώς και ο πλούτος των ανεκδότων, των ευτραπέλων διηγήσεων και προπαντός του πλήθους των αργόσυρτων και υποβλητικών τραγουδιών τους¹²⁰, αποτελούν εκτεταμένο πεδίο έρευνας, που ξεφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας εργασίας¹²¹. Έτσι, πριν τελειώσουμε την αναφορά μας στους Βλάχους αγωγιάτες του Βελεστίνου, θα περιοριστούμε σε λίγες ακόμη παρατηρήσεις.

Η αρχή περιορισμού και παρακμής του επαγγέλματος του κिरατζή συμπίπτει χρονικά με τη μόνιμη χειμερινή εγκατάσταση των Περιβολιωτών στο Βελεστίνο κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Μετά την αλλαγή των πολιτικών συνθηκών με την απελευθέρωση, ακολουθεί τώρα η αλλαγή και των οικονομικών και συγκοινωνιακών συνθηκών στη Θεσσαλία με τη λειτουργία των Θεσσαλικών Σιδηροδρόμων από το 1884¹²². Οι αγωγιάτες όμως του Βελεστίνου εξακολουθούν να ανθίστανται και μέχρι το μεσοπόλεμο, παρά την εισβολή στο χώρο τους και του αυτοκινήτου μετά το σιδηρόδρομο. Έτσι μέχρι το 1940 περίπου υπήρχαν στο Βελεστίνο αρκετές εκατοντάδες μουλάρια¹²³, δεδομένου ότι όλα σχεδόν τα σπίτια των θλαχοφώνων κατοίκων του είχαν μέχρι τότε από πέντε ή και περισσότερα μεταφορικά ζώα¹²⁴.

119. Για τη ζωή και τη δραστηριότητα των Περιβολιωτών κिरατζήδων στο τέλος του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού βλ. Λένας Γουργιώτη, Οι Περιβολιώτες κिरατζήδες του Βελεστίνου, ό.π., σ. 123 κ.ε.

120. Έχουμε συγκεντρώσει τώρα και δεκαπέντε χρόνια πλούσιο φιλολογικό λαογραφικό υλικό, διηγήσεις, ανέκδοτα και κυρίως τραγούδια των κिरατζήδων της Δυτικής Μακεδονίας και προ παντός της γειτονικής στο Περιβόλι Αβδέλλας Γρεβενών, το οποίο σκοπεύουμε να δημοσιεύσουμε με σχετικά σχόλια.

121. Διάγραμμα των επί μέρους θεμάτων που αφορούν το επάγγελμα του αγωγιάτη βλ. Στεφ. Δ. Ημέλλου - Αικ. Πολυμέρου - Καμηλάκη, Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο), Αθήνα 1983 (Δημοσίευμα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών), σ. 211-212, όπου και ενδεικτική βιβλιογραφία.

122. Βλ. και Λένας Γουργιώτη, Οι Περιβολιώτες κिरατζήδες του Βελεστίνου, ό.π., σ. 126-127.

123. Το Περιβόλι το έτος 1887, οπότε βρισκόταν ακόμη σε ακμή και οι κάτοικοί του δεν είχαν φυλλορροήσει σε άλλους τόπους μόνιμης εγκατάστασής τους, είχε δύο χιλιάδες φορτηγά ζώα, ενώ η γειτονική Σμίξη, με μεγάλη επίσης παράδοση στον αγωγιατισμό, είχε οκτακόσια (Νικολ. Θ. Σχινά, Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας. Οδοιπορικών Μακεδονίας, εν Αθήναις 1887, σ. 6. Ο Σχινάς σημειώνει ακόμη ότι το Περιβόλι κατοικείται μόνο το καλοκαίρι από αγωγιάτες και υλοτόμους).

124. Όταν είχαν περισσότερα, έβαζαν και «χουσμεκιάρη» (υπάλληλο για οικιακές-αγροτικές εργασίες) για να τα φυλάει.

Και στην περίπτωση του Περιβολίου η ανάπτυξη του αγωγιατισμού είναι, όπως σημειώθηκε και παραπάνω, κυρίως έργο που αναπτύχθηκε κατ' αρχήν στα πλαίσια, και για τις ανάγκες, της ημινομαδικής κτηνοτροφίας, για την εξυπηρέτηση των συχνών μετακινήσεών της. Έτσι οι κिरατζήδες και οι κτηνοτρόφοι είναι δυο συγγενικά, σχεδόν δίδυμα, επαγγέλματα (βλ. και Λένας Γουργιώτη, Οι Περιβολιώτες κिरατζήδες του Βελεστίνου, ό.π., σ. 122).

Ως προς τα δρομολόγια των Περιβολιωτών αγωγιατών του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση σημειώνουμε γενικά ότι εργάστηκαν κυρίως στο γεωγραφικό χώρο της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Δευτερεύοντες τόπους εργασίας είχαν στην Ήπειρο, Στερεά Ελλάδα και άλλες περιοχές.

Από τα άλλα επαγγέλματα, που συνδέονται με τον αγωγιατή και αλληλοεξαρτώνται, σημειώνουμε τις Περιβολιώτισσες υφάντριες του Βελεστίνου, οι οποίες έφτιαχναν στον αργαλειό τα «σαμαροσκούτια», τα χονδρά μάλλινα υφάσματα που μπαίνουν στο κάτω μέρος του σαμαριού (υποσάγματα). Η παραγωγή σαμαροσκουτιών στα σπίτια των Περιβολιωτών του Βελεστίνου από τις γυναίκες τους¹²⁵ δεν κάλυπτε μόνο τις τοπικές ανάγκες της σαγαματοποιίας, αλλά προορίζονταν και για πώληση στην Παλιά Ελλάδα, όπως έλεγαν τότε την προ του 1881 ελληνική επικράτεια, στην Εύβοια, 'Αμφισσα κ.α.¹²⁶.

Ο αγωγιατισμός εκτός από το Βελεστίνο σε σημαντικό βαθμό αναπτύχθηκε και σε ορισμένα χωριά της περιοχής, όπως στον 'Αγιο Γεώργιο Φερών¹²⁷ και στο Σέσκλο¹²⁸.

125. Οι άνδρες του Περιβολίου, σε αντίθεση με τους Σαμαριναίους, δεν ασχολούνταν μαζί με τις γυναίκες στην οικοτεχνική ή βιοτεχνική υφαντική.

126. Και οι Βλάχοι ραφτάδες του Βελεστίνου ζούσαν σε μεγάλο βαθμό από τους κिरατζήδες, οι οποίοι από τη φύση της δουλειάς τους κατανάλωναν πολλά ρούχα. Οι ίδιοι ραφτάδες έραβαν και τα ρούχα των ντόπιων Καραγκούνηδων.

127. Σύμφωνα με τον Εκλογικό κατάλογο του Δήμου Φερών του 1882, ό.π., σ. 7-9, επί 89 ανδρών εκλογέων στον 'Αγιο Γεώργιο ήταν 29 «αγωγείς» (ποσοστό 32,5%). Το 1891 ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης αναφέρει ότι «οι πλείστοι των κατοίκων (του Αγίου Γεωργίου) εισίν αγωγιατά» (Αικατερίνης Πολυμέρου, Ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης και η λαογραφία της Θεσσαλίας, Θεσσαλικά Χρονικά, τόμ. 11 (1976), σ. 197).

128. Σύμφωνα με τον ίδιο Εκλογικό κατάλογο, ό.π., σ. 5-7, το 1882, που ακόμη το επάγγελμα του αγωγιατή δεν έχει παρακμάσει, στο Σέσκλο του Δήμου Φερών, επί 80 εκλογέων υπήρχαν 9 αγωγιατές (ποσοστό 11,2%). Εδώ, ας αναφερθεί, κατοικούν Αρβανιτόβλαχοι, οι οποίοι, όπως οι Βλάχοι, εκτός από την κτηνοτροφία είχαν επίδοση και στον αγωγιατισμό.

Θα ήταν χρήσιμο να διαθέταμε τα στοιχεία των μεταγενέστερων εκλογικών καταλόγων του 19ου αιώνα και των πρώτων δεκαετιών του 20ού. Από τη σύγκριση μεταξύ τους και με τα στοιχεία του εκλογικού καταλόγου του 1882 θα προέκυπταν χρήσιμα συμπεράσματα για την εξέλιξη του επαγγέλματος του αγωγιατή, αλλά και του συνόλου των επαγγελματιών της περιοχής Βελεστίνου.

Σήμερα στο Βελεστίνο δεν υπάρχει πια κανείς αγωγιάτης¹²⁹. Έχει έτσι εκλείψει εντελώς ένα σημαντικό παραδοσιακό επάγγελμα, το οποίο σε δύσκολους οικονομικά και χαλεπούς γενικά καιρούς προσέφερε μεγάλες υπηρεσίες στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη του ορεινού ιδίως ελληνικού χώρου. Η ακροτελεύτια πράξη του στο Βελεστίνο παίχτηκε στη δεκαετία του 1960¹³⁰.

Επισκοπώντας τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι Περιβολιώτες στην κοιτίδα τους στην Πίνδο και στο Βελεστίνο αντίστοιχα, παρατηρούμε ότι επαγγέλματα όπως η υλοτομία¹³¹ δεν συνεχίστηκαν στη δεύτερη πατρίδα τους. Διότι η περιοχή δεν έχει δάση, ώστε να προσφέρει την πρώτη ύλη για εργασία των πολλών Περιβολιωτών υλοτόμων. Έτσι αυτοί στράφηκαν σε περιοχές με κατάλληλα για υλοτομία δάση, στις οποίες και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα νεότερα χρόνια, όπως συνέβη στα χωριά του Κισσάβου (Καλοχώρι, Πουρνάρι κ.ά.). Αντίθετα, στα περισσότερα επαγγέλματα, για τα οποία υπήρχε στο Βελεστίνο πρόσφορο έδαφος¹³², υπήρξε συνέχεια στην άσκησή τους και στη νέα τους εγκατάσταση,

129. Βλ. και Λένας Γουργιώτη, *Οι Περιβολιώτες κिरατζήδες του Βελεστίνου*, ό.π., σ. 129.

130. Ο δημοσιογράφος και λαογράφος Κωνστ. Φαλτάιτς το 1930 θεωρεί, εσφαλμένα πιστεύουμε, ότι οι Κοζάνιτες και Σιατιστινοί αγωγιάτες είναι αυτοί που αντιπροσώπευσαν την τελευταία φάση του επαγγέλματος στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα. Πιθανόν τα караβάνια αυτών των δυο γειτονικών πόλεων της Δυτικής Μακεδονίας, από λόγους γεωγραφικούς και άλλους, να διατήρησαν σε μεγαλύτερο βαθμό το μεταφορικό τους έργο σε σχέση με τα караβάνια του Περιβολίου (και άλλων περιοχών) όμως τα τελευταία κατόρθωσαν, παρά την παρακμή τους, να επιβιώσουν όχι μόνο στο μεσοπόλεμο αλλά και μεταπολεμικά μέχρι το 1960 περίπου (στο τέλος όμως έχοντας χάσει τον κύριο μεταφορικό χαρακτήρα τους). Βλ. Κ. Φαλτάιτς, *Τα τελευταία ελληνικά караβάνια* (λαογραφικό σημείωμα), *Ημερολόγιον «Ελληνικόν Έτος»*, Αθήναι, έτ. Β' (1930), σ. 280-281. Για τους Περιβολιώτες και τους άλλους βλαχόφωνους αγωγιάτες των χωριών της Πίνδου ο ίδιος σημειώνει (σ. 283) ότι σχημάτιζαν πλέον μόνο προσωρινά караβάνια για τη μεταφορά των ημινομάδων κατοίκων την άνοιξη και το φθινόπωρο στα ξεκαλοκαιριά της Βόρ. Πίνδου και στα χειμαδιά της Θεσσαλίας και ότι δεν εκτελούσαν οι Βλάχοι αγωγιάτες τακτικά δρομολόγια σε συγκεκριμένες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας. Όμως γνωρίζουμε και από επιτόπια έρευνα ότι το 1930 εξακολουθούσαν ακόμη να γίνονται δρομολόγια Περιβολιωτών κिरατζήδων σε λίγες συγκεκριμένες διαδρομές και κυρίως προς το Περιβόλι, το Πήλιο, τα χωριά της λίμνης Κάρλας, της Αγιάς κ.ά. (Βλ. και Λένας Γουργιώτη, ό.π., σ. 126-128).

131. Στο Περιβόλι υπήρχαν κατά την περίοδο της ακμής του 6-10 νεροπρίονα, για το κόψιμο της ξυλείας από τα γύρω δάση του. Αργότερα, στο μεσοπόλεμο, περιορίστηκαν στα τρία.

132. Στην ανάπτυξη των βιοτεχνικών και άλλων δραστηριοτήτων των Περιβολιωτών στο Βελεστίνο πολύ σημαντικός παράγων ήταν και η αποκλειστική σχεδόν απασχόληση των ντόπιων με τη γεωργία και την κηπουρική. Επί πλέον οι Περιβολιώτες ασκώντας τα επαγγέλματά τους, όπως του ράφτη, του τσαρουχά, της υφάντριας κλπ., είχαν να καλύ-

μέχρι την παρακμή και εξαφάνιση πρόσφατα των περισσότερων, κάτω από την επίδραση των κοινωνικοοικονομικών αλλαγών και της τεχνολογικής εξελίξεως. Έτσι επαγγέλματα όπως η τσαρουχοποιΐα και υποδηματοποιΐα¹³³, η ραπτική¹³⁴, η υφαντική¹³⁵, η σαγματοποιΐα, ασκήθηκαν στο Βελεστίνο αποκλειστικά σχεδόν από τους Περιβολιώτες¹³⁶.

Οι Περιβολιώτες μετά την εγκατάστασή τους στο Βελεστίνο, σε διάστημα 50-60 ετών, περιορίζουν την κτηνοτροφία, που αποτελούσε άλλωστε το σημαντικότερο στοιχείο που τους συνέδεε με την αρχική τους πατρίδα στην Πίνδο, και στρέφονται και σε άλλα βιοτεχνικά και νεότερα αστικά επαγγέλματα. Συγχρόνως το κύριο μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων τους έχει πλέον αφετηρία το Βελεστίνο, με το οποίο έχουν συνδεθεί στενότερα, εις βάρος του Περιβολιού.

Τελειώνοντας την παρουσίαση της επαγγελματικής ζωής του μεταπελευθερω-

φουν πριν απ' όλα τις δικές τους ανάγκες και μετά και των άλλων κατοίκων και περιόικων.

133. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 75.

134. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 72.

135. Η συστηματική ενασχόληση με την υφαντική σχεδόν εγκαταλείφθηκε μόλις πριν από μια δεκαετία. Μέχρι το 1980 περίπου «δούλευαν τα σκουτιά» (ύφαιναν σαμαροσκουτία). Η παραγωγή σαμαροσκουτιού υπερκάλυπτε τις αυξημένες ανάγκες της τοπικής σαγματοποιΐας και περίσσευε και για πώληση σε άλλες περιοχές. Σήμερα υπάρχουν ακόμη αρκετοί αργαλειοί στο Βελεστίνο και οι γυναίκες φτιάχνουν κυρίως χαλιά (κιλίμια θηλιαστά) και άλλα υφαντά χρήσιμα στον εξοπλισμό των νοικοκυριών τους. Παράλληλα αγοράζουν διάφορα είδη υφαντικής από τις εμποροπανηγύρεις της περιοχής (Κ.Λ., χφο 4189, σ. 2). Αντίθετα πριν από λίγα χρόνια οι Περιβολιώτισσες και οι γυναίκες των άλλων βλαχοχωριών της Πίνδου ήταν οι σημαντικότεροι παραγωγοί και πωλήτριες ειδών υφαντικής στις μεγάλες εμποροπανηγύρεις της Θεσσαλίας (Βόλου, Λάρισας, Φαρσάλων, Τρικάλων, Καρδίτσας, Ελασσόνας κ.ά.), της Δυτικής Μακεδονίας (Γρεβενών, Κοζάνης, Τσοτίλιου κ.ά.) και της Ηπείρου (της Κόνιτσας ιδιαίτερα, των Ιωαννίνων, της Άρτας κ.ά.). Για τις βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες (στα παζάρια κυρίως) των Περιβολιωτισσών και των γυναικών των άλλων βλαχόφωνων χωριών της Πίνδου, βλ. Κ. Φαλτάιτς, Η Βλάχα γυναίκα, τεχνίτρα και έμπορος. Ο χαρακτήρας και το ήθος της, εφημ. «Η Βραδυνή», Αθήναι, έτ. Ε' (1928-1929), αρ. φύλλου 2449, 19 Ιουλίου 1928, σ. 5. Η υφαντική ήταν για τις παλιότερες Περιβολιώτισσες μια σκληρή και αδιάκοπη απασχόληση. Μόνο έτσι εξασφάλιζαν τα απαραίτητα υφαντά για τον εξοπλισμό του σπιτιού τους και των πολυάριθμων ζώων των αγωγιάτων και κτηνοτρόφων, επίσης για το ντύσιμο της οικογένειας, καθώς και περίσσευμα για πώληση κυρίως στα εμπορικά πανηγύρια και τα εβδομαδιαία παζάρια, όπως προαναφέραμε. Οι Καραγκούνες του Βελεστίνο αραιά ασχολούνταν με την υφαντική.

136. Για τα παραδοσιακά επαγγέλματα του Περιβολιού βλ. και Γ. Ντόντου – Γ. Παπαθανασίου, Το Περιβόλι, η αετοφωλιά της Πίνδου, Θεσσαλονίκη 1973, κυρίως σ. 69 κ.ε. Για τις σημερινές ασχολίες των Περιβολιωτών στις νέες πατρίδες τους βλ. ό.π., σ. 94-96.

τικού Βελεστίνου θα αναφερθούμε στην ύπαρξη, εκτός των ντόπιων Καραγκούνηδων και των βλαχόφωνων Περιβολιωτών, και πολύ μικρού αριθμού κατοίκων διαφόρων άλλων πληθυσμιακών ομάδων και στα επαγγέλματά τους. Με αυτό τον τρόπο θα σχηματισθεί μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα και της οικονομικής και επαγγελματικής ζωής της περιοχής.

Στο Βελεστίνο εγκαταστάθηκαν και λίγες οικογένειες Σαρακατσάνων κτηνοτρόφων τουλάχιστον από το τέλος του 19ου αιώνα¹³⁷. Στα γύρω χωριά του Βελεστίνου γνωρίζουμε ότι έχουν εγκατασταθεί πολύ περισσότεροι¹³⁸. Επίσης τρεις οικογένειες Βλάχων κατάγονται από τα χωριά του Ασπροποτάμου Τρικάλων¹³⁹.

Γύφτοι υπήρχαν, φαίνεται, εγκατεστημένοι μόνιμα στο Βελεστίνο, στα χρόνια κυρίως της τουρκοκρατίας. Το 1892 ο Α. Καρκαβίτσας¹⁴⁰, που επισκέφτηκε το Βελεστίνο, σημειώνει: «εις την αριστεράν τῶ ανερχομένῳ (προς το Βελεστίνο) συνοικίαν καλουμένην και σήμερον Τσιγκέλι Μαχαλάς¹⁴¹ κατώκουν Τούρκοι, αράπηδες και γύφτοι, εις δε την δεξιάν, τον Βαρούση μαχαλάν, κατώκουν Έλληνες»¹⁴². Φαίνεται, λοιπόν, ότι μαζί με τους Τούρκους, κατά την πρώτη δεκαετία ελεύθερου βίου εγκατέλειψαν το Βελεστίνο και οι Γύφτοι, τουλάχιστον οι περισσότεροι απ' αυτούς, οι οποίοι προφανώς ήταν Τουρκόγυφτοι, εφ' όσον κατοικούσαν στην ίδια με τους Τούρκους συνοικία. Διότι λίγο αργότερα ο Χρ. Οικονόμου¹⁴³, ο οποίος ήταν ακριβής γνώστης του Βελεστίνου,

137. Χρίστου Π. Οικονόμου, Η πατρίς του Ρήγα. ό.π., σ. 291.

138. Σαρακατσάνοι έχουν εγκατασταθεί κυρίως στο Αερινό, καθώς και στη Χλόη, το Σέσκλο κ.ά. χωριά.

139. Πρόκειται για τις οικογένειες Βαζή, Κονοσπύρη και Χανιώτη. Οι άλλοι Βελεστινιώτες τους ξεχώριζαν με το γνωστό προσωνύμιό τους «Ασπροποταμίτες». Αν και βλαχόφωνοι, διέφεραν πολύ από τους Περιβολιώτες. Δεν συνήθιζαν να ομιλούν τα βλάχικα και ήσαν πολύ οικείοι με τους Γκρέκους ή Καραγκούνηδες.

140. Ανδρέα Καρκαβίτσα, Η πατρίς του Ρήγα, ό.π., σ. 141 (και Άπαντα, ό.π., σ. 410).

141. Πρόκειται για «Τσιγκινέ Μαχαλά», δηλ. συνοικία των Τσιγγάνων, όπως λεγόταν επί τουρκοκρατίας. Οι νεότεροι Βελεστινιώτες θυμούνται το αντίστοιχο ελληνικό τοπωνύμιο «Τα Γύφτικα».

142. Βλ. Γιάννη Κορδάτου, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, Αθήνα 1960, σ. 508-509.

143. Η πατρίς του Ρήγα, ό.π., σ. 291. Ο ίδιος υποδηλώνει (ό.π.) την ύπαρξη στην περιοχή Βελεστίνου και Ζακυνθίων θεριστών, οι οποίοι, όπως είναι γνωστό, μετέβαιναν την περίοδο του θερισμού στον κάμπο της Θεσσαλίας, όπου εργάζονταν καθ' ομάδες. Βλ. σχετικά Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Συμβολή στην έρευνα της διατροφής των εποχικών αγροτικών εργατών (τέλη 19ου αιώνα – περ. 1950). Η περίπτωση των θεριστών στον θεσσαλικό χώρο, «Αφιέρωμα» στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα, Αθήνα, έκδ. Λύχνος, 1992, σ. 377, 379.

όπου ζούσε τότε επί χρόνια, μνημονεύει ότι υπήρχαν ακόμη στο Βελεστίνο δέκα περίπου οικογένειες Τσιγγάνων. Στα νεότερα χρόνια (20ός αιώνας) οι Γύφτοι ήταν περαστικοί από την περιοχή. Κατασκήνωναν στα Αλώνια (όπου το σημερινό Εθνικό Στάδιο) ή στην τοποθεσία Ντριστελά (περιοχή Σφαγείων) και πουλούσαν στους ντόπιους τα προϊόντα της τέχνης τους (καλάθια, κόσκινα κ.ά.)¹⁴⁴.

Εβραίοι¹⁴⁵ στο Βελεστίνο φαίνεται ότι ουσιαστικά δεν εγκαταστάθηκαν, ούτε Αρμένιοι, όσο γνωρίζουμε.

Γενικότερα το πολυσύνθετο του πληθυσμού του Βελεστίνου, το οποίο γίνεται φανερό και από τη μελέτη των εθνικών (τοπικών) επωνύμων¹⁴⁶ πολλών κατοίκων του, συνετέλεσε σημαντικά, όπως σημειώσαμε και στην αρχή της μελέτης, στη διαμόρφωση της επαγγελματικής και οικονομικής φυσιογνωμίας του. Η φυσιογνωμία αυτή γίνεται πληρέστερη από την επισήμανση και των πολυάριθμων επαγγελματικής προέλευσης¹⁴⁷ επωνύμων. Συχνά μας υποδηλώνουν την παρουσία σε παλαιότερους χρόνους επαγγελμάτων που έχουν πια αφανιστεί.

*

Συνοψίζοντας παρατηρούμε ότι ο γεωργικός χαρακτήρας του Βελεστίνου, ιδίως στα παλαιότερα χρόνια μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, οφείλεται στον ντόπιο πληθυσμό των Καραγκούνηδων, οι οποίοι ανέπτυξαν πατροπαράδοτα τη γεωργία και την κηπουρική.

144. Για τα επαγγέλματα των Γύφτων της Ελλάδος βλ. πρόχειρα Κ. Φαλιτάιτς, Οι Γύφτοι της Ελλάδος, περιοδ. «Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία», αρ. 143, 12 Αυγούστου 1928, σ. 1-2.

145. Στο μεσοπόλεμο ζούσε στο Βελεστίνο ένας Εβραίος τενεκετζής, ο οποίος με τον πόλεμο (στην Κατοχή προφανώς) έφυγε. Νοίκιαζε σπίτι, όπου είχε και το τενεκετζίδικό του.

146. Από το Μητρώο Αρρένων του Δήμου Βελεστίνου (που περιλαμβάνει τους γεννηθέντες από το έτος 1842 και εξής) διαπιστώνουμε την ύπαρξη πλήθους τοπικών (εθνικών) επωνύμων, όπως: Βουβουσιώτης, Γριπιώτης, Βολιώτης, Γιασλακιώτης, Γραμμοσιάνος, Αρτινός, Αϊβαλής, Αξιώτης, Καλαμπακιώτης, Καναλιώτης, Κουλουριώτης, Κοζανίτης, Κορνιώτης, Λαρισινός, Μερμερελής, Μολιώτης, Μουρουσιώτης, Μπελετσιώτης, Σαρασίτης, Σουπλιώτης, Συρταδιώτης, Τσεσμελής, Χανιώτης.

147. Σημειώνουμε όσα εντοπίσαμε στο Μητρώο Αρρένων του Δήμου Βελεστίνου: Αλογάρης, Αραμπατζής, Ανυφαντής, Βογιατζής, Γραμματικός, Ιατρού, Καλιοντζόπουλος, Καμπουρτζής, Κανταρτζής, Καστανάς, Κουμκουρζής, Κάφλας, Κοϊμτζής, Κοϊμτζόγλου, Λαϊνάς, Μπακάλης, Μπαξεβάνος, Παξεβάνος, Παπαγιαννίτσης, Παπαγιώτου, Παπατόλιας, Παπαπαύλος, Παπαδόπουλος, Παπακυριαζής, Παπανίκος, Παπαποστόλου, Παπατσιβίτικας, Παπαθεοδώρου, Παπαρίζος, Παπαδάμος, Παπαδημητρίου, Παπαστεργίου, Σαμαράς, Τρομποντζής, Τσαγκάρης, Υφαντής. Ένα μικρό μέρος από αυτά ανήκουν στους πρόσφυγες του Βελεστίνου, όπως και ορισμένα από τα εθνικά ονόματα.

Ο κτηνοτροφικός και βιοτεχνικός τομέας της κωμοπόλεως ανήκει κυρίως στους Περιβολιώτες του Βελεστίνου και κατά δεύτερο λόγο σε ποικίλους έποικους από μακρινές, ιδίως ορεινές, περιοχές και περισσότρο από τη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο. Βιομηχανική δραστηριότητα στην περιοχή Βελεστίνου δεν υπήρξε στην περίοδο που εξετάζουμε. Οι δραστηριότητες του δευτερογενή τομέα της οικονομίας, περιορίστηκαν πάντα σε βιοτεχνικό και οικοτεχνικό επίπεδο, με εξαίρεση τον μύλο «Κατάστημα» του Πάντου.

Στους Περιβολιώτες ανήκει κατά πρώτον και ο τομέας των υπηρεσιών, στον οποίο από το μεσοπόλεμο κυρίως άρχισαν να στρέφονται και ντόπιοι.

Τον βιοτεχνικό και μεταπρατικό χαρακτήρα της οικονομικής και επαγγελματικής ζωής των κατοίκων του Βελεστίνου σε τοπικό επίπεδο ενίσχυσε σημαντικά στην περίοδο που αναφερόμαστε εδώ η ετήσια εμποροπανήγυρη, που καθιερώθηκε να γίνεται στις αρχές Σεπτεμβρίου κάθε χρόνο, με Βασιλικό Διάταγμα, λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση¹⁴⁸. Επίσης σημαντικό ρόλο από την τουρκοκρατία ακόμα έπαιξε το εβδομαδιαίο παζάρι του Βελεστίνου, που γινόταν παλαιότερα κάθε Παρασκευή¹⁴⁹. Σ' αυτό συγκεντρώνονταν γεωργοί, έμποροι, βιοτέχνες και άλλοι κάτοικοι της γύρω περιοχής¹⁵⁰.

Στα μεταπολεμικά κυρίως χρόνια το Βελεστίνο, ακολουθώντας τις μεγάλες οικονομικοκοινωνικές αλλαγές του εικοστού αιώνα και την τεχνολογική εξέλιξη, εγκατέλειψε σταδιακά το μεγαλύτερο μέρος των επαγγελματιών για τα οποία έγινε λόγος. Έτσι ανήκουν πλέον στην αποκλειστικότητα σχεδόν της λαογραφικής και εθνογραφικής έρευνας της περιοχής γεωργικές, βιοτεχνικές και επαγγελματικές δραστηριότητες, τεχνικές παραγωγής και μεταποίησης, που, αν και καθιερωμένες από αιώνες, δεν μπόρεσαν να αντέξουν στις μεγάλες αλλαγές της εποχής μας.

148. Βλ. Νίτσας Κολιού, Τα Βελεστινώτικα, ό.π., σ. 37-42 (παζάρι και σιδηρόδρομος), 46 (ίδρυση εμποροπανήγυρης), 88 (επαναλειτουργία της το 1900, μετά τη διακοπή από τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897). Βλ. και Ζωσιμά Εσφιγμενίτου, Περί του Δήμου Φερών, Προμηθεύς, έτ. Γ' (1891) σ. 221, όπου τοποθετεί την ίδρυση της πανήγυρης στα 1888.

149. Βλ. W. M. Leake, Travels in Northern Greece, London 1835, τόμ. 4, σ. 436. Πρβλ. Νίτσας Κολιού, ό.π., σ. 15. Βλ. και Γιάννη Κορδάτου, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, ό.π., σ. 516 κ.ε.· βλ. και παραπάνω, υποσημ. 74.

150. Βλ. και W. M. Leake, ό.π., σ. 436.

PANAGIOTIS KAMILAKIS

*Professional and manufacturing activities of the residents
of Velestino after the liberation of the town (1881-1940)*

Velestino and the area surrounding the town, namely the former municipality of Ferres, together with its ten neighbouring villages, is an area not only of archaeological and historical interest, but of ethnographic interest as well, although it had not stimulated any kind of research until fairly recently.

It is an area of considerable, mainly agricultural and cattle-raising production ever since the Turkish occupation and particularly after the annexation of Thessaly (1881) to the Greek State. The town of Velestino is of great interest for the professional and manufacturing activities of the population. This is due to the fact that along with agriculture and farming – a significant professional speciality has developed, especially where the bilingual Vlchoi are concerned. These peoples come from the mountainous village of Northern Pindos «Perivoli» (Grevena) and form half of the population of the village.

Certain factors, (such as demographic development, composition of population, historical, political changes etc.), which had an impact on the evolution and formation of the population's professional activities, have been particularly stressed in this study.

The historical introduction on the study of professional occupation from the liberation since 1940, is preceded by a brief reference to the population's activities and the goods produced during the last century of the Turkish occupation (1779-1880), when all professional activities were basically oriented towards agriculture and stock-breeding and secondarily towards manufacturing.

Furthermore, the general picture of professional life as a whole and its chronological evolution is presented in this study, by classifying the various professions in groups, which is based on different kinds of professions and on

various quantitative elements. This evidence shows the predominantly agricultural and cattle-raising character of Velestino, but at the same time it points out the introducing and developement of some new professional and manufacturing activities, as well as the appearance of the tertiary section of the local traditional economy which are mainly attributed to the Vlchoi population. At the same time the appearance of foreign techniques in Velestino and manufactures either permanent or wandering is noted. Those who were once exclusively involved in agriculture or gardening (Karagounides) nowadays are occupied with other professions as well.

Finally, the significant effect of the annual fair and the weekly fair should be pointed out.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Γενική άποψη του Βελεστίνου πριν από τους σεισμούς του 1957.

Ο μυλωνάς Ανδρέας Παπαγιώτου στην περιοχή των μύλων του Βελεστίνο. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

Ο βαρελάς του Βελεστίνου Στέφ. Μπομπότης σε ώρα δουλειάς. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

Ο μπαχτσεβάνος, και παλαιότερα βαρελάς, Στέφ. Μπομπότης μεταφέρει με το κάρο του τα προϊόντα του από το Βλεστίνο στον Βόλο. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

Ο γεωργός Βασίλειος Μακρής με το κάρο του στο Βελεστίνο το 1940. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

Μεταφορά άχρου με κάρο στο Βελεστίνο αμέσως μετά τον πόλεμο. Διακρίνονται: ο γεωπόνος Αλέκος Δεληνικόπουλος, ο Γεώργιος Ντόντος και πάνω στο κάρο ο Νίκος Τσουμπέκος. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

Ο παλιός αγωγιάτης και караγωγέας του Βελεστίνου Δημ. Γούσης σε ώρα δουλειάς στην περιοχή Βελεστίνου. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

Ξύλινο τετράτροχο κάρο-εκθετήριο γεωργικών προϊόντων. Πίσω του τρακτέρ, διάδοχος κατάσταση στις αγροτικές μεταφορές. (Φωτ. Βασιλικής Φάτση, Βελεστίνο 1982).

Η είσοδος του καρποποιείου-σιδηρουργείου Αθαν. Κύρη στο Βελεστίνο με τους μαθητές του. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

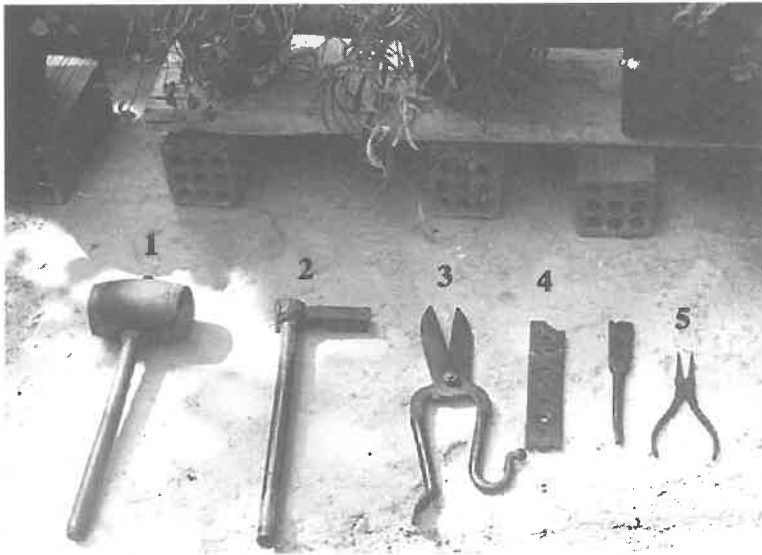
Το εσωτερικό του ξυλουργείου του Στέλιου Μπομπότη στο Βελεστίνο αμέσως μετά τον πόλεμο. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

Ξένοι θεριστές με τα δρεπάνια τους στην περιοχή Βελεστίνου προπολεμικά. (Αρχείο Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών).

Ο Βελεστινιώτης γανωτής Γ. Σόρογκας χαράσσει με το καλέμι σε ταψί τα αρχικά του ονόματος του ιδιοκτήτη. (Φωτ. Βασιλικής Φάτση, 1982).

Εργαλεία του προηγούμενου γανωτή: 1) ξυλόσφυρο, 2) σφυρί σιδερένιο, 3) ψαλίδι, 4) καρφοκόποι (δύο), με τους οποίους κατασκευάζουν τα πριτσίνια, σε διάφορα μεγέθη, ανάλογα με τις τρύπες, 5) τσιμπιδάκι. (Φωτ. Βασιλικής Φάτση, Βελεστίνο 1982).

Σφυρήλατα χειροποίητα μαγειρικά σκεύη, που κατασκευάζουν, επισκευάζουν και κασσιτερώνουν οι παλιοί γανωτήδες: 1) κατσαρόλες, 2) κουμάρι (κανάτι), 3) τέ- ντζερης, 4) τρυπητά. (Φωτ. Βασιλικής Φάτση, Βελεστίνο 1982).

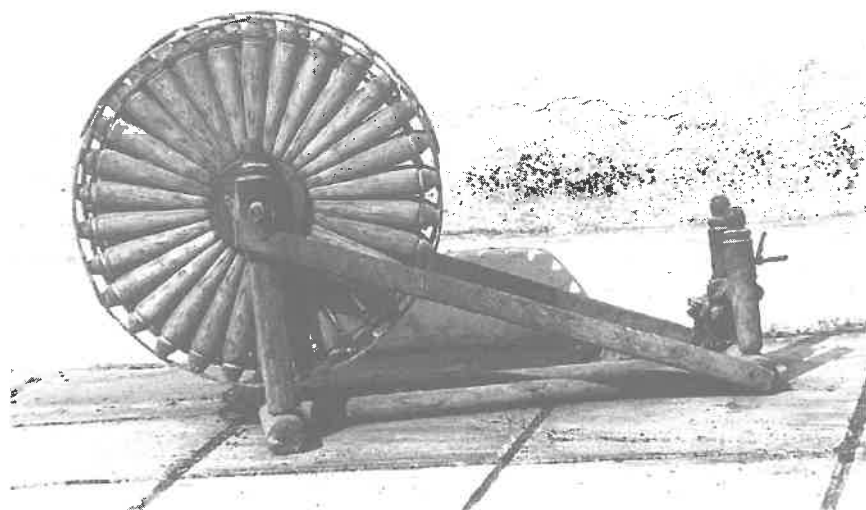
Παράπηγμα με σύγχρονα είδη οικιακής χρήσεως στην εμποροπανήγυρη Βελεστί- νου. (Φωτ. Βασιλικής Φάτση, Βελεστίνο, Σεπτέμβριος 1982).

Περιβολιώτισσες του Βελεστίνου σε προεργασίες της υφαντικής (αριστερά: ανέμη, δεξιά: τσικρίκα. (Φωτ. Βασιλικής Φάτση, 1982).

Περιβολιώτισσα του Βελεστίνου στον αργαλειό της. (Φωτ. Βασιλικής Φάτση, 1982).

Τσικρίκα για την προετοιμασία του νήματος στην υφαντική. (Μουσείο Γεωργικών εργαλείων και Παραδοσιακής Τεχνολογίας Βελεστίνου).

Η πρόσοψη του «Μουσείου Γεωργικών Εργαλείων και Παραδοσιακής Τεχνολογίας» Βελεστίνου, που στεγάζει σήμερα πλούσια συλλογή αντικειμένων του παραδοσιακού «υλικού» βίου και πολιτισμού της περιοχής Βελεστίνου. Σε πρώτο πλάνο διακρίνεται ο εμπνευστής του Μουσείου Δημήτριος Καραμπερόπουλος, πρόεδρος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης «Φερών - Βελεστίνου - Ρήγα», η οποία το ίδρυσε. Το Μουσείο τώρα αποτελεί ανεξάρτητο φορέα.

ΑΘΑΝ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Νικόδημος Μαζαρράκης ὁ Φερραῖος

Βιογραφικά καὶ ἐργογραφικά. Πρόδρομη ἀνακοίνωση*

Ὁ λόγος θὰ εἶναι γιὰ ἓνα βελεστινιώτη λόγιο τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 17ου αἰ. σέ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα πού σημειώνεται μιὰ διακεκριμένη πνευματικὴ Ἀναγέννηση στὸν θεσσαλικὸ χῶρο μέ ἐπίκεντρο τὰ Ἔγραφα καὶ τὸν δάσκαλο τοῦ Γένους Εὐγένιο Γιαννούλη. Πρόκειται γιὰ μιὰ, σχεδόν ἄγνωστη, πτυχὴ τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας στὴν ὁποία ὁ ρόλος τοῦ συμπατριώτη μας ἦταν πολὺ σημαντικός. Τὸ ἐπίκεντρο τῆς κινήσεως ἦταν, βεβαίως, τὰ Ἔγραφα καὶ ὁ κύκλος τοῦ Γιαννούλη πού κάλυπτε τὴν εὐρεῖα περιοχὴ τῶν Τρικάλων, τοῦ Καρπενησίου, τῆς Ἄρτας καὶ μέρους τῆς Δυτ. Ἑλλάδος.

Τὸ ὄνομα τοῦ λογίου μας δέν εἶναι καὶ πολὺ γνωστό ἀκόμη καὶ στοὺς κύκλους τῆς σύγχρονης λογιόσύνης· πρόκειται γιὰ τὸν **Νικόδημο Μαζαρράκη**, γιὰ τὸν ὁποῖο, σημειῶνω, μέ τὴν εὐκαιρία, ὅτι ἐτοιμάζω εἰδικὴ μονογραφία. Ὁ Μαζαρράκης εἶχε γεννηθεῖ στό Βελεστῖνο στὴν πρώτη, πιθανῶς, εἰκοσαετία τοῦ 17ου αἰ. ἀπὸ γενιὰ, προφανῶς, Ἑπειρωτῶν πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στό Βελεστῖνο, ἄγνωστο πότε. Πάντως, καὶ κατὰ μαρτυρία παλαιῶν βελεστινιωτῶν, ζοῦσε στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, καὶ στό διάστημα τοῦ Μεσοπολέμου, κάποιος Μαζαρράκης, ἔμπορος κατὰ τὸ ἐπάγγελμα. Πρόκειται, μᾶλλον, γιὰ ἀπόγονο τοῦ δικοῦ μας.

* Ἡ παρούσα εἰσήγηση εἶναι πρόδρομη· ὡς ἐκ τούτου, εἶναι πολὺ πιθανόν νά υπάρχουν ἐλλείψεις, παραλείψεις, ἐσφαλμένες ἐκτιμήσεις, ὡς πρὸς τίς κινήσεις του, ὡς πρὸς τὸν χρόνο διδασκαλίας του κ.ο.κ. Ἐλπίζουμε ὅτι στὴν μονογραφία πού ἐτοιμάζουμε νά ὑπάρξει ὀλοκληρωμένη ἢ εἰκόνα τοῦ θίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ λογίου μας. Ὁ ἀναγνώστης ἂς προσέξει, ἐπίσης, ὅτι τὰ ὅσα ἀναφέρονται στὴν συνέχεια καλύπτουν μόνο τὴν ἐξαετία 1675-1681.

Γιά τις σπουδές του Μαζαρράκη, δέν έχουμε ἔγκυρες πληροφορίες. Ἀποκλείω, πάντως νά σπούδασε στήν Δύση καί κλείνω περισσότερο πρὸς τήν ἄποψη νά σπούδασε κοντά στον Γιαννούλη, στά ἹΑγραφα, παρά τήν ἀτεκμηρίωτη πληροφορία του Ματθαίου Παρανίκα, πού προτείνει νά σπούδασε στήν Ἀθήνα μέ δάσκαλο τόν Δημήτριο Μπενιζέλο, πού καί αὐτή εἶναι πιθανοφανής, διότι, περί τό 1675, ὁ Μαζαρράκης, ἀπό τό Βελεστίνο προφανῶς ξεκινώντας, ἄρχισε τή διδακτική σταδιοδρομία του στήν Ἀθήνα. Ἐκεῖ δίδαξε ὡς δεύτερος δάσκαλος μέ πρῶτο τόν Ἰωάννη Μπενιζέλο, γιό του περιώνυμου Δημητρίου Μπενιζέλου. Ὁ Μαζαρράκης δίδαξε στήν Ἀθήνα μέ πρωτοβουλία, ὡς φαίνεται, του Γιαννούλη τόν σοφό Φερραῖο δάσκαλο παρηκολούθησε στήν Ἀθήνα περί τόν Νοέμβριο του 1676 ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος, πού ἀπό τότε συνδέθηκε μαζί του μέ ιδιαίτερη φιλία. Κατερχόμενος πρὸς τήν Ἀθήνα, ἀπό τό Βελεστίνο, φαίνεται ὅτι χρησιμοποίησε τό δρομολόγιο μέσω Τρικάλων καί ὁ Γιαννούλης του παραπονιούνταν ὅτι δέν πέρασε ἀπό ἐκεῖ, ἀπό τά ἹΑγραφα δηλ., γιά νά τόν ἐπισκεφθεῖ. Λίγο ἀργότερα, ὁ Μαζαρράκης θά του ἀπαντήσει, καί θά δικαιολογηθεῖ ὅτι δέν πέρασε ἀπό τά ἹΑγραφα, ἐξαιτίας τῶν πολλῶν χιόνων. Στήν Ἀθήνα ὁ ἱερομόναχος Νικόδημος δίδαξε στή σχολή Ἐπιφανίου Ἡγουμένου, γνωρίζουμε, μάλιστα, καί τήν διδαχθεῖσα ὕλη: ἔργα καί ἀνάλυση του Κορδαλλέως, Ἀθηναίου φιλοσόφου (1570-1646) καί μεγάλου νεοαριστοτελιστή, πού δείχνει καί τόν χαρακτήρα τῆς διδασκαλίας του. Σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Γιαννούλη, στά Βραβιανὰ τῶν ἹΑγράφων, ὁ Γόρδιος, μεταξύ τῶν ἄλλων, ἔγραφε: *«Τά συγγράμματα ὅποῦ ἔχει ὁ κ. Νικόδημος εἶνε του Κορδαλλέως, καί ἐκάμαμεν καλά ὅποῦ ἐπήραμεν τήν φυσικήν, διότι του κύρ Νικόδημου του λείπονται πολλά τά ὅποια ἀφήκεν λόγον εἰς τήν Πόλιν νά του γράψωσι καί διαβάζομεν τώρα εἰς ταῦτα.»* Ἄλλ' ἀπό τό χωρίο τῆς ἐπιστολῆς του Γορδίου μποροῦμε νά ἀνιχνεύσουμε καί μιὰ ἀκόμα πληροφορία: τήν πιθανή παρουσία του Μαζαρράκη στήν Κων/πολη, ὅπου στους κύκλους τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἦσαν ἀρκετοί οἱ ἀσχολούμενοι μέ τήν ἀντιγραφή ἔργων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καί τῆς θεολογικῆς γραμματείας. Πρόκειται, δηλ. γιά μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐνασχόληση του Φερραίου δασκάλου, πού, συχνά, ἄλλωστε, ἀπαντοῦμε στίς ἐπιστολές του: νά ζητεῖ δηλ. νά του ἀντιγράψουν, ἢ, ἐν πάσει περιπτώσει, νά του προμηθεύουν μέ χειρόγραφα παρομοίου περιεχομένου. Ὁ Γόρδιος, φθάνοντας στήν Ἀθήνα, τόν Νοέμβριο του 1676, κόμιζε καί ἐπιστολή του κοινῶς δασκάλου τους, του Γιαννούλη, μέ τήν ὅποια ὁ σοφός γέρον τῶν ἹΑγράφων προέτεινε στον Φερραῖο δάσκαλο νά διδάξει στό Καρπενήσι· ἢ ἀπάντηση, ὅμως, του Μαζαρράκη ἦταν, μᾶλλον ἀσαφής: *«Ἀναφέραμεν του κύρ Νικόδημου διά τό Καρπενήσιον ἀλλά δέν μᾶς ἔδωκεν λόγον θέβαιον νά της γράψωμεν..* Συμπληρώνω μέ τήν πρώτη ἐκτίμηση του Γορδίου γιά τόν Μαζαρράκη: *«εἶναι, κατά ἀλήθειαν, ἄνθρωπος πολλά καλός καί ἐπιτήδειος εἰς τά μαθήματα.»* Ἐκτός ἀπό τήν Σχολή Ἐπιφανίου Ἡγουμένου ὁ Μαζαρράκης δίδαξε καί ἰδιωτικά, κατά τήν συνήθεια τῆς ἐποχῆς, στό γιό του ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν καί δασκάλου Μπενιζέλου μέ συνεργάτες τούς μαθητές του Γιαννούλη Αὐξέντιο, Ἀνανία καί Γρηγόριο Παυρόλα.

Ἀπό τήν Ἀθήνα ὁ Μαζαρράκης μετέβη, περί τό 1678, στήν Ἄρτα, ὅπου δίδαξε στήν σχολή τῆς πόλεως σέ μιᾶ ἐποχή, ὅπου ἡ πόλη γνῶριζε μιᾶ θαυμαστή πνευματική ἀνθιση μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἐπίσκοπό της Βαρθολομαῖο. Ὁ Γόρδιος ἔτρεξε, πάλι, νά παρακολουθήσει τά μαθήματά του, ὅπως, ἐξάλλου, διαβάζουμε στήν ἀπό 15 Ἰουνίου 1678 ἐπιστολή τοῦ Μαζαρράκη πρὸς τόν Γιαννούλη, μέ τήν ὁποία, μεταξύ τῶν ἄλλων, τόν πληροφοροῦσε γιά τήν πρόοδο τοῦ Γορδίου. Εἶχε τελειώσει λοιπόν τήν ὕλη *Περί ψυχῆς* καί *Περί οὐρανοῦ*, ἀλλά στενοχωριόταν, ὁ Μαζαρράκης, γιά τήν ἐσπευσμένη ἀναχώρηση τοῦ μαθητῆ του γιά τά Ἄγραφα. Ἐπρόκειτο γιά μιᾶ αἰτιολογημένη ἀναχώρηση, ἀφοῦ ἐκείνη τήν ἐποχή ὁ Γιαννούλης εἶχε ἀπωλέσει τήν ὄρασή του ἀπό τό ἓνα μάτι του καί ἡ ὑγεία του ἦταν πολύ ἐπισηφής· γι' αὐτό καί εἶχε τήν ἀνάγκη τοῦ πιστοῦ μαθητῆ του. Ὁ Μαζαρράκης, μέ πολύ εὐγενικό τρόπο, ζητοῦσε νά ἐπιτρέψει τήν παραμονή τοῦ Γορδίου, γιά λίγο ἀκόμη καιρό στήν Ἄρτα, γιατί ἦταν ἀναγκαῖο νά ἀκούσει καί τά βιβλία ζ' καί λ' τῶν *Μεταφυσικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπό τήν ἴδια ἐπιστολή τοῦ Μαζαρράκη πληροφοροῦμαστε γιά τίς καλές σχέσεις του μέ τόν μητροπολίτη Βαρθολομαῖο καί τούς Ἀρτινούς. Τό μόνο παράπονό του ἦταν ἡ στάση τοῦ μαθητῆ του Γρηγορίου, πού ἤθελε νά ἀκούσει ὅλη τή διδακτέα ὕλη μέσα σέ μιᾶ ἡμέρα.

Τό Καρπενήσι ἦταν ἓνας ἀκόμη σταθμός τῆς ἐκπαιδευτικῆς ὁδοιπορίας τοῦ Μαζαρράκη, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό ἐπιστολή του πρὸς τόν Γόρδιο καί ἀπό μιᾶ ἄλλη πρὸς τόν ἐπίσκοπο Λιτζῆς καί Ἀγράφων Ἰάκωβο, μέ τίς ὁποῖες ἐκφράζει τή δυσανεξία του γιά τίς δυσκολίες πού προβάλλει ὁ δάσκαλος Ἀρσένιος· αὐτός, μάλιστα, γράφει ὁ Μαζαρράκης, μόλις ἔμαθε τήν πρόθεσή του νά μεταβεῖ καί νά διδάξει στό Καρπενήσι *«δαμονισμοῦ δίκην ἄνω καί κάτω τὰ τῆς πόλεως πλήθην μετέφερον»* μέ σκοπό νά ματαιώσει τήν μετάβαση τοῦ Μαζαρράκη ἐκεῖ. Ὁ Μαζαρράκης ζήτησε καί τήν βοήθεια τοῦ Γιαννούλη, πού ἦταν παλαιός δάσκαλος τοῦ Ἀρσενίου, χωρίς, ὅμως, ἀποτέλεσμα· τό ἴδιο, χωρίς ἀποτέλεσμα, ἦταν καί ἡ ἐκκλησίη του πρὸς τόν ἐπίσκοπο Ἰάκωβο (27 Νοέμβρ. 1678). Ἡ ἴδια ἐπιστολή μᾶς παρέχει, ὅμως, καί μιᾶ, ἀκόμη, χρήσιμη πληροφορία, τήν ἐπιθυμία, δηλ., τοῦ Μαζαρράκη νά ἐπιστρέψει στήν ἰδιαιτέρη πατρίδα του τό Βελεστίνο, ὅπου φιλοδοξοῦσε νά διδάξει στό σχολεῖο του· φαίνεται, μάλιστα, ὅτι, πράγματι ἐπέστρεψε ἀλλά ἀπογοητεύτηκε ἀπό τήν ἐπικρατοῦσα κατάσταση καί ἐγκατέλειψε τήν προσπάθειά του. Διαβάζουμε στή σχετική ἐπιστολή (27 Νοεμβρ.) *ἐγὼ γάρ, ὦ θεία καί ἱερά κεφαλή, ἡσυχίας ἐφέσει καί πατρίδος ἔρωτα κατανασθεῖς, ἐλπίδας ἔχων τῶν ἀναγκαίων ἐκ τοῦ ὑπισχνουμένων (οὐπερ ἀκήκοα) σχολεῖον. Ταυτί κατέλαβον τὰ μέρη, ἐπεὶ δέ τήν τοιαύτη ἐλπίδα ἀπέβαλον, ἐγένετό μοι φροντίς πού ἂν δυναίμην τῶν ἀναγκαίων ἐπιτυχεῖν, ἵνα τουτονί τόν χειμῶνα τοῖσδε τοῖς μέρεσι διαπεράσαι δυναίμην. Χρησάμενοι δέ πρὸς τοῦτο συμβούλοις, οὐ μόνον τοῖς περί ἐμέ, ἀλλά καί οὐκ ὀλίγοις ἑτέροις, ἐξ ὧν εἷς τις ἐνεθυμήσατο καί τήν ὑπό τῆς σῆς θεοφιλίας... πόλιν τοῦ Καρπενησίου, μὴ εἰδώς δ' ἔγωγε οὔτε τήν θέσιν τῆς πόλεως, οὔτε τήν σὴν θεοφιλίαν τήν ἄρχουσαν ταύτης, οὐτ' Ἀρσένιον τόν τῆς κακίας ἀνάπλεων...*

Τό Αιτωλικόν καί ἡ σχολή του ὑπῆρξε ὁ ἐπόμενος σταθμός τοῦ λογίου μας, ὅπου οἱ κάτοικοι τόν περιέβαλαν μέ ἐκδηλώσεις τιμῆς καί ἀγάπης, ὅπως αὐτό φαίνεται ἀπό ἐπιστολή του πρὸς τόν Ἀναστάσιο Γόρδιο ἀπὸ 8 Δεκ. 1679. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιστολή πληροφοροῦμαστε ὅτι εἶχε συγγράψει μελέτη τιτλοφορούμενη *Συνταγμάτιον περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἐκλαμβάνειν τὸ τίμιον σῶμα καί αἷμα τοῦ σωτήρος ἐν τῇ θεῖα μυσταγωγίᾳ, μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διὰ ποικίλων μαρτυριῶν τῶν θεῶν πατέρων*. Τό ἔργο αὐτό, ἔγραφε, δέν εἶχε καιρὸ νά τό διορθώσει καί ὅτι ἦταν ἀκόμη σέ σχέδιο. Εἶχε συντάξει, τὴν ἴδια ἐποχὴ προφανῶς, μικρὸ πόνημα, σχολίον στό ἀριστοτελικὸ *Περὶ ψυχῆς*. Τόν πληροφοροῦσε ὅτι θά τοῦ τά ἔστειλε μαζί μέ ἄλλα βιβλία πού εἶχε δανεισθεῖ ἀπὸ αὐτόν.

Νέος σταθμός, μετὰ τὸ Αἰτωλικόν, ἦταν ἡ Ἰθάκη, ὅπου ἀρρώστησε βαριά καί ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ζάκυνθο, ὅπου φιλοξενήθηκε ἀπὸ τόν γέροντα Ἀθανάσιο καί τόν πρωτοπαῖ τοῦ νησιοῦ Κωνσταντῖνο· θλιβόταν, ὅμως, ἀπὸ τίς διαμάχες Ζακυνθίων εὐγενῶν καί ποπολάρων. Ἀπὸ ἐκεῖ σχεδίαζε νά ταξιδέψει στὴν Ἀγγλία μέ ἀγγλικά πλοῖα πού βρισκόνταν, τότε, στὴ Ζάκυνθο· τὸ μακρυνὸ ταξίδι καί ἡ ἐπισφαλῆς ὑγεία του ἀπέτρεψαν τὴν πραγματοποίησή του.

Διαβάζουμε σέ σχετικὴ ἐπιστολή του: *πολλά ὅμως μᾶς ἀνέκοψαν διὰ τε τὸ μᾶκρος τοῦ διαστήματος καί διὰ τὴν ἰδικὴν μου ἀπὸ τὴν νόσον ὀλιγοψυχίαν. Καί διὰ τοῦτο ἔστοντας νά ἀποφασίσωμεν νά πᾶμεν πρὸς τὰ μέρη τῆς Βενετίας, εὐρήκαμεν ἕνα κάτεργον καί εἵμασθεν ἔτοιμοι νά ἀποδημήσωμεν ἀπ' ἐνθα δι' ἐρχῶν σας εἰς τοὺς Κορφοὺς καί πάλιν ἐκεῖθεν ὁ Θεὸς οἰκονόμος.*

Ἀπὸ τὴν Κέρκυρα μετέβη στὴν Βενετία, ὅπου τόν συναντοῦμε ἐγγεγραμμένο στὰ κατάστιχα τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος μέ ἡμερομηνία 31 Μαρτίου 1680. Ἐκεῖ ἔμεινε πολὺ λίγο, οὔτε ἕνα χρόνο, γιατί τόν συναντοῦμε στὰ Ἰωάννινα, πού ἦταν καί ὁ τελευταῖος σταθμὸς τῆς ζωῆς του. Στὰ Ἰωάννινα, πού ἐκείνη τὴν ἐποχὴ γνώριζαν μιὰ θαυμαστὴ πνευματικὴ κίνηση, δίδαξε, γιὰ ἕνα χρόνο, στὴν περιώνυμη Σχολὴ τοῦ Μάνου Γιόνμα, διαδεχθεῖς, πιθανότατα, τόν σοφὸ γέροντα Βησσαρίωνα Μακρῆ. Σέ μιὰ ἐπιστολή του πρὸς τόν Μανουὴλ Καριοφύλλη, γιὸ τοῦ γνωστοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιωματοῦχου Ἰωαννάκη, ἀπὸ 24 Φεβρ. 1681, πληροφοροῦμαστε γιὰ τὴ συνεργασία του μέ τόν διακεκριμένο λόγιον μητροπολίτη Ἰωαννίνων Κλήμη καί γιὰ τὴν πλοῦσια, σέ Ἑλλήνες καί Λατίνους συγγραφεῖς, βιβλιοθήκη του· ἔγραφε, ἀκόμη, ὅτι σχεδίαζε νά μεταβεῖ στὴν Βασιλεύουσα τὸ ἴδιο αὐτὸ ἔτος, 1681. Γιὰ τὴν παρουσία του στὰ Ἰωάννινα γνωρίζουμε ὅτι ἐκεῖ τόν ἐπισκεπτόταν ὁ Γόρδιος καί μαζί σύχναζαν *εἰς τὴν λαμπροτάτην καί ἐπιφανεστάτην οἰκίαν* τοῦ ἐπιφανοῦς Ἰωαννίτη ἐμπόρου Μιχαὴλ Καραγιάννη.

Τὸ τέλος. Ἡ ἐπιδημία τοῦ λοιμοῦ πού ἐνέσκηψε στὴν πόλη ἔκοψε τὸ νῆμα τῆς ζωῆς τοῦ Μαζαρράκη στίς 21 Μαρτίου 1682 καί ὁ Γόρδιος ἀνήγγειλε τὸ θάνατό του στόν κοινὸ φίλο τους *Ζαχαρία*, ἀπὸ τὸ Μοσχολούρι, πού διέπρεπε τότε στη Βλαχία μέ τὰ παρακάτω λόγια: «*Ὁ λογιώτατος ἐν ἱερομονάχοις Νικόδημος, ὁ ἐμὸς διδάσκαλος προΐστατο μὲν τῆς κατὰ τὰ Ἰωάννινα σχολῆς, ἔφθη δὲ τῆς ὁμομαίμονος λήξεως γεγονώς ὑπὸ λοιμοῦ φεῦ τὸ ζῆν ἐκμετρήσας τῇ εἰκοστῇ α' τοῦ παρελθόντος*

Μαρτίου καὶ ἠνίασεν οὐ μόνον ἡμᾶς καθ' ὑπερβολήν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ὡς εἰπεῖν τὴν ἀθλίαν Ἑλλάδα.

Τὰ λόγια τοῦ Γορδίου δηλώνουν τὴν ἐκτίμηση πρὸς τὸν Φερραῖο δάσκαλο τῶν συγχρόνων του λογίων, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἴδιος ὁ Γόρδιος συνέταξε καὶ σχετικό ἐπίγραμμα γιὰ τὸν πεφιλημένο δάσκαλό του, ἐνῶ ὁ Γιαννούλης, γέρον καὶ ἄρρωστος, ἔκλαυσε, καὶ αὐτός, τὸν Μαζαρράκη σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν μαθητὴ τοῦ Μαζαρράκη Ἰωακείμ.

Αὐτός ἦταν, στὴν πρόδρομη ἀνακοίνωσή μας, ὁ Φερραῖος Νικόδημος ὁ Μαζαρράκης, ἓνας ἄνθρωπος, πολίτης τοῦ κόσμου καὶ ἀνήσυχος, μὲ σπουδαία διδακτικὴ δραστηριότητα στὸν χῶρο τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας – ἓνας ταξιδιώτης μὲς στὴν πατρίδα του.

Το ἔργο του

Ἐκείνη τὴν ὥρα, ὡς τώρα, γνωρίζουμε ὁ Μαζαρράκης συνέταξε τέσσερα ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν σωθεῖ τὰ δύο, ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο λανθάνουν. Ὅλα εἶναι ἀνέκδοτα.

1. Συνταγμάτιον περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἐκλαμβάνειν τὸ τίμιον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ σωτήρος ἐν τῇ θείᾳ μυσταγωγίᾳ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διὰ ποικίλων μαρτυριῶν τῶν θείων πατέρων ἐκτεθέν μοι.

2. Σχόλια ἐν τῷ περὶ ψυχῆς πονηματίῳ.

3. Μικρὴ πραγματεία γιὰ τὴν προέλευση τῆς ἰνδικτιῶνος. Καὶ προσθήκη: Ἐτέρα ἀπόδειξις περὶ τῆς ἰνδικτιῶνος ἐκ τοῦ λόγου Ἁγίου Νικολάου Κεραμέως ὁποῦ κάμνει εἰς τὴν πρώτην τοῦ Σεπτεμβρίου ὀρθότερον σκοπὸν ἔχουσα τῆς ἐκκλησίας.

4. Γραμματικὴ συντεθεισα παρὰ τοῦ λογιώτατου καὶ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου κυρίου Μαζαρράκου τοῦ ἐκ Φερρών τῆς Θεσσαλίας*.

* Ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνο-Ρήγα θὰ ἐκδοθεῖ, στο προσεχές μέλλον, τὸ χειρόγραφο τῆς «Γραμματικῆς» τὸ ὁποῖο ἔχουμε, ἤδη, σὲ μικροφίλμ. (Σημ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου).

ATH. KARATHANASIS

Nicodeme Mazarrakis Pherraios

Le savant Nicodème Mazarrakis, originaire de Velesinon, est né, probablement, dans les premières décennies du XVIème siècle; il a fait ses études auprès du grand maître de son époque Yannoulis, à Agrafa, en Thessalie, et débuté sa carrière, comme professeur à Athènes; il s'y est lié avec le lettré Anastasios Gordios. Il a, sans doute, voyagé à Constantinople, puis a enseigné à Karpenissi, à Arta, à Aetolikon, mais il n'a pas pu travailler à Velesinon. Durant les dernières années de sa vie on le trouve à Ithaki, à Zante et à Corfù. Il a voulu voyager en Angleterre, mais sa mauvaise santé ne lui a pas permis d'entreprendre ce voyage. Vers l'année 1680 il travaillait à Venise, dans les cycles de la Communauté Hellénique et, plus tard, à l'école de Ioannina, où il meurt le 21 mars 1682.

Il a écrit, au moins, quatre oeuvres, toutes inédites, sur la *communion*, sur l'*âme*, sur l'*indictio* et une volumineuse grammaire.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

*Η συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής Βελεστίνου
στο αγροτικό κίνημα**

Το αγροτικό κίνημα στο Θεσσαλικό κάμπο, με τις διαστάσεις που πήρε, στην περίοδο 1900-1925, οπότε και τελείωσε η περίοδος της απαλλοτριώσεως των τσιφλικιών, αποτελεί, αυτό το ίδιο, μια αυτοτελή ιστορία, που είχε τις δυσκολίες, τις εξάρσεις, τα θύματά της, που ξεχείλιζε από αγωνιστικότητα και ανδρειωσύνη και στην πορεία του οποίου βγήκε, σε διεθνή προβολή, ο πόνος και το αγκομαχητό των λευκών σκλάβων του Θεσσαλικού κάμπου. Το Βελεστίνο και η περιοχή του δεν μπορούσε, στην περίοδο αυτή, να αποτελέσει εξαίρεση, και συμμετείχε ενεργά στον αγώνα των κολλήγων, αφού ολόκληρη η περιοχή του, στέναζε υπό το πέλμα των τσιφλικιάδων, που σε περιπτώσεις ήταν χειρότεροι των Τούρκων αφεντάδων.

Η ανάπτυξη του θέματος ίσως να έχει δυσκολίες, κυρίως εκ του λόγου ότι δεν υπάρχουν έγγραφες μαρτυρίες, πλην ελαχίστων, για τη δράση των κατοίκων της περιοχής στο αγροτικό κίνημα. Εξαίρεση βέβαια αποτελούν τα δημοσιευθέντα στις Θεσσαλικές εφημερίδες της εποχής, όπως και η δράση του Γιαννακού Οικονομίδα και μερικών ακόμη Βελεστινιωτών, που κατέχουν μια ξεχωριστή θέση στο πάνθεον των αγωνιστών της αγροτιάς. Γι αυτό και η εισήγηση μου στηρίζεται σε γραπτά άλλων που ασχολήθηκαν με το αγροτικό κίνημα και σε προφορικές μαρτυρίες γερόντων, παλαιών κολλήγων, που από γενιά σε γενιά, μετέφεραν τη δράση των ανθρώπων αυτού του τόπου, σε μια περίοδο που όλα ήταν θολά και συγκεχυμένα, σε μια περίοδο που το ζύνημα των δουλευτάδων του κάμπου άρχισε να ταράζει το τέλμα, να ενεργοποιεί κοιμισμένες καταστάσεις, να ξυπνάει συνειδήσεις. Για να έχουμε όμως μια σφαιρική αντίληψη των γεγονότων εκείνης της εποχής, πρέπει να μπούμε στο κλίμα της. Και το

* Η εργασία εδώ είναι μέρος ευρύτερης μελέτης, η οποία θα κυκλοφορήσει από τον Σύλλογο Βελεστινιωτών Αθηνών με αρκετά έγγραφα και συμβολαιογραφικές πράξεις.

επικρατούν κλίμα, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και μέχρι της διανομής των τσιφλικιών, στο Θεσσαλικό κάμπο, κυρίως στα πρώτα χρόνια, ήταν βαρύ, ήταν καταθλιπτικό για τους κολήγους. Όλες οι φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής στο Θεσσαλικό χωριό, εξακολούθησαν να ισχύουν και μετά την απελευθέρωση. Ο αγρότης-κολλήγας, εξακολουθούσε να είναι δουλοπάροικος. Καλλιεργούσε τη γη του Τούρκου αφέντη, αρχικά, ή του τσιφλικά, μετέπειτα, με τη μορφή του «μεσιάρικου» ή του «τριτάρικου» ή του γεώμορου (κολληγικού). Οι επαχθείς μορφές εκμετάλλευσης, η αγγαρεία, η δεκάτη, τα δοσίματα, εξακολουθούσαν να υπάρχουν και μετά την απελευθέρωση. Σε περιπτώσεις μάλιστα οι μορφές είσπραξης των φόρων ήταν τώρα πιο σκληρές. Άλλωστε σε πολλές περιπτώσεις, οι ιδιοκτησίες των Τούρκων αφεντάδων, παρέμειναν για πολλά χρόνια, μετά την απελευθέρωση, άθικτες. Παράδειγμα, το αγρόκτημα Περσουφλή (Αερινού) 10.000 περίπου στρέμματα, μαζί με τα σπίτια των κολήγων, και τις αποθήκες τους, παραχωρήθηκαν το 1895 (14 χρόνια μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας) σαν προίκα από τον ιδιοκτήτη τους Χαλήλ Χότζα Χατζή Μεχμέτ, στο γαμβρό του Χαλήλ Χουσεϊν Σερίφ, με το υπ' αριθ. 16160/3.1.1895 συμβόλαιο του Συμβολαιογράφου Βόλου Κωνσταντίνου Καραμανώλη.

Ο αγρότης του Θεσσαλικού κάμπου και φυσικά της περιοχής μας, ζούσε κάτω από την άμεση εξάρτηση του τσιφλικά, είτε αυτός ήταν Τούρκος, είτε Έλληνας. Ο καλλιεργητής δεν ώριζε, ούτε γη, ούτε ζώα, ούτε ακόμα και οικογένεια. Ο τσιφλικάς ήταν ουσιαστικός αφέντης στο βιος, στη ζωή του. Όπως χαρακτηρίστικά ελέγετο, δεν ώριζε ούτε σπιθαμή γης, ακόμα και για τον τάφο του. Η εικόνα της κατάστασης στο Θεσσαλικό κάμπο, αυτή την εποχή, ήταν απογοητευτική. Πάνω από το 90% των αγροτών ήταν αγράμματοι. Παράλληλα η ελονοσία, η φυματίωση, ο τύφος, και οι άλλες αρρώστιες, αποδεκάτιζαν κυριολεκτικά τις οικογένειες των κολλήγων. Το χωριό, το πεδινό θεσσαλικό χωριό, ζούσε σε πρωτοφανείς άθλιες συνθήκες. Με την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, εκτός των μεγάλων ιδιοκτησιών που πέρασαν από τους Τούρκους Μπέηδες και Αγάδες στα χέρια των ντόπιων τσιφλικάδων, υπήρχαν και μικρές ιδιοκτησίες, που αγοράστηκαν από μικροϊδιοκτήτες, σε περιορισμένη κλίμακα. Δεδομένου όμως ότι πολλοί από αυτούς αντιμετώπιζαν τρομακτικές δυσκολίες, εδανείζοντο, με ληστρικούς τόκους που έφθαναν μέχρι και 300% από τους τσιφλικάδες ή άλλους τοκογλύφους. Σε αδυναμία να καταβάλουν τις οφειλές τους οι περιουσίες τους, ή κατασχένονταν, ή επωλούντο στους δανειστές τους. Το Κράτος, στην περίοδο αυτή, δεν μπόρεσε ή για να κυριολεκτούμε, δεν ήθελε, να είναι το στήριγμα των αδυνάτων, και όλες οι Κυβερνήσεις στήριζαν το τσιφλικοφεουδαρχικό καθεστώς. Η μάνα Ελλάδα αντί να έλθει ως λυτρωτής, μεταβλήθηκε σε δυνάστη των παιδιών της. Καμιά Κυβέρνηση δεν τολμούσε να ενοχλήσει το καθεστώς των τσιφλικάδων. Τα δικαιώματα των κολήγων κατεπνίγοντο και η ενίσχυση της απολύτου κυριότητας των τσιφλικιών ήταν γεγονός.

Μόνο το 1906 και αφού οι πιέσεις των αγροτών εντεινόνταν, με το καταρτισθέν νομοσχέδιο «περί μορτής» καταχωρήθηκαν, στα χαρτιά όμως, οι υποχρεώ-

σεις των τσιφλικάδων και των κολήγων, αν και οι υποχρεώσεις των κολήγων-καλλιεργητών, ήταν και πάλι δυσβάστακτες. Στην ίδια περίοδο, οι εξεγέρσεις των αγροτών του Θεσσαλικού κάμπου με τα συλλαλητήρια στην Καρδίτσα, στη Λάρισα, στις Σοφάδες, στην Αγιά, στο Βελεστίνο και σε άλλα Θεσσαλικά κέντρα με κορύφωμα την αιματόβρεχτη εξέγερση του Κιλελέρ, ήταν σε καθημερινή βάση και η λαχτάρα, να αποκτήσουν δική τους γη οι κολήγοι, είχε γίνει πόθος και πραγματική φωτιά στις όλες ενέργειές τους. Κάτω από την πίεση αυτή, η Κυβέρνηση, το 1911, αναγκάστηκε να παραχωρήσει τους πρώτους κλήρους από τα Στεφανοβίκεια κτήματα, σε ντόπιους κολήγους, όπως στο Στεφανοβίκειο και σε πρόσφυγες της Ανατολικής Ρωμυλίας, που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή μας, όπως στο Ριζόμυλο και το Μεγάλο Μοναστήρι. Ο Στεφάνοβικ-Σκυλίτσης είχε παραχωρήσει, από το 1901, με σύμβαση, στο Ελληνικό Δημόσιο και με τίμημα, τα 25 τσιφλίκια του, συνολικής εκτάσεως 265.000 στρεμμάτων, εκτός από τα κτηνοτροφικά. Μεταξύ αυτών και τα τσιφλίκια του στην περιοχή Βελεστίνου, όπως «Χατζήμισυ» 43.000 στρεμμάτων. Ριζομύλου 15.000 στρ. «Κιοπέ Όμπασι» 18.000 στρεμμάτων και Σαρασλάρ (Μεγάλου Μοναστηρίου) 34.000 στρεμμάτων.

Αυτή ήταν η κατάσταση που επικρατούσε στα πρώτα, μετά την απελευθέρωση χρόνια, διωγμοί, καταπίεση και ένα δίκτυο τσιφλικιών που απλωνόταν σε όλο το θεσσαλικό χώρο. Και είναι αναγκαίο να σημειώσουμε ύστερα από τη δήλωση του Πρωθυπουργού Δραγούμη που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της «Θεσσαλίας» στις 10.3.1910, 4 ημέρες μετά τα γεγονότα του Κιλελέρ, «Θεσσαλοί ταπεινοί και δουλόφρονες, φονεύεσθε εύκολα. Ένας παραγκούνης παραπάνω, ένας παρακάτω, τι σημαίνει; Ας φονεύσωμε μερικούς, διότι είναι αναγκαίος ο φόνος εις την πολιτικήν μας», πως σχολιάζει η «Θεσσαλία» στο ίδιο φύλλο της την παραπάνω δήλωση «Πολιτική εκθρέψασα απειρίαν οργανισμών παρασιτικών, μεταβάλουσα το χρήμα του λαού εις νομήν αυθαδεστάτου σφετερισμού και άρπαγος, περιθάλαψασα την μετριοκρατίαν και τους κηφήνες. Τέτοια πολιτική δεν ήτο δυνατόν να κατανοήσει τη σημασία του αγροτικού κινήματος».

Ήταν τόση η καταπίεση των αγροτών και τόση η ψυχική τους συντριβή, από την διάψευση των ονείρων τους, πως μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους θα έβλεπαν «άσπρη μέρα», ώστε μπρος στη συμφορά που τους βρήκε με τη στυγνή συμπεριφορά των τσιφλικάδων, ζητούσαν λύτρωση να επανέλθουν οι Τούρκοι και συχνά έλεγαν «πόσο καλύτερα είμασταν πρώτα». Γιατί νοστάλησαν το Τούρκικο οι «απελευθερωθέντες» ραγιάδες; Την απάντηση μας τη δίνει ο Γιάννης Κορδάτος στην «ιστορία» του, «...Όπου οι κοληγάδες και οι δουλευτάδες της γης σήκωσαν κεφάλι, όπως στην Άρτα, Ζάρκο κ.α., οι Κύριοι Υπουργοί και Πρωθυπουργοί έδωκαν διαταγή να χτυπηθεί κάθε διαμαρτυρία και εξέγερση των «ελευθερωθέντων» σκλάβων. Μάλιστα η Κυβέρνηση Τρικούπη έστειλε στη Θεσσαλία αστυνόμους και νομάρχες κοινούς παληανθρώπους που φάνηκαν σκληρότεροι κι από τους χειρότερους Τούρκους. Ο Ελληνικός στρατός, που τον υποδέχθηκαν με παράτες και δάκρυα σαν ελευθερωτή τους, μόνο στα ρούχα

άλλαξε από τους Τούρκους. Στα φερσίματα ήταν ίδιος. 'Όπως οι Τούρκοι βασιβοζούκοι, ζαπτιέδες και νιζάμηδες, έτσι και οι Έλληνες φαντάροι, τσολιάδες και χωροφύλακες προστάτευαν τον τσιφλικά και έδερναν το φτωχό αγρότη».

Σ' αυτή την περίοδο, την μεταπελευθερωτική, η κατάσταση και στη δική μας περιοχή, του Βελεστίνου, ήταν ακόμα πιο δύσκολη και καταθλιπτική. Σε όλα τα χωριά της περιοχής υπήρχαν τσιφλίκια. Περσουφλή, Ουζλάρ, Σαρατζή, Ντομουσλάρ, Μουσαφακλή, Αγ. Γεώργιος Φερών, Χλόη, Ριζόμυλο Χατζήμισυ και παρακάτω στον κάμπο, Γκερλή, Γιαχαλάρ, Χατζόμπασι, Κιλελέρ κ.α. Στο Βελεστίνo υπήρχαν τα τσιφλίκια του «Γερμή» και «Μπατζιά ή Μπεχλιουλέϊκα». Μόνο οι μπαξέδες του Βελεστίνου ήταν ιδιοκτησίες, όπως υπήρχαν μικρές ιδιοκτησίες και στα χωριά Ταχταλασμάν και Άγιος Γεώργιος Φερών. Οι πλούσιες αποδόσεις των μπαξέδων του Βελεστίνου, μοναδικές τότε σε όλο το Θεσσαλικό κάμπο, λόγω των πηγών της Υπερείας Κρήνης, είχαν γίνει το μήλον της έριδος μεταξύ των Οθωμανών κατακτητών. Έτσι βλέπουμε από παλαιά Τούρκικα ταπιά και παλαιά Ελληνικά συμβόλαια να υπάρχουν στους μπαξέδες του Βελεστίνου, πολλές ιδιοκτησίες Οθωμανών και Ελλήνων και στα πρώτα, μετά την απελευθέρωση χρόνια, να μεταβιβάζονται όλες οι ιδιοκτησίες σε Ελληνικά χέρια. Στο Βελεστίνo τις ποτιστικές εκτάσεις ενέμοντο πλούσιοι Τούρκοι αγάδες, χωρίς η όλη ιδιοκτησία να έχει τη μορφή τσιφλικίου. Σε όλα τα άλλα χωριά υπήρχαν τσιφλίκια, συνεχίσθηκε να υπάρχουν και μετά την απελευθέρωση, μέχρι της απαλλοτριώσεώς τους.

Αρχικά ιδιοκτήτες των τσιφλικιών ήταν Τούρκοι και αργότερα μεταβιβάσθηκαν στους Έλληνες τσιφλικάδες, που σε περιπτώσεις ήταν πιο σκληροί και άρπαγες. Μάλιστα στην παντοδυναμία του Αλή Πασά, πολλά τσιφλίκια είχαν περιέλθει στη κυριότητά του, όπως από το Δήμο Φερών, τα τσιφλίκια, Περσουφλή, Σαρατζή και Άγιος Γεώργιος, από το Δήμο Αρμενίου τα τσιφλίκια, Γκερλή, Κιλελέρ και Σακαλάρ και από το Δήμο Αλμυρού, τα τσιφλίκια Άκετσι, Κουρφάλι και Τσιγκέλι.

Οι γεροντότεροι στο Βελεστίνo, αλλά και στα χωριά της περιοχής, θυμούνται ακόμα, τον τσιφλικά Μαργαρίτη Αποστολίδη, που διατέλεσε για ένα διάστημα και δήμαρχος Βελεστίνου, ο οποίος είχε στην κυριότητά του τα περισσότερα τσιφλίκια της περιοχής, Ουσλάρ, Γερμή, Μουσαφακλή, Κράνοβο κ.α. και που στο κονάκι του, στο Μουσαφακλή, είχε τους σκληρούς Αρβανίτες, σαν φύλακες-δυνάστες των χωρικών. Θυμούνται ακόμη πολλοί, από αφηγήσεις των ίδιων ή των πατεράδων τους, τη σκληράδα και των άλλων τσιφλικούχων της περιοχής, Νικολαΐδη – Περδίκη, Καρτάλη, Μαλαμάκη κ.α. Μέσα λοιπόν σ' αυτήν την ανυπόφορη για τους κολήγους κατάσταση άρχισε με αργούς στην αρχή ρυθμούς, το ξύπνημα της αγροτιάς. Οι Βελεστινιώτες, που είχαν συνείδηση των ωφελημάτων της ιδιοκτησίας, αφού είχαν στην κυριότητά τους, όπως και οι Τούρκοι κάτοικοι του Βελεστίνου, μικροϊδιοκτησίες στους μπαξέδες, ήταν πιο ευαίσθητοι στις προτροπές και τις φωνές που ακούγονταν για ξεσήκωμα. Νέα τότε παιδιά, μετά το 1900, οι Γιαννακοπουλαίοι, με πρώτο το φλογερό αγωνιστή

Ζήση Γιαννακόπουλο, ο Σίγουρας, ο Πάσχος, ο Γεωργαλιός και άλλοι κολήγοι και μαζί τους οι φιλοαγροτιστές, Κουντούρης, Ζάρρας κ.α. άκουγαν πιο ευκρινά τα συνθήματα που ακούγονταν στο Θεσσαλικό χώρο και αφομοίωσαν καλλίτερα τα κηρύγματα για ξεσηκωμούς. Τα συλλαλητήρια στα Θεσσαλικά κέντρα είχαν ήδη ξεσηκώσει τους κολήγους και στο Βελεστίνο στις 7.2.1910 μίλησαν σε 2.000 αγρότες, οι Ζήσης Γιαννακόπουλος και Δημ. Κουντούρης, όπου ο ενθουσιασμός του πλήθους ήταν μεγάλος και εγκρίθηκε ψήφισμα που στάλθηκε στην Κυβέρνηση με κύριο αίτημα της αποκατάστασης των αγροτών. Την παραμονή των γεγονότων του Κιλελέρ γίνεται στο Βελεστίνο νέο συλλαλητήριο και η «Θεσσαλία» στο φύλλο της 6.3.1910 γράφει «Χθες την μεσημβρίαν εγένετο στο Βελεστίνο το προαγγελθέν συλλαλητήριο πολυπληθέστατον. Κατ' αυτό ωμίλησαν οι κ.κ. Ζάρρας, ιατρός, Ντόντος δήμαρχος και Δ. Κουντούρης και άλλοι, τονίσαντες το δίκαιον του αγροτικού αγώνος και διεκτραγωδήσαντες την αφόρητον κατάστασιν εις ην έχουν περιέλθει οι γεωργοί. Μετά τους λόγους εστάλη τηλεγραφικός ψήφισμα προς την Κυβέρνησιν και τον Στρατιωτικόν Σύνδεσμον διά του οποίου ζητείται η απολλοτρίωσις των τσιφλικίων...»

Τα γεγονότα του Κιλελέρ, η θυσία του Αντύπα και οι δολοφονικές επιθέσεις εναντίον των ξεσηκωμένων αγροτών, έδωσαν το στίγμα της εποχής και ήταν καταλυτικά για την περαιτέρω εξέλιξη του αγροτικού κινήματος. Στην περιοχή Βελεστίνου, έκανε την εμφάνισή του ο Αλέκος Μέρος και μαζί μ' αυτόν πρώτος και καλλίτερος ο Γιαννακός Οικονομίδης. Άλλοι αγροτιστές από την περιοχή Βελεστίνου ήταν οι Ζήσης Γιαννακόπουλος, Αθαν. Νταφούλης, Αθαν. Μπάκας, ο Γούλας, ο Χρ. Σθερώνης, ο Γ. Ραΐκος, ο Δημ. Χρονόπουλος, ο Βασ. Καπνιάς κ.α. Μετά τα γεγονότα του Κιλελέρ, εγένετο η σύλληψη 27 αγροτών από την περιοχή Βελεστίνου-Λαρίσης, που δικάστηκαν και αθωώθηκαν στο δικαστήριο της Λαμίας όπου σιδηροδέσμοι οδηγήθηκαν. Στη περίοδο 1910-1920, στο Βελεστίνο και την περιοχή του, οι ζυμώσεις για τη συνένωση των αγροτών, μέσω συλλόγων ή συνεταιρισμών, γίνεται πλέον έντονη. Οι φίλοι των αγροτών πολλαπλασιάζονται στα αστικά κέντρα και η περιοχή μας γίνεται το κέντρο έντονου προβληματισμού, με συγκεντρώσεις, πύρινους λόγους, διαμαρτυρίες για την καθυστέρηση της απαλλοτριώσεως και συμμετοχή στο αγροτικό κίνημα όλων σχεδόν των κολήγων της περιοχής. Σ' αυτή την εποχή, έχουμε συλλαλητήριο στις 23/1/1911 στο Γκερλή, κατά της επιβληθείσης δεκάτης και επιτροπή μετέβη στην Αθήνα αποτελούμενη από τους Ιωάν. Αλεξανδρή, Νάκα, Μακεδόνα, Λιάρου και Αντζούρη. Την ίδια εποχή γίνεται και στο Βελεστίνο συλλαλητήριο κατά της δεκάτης και σχετική ανταπόκριση στέλνει στη «Θεσσαλία» ο δημογραμματέας Γ. Νασίκας. Στη πρώτη επέτειο του Κιλελέρ (το 1911) οργανωτής των εκδηλώσεων στο τόπο της εξέγερσης είναι ο αγροτικός σύλλογος Βελεστίνου και μίλησαν στην εκδήλωση ο πρόεδρος του γεωργικού συνδέσμου Φερών, Αντ. Ζάρρας, ο εκ Γκερλή δικηγόρος Οικονομίδης και ο δικηγόρος Τριαναφυλλίδης. Σ' αυτή την περίοδο και μέχρι το 1925, κάνουν την εμφάνισή τους, με πρωταγωνιστικό ρόλο για τη γρήγορη απαλλοτρίωση των τσιφλικίων

στην περιοχή μας ο δημοσιογράφος Αλ. Μέρος και ο αγροτιστής Γιαννακός Οικονομίδης και ο οποίος επί σειράν ετών ήταν και πρόεδρος της «Πανθεσσαλικής Ένωσης». Μαζί τους και ο ο Ζήσης Γιαννακόπουλος μια ανήσυχη φυσιογνωμία που πρωτοστάτησε στους αγώνες των αγροτών και συμμετείχε σε όλες τις εκδηλώσεις της «Πανθεσσαλικής Ένωσης» και ήταν από τους πρώτους που πάλαιψαν να γίνει ιδιοκτησία των κολήγων η γη που αυτοί καλλιεργούσαν. Κοντά σ' αυτούς ο γιατρός Ζάρας που διετέλεσε και πρόεδρος του αγροτικού συνδέσμου Βελεστίνου, ο δήμαρχος Στ. Ντόντος και ο Δημ. Κουντούρης από τους πρώτους υπέρμαχους της αγροτικής ιδέας και αργότερα βουλευτής των Φιλελευθέρων. Λίγο αργότερα ο Απ. Σίγουρας, ο Χρ. Αγγελής, ο Αχιλ. Μακρής, και άλλοι. Στον Αγ. Γεώργιο Φερών, εκτός από το Γιαννακό Οικονομίδη, οι παλαιοί κολήγοι Αντ. Αύφαντής, Νικ. Μαργαριτόπουλος, Βασ. Πρασσάς, Θωμάς Παναγιωτόπουλος, και επίσης ο αγροτιστής Νικ. Παπαδανιήλ. Στο Ριζόμυλο την ίδια εποχή είχαμε έντονο υπέρ των αγροτών αγώνα με πρωταγωνιστές τον Στάμο Ρομφαία, τον Δημ. Θεοχαρίδη τον Γιοβάνη Μπαλγκουρανίδη κ.α. Στη Χλόη τους Ιωάν. Παπακυριαζή, τον Συρταδιώτη, τον Πατσαούρα, τον Καραβασίλη κ.α. Πιο κάτω στο Στεφανοβίκειο, απλοί άνθρωποι οι κολήγοι Αθαν. Καραμπέρης, ο Περιστερόπουλος, Δημ. Μπαλάς, Αθαν. Κουτσιαρής, Ζήσης Ζάρας, Ζ. Οικονομίδης, ο Κέμος κ.α. πρωταγωνιστούσαν στις εξεγέρσεις και στα συλλαλητήρια της Λαρίσης, του Γκερλή και άλλων κέντρων του κάμπου. Η οργάνωση των κολήγων σε συνεταιρισμούς ήταν ο επόμενος στόχος των αγροτών του κάμπου, προκειμένου ν' αντιμετωπίσουν τα πολλά προβλήματα και αρχικά για να επισπεύσουν τις απαλλοτριώσεις. Ο πρώτος συγκροτημένος συνεταιρισμός ακτημόνων ήταν του Αρμενίου, από το 1910. Με το ν. 602/1914 άρχισε η ίδρυση και άλλων συνεταιρισμών σε χωριά της περιοχής μας. Στο Ριζόμυλο το 1916, στο Σέσκλο το 1928, στο Βελεστίνο το 1926, πολύ αργότερα στο Λερινό το 1934, στο Μ. Περιβολάκι το 1935, στον Αγ. Δημήτριο το 1936, στη Κοκκίνα το 1938, στο Περίβλεπτο το 1938, στον Αγ. Δημήτριο το 1938, στη Χλόη το 1939, και μόλις το 1944 στο Στεφανοβίκειο, παρά τους αγώνες και τις προωθημένες θέσεις των κατοίκων του στο αγροτικό κίνημα.

Μέσα σε όλη την περίοδο του 1915-1925 ξεχώρισε για τους αγώνες του ο εξ. Αγ. Γεωργίου Φερών αγροτιστής Γιαννακός Οικονομίδης. Υπήρξε ο πρώτος σε δράση, ενέργειες, προοπτικές. Ο πρώτος και ο μόνος που γύριζε τα χωριά, ξεσήκωνε τους χωρικούς και έδινε μάχες από το θήμα της «Πανθεσσαλικής Ένωσης» που πάσχιζε για την οργάνωση των αγροτών, και την αποκατάστασή τους. Ο Γιαννακός Οικονομίδης, που πέθανε το 1935 σε ηλικία 70 ετών, ήταν ο αγροτιστής με τη θαρραλέα σκέψη, την ακαταπόνητη εργασία, το φλογερό πάθος για αποκατάσταση των κολήγων. Έζησε και είδε τα όνειρά του να εκπληρώνονται με τη δικαίωση των αγώνων των αγροτών, ως προς τη γεωργική τους αποκατάσταση, χωρίς όμως να έλθει και η οικονομική τους απελευθέρωση.

Μετά την απαλλοτρίωση και τη διανομή των τσιφλικιών στους καλλιεργητές-αγρότες, απέμειναν βοσκήσιμες εκτάσεις στους ιδιοκτήτες, Αποστολίδη,

Καρτάλη, Νικολαΐδη, Πάππο κ.α. Οι οποίες στη συνέχεια πωλήθηκαν σε μεγαλοκτηνοτρόφους και σήμερα, πολλές απ' αυτές τις εκτάσεις έγιναν καλλιεργήσιμες. Σήμερα στο Ελληνικό χωριό δεν υπάρχει θέμα τσιφλικιών, ούτε στην Ελληνική κοινωνία υπάρχει το σύνδρομο του τσιφλικά. Ο κολήγας που ήταν άλλοτε εκμεταλλεύσιμη μονάδα από τσιφλικάδες και τοκογλύφους, τώρα απέκτησε ιδιόκτητη γη, μηχανήματα, σπίτια, κάποια προσωπικότητα. Αντιμετωπίζει όμως και τώρα προβλήματα οικονομικά, αφού υπάρχει άναρχη εκμετάλλευση της γης, απρογραμματίστη ανάπτυξη, μεγάλο κόστος παραγωγής, ανεξέλεγκτες τιμές σε γεωργικά εφόδια και αντίστοιχα μικρές τιμές σε γεωργικά εφόδια και αντίστοιχα μικρές τιμές στα προϊόντα του. Ο κλήρος που αναδιανέμεται, μεταξύ των κληρονόμων των κολήγων και λιγοστεύει, οι παλινδρομήσεις και οι καιροσκοπισμοί στη κάθε φορά ακολουθούμενη αγροτική πολιτική διαμορφώνουν τη νέα κατάσταση στην ύπαιθρο. Ο κίνδυνος των τσιφλικάδων εξέλιπε, όμως είναι ορατός και τώρα ο κίνδυνος οι αγρότες του κάμπου να γίνουν πόνια και εκμεταλλεύσιμες μονάδες, αν δεν βοηθηθούν από το Κράτος να αντιμετωπίσουν τα πολλά προβλήματα, αν δεν φροντίσει το Κράτος να αμείβεται επαρκώς ο κόπος των, αν η ανάπτυξη των χωριών, η πολιτιστική αναβάθμιση, η οικονομική ανάπτυξη και το αγκάλισμα των φτωχών κυρίως αγροτών από το Κράτος, δεν γίνουν στόχος και επιδίωξη των κρατούντων. Το αγροτικό κίνημα με φωτοδότρα τη θυσία του Κιλελέρ, της Καρδίτσας και άλλων εστιών του αγώνα των κολήγων, είναι οδηγός για θελιώση των όρων ζωής τους, πρέπει να παραμείνουν οι στόχοι και για την οικονομική τους απελευθέρωση.

VASILIOS KARABEROPOULOS

*The participation of Velestino's area people
in the agrarian movement*

The agrarian movement that started in the first postliberation years went on until farm-lands were distributed to farmworkers of the Thessaly plain. In that period colleagues of the Velestino region were participating actively in assemblies, mass meetings and wholly resistance to the intrigues and violence of the big landowners who wanted by all means to preserve their privileges and their estates.

Well-known are the struggles of the Thessaly farmworkers for their liberation, with the culmination of the Kileler events. And with these happenings as a stating

point, the peasant revolution was completed, resulting to the creation of the first landless farmworkers associations, followed by the expropriation of the estates and the distribution of farmpieces to the farmlabourers.

In the area of Velestino leading figures of the agrarian movement were Zisis Giannakopoulos, Sigouras, Zarras, Kountouris, Dodos, Nic. Margaritopoulos, Nic Papadaniil and others, who with the great fighter Giannako Iconomidi in cooperation with Alecos Meros aroused the farmworkers, organised them and gave such substance and meaning to their fight that led to their agricultural restoration. The participation of the residents of the Velestino region in the agrarian movement is and will remain a bright page in the history of the area, demonstrating the fights of our people in difficult and arduous times, having contributed to the shake-off of the yoke imposed on them by the big landowners and to the distribution of piecelands to its natural cultivators, who until then owned neither land, nor animals, not even family. The colleges finally met with justice and their agricultural restoration was established.

But when will their agricultural restoration be accomplished?

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΗΛ. ΚΑΡΝΑΒΑΣ

*Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας.
Ιστορική αναδρομή – κοινωνική συγκρότηση*

Εισαγωγή

Το χωριό Μεγάλο Μοναστήρι, έδρα ομώνυμης κοινότητας, ανήκει στην επαρχία Λάρισας του νομού Λάρισας. Βρίσκεται 35 χλμ. Ν.Α. της Λάρισας κοντά στα όρια του νομού Μαγνησίας και απέχει από το Βόλο 25 χλμ. Είναι κτισμένο αμφιθεατρικά, διασχιζόμενο από μικρό ποτάμι (Μαύρο Ρέμα), με πλούσια βλάστηση, πλησίον της Εθνικής οδικής αρτηρίας Αθηνών-Θεσσαλονίκης, και σε υψόμετρο 120 μ.

Ανήκει στην ευρύτερη περιοχή Φερών με τα χωριά Άγιος Γεώργιος, Άγιος Δημήτριος, Αερινό, Ελευθεροχώρι, Μικρό Περιβολάκι, Περίβλεπτο, Ριζόμυλο, Σέσκλο, Στεφανοβίκειο, έχοντας σαν επίκεντρο την κομόπολη του Βελεστίνου, από την οποία το Μεγάλο Μοναστήρι απέχει 11 χλμ.

Το χωριό είναι κτισμένο πάνω στην οριογραμμή του Θεσσαλικού κάμπου και των τελευταίων υψωμάτων του βουνού Κυνός Κεφαλαί (Καραντάο). Στα δυτικά υψώνεται περίτρανη η κορυφή του Μαυροβουνίου (726 μ.) ενώ στα Ν.Δ. βρίσκεται το Χαλκωδόνιο (725 μ.), οι δύο πιο ψηλές κορυφές του συμπλέγματος του Κυνός Κεφαλαί.

Οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού, πρόσφυγες από την Ανατολική Ρωμυλία μετά τους διωγμούς του 1906, εγκαθίστανται εδώ το 1908, κουβαλώντας μαζί τους πλούσια ιστορική και κοινωνική παράδοση, μεταλαμπαδεύοντάς την στον ευρύτερο χώρο της νέας τους εγκατάστασης, πρωτοστατώντας τόσο σε ιστορικά εθνικά γεγονότα όσο και σε κοινωνικές εκδηλώσεις της περιοχής τους. Η ιδιαιτερότητα αυτή των κατοίκων του Μεγάλου Μοναστηριού δημιουργεί την ανάγκη για καταγραφή και παρουσίαση της ιστορικής τους πορείας καθώς και της κοινωνικής τους συγκρότησης.

Η προσπάθεια που έγινε να καταγραφούν όλα εκείνα τα ιστορικά στοιχεία που έχουν σχέση με το Μεγάλο Μοναστήρι, καθώς και εκείνων που στοιχειοθετούν την κοινωνική του συγκρότηση, στηρίχτηκαν κατά ένα μικρό μέρος στην υπάρχουσα βιβλιογραφία και περισσότερο σε ζώσες μαρτυρίες των κατοίκων του χωριού. Οι κυριότεροι πληροφορητές της προσπάθειας αυτής είναι: Μαμαλούδης Γεώργιος, Μεριστούδης Γεώργιος, Μαμαλούδη Ριγώτο, Βλαΐδης Δήμος, Αλμπανούδης Παύλος, Καλτσουνάς Χρήστος, Ζάρρας Γεώργιος, Πράππας Μόδεστος, Αγιοργίτης Νικόλαος, Κυτούδης Γεώργιος, Σταϊκούδη Σταματία, Τζιντρούδης Σιδέρης.

Ιστορική αναδρομή

Ιστορία (4000 π.Χ. – 1906 μ.Χ.)

Η τοποθεσία του σημερινού χωριού Μεγάλο Μοναστήρι καθώς και η ευρύτερη περιοχή του, εντάσσεται γεωγραφικά στην ευρύτερη παρακάρλια ζώνη στην οποία βρέθηκαν ίχνη ζωής από το 9000' π.Χ. Εδώ στους τελευταίους λόφους του Κυνός Κεφαλαί προς το Θεσσαλικό κάμπο, όπου η πανίδα και η χλωρίδα οργιάζουν λόγω των άφθονων νερών, εδώ ο πρώτος άνθρωπος θα βρει ό,τι ακριβώς του χρειάζεται για την επιβίωσή του. Τα ζώα, τα ψάρια της λίμνης Κάρλας και το εύφορο χώμα προς καλλιέργεια, είναι οι καλύτεροι παράγοντες που συντελούν για εγκατάσταση και αργότερα για μόνιμη διαμονή. Ένα ιδιαίτερο πλεονέκτημα που παρέχεται σ' αυτόν είναι και η στρατηγική θέση της τοποθεσίας η οποία έχει μεγάλο οπτικό πεδίο και εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς τους εχθρούς του, άνετα δε μπορεί να τους αποφύγει στους γύρω λόφους και τα δάση που περιζώνουν την περιοχή.

Σύμφωνα όμως με τις ιστορικές και αρχαιολογικές πηγές η περιοχή κατοικήθηκε ήδη από τη νεολιθική εποχή. Βρέθηκαν σε ορισμένες τοποθεσίες όστρακα της νεότερης νεολιθικής εποχής, σύγχρονης με την εποχή ανάπτυξης του πολιτισμού του Διμηνίου. Η περιοχή δηλαδή του Μεγάλου Μοναστηρίου, ακολούθησε ως προς την οικιστική, χρονικά, κατανομή, τον κανόνα που διέπει την κατοίκηση στην Θεσσαλική λεκάνη, γενικότερα. Σύμφωνα μ' αυτόν τον κανόνα, η λεκάνη της Θεσσαλίας και ιδιαίτερα τα πεδινά της τμήματα, παρουσιάζουν πληθώρα νεολιθικών και παλαιότερων οικισμών οι οποίοι σήμερα αναγνωρίζονται από τα όστρακα (κεραμικά κομμάτια) που ανευρίσκονται κυρίως στις λεγόμενες «μαγούλες»¹.

1. Κ. Ι. Γαλλής, 'Ατλας προϊστορικών οικισμών της Ανατ. Θεσσαλικής πεδιάδας, περιοδ. «Θεσσαλικό Ημερολόγιο», τόμ. 22, Λάρισα 1992, σελ. 146.

Η περιοχή του Μ. Μοναστηρίου παρείχε στον άνθρωπο της νεολιθικής εποχής, ο οποίος από νομάδας, κυνηγός, απέκτησε πλέον μόνιμη κατοικία και έγινε γεωργός και κτηνοτρόφος, όλα τα απαραίτητα για την επιβίωσή του. (Οι ιστορικοί δέχονται ότι η λεγόμενη παραγωγική επανάσταση έγινε στη μεσολιθική εποχή 8000 π.Χ.-6.000 π.Χ.). Οι αρχαιολόγοι δέχονται την ύπαρξη πλούσιας βοσκής στην περιοχή, άφθονου νερού και γόνιμων εκτάσεων ακριβώς πριν ν' αρχίσουν οι πρώτες λοφοσειρές. Τα νερά της περιοχής που αποτελούσαν το ύψιστο αγαθό για την ύπαρξη εγκατάστασης εκεί, προέρχονται από τα χαμηλά σχετικά βουνά Κυνός Κεφαλαί (Κάρανταγ) και Χαλκωδόσιο (Σαριγκιόλ-Γερμί).

Από τις άφθονες πηγές των παραπάνω βουνών πηγάζουν πολυάριθμα ρυάκια, τα οποία συνενώνονται και σχηματίζουν δύο κυρίως ρέματα, το Καρά Ντερέ και το Οζούν Ντερέ (Τούρκικες ονομασίες που παρέμειναν). Τα δύο παραπάνω ρέματα συμβάλλουν στην οικιστική περιφέρεια του σημερινού χωριού και σχηματίζουν ένα μεγαλύτερο ρέμα (Μαύρο Ρέμα) που διατηρεί νερό ακόμα και στην θερινή περίοδο.

Οι αρχαίοι γεωγράφοι αναφέρουν με το όνομα Ογχηστός ποταμός, ένα ρέμα που πηγάζει από τις Κυνός Κεφαλαί και αφού συγκεντρώσει το νερό αρκετών ρυακιών της Πελασγιώτιδας χύνεται στη λίμνη Βοιθηίδα. Δύο είναι κυρίως οι απόψεις για τον Ογχηστό ποταμό: Η πρώτη ότι αυτός είναι το Πλατανόρεμα, που πηγάζει από τη νοτιοδυτική πλευρά του Κυνός Κεφαλαί και διερχόμενο από Σκοτούσα, Δίλοφο, Νέα Λεύκη καταλήγει στη Βοιθηίδα και η δεύτερη, ότι είναι το Μαύρο Ρέμα του Μεγάλου Μοναστηρίου. Η απάντηση νομίζουμε ότι βρίσκεται στα παρακάτω ιστορικά στοιχεία:

Κατά το έτος 197 π.Χ. το καλοκαίρι, λίγο πριν τη μάχη των Κυνός Κεφαλών², κατά την οποία νικήθηκαν οι Μακεδόνες (8000 νεκροί και 5000 αιχμάλωτοι Μακεδόνες) με αρχηγό τον Φίλιππο Ε' από τους Ρωμαίους του Τίτου Κόϊντου Φλαμινίου, προηγήθηκαν ορισμένες αψιμαχίες μεταξύ των δύο στρατευμάτων. Η κυριότερη απ' αυτές τις αψιμαχίες (ιππομαχίες) έγινε στα υψώματα πάνω από την πόλη των Φερών, προς την οποία βάδιζαν τόσο οι Μακεδόνες, ορμώμενοι από τη Λάρισα, όσο και οι Ρωμαίοι ορμώμενοι από την περιοχή των Φθιώτιδων Θηβών, τις οποίες δεν μπόρεσαν να κυριεύσουν.

Μετά την ιππομαχία αυτή, οι δύο αρχηγοί, επειδή έκριναν ότι η περιοχή των Φερών δεν ενδεικνυόταν για μάχη, λόγω των υπάρχοντων πολλών θαλτωδών θέσεων και φρακτών και κήπων, εστράφησαν ο μεν Φλαμίνιος προς την Ερέτρια όπου και στρατοπέδευσε, ο δε Φίλιππος Ε' προς την Σκοτούσα όπου υπήρχαν πλούσιες σιταποθήκες.

Η πορεία του Φιλίππου έγινε μέσω της περιοχής του σημερινού Μεγάλου Μοναστηρίου παραπλεύρως του Μαύρου Ρέματος, μέχρι σχεδόν τις πηγές του. Αυτές βρίσκονται όπως είπαμε ήδη στις Κυνός Κεφαλές και στο Χαλκωδόσιο.

2. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. 5, Εκδοτική Αθηνών, σελ. 44-45.

Σημειώνουμε εδώ ότι τα δύο αυτά βουνά, συνδέονται με χαμηλό αυχένα πάνω από το Μεγάλο Μοναστήρι, νοτιοανατολικά της Αγναντερής.

Απ' αυτό λοιπόν το σημείο πέρασαν οι Μακεδόνες για να προχωρήσουν προς την Σκοτούσα. Αναφέρεται ότι ο Φίλιππος Ε' στρατοπέδευσε πλησίον του Ογγηστου ποταμού (Ιστορία Ελλ. Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος Ε', σελ. 44, 45), που όπως αποδεικνύεται πλέον κατά τη γνώμη μου, δεν είναι άλλος από το Μαύρο Ρέμα του Μ. Μοναστηρίου, το οποίο είναι το μόνο αξιόλογο ρέμα της περιοχής αυτής, που βρισκόταν στην πορεία του Μακεδονικού στρατού.

Κατά την Ρωμαϊκή και Βυζαντινή εποχή δεν υπάρχει αξιόλογη κατοίκηση της περιοχής, βρέθηκαν μόνο στη θέση Μ. Μοναστήρι, ορισμένα όστρακα μεταβυζαντινής εποχής (Τουρκοκρατία). Πιθανόν η θέση να κατοικήθηκε εκ νέου κατά την Τουρκοκρατία. Όμως απ' ότι αναφέρει ο Άγγλος αξιωματικός Leake, πρέσβυς στην αυλή του Αλή Πασά, ο οποίος είχε ευρεία Ελληνική μόρφωση κατά την περιήγησή του το 1805 στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία δεν υπήρχε στην περιοχή άλλος οικισμός αξιόλογος πλην της Αγναντερής (Ντιντέριαν τουρκικά) 5 χλμ. δυτικά του χωριού Μ. Μοναστηρίου. Βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν μικροί οικισμοί κτηνοτρόφων ή ολιγάριθμων γεωργών κοντά στο σημερινό χωριό. Έχουν εντοπισθεί τέτοιοι μικροί οικισμοί στις θέσεις Παλαιοχώρι και Μεγάλο Ρέμα που ανάγονται στην τουρκοκρατία.

Ίσως τελικά πρέπει να πάρουμε υπόψη μας τη γενικότερη πολιτικοοικονομική κατάσταση που επικράτησε στη Θεσσαλία, ανά τους αιώνες (4000 π.Χ.-1908 μ.Χ.), για να κατανοήσουμε και την οικιστική κατανομή του πληθυσμού στην περιοχή που εξετάζουμε. Ας μην ξεχνάμε ότι είναι πεδινή, κυρίως, περιοχή και ακολούθησε την υπόλοιπη Θεσσαλία στις καταστροφές, εξανδραποδισμούς πληθυσμών και χερσώσεις γης, που αυτή υπέστη στο διάβα των αιώνων από τόσους επιδρομείς.

Αρχαιολογικοί χώροι – ευρήματα

Θα αναφερθούμε παρακάτω στις τοποθεσίες, όπου σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα της αρχαιολογίας, υπήρξε κατοίκηση κατά την νεολιθική εποχή. Τα στοιχεία προέρχονται από τη δημοσίευση του εφόρου Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Λάρισας κ. Κων/νου Γαλλή, στο περιοδικό *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμος 22ος, Λάρισα 1992.

1ον θέση: Μεγάλο Μοναστήρι 2

Βρίσκεται σε χαμηλή λοφώδη περιοχή, σε απόσταση μόλις 100 μ. βορειοανατολικά του χωριού. (Σήμερα η περιοχή καλύπτεται από πεύκα που φυτεύθηκαν προ 10 ετίας περίπου). Η θέση είναι σχετικά μικρή και εκτείνεται κυρίως στη νοτιοδυτική πλευρά του λόφου και κοντά στην κορυφή του. Το σχήμα της είναι

περίπου κυκλικό με διάμετρο 150-200 μ. Η κεραμεική είναι νεώτερη νεολιθική (κλασσικό Διμήνι) και χαλκοκρατίας (πρωτοελλαδική περίοδος). Επίσης εδώ βρέθηκαν θραύσματα οψιανού λίθου και πυριτόλιθου.

2ον θέση: Άγιος Αθανάσιος

Είναι σχετικά ψηλός λόφος, που βρίσκεται στα όρια της περιοχής Μεγάλου Μοναστηρίου και Μικρού Περιβολακίου. Εκεί βρίσκεται νεολιθικός οικισμός, που φέρει ίχνη οχύρωσης (περιτείχισμα). Πιθανότατα ήταν θέση θερινής διαβίωσης κτηνοτρόφων από τα πιο πεδινά τμήματα της περιοχής. Πρέπει να πάρουμε υπ' όψη ότι όλοι οι λόφοι από το χωριό Μ. Μοναστήρι μέχρι τα βουνά Κυνός Κεφαλαί και Χαλκωδόνιο, ήταν καλυμμένοι από πλούσια βλάστηση και πιθανόν δάσος θελανιδιάς. Η κεραμεική ανήκει κυρίως στην νεώτερη νεολιθική εποχή και στην πρώιμη χαλκοκρατία.

3ον

Πέρα όμως από τις παραπάνω θέσεις της νεολιθικής εποχής, εκείνο που κυρίως χαρακτηρίζει από αρχαιολογικής πλευράς την περιοχή Μ. Μοναστηρίου, είναι η ανεύρεση και η συστηματική ανασκαφή από το μεγάλο αρχαιολόγο Δημήτριο Θεοχάρη, των περίφημων θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων. Σε απόσταση 1700 μ. βορειοανατολικά του χωριού στη θέση Ξηρογέφυρα (γέφυρα πάνω από την οποία πέρναγε ο δρόμος που ένωσε την αρχαία Λάρισα με την πόλη των αρχαίων Φερών), επί της δυτικής όχθης του Μαύρου Ρέματος (Καρά Ντερέ), που διατρέχει το χαμηλό ύψωμα, μαγούλα, ανασκάφθηκαν πέντε θαλαμοειδείς τάφοι της Μυκηναϊκής εποχής. (Θεοχάρης 1964, Αρχαιολογικό δελτίο 19, Β' τόμος Χρονικά σελ. 255-258). Η περιοχή αυτή αναφέρεται στις αρχαιολογικές πηγές σαν θέση Μεγάλο Μοναστήρι 1.

Τα κτερίσματα αυτών των τάφων ήταν ιδιαίτερα αξιόλογα και βοήθησαν σημαντικά στην καταγραφή των ταφικών συνηθειών της εποχής. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ένα πήλινο ειδώλιο άρματος που σύρεται από δύο άλογα (Θεοχάρης 1973, σελ. 235-249). Το ειδώλιο του πήλινου άρματος καθώς και τα υπόλοιπα κτερίσματα, κοσμούν σήμερα το μουσείο του Βόλου. Ένας άλλος Μυκηναϊκός τάφος βρέθηκε στο δυτικό άκρο του χωριού αμέσως βορείως του δρόμου Μ. Μοναστηρίου – Αγναντερής. Ο Δ. Θεοχάρης θεώρησε ότι ο οικισμός στον οποίο πιθανόν ανήκαν οι παραπάνω Μυκηναϊκοί τάφοι βρίσκονται στη θέση Λιθάδι, σε χαμηλή ράχη κοντά στη συμβολή του Καρά Ντερέ και Οζούν Ντερέ, στο δυτικό άκρο του χωριού. Στην τοποθεσία αυτή βρέθηκαν όστρακα Μυκηναϊκής εποχής και μερικοί κεραμοσκεπείς τάφοι χωρίς ιδιαίτερα ευρήματα. Η άποψη αυτή όμως δεν γίνεται δεκτή απ' όλους τους αρχαιολόγους, μερικοί από τους οποίους συνδέουν τους μυκηναϊκούς τάφους με τη θέση Μεγάλο Μοναστήρι 2, που είναι η πλησιέστερη αρχαιολογική τοποθεσία, ενώ άλλοι τους συνδέουν με τη θέση (μυκηναϊκής εποχής) Κυψέλη 1, που βρίσκεται όμως 7.5

χλμ. βόρειά τους. Επίσης προτάθηκε η σχέση των τάφων με τη θέση Τρανή Μαγούλα του Αρμενίου που απέχει περίπου 2 χλμ. από τους τάφους (βορειοανατολικά).

Εκείνο που είναι βέβαιο είναι ότι οι τάφοι ανήκουν σε μυκηναϊκό οικισμό, ανθρό όπως προκύπτει από τα κτερίσματά τους, που δεν αναφέρεται όμως σε κάποια ιστορική πηγή. Από τις πληροφορίες που αντλούμε από τα Ομηρικά έπη (Ιλιάς, νηών κατάλογος) όπου αναφέρονται οι πόλεις που ανήκουν στο βασίλειο των Φερών, όπου βασίλευε ο Εύμηλος ο γιος του Αδμήτου κατά τον Τρωικό πόλεμο, δεν προκύπτει η ύπαρξη κάποιας πόλης στην περιοχή του σημερινού Μεγάλου Μοναστηρίου. Η περιοχή, σ' εκείνη την εποχή ανήκε πιθανότατα στους κατοίκους των Φερών. Ας ελπίσουμε πως η αρχαιολογική έρευνα θα φωτίσει το σκοτεινό αυτό σημείο, και θα ευρεθεί ο μυκηναϊκός οικισμός στον οποίο ανήκαν οι τάφοι, που είναι από τους μεγαλύτερους και πλουσιότερους μυκηναϊκούς τάφους που βρέθηκαν στη Θεσσαλία.

Όσον αφορά τώρα την κλασσική εποχή, δεν ανευρέθησαν ιδιαίτερα στοιχεία που να τεκμηριώνουν ύπαρξη οικισμού στην περιοχή. Βρέθηκε μόνο ένας μικρός οικισμός ελληνιστικής περιόδου στην περιοχή Πασαλίκια 2,5 χλμ. ανατολικά του χωριού. Ο οικισμός βρισκόταν σε μικρή εδαφική έκταση, 200 μ. περίπου νότια της σιδηροδρομικής γραμμής, στη νοητή γρμμή που ενώνει το χωριό με το Ριζόμυλο. Η διάμετρος της θέσης είναι 150 μ.

1906 – 1908

Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, το 1881, από τους Τούρκους, το σημερινό χωριό υπήρχε σαν οικισμός, 30 περίπου οικογενειών караγκούνηδων κολλήγων, που καλλιεργούσαν τα κτήματα του τσιφλικά Σουζούκη. Αυτούς συναντούν εδώ το 1908, οι 50 μεγάλες οικογένειες των προσφύγων που έρχονται για μόνιμη εγκατάσταση, από το Μεγάλο Μοναστήρι της Ανατολικής Ρωμυλίας της Βουλγαρίας, φεύγοντας από εκεί το 1906.

Ας δούμε όμως τι προηγήθηκε του μεγάλου ξεριζωμού του 1906.

Ανατολική Ρωμυλία είναι η περιοχή της Νότιας Βουλγαρίας που βρίσκεται μεταξύ των βουνών Αίμου, Όρβηλου, Ροδόπης και Εύξεινου Πόντου.

Μετά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο 1877-78 με τη συνθήκη του Βερολίνου (Ιούλιος 1878) ανακηρύχτηκε αυτόνομη επαρχία του Βουλγαρικού κράτους. Ήταν διοικητικά αυτόνομη κάτω από την πολιτική και στρατιωτική επίβλεψη του Σουλτάνου. Ευρωπαϊκή επιτροπή ανέλαβε να οργανώσει την Ανατολική Ρωμυλία που είχε έκταση 35.000 τ.χλμ. και πληθυσμό 750.000 (Έλληνες, Βούλγαρους, Τούρκους, Αρμένιους)³. Με τον τρόπο αυτό η Βουλγαρία περιοριζόταν στα νότι

3. Επιστήμη και Ζωή, τόμ. 16, εκδόσεις Χατζηϊακώβου, σελ. 393.

Βαλκάνια και απομακρυνόταν από το Αιγαίο. Οι διατάξεις όμως της συνθήκης του Βερολίνου ποτέ δεν εφαρμόστηκαν στο σύνολό τους. Οι Βούλγαροι άρχιζαν να εκτοπίζουν το ελληνικό στοιχείο, παραβιάζοντας τα άρθρα της συνθήκης του Βερολίνου και τον οργανικό νόμο της Ανατολικής Ρωμυλίας (νόμος που περιφρουρούσε ιδιοκτησία, εκπαίδευση, ζωή πολιτών, ανεξιθρησκεία κ.λπ.). Στις 18 Σεπτεμβρίου 1885 όταν γενικός διοικητής ήταν ο Στράνσκι έγινε η ένωση με Βουλγαρία, παρά την αντίθεση των μεγάλων δυνάμεων. Η ένωση οριστικοποιήθηκε το 1908 με την κήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας.

Αξιωματιμόνευτα είναι και μερικά γεγονότα που προηγήθηκαν του εκτοπισμού του 1906.

Στις 18 Μαρτίου 1878 γίνονται καταγγελίες αντιπροσώπων της Φιλιπούπολης προς τις κυβερνήσεις Αγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Αυστρίας για φόνους Ελλήνων δασκάλων, διδασκαλιστών, φυλακίσεις προκρίτων, κατασχέσεις σχολικών κτιρίων, εκκλησιών, μονών, αποκλεισμό Ελληνικής γλώσσας από τους Βουλγάρους⁴.

Η παράταση του Ρωσικού στρατού κατοχής ως το καλοκαίρι του 1879 στην Αν. Ρωμυλία έδωσε τη δυνατότητα στο βουλγαρικό ντόπιο στοιχείο να πρωτοστατήσει στους διοικητικούς μηχανισμούς της εξουσίας παραγκωνίζοντας το αντίστοιχο ελληνικό, ενώ παράλληλα η μαζική μετανάστευση μουσουλμανικού πληθυσμού από την Αν. Ρωμυλία έδειξε ανάγλυφα τα τετελεσμένα γεγονότα, δηλαδή τη συνειδητοποίηση της Πύλης για την απώλεια της Βόρειας Θράκης⁵.

Στις 26 Αυγούστου 1880 ο Άγγλος συνταγματάρχης Wilson που στάλθηκε από τις μεγάλες δυνάμεις να επισκεφθεί την Αν. Ρωμυλία και να παρακολουθήσει την εφαρμογή των άρθρων του οργανικού νόμου διαπίστωσε, ότι οι διατάξεις του ανωτέρω οργανικού νόμου δεν εφαρμόζονται, διότι όλες τις ανώτερες θέσεις κατείχαν Βούλγαροι. Όλοι οι χωροφύλακες ήταν Βούλγαροι, ενώ δεν επιτρέπονταν στους Έλληνες να εμπορευούνται και να ταξιδεύουν, ούτε να έχουν συναλλαγές με τους Βουλγάρους. Οι εκλογικές παρανομίες την εποχή αυτή αποτελούν δε, το γενικό κανόνα⁶.

Στις 18 Σεπτεμβρίου 1885 ο Ζαχαρίας Στογιάνωφ και οι σύντροφοί του μπήκαν στο μέγαρο του Γαβριήλ Γκρέστεβιτς που ήταν ο γενικός διοικητής και του δήλωσαν την ένωση της Βουλγαρίας με την Αν. Ρωμυλία και την ίδια στιγμή όρισαν προσωρινό διοικητή τον Στράνσκι. Έτσι χωρίς πολλές διατυπώσεις γίνεται η ένωση της Αν. Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία⁷.

Στις 2 Απριλίου 1886, οι Έλληνες εκθέτουν με υπόμνημά τους στις μεγάλες

4. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 7, σελ. 657α.

5. Κων. Α. Βακαλόπουλου, Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940), Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 278.

6. Μεγ. Ελλην. Εγκυκλ., τόμ. 7, σελ. 657α.

7. Μεγ. Ελλην. Εγκυκλ., τόμ. 7, σελ. 657β.

δυνάμεις τα παράπονά τους, για την παραβίαση της συνθήκης του Βερολίνου και του οργανικού νόμου⁸.

Τον Μάϊο του 1889 οι βουλγαρικές αρχές έδωξαν τον Έλληνα μητροπολίτη Αγχιάλου, με την πρόφαση ότι οι Έλληνες της επαρχίας του, ήταν δυσαρεστημένοι εναντίον του⁹.

Τον Αύγουστο του 1889 διαλύθηκε το δημοτικό συμβούλιο Στενημάχου (πόλη καθ' ολοκληρία ελληνική) και αντικαταστάθηκε από Βουλγάρους. Τα διαθήματα του Έλληνα μητροπολίτη της Φιλιππούπολης προς τη Βουλή και τον ηγεμόνα της Αν. Ρωμυλίας, δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα¹⁰.

Εξαιτίας του Μακεδονικού αγώνα το 1906, η μανία των Βουλγάρων στράφηκε εναντίον της Ελληνικής μειονότητας της Αν. Ρωμυλίας με αγριότητες και βαρβαρότητες. Στα τέλη Απριλίου του 1906, όταν έγιναν τα εγκαίνια του λιμανιού της Βάρνας, Βούλγαροι μαθητές προκάλεσαν καταστροφές στις ελληνικές συνοικίες της πόλης και ανάλογο φαινόμενο παρατηρήθηκε κατά τη γιορτή των Αγ. Κυρίλλου και Μεθοδίου¹¹.

Τον Ιούνιο του 1906 όταν πέθανε ο Έλληνας μητροπολίτης Βάρνας, απαγορεύθηκε στο διάδοχό του Νεόφυτο να ενθρονισθεί. Όταν μετά από ένα μήνα έφθασε ο Νεόφυτος στη Βάρνα, τότε οι Βούλγαροι κατέλαβαν το ναό, κακοποίησαν ιερείς και κατέστρεψαν. Έτσι δίνεται το σύνθημα της γενικής επίθεσης εναντίον των Ελλήνων.

Καταστρέφεται από τους Βουλγάρους, η Φιλιππούπολη στις 16/7/1906, στις 15/7 ο Πύργος, στις 30/7 η Αγχιάλος, Καβακλή, Μεσημβρία κ.ά. πόλεις. Έτσι σιγά-σιγά καταλαμβάνεται όλη η Αν. Ρωμυλία, η κατάληψη της οποίας είχε δυσμενή αντίκτυπο στον ελληνισμό ολόκληρης της Μακεδονίας¹². Τον συντονισμό των βουλγαρικών ενεργειών στην Αν. Ρωμυλία είχαν επωμισθεί από το 1902 ο βουλγαρικός «Πατριωτικός σύνδεσμος» της Φιλιππούπολης και ο σύλλογος «Βούλγαρος ο Φιλογενής» που ιδρύθηκε από τον Δραγούλεφ και στόχευε στην εξόντωση του ελληνικού στοιχείου. Ο σύλλογος αυτός είχε οργανώσει επανειλημμένα ανθελληνικά συλλαλητήρια στη Βάρνα, Σόφια, Φιλιππούπολη, Στενήμαχο, Πύργο και αλλού τα οποία δεν περιορίζονταν μόνο σε απλές διαμαρτυρίες και ψηφίσματα, αλλά εκτρέπονταν σε αρπαγές και καταστροφές των ελληνικών

8. Μεγ. Ελλην. Εγκυκλ., τόμ. 7, σελ. 662α.

9. Μεγ. Ελλην. Εγκυκλ., τόμ. 7, σελ. 662α.

10. Μεγ. Ελλην. Εγκυκλ., τόμ. 7, σελ. 662α.

11. Κων. Α. Βακαλόπουλου, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, «Θράκη», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 219.

12. Κων. Α. Βακαλόπουλου, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, «Μακεδονία», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 275.

περιουσιών και σε κακοποιήσεις των Ελλήνων κατοίκων με την εποπτεία και την ανοχή των βουλγαρικών αρχών¹³.

Κάτω λοιπόν από τέτοιες δύσκολες συνθήκες αναγκάστηκαν εβδομήντα (70) οικογένειες κατοίκων του Μεγάλου Μοναστηρίου να εκπατρισθούν από την Αν. Ρωμυλία και να πάρουν το δρόμο προς τη μητέρα πατρίδα.

Το χωριό Μ. Μοναστήρι Αν. Ρωμυλίας μαζί με άλλα 11 χωριά ανήκε στην ευρύτερη περιοχή του Καβακλή. Η περιοχή του Καβακλή είχε το 1885 5.000¹⁴ οικογένειες και ως το 1906 διατηρούσε ελληνικά σχολεία, εκκλησίες και όλα τα συμβούλια, δημοτικά ή κοινοτικά, ως το 1906, αποτελούνταν αποκλειστικά από Έλληνες.

Το 1901 ο πληθυσμός της περιοχής ανέρχεται σε 22.488 κατοίκους. Ως το 1925 που εκπατρίζονται όλοι οι Έλληνες από την περιοχή, ο αριθμός τους φθάνει πάνω από 30.000, οι δε εκπατριζόμενες οικογένειες είναι 7.383¹⁵.

Το χωριό Μ. Μοναστήρι βρίσκεται 50 χλμ. βορειοδυτικά της Ανδριανούπολης και γύρω στα 40 χλμ. βόρεια των σημερινών ελληνοβουλγαρικών συνόρων. Από τα σύνορα φαίνεται το βουνό «Σακάρ» προεκτάσεις του οποίου είναι και το τρίκορφο βουνό «Μοναστήρ Μπαϊρ». Το χωριό είναι κτισμένο στους πρόποδες του «Μοναστήρ Μπαϊρ». Στην ψηλότερη κορυφή του σώζονται ερείπια αρχαίου φρουρίου, απ' όπου είχε και τ' όνομα Καλαί Μπαϊρ (φρούριο του όρους).

Είχε 1.600 κατοίκους που ήταν όλοι Έλληνες, συντηρούσε 4/τάξιο σχολείο αρρένων με 50 μαθητές και δύο δασκάλους. Είχε παλαιά εκκλησία, η οποία ξανακτίστηκε το 1893, με 3 παπάδες. Το 1906 έφυγαν από εδώ 70 οικογένειες και εγκαταστάθηκαν 50 οικογένειες στο Μεγάλο Μοναστήρι (Σαλασλάρ) Λάρισας και άλλες 20 σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Αργότερα το 1925 φεύγουν οι υπόλοιπες 350 οικογένειες και εγκαθίστανται στα Τρίκαλα Βεροίας και στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας. Σύνολο 420 οικογένειες.

Το χωριό είχε α) καλλιεργήσιμη έκταση 43 χιλιάδες στρέμματα και β) δασική – βοσκοτόπια 86 χιλιάδες στρέμματα. Συνολικά 129 χιλιάδες στρέμματα¹⁶.

Ήταν χωριό αρχαιότατο γιατί βρέθηκαν σε αυτό σχετικές ελληνικές στήλες από μάρμαρο, μία δε ήταν αφιερωμένη στο θεό Απόλλωνα.

Το όνομά του το πήρε μάλλον από τα πολλά μοναστήρια που βρίσκονταν στο βουνό. Σήμερα μόνο λείψανα αυτών υπάρχουν.

Στις 2 Μαΐου του 1906 το χωριό Μ. Μοναστήρι είναι ανάστατο. Εβδομήντα (70) οικογένειες (μια οικογένεια αποτελείται από τον πατέρα, τα παντρεμένα ή

13. Κων. Α. Βακαλόπουλου, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, «Θράκη», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 212.

14. Κων. Α. Βακαλόπουλου, ό.π., σελ. 223.

15. Μόσχος Χρ. Τερζίδης, Οι Μοναστηριώτες της Ανατολικής Ρωμυλίας, ανάτυπο από το περιοδ. «Χρονικά της Επαρχίας Δομοκού» τόμ. 1, Αθήνα 1980, σελ. 10.

16. Μόσχος Χρ. Τερζίδης, Οι Μοναστηριώτες ό.π., σελ. 13.

όχι παιδιά του και τα εγγόνια του) σύνολο γύρω στα 700 άτομα, έχουν πάρει τη μεγάλη απόφαση της φυγής.

Ο εκπατρισμός ήταν οργανωμένος και μεθοδευμένος. Ήδη από πολύ καιρό Έλληνες από την κυρίως Ελλάδα περιόδευαν την Αν. Ρωμυλία και ενημέρωναν τους Έλληνες κατοίκους της, για τις μελλοντικές εξελίξεις. Τέτοιου είδους ενημέρωση είχε και ο πρόεδρος του χωριού Κυτούδης Κύρος, ο οποίος με άλλους συγχωριανούς του οργάνωσε την ομάδα κατοίκων που πήρε τη μεγάλη απόφαση. Μάλιστα την ημέρα αυτή βρίσκονται στο χωριό και αρκετοί στρατιώτες, λιποτάκτες, κάτοικοι του χωριού που υπηρετούσαν στο βουλγαρικό στρατό, όπως οι Μαμαλούδης Γεώργιος του Μόσχου, Βουλκούδης Βασίλειος, Τσιτρούδης Ιωάννης, Μαμαλούδης Γεώργιος του Δήμου. Οι βουλγαρικές αρχές ήταν ενήμερες της κατάστασης όμως, όπως φαίνεται, τέτοιου είδους κινήσεις τους συνέφεραν γιατί θλέπουν να πραγματοποιείται ο τελικός τους στόχος, η εκδιώξη των Ελλήνων από τις πατρίδες τους.

Οι 70 οικογένειες το απόγευμα της 2ας Μαΐου, με αρχηγό τον πρόεδρό τους Κυτούδη Κύρο, οδικώς, αρχίζουν το μεγάλο άγνωστο ταξίδι της ελπίδας.

Με λίγα άλογα ή γαϊδουράκια φορτωμένα 1-2 κουβέρτες, λίγο ψωμί, τα μικρά τους παιδιά φορτωμένα στην πλάτη ή στα ζώα, έχοντας αφήσει πίσω τους όλα τα υπάρχοντά τους, φθάνουν μετά από 2,5 ώρες περίπου στο Καβακλή, που απέχει 10 χλμ. Εδώ ενώνονται και με άλλους πρόσφυγες Έλληνες και όλη τη νύχτα, όλοι μαζί, πορεύονται προς το χωριό Λεύκα που βρίσκεται στα νότια του Καβακλή. Το ξημέρωμα της 3ης Μαΐου τους βρίσκει στο δρόμο προς τη Λεύκα. Από το φόβο των βουλγαρικών στρατευμάτων μένουν κρυμμένοι σ' ένα δάσος και ξεκουράζονται όλη την ημέρα. Το βράδυ συνεχίζεται η πορεία με μεγάλες δυσκολίες και το πρωί της 4ης Μαΐου φθάνουν στο χωριό Λεύκα. Εδώ ξεκουράζονται την ημέρα και το βράδυ ξανασυνεχίζουν την ολονύκτια πορεία τους και φθάνουν στις 5 Μαΐου το πρωί στο χωριό Μουσταφά-Πασά.

Οι κάτοικοι του χωριού Μουσταφά-Πασά είναι Τούρκοι και έτσι οι πρόσφυγες μη έχοντας τον φόβο των Βουλγάρων, μένουν εδώ και ξεκουράζονται για δύο ημέρες.

Την 7η Μαΐου του 1906 οι πρόσφυγες φθάνουν στον προορισμό τους που είναι το Κάστρο (Ανδριανούπολη). Εδώ αφού ξεκουράζονται 2-3 ημέρες, νοικιάζουν κάρα, επιβιβάζονται όλοι και έρχονται στο Καραγάτς (Ορεστιάδα).

Μετά τη σχετική ξεκούραση το λόγο έχουν πλέον τα τρένα, τα οποία μεταφέρουν τους κατάκοπους ήδη πρόσφυγες στην Αλεξανδρούπολη.

Στο λιμάνι της πόλης, χιλιάδες άνθρωποι, απεγνωσμένα ψάχνουν τρόπους για τη μεταφορά τους. Πλοία των μεγάλων δυνάμεων (Ιταλικά - Γαλλικά) φορτώνουν τους πρόσφυγες κατά χιλιάδες και αναχωρούν προς άγνωστη κατεύθυνση σε περιοχές και λιμάνια της ελεύθερης Ελλάδας.

Οι περισσότεροι Μεγαλομοναστηριώτες φορτώνονται σε ένα πλοίο και αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη. Οι υπόλοιποι φθάνουν στην Άνδρο, άλλοι στο Βόλο, στην Κρήτη, στην Κόρινθο. Από την Θεσσαλονίκη οι πρόσφυγες,

στοιβαγμένοι σε ιταλικό πλοίο που μεταφέρει ξυλεία, αρχίζουν το δύσκολο και άγνωστο γι' αυτούς ταξίδι. Μετά από λίγες ημέρες φθάνουν στο Ναύπλιο. Ήδη αρκετοί ηλικιωμένοι-άρρωστοι ή μικρά παιδιά έχουν πεθάνει μην αντέχοντας τις τόσες ταλαιπωρίες. Αποδεκατισμένοι λοιπόν, φθάνουν στο Ναύπλιο όπου τους περιμένουν κυβερνητικά κλιμάκια υποδοχής προσφύγων.

Η επιτροπή υποδοχής προσφύγων τους στεγάζει σε σπίτια και σε μοναστήρια, τους δίνονται λίγα χρήματα σαν βοήθημα και αρχίζουν να εργάζονται σε εποχιακές δουλειές, γεωργικές συνήθως. Το άγνωστο όμως κλίμα τους επηρεάζει και σε συνδυασμό με διάφορες επιδημίες αποδεκατίζει αρκετούς από τους πρόσφυγες. Μετά από διαμαρτυρίες και πιέσεις των προσφύγων προς τις αρμόδιες αρχές το 1908 αποφασίζεται τελικά η νέα εγκατάσταση των προσφύγων. Χώρος επιλογής για εγκατάσταση ορίζεται το Βελεστίνο Μαγνησίας. Έτσι λοιπόν μετά από δύο χρόνια, αρχίζει η νέα πορεία για τη μόνιμη εγκατάσταση. Έχουν ήδη ειδοποιηθεί όλοι οι Μεγαλομοναστηριώτες από όλα τα μέρη της Ελλάδας και το 1908 φθάνουν στο Βελεστίνο 50 μεγάλες οικογένειες. Από το Βελεστίνο μεταφέρονται στο χωριό (οικισμός) Σαλασλάρ. Εδώ τους δίνεται το κτήμα του τσιφλικά Δημητρίου Στεφανοβίτ ή Κυρίτση για μόνιμη εγκατάσταση αποτελούμενο από 20.228.000 τ.μ.

Η σχετική κρατική επιτροπή υποδοχής με την τοπογραφική υπηρεσία τους ανακοινώνει ότι η περιοχή αυτή ενδεικνύεται για εγκατάσταση 60 μόνο οικογενεών. Οι προσφυγικές οικογένειες έχουν ήδη φθάσει τις 150 (στο μεσοδιάστημα 1906-1908 έχουμε πολλούς γάμους γιατί δικαίωμα κλήρου και σπιτιού έχουν μόνο οι έγγαμοι, ενώ οι ανύπαντροι παίρνουν ένα κλήρο με τον πατέρα τους). Προτείνεται λοιπόν 60 οικογένειες να μείνουν εδώ ενώ οι υπόλοιποι να εγκατασταθούν στο χωριό Καρυές της Λάρισας όπου υπάρχει μεγαλύτερο και καλύτερο «τσιφλίκι».

Οι Μεγαλομοναστηριώτες όμως σύσσωμοι παίρνουν την απόφασή τους. «Εμείς δεν χωρίζουμε, μαζί ως το θάνατο».

Ένα δεύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η επιτροπή είναι η επιλογή της τοποθεσίας για τον καινούργιο οικισμό. Προτείνεται η περιοχή «Εικοσάρια» στα βόρεια του σημερινού χωριού. Εδώ πλέον η απόφαση των προσφύγων δεν συζητιέται. «Το χωριό μας θα το κτίσουμε ακριβώς στο ρυάκι «Μαύρο Ρέμα» γιατί μας θυμίζει το παλιό χωριό». Αφού λύνονται τα σχετικά προβλήματα της διαμονής (πρόχειρες καλύβες στη θέση πλατάνια «μπάρα») αρχίζει ο μεγάλος αγώνας.

Έτσι λοιπόν τὸ 1908 γίνεται η ρυμοτομία του νέου χωριού (σχέδιο πόλεως), δίνονται οικοπέδα ενός στρέμματος στην κάθε οικογένεια και αρχίζει η οικοδόμηση.

Τα σπίτια χτίζονται με «πλιθιά» (πλίνθοι), τα οποία κατασκευάζουν οι ίδιοι, και η κυβέρνησή τους βοηθάει με μηχανικούς (σχέδια οικιών), δωρεάν ξυλεία και κεραμίδια. Τα σπίτια είναι ομοιόμορφα. Αποτελούνται από το «ξεστράχι» (βεράντα), ένα δωμάτιο με τζάκι (σπίτι) και ένα υπνοδωμάτιο (χαγιάτι). Δίπλα

στο ξεστρώχι υπήρχε το «ντάμι» (χώρος αποθηκευτικός). Αργότερα το ντάμι χωρίζεται σε δύο χώρους, στον «οντά» (καθιστικό ή κυβερνητικό) που χρησιμοποιείται και σαν κουζίνα και στο κυρίως ντάμι (αποθήκη σιταριού – καλαμποκιού – αλευριού).

Στις 16 Νοεμβρίου 1908 γίνεται η διανομή του κλήρου, 120 στρέμματα σε κάθε οικογένεια σε τρεις τοποθεσίες-ντάμικες, (28 στρέμματα η πρώτη, 36 στρέμ. η δεύτερη, 56 στρέμ. η τρίτη ντάμικα). Μοιράζονται με τον τρόπο αυτό 160 κλήροι σε ανάλογους δικαιούχους. Εκκλησία δεν χτίζεται, υπάρχει ένα μικρό εκκλησάκι στον παλιό οικισμό, αυτό του Αγίου Αθανασίου. Το σχολείο κτίζεται το 1914.

1908 - 1914

Στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-13 αρκετοί των κατοίκων παίρνουν μέρος και θυσιάζονται στο θωμό της πατρίδας. Νεκροί του πολέμου αυτού είναι:

- 1) Κυτούδης Γεώργιος του Κυριάκου
- 2) Δημτσιούδης Δήμος του Κυριάκου
- 3) Ντρουμπουγιαννούδης Παναγιώτης του Στεργίου
- 4) Γκουρτσιλούδης Αναστάσιος του Στάικου
- 5) Καλτσουνούδης Γεώργιος του Δήμου

Έως το 1914 το χωριό ονομαζόταν «Σαλασλάρ» και ανήκει διοικητικά στο δήμο Αρμενίου.

Το 1914 ιδρύεται η ομώνυμη κοινότητα και το χωριό επίσημα ονομάζεται Μεγάλο Μοναστήρι. Το πρώτο κοινοτικό συμβούλιο γίνεται στις 30 Μαρτίου 1914¹⁷ με πρώτο πρόεδρο τον Κυτούδη Γ. Κύρο.

1914 - 1940

Από το 1914 έως το 1940 οι κάτοικοι του χωριού ασχολούνται κυρίως με την καλλιέργεια σιτηρών. Από το 1924 έως το 1955 στη περιοχή καλλιεργείται και καπνός.

Σε σχετική απογραφή του 1931 φαίνεται ότι εκτρέφονται 1933 αιγοπρόβατα και 114 άλογα και βοοειδή¹⁸.

17. Αρχείο Κοινότητας Μεγάλου Μοναστηρίου, Λαρίσης, βιβλίο Συνεδριάσεων Κοινοτικού Συμβουλίου, έτος 1917.

18. Αρχείο Κοινότητα Μεγάλου Μοναστηρίου Λαρίσης, Πίνακες απογραφής ζώων, έτος 1931.

Τα άγωνα χωράφια, γεμάτα πέτρες, δέντρα, πουρνάρια, με το χρόνο καθαρίζονται και γίνονται γόνιμα και παραγωγικά στα χέρια των προσφύγων. Οργώνονται με αλέτρι που σύρεται με βόδια ή άλογα. Θερίζονται με το «δρεπάνι» και το «λελέκι» και αλωνίζονται στ' αλώνια, που είναι αρκετά γύρω από το χωριό, με την «δοκάνι» που σύρεται από άλογα.

Σχεδόν κάθε οικογένεια έχει το «ζευγάρι» για το όργωμα και το κάρο της.

Υπάρχουν ξυλουργοί και σιδηρουργοί που κατασκευάζουν ή επιδιορθώνουν γεωργικά εργαλεία. Οι κάτοικοι είναι εργατικοί και πρωταρχική τους φροντίδα είναι ο αγώνας τους για επιβίωση.

Το 1923 παρατηρείται έξαρση των ασθενειών στη περιοχή και γίνεται προσπάθεια καταπολέμησής των, όπως δείχνουν διάφορα έγγραφα της κοινότητας Μ. Μοναστηρίου τα οποία παραθέτουμε.

«Αριθμός 585, Πρόεδρος της κοινότητας εις Σαλασλάρ. Συνεπεία διαταγής ανωτέρας διοικήσεως χωροφυλακής και κατόπιν του κ. Αρχηγού του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, διατάξετε παρακαλώ τους υφ' υμάς αγροφύλακες να απαγορεύσωσιν απολύτως και αυστηρώς εις τους πρόσφυγας το ουρείν και αποπατείν έξωθι των οικίων των και συνοικισμών, αλλά μακράν του χωριού και εις ορισμένον μέρος καθόσον εκ της τιοιαύτης καταστάσεως τρομεροί απειλούνται κίνδυνοι εις την δημόσιον υγειάν και μάλιστα κατά το επερχόμενον θέρος αν δεν παταχθή το κακόν τούτο δια πάσης ενεργητικότητος υμών. Παρακαλώ γνωρίσατε λήψιν παρούσης αμέσως. Γκερλή 12 Απριλίου 1923, ο Αστυνομικός Στ/ρχης.»

«Αριθμός 636, Πρόεδρος της κοινότητος Σαλασλάρ. Συνεπεία 9.288 διαταγής υπουργείου υγεινής παρακαλώ όπως τους περιερχομένους τα χωρία εμβολιαστάς προς εμβολισμόν των προσφύγων. Παρακαλώ όπως παρέχεται πάσα συνδρομή και επιδεικνύεται σχετικήν φιλοξενείαν εις πνεύμα τούτους. Γκερλή τη 23 Απριλίου 1923, ο Αστυνομικός Σταθμάρχης.»

«Αριθμός 1045 προς Πρόεδρον κοινότητος Σαλασλάρ. Συνεπεία 2390 εγγράφου προϊσταμένου προσφύγων Βόλου οι ασθενούντες βουλγαρόφωνοι πρόσφυγες θα μεταβαίνωσι εις του εν Βελεστίνω ιατρόν Ζάραν προς εξέτασιν, αι δε λαμβανόμενοι συνταγαί θα παρουσιάζονται εις την υπηρεσία μου προς θεώρησιν και κατόπιν θα εκτελώνται δωρεάν εις φαρμακείον Βόλου ή Λαρίσης. Δύνανται ούτοι να μεταβαίνωσι προς εξέτασιν και εις τους εν Λαρίση διορισμένους ιατρούς παρ' υπουργείου προς εξέτασιν, εις τας εξετάσεις δε παρά των ιατρών εν Λαρίση και Ζάρα εν Βελεστίνω δεν θέλουσιν πληρώσει επίσκεψιν. Γκερλή 7 Ιουνίου 1923. Ο Αστυνομικός Σταθμάρχης.»

Την ίδια χρονιά, 1923, την περιοχή λυμαινόνται ληστοσυμμορίες όπως φαίνεται από σχετικό έγγραφο, του αρχείου της κοινότητας Μ. Μοναστηρίου.

«Αριθμός 473. Προέδρου κοινοτήτων, εις Μ. Μοναστήρι. Επειδή διάφοροι ληστοσυμμορίαί ενδεδυμένοι στρατιωτικής στολός εισέρχονται εις χωρία υπό τύπον αποσπασμάτων και διαπράττουσιν ληστείας, παρακαλώ όπως την εκάστοτε εις την περιφέρειαν υμών εισερχομένων αποσπασμάτων ζητήτε τα

έγγραφα ταυτότητός των, εις περίπτωσην δε καθ' ην ο επικεφαλής τούτου του αποσπάσματος ήθελεν αρνηθεί την επίδειξιν των εγγράφων του, θέλετε πάραυτα ειδοποιεί την υπηρεσίαν μου δι' αγροφύλακος δια την παρ' ημών σύλληψιν τούτων. Γκερλή 25 Μαρτίου 1923, ο Αστυνομικός Σταθμάρχης.»

Το 1928 δημιουργείται η μικτή Ελληνο-Βουλγαρική επιτροπή μετανάστευσης, επιτροπή αποκατάστασης προσφύγων, που με σχετικό ψήφισμά της στο β' συνέδριο της Θεσ/νικης στις 13/12/1931¹⁹, ζητά να δοθούν αποζημιώσεις στους πρόσφυγες εκ Βουλγαρίας. Αργότερα θα δοθούν σαν αποζημιώσεις σε μερικούς κατοίκους ομόλογα εκ μέρους της βουλγαρικής κυβέρνησης.

1940 - 1944

Με την κύρηξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου το 1940 αρκετοί των κατοίκων επιστρατεύονται για τον πόλεμο, χωρίς επιστροφή για μερικούς απ' αυτούς. Μεταξύ των νεκρών συγκαταλέγεται και ο δάσκαλος Παυλίδης Παύλος του Νικολάου που γεννήθηκε στο Μεγάλο Μοναστήρι το 1915. Η ιδιαιτερότητα του νεκρού Παυλίδη έγκειται στο γεγονός ότι ήταν ο πρώτος νεκρός αξιωματικός (έφεδρος ανθυπολοχαγός) του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου.

Στις 11 Νοεμβρίου 1940 στο χωριό Ελεύθερο Κονίτσης ο ανθυπολοχαγός Παυλίδης με την ομάδα των στρατιωτών του συλλαμβάνουν αιχμαλώτους Ιταλούς. Ο ταγματάρχης Ιταλός όμως θέλει να παραδοθεί μόνο σε Έλληνα αξιωματικό. Έτσι λοιπόν ο Παυλίδης πηγαίνοντας να συλλάβει προσωπικά τον Ιταλό αξιωματικό, εκείνος τραβά την περόνη της χειροβομβίδας που είχε κρυμμένη με αποτέλεσμα τον διαμελισμό του, καθώς και τον διαμελισμο του Έλληνα παλληκαριού. Έτσι πέφτει νεκρός ο πρώτος Έλληνας αξιωματικός του πολέμου. Ο νεκρός αξιωματικός θάβεται στο Ελεύθερο Κονίτσης. Το 1950 ο πατέρας του παπα-Νικόλαος Παυλίδης μεταφέρει τα οστά του και τα ενταφιάζει στο Μεγάλο Μοναστήρι δίπλα στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Άλλοι νεκροί είναι:

Λαπούδης Βασίλειος του Νικ.
 Τσουτσουλιανούδης Δημήτριος του Κων/νου
 Τσικουρκιτούδης Ιωάννης του Δημ.
 Καϊσαρλής Ιωάννης
 Σταθούδης Γεώργιος
 Γκινούδης Γεώργιος του Στέργιου
 Δημόπουλος Αντώνιος του Αθαν.

19. Ψήφισμα Β' Συνεδρίου των από Βουλγαρίας μεταναστών, 13 Δεκεμβρίου 1931. Αρχείο Κοινότητας Μεγάλου Μοναστηρίου Λαρίσης.

Η Ιταλική κατοχή στην αρχή και η Γερμανική κατόπιν, δημιουργούν τα γνωστά προβλήματα που αντιμετωπίσαν όλοι σχεδόν οι Έλληνες.

Μεγάλη ήταν η προσφορά των κατοίκων στην αντίσταση τη δύσκολη περίοδο 1941-44. Όμως τους κατατρεγμένους αυτούς ανθρώπους η μοίρα τους επεφύλαξε δύσκολο χτύπημα και αυτό το οποίο γλύτωσαν από τους Βουλγάρους στην παλιά τους πατρίδα, δεν μπόρεσαν να το αποφύγουν από τους Γερμανούς. 45 νεκροί εκτελεσθέντες από τους Γερμανούς κατακτητές στις 20 Δεκεμβρίου 1943.

Στις 19-2-1944 κατ' εντολή των Γερμανών δίνονται 255²⁰ νέες ταυτότητες σε κατοίκους του χωριού. Όποιος δεν φέρει μαζί του την ταυτότητά του θεωρείται εχθρός και σαμποτέρ των κατακτητών και εκτελείται. Στο διάστημα 1941-1944 από τις 170 οικίες του χωριού καταστράφηκαν από τους Γερμανούς 20 ολοκληρωτικά και 60 μερικά²¹.

Η απελευθέρωση βρίσκει το χωριό σχεδόν αποσυντεθειμένο και ενώ όλη η Ελλάδα πανηγυρίζει το Μεγάλο Μοναστήρι θρηνεί τα αδικοχαμένα του παιδιά.

1944 - 1949

Τα βάσανα του χωριού όμως δεν τελείωσαν ακόμη. Ο εμφύλιος πόλεμος που μαινεται σ' όλη την Ελλάδα δεν το αφήνει ανέπαφο. Αρκετοί κάτοικοι κατατάσσονται εθελοντικά ή μη στις διάφορες στρατιωτικές παρατάξεις ή μικροομάδες και το αίμα συνεχίζει να ρεεί, αδελφοκτόνο αυτή την φορά, από τον πίο άτιμο και αιμοβόρο πόλεμο που γνώρισε η πατρίδα μας.

Διωγμοί - εκτελέσεις είναι τα τελικά χτυπήματα που αποδιοργανώνουν και διαλύουν σχεδόν το χωριό.

Όσο και αν προσπαθήσουμε να αναλύσουμε την χρονική αυτή περίοδο, στο μόνο συμπέρασμα που μπορούμε να φθάσουμε είναι: ποτέ πιά τέτοια χρόνια, ποτέ αδελφικό αίμα.

Ο καταστρεπτικός για την χώρα μας εμφύλιος ας γίνει σύμβολο ενότητας και συμφιλίωσης.

1950-1992

Η ημέρα της λήξης και του εμφυλίου πολέμου για τους Μεγαλομοναστηριώτες είναι μιά καινούργια μέρα.

20. Νεώτερο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό «Ηλίου» τόμ. 13, σελ. 733.

21. Ό.π.

22. Μόσχος Χρ. Τερζίδης, Οι Μοναστηριώτες της Ανατολικής Ρωμυλίας... όπ.π.

Όπως το 1908 χωρίς καμιά υποδομή οι κατατρεγμένοι αυτοί άνθρωποι κατόρθωσαν και επεβίωσαν και οργανώθηκαν έτσι και τώρα γι' αυτούς ο δρόμος του αγώνα για τη ζωή είναι γνώριμος.

Με αγώνα, κόπο, θυσίες και εργασία αρχίζουν την καινούργια ζωή.

Τα χωράφια ξαναοργώνονται, τα κοπάδια μεγαλώνουν και τα γκρεμισμένα σπίτια ξανακτίζονται. Σιγά-σιγά αρχίζει να λάμπει το χαμόγελο της ευτυχίας και της νίκης στα πρόσωπά τους.

Το 1957 καταστρεπτικός σεισμός, καταστρέφει αρκετές από τις πλινθόκτιστες οικίες.

Με σεισμόπληκτα δάνεια και τη βοήθεια της πολιτείας το χωριό ξανακτίζεται εντός διετίας.

Ήδη στην Ελλάδα πρωτοεμφανίζονται και τα πρώτα γεωργικά μηχανήματα. Γεωργικοί ελκυστήρες (τρακτέρ), θεριστικές-αλωνιστικές μηχανές συρόμενες με άλογα, αργότερα πατόζες, ώσπου φθάνοντας στην δεκαετία του '60 όπου οι περισσότεροι κάτοικοι αρχίζουν σιγά-σιγά να εξοπλίζονται με τα γεωργικά τους ιδιόκτητα μηχανήματα.

Οι δεκαετίες του '70 και '80 είναι αυτές που έχουν αλλάξει εντελώς το χωριό. Με γεωτρήσεις, αρκετά κτήματα γίνονται αρδευσιμα, τα δε γεωργικά μηχανήματα αντικαθίστανται με καινούργια μεγαλύτερα και αποτελεσματικότερα.

Την τελευταία λοιπόν εικοσαετία έχουμε αλματώδη αύξηση της γεωργικής παραγωγής ενώ αντίθετα η κτηνοτροφία τείνει σχεδόν σήμερα να εξαλειφθεί.

Κοινωνική συγκρότηση Αρχηγός – Σχέσεις κατοικιών

Όταν το 1906 οι πρόσφυγες φεύγουν από το Μεγάλο Μοναστήρι Ανατολικής Ρωμυλίας αρχηγός τους είναι ο ίδιος ο πρόεδρος της κοινότητας, Κυτούδης Κύρος. Ο πρόεδρος-αρχηγός ρυθμίζει και συντονίζει τα πάντα, ενώ όλη η ομάδα τον αποδέχεται και τον υπακούει.

Ο αρχηγός συμμετέχει, αργότερα όταν φθάνουν στην Ελλάδα, στην επιτροπή αποκατάστασης προσφύγων, στο Ναύπλιο και με δική του πρωτοβουλία, έρχονται στο σημερινό χωριό. Με προσωπικές του ενέργειες ενημερώνει και τους υπόλοιπους διάσπαρτους στ' άλλα μέρη της Ελλάδας πρόσφυγες, της ομάδας του, για την τελική και μόνιμη εγκατάστασή τους, και πράγματι όλοι δέχονται το κάλεσμά του και ανταποκρίνονται. Ο αρχηγός είναι σεβαστό πρόσωπο και ο λόγος του έχει βαρύτητα. Δεν περνάει απαρατήρητο και το γεγονός, ότι το ίδιο άτομο γίνεται και ο πρώτος εκλεγμένος πρόεδρος στην καινούργια πατρίδα το 1914.

Ο ρόλος του και εδώ είναι σημαντικός. Είναι ο ανώτατος άρχων-διοικητής, και μαζί με τον ιερέα του χωριού, γίνεται και δικαστής σε διάφορες αντιδικίες των κατοίκων, την τελική του δε κρίση την αποδέχονται οι κάτοικοι τελεσίδικα.

Ο ίδιος σεβασμός προς το πρόσωπο του προέδρου συνεχίζεται και τα επόμενα χρόνια.

Με την εγκατάστασή τους στο χωριό οι πρόσφυγες αναπτύσσουν έντονα το αίσθημα της αλληλοβοήθειας. Την αλληλοβοήθεια θα την δούμε στο κτίσιμο των σπιτιών, στο θέρισμα, αλώνισμα, τρύγο, μάζεμα-ξεσπίρισμα καλαμποκιού και όπου αλλού υπήρχε ανάγκη.

Τα βράδια συγκεντρώνονταν πολλά άτομα σε κάποια σπίτι και αλληλοβοηθούνταν σε διάφορες εργασίες (ξεσπίρισμα καλαμποκιού κ.ά.). Την αλληλοβοήθεια αυτή, τη συγκεκριμένη, την έλεγαν «μιντζιά».

Όταν κάποια θεομηνία ή απρόβλεπτο γεγονός κατέστρεφε τα γενήματα κάποιου χωραφιού, οι υπόλοιποι με προθυμία, προσέφεραν ότι είχε ο καθένας για να στηρίξουν τον πληγέντα. Σε αρραβώνες ή γάμο αρκετοί προσφέρουν κρέατα, ψωμιά φαγητά και έτσι ανακούφιζαν τον φτωχό πατέρα του γαμπρού ή της νύφης.

Όταν δημιουργούνταν κάποιο σοβαρό πρόβλημα στο χωριό, συγκεντρώνονταν όλοι οι κάτοικοι και ελεύθερα εξέφραζαν τη γνώμη τους.

Η μεταξύ τους αλληλεγγύη και η από κοινού αντιμετώπιση των προβλημάτων είναι τα στοιχεία εκείνα που ενώνουν με δύναμη την κοινωνία των προσφύγων.

Τους ντόπιους караγκούνηδες δεν τους δεχόντουσαν στην κλειστή τους κοινωνία. Πέρασαν αρκετά χρόνια να γίνουν αποδεκτοί και να αφομοιωθούν μαζί τους. Τις νέες οικογένειες που έρχονταν στο χωριό για μόνιμη εγκατάσταση τις αντιμετώιζαν με καχυποψία, επιφυλάξεις, ακόμη και εχθρικά.

Δομή οικογένειας

Η οικογένεια ήταν πολυμελής, οικογένεια τριών γενεών (παππούς-πατέρας-παιδί). Παντρεύονταν πρώτα τα μεγαλύτερα παιδιά, μα το κύριο μέλημα της οικογένειας ήταν να παντρευτούν πρώτα τα κορίτσια και μετά τ' αγόρια.

Οι γονείς συνήθως έμειναν στο σπιτικό του μικρού γιού.

Στην οικογένεια υπήρχε πειθαρχία αυστηρή και λειτουργούσαν σ' αυτή άγραφοι απαρασάλευτοι νόμοι, το κάθε άτομο δε είχε τη δική του θέση μέσα σ' αυτή.

Η οικογένεια ήταν πατριαρχική. Αρχηγός της οικογένειας ήταν πάντα ο άντρας, ο πατέρας. Αυτός αποφασίζει σχεδόν για όλες τις υποθέσεις της οικογένειας, της εργασίας, το μέλλον των παιδιών και των οικονομικών του σπιτιού.

Ο σεβασμός και η αλληλοβοήθεια των μελών της οικογένειας ήταν τα βασικότερα στοιχεία και εκδηλωνόταν κατά τρόπο δεοντολογικό. Η λεκτική συμπεριφορά, όσο και η κάθε ενέργεια των μελών της οικογένειας ήταν βασισμένη σε κανόνες σχεδόν απαρέγκλιτους.

Στον πατέρα και στη μάνα υπήρχε απόλυτος σεβασμός. Δεν έπρεπε ποτέ το παιδί να βρίσει ή να φωνάζει σε έντονο ύφος τους γονείς του. Ακόμα ήταν

ανεπίτρεπτο να χρησιμοποιούν τα παιδιά αναιδείες ή χυδαίες φράσεις μπροστά στους γονείς. Ο σεβασμός ήταν πολύ μεγαλύτερος στα κορίτσια. Η ντροπαλοσύνη μαρτυρούσε κορίτσι με καλή ανατροφή, και καλό ψυχικό κόσμο. Η κοπέλα από μικρή προσανατολιζόνταν στο ρόλο που θα έπαιζε, σαν μεγάλωνε, έχοντας σαν πρότυπο την μάνα της. Το αγόρι έπρεπε να αρχίσει από μικρό τις αντρικές δουλειές, να γίνει γρήγορα άντρας βοηθός και σύντροφος στις εργασίες κοντά στον πατέρα του, ο οποίος ήταν απόλυτος και αυταρχικός ως επί το πλείστον.

Ο πατέρας έπρεπε να δείχνει σεβασμό στην ιεραρχία και την πειθαρχία, που προδιαγράφονται από τους κανόνες λειτουργίας της κοινωνικής ζωής του. Όταν παντρευόταν το κορίτσι της οικογένειας, ο πατέρας της νύφης έπαιρνε πάντα από το γαμπρό «αγαρλίκι» δηλαδή χρηματικό ποσό, για την προσφορά της νύφης. Όταν παντρευόταν τα αγόρια της οικογένειας, ο πατέρας παρέμεινε πάλι ο αρχηγός του νοικοκυριού, διαχειριστής των οικονομικών και απόλυτος αφένης. Μόνο μετά θάνατον τα παντρεμένα αγόρια είχαν το δικαίωμα να μοιράσουν τον κλήρο τους και τα σπιτικά τους.

Η θέση της γυναίκας

Τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών αναλάμβανε αποκλειστικά η μάνα. Η αγράμματη αυτή γυναίκα έπρεπε να δώσει αγωγή στα παιδιά, σύμφωνα με ότι αυτή διδάχτηκε κι έμαθε σ' όλη της τη ζωή, μέχρι την ώρα που έγινε μάνα. Η διδαχή αυτή, χωρίς ξένες επιδράσεις, έφτανε από γενεά σε γενεά ίδια και απaráλλαχτη, θασισμένη στις θεμελιώδεις αξίες της ηθικής που γι' αυτήν ήταν: οικογένεια, αγνότητα, κοινότητα, παράδοση, ελευθερία.

Το νιόπαντρο ζευγάρι αντιμετώπιζε από τις πρώτες κιόλας μέρες της έγγαμης ζωής του την σκληρή πραγματικότητα. Δουλειά, προσήλωση στην οικογένεια, υποταγή στους άγραφους νόμους. Περιθώρια διασκέδασης δεν υπήρχαν, μόνο σε καμμία γιορτή, γάμο ή στο πανηγύρι θα τραγουδήσουν και θα χορέψουν μ' όλους τους συγχωριανούς τους.

Η Μεγαλομοναστηριώτισα γυναίκα ήταν η αφανής ηρωίδα της καθημερινής ζωής. Συθλίβονταν ανάμεσα στο καθήκον και τη σκληρή δουλειά, δουλειά που πρόσφερε στο σπίτι αλλά και στο χωράφι (θέρισμα, αλώνισμα, τρύγος κ.λπ.). Έπρεπε να υπηρετεί την οικογένεια με θρησκευτική ευλάβεια και προσήλωση. Δεν περισσευε καιρός για τίποτε άλλο.

Παρά ταύτα όμως, ζούσε στο πλευρό του άντρα της, είχε υπακοή και ήταν η αφέντρα στο σπίτι της.

Η ηλικία των 16-17 ετών ήταν εκείνη που το κορίτσι έπρεπε να παντρευτεί. Το σύζυγο τον διάλεγε συνήθως η ίδια η κοπέλα συνήθως, ήταν συγχωριανός, τον γνώριζε, είχαν σχέσεις, και όχι οι γονείς της, όπως συνήθως γινόταν σ' άλλες κοινωνίες της εποχής εκείνης.

Εκείνο που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση είναι η κοινωνική απελευθέρωση των νέων, αγοριών και κοριτσιών, στις σχέσεις τους. Σχέσεις καλοκάγαθες, φιλικές, πρωτοποριακές. Η ελευθερία επικοινωνίας των νέων ήταν κάτι πρωτόγνωρο, για την εποχή, στον ευρύτερο Θεσσαλικό χώρο και η διαφοροποίηση αυτή αποτέλεσε τη βασική αιτία, να γίνει το Μεγάλο Μοναστήρι, πόλος έλξης πολλών νέων που επισκέπτονταν το χωριό, κυρίως τα απογεύματα Σαββατοκύριακου στην περίφημη πλα «βόλτα» (περπάτημα και συζήτηση για πολλές ώρες κατά μήκος της πλατείας).

Πνευματική ζωή

Το 1902 στο μ. Μοναστήρι της Ανατολικής Ρωμυλίας λειτουργεί σχολείο με 2 δασκάλους και 50 άρρενες μαθητές σε συνολικό πληθυσμό 1600 κατοίκων.

Τα κορίτσια δεν πήγαιναν σχολείο. Δεν χρειάζονταν γράμματα. Οι άντρες έπρεπε να ξέρουν να λογαριάζουν, να γράφουν ένα γράμμα. Οι δάσκαλοι διορίζονταν από την μητρόπολη Φιλιππουπόλεως που πλήρωνε το μισό, τον δε υπόλοιπο πλήρωνε ο δήμαρχος του χωριού. Δάσκαλος το 1906, έτος επαναπατρισμού, στο παλιό χωριό, ήταν ο Αυγερινός Παπαϊωάννου από τη Σκύρο. Κέντρο διδασκαλίας ήταν η Ελληνική γλώσσα και η Ελληνική Ιστορία. Βιβλία τα οποία διδάσκονταν ήταν «η Χρηστομάθεια» και «Ο Γεροστάθης» του Λέοντος Μελά, γραμμένα στην καθαρεύουσα²².

Από τους 600 περίπου κατοίκους πρόσφυγες που ήρθαν στο σημερινό χωριό, γύρω στους 50 άντρες ήξεραν τουλάχιστον να γράφουν και να διαβάζουν.

Στα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα, ο αγώνας επιβίωσής τους είναι το πρώτο μέλημα, παραγκωνίζοντας σχολείο και γράμματα. Μάλιστα όταν το 1908 σχεδιάζεται και κτίζεται το χωριό, σχολείο δεν κτίζεται. Το σχολείο, μόνο για άρρενες, λειτουργεί σε καφενεία, σπίτια ή αποθήκες και πολύ αργότερα κτίζεται το σχολείο. Πολλοί των κατοίκων έμαθαν γράμματα με τον τρόπο της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, μερικοί δε έμαθαν γράμματα στο στρατό.

Με το πέρασμα των χρόνων όλο και περισσότερα παιδιά φοιτούν στο σχολείο, ποτέ όμως δεν προχωρούν σε ανώτερες σπουδές, γιατί μετά το σχολείο μπαίνουν στην παραγωγή, στο χωράφι ή στα κοπάδια. Η δεκαετία του '70 όμως είναι αυτή που σηματοδοτεί την πνευματική αναβάθμιση του χωριού. Έντονη είναι η μεταστροφή προς τα γράμματα και τα αποτελέσματα είναι εκπληκτικά. Η βασική αιτία της μεταστροφής αυτής οφείλεται στο γεγονός ότι οι κάτοικοι συνειδητοποιούν πλέον ότι η αγροτιά πολύ λίγα μπορεί να προσφέρει στο μέλλον των παιδιών της. Το όνειρο μιας καλύτερης ζωής υλοποιείται μέσω των γραμμάτων και του σχολείου. Έχουμε σήμερα Μεγαλομοναστηριώτες επαγγελματίες ή φοιτητές που αναδείχθηκαν από τα «γράμματα».

1) Έναν καθηγητή, στο πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, τον κ. Αργυρίου Αστέριο, πνευματικό στολίδι του χωριού μας.

- 2) 5 γιατρούς
- 3) 28 δασκάλους
- 4) 18 καθηγητές διαφόρων ειδικοτήτων
- 5) 8 οικονομολόγους, γεωπόνους, δασολόγους, αρχαιολόγους
- 6) 9 τελειόφοιτους των Τ.Ε.Ι.
- 7) 8 Αστυνομικούς
- 8) 10 Στρατιωτικούς

Σύνλο 87 άτομα. Σίγουρα εκπληκτικό ποσοστό, ανάλογα με τον πληθυσμό του χωριού. Εδώ επίσης πρέπει να μνημονεύσουμε και τον αξιόλογο θεολόγο Αρχιμανδρίτη του Αγίου Όρους, Καμηλούδη Μόσχο, που σήμερα διακονεί στην Αφρική σαν εκπρόσωπος του Αγίου Όρους.

Ο κύκλος της ζωής

(Γέννηση – Γάμος – Θάνατος)

Οι τρεις σημαντικές αυτές στιγμές του ανθρώπου θεωρούνταν ιερές. Ήταν σημαντικά γεγονότα που στιγμάτιζαν προσωρινά τη ζωή των κατοίκων. Χαρά και γλέντι στη γέννηση και βάφτιση του παιδιού. Ειδικά δε αν το νεογέννητο ήταν αγόρι τότε η χαρά ήταν μεγαλύτερη. Το πρώτο αγόρι παίρνει το όνομα του παππού (απ' τον πατέρα του), το δε πρώτο κορίτσι το όνομα της μητέρας του πατέρα του. Τα ονόματα των τρίτων ή τέταρτων παιδιών ανήκουν για τους γονείς της συζύγου. Το μεγάλο γλέντι γινόταν στο γάμο. Εδώ θα βρούμε όλους σχεδόν τους κατοίκους, να είναι καλεσμένοι να πίνουν και να γλεντούν.

Ο γαμπρός και η νύφη είναι συνήθως από το χωριό. Η καθαρότητα της φυλής πρέπει να διατηρηθεί. Το κλειστό κύκλωμα δεν σπάει εύκολα.

Αργότερα όταν το 1925 ήρθαν στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας, οι υπόλοιποι Μεγαλομοναστηριώτες από το παλιό χωριό της Αν. Ρωμυλίας, πολλές κοπέλες του Ν. Μοναστηρίου έρχονται και παντρεύονται εδώ στο Μ. Μοναστήρι.

Μόνο τα τελευταία χρόνια, δεκαετία του '50, βλέπουμε μικρή παράβαση του κανόνα αυτού. Ο μέσος όρος ηλικίας του νέου ζευγαριού είναι για τον άντρα τα 18-20 χρόνια, για δε τη γυναίκα 17-19 χρόνια.

Αυστηρός άγραφος νόμος είναι και η πάνδημη προσέλευση των κατοίκων, για τον τελευταίο χαιρετισμό του νεκρού. Όλο το χωριό σταματάει τις εργασίες, προσέρχεται στο σπίτι του νεκρού και όλοι μαζί με δάκρυα και μοιρολόγια γυναικών, τον αποχαιρετούν στην τελευταία του κατοικία. Την καθολικότητα και την ευαισθησία αυτή τη βλέπουμε ως σήμερα να εκδηλώνεται στην κοινωνία του χωριού.

Πανηγύρι – Γιορτές

Εκεί που όλο το χωριό είναι σύσσωμα συγκεντρωμένο, είναι στο πανηγύρι. Γιορτάζονταν κάθε δεύτερη μέρα του Πάσχα, όπως γίνονταν στο παλιό χωριό. Από το 1960 ως το 1978 το πανηγύρι γινόταν την ημέρα της Ζωοδόχου Πηγής. Από το 1978 ως σήμερα το πανηγύρι γίνεται στις 15 Αυγούστου, ημέρα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, όπου εορτάζει και ο πολιούχος ναός του χωριού. Μετά την εκκλησία οι κάτοικοι συγκεντρώνονταν στη μεγάλη πλατεία του χωριού σχηματίζοντας ένα μεγάλο κύκλο 200 ως 300 άτομα, όλοι ενωμένοι πιασμένοι από τα χέρια ή από τα ζωνάρια και χορεύουν. Ποτέ δεν γινόταν δεύτερος χορός-κύκλος.

Το χορό πάντα τον πρωτοσέρνουν οι νέοι και κατόπιν ακολουθούν οι γεροντότεροι. Μίση και πάθη, διχόνοιες, παρεξηγήσεις, εδώ πλέον είναι ξεχασμένα. Είναι η μέρα της αγάπης και της συμφιλίωσης. Αυτός είναι και ο σκοπός του ενός κύκλου-χορού. Ο χορός συνεχίζεται με τραγούδια αφιερωμένα στην ημέρα και στο πανηγύρι. Ο κύκλος του χορού με το πέρασμα της ώρας όλο και μεγαλώνει, όλοι θα πιαστούν να χορέψουν στο μεγάλο κύκλο, που είναι κύκλος χορού και ζωής, ζωής που ιδιαίτερα οι Μεγαλομοναστηριώτες την γνωρίζουν πολύ καλά.

Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός, δεν παρατηρείται σ' άλλο χωριό, ότι κάθε απόγευμα Κυριακής ή ημέρα αργίας ή γιορτής, όλοι σχεδόν οι κάτοικοι συγκεντρώνονταν στην πλατεία του χωριού, σχηματίζοντας το μεγάλο κύκλο χορού, χορεύοντας με τους ήχους της γκάιντας, της καθάλας (είδος φλογέρας) και του ταμπούρλου.

Σκοπός αυτού του συχνού συμμαζώματος και του χορού, η ξεκούραση και η διασκέδαση των κατοίκων μετά από μια εβδομάδα δύσκολων εργασιών και κοπιαστικού αγώνα.

Εδώ δίνεται στους κατοίκους η ευκαιρία να κουβεντιάσουν διάφορα θέματα που τους απασχολούν και φέρνουν στη θύμισή τους, μνήμες της παλιάς αγαπημένης τους πατρίδας.

Γενικά

Πως δημιουργήθηκε το Μεγάλο Μοναστήρι

Έως το 1908 στο χωριό κατοικούν περίπου «30» οικογένειες караγκούνηδων, οι οποίοι είναι κολλήγοι στα κτήματα του τσιφλικά Σουζούκη.

Η επιτροπή αποκατάστασης προσφύγων εγκαθιστά εδώ τους Βουλγαροπρόσφυγες το 1908 και τους δίνει προς διανομή κλήρων το κτήμα του Ιωάννη Κυρίτση ή Στεφανοβίκ.

Η επιτροπή διανομής κλήρων δεν θεωρεί όλους τους караγκούνηδες σαν γεωργούς τους θεωρεί «παρακεντέδες» (μη γεωργούς), και δεν τους μοιράζει τον

κλήρο που τους αναλογεί. Έτσι από 30 οικογένειες κολλήγων-καραγκούνηδων μόνο 5 οικογένειες παίρνουν κτήματα και σπίτι, ενώ οι υπόλοιπες 25 οικογένειες αναγκάζονται και φεύγουν από το χωριό.

Με την ίδρυση της κοινότητας του Μεγάλου Μοναστηριού το 1914, το χωριό βρίσκεται να έχει 172 οικογένειες και 667 κατοίκους. Απ' αυτές μόνο 5 οικογένειες είναι караγκούνηδες-αυτόχθονοι, ενώ οι υπόλοιπες 167 οικογένειες είναι πρόσφυγες. Στις δεκαετίες του 1910 και 1920 έρχονται και εγκαθίστανται στο χωριό άλλες 3 οικογένειες караγκούνηδων.

Αργότερα στις δεκαετίες του 1940 και 1950 στο χωριό εγκαθίστανται 5 οικογένειες σαρακατσάνων ενώ λίγο πιο πριν 2 οικογένειες από τα ορεινά των Αγράφων και 1 οικογένεια βλάχων. Μ' αυτή σχεδόν τη σύνθεση πλέον το χωριό βρίσκεται ως σήμερα χωρίς άλλες ιδιαίτερες αλλοιώσεις.

Πληθυσμιακή ανάπτυξη

Η πρώτη έγκυρη και επίσημη απογραφή των κατοίκων γίνεται το 1914 στο Δημοτολόγιο της νεοϊδρυθείσας κοινότητας. Εκεί λοιπόν είναι εγγεγραμμένοι 667 κάτοικοι και 172 οικογένειες.

Αργότερα παρατηρείται πληθυσμιακή αυξομείωση.

Έτσι έχουμε:

Χρονολογία	Πληθυσμός
1914	667 κάτοίκους ²³
1928	777 κάτοίκους ²⁴
1951	834 κάτοίκους ²⁵
1961	900 κάτοίκους ²⁶
1971	792 κάτοίκους ²⁷
1981	717 κάτοίκους ²⁸
1991	648 κάτοίκους ²⁹

23. Αρχείο Κοινότητας Μεγάλου Μοναστηριού Λαρίσης, Δημοτολόγιο.

24. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 16, σελ. 816α.

25. Απογραφή 7 Απριλίου 1951, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, σελ. 244.

26. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, Λεξικό Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, Αθήνα 1963, σελ. 92.

27. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, φ. 255, 14.3.1972, σελ. 205.

28. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, φ. 370, 14.6.1982, σελ. 3.256.

29. Προσωρινά στοιχεία από την απογραφή πληθυσμού 1991 μέχρι την 4-12-91, σελ. 187.

Γενική εικόνα του καινούργιου Μεγάλου Μοναστηριού

Οι κάτοικοι του χωριού σήμερα ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με τη γεωργία (καλλιέργεια σιτηρών και θαμβακιού).

Με την κτηνοτροφία ασχολούνται περίπου δέκα (10) οικογένειες.

Το χωριό είναι πανέμορφο, με καινούργιες σχεδόν κατοικίες, κτισμένες μετά τον τελευταίο σεισμό του 1981.

Οι υπόλοιπες κατοικίες είναι παλαιότερες κατασκευές μετά το σεισμό του 1957.

Σώζονται ακόμη και αρκετές κατασκευές του 1908 που σήμερα χρησιμοποιούνται κυρίως σαν αχυρώνες ή αποθήκες.

Όλα τα σπίτια είναι περιποιημένα, κτισμένα σε οικόπεδα «1.000 τ.μ.» με κήπους δέντρα και αρκετά λουλούδια.

Η σχετική ρυμοτομία (σχέδιο πόλεως) ομορφαίνει ακόμη περισσότερο το χωριό.

Οι δρόμοι είναι όλοι ασφαλτοστρωμένοι, υπάρχει πλήρες δίκτυο ηλεκτροφωτισμού και ύδρευσης.

Στο κέντρο του χωριού μεγαλόπρεπα στημένο το διάροφο κοινοτικό κατάστημα εντός πλατείας «5.000 τ.μ.».

Στο χωριό υπάρχουν δύο καινούργιοι ναοί, του Αγίου Αθανασίου και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Λειτουργεί 2/Θ Δημοτικό Σχολείο και 1/Θ Νηπιαγωγείο.

Υπάρχει Πολιτιστικός Σύλλογος, δυστυχώς ανενεργός σήμερα, Σύλλογος εθελοντών αιμοδοτών, καθώς και ποδοσφαιρικό αθλητικό σωματείο. Στο κέντρο του χωριού στην πλατεία, υπάρχει και το κατάστημα του γεωργικού Συνεταιρισμού, με πλούσια δραστηριότητα και προσφορά στον τόπο που ιδρύθηκε το 1924³⁰.

30. Πρακτικά συνεδριάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου του συνεταιρισμού. Μεγάλου Μοναστηρίου Λαρίσης, Αρχείο Συνεταιρισμού.

*APOSTOLE ELIE CARNAVAS**M. Monastiri Larissa
Memoire historique – Constitution sociale*

Le village M. Monastiri (de 648 habitants) appartient au département de Larissa.

La plupart des habitants du village sont des réfugiés de Roumanie Orientale, de Bulgarie qui après les poursuites, effectuées en 1906, sont venus et installés, ici, en 1908 transportant avec eux une tradition historique et sociale très riches, qui les ont emportées et parfois remplacées à la nouvelle région de leur installation. Ils avaient, aussi, une présence puissante tant aux événements historiques et nationaux qu'aux manifestations sociales de leur région.

Cette étude historique commence de 4.000 avant J.C. et arrive aujourd'hui et elle se réfère à tous ces événements historiques qui sont réalisés par les habitants de M. Monastiri.

La constitution sociale se réfère à la manière avec laquelle la société du village est faite maintenant et autrefois comme à la manière avec laquelle se manifeste comme société.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ 1923
ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ
Μ. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ
(ΣΑΛΑΣΛΑΡ)

Αριθμ. 636

αριθμ. 157
26-423

Πρόεδρον Κοινότητος Σαλασλάρ

Συνεπεία 9288 διαταγής υπουργείου Υγιεινής παρακαλώ όπως τους περιερχομένους τα χωρία εμβολιαστές προς εμβολιασμόν των προσφύγων παρακαλώ όπως παρέχεται πάσα συνδρομή και επιδεικνύεται σχετική φιλοξενίαν εις πνεύμα τούτους.

Γκερλή 23 Απριλίου 1923

Ο Αστυνομικός Σταθμάρχης.

Αριθμ. 636

Πρόεδρον Κοινότητος Σαλασλάρ

Συνεπεία 9288 διαταγής υπουργείου Υγιεινής παρακαλώ όπως τους περιερχομένους τα χωρία εμβολιαστές προς εμβολιασμόν των προσφύγων παρακαλώ όπως παρέχεται πάσα συνδρομή και επιδεικνύεται σχετική φιλοξενίαν εις πνεύμα τούτους.

Γκερλή 23 Απριλίου 1923

Ο Αστυνομικός Σταθμάρχης

Αριθ. 1045
 157
 10-6-923
 Προς τον Πρόεδρον Κοινότητος
 Σαρασλάρ
 Συνεπεία 2390 εγγράφου προϊσταμένου προσφύγων Βόλου οι ασθενούντες Βουλγαρόφω-
 νοι πρόσφυγες θα μεταβαίνωσι εἰς τὸν ἐν Βελεστίνῳ ἰατρὸν Ζάραν πρὸς ἐξέτασιν, αἱ δὲ
 Βελεστινῶ ἰατροὶ Ζάραν πρὸς ἐξέτασιν, αἱ δὲ
 παρασπόμεναι συνταγαὶ θα παρουσιάζωμαι
 εἰς κτὴν ὑπηρεσίαν μου πρὸς θεώρησιν καὶ
 κατόπιν θα ἐκτελῶμαι δωρεάν εἰς Φαρμακεία Βόλου ἢ Λαρίσσης. Δύνανται οὗτοι νὰ
 μεταβαίνωσι πρὸς ἐξέτασιν καὶ εἰς τὰς ἐν
 Λαρίσση διορισμένους ἰατροὺς παρ' ὑποργείον
 πρὸς ἐξέτασιν, εἰ καὶ ἐξέτασιν δὲ παρὰ κτὴν
 ἰατρῶν ἐν Λαρίσση καὶ Ζάρα ἐν Βελεστινῶ
 δὴ θέλωσιν πληρῶσαι ἐπίσκεψιν

Γκερλή 7 Ἰουνίου 1923
 ὁ Αστυνομ. Σταθμάρχης

Αριθ. 1045

Προς τον Πρόεδρον Κοινότητος Σαρασλάρ

Συνεπεία 2390 εγγράφου προϊσταμένου προσφύγων Βόλου οι ασθενούντες Βουλγαρόφω-
 νοι πρόσφυγες θα μεταβαίνωσι εἰς τὸν ἐν Βελεστίνῳ ἰατρὸν Ζάραν πρὸς ἐξέτασιν, αἱ δὲ
 λαμβανόμεναι συνταγαὶ θα παρουσιάζωμαι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μου πρὸς θεώρησιν καὶ
 κατόπιν θα ἐκτελῶνται δωρεάν εἰς Φαρμακεία Βόλου ἢ Λαρίσσης. Δύνανται οὗτοι νὰ
 μεταβαίνωσι πρὸς ἐξέτασιν, εἰς τὰς ἐξέτασεις δὲ παρὰ τῶν ἰατρῶν ἐν Λαρίσση καὶ Ζάρα ἐν
 Βελεστινῶ δὲ θέλωσιν πληρῶσαι ἐπίσκεψιν.

Γκερλή 7 Ἰουνίου 1923
 Ὁ Αστυνομ. Σταθμάρχης

Αρ. 473

αριθ. 89
F-4-423

Προίδου Κοροιδίου

Εξ Μγα Μοναστηρι

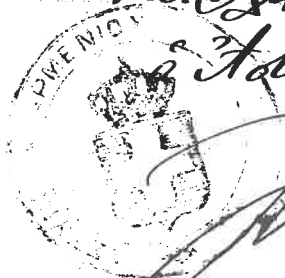
Επειδή διδύχοι γυλοσυμφορία
 εις εδμήαι ορατωμασ ολογα
 εις ερχομαι εις χερια υπο τον α-
 ποσταματων και διαπρδλουον
 γυβλια, παραμαγωδης των
 εις αβολε εις την περιεγρασαν υμιν
 εις ερχομιν αοισματων
 φυλιτε τα εγγραφα ταυτοταυτα,
 ε περιπλουου δε καδ εν ο εμμε-
 γαχης του του αποσταματου υδ-
 γιν αρμινη την επιδεξην των εγ-
 γραφων τον, δεξτε παραυτα ειδο-

[Handwritten signature]

ποιεῖ τὴν ὑπηρεσίαν μου δι' ἀ-
 γροφύλακον διὰ τὴν παρ' ἡμῶν
 σύλληψιν τοῦτου.

Γκερλή 25 Μαρτίου 1923

Ὁ Αστυνομ. Στ/ρχης

Αριθμ. 473

Προέδρους Κοινοτήτων
 εἰς Μέγα Μοναστήρι

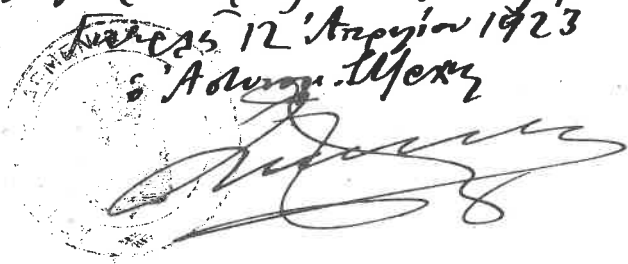
Επειδή διάφοροι ληστοσυμμορίαὶ ενδεδυμένοι στρατιωτικὰς στολὰς εἰσέρχονται εἰς χωρία ὑπὸ τύπον ἀποσπασμάτων καὶ διαπράττουσιν ληστείας, παρακαλῶ ὅπως τῶν ἐκάστοτε εἰς τὴν περιφέρειαν ὑμῶν εἰσερχομένων ἀποσπασμάτων ζητήτε τὰ ἔγγραφα ταυτότητος τῶν, εἰς περίπτωσιν δε καθ' ἣν ὁ ἐπικεφαλῆς τούτου τοῦ ἀποσπάσματος ἤθελεν ἀρνηθῆ τὴν ἐπίδειξιν τῶν ἐγγράφων του, θέλετε πάραντα εἰδοποιεῖ τὴν υπηρεσίαν μου δι' ἀγροφύλακος διὰ τὴν παρ' ἡμῶν σύλληψιν τούτων.

Γκερλή 25 Μαρτίου 1923
 Ὁ Αστυνομ. Στ/ρχης

Αείδ¹⁵⁻⁴⁻⁴² Πρόεδρος Κοινότητος
 ή ~~Επιτροπή~~ ~~Προέδρου~~

Συνεπεία διαταγής ανώτερης διοικήσεως, χωροφυλακής και κατόπιν εντολής του κ. Αρχηγού του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, διατάξετε παρακαλώ τους υφ' υμών αγροφύλακας να απαγορεύσωσιν απολύτως και αυστηρώς εις τους πρόσφυγας το ουρείν και αποπατείν εξωθιν των οικιών των και των συνοικισμών, αλλά μακράν του χωρίου και εις ορισμένον μέρος καθόσον εκ της τοιαύτης καταστάσεως τρομεροί απειλούνται κίνδυνοι εις την δημόσιον υγιάν και μάλιστα κατά το επερχόμενον θέρος αν δεν παταχθή το κακόν τούτο διά πάσης ενεργητικότητος υμών.

Παρακαλώ γνωρίσατε λήψιν παρούσης αμέσως

Γκερλή 12 'Απριλίον 1923
 Ο Αστυνομ. Στ/ρχης

Αριθμ. 585

Πρόεδρον Κοινότητος εις Σαρασλάρ

Συνεπεία διαταγής ανωτέρας διοικήσεως Χωροφυλακής και κατόπιν συστάσεως του κ. Αρχηγού του Αμερικάνικου Ερυθρού Σταυρού, διατάξετε παρακαλώ τους υφ υμών αγροφύλακας να απαγορεύσωσιν απολύτως και αυστηρώς εις τους πρόσφυγας το ουρείν και αποπατείν εξωθιν των οικιών των και των συνοικισμών, αλλά μακράν του χωρίου και εις ορισμένον μέρος καθόσον εκ της τοιαύτης καταστάσεως τρομεροί απειλούνται κίνδυνοι εις την δημόσιον υγιάν και μάλιστα κατά το επερχόμενον θέρος αν δεν παταχθή το κακόν τούτο διά πάσης ενεργητικότητος υμών.
 Παρακαλώ γνωρίσατε λήψιν παρούσης αμέσως

Γκερλή 12 Απριλίου 1923
 Ο Αστυνομ. Στ/ρχης

ΝΙΤΣΑ ΚΟΛΙΟΥ

*Δήμος Φερών και Βελεστίνο
στα τέλη του 19ου αιώνα*

Η παρακάτω ανακοίνωση, που παρουσιάστηκε στο συνέδριο του 1992, αποτελεί μέρος εκτενέστερης εργασίας, η οποία καλύπτει και τον εικοστό αιώνα και εκδόθηκε το 1993 σε ιδιαίτερο βιβλίο με τον τίτλο «Τα Βελεστινιώτικα – Χρονικά του Δήμου Φερών».

Ο Δήμος Φερών πρωτοσυστήθηκε το 1883 με το διάταγμα της 31ης Μαρτίου αυτού του χρόνου, που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 2-4-1883 (αριθ. Φ. 126)¹.

Με το διάταγμα αυτό και με βάση τον πίνακα της διαιρέσεως της επαρχίας Βόλου σε δήμους, ο δήμος Φερών με έδρα το Βελεστίνο περιελάμβανε τα χωριά Βελεστίνο, Σέσκουλο, Μουσαφακλί, Άγιο Γεώργιο, Περσουφλί, Ουζλάρ, Τακταλασμάν, Νταμπεγλί, Γερμί, Σαρατζί, Κονιάρ.

Πριν όμως από τον Δήμο Φερών είχε ιδρυθεί ο Δήμος Βελεστίνου με το από 17ης Μαΐου 1882 διάταγμα (ΦΕΚ 50/1882) και τότε περιελάμβανε, εκτός από τα προαναφερθέντα και τα χωριά Κανάλια και Κάπουρνα. Όταν το 1883 σχηματίστηκαν οριστικά οι θεσσαλικοί δήμοι, ιδρύθηκε και ο δήμος Βοίθης, στον οποίο υπήχθησαν τα Κανάλια (έδρα του Δήμου), η Κάπουρνα και η Κερασιά. Τα δύο πρώτα αποσπάστηκαν από τον Δήμο Βελεστίνου, μετονομασθέντα σε δήμο Φερών.

Το 1912 ο Δήμος καταργείται και χρειάστηκε να περάσουν πάνω από 50 χρόνια για τη σύστασή του ξανά το 1964, αλλά πλέον ως δήμος της αναπτυγμένης πόλεως Βελεστίνου, χωρίς τις γύρω κοινότητες.

Στην παρούσα εργασία θα μας απασχολήσουν αρκετά ενδιαφέροντα του

1) Αλεξ. Δρακάκης-Στυλ. Κούνδουρου: «Αρχεία περί της συστάσεως και εξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων 1836-1939 και της διοικητικής διαιρέσεως του Κράτους», Αθήναι, 1939.

Δήμου Φερών, από τη σύστασή του ως το 1900. Ονόματα δημάρχων, έργα και ημέρες, λεπτομέρειες από τη ζωή στο Βελεστίνο, τα πρώτα θήματά του και την ανάπτυξή του στις δύο δεκαετίες μετά την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό.

Αλλά ποια κατάσταση επικρατούσε στο Βελεστίνο και στην περιοχή στα τέλη του 19ου αιώνα;

Ας αρχίσουμε από τη χρονιά της προσάρτησης και ας δούμε ποιά κατάσταση επικρατούσε στο Βελεστίνο το 1881. Επτά μήνες πριν από την ένωση, στις 31/3/1881, η αθηναϊκή εφημερίδα «Αιών», σε ολοσέλιδη ανταπόκριση από τον Βόλο, αναφέρει ότι σε παλιότερα χρόνια οι κάτοικοι του Βελεστίνου θεωρούνταν γενναίοι και ήσαν υπερήφανοι. Αποκαλούνταν μάλιστα και νταήδες. Το ίδιο και όσοι έμεναν στην ευφορώτατη πεδιάδα μεταξύ Γορίτσας και Τρικέρων, που αποκαλούνταν σπαχήδες. Αλλά αυτούς δεν τους γνώρισε «η νυν γενεά», η γενιά δηλαδή περίπου του 1850 και μετά και αντί νταήδων και σπαχήδων «βλέπομεν ταπεινούς κηπουρούς κομίζοντας εις την αγοράν του Βόλου λαχανικά και σπωρικά από Βελεστίνου και Λεχωνίων»².

Άγνωστο πόσοι ήσαν οι ταπεινοί κηπουροί του Βελεστίνου το 1881 όπως άγνωστο και πόσος ήταν ακριβώς ο συνολικός πληθυσμός. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου έγινε απογραφή πληθυσμού, η πρώτη απογραφή στις ελευθερούμενες περιοχές της Θεσσαλίας, αλλά τα αποτελέσματά της δεν μπορούν να θεωρηθούν απόλυτα ακριβή, γιατί η κατάσταση ήταν ακόμα ανώμαλη και πολλοί φοβούνταν στρατολογία ή φορολογία και απέφευγαν να απογραφούν. Πάντως, η πρώτη αυτή επίσημη απογραφή του 1881 έδωσε τα παρακάτω αποτελέσματα για το Βελεστίνο και τα χωριά της περιοχής, που αποτέλεσαν μετά δύο χρόνια τον Δήμο Φερών³.

ΔΗΜΟΣ ΦΕΡΩΝ	Άρρενες	Θήλειες	Σύνολον
Βελεστίνος	436	420	856
Σέσκουλον	160	175	335
Μουσαφακλή	28	22	50
Άγιος Γεώργιος	153	158	311
Μπερσεφλή	24	16	40
Ουζλάρ	42	43	85
Τακταλεσμάν	62	56	118
Νταμπιγλή	107	83	190
Γερμή	18	9	27
Σερασή	91	72	163
Κονιάρ	—	—	—
Γενικό σύνολο	1.121	1.054	2.175

2) Νίτσα Κολιού, «Τυπο-φωτο-γραφικό πανόραμα του Βόλου», Βόλος 1989, σ. 51.

3) Υπουργείον Εσωτερικών: «Πίνακες των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881», Αθήναι, 1884, σελ.18-19.

Φθάνουμε τώρα στη μέρα της προσάρτησης.

Η κατάληψη από τον ελληνικό στρατό του Βελεστίνου και μερικών από τα γύρω χωριά έγινε στις 31 Οκτωβρίου 1881, σύμφωνα με τηλεγράφημα του Γενικού αρχηγού Σκαρλάτου Σούτσου⁴.

Μια συνοπτική, όσο και συγκινητική περιγραφή της απελευθέρωσης του Βελεστίνου, βρίσκουμε στο περιοδικό «Μη χάνεσαι» της 15/11/1881. Ο απεσταλμένος, με την υπογραφή «Μπλουμ» αποκαλεί το Βελεστίνο με την αρχαία ονομασία Φεραί και γράφει⁵:

«Αι Φερραι κατέχουσι εν τη Θεσσαλική πεδιάδι τη ατέρμονι οίαν θέσιν αι οάσεις εν τη ερήμω της Σαχάρας. Μετά πορείαν κοπιαστικήν, μονότονον και μακράν, ο εκ Λαρίσης εις Βώλον ερχόμενος, απαντά δύο λόφους καταφύτους, όπου η πύκη αυξάνει και ποικίλη θλάστησις διαρκώς καταφαίνεται. Εκεί η φύσις ζη, οργά, κινείται! Όπισθεν των δύο λοφίσκων εισίν εκτισμένοι αι Φερραι, κωμόπολις, ελληνικωτάτη, καίτοι μόνον 30-35 αριθμεί ελληνικάς οικογενείας, του λοιπού πληθυσμού συγκειμένου εξ οθωμανών. Οι Φερραιοί μανθάνουσιν ότι ο στρατός της καταλήψεως θα διέλθη δια του χωρίου των. Στήνουσιν αμέσως μίαν αψίδα εκ μύρτων και δαφνών και πάντες από του παλαιτάτου ή παλαιτάτης μέχρι της νεωτάτης και νεωτάτου καταλαμβάνουσι τας κλιτύας των λόφων. Οι ιερείς φορούσι την λευκήν στολήν των και τίθενται προ της αψίδος, ψάλλοντες το «Αναστάσεως ημέρα». Καθ' ήν στιγμήν ο στρατός φθάνει προ της αψίδος ίστανται βωθοί οι Φερραιοί, προσπαθούσι να κρατήσωσι την καρδίαν των προ του θεάματος τούτου. Δακρύουσι και ευθύς αμέσως βροντά κραυγή εις τον αέρα παρατεταμένη «Ζήτω η ελευθερία», ήτις διασκορπίζεται εις την πεδιάδα και πλήττει την ησυχίαν της. Ορμάσι πλέον επί τους στρατιώτας, προσφέρουσι αυτοίς ότι έχουσι και φέρουσι άπαντας υπερδισχιλίους εις τας οικίας των. Εισί μεθυσμένοι εκ της χαράς και αντί πάσης πολυτελείας δεικνύουσι τοις οπλίταις το οικόπεδον του Ρήγα των.

Αι Φερραι καταστρέφουσι την μονοτονίαν της πεδιάδος. Τώρα δ' εννοώ διατί ο Ρήγας συνέλαβε την μεγάλην ιδέαν της διασπάσεως της μακραιόνοσ δουλείας του γένους».

Στο ερώτημα γιατί δεν αναφέρεται παρουσία δημάρχου κατά την υποδοχή του ελληνικού στρατού στο Βελεστίνο, η απάντηση είναι ότι ο δήμαρχος ήταν Οθωμανός. Ο Δήμος Φερών δεν είχε ακόμη συσταθεί (η ίδρυσή του, όπως είδαμε, έγινε το 1883) και προηγήθηκε σύσταση του Δήμου Βελεστίνου με το από 17ης Μαΐου 1882 διάταγμα. Δήμαρχος Βελεστίνου και το 1882, υπό ελληνικό κράτος, ήταν Οθωμανός. Αλλά πλέον ο δήμαρχος αυτός δεν είχε λόγο να

4) Νίτσας Κολιού, οπ.π., σ. 59.

5) Νίτσας Κολιού, οπ.π., σ. 76, 78.

εμφανίζεται και να κορδακίζεται, παρότι προκαλούσε ζητήματα στις ελληνικές αρχές και υπηρεσίες, γι' αυτό και καταδικάστηκε σε διετή φυλάκιση.

Την άνοιξη του 1883 έχει συσταθεί ο Δήμος Φερών που διαδέχθηκε τον Δήμο Βελεστίνου και αρχίζει η προεκλογική κίνηση για την ανάδειξη του πρώτου Έλληνα δημάρχου. Στις 7 Μαΐου 1883 έχουν ανακηρυχθεί υποψήφιοι δήμαρχοι Φερών οι Ιωάν. Π. Γιαννόπουλος, Γεώργ. Δράμαλης, Γεώργ. Θεόφιλος, Θεμ. Α. Δανιλόπουλος, Αθ. Αλεξανδρής, Αναγνώστης Μουκταρέλης, Ιωάν. Β. Ιωαννίδης, Γεώργ. Κ. Διανελόπουλος, Μιχ. Πασχάλης, Γιαννίτσης Κωνσταντίνου, Δ. Α. Γιαννακόπουλος⁶.

Οι εκλογές έγιναν στις 29 Μαΐου 1883 και δήμαρχος αναδείχθηκε ο Δήμητριος Γιαννακόπουλος. Στις ίδιες δημοτικές εκλογές δήμαρχος Βόλου (Παγασών) είχε εκλεγεί ο Γεώργιος Καρτάλης και στον δήμο Βοΐθης ο Ν. Παπαγεωργίου⁷.

Μετά την προσάρτηση, οι βουλευτικές εκλογές στη Θεσσαλία προηγήθηκαν των δημοτικών. Με διάταγμα της 28ης Νοεμβρίου 1881 ορίστηκε ο αριθμός βουλευτών για την επαρχία Βόλου σε 6 (άλλοι δύο εκλέγονταν τότε στην επαρχία Αλμυρού) και ένας από τους 6 που εκλέχθησαν ήταν ο Ιωάννης Καρτάλης. Φίλος του Καρτάλη, ο πρώτος δήμαρχος Φερών, ο Δημ. Γιαννακόπουλος. Αλλά έναν χρόνο πριν από τις δημοτικές εκλογές, βλέπουμε επίσκεψη του Καρτάλη στο Βελεστίνο για άλλους λόγους. Στις 10/7/1882 η «Φωνή του Λαού» έγραφε:

«Προχθές ο εκ της ημετέρας επαρχίας βουλευτής κ. Ιω. Καρτάλης εξέδραμε μέχρι Βελεστίνου όπως εγγύτερον εξετάση την κατάστασιν του τόπου και γνωρίση τα αίτια των συνεχώς λαμβανουσών εκεί χώραν παρεκτροπών».

Ποιες ήσαν οι παρεκτροπές; Αυθαιρεσίες, παρανομίες και εγκλήματα, όπως προκύπτει πάλι από σχετικά δημοσιεύματα. Στις 30 Ιουνίου 1882 η «Θεσσαλία» αναφέρει ότι εισπράκτωρ της περιφέρειάς Βελεστίνου πήγε στο χωριό Σαρατζί και θέλοντας να αντιγράψει πράξεις προκατόχων του επί Τουρκοκρατίας ζήτησε να του φέρουν κότες και πίτες. Και επειδή οι χωρικοί αρνήθηκαν, ο θρασύς εισπράκτορας σκότωσε όσες κότες βρήκε μπροστά του και διέταξε να τους τις μαγειρέψουν με μπόλικο βούτυρο.

Στις 17 Ιουλίου 1882 άλλη είδηση στη «Φωνή του Λαού» πληροφορεί, ότι κοντά στο Βελεστίνο, στο δρόμο βρέθηκε πτώμα αγνώστου με εμφανή κακοποίηση. Επρόκειτο μάλλον για στραγγαλισμό. Δίπλα του στεκόταν το μουλάρι με φορτίο φρούτων.

6) «Φωνή Λαού» Βόλου, 7ης Μαΐου 1883.

7) » » » 2ας Ιουνίου 1883.

Δύο μήνες αργότερα, στις 15/9/1882, η «Θεσσαλία» σχολίαζε την κατάσταση στο Βελεστίνο:

«Εν Βελεστίνω είναι οικτρά η αστυνομική κατάσταση. Καλόν θα ήτο ο ελθών ενταύθα υπαστυνόμος να διωρίζετο εις Βελεστίνον, ένθα ουδόλως παρήλλαξαν τα πράγματα, νομίζων τις ότι ζη εν Τουρκία».

Άλλος όμως διορίστηκε αστυνόμος. Όπως γράφει πάλι η «Θεσσαλία» μετά δεκαήμερο (25-9-1882) αστυνόμος Βελεστίνου διορίσθηκε ο Σ. Μελέτης, πρώην αστυνόμος Φαρσάλων και άλλοτε έπαρχος, που είχε αφήσει «τας καλύτερας αναμνήσεις».

Η σφαγή Χριστιανών το 1821

Την ίδια αυτή χρονιά (1882) είχε υποβληθεί στον πολιτικό και μετέπειτα Υπουργό Δικαιοσύνης Γεώργιο Φιλάρετο έκθεση για τις θυσίες των κατοίκων του Βελεστίνου κατά την επανάσταση του 1821 και για τα μετέπειτα προβλήματά τους. Είναι χαρακτηριστικό της συμφοράς ένα απόσπασμα:

«Εν τω Βελεστίνω υπήρχε προ του 1821 χριστιανική συνοικία εκατό περίπου οικογενειών. Οι Χριστιανοί ήσαν ευπορώτεροι των Οθωμανών, έχοντες τα περισσότερα κτήματα και εμπορευόμενοι με διάφορα μέρη και την Βιέννην. Οι Οθωμανοί εγίνωσκον από την εποχήν του Ρήγα Φεραίου ότι οι συμπολίται των Χριστιανοί είχαν συνεννοήσεις μετά της Φιλικής Εταιρίας. Εποφθαλμιώντες δε επί της περιουσίας των ανέμενον κατάλληλον περίστασιν όπως την σφετερισθώσι. Κατά την επανάστασιν του 1821, σύροντες τους Χριστιανούς εκ των εκκλησιών και των οικιών των δια της βίας, τους καθείργον εντός ενός χανιού. Κατόπιν πολιορκηθέντες από τους κατ' αυτών επελθόντας Βωλιώτας και διαλύσαντες την πολιορκίαν, διασκορπίσαντες τα άπειρα αυτών πλήθη, απεφάσισαν την σφαγήν και αιχμαλωσίαν των καθειργμένων Χριστιανών ως μετασχόντων δήθεν της επαναστάσεως. Δια κλήρου σφάζετο έκαστος οικογενειάρχης μετά των ενηλίκων αρρένων τέκνων του, ο δε κληρούχος ελάμβανε ως λάφυρον την περιουσίαν του παρ' αυτού σφαγέντος, την σύζυγον, τας θυγατέρας και τα ανήλικα τέκνα του. Ούτω οι δυστυχείς Χριστιανοί του Βελεστίνου κατεσφάγησαν, αι οικογένεαί των ηχμαλωτίσθησαν και η περιουσία των περιήλθεν εις τους Οθωμανούς, η δε συνοικία των επυρπολήθη και κατεστράφη εκ θεμελίων. Ολίγοι τινες αυτών εσώθησαν...»

Για τη σφαγή των Χριστιανών του Βελεστίνου κάνει λόγο και ο συγγραφέας Αδάμ Ανακατωμένος⁸:

8) Ανακατωμένος Αδάμ: «Τα νέα όρια της Ελλάδος, ήτοι τοπογραφικά και εθνολογικά σημειώσεις περί της Θεσσαλίας» (Αθήναι, 1887), σ. 87.

«Η πόλις διέσωσεν ως αρχαιολογικήν μνήμην την Υπέρειαν Κρήνην, νυν Κεφαλόβρυσον, έχουσαν περίξ αυτής διάφορα δένδρα, υφ' ών την σκιάν το 1821 έτεμνον αγεληδόν οι Τούρκοι τας κεφαλάς των Χριστιανών. Ζώσιν εισέτι γέροντες, οίτινες διηγούνται τας φρικαλεότητας της εποχής εκείνης, τας θέσεις και τους απογόνους των δημίων, ούς ανά πάσαν ημέραν χαιρετίζουσιν εδαφιαίως εις την αγοράν...»

Ανέκδοτα για τον Δήμαρχο Δημ. Γιαννακόπουλο

Από τις φρικτές εκείνες αναμνήσεις περνάμε πάλι στα δημοτικά των Φερών. Τι είδους αναμνήσεις είχε αφήσει ο πρώτος δήμαρχος Φερών, ο Δημήτριος Γιαννακόπουλος; Ο Απόστολος Αΰφαντής, κάτοικος Αγίου Γεωργίου Φερών, ηλικιωμένος (92 ετών το καλοκαίρι του 1992) και άρρωστος, μόλις μπόρεσε να βεβαιώσει ότι ο Δ. Γιαννακόπουλος, δήμαρχος Φερών, ήταν μεγάλη φυσιογνωμία.

Ο Ηρακλής Χατζάκος, που το 1992 διήνυε το 91ο έτος της ηλικίας του, μου είπε⁹ ότι σε παιδική ηλικία είχε γνωρίσει τον Δ. Γιαννακόπουλο, όχι πλέον δήμαρχο και τον είχε γνωρίσει ως άνθρωπο καλωσυνάτο, ομιλητικό και ανεκδοτολόγο. Όπως μάλιστα είχε πληροφορηθεί ο Χατζάκος μετά τον πόλεμο του 1897, όταν πολλοί Βελεστινιώτες, επιστρέφοντας από την προσφυγιά, βρήκαν τα υπάρχοντά τους κατεστραμμένα, άκουσαν με ανακούφιση τον Δημ. Γιαννακόπουλο να τους ενθαρρύνει και να τους υπόσχεται κινητοποιήσεις για να εξασφαλίστούν τα αναγκαία στον καθένα αντικείμενα (καζάνια, πινακωτές, κ.λπ.).

Ο Δ. Γιαννακόπουλος, είχε γίνει κι αυτός πρόσφυγας το 1897 και είχε κατηφορίσει στη Χαλκίδα. Σε παλιούς μάλιστα Βελεστινιώτες κυκλοφορούσε και σχετικό ανέκδοτο¹⁰: Ο Γιαννακόπουλος με τον Αναγνώστη Τζίμα πήγαν σε κάποια ταβέρνα της Χαλκίδας να γευματίσουν. Μετά το γεύμα ο σερβιτόρος τους έφερε τον λογαριασμό και οι δυο Βελεστινιώτες περιέπεσαν σε δυσθυμία και απόγνωση, καθώς οι τσέπες τους ήσαν άδειες. Ύστερα βρήκαν το κουράγιο να ζητήσουν το αφεντικό της ταβέρνας. Και όταν προσήλθε ο ταβερνιάρης, ο Γιαννακόπουλος του είπε ορθά-κοφτά για το ποιοί ήσαν και για την απιλία τους, προσθέτοντας: «Ό,τι καταλαβαίνεις κάνε. Θεσ φτύσε μας, θεσ δείρε μας. Αν είναι για φτύσιμο, φτύσε εμένα. Αν είναι για ξύλο, δείρε αυτόν (τον Τζίμα)». Ο καταστηματάρχης όμως όχι μόνο δεν δυσανασχέτησε, αλλά έδειξε συμπάθεια στους πρόσφυγες και τους παρότρυνε να ξαναπάνε για δωρεάν γεύμα.

Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στην πρώτη θητεία του Γιαννακόπουλου ως δημάρχου Φερών.

9) Αφήγηση 1ης Ιουλίου 1992.

10) Από αφήγηση Δημ. Κογκούλη και Βασ. Σαβθανάκη.

Παρά τα απεριγράπτα δεινά της ελονοσίας, παρά τη μεγάλη φτώχεια και μιζέρια, η ζωή συνεχιζόταν και η καθημερινή διασκέδαση του κόσμου επίσης. Ποια διασκέδαση, θα πείτε. Μια και μόνη σε δημόσιους χώρους και μόνο για τους άρρενες. Επρόκειτο για τα καφενεία των χωριών, όπου σύχναζαν οι άνδρες για το καφεδάκι τους, την κουβεντούλα τους και το χαρτάκι τους. Ο Δήμαρχος ήταν φαίνεται κι αυτός θαμώνας του καφενείου και φίλος της χαρτοπαιξίας, αλλά οι εφημερίδες που τον αντιπολιτεύονταν δεν του χαρίζονταν ακόμη και γι' αυτές του τις αδυναμίες. Έτσι υπό τον τίτλο «Ανέκδοτα του Δημάρχου Φερών», το «Εθνικόν Μεγαλείον» έγραφε στις 30 Ιουνίου 1885:

«...Προ ημερών χωροφύλαξ τις περιπολάρχης, εν προκεχωρηία της νυκτός ώρα, συνεπεία αστυνομικής διατάξεως υφισταμένης, διέταξε καφεπώλην τινα, όπως κλείση το καφενείον του και συνεπώς παύση ο εν αυτώ θόρυβος των χαρτοπαικτούντων, μεθ' ων πρωτεύων ήν αυτός ο Δήμαρχος Φερών. Ο καφεπώλης ατενίζει προς τον Δήμαρχον, ούτος δε προβαίνει εις εντόνους επιπλήξεις κατά του χωροφύλακος... Σημειωτέον ότι ο κ. Δήμαρχος έχει φιλελευθέρας αρχάς ως ανήκων εις το καρταλικόν κόμμα».

Παζάρι και Σιδηρόδρομος

Τον ίδιο χρόνο άρχιζε και το ετήσιο παζάρι του Βελεστίνου και η «Σημαία» του Βόλου το ανήγγειλε την 1/9/1885:

«Τη 7η του μηνός άρχεται η εν Βελεστίνω συστάσα εμπορική πανήγυρις, ήτις προμηνύεται μεγάλη εκ της ευκολίας της σιδηροδρομικής συγκοινωνίας, εξ ής το Βελεστίνον κατέστη το κέντρο της Θεσσαλίας».

Ο Σιδηρόδρομος είχε πράγματι μπει στη ζωή της Θεσσαλίας και είχε τεθεί στην εξυπηρέτηση των κατοίκων της. Τον Απρίλιο του 1884 είχε εγκαινιαστεί η γραμμή Βόλου-Λάρισας, μήκους 60 χιλιομέτρων και στη συνέχεια ως τον Ιούνιο του 1886 παραδόθηκαν σταδιακά τα άλλα τμήματα, Βελεστίνου – Φαρσάλων – Καρδίτσας – Τρικάλων – Καλαμπάκας, μήκους 142 χιλ.¹¹.

Αποκτήματα του Βελεστίνου

Απόκτημα του Βελεστίνου ο Σιδηρόδρομος, αλλά απόκτημα και ένα μικρό αρχαιολογικό μουσείο, το οποίον είχε ιδρυθεί πολύ νωρίς, πριν ακόμη συμπλη-

11) Λευτέρη Παπαγιαννάκη: «Οι Ελληνικοί Σιδηρόδρομοι» (1882-1910), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1982, σελ. 115-116.

ρωθεί χρόνος από την προσάρτηση. Για το Μουσείο Φερών έγραφε η «Θεσσαλία» στις 7-7-1882, αναφέροντας τις αρχαιότητες, «αίτινες αποτελούσι το συστηθέν μικρόν μουσείον εν Βελεστίνω» και περιγράφοντας 10 πλάκες, στην επισήμοτερη των οποίων διακρίνεται το όνομα Δημήτριος «μετά της λέξεως απόστατο».

Απόκτημα του Βελεστίνου και το όμορφο δάσος από βελανιδιές, το οποίον όμως δεκάτιζαν κάποιοι εχθροί του πρασίνου, όπως συμβαίνει δυστυχώς σε όλες τις εποχές. Η κακοποίηση ώθησε τη «Θεσσαλία» (4-9-1882) στο παρακάτω σχόλιο:

«Μετά λύπης πληροφορούμεθα ότι πολλοί ξυλεύονται εκ του δάσους των Φερών (Βελεστίνου). Το δάσος τούτο όχι μόνον ως κόσμημα, αλλ' ως αληθής βάσις της θεσσαλικής Πελασγιώτιδος, της τόσον ψιλής, θα ηυχόμεθα να εκηρύττετο ιερόν και ουδέ κλώνος των μεγαλοπρεπών αυτού δρυών να απεκόπτετο...»

Την ίδια εποχή ο Βελεστίνος είχε και το βιομηχανικό του απόκτημα. Το εργοστάσιο αλευροποιίας και μακαρονοποιίας αδελφών Γιαννοπούλου για το οποίο οι εφημερίδες του Βόλου αφιέρωσαν κολακευτικά σχόλια.

Για τον μύλο των Γιαννοπουλαίων ο Βασ. Σαβθανάκης θυμάται αυτό που είχε ακούσει από παλιούς Βελεστινιώτες ότι ο μύλος εφοδίαζε με αλεύρι και ζυμαρικά ακόμη και τον Στρατό και ότι τα προϊόντα μεταφέρονταν από τις αποθήκες στον σιδηροδρομικό σταθμό Βελεστίνου με βαγόνια, πάνω σε ειδική γραμμή. Γραφική νότα της εποχής εκείνης, ότι τα βαγόνια σύρονταν από άλογα.

Αλλά η βιομηχανική πρόοδος του Βελεστίνου δεν συμπορευόταν με την εκπαιδευτική. Δεν υπήρχαν διδαστήρια, δεν υπήρχαν δάσκαλοι. Χαρακτηριστικό το σχόλιο της «Φωνής του Λαού» στις 22-1-1883:

«Η κατάσταση του σχολείου Βελεστίνου είναι χειρίστη. Εντός αχυρώνος, ακαταλλήλου και δια ζώα έτι, εισί συσσωρευμένοι υπέρ τους 150 μαθηταί, υφ' ενός διδασκόμενοι διδασκάλου».

Σχόλια για τον Μαργαρίτη Αποστολίδη

Η χρονιά αυτή (1887) ήταν χρονιά δημοτικών εκλογών και στις 13-6-1887 αναγγέλλονται οι ανακηρυχθέντες υποψήφιοι δήμαρχοι¹².

Στον Δήμο Φερών ήσαν οι Κ. Γιανίτζης, Ιωάν. Ιωαννίδης, Αθ. Αλεξανδρής, Ζ. Καρασμάνογλου, Μαργ. Αποστολίδης, Δ. Γιαννακόπουλος. Και στον δήμο Βοίθης οι Απ. Παπαδήμος ή Τσαγκαρδής, Ιω. Βογιατζής, Ν. Παπαγεωργίου.

12) Εφημερίδα Βόλου «Το Πήλιον».

Οι εκλογές έγιναν στις 5 Ιουλίου 1887 και εξελέγησαν στον Δήμο Φερών ο Μαργαρίτης Αποστολίδης και στον Δήμο Βοίθης ο Ιω. Βογιαντζής. Ήσαν και οι δύο, μαζί με άλλους δέκα, επί συνόλου 15 δήμων της επαρχίας Βόλου, συμπολιτευόμενοι κυβερνητικοί. Του Λαϊκού δηλαδή Κόμματος, ήτοι καρταλικοί τοπικά και τρικουπικοί πανελλήνια. Επόμενο οι συμπολιτευόμενες εφημερίδες να δεχθούν με ευμένεια το αποτέλεσμα. Στις 9-7-1887 η «Θεσσαλία» έγραφε:

«Εν τω δήμω Φερών εξελέγη δήμαρχος ο κ. Μαργαρίτης Χρ. Αποστολίδης, φίλος του κ. Γ. Κατάλη. Εσμέν βέβαιοι, ότι ο κ. Αποστολίδης θέλει βελτιώσει την προτέραν οικτράν κατάστασιν του δήμου...»

Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν βελτιώθηκε η «οικτρά», κατά την εφημερίδα, κατάσταση του Δήμου. Άλλες εφημερίδες τον επαινούσαν και άλλες τον επέκριναν, κάνοντας αναφορές σε έργα, σε ζωοκλοπές, σε ληστείες, σε κίνηση εμποροπανηγυρης, στο ναό του Αγίου Κωνσταντίνου.

Κατά το περιοδικό «Προμηθεύς» του 1891, στο χώρο του Αγίου Κωνσταντίνου υπήρχε το καλύτερο τζαμί και προ αυτού ναός χριστιανικός και παλιότερα ακόμη ήταν ναός της Αρτέμιδος. Κατά το ίδιο περιοδικό, η κωμόπολις του Βελεστίνου το 1891 «έχει χροιάν τουρκικής πόλεως, αν και διανύομεν το δέκατον έτος από της προσαρτήσεως».

Την ίδια εποχή κυκλοφορούσε και το Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας του Σ. Βουτυρά, που έβγαινε στην Κωνσταντινούπολη. Στον 9ο τόμο¹³ γίνεται λόγος για την πόλη των Φερών, που κατά τον Μεσαίωνα ονομάσθηκε Βελεστίνος και αναφέρεται συνοπτικά:

«Η τοποθεσία αυτής είναι τερπνή, κατάφυτος και καλλίρρυτος. Προς Α. εν των νυν Κεφαλοβρύσω, περικυκλουμένω υπό κυπαρίσσω, πλατάνων, αιγείρων¹⁴ και ελαιών, αναγνωρίζεται η Κρήνη Υπέρεια. Σήμερον είναι πρωτεύουσα του Δήμου Φερών και παράγει σίτον, μέταξαν, λαχανικά και προϊόντα κτηνοτροφίας, ήτις ενταύθα είναι αρκούντως ανεπτυγμένη».

«Αρκούντως ανεπτυγμένη» η κτηνοτροφία στην περιοχή του Δήμου Φερών, αλλά επειδή όπου πρόβατα εκεί και λύκοι, οργανώνονταν εκστρατείες για την εξόντωσή τους. Επικεφαλής μάλιστα των κυνηγών ήταν ο ίδιος ο Δήμαρχος.

Η ανάδειξη ως δημάρχου του Α. Γιαννοπούλου

Τον ίδιο χρόνο, στις 7 Ιουλίου 1891, έγιναν δημοτικές εκλογές και δήμαρχος αναδείχθηκε ο βιομήχανος Δημ. Γιαννόπουλος.

13) Έκδοση 1890, σελ. 164-165.

14) Η αίγειρος είναι είδος λεύκας.

Το 1892 επισκέφθηκε το Βελεστίνο και ο μεγάλος πεζογράφος Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο οποίος έδωσε λυρική και χαριτωμένη περιγραφή, με ζωντανές εικόνες, όπως αυτή του σιδηροδρομικού σταθμού:¹⁵

«Προ του σταθμού βρακοφόροι και φουστανελοφόροι χωρικοί με κόκκινα και γαλάζια μανδήλια εις την κεφαλήν. Τούρκοι τινες με τα αντεριά και τα σαρίκια των. Βλάχοι με τας φουστανέλας και τα φέσια και τα σελάχια των. Μία βλάχα γραία με την σεριτόφορτον του Πίνδου ενδυμασίαν, στρίφουσα την ρόκαν της. Εις τσαρουχάς με την δερματίνην εμπροσθέλαν και τας οζώδεις χείρας του. Εις κουλουροπώλης περιφέρων εις πώλησιν τας κουλούρας του. Άλλος στραγαλοπώλης όρθιος προ του στρογγύλου πάγκου του, όλοι περιήρχοντο προ των αμαξών, περιέργως εξετάζοντες δια των οφθαλμών το εσωτερικόν των, είτε συνομιλούντες μετά των ταξιδιωτών».

Βρακοφόροι, λοιπόν, χωρικοί και μερικοί Τούρκοι με σαρίκια. Αλλά εκτός από την εικόνα των κατοίκων, ο Καρκαβίτσας έδωσε και εικόνα του οικισμού:

«Ο Βελεστίνος κείται επί των προπόδων του λόφου και αποτελείται από οικίας τουρκικής, εις τας οποίας κατοικούν ήδη οικογένειαι βλάχων, και από πύργους αγάδων, εντός των οποίων διαιτώνται ανέτως αι κορώναι και οι πελαργοί. Τουρκικά καλδερίμια, υψηλοί περίβολοι, μεγάλοι θύραι σιδηρόφρακτοι και μυστηριώδη θυρίδια, δύο τουρκικά τεμένη, και δεξιά, αντίπεραν του Ξηριά, επί της κλιτύος λόφου, σωρεία τουρκικών μνημάτων, με τας πλάκας ορθίας ωσει φυτρωμένας εις την γην, μαρτυρούν ευγλώττως εις τον ξένον την πολυχρόνιον κυριαρχίαν, ήτις εθάρυνεν επί του τόπου. Το χωρίον επί τουρκοκρατίας ηρίθμει περί τας τριακοσίας οικογενείας, τας πλείστας οθωμανικής. Ήτο έδρα υποδιοικήσεως από της οποίας εξηρτώντο τα πέριξ τσιφλίκια. Ήδη όμως δέν έχει ουδέ το ήμισυ του τότε πληθυσμού και είναι έδρα του δήμου Φερών».

Ο Θ. Δηλιγιάννης στο Βελεστίνο

Το 1895 ήταν χρονιά διπλών εκλογών. Βουλευτικών και δημοτικών. Οι βουλευτικές εκλογές έγιναν στις 16 Απριλίου του 1895 και τα δύο μεγάλα τότε τοπικά αντίπαλα στρατόπεδα ήσαν οι τοπαλικοί του Δηλιγιάννη και οι καρταλικοί του Τρικούπη. Η πλειοψηφία των Βελεστινιωτών με επικεφαλής τον Δήμαρχο Δ. Γιαννόπουλο, υποστήριζε τον τοπαλικό συνδυασμό, ενώ η μειοψηφία με επικεφαλής τον τέως Δήμαρχο Μαργ. Αποστολίδη υποστήριζε τους καρταλικούς. Ο προεκλογικός πυρετός είχε εκδηλωθεί εβδομάδες και μήνες πριν

15) Περιοδικό «Εστία», 1892, α εξάμηνο.

και οι υποψήφιοι συχνοπήγαιναν στο Βελεστίνο, όπως ασφαλώς και σε άλλα κεφαλοχώρια της επαρχίας.

Από το Φεβρουάριο ακόμη του 1895 είχε περιοδεύσει στη Θεσσαλία ο πρώην και μετέπειτα πρωθυπουργός Θ. Δηλιγιάννης, ο οποίος πέρασε και από το Βελεστίνο. Ο Δηλιγιάννης είχε φθάσει στο Βόλο ατμοπλοϊκώς το θράδυ της 3ης Φεβρουαρίου και τη μεθεπόμενη μέρα με έκτακτη αμαξοστοιχία ξεκίνησε για Βελεστίνο-Φάρσαλα-Τρίκαλα. Κατά τη στάθμευση στο Βελεστίνο οι οπαδοί υποδέχθηκαν τον Δηλιγιάννη με σημαίες και ζητωκραυγές και τον προσφώνησε ο Ευστ. Ζάχος, σύμφωνα με ανταπόκριση της εφημερίδας «Εστία», που κατέληγε: «Ζητωκραυγαί ηκούσθησαν υπέρ του Τοπάλη και του Δημάρχου Γιαννοπούλου. Ο ενθουσιασμός απερίγραπτος».

Μετά πεντάμηνο έγιναν δημοτικές εκλογές και στο Δήμο Φερών ήλθαν τα πάνω-κάτω. Οι ανακηρυχθέντες υποψήφιοι δήμαρχοι στο Δήμο Φερών ήταν οι Αντ. Παπαδημητρίου, Καρασμάνογλου, Μαργ. Αποστολίδης και Δημ. Π. Γιαννόπουλος. Οι εκλογές έγιναν στις 10 Σεπτεμβρίου 1895 και δήμαρχος αναδείχθηκε ο Μαργ. Αποστολίδης. Στις ίδιες εκλογές δήμαρχος Παγασών (Βόλου) είχε εκλεγεί ο Ιωάν. Αργύρης και δήμαρχος Βοίθης ο Αχιλλέας Βαϊρης.

Όταν δεκατιζόνταν τα πλατάνια

Αλλά εκτός από τις εκλογές την ίδια χρονιά είχαμε και μερικά άλλα αξιοσημείωτα γεγονότα. Ας τα δούμε με τη σειρά. Και πρώτα δασοκτονίας συνέχεια με θύματα τα άμοιρα πλατάνια. Όπως έγραφε η «Φωνή του Λαού» στις 12-4-1895 «οι δασόφυλλοι, αν υπάρχωσι, μετά λύπης βεβαίως θα μάθωσι ότι προ ολίγου εν Βελεστίνω απεκόπησαν και άλλοι γηραιοί πλάτανοι, όπως δια της ξυλείας αυτών κατασκευασθώσι γέφυραι διαβάσεως αμαξίων».

Ακολουθούσε σχόλιο εναντίον της βαρβαρότητας.

Το κόψιμο όμως των πλατανιών δεν εμπόδιζε το βολιώτικο πλήθος και τη χρονιά αυτή να εκδράμει κατά την Πρωτομαγιά στο Βελεστίνο. Αφού το θράδυ της παραμονής πανηγύρισε στους Μπαξέδες, «την πρωϊάν της επομένης πανοικεί σχεδόν ο Βώλος δι' εκτάκτων αμαξοστοιχιών μετέβη εις Βελεστίνον»¹⁶.

Μιλήσαμε παραπάνω για δασοκτονία, αλλά φαίνεται παράλληλα άρχιζε στο Βελεστίνο και μαρμαροκτονία, με θύματα αρχαίες πλάκες. Στις 25-8-1895 η εφημερίδα «Φωνή του Λαού» έγραφε:

«Είς Βελεστίνον αι επιτύμβιοι πλάκες τάφου τινος, προϊστορικού πιθανώς, εχρησιμοποιήθησαν ως βάθρα κατασκευασθείσης εκεί γεφύρας. Οι Τούρκοι δεν εδείκνουν ολιγοτέραν αβελτηρίαν»

16) «Νέα Θεσσαλία» 10ης Μαΐου 1895.

Για συντομία χρόνου παρακάμπτουμε εδώ μια σειρά από ενδιαφέροντα γεγονότα και παρακάμπτουμε επίσης το 1897, με τις νικηφόρες μάχες αλλά και την καταστροφή του Βελεστίνου, την προσφυγιά, τα ερείπια, τους σωρούς των πτωμάτων «υπό τους πυρκαϊστούς λίθους», τις αρρώστιες και άλλα δεινά. Και στη συνέχεια τις προσπάθειες για την ανοικοδόμηση, τις αφίξεις πολιτικών, τα συλλαλητήρια με κωδωνοκρουσίες κ.λπ. κ.λπ. Τα παρακάμπτουμε όλα αυτά και φθάνουμε ξανά στην περίοδο της ομαλότητας.

Η ζωή ξαναβρίσκει τον ρυθμό της

Το 1899 είχαμε δημοτικές εκλογές. Από τις 18 Αυγούστου του 1899 γνωστοποιούνται τα ονόματα των υποψηφίων δημάρχων και διαπιστώνεται ότι στον Δήμο Φερών είναι οκτώ οι υποψήφιοι δήμαρχοι και συγκεκριμένα οι Δημούλας, Παπαποστόλου, Γιαννακόπουλος, Μπακτσιβάνος, Χ. Μουχταρέλος, Ντόντος, Αλεξανδρής, Ιωαννίδης.

Οι εκλογές έγιναν στις 5-9-1899 και δήμαρχος Φερών εξελέγη ο Δ. Γιαννακόπουλος. Στο μεταξύ η ζωή είχε ξαναβρεί τον κανονικό της ρυθμό.

Ο μεγάλος μύλος λειτουργούσε πάλι στο Βελεστίνo και ο βιομήχανος του Βόλου Μ. Σταματόπουλος, γράφοντας για τη βιομηχανία, σημειώνει:¹⁷

«Εἰς τον Δήμον Φερών ὑπάρχει αρκετά σπουδαῖον εργοστάσιον ὑδροκίνητον και ατμοκίνητον συγχρόνως αλευρομύλου μετά μακαρονοποιείου».

Οι συμμορίες ξανάπιασαν δουλειά και στις αρχές Μαρτίου διαβάζουμε:¹⁸

«Κατ' εἰδήσεις εκ Βελεστίνου συμμορία, αποτελουμένη εκ των ληστοφυγοδίκων Ζήκα, Κούλα, Ζαρκούλη και Τσοβόλα ανεφάνη εις τα πέριξ. Αἱ αρχαί ἔλαβον τα κατάλληλα μέτρα».

Αλλά η φτώχεια, φτώχεια. Συνεχιζόταν αμείωτη. Και καθώς πλησίαζε το Πάσχα του 1900, ο Δήμαρχος Βελεστίνου έκανε δημόσια έκκληση στη φιλανθρωπία ατόμων και σωματείων υπέρ των πασχόντων συνδημοτών του, γιατί αλλιώς τις μέρες του Πάσχα θα γίνονταν ζητιάνοι στους δρόμους. («Θεσσαλία» 7-4-1900).

Το ετήσιο παζάρι ξαναβρήκε κι αυτό τον ρυθμό του, μόνο που το 1900 παρουσίασε ένα απρόοπτο. Οι κρεοπώλες του Βελεστίνου κήρυξαν απεργία γιατί δεν ήθελαν να συμμορφωθούν με την αστυνομική διατίμηση του κρέατος. Και ο αστυνόμες του Βελεστίνου ζητούσε από τη Νομαρχία οδηγίες «τι να πράξει

17) «Θεσσαλία» 21ης Ιανουαρίου 1900.

18) «Εθνικόν Μεγαλείον» 9ης Μαρτίου 1900.

σήμερον κατά την εκεί τελουμένην εμποροπανήγυριν, καθ' ην η έλλειψις κρέατος θα είναι επαισθητή». («Θεσσαλία» 8-9-1900).

Τον ίδιο περίπου καιρό η δημοτική αρχή Βελεστίνου δεχόταν αντιπολιτευτικά πυρά για όλα τα προβλήματα του τόπου και για σκανδαλώδη εύνοια προς τον γραμματέα του Δήμου, ο οποίος είχε διατελέσει και ενοικιαστής του δημοτικού φόρου.

Το δημοτικό συμβούλιο Φερών είχε την εξής σύνθεση το 1900:¹⁹

Δήμαρχος: Δημ. Γιαννακόπουλος

Πάρεδροι: Γεώργ. Μιτόπουλος, Κωνστ. Ζησόπουλος, Χρ. Μπαννίκας ή Νάσιος

Σύμβουλοι: Γαρόφαλ. Τσομάκος, Κωνστ. Κωνσταντέλος, Θεοχάρης Μπαλατσού, Ζήσ. Βενέτης, Στέργ. Τσαμπέκος, Θεμιστ. Βισθίκης, Ζήσ. Παπαθεοδώρου, Κωστ. Γούλας, Παύλος Ακριβός, Δημήτρ. Γιαννόπουλος, Νικόλ. Τσέκος.

«Όασις εντός του γυμνού εδάφους»

Ο Οδηγός του Εμπορικού Συλλόγου για τη Μαγνησία (1901) έδινε και μια σύντομη ενδιαφέρουσα περιγραφή του Δήμου Φερών:

ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΣ. Εις απόστασιν 10.5 χιλιομέτρων από του Σιδηροδρομικού Σταθμού Βόλου δυτικώς και αφού υπερβώμεν επί σιδηράς γεφύρας τας όχθας του χειμάρρου Κραυσίνδωνος και διατρέξωμεν την ουχί ευρείαν πεδιάδα του Βόλου, καταλήγομεν εις τον σταθμόν Λατομείον, εγγύς του οποίου υπάρχουνσι ορυχεία οικοδομικών λίθων. Ολίγον περαιτέρω διερχόμεθα τα περίφημα στενά Πιλάφ Τεπέ της μόνης εντεύθεν προς την μεσημβρινήν Θεσσαλίαν στρατηγικής θέσεως και διακρίνομεν εις το βάθος τής κατόπιν αύθις διανοιγομένης πεδιάδος τους λόφους και το δάσος του Βελεστίνου. Εντεύθεν ολίγα χιλιόμετρα απέχει ο Βελεστίνος, όπου σταθμεύομεν.

Εις απόστασιν τριών ωρών ΝΔ του Βόλου εύρηται ίχνη της ακροπόλεως, ελάχιστα τινά ανάγλυφα και τινες επιγραφαί και κιονόκρανα συντετριμμένα, των υπό του μυθικού Φέρητος κτισθεισών παλαιάτων Φερρών, αίτινες υπό το όνομα Βελεστίνος είναι πατρίς του Ρήγα και μία των ευφωρωτάτων κωμοπόλεων της Θεσσαλίας. Ο Βελεστίνος, κείμενος επί της διακλαδώσεως των σιδηροδρόμων, αναθρώσκει μέσω δεντροφύτων εκτάσεων ως ποια τις όασις εντός του γυμνού εδάφους των περίξ πεδιάδων, όμοιος κατά τούτο προς τας αρχαίας Φερράς. Τούτο δε χάρις εις τα άφθονα ύδατα της εντός αυτού ρεούσης θαυμαστής Υπερείας πηγής εν ή ελούετο η θεά Ήρα και ανέκτα την παρθενίαν της.

Κήποι λαμπροί και φυτεία παντοειδείς περιβάλλουσι την κωμόπολιν οικου-

19) Οδηγός Εμπορικού Συλλόγου Βόλου, 1901, σ. 67.

μένην υπό 1500 κατοίκων, μεταξύ των οποίων πολλοί Βλάχοι εξ Ηπείρου ποιμένες παραχειμάζοντες.

Ο Βελεστίνος είχε έδρα του Δήμου Φερρών, έχει Ελληνικόν Σχολείον, Δημοτικά αρρένων και θηλέων, Ειρηνοδικείον, Τηλεγραφείον, Ταχυδρομείον και Αστυνομίαν. Πλησίον της Υπερείας κρήνης υπάρχει τζαμίον του οποίου η σκία λούεται εις τα κρυστάλλινα νάματα. Κατά τον πόλεμον του 1897 η πόλις του Βελεστίνου κατεστράφη υπό των επιδραμόντων Τούρκων, το δε δάσος αυτού πρόρριζα κατεκόπη, αλλ' ήδη αύθις αναγεννάται ως μυθολογούμενος Φοίνιξ χάρις εις την φιλοπονίαν των κατοίκων και την συνδρομήν του Κράτους.

Από Βελεστίνου η σιδηροδρομική γραμμή διακλαδούται εις δύο, και η μεν βαίνουσα εις Λάρισαν ουδένα έχει σταθμόν εντός του εδάφους της Μαγνησίας, η δε βαίνουσα δια Φαρσάλων εις Καλαμπάκαν έχει ένα έτι σταθμόν εις το χωρίον Πιρσουφλί, όπερ ανήκει εις τον Δήμον Φερρών και κείται επί των λουφοβούων των κλειόντων τον ορίζοντα δεξιόθεν της σιδηροδρομικής τροχιάς, εντός δε εκτάσεως καλώς καλλιεργημένης και πολλά τρεφούσης ποίμνια, δι' αυτού δ' εκτελείται η μεταξύ Βόλου και Αλμυρού συγκοινωνία.

Έτερα χωρία του Δήμου Φερρών είναι ο Αγ. Γεώργιος, Σέσκουλον, Ουζλάρ, Σαραντζί, Μουσαφακλί, Ανταμπιγλί.

Συνοπτική αναφορά στους Δημάρχους

Ας γίνει τώρα μια συνοπτική αναφορά στους Δημάρχους Φερρών και στις χρονολογίες εκλογής τους.

- Τα πρώτα δυο χρόνια μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας υπήρχε Δήμος Βελεστίνου με Δήμαρχο Οθωμανό.
- Το 1883 ιδρύθηκε ο Δήμος Φερρών και την ίδια χρονιά, στις 29-5-1883, έγιναν δημοτικές εκλογές και αναδείχθηκε Δήμαρχος Φερρών ο Δ. Γιαννακόπουλος.
- Στις 5-7-1887 εξελέγη Δήμαρχος ο Μαργ. Αποστολίδης.
- Στις 7-7-1891 εξελέγη Δήμαρχος ο Δημ. Π. Γιαννόπουλος.
- Στις 10-9-1895 εξελέγη ξανά ο Μαργ. Αποστολίδης.
- Στις 5-9-1899 εξελέγη πάλι ο Δημ. Γιαννακόπουλος.

Επομένως ο Γιαννακόπουλος υπήρξε ο πρώτος και ο τελευταίος Έλληνας Δήμαρχος κατά την πρώτη εικοσαετία του ελεύθερου βίου. Δυο, επίσης, φορές εχρημάτισε Δήμαρχος ο Μαργ. Αποστολίδης. Και ανάμεσα στους δύο με τη διπλή θητεία αναδείχθηκε Δήμαρχος Φερρών ο Δημ. Γιαννόπουλος. Γιαννακόπουλος ο ένας, Γιαννόπουλος ο άλλος, Δημήτρηδες και οι δυο.

Ο Γιαννακόπουλος έμεινε Δήμαρχος ως το 1903. Τον διαδέχθηκε ο Στέργιος Ντόντος, ο οποίος εχρημάτισε Δήμαρχος επί τρεις θητείες και στη συνέχεια, μετά την κατάργηση του Δήμου, πρόεδρος της κοινότητας Βελεστίνου ως το 1917. Πέθανε το 1928, σε ηλικία 64 ετών. Όπως μου είπε ο Βελεστινιώτης

εκπαιδευτικός και λόγιος Χρίστος Παπαζήσης, ο Ντόντος υπήρξε ο σπουδαιότερος Δήμαρχος Φερών. Ένας μορφωμένος άρχοντας με ζωηρό ενδιαφέρον για τον τόπο. Το επιβεβαίωσε και ο υπέργηρος Ηρακλής Χατζάκος, άλλοτε πρόεδρος της κοινότητας, ο οποίος είπε ότι ο Ντόντος ήταν πολύ καλός, ευγενικός και δραστήριος. Από τα έργα του θυμάται το σχολείο θηλέων και το δημοτικό ωρολόγιο απέναντι από την εκκλησία, που καταστράφηκε από τους σεισμούς. Το επιβεβαίωσε ακόμη και ο εγγονός του, ο εκπαιδευτικός Αθ. Νασίκας, ο οποίος ανέφερε στο ενεργητικό του Δημάρχου παπού του Στέργιου Ντόντου δυο σχολεία του Βελεστίνου, το μεγάλο ρολόι και έργα στην Υπέρεια Κρήνη.

Αλλά τώρα μας απασχολούν τα του Δήμου Φερών ως το 1900, ενώ ο Ντόντος ήταν μεταγενέστερος Δήμαρχος. Για τους προγενέστερους αναφέρθηκαν ήδη αρκετά. Και ήσαν, όπως είδαμε, τρεις. Μήπως υπήρξε ενδιάμεσα και για λίγο έστω διάστημα κάποιος τέταρτος; Άγνωστο. Ένας ηλικιωμένος, ο Γιώργος Αγγελής, κάτοικος Αγίου Γεωργίου Φερών, διατείνεται ότι ο αδελφός της γιαγιάς του, κάποιος Γκάργκας, είχε διατελέσει Δήμαρχος Φερών. Έτσι του είχε πει ο πατέρας του. Τέτοια όμως επιβεβαίωση δεν υπάρχει από πουθενά. Όπως μου είπε ο ιερέας του Βελεστίνου Γεώργιος Αλεξίου, κάποιος Γεώργιος Κάργας είχε διατελέσει Δήμαρχος Σκοτούσης και όχι Φερών. Ήταν κάτοικος Πολυδαμίου (τότε Καραμπαϊράμ) Φαρσάλων. Είχε μάλιστα αγοράσει και μεγάλες εκτάσεις το 1894 από τον τσιφλικά Χατζηλάζαρο. Αργότερα ο Κάργας πούλησε τα κτήματα και εγκαταστάθηκε στο Βελεστίνο, όπου αγόρασε άλλες εκτάσεις.

Ο πρώτος δήμαρχος, ο Γιαννακόπουλος, φαίνεται να άφησε αγαθή φήμη στην περιοχή. Δεν στάθηκε όμως δυνατή η συγκέντρωση κάποιων λεπτομερειακών στοιχείων. Άλλωστε έχουν πεθάνει πλέον και τα τρία του παιδιά. Ο Ζήσης το 1947, ο Θανάσης το 1952 και ο Στέλιος το 1978. Ζουν μερικοί εγγονοί, αλλά κι αυτοί δεν έχουν ντοκουμέντα. Ένας από τους εγγονούς, αυτοκινητιστής του Βελεστίνου, αναφέρει ότι το σπίτι του παπού του ήταν μεγάλο αρχοντικό με ζωγραφιστά ταβάνια και ότι η γιαγιά του ήταν πολύ ωραία. Το σπίτι βρισκόταν κοντά στον χώρο, όπου σήμερα υπάρχει το παλιό μνημείο του Ρήγα και όπου, όπως λέγεται, ήταν και το σπίτι του Βελεστινλή. Κατά μία πληροφορία ο χώρος αυτός ανήκε στον Δ. Γιαννακόπουλο και τον δώρισε για να τιμηθεί η μνήμη του Ρήγα.

Ο Γιαννακόπουλος ήταν από τον Άγιο Γεώργιο Φερών, αλλά μετά την πρώτη εκλογή ως δημάρχου, μετά δηλαδή το 1883, εγκαταστάθηκε στο Βελεστίνο. Δεν έπαυσε, πάντως, να ενδιαφέρεται για τη γενέτειρά του και ήταν ουσιώδης μάρτυρας υπέρ της κοινότητας Αγίου Γεωργίου Φερών, σε μια αντιδικία της με μεγαλοκτηματίες από το 1901 και μετά. Όταν μάλιστα ήταν να εκδικαστεί έφεση των αντιδίκων, στις προτάσεις της κοινότητας, με πρόεδρο τον Ιωάννη Οικονομίδα, ο Δήμαρχος Φερών Δημ. Γιαννακόπουλος αναφέρεται ως έντιμος και δίκαιος άνθρωπος²⁰.

20) Τα σχετικά έγγραφα βρίσκονται στο αρχείο του δικηγόρου Γ. Γεωργαλιού.

Ο μεγαλύτερος τσιφλικάς της Θεσσαλίας

Δεύτερος κατά σειρά Δήμαρχος Φερών ήταν ο Μαργαρίτης Χρ. Αποστολίδης που θεωρούνταν ο μεγαλύτερος στη Θεσσαλία τσιφλικάς της εποχής. Αδελφός ενός διακεκριμένου καθηγητή Πανεπιστημίου, του Νικολάου Αποστολίδη²¹ και του διακεκριμένου επίσης λογίου, μεγάλου εμπόρου και πολιτευτή του Βόλου Περικλή Αποστολίδη²² ο Μαργαρίτης ήταν γιος του Μικρασιάτη επιχειρηματία Χρίστου Αποστολίδη, που έκανε εμπόριο σταριού και όπλων για την επανόσταση στο Τσιγκέλι Αλμυρού και εγκαταστάθηκε στον Πλάτανο²³. Εκεί γεννήθηκε ο Μαργαρίτης. Η μητέρα του Μαριγούλα υπήρξε αδελφή του Φιλίππου Ιωάννου από τη Ζαγορά. Προερχόταν δηλαδή ο Μαργαρίτης Αποστολίδης από μεγάλο «τζάκι» και αύξησε την περιουσία που κληρονόμησε από τον πατέρα του, αγοράζοντας το 1879 τεράστια τσιφλίκια από τους Τούρκους σε χαμηλές τιμές. Με το γάμο του η μεγάλη ήδη περιουσία του αυξήθηκε περισσότερο γιατί η γυναίκα του Ελευθερία Βενετοπούλου από τη Λαμία ήταν πολύ πλούσια. Υπήρξε ακόμη ο ζάπλουτος τσιφλικάς και ιδιοκτήτης μεταλλείων, με μεγαλύτερο το μεταλλείο χρωμίου, στο Τσαγκλί (Ερέτρια) Φαρσάλων, που περιήλθε τελικά στον Αλέκο Περ. Αποστολίδη.

Για τις εμπορικές δραστηριότητες του Μαργ. Αποστολίδη κάνει λόγο και ο μπαρμπα-Νικόλαος ο Χριστόπουλος, ο ζωγράφος του ταρσανά στα Πευκάκια, στα απομνημονεύματά του, όπως τα δημοσίευσα παλιότερα²⁴ και όπως τα παρουσίασε αυθεντικά, με τις χαριτωμένες ανορθογραφίες τους, ο Γρηγ. Καρταπάνης²⁵. Όπως είχε αναφέρει ο λαϊκός μας ζωγράφος, πιο πέρα από το λιμάνι του Καντήραγα ήσαν τα Κόκκινα και στη συνέχεια η σκάλα του Μαργ. Αποστολίδη που έφερνε το χρώμιο από το Περσουφλί και το φόρτωνε στα βαπόρια. Παρακάτω ερημιά. Ήταν ένα τεχνικό λιμανάκι του Αποστολίδη που είχε και το Καραρουμάνι, απ' όπου έβγαζε πολλά ξυλοκάρβουνα. Έρχονταν οι κουλουριώτικες τρεχαντήρες και φόρτωναν για τον Πειραιά και την Αθήνα.

Ο Αποστολίδης υπήρξε και ιδιοκτήτης πολλών οικοδομών, από τις οποίες

21) Ο Νικόλαος Αποστολίδης υπήρξε καθηγητής ζωολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και συγγραφέας πολλών επιστημονικών βιβλίων. Για μικρό διάστημα, το 1916, διετέλεσε Υπουργός Εθνικής Οικονομίας.

22) Γιός του Περικλή Αποστολίδη υπήρξε ο μεγάλος πολιτικός του Βόλου Ανδρέας Αποστολίδης, που διετέλεσε επανειλημμένα Υπουργός. Ακόμη Αντιπρόεδρος Κυβερνήσεως και Διοικητής της Αγροτικής Τράπεζας. Γιος επίσης του Περικλή ήταν και ο Αλέκος Αποστολίδης, επιχειρηματίας μεταλλείων.

23) Από αφήγηση της Φίλας Πετροχειλίου, εγγονής του Μαργαρίτη Αποστολίδη (κόρης του Ατρείδη Αποστολίδη).

24) «Ταχυδρόμος», Βόλου, 12ης Αυγούστου 1971.

25) Αρχείον Θεσσαλικών Μελετών, Θ τόμος (1991), σ. 231.

άλλες χρησιμοποιούνταν για ιδιοκατοίκηση και άλλες για προσπορισμό εισοδημάτων.

Στο Βόλο είχε μεγάλο σπίτι, στην οδό Ερμού-Σπυρίδη και στο Βελεστίνο είχε επίσης μεγάλο σπίτι, στο Κεφαλόβρυσο. Αλλά το μέγιστο όλων ήταν το σπίτι στο Μουσαφακλί, σήμερα Κοκκίνα. Όπως αναφέρουν κάτοικοι του χωριού, επρόκειτο για διώροφο μέγαρο, σε σχήμα T, με 22 δωμάτια και με παράспита για το προσωπικό. Από το αρχοντικό αυτό ο Αποστολίδης ερύθμιζε τις υποθέσεις που του δημιουργούσαν οι απέραντες γαίες με τα επτά ιδιόκτητα χωριά, τα μεταλλεία, τα λιβάδια, τα χιλιάδες πρόβατα και οι αμέτρητοι κολλήγοι που δούλευαν στην υπηρεσία του. Στο ίδιο αρχοντικό φιλοξενούσε υψηλά πρόσωπα και Ευρωπαίους επισκέπτες. Αυτός ο μεγιστάνας, που περιέτρεχε τον κάμπο προστατευόμενος από 25 μπράβους, χάρια τους αρθανίτες αγροφύλακες που επιτηρούσαν τα τσιφλίκια, υπήρξε δήμαρχος Φερών για δυο θητείες. Άγνωστο πόσο χρόνο μπορούσε να διαθέσει για τα δημοτικά πράγματα. Είχε άλλωστε και οικογενειακές φροντίδες, καθώς μάλιστα από τον γάμο του απέκτησε τέσσερις γιους. Τον Χριστό, τον Αριστείδη ή Ατρείδη, τον Ιάσονα και τον Ρήγα. Ο γιος του Ιάσων πέθανε μερικούς μήνες πριν από τον πατέρα του.

Ακόμη μια πληροφορία για τον Μαργαρίτη Αποστολίδη από τον ιστοριοδίφη Δημ. Στεργιόπουλο. Σε έκδοση χαρτογραφικών πινάκων των μαχών του '97 ο Αποστολίδης αναφέρεται ως ανθυπολοχαγός του Μηχανικού και είχε χαρτογραφήσει αρκετές περιοχές μαχών στη Θεσσαλία. Το μάτι του «έκοβε» τεχνικά, ήταν μηχανικός απ' τους λίγους και έκανε πολλά έργα στο Μουσαφακλί, στο τσιφλίκι του (φτερωτές, υδραύλακες, συντριβάνι, αντιπλημμυρικό ανάχωμα και άλλα).

Ο Μαργαρίτης Αποστολίδης πέθανε στο Βόλο την 1η Φεβρουαρίου 1915, σε ηλικία 65 ετών. Η κηδεία του υπήρξε μεγαλοπρεπής, στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου με συμμετοχή στη νεκρώσιμη ακολουθία του τοπικού Επισκόπου και όλων των ιερέων του Βόλου και με κατάθεση αθρών στεφανιών, μεταξύ των οποίων και του Κυνηγετικού Συλλόγου, του οποίου υπήρξε ιδρυτικό μέλος και χορηγός κατά την ανέγερση Σκοπευτηρίου. Είχε διατελέσει επίσης ο Αποστολίδης και πρόεδρος του Συλλόγου και είναι χαρακτηριστική η αναφορά της εβδομαδιαίας σατιρικής εφημερίδας του Βόλου «Ο Πετεινός» στο φύλλο της 29ης Αυγούστου 1910:

«Οι κυνηγοί μας εξέδραμον την περασμένην Κυριακήν εις Καντήραγα έχοντες επί κεφαλής τον πρόεδρόν των **Μαργαρίτ Αγάν!** Επανήλθον δε και παρήλασαν εν χορδαίς, μουσικαίς και φωναίς διά των κεντρικών οδών».

Αυτό παρενθετικά και επανερχόμαστε στα νεκρώσιμα. Η εφημερίδα «Κήρυξ» αφιερώνοντας μεγάλη νεκρολογία στον Μαργαρίτη Αποστολίδη, έγραψε και τα παρακάτω: (Φύλλο 3ης Φεβρουαρίου 1915):

«Ο μεταστάς ευτυχήσας δι' επιπόνου και σκληράς εργασίας να ἴδη ευωδουμένας τας μεγάλας αὐτοῦ επιχειρήσεις ἐν Θεσσαλία, ἐγένετο μὲν ὁ μεγαλειότερος καὶ ἰσχυρότερος αὐτῆς γαιοκτήμων, κυριαρχῶν ἐπὶ μεγίστου μέρους τῆς Θεσσαλικῆς γῆς, κύριος σημαντικωτάτου μεταλλείου γραφίτου ἀποδίδοντος μεγάλα κέρδη καὶ βραβεύσαντος τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἰδιοκτητοῦ αὐτοῦ, ὅπως καταστή ὁ Βόλος ἐξαγωγικὸς λιμὴν τοῦ πλουσιωτάτου τούτου μεταλλεύματος. Ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην τῆς ἀυξήσεως τοῦ θεσσαλικοῦ πλοῦτου, ὁ μεταστάς μεγαλεπήβολος ἀνὴρ, μεγίστας παρέσχεν υπηρεσίας εἰς τὸν πλουτισμὸν τῆς χώρας, ἐγένετο δὲ καὶ ὁ πλουσιώτερος τοῦ Βόλου, πιθανῶς δὲ καὶ τῆς Θεσσαλίας πολίτης.

.....
 Ἐχὼν ὅλα τὰ προσόντα εὐγενοῦς μεσαιωνικοῦ φεουδάρχου, μιαν μόνην εἶχε ἀδυναμίαν μέχρις ἐσχάτων. Τὰ ὅπλα καὶ τὴν θήραν».

Μεγαλοπρεπῆς υπῆρξε καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς σοροῦ ἀπὸ τὸν Βόλο στο Μουσαφακλί, ὅπου ἔγινε ὁ ἐνταφιασμὸς. ΓΙΑ τὸν σκοπὸ αὐτὸ διατέθηκε ὁλόκληρη ἀμαξοστοιχία, στὴν ὁποία ἐπέβησαν συγγενεῖς καὶ φίλοι ἀπὸ τὸν Βόλο καὶ τὰ ἐνδιάμεσα χωριά.

Μετὰ δύο μέρες, στὶς 4-2-1915 ἀνοίχθηκε ἡ διαθήκη τοῦ μεγαλόπλουτου καὶ ἡ αἴθουσα τοῦ Δικαστηρίου κατακλύσθηκε ἀπὸ κόσμον, ποὺ περιμένε ἴσως κληροδοτήματα γιὰ κοινωφελεῖς σκοποῦς. Ἡ διαθήκη ἦταν ἰδιόχειρη καὶ εἶχε συνταχθεῖ στὶς 22-7-1914. Ἀπογοητεύθηκαν ὅμως οἱ ἀκροατές, καθὼς διαπίστωναν ὅτι μὲ τὴν διαθήκη ὅλα τὰ ὑπάρχοντα τοῦ Ἀποστολίδη περιέρχονταν στὴν οἰκογένειά του. Μόνον 5.000 δρχ., σεβαστὸ πάντως ποσὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, κληροδοῦνταν «εἰς τὸν ἔνδοξον Ἐθνικὸν Στόλον». Στους ἐκτελεστές τῆς διαθήκης ἀφήνε τὴν ἐντολὴ νὰ ἐκπληρώσουν «τας ψυχικὰς τοῦ θελήσεις» καὶ κατέληγε:

«Ἐξουσιοδοτῶ ὁμοίως ὅπως τὰ ἀγαπητὰ μου τέκνα καὶ ἡ σύζυγός μου μετὰ τὸν θάνατόν μου σιδηροδρομικῶς τὸ πτώμα μου μεταφερθῆ εἰς τὸ χωρίον μου Μουσαφακλή καὶ πλησίον τοῦ ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ παρὰ τὴν κυπάρισσον ἀνεγερθῆ τάφος μικρὰς ἐκκλησίας ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἁγία Παρασκευῆ καὶ ἐντὸς αὐτῆς νὰ τεθῆ τὸ λείψανόν μου. Διὰ τὴν συντήρησιν τῆς πέριξ δενδροφυτείας καὶ τοῦ ἱερέως κληροδοτῶ τας ψήφους τοῦ λειβαδίου Μικρὰς Βελανιδιάς, τὴν ἐπικαρπίαν ἐφ' ὅρου ζωῆς τῶν κληρονόμων μου ἀνιόντων καὶ κατιόντων νὰ διατηρώσι τὴν τελευταίαν ταύτην θέλησίν μου».

Καὶ ἡ μὲν τελευταία θέλησή του ἐκπληρώθηκε, κατὰ κάποιον τρόπο, καὶ βλέπουμε καὶ σήμερα στὴν Κοκκίνα νὰ ὑψώνεται καλλιτεχνικὸ μνημεῖο, ἔργο τοῦ γλύπτη Δημητριάδη. Πρὶν ὅμως ἀπὸ τὸ ωραῖο γλυπτὸ ἔγινε μιὰ βέβηλη πράξη. Κάποιοι ἀγνωστοὶ ἀνοίξαν τὸν τάφο καὶ ἀσχημόνησαν. Βεβαιώνουν τὸ γεγονός ἡ ἐγγονὴ τοῦ Ἀποστολίδη καὶ παλιοὶ κάτοικοι τῆς Κοκκίνας καὶ τοῦ Βελεστίνου. Ἴσως ὁ μακαρίτης τσιφλικὰς νὰ ἦταν λίγο νευρικός, κατὰ τὸν Ηρακλῆ Χατζάκο ἢ λίγο τυραννικός κατὰ τὸν Δημ. Κογκούλη, ἐναντὶ τῶν

κολλήγων, αλλά βέβαια κανένας δεν δικαιολογεί τις αισχροτήτες σε βάρος νεκρού.

Όσο για τον τρίτο Δήμαρχο Φερών, τον Δημ. Π. Γιαννόπουλο, που διετέλεσε δημοτικός άρχοντας ανάμεσα στις δύο θητείες του Μαργ. Αποστολίδη, δηλαδή από τις 7-7-1891 ως τις 10-9-1895, δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία πέραν των όσων αναφέρθηκαν. Στην τελευταία θητεία του Δημ. Γιαννακόπουλου (1899-1903) βρίσκουμε τον σχεδόν συνώνυμό του Δημ. Γιαννόπουλο να είναι δημοτικός σύμβουλος Φερών. Αλλά μετά εξαφανίζεται και από την πολιτική κονίστρα και από την επιχειρηματική δραστηριότητα ως συνιδιοκτήτης του μεγάλου αλευρομύλου, αλλά και από τη ζωή του Βελεστίνου. Αυτός και άλλοι δύο αδελφοί του είχαν έλθει μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας και ίδρυσαν αλευρόμυλο και μακαρονοποιείο στο Βελεστίνο. Πρόκοψαν για μια σχεδόν εικοσαετία, αλλά μετά υπέστησαν τις συνέπειες παρακμής. Και αυτοί μεν δεν έμειναν στο Βελεστίνο, το δε δημιούργημά τους, γνωστό στον αιώνα μας ως «μύλος Πάντου» είχε τις δικές του περιπέτειες και τη δική του ιστορία²⁶.

Ας προστεθεί ότι ο Δήμαρχος Δημ. Γιαννόπουλος είχε την ατυχία να χάσει το κοριτσάκι του, στο οποίο είχε δώσει το μυθολογικό όνομα Άλκηστις. Μας πληροφορεί για το γεγονός ο εκπαιδευτικός Χρίστος Π. Οικονόμου στο σύγγραμμά του περί Βελεστίνου (1895), τονίζοντας την ανάγκη τοπικών ονομάτων:

«Ουδείς δύναται να συγχωρήση αυτούς (τους Βελεστινιώτες) ότι μετά δεκατετραετή ελεύθερον βίον δεν ευρέθη τις να ονομάση το τέκνον του Ρήγα αλλά αφήκαν να αναζήση τούτο μόνον ως τίτλος ενός καφενείου. Ουδέν όνομα ακούω του Ιάσονος, του Αλεξάνδρου, του Αδμήτου, των παναρχαίων της πόλεως βασιλέων. Τα πάντα απέθανον, τα πάντα εξηφανίσθησαν, τα πάντα ελησμονήθησαν και μόνη η Άλκηστις μετά τριάκοντα ολοκλήρων αιώνων πάροδον ανέζησεν πάλιν εις εν χαριτωμένον θυγάτριον του Δημάρχου Φερών κ. Γιαννοπούλου. Αλλά φευ απέπτη και αυτό...»

Πόσο πράσινο υπάρχει ακόμη;

Και δυό λόγια τώρα ως κατακλείδα:

Ένας Γάλλος δημοσιογράφος, ο Ερρίκος Τιρό, έφθασε στο Βελεστίνο τον Απρίλη του 1897 ως ανταποκριτής του περιοδικού «Le Tour du Monde» για να παρακολουθήσει τις ιστορικές μάχες από την πρώτη γραμμή του μετώπου. Όταν τον επόμενο χρόνο δημοσίευσε τις εντυπώσεις του, πριν περάσει στα πολεμικά

26) Το ιστορικό του αλευρομύλου εκτίθεται με λεπτομέρειες στη μελέτη της Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο», *Υπέρεια*, τόμ. 1, Αθήνα 1990, Πρακτικά Α' Συνεδρίου, «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 1986) σελ. 161-325.

γεγονότα, έδωσε μια εικόνα της ατμόσφαιρας που επικρατούσε στο τραίνο, με το οποίο κάλυψε τη διαδρομή από τον Βόλο και στη συνέχεια ανέφερε:

«Στις 9 το πρωί φθάνουμε στο Βελεστίνο. Ένα όμορφο, πολύ σκιερό δρομάκι, μας οδηγεί γρήγορα στο κέντρο της μικρής πόλης που έχει κιάλας εγκαταλειφθεί απ' όλους τους κατοίκους της. Ύστερα από μια γρήγορη ματιά στην όμορφη πλατεία με τη λιμνούλα, ανεβαίνω γρήγορα στο κοντινό ύψωμα, απ' όπου θα μπορώ να παρατηρήσω τις θέσεις του στρατού και την πορεία των επιχειρήσεων...

Ας ξαναφέρουμε τώρα μπροστά μας το όμορφο σκιερό δρομάκι και τη γραφική λιμνούλα, τη χιλιοτραγουδισμένη στο πέρασμα των αιώνων. Ας θυμηθούμε ακόμη τον Άγγλο συγγραφέα Κάρολο Τσέστων που το 1887 παρουσίασε το Βελεστίνο ως καταφύγιο αναριθμητών αηδόνων και ας ρωτήσουμε σήμερα, έναν αιώνα μετά: Το ιστορικό κεφαλοχώρι, η ωραία μικρή πολιτεία του 1992, με την αναμφισβήτητη τεχνολογική πρόοδο της εποχής, έχει άραγε ακόμη άφθονο πράσινο; Διέσωσε κάποια σκιερά δρομάκια και εξακολουθεί τάχα να μαγνητίζει τα γλυκόλαλα αηδόνια; Αν η απάντηση είναι αρνητική, ας προχωρήσουμε σε περίσκεψη και σε ανάλογες φροντίδες. Και ο Δήμος Βελεστίνου και οι κάτοικοι της πόλης και όλοι εμείς που μελετούμε με αγάπη και πόνο τα περασμένα και τα σύγχρονα αυτού του τόπου.

NITSA KOLIOU

Fere Municipality and Velestino in late 19th century

The beginning of the notification portrays life in Velestino in the 19th century, as well as in the nearby villages which consisted the Fere Municipality. Facts are given on its establishment and development after the annexation the Thessaly to the Greek State (1881) up to 1900.

The names of the Mayors, who had been elected during the last 20 years of 19th century, follow with references to the works of each one in the period of four years.

Characteristic details of the general conditions in Velestino and the region during the first stage of independent life and up to the end of 19th century are presented.

The structure of population, figures of political life, elements on the security of the region, education, railway construction, employment and standard of living of the inhabitants, the importance of Velestino as a place of attraction of tourists, celebrations for paying respects to Rega Velestinle and many other events during the same period bring to completion a very interesting «mosaic» of the local microhistory.

Κ.Α. ΜΟΡΑΡΟΣ

Τό Βελεστίνο τόν 18ο καί 19ο αἰώνα κατά τους Ἑλληνες γεωγράφους τῆς ἐποχῆς

Στό κείμενο αὐτό, θά γίνει προσπάθεια προσέγγισης, τοῦ «πῶς» καί «γιατί», παρουσιάζεται ἡ περιοχὴ τοῦ Βελεστίνου κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἀπό σύγχρονους Θεσσαλούς Γεωγράφους.

Οἱ πηγές στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ ἀνακοίνωση εἶναι τά ἔργα τῶν α): Δημητριάων [Γρηγορίου Κωνσταντᾶ καί Δανιήλ Φιλίππιδη], **Γεωγραφία Νεωτε- ρική**, Βιέννη 1793, β) Μελετίου Ἄρχ. Ἐπιφάνη, **Γεωγραφία παλαιά καί νέα**, πρώτη ἔκδοση 1728 καί δεύτερη ἔκδοση 1807 μέ τίς προσθήκες τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ, γ) Ἀργύρη Φιλίππιδη, **Μερική Γεωγραφία**, δ) Ἰωάννου Οἰκονόμου Λογιω- τᾶτου (Λαρισαίου), **Ἱστορική Τοπογραφία ἑνός μέρους τῆς Θεσσαλίας** ε) Ἰωάν- νου Λεονάρδου, **Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία** καί στ) Ν. Μάγνη, **Περιή- γηση ἢ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας**. Στό σημεῖο αὐτό σημειῶνω ὅτι δέν παραγνω- ρίζω τό γεγονός, πῶς ὁ Μάγνης στό βιβλίον του ἀντιγράφει παλιότερη ἐργασία τοῦ Κωνσταντᾶ¹.

1. Βαγγέλης Σκουθαράς, «Ὁ Νικόλαος Μάγνης καί τό βιβλίον του γιά τήν Θεσσαλία», *ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΟΣ*, Τόμος ΙΔ', 1960, σελ. 31-43. Ἐπίσης χρησιμοποιοῦ τό ἄρθρο τοῦ Στέφανου Ι. Παπαδόπουλου «Ἐνα ὑπόμνημα τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ γιά τό Πήλιο», *Ἐπετηρίς ἰδρύματος Νεοελληνικῶν σπουδῶν* τόμος 5ος ἔτος 1987-88, τιμητικός τόμος Φαίδωνος Κ. Μπουμπουλίδου Ἀθήνα [1988] σελ. 85-98. Οἱ πλήρεις τίτλοι τῶν Γεωγραφιῶν εἶναι: Μελετίου: **Γεωγραφία παλαιά τε καί νέα ἐπισημειωμένη διά σημειώσεων Ἀνθ. Γαζῆ τοῦ ἐκ Μηλεῶν τῆς Θεσσαλίας Ἐνετίησι, 1807, τόμος 2ος. Αἰκ. Κουμαριανοῦ (ἐπιμέλεια) Δημητριάδων Γεωγραφία Νεωτερικῆ, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1988. Θεοδόση Σ. Σπεράντζα Τά περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλίππιδη. Μερική Γεωγραφία - Βιβλίον Ἠθικόν Ἀθήνα 1978. Ἰωάννου Οἰκονόμου - Λαρι- σαίου (Λογιωτάτου) Ἱ Ἀληθινή ἱστορία τοῦ Λουκιανοῦ Σαμοσατέως (μετάφραση στή δημοτικῆ - 1817). Β Ἱστορική τοπογραφία ἑνός μέρους τῆς Θεσσαλίας - 1817.**

Οι Γεωγραφίες τυπώθηκαν από τό 1728 - 1860. Οί συγγραφείς τους χρησιμοποίησαν προγενέστερες πηγές, ξένους περιηγητές, προφορικές μαρτυρίες, επιτόπια έρευνα.

Βιβλιογραφία πού χρησιμοποιήσαν οί Γεωγράφοι στά έργα τους

ΜΕΛΕΤΙΟΣ:	Στράβων Γεωγραφία , Όμηρος Ίλιάδα , Ξενοφών Έλληνική Ίστορία , Δημοσθένης Φιλιππικός , Πολύβιος Λούκιος, Άριστοφάνης, Διογένης, Πλάτων, Όρόδοτος, Θεοκράτης, Δημητρίεις Νεωτερική Γεωγραφία (ό Γαζής στις σημειώσεις).
ΔΗΜΗΤΡΕΙΣ:	Μελέτιος Γεωγραφία , Condillac, Abbé Raynal, Buffon, Nicollé de La Croix Géographie Modenre, C-J Panckouke «Géographie Ancienne» et «Geographie Moderne», Encyclopedie méthodique , βλ. στην Είσαγωγή τής Αικ. Κουμαριανού «Τά πρότυπα» σελ. 38-44.
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ:	Στράβων Γεωγραφία , Δημητρίεις Γεωγραφία Νεωτερική , Όμήρου Ίλιάδα , Μελετίου Γεωγραφία , Μελετίου Ίστορία τής Έκκλησίας , Λουκιανός, Άπολλόδωρος Έλληνική Βιβλιογραφία , Ξενοφών Έλληνική Ίστορία , Ξενοφών Κύρου ανάβαση , Ξενοκράτης, Ποσειδώνιος, Άπ. Παύλος Α' πρός Τιμόθεο έπιστολή , Πausanias, Άνθιμος Γαζής Έλληνική Βιβλιοθήκη , Δημοσθένης, Άρχ. Γρηγόριος Κεραμεύς (χειρόγραφο έργο).
ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ:	Όμηρος Ίλιάδα , Μελέτιος Γεωγραφία , Όρόδοτος, Σοφοκλής, Πίνδαρος, Rouqueville Voyage de la Grèce Paris 1826 ² , Dodwelle, Holland Travels in the Ionian Isles, Albania... London 1815, Durrel. Βλέπε καί τό κείμενο του Λεονάρδου «πρός τούς Φιλαναγνώστες».
ΜΑΓΝΗΣ:	Στράβων Γεωγραφία , Δημητρίεις Γεωγραφία Νεωτερική , Μελέτιος, Πολύβιος Λούκιος, Όρόδοτος, Αίλιαν..., Διόδωρος, Όβίδιος Μητρ., Μοναχός Διονύσιος, Θουκυδίδης, Άριστοτέλης, Ίάκωβος Σιναΐτης, Λυκοφρίον, Πλούταρχος, Βυζάντιος, Ι.Μ. Βαρλαάμ - χειρόγραφο, Ι.Ν. Άγ. Άχιλλείου Λαρίσης - χειρόγραφο -.

Είσαγωγή-φροντίδα Μ.Μ. Παπαϊωάννου, έκδοση Δήμος Λάρισας, Άθήνα 1989. (Σ.Σ. τό κείμενο δυστυχώς έχει έκδοθει σέ μονοτονικό σύστημα γραφής, ή άναγραφή τών άποσπασμάτων έγινε σέ πολυτονικό γιά νά ταιριάζει μέ τό υπόλοιπο άρθρο). Ίωάννου Λεονάρδου του Άναστασίου Νεωτάτη τής Θεσσαλίας χωρογραφία, Πέστη 1836, επανεκδόθηκε μέ είσαγωγή - σχόλια - επιμέλεια από τόν Κώστα Σπανό, Λάρισα 1992. Νικόλαου Ι. Μάγνη, Περιήγησις ή τοπογραφία τής Θεσσαλίας καί Θεταλικής Μαγνησίας, Άθήνα 1860.

Στήν ανακοίνωση αυτή αναζητώ τά εξής:

- Τά στοιχεία, πού ευαισθητοποίησαν τούς γεωγράφους.
- Τήν πρόσληψη του χώρου από τόν κάθε έναν.
- Τά όφέλη - τίς έμπειρίες από προηγούμενες γεωγραφίες και από τήν σχετική βιβλιογραφία.
- Τά σημεία κριτήρια (ποιά και γιατί) χρησιμοποιούν για τήν παρουσίαση τής περιοχής και του Βελεστίνου.

Μέ τόν τρόπο αυτόν διαμορφώνω δεδομένα και τά συγκρίνω μεταξύ τους. Μέ βάση τά κριτήρια, πού εφάρδζει κάθε γεωγράφος βρίσκω τίς διαφορές του χώρου, τίς διαφοροποιήσεις και τά κοινά σημεία.

Σημειώνω τήν συχνότητα τών συμπτώσεων και τών διαφορών, όπου μπορώ τίς αιτιολογώ, έχοντας πάντα ύπόψιν μου και τήν χρονική διαφορά.

Μέ τά δεδομένα αυτά δημιουργώ πίνακες και όδηγομαι σέ συμπεράσματα για επικρατέστερα δημογραφικά αναστήματα, συμπτώσεις από γεωγράφο σέ γεωγράφο, δημιουργίες-έξαφανίσεις οικισμών, πληθυσμιακές κινητοποιήσεις. Βρίσκω λοιπόν τήν ευαισθητοποίηση κάθε γεωγράφου, και όδηγομε στήν λογική του αναζητούμενου, δηλαδή γιατί γράψανε αυτά πού γράψανε, έτσι όπως τά γράψανε²;

Οί γεωγράφοι είναι λόγιοι τής εποχής τους. 'Ο Μελέτιος 'Αρχιεπίσκοπος 'Αθηνών ήταν γεωγράφος και ιστορικός. Γεννήθηκε στά Γιάννενα τό 1661, σπούδασε ιατρική και φιλοσοφία στήν Βενετία και τήν Παθία, διεύθυνε τήν Σχολή του 'Επιφανείου στά Γιάννενα. Τό 1692 άπεμακρύνθη και τό 1703 εξέλέγη Μητροπολίτης 'Αθηνών. Πέθανε στήν Κωνσταντινούπολη τίς 12/12/1714. 'Εκτός από τήν Γεωγραφία, πού έκδόθηκε άρχικά στήν Βενετία τό 1728 έγραψε και άξιόλογη «έκκλησιαστική ιστορία», πού έκδόθηκε τά έτη 1783-1785³.

'Ο έκδότης τής 6' έκδοσης (πού χρησιμοποιούμε έδώ) 'Ανθιμος Γαζής, γεννήθηκε στίς Μηλιές του Πηλίου τό 1758 και πέθανε στή Σύρο τίς 28 Νοεμβρίου του έτους 1826⁴. Τά πρώτα γράμματα τά έμαθε στίς Μηλιές κοντά στον ιερομόναχο 'Ανθιμο Παπαπανταζή και στήν Ζαγορά⁵. Χειροτονηθείς ιερέυς έργάστηκε

2. Μιά πρώτη προσέγγιση για όλη τήν Θεσσαλία ύπάρχει στο Constantin Moragos, Les geographes grecs du XVIIIe et du XIXe siècle pour la Thessalie, Paris 1991. Δακτυλογραφημένη μεταπτυχιακή έργασία (D.E.A.) κατατεθημένη στο Πανεπιστήμιο Paris I Pantheon-Sorbonne.

3. Σάθας Κωνσταντίνος, Μεσαιωνική Φιλολογία, 'Αθήνα 1965, σελ. 390-393 και Κ. Θ. Κυριακόπουλου, Μελέτιος (Μήτρος) Μητροπολίτης 'Αθηνών ό γεωγράφος (1661-1714) Τόμοι δύο, 'Αθήνα 1990.

4. Ι. Μ. Χατζηφώτη, 'Ανθιμος Γαζής, 'Αθήνα 1969, σελ. 26. "Ο Περάνθης στήν Νεοελληνική Λογοτεχνία, τόμος 6', 'Αθήνα χ.χ. στήν σελ. 394 αναφέρει ότι γεννήθηκε στο χωριό Κοκοτοί τής περιοχής 'Αλμυρού.

5. Σάθας ό.π., σελ. 326. Βαγγέλης Σκουβαράς, 'Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789), 'Αθήνα 1964, σελ. 226.

ὡς δάσκαλος στό Πήλιο καί τήν Κωνσταντινούπολη καί μετά μετέβη στήν Βιέννη ὅπου ὑπηρετήσε ἐφημέριος τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Παράλληλα τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν ἐπιμέλεια ἐκδόσεως θεολογικῶν, γεωγραφικῶν, φιλοσοφικῶν καί γενικῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων⁶. Ἀπό τό 1811 ἐκδίδει τό περιοδικό *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*⁷. Τό περιοδικό αὐτό ἀποτελεῖ πολιτικό βῆμα τῆς φιλολογικῆς ἐταιρείας τοῦ Βουκουρεστίου⁸. Ὁ Γαζῆς βρέθηκε στήν πρώτη γραμμῆ τοῦ πνευματικοῦ (καί τοῦ ἐπαναστατικοῦ) ἀγώνα τῆς ἐποχῆς του κοντά στόν Κοραῆ καί τά ξαδέλφια του Δ. Φιλιππίδη καί Γ. Κωνσταντᾶ. Μέ τούς δύο τελευταίους φρόντισε νά δημιουργηθεῖ ἡ Σχολή τῶν Μηλεῶν καί ἡ περίφημη Βιβλιοθήκη τῆς. Ἡ συμβολή του στήν ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλομαγνησίας κατά τό Εἰκοσιένα ἦταν καθοριστική.

Ἡ δίνα του γιά φωτισμό τοῦ Γένους ὀδήγησε τόν Γαζῆ στήν ἐπανεκδοση τῆς Γεωγραφίας τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μελετίου. Ἡ ἄποψη, πού ἔχει ὁ Γαζῆς γιά τήν παιδεία περιλαμβάνεται στό προοίμιο καί καταχωρεῖται στήν β' ἐκδοση τῆς Γεωγραφίας μέ τίτλο «πρός τούς ἐντευξομένους»⁹. Σέ ἓνα σημεῖο ἐκθέτει, τί κατά τή γνώμη του ὄθησε τόν Μελέτιο στήν συγγραφή τῆς γεωγραφίας. «διότι ἐν αὐτῇ φαίνονται καί Μῦθοι καί Ἱστορίαι, ἐνεσπαρμένα· καίτοι ὑπό πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν φροντιδῶν καί περιστάσεων ἐνασχολούμενος οὗτος ὁ ἱερός πατήρ τῆς βίβλου ταύτης τοῦ χρησίμου καί τῆς ὠφελείας χάριν, ταύτην συντάξασα, τήν ὁποῖαν ἐγώ ἤδη τό δεύτερον διά τῶν τύπων εἰς τό Γένος προβάλλομαι, πλουτισμένην μέ τινα σημειώματα καί παραρτήματα, ὅσα ὁ καιρός καί αἱ παροῦσαι μου περιστάσεις μοι ἐσυγχώρεσαν»¹⁰. Τήν εἰσαγωγήν αὐτή ὁ Γαζῆς τήν ξεκινάει λέγοντας ὅτι ἡ Γεωγραφία καί ἡ Ἱστορία ὄχι μόνο στηρίζουν τόν ἄνθρωπο ἀλλά καί τόν καθιστοῦν ὀλοκληρωμένο πολίτη καί ὠφέλιμο γιά τήν κοινωνία. Παρακάτω ἀναφέρει καί ἓνα σχέδιο γιά τόν τρόπο διδασκαλίας τῶν «κοινῶν γραμμάτων»¹¹.

Οἱ Δημητρεῖς εἶναι οἱ ἐξάδελφοι Δανιήλ Φιλιππίδης καί Γρηγόριος Κωσταντᾶς (οἱ ὅποιοι ἦταν ξαδέλφια καί μέ τόν Ἀ. Γαζῆ). Καί οἱ δύο εἶναι γεννημένοι

6. Σκουβαράς, ὀ.π., σελ. 226. Ὅλα τά βιβλία πού ἐξέδωσε ὁ Γαζῆς στοῦ Ι. Μ. Χατζηφώτη, Ἀ. Γαζῆς, σελ. 31-46. Πρβλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Γνώσεις ἀνατομίας καί φυσιολογίας τοῦ Θεσσαλοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους Ἀνθίμου Γαζῆ (1758-1826), Ἀθήνα 1993.

7. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* ἢ Φιλολογικαί Ἀγγελίαι, ὑπό Ἀνθίμου Γαζῆ ἐκδιδόμεναι. Περίοδος Α' ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰω. Βαρθῶς Τζβεκίου, πρῶην Βενδῶτου, 1811.

8. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* σελ. 3-4. Γιά τήν προσπάθεια τοῦ Γαζῆ βλ. Γ. Λαῖου, ὁ Ἑλληνικός τύπος τῆς Βιέννης ἀπό τό 1784 μέχρι τό 1821. Ἀθήνα 1961, σελ. 97 κ.ἐξ.

9. Μελετίου..., σελ. ζ'-ιγ'.

10. Μελετίου..., σελ. ια'.

11. Μελετίου..., σελ. ι'-ια'.

στις Μηλιές του Πηλίου το 1755 και το 1758 αντίστοιχα¹². Πήραν τις ἐγκύκλιες σπουδές τους σέ καλά ρωμαϊκά σχολεία τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καί δίδαξαν σέ ἄλλα, ἔζησαν ἀρκετά στήν Εὐρώπη καί τῆς Παραδουνάβιες περιοχές. Κληρικοί καί οἱ δύο. Ἀσχολήθηκαν μέ τήν συγγραφή, μετάφραση καί ἔκδοση διαφόρων βιβλίων ἀπευθυνόμενων στό ὑπόδουλο Γένος. Εἶχαν σχέσεις μέ τήν πνευματική πρωτοπορία τῆς ἐποχῆς τους. Ὁ Κωνσταντᾶς μέ τήν δημιουργία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους προσέφερε τῆς ὑπηρεσίας του καί ὑπῆρξε συνεργάτης τοῦ Καποδίστρια.

Ἡ **Νεωτερική Γεωγραφία** ἀποτελεῖ ἕνα χαρακτηριστικό δείγμα λογοτεχνικῆς γραφῆς τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰώνα. Βασική πηγή στάθηκε ἡ **Géographie Moderne** τοῦ γάλλου γεωγράφου Nicolle de la Croix, Paris 1704-1760¹³. Ἡ ἀναφορά στήν πηγή ἐμπνευσης-ἀφεταιρία γραφῆς τῶν Δημητριαίων δείχνει μιὰ πτυχή τῆς πολύμορφης καί πολυποικίλης παιδείας των. Ἡ ἀποψή της γιά τήν γεωγραφία εἶναι: «Οἱ μέν ἄλλες ἐπιστήμες καί τέχνες εἶναι ὅπως τά ρόδα, φράζουν δηλαδή ἀγάθια γύρω ἀπό τόν καρπό τους καί δέν εἶναι εὐκολο νά τῆς προσεγκήσεις ἢ δέ γεωγραφία εἶναι εἷς ἄνθη περιχαρακωμένη καί ἡ ἴδια ἄνθος τυχαίνει ὥστε χωρίς δυσκολία οἱ νέοι νά μποροῦν νά τήν εὐχαριστηθοῦν. Καί τά εὐρωπαϊκά ἔθνη αὐτή ἔχουν πρώτη καί βασική γιά κάθε ἐκπαίδευση τῶν νέων. Γι' αὐτό ὑπάρχουν καί πάρα πολλά Γεωγραφικά ἔργα»¹⁴.

Ὁ Ἀργύρης Φιλιππίδης γεννήθηκε στίς Μηλιές τοῦ Πηλίου καί εἶναι νεότερος ἀδελφός τοῦ Δανιήλ Φιλιππίδη, τοῦ ἐκ τῶν συγγραφέων τῆς **Νεωτερικῆς Γεωγραφίας**¹⁵. Γιά τῆς σπουδές του δέν διαθέτουμε πολλά στοιχεῖα. Βέβαιο εἶναι ὅτι παρακολούθησε μαθήματα στίς Μηλιές καί ἴσως στήν Ζαγορά¹⁶. Ὁ Ἀρ. Φιλιππίδης ἀσχολήθηκε μέ τό ἐμπόριο, ἀναδείχθηκε δημογέροντας καί χρημάτισε εἰσπράκτορας φόρων (muçata) γιά λογαριασμό τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Γιά τήν τελευταία αὐτή ἐνασχόλησή του τοῦ προσήχθησαν κατηγορίες μέ ἀποτέλεσμα νά ἐγκαταλήψει γιά κάποιο διάστημα τήν πατρίδα του μέχρι νά ξεκαθαριστοῦν τά γεγονότα. Αὐτό στάθηκε ἀφορμή γιά νά ἐπισκεφθεῖ καί «περιδιαβάσει» τήν περιοχὴ γύρω ἀπό τήν Δημητριάδα¹⁷.

12. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, Δημητρεῖς, Νεωτερική Γεωγραφία, σελ. 4. Ὁ Περάνθης, ὁ.π. γράφει ὅτι ὁ Κωνσταντᾶς γεννήθηκε τό 1753.

13. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π. σελ. 40 κοίτα καί ὅλη τήν εἰσαγωγή της.

14. Δημητρεῖς..., Νεωτερική Γεωγραφία στό Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π. σελ. 9.

15. Τό πότε ἀκριβῶς γεννήθηκε δέν τό γνωρίζουμε. Στό σημεῖο αὐτό θά ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Δανιήλ ὁ Ἀργύρης εἶναι πρῶτα ξαδέλφια μέ τόν Ἀν. Γαζῆ καί δεύτερα ξαδέλφια μέ τόν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ. Εἰσαγωγή στό Θ. Κ. Σπεράντζας ὁ.π. σελ. 24-25.

16. Σπεράντζας, ὁ.π. σελ. 29.

17. «Ἐγγράφη τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χειρὶ, ἀπό χώρα εἰς χώραν τῆς αὐτοῦ περιδιαβάσεως, ἤτις ἄκων ἔγινε»... ὅπως γράφει καί στόν τίτλο τῆς Γεωγραφίας του.

Ὁ Ἄρ. Φιλιππίδης ἐφάρμοσε αὐτό πού ὑπέδειξαν οἱ Δημητρεῖς στήν Γεωγραφία τους¹⁸. Κατέγραψε πιστά ὅ,τι εἶδε καί ὅπου πάτησε. Ἀπό τήν **Μερική Γεωγραφία** ἐξάγονται πολλά ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα· αὐτό ὅμως πού δείχνει καθ' ἐξοχήν ὁ Φιλιππίδης εἶναι «πῶς κύριοι φορεῖς κάθε οἰκονομικῆς δραστηριότητος στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία ἦταν τότε οἱ Ἕλληνες. Αὐτοί καλλιέργησαν ἐντατικά καί ἀποδοτικά, ἀνέπτυξαν τήν ὀπωροκηπευτική καί τήν κτηνοτροφία. Αὐτοί ἐνεργοῦσαν καί τίς χερσαῖες μεταφορές¹⁹.

Στήν Λάρισα μάλλον γεννήθηκε ὁ γεωγράφος Ἰωάννης Οἰκονόμου Λαρισσαῖος Λογιώτατος τό ἔτος 1783 καί πέθανε τόν Αὐγούστο τοῦ 1842²⁰. Ἀφοῦ τελείωσε τίς σπουδές του στά σχολεῖα τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας σέ ἡλικία περίπου εἰκοσιτριῶν ἐτῶν (1806) κάνει μιά σειρά ταξίδια (Ἁγιον Ὄρος, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Σινᾶ) μέχρι περίπου τό 1815²¹. Ἡ γνωριμία του μέ τόν Ἰωάννη Βηλαρά (γιατρό τοῦ Ἀλή καί μετά τοῦ Βελή πασᾶ) λόγιο καί θεωρητικό τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, ὑπῆρξε καθοριστική γιά τήν πνευματική του πορεία ὡς λόγιου. Ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου παροτρύνθηκε γιά τήν σύνταξη τῆς **Ἱστορικῆς γεωγραφίας ἐνός μέρους τῆς Θεσσαλίας ἀπό τήν Αὐτοσχέδιο διατριβή περί Σμύρνης** τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων [τυπωμένη στά 1816]. Τελικά δέν ἀκολούθησε τό ὑπόδειμά του.

Γράφει γιά τή Λάρισα καί περιοχές τοῦ κάμπου περί αὐτῆς, ρίχνει τήν προσοχή του περισσότερο στήν σύγχρονη κατάσταση τοῦ τόπου παρά στήν Ἱστορία, πού ἀναφέρει στόν τίτλο. Ὁ συγγραφέας δέν διστάζει νά δηλώνει τούς ἐπιρρεασμούς του ἀπό τούς Δημητρεῖς καί τόν Μελέτιο καί νά χρησιμοποιεῖ μάλιστα κατά λέξη ἐκφράσεις τους²².

Ὁ Ἰωάννης Λεονάρδος ἦταν γιατρός, γεννημένος στά Ἀμπελάκια. Ζοῦσε καί ἐργαζόταν στίς Ἡγεμονίες. Ἀπό οἶστρο, ζήλο καί ἀγάπη γιά τήν ἰδιαίτερή του πατρίδα, ἀλλά καί ἀπό ἐνδιαφέρον καί ἀγωνία γιά τό Γένος γράφει τήν γεωγραφία του, μαζί μέ πολλά σχόλια καί παραινήσεις γιά τούς Ἕλληνες. Στό κείμενό του εἶναι πολύ ἔντονη ἡ πρὶν ἀπό λίγα χρόνια δημιουργία τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου καί ἡ λύπη τοῦ συγγραφέα γιά τήν μὴ ἀπελευθέρωση ὄλου τοῦ Ἑθνους.

Γιά τόν Ν. Μάγνη γνωρίζουμε ὅτι γεννήθηκε τό 1804 στίς Μηλιές καί ἐργαζόταν ὡς Νομαρχιακός Δημοδιδάσκαλος στήν Χαλκίδα στήν δικαιοδοσία τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Ὁ ἴδιος μετά ἀπό χρηματοδότηση τῆς Κ. Α. Μεταξᾶ, ἐξέδωσε μιά γεωγραφία τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ. Συνιστᾶ βελτιωμένη ἔκδοση

18. «Ἐς μνηθοῦν λοιπόν καί ἄλλοι καί ἄς περιγράψει ὁ καθ' ἓνα τόν τόπο ὅπου ἐγεννήθηκε»... σελ. 37 [Δημητρεῖς].

19. Σπεράντζας, ὀ.π., σελ. 38.

20. Περάνθης, ὀ.π. τόμος Β', σελ. 281.

21. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, ὀ.π., Εἰσαγωγή, σελ. 31.

22. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, ὀ.π. σελ. 40, κοίτα καί ὅλη τήν εἰσαγωγή σελίδες 9-43.

ιδίως με τις τροποποιήσεις που επιφέρει στο τμήμα για την Θεσσαλία της Νεωτερικής Γεωγραφίας συμπληρώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το υπόμνημα που κατέθεσε στον Καποδίστρια στα 1828²³.

Την εποχή εκείνη τα γεωγραφικά βιβλία περιλαμβάνουν όλα τα στοιχεία που συνθέτουν και παρουσιάζουν μία περιοχή. Ίστορία, τοπογραφία, οικονομία, κοινωνική ζωή, πολιτική διοίκηση, εκκλησιαστική κατάσταση, σύγχρονη ζωή²⁴.

Οι λόγοι που οδήγησαν στην συγγραφή ενός τέτοιου έργου είναι: α) Σχετικός συρμός που υπήρχε στην Ευρώπη²⁵ β) Άγωνία για γνώση και μόρφωση του υπόδουλου Γένους. Μέ τον δικό του τρόπο κάθε γεωγράφος παρακολουθώντας από κοντά ή μακριά αυτά που συντελούνταν στην Ευρώπη, προσπαθούσε να επηρεάσει και τα Έλληνικά δεδομένα²⁶ γ) Διάθεση για προσφορά γνώσεως, ώστε οι Έλληνες χρήστες του βιβλίου να αποκτήσουν συνείδηση του Έλληνικού χώρου, σε μία προοπτική σύνδεσης όλων των στοιχείων, θα ολοκληρώνουν το φυσικό τοπίο, σε συνάρτηση με το ανθρώπινο παράγοντα και την Ίστορία²⁷ δ) Ίκανοποίηση της ανάγκης για μάθηση.

Παίρνω σαν βάση την Γεωγραφία του Άργυρη Φιλιππίδη που είναι η πιο αναλυτική για την περιοχή²⁸. Παρουσιάζει το Βελεστίνο και τα χωριά του, την διοικητική κατάσταση, την εκκλησιαστική τάξη, τον αριθμό των οικογενειών ή των οίκων, τις εθνότητες (Χριστιανοί – Τούρκοι), επαγγέλματα, χαρακτηρι-

23. Βαγγέλη Σκουθαρά 'Από τον λειμώνα της παράδοσης Πηλιορείτικα. Τόμοι Α' Άστήρ, Άθήνα 1981 σελ. 185-192. Στέφανου Ι. Παπαδόπουλου δ.π. σελ. 85-98. Τό ότι είναι έργο του Κωνσταντά βλέπε Βαγ. Σκουθαράς «Ο Νικόλαος Μάγνης και τό βιβλίον για τή Θεσσαλία» στο Βιβλιοφίλος, δ.π., όπου και περισσότερα για τον Ν. Μάγνη.

24. F. Braudel écrits sur l'histoire, Flammarion, Paris 1969 σελ. 45-46 κοίτα επίσης τις σελίδες 31-32 και 171-174.

25. Πολλοί γεωγράφοι είναι επηρεασμένοι από έργα της Δύσης βλέπε: Δημητριάδης σελ. 13-14. Λεονάρδου «πρός φιλαναγνώστας» σελ. η'-θ'. Μελετίου «πρός έντευζομένους» σελ. η' και ιγ'.

26. Μελετίου, δ.π., Λεονάρδου σελ. η'-θ', ιθ' και όλη την εισαγωγή. Δημητριάδης σελ. 8-9 κοίτα επίσης στην εισαγωγή της Αϊκ. Κουμαριανού τό «Συγγραφείς – έμπνευστές – ρήξη» σελ. 28*-38*.

27. Ο Άρ. Φιλιππίδης γράφει «Είς χρήσιν των ποθούντων ιδείν άπλώς...» Εισαγωγή στού Σπεράντζα δ.π. σελ. 51. Ο Λεονάρδος αναφέρει «... έλπίζω να άπαντήσω την ευχαρίστηση των ταξιδιωτών, εμπόρων και εκάστου όπωσοϋν κοσμοπολιτευμένου...» δ.π., σελ. ιγ'. Δημητριάδης δ.π., σελ. 95-106.

28. Παρά τό ότι λείπουν και σειρές κοίτα στή σελίδα 130 τής έκδοσης. «Κι είναι κρίμα, ότι λείπουν από τό χειρόγραφο σελίδες, που είτε από φόβο είτε από άλλο συναίσθημα έχουν ξεσχισθή όπως συμβαίνει, όταν γράφει για τις Μηλιές, για την Ίερή Μονή Τιμίου Προδρόμου στην Συκή και για τό Βελεστίνο, όπου εκεί θ' άνιστοροϋσε και θ' άνέφερε πιθανόν για τή ζωή του Ρ. Φεραίου, Βελεστινλή». Εισαγωγή Σπεράντζα δ.π., σελ. 38.

στικά κατοίκων, αναλυτικά την παραγωγή της περιοχής, δίνει την εικόνα που δημιουργούν τα διάφορα πρόσθετα στοιχεία στο χώρο (μύλοι, χάνια, πύργοι, θρύσες κ.λπ.) αναφέρει αναλυτικά τους δρόμους, τις αποστάσεις σε ώρες, το όδικο σύστημα, την ύπαρξη τζαμιών, εκκλησιών, μονών²⁹.

Ο Άρ. Φιλιππίδης ως έμπορος έχει γνωρίσει έπισταμένως την περιοχή και είναι λεπτομερής στην περιγραφή του τοπίου «...και εύρισκεις έδω ένα μπογάζι στενόν και άχρειον, και εκτείνεται έως τό πελάρ τεπέ... – έχει εις την άκρια ένα ξηρόρεμα, όπου νά είναι χίλιοι κακοί έδω μέσα κρυμμένοι καθόλου δέν φαίνονται... έχει μπροστά της πηγής ένα σοφά και ένα πλάτανο...». Για την οικονομική ζωή αναφέρει: «...Έχει έργαστήρια μέ πραγματίες, έχει χάνια διά τούς ξένους, ανεπιμέλητα όμως (θάξει και την προσωπική του γνώμη Σ.Σ.), έχει μπακτζέδες, λαχανικά, ζαρζαβάτια πολλά, επειδή έχουν ένα νερό άρκετό όπου τρέχει χρονικόν πολύ, κάμνουν μετάξια, σιτάρια, κριθάρια, βαμβάκια...»³⁰.

Τό ανθρώπινο στοιχείο δέν περνάει άπαρατήρητο «...έδω οί Τούρκοι σκοτώθηκαν, ένας μέ τόν άλλον και έμειναν πολλοί λίγοι και δυστυχείς... Έχώρα από όλίγον όλίγον θυθίζεται, έξ αιτίας τών άναμεταξύ τους νεζέδες όπου έχουν...»³¹. Ο Φιλιππίδης κάνοντας παρουσίαση της περιοχής του Βελεστίνου αναφέρει τά χωριά, πού ανήκουν σ' αυτόν: "Άγιος Γεώργιος, Κερασιά, Λίμνη Κάρλα, Χατζίμισι, Ριζόμυλο, Ντιλίχαλι, Σεράδες, 3-4 τούρκικα χωριά και όλα αυτά τά έπιβεβαιώνει μέ τόν κατατοπιστικότερο χάρτη, πού παραθέτει³². Ο χάρτης του Φιλιππίδη είναι ή καλύτερη μαρτυρία και πηγή για την έποχή αυτή και ή πιό αναλυτική για την περιοχή Βελεστίνου.

Μετά τόν Φιλιππίδη σε έκταση αναφορών για τό Βελεστίνo είναι ο Λαρισάος γεωγράφος Ίωάννης Οικονόμου Λογιώτατος. Ο Οικονόμου αναφέρεται «στά πτωχά και κακοροίζικα σπίτια... πολλούς μύλους... πετρόκτιστα νεραγώγια διά τό πότισμα της γής... μεγάλο και αξιόλογο ώρολόγι του ήλιου...»³³, στην συγκρότηση τών κατοίκων, στον Ρήγα και τό έργο του³⁴. Κάτι πού χαρακτηρίζει την γεωγραφία του Οικονόμου είναι οί αναφορές του σε άρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία, παλαιά νομίσματα, τρόπαια, έπιγραφές και στοιχεία Μυθολογίας³⁵. Τέλος κάνει μνεία για τή διοικητική κατάσταση «κατά τά πολιτικά

29. Φιλιππίδης στου Σπεράντζα δ.π., σελ. 127-137 κοίτα και πίνακες.

30. Φιλιππίδης δ.π., σελ. 129-130.

31. δ.π., σελ. 129.

32. δ.π., μεταξύ τών σελίδων 136-137 κοίτα και άναδημοσίευση πού έπισυνάπτεται.

33. Οικονόμου δ.π. σελ. 185-186.

34. Οικονόμου δ.π. σελ. 186-187 «Αυτός ο φιλογενέστατος άνδρας έτύπωσε μίαν χάρταν της Έλλάδος εις δώδεκα μεγάλα φύλλα... από την όποιαν έδανείσθηκα και έγώ (ταίς περισσότεραις) μερικαίς από τοίς μονέδαις όπου σημειώνω εις την παρούσαν μου τοπογραφίαν».

35. δ.π., σελ. 186.

είναι αυτοκέφαλος» και την εκκλησιαστική δικαιοδοσία (στόν Μητροπολίτη Δημητριάδος)³⁶.

“Αν κρίνουμε από τις λεπτομέρειες της περιγραφής ο Οικονόμος πρέπει να έχει επισκεφθεί τό Βελεστίνο, παράδειγμα: «Έχει και ένα γεφυράκι, όπου εύρίσκεται ένα μεγάλο μάρμαρο μέ επίγραμμα· Φίλιππα έλεγον τόν ίδιον άνδρα μνειάν χάριν ήρωσ χρηστέ χαίρε...». Καί συνεχίζει, «εις τόν γυναικονίτη της εκκλησίας του Ἁγίου Ἐθανασίου εύρίσκονται κάτι παλαιά τρόπαια»³⁷.

Ἐο Λεονάρδος κάνει παρουσίαση μέ μέθοδο «γεωγραφικῶς καί περιγραφικῶς» ἀρχίζοντας ἀπό τήν τοπογραφική ὀριοθέτηση, τήν ὀνομασία, τήν ἱστορία της θέσης, τήν μυθολογία της περιοχῆς καί ἔρχεται στήν εικόνα που παρουσιάζει ὁ χῶρος «...περικυκλωμένη μέ κήπους πόλιν...»³⁸ «Εἰς ἓν προάστειον του Βελεστίνου περί τά τέλη της παλαιᾶς Ἀκροπόλεως, φαίνεται ἀκόμη ἡ Ὑπηρικῆ πηγῆ...»³⁹. Τέλος ἀναφέρει ὅτι εἶναι πατρίδα του Ρήγα καί γι' αὐτόν τόν λόγον ἀπέκτησεν «ὑψηλήν φήμην»⁴⁰.

Ἐο Λεονάρδος δέν εἶχε ἐπισκευθεῖ τό Βελεστίνο, ἀπλῶς ἔγραφε βάσει βιβλιογραφίας καί κάποιων προφορικῶν πληροφοριῶν. Ἐς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι γιά τήν πατρίδα του Ἀμπελάκια διαθέτε 18 σελίδες ἐνῶ γιά τό Βελεστίνο κάτι παραπάνω ἀπό τρεῖς σελίδες.

Ἐο γεωγράφος Μελέτιος, (ὁ ὁποῖος πρέπει νά σημειωθεῖ γράφει, γενική γεωγραφία), παρουσιάζει τίς Φερές καί τήν μυθολογία τους ἔχοντας βάση τόν Στράβωνα.

Ἐο Θεσσαλός Ἀνθίμος Γαζῆς συμπληρώνει πολύ φτωχά: «Αἱ Φεραὶ λέγονται τώρα Βελεστίνο» καί διορθώνει γιά τήν λίμνη ὅτι δέν λέγετε «...ἔξερός ἀλλά Κάρλας, ὁ δέ ἔξερός εἶναι ἐπάνω εἰς τόν Ὀλύμπο»⁴¹.

Οἱ Δημητριοῖς, πού καί αὐτοῖ παρουσιάζουν στό ἔργο τους γενική γεωγραφία, γράφουν μόνον: «Βελεστίνοσ, χώρα ἐρχόμενος εἰς τόν Γόλο» καί στή συνέχεια «αἱ Παγασαὶ ἐστάθησαν καί ἐπίνειο (σκάλα) τῶν Φερῶν...»⁴². Τόν τοποθετοῦν στήν Πελασγιώτιδα καί ὄχι στήν Μαγνησία.

Ἐο Κωνσταντᾶς σέ ἄλλα κείμενα τόν θεωρεῖ σύνορο της Μαγνησίας⁴³.

Ἐο Μάγνης τέλος λέγει ὅτι: «πάλαι μέν πόλις ὀνομαστή νῦν δέ ἔχουσα μόλις 300 οἰκίας», κατοικεῖται ἀπό Τούρκους καί λίγους Χριστιανούς, πού δέν εἶναι

36. ὀ.π., σελ. 187.

37. ὀ.π., σελ. 186 κοίτα καί πίνακες.

38. Λεονάρδος ὀ.π. 127.

39. ὀ.π., 128.

40. ὀ.π. σελ. 129.

41. Μελέτιος β' ἔκδοση, σελ. 448 σημ. γ' + δ'.

42. Δημητριοῖς..., σελ. 170.

43. Στ. Παπαδόπουλου ὀ.π., σελ. 90. Βαγ. Σκουβαρά Πηλιορείτικα Α'. ὀ.π., σελ.

ἐντόπιοι. Ἐναφέρει προϊόντα, καλλιέργειες, ζῶα, τὴν ὑπέρεια Κρήνη (ὅπου παραπέμπει στὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Στράβωνα). Τὴν θεωρεῖ πρωτεύουσα τῆς περιοχῆς καὶ ἀναφέρει τὴν ὑπαίθρια ἀγορά (παζάρι) πού γίνεται κάθε Παρασκευή. Ἐκόμα ἀναφέρει τὰ χωριά Ριζόμυλο, Γκιρλί καὶ Ἁγιο Γεώργιο⁴⁴.

Πίνακας τῆς ὕλης ἀνά γεωγράφο

Γεωγράφος	Θεσσαλία	περιοχὴ Βελεστίνου
ΜΕΛΕΤΙΟΣ	22 σελίδες	3/4 σελίδας
ΔΗΜΗΤΡΕΙΣ	30 1/2 σελίδες	2 ἀράδες
ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ	156 σελίδες	10 σελίδες + 1 χάρτη
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ	53 1/2 σελίδες	2 1/2 σελίδες
ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ	178 1/2 σελίδες	2 σελίδες
ΜΑΓΝΗΣ	98 σελίδες	2 1/2 σελίδες

Γιατί ἄραγε οἱ Δημητρεῖς νᾶναι τόσο ὀλιγόλογοι γιὰ τὸ Βελεστῖνο ἢ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἐκδότης τοῦ Μελετίου Γαζής; Βέβαια ὁ Κωνσταντᾶς διὰ χειρὸς Μάγνη ἐπανορθώνει σ' ἓνα βαθμὸ αὐτὰ πού δέν ἔγραψε μέ τὸν Δ. Φιλίππιδη. Ὁ Ἄρ. Φιλίππιδης γράφει «Ἐχει χάνια ἀνεπιμέλιτα», «ἔχουν μεταξύ τους νεζέδες», «σκοτώθηκαν μονάχοι τους». Ὁ Οἰκονόμου ἀναφέρει «φτωχὰ καὶ κακοροϊζικὰ σπίτια» ἂν καὶ χαριεστάτη καὶ καρποφοροτάτη τοποθεσία.

Τὸ Βελεστῖνο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι μιά κωμόπολη, πρωτεύουσα τῆς περιοχῆς μέ Καδὴ (δικαστὴς Τοῦρκος) πού ἔρχεται ἀπὸ τὴν Πόλη, ἐκκλησιαστικὰ ἀνήκει στὴν Μητρόπολη Δημητριάδος, ἔχει ποικίλα μαγαζιά, παράγει πολλὰ γεννήματα καὶ παρουσιάζει μεγάλο ἀριθμὸ οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων. Ἀποτελεῖται, ἀπὸ Τοῦρκους καὶ λίγους Χριστιανούς. Ἐχει ἓνα τζαμί, μιά ἐκκλησία, τὴν ὑπέροχη Ἑπέρεια Κρήνη καὶ τὴν συνοικία Ἁγ. Γεώργιος. Οἱ κάτοικοί του ὅμως εἶναι μίζεροι καὶ δύστυχοι.

Τὸ Βελεστῖνο τὸν 18ο αἰῶνα καὶ στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα δέν ἦταν μιά Ρωμαϊκὴ πόλη. Ἦταν μιά πλούσια περιοχὴ στὴν ὁποία ὑπῆρχαν κακοὶ ὀθωμανοὶ διαχειριστές. Πολλοὶ Χριστιανοὶ ὄταν τοὺς παρεχόταν ἡ δυνατότητα, ἐγκατέλειπαν τὸν τόπο. Ὅσοι παρέμεναν ἐπὶ τόπου ἦταν ἔρμαιο τῆς τύχης καὶ τῆς μοίρας τους⁴⁵.

44. Μάγνης, ὀ.π., σελ. 20-21.

45. Στὸ Βελεστῖνο κυριαρχοῦσε ὁ Τοῦρκικος πληθυσμὸς (250 οἰκογένειες). Στὸ Βαρούσι, τὴν ἑλληνικὴ συνοικία, πού ἄλλοτε εἶχε πληθυσμὸ 250 οἰκογένειες, τὰ σπίτια εἶχαν ἐρειπωθεῖ ἢ ἔμεναν ἀκατοίκητα. Ἡ παρακμὴ τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἀποτέλεσμα τοῦ

Οί Ὄθωμανοί διέθεταν τόν περίφημο τεκέ γιά τόν ὁποῖο δέν μᾶς φωτίζουν οἱ γεωγράφοι. Γενικά ὡς χωριό τοῦ κάμπου βρισκόταν ὑπό τόν ἔλεγχό τους. Αὐτό τό γεγονός δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἄσχετο μέ τήν ἑλλιπῆ παρουσίασή του ἀπ' αὐτούς.

Οἱ γεωγράφοι ἦταν Ἑλληνες – Ρωμιοί – Χριστιανοί Ὁρθόδοξοι καί σίγουρα ἐνδιαφερόταν περισσότερο γιά τήν καταγραφή τῶν ραγιαδῶν μᾶς καί ἔγραφαν ἑλληνικά καί ἀπευθυνόταν σέ Ἑλληνες. Γιά τήν παρουσίαση τοῦ Ὄθωμανικοῦ στοιχείου τονίζουν περισσότερο τά μελανά του σημεῖα.

Κάτι ἄλλο κεφαλαιώδες: κανεῖς γεωγράφος δέν ἔλκει τήν καταγωγή του ἀπό τό Βελεστίνο... ἤ ἂν θέλετε ἦταν δύσκολο νά βρεθεῖ γεωγράφος πού νά ἔλκει τήν καταγωγή του ἀπό χωριό τοῦ κάμπου. Αὐτό ἐπειδή οἱ συνθήκες σ' αὐτόν δέν εὐνοοῦν τήν ἐμφάνιση κατάλληλων ἐρεθισμάτων, μόρφωσης, παιδείας, παραστάσεων, παραδειγμάτων κ.λπ.⁴⁶

Οἱ Δημητρεῖς τό ἔλεγαν «ἄς μᾶς μιμηθοῦν καί ἄλλοι καί ἄς περιγράψει καθένας τόν τόπο ὅπου γεννήθηκε...». Δέν βρέθηκε Βελεστινιώτης πλὴν τοῦ Ρήγα, ὁ ὁποῖος μάλιστα καταχωρεῖ καί σχεδιάγραμμα τοῦ Βελεστίνου στή «Χάρτα» του, Βιέννη 1797⁴⁷.

Ὁ Ρήγας γεννήθηκε στο Βελεστίνο δέν ἔζησε ὅμως οὔτε μεγαλοῦργησε στήν πατρίδα του. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ ἴδιος ἐμπνεόταν ἀπό μιά Ρωμαϊκή – Βαλκανική ὑγιή μεγάλη ἰδέα, πού δέν τήν συναντᾶμε στοὺς ἐξεταζομένους γεωγράφους καί ἔχει μιά ἄλλη προσέγγιση πού δέν εἶναι τοῦ παρόντος.

ἐσωτερικοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ καί τῶν καταπιέσεων. Οἱ φατρίες πάσχιζαν νά ἐξοντώσουν ἢ μιά τήν ἄλλη, συνωμοτοῦσαν μέ τοὺς Τούρκους καί φρόντιζαν νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τήν διχόνοια καί ὑποδαύλιζαν τίς ἀντιθέσεις. Οἱ ὀθωμανοὶ κάτοικοι φημίζονταν γιά τήν ἀγριότητά τους Ρήγας, Νέος Ἀνάχαρσης, τόμος Α', σελ. 133. κοίτα καί Χριστόφορος Περραιβός, Πολεμικά Ἀπομνημονεύματα καί βιογραφία τοῦ Ρ. Φεραίου ἐπιμέλεια Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1965, σελ. 314. Leake, Travels in Northern Greece, τόμος 3ος, London 1835, σελ. 437-438.

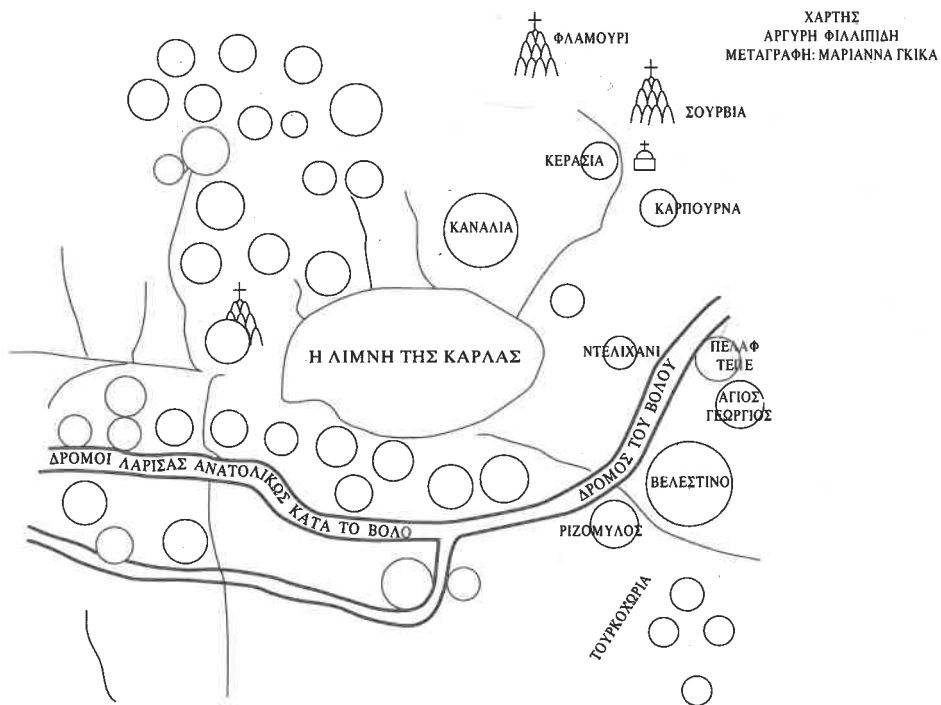
46. Δάσκαλοι στό Βελεστίνο κατά καιρούς παρουσιάζονται. Παράβαλε τήν ἀνακοίνωση στό ἴδιο συνέδριο τοῦ καθηγητῆ Ἀθ. Καραθανάση.

47. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, Ρήγας Φεραίος, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 10, Ἀθήνα [1953], σ. 267. Πρβλ. Εὐαγ. Κακαθογιάννη, Ἡ «Ἡ» «Ἐπιπεδογραφία τῆς Φεράς» τοῦ Ρήγα Βελεστινλή ἀπό ἄποψη ἀρχαιολογική, Ὑπέρευια, τομ. 1, Ἀθήνα 1990, Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραὶ – Βελεστίνο – Ρήγας (Βελεστίνο 1986), σελ. 423-448.

*CONSTANTINE MORAROS**Greek Geographers for 18th and 19th century Velestino*

This paper tries to approach the «how» and «why» the area of Velestino is presented during the last period of the Ottoman occupation by contemporary Thessalian geographers. The sources on which it is based are the Geographies of Dimitriis, of Meletios, of Argyris Fillipidis, of Ioannis Oikonomou Logiotatos (from Larissa) and finally of N. Magnis which is based on an older work by G. Konstantas.

We search for the evidence that motivated the geographers and we present the reference points-criteria they use for the presentation of the area. In this way we form and compare data based on the criteria used by every geographer, we locate their differences, differentiations, common points and we try to interpret their positions.

ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ	ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΜΟΝΕΣ	ΤΖΑΜΙΑ	ΑΓΟΡΕΣ	Πληθυσμός Αρ. ΣΠΙΤΙΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΕΘΝΗ	ΕΠΑΓΓΕΛ.	ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ
Βελεστίνο	Έπισκοπή Δημητριάδος	Κριτής από την Πόλη	Έκκλησία	Τζαμί	Παρασκευή		Χριστ. Τουρκ.		
Άλιτζη	»	Βελεστίνο				7-8 σπίτια	Χριστ.		
Γκιρλή	»	»				80 σπίτια	Χριστ.		
Πέτρα						7-8 σπίτια	Τουρκ. Χριστ.		
Χατζίμησι	»	»	Έκκλησία			40 οικογ.	Χριστ.		Ιώρ. Γκιρλή
Ριζόμυλος	»	»	(ως και τά άλλα χωριά)			50 οικογ.	Χριστ.		Ιώ. Χατζίμησι 8ώ. Λάρισα 1ώ. Βελεστίνο 4ώ. Βόλο
Ντιλίχάλι	»	»				5-6 οικογ. 30 οικογ.	Χριστ. Τουρκ.		
Σιρτάδες						20 οικογ.	Χριστ.		
3-4 χωριά						10-15 σπίτια το καθένα			
Άγ. Γεώργιος	»	»	Έκκλησία			80 σπίτια			1/4 Βελεστίνο 3,5ώ. Αλμυρό 3ώ. Βόλο 9,5ώ. Λάρισα
Κάπουρνα	»	»				80 σπίτια	Χριστ.	Κολίγοι έμπορεύονται σιτάρι στα χωριά του Πηλίου	
Κυρασιά	»	»				70-80 σπίτια	Χριστ.	έμπόριο	
Κανάλια	»	»	IN Κοίμησης IN Άγ. Νικολάου IM Σορτιάς					Ψαράδες Γεωργοί	

ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΜΑ- ΓΑΖΙΑ	ΧΑΝΙΑ	ΜΥΛΟΙ	ΝΕΡΑ ΠΗΓΕΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	ΠΥΡΓΟΙ	ΛΙΜΑΝΙΑ	ΛΙΜΝΕΣ	ΠΑΡΑΤΗ- ΡΗΣΕΙΣ
Λαχανικά, με- τάξι, Νήματα, Δημητριακά	έργα- στήρια					διαφωνίες με- ταξύ τους & Χριστ. & Τουρ.	κονά- κια για 'Αγάδες	Σκάλα στην Κάρλα	Κάρλα	Πρώτα μέγας τόρα ολίγος
'Αμπέλια, πρόβατα Δημητριακά										
Δημητριακά							κονάκι			'Εδώ είναι κα- λή κατά- σταση
Πρόβατα Δημητριακά		Χάνι	Μύλοι	Της όθριας τό γάλα			κονάκι			
Πρόβατα										Δυστοχιμέ- νος τόπος
Ψάρια, Δημη- τριακά							Πύργος	Σκάλα		
							'Αγά	'Αϊράνι		
Μετάξια, νή- ματα, Δημη- τριακά		Χάνι		νερά		καλύτερα ήθη από Βελεστί- νο Φιλάν- θρωποι.				
Λίγα Δημη- τριακά						Φιλάνθρωποι	Πύργος 'Αγά			
'Αμπέλια, σύ- κα, μετάξι, γίδια						ολίγον Φίλο- τάραχοι				Πληρώνουν φόρους Βόλο, Λάρι- σα, Βελε- στίνο
Δημητριακά, Ζώα				Δύο Βρύσες	Νομίσματα	Προκομένοι Φιλάνθρωποι Πλούσιοι			Κάρλα	

ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ	ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΟΝΕΣ	ΤΖΑΜΙΑ	ΑΓΟΡΕΣ	Πληθυσμός Αρ. ΣΠΙΤΙΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΕΘΝΗ	ΕΠΑΓΓΕΛ.	ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ
Βελεστίνο	Δημητριάδος	Αυτόκεφαλος			Παρασκευή	250 σπίτια	Χριστ. Τουρκ.		8ά. ΝΑ. τής Λάρισας

Πίνακας Σημείων 'Αναφοράς του 'Ιωάννη Οικονόμου Λογιωτάτου

ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ	ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΟΝΕΣ	ΤΖΑΜΙΑ	ΑΓΟΡΕΣ	Πληθυσμός Αρ. ΣΠΙΤΙΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΕΘΝΗ	ΕΠΑΓΓΕΛ.	ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ
Βελεστίνο		πρωτεύουσα			Παρασκευή	300 σπίτια			4ά. Φρούριο Βόλου 9 ά. Λάρισα
Ριζόμυλος						100 σπίτια	Χριστ.	Ζευγήτες	
Γκιρλί 'Αγ. Γεώργιος						200 σπίτια 200 σπίτια	Χριστ. Χριστ.	Ζευγήτες	1,5ά. Βελεστίνο 1,5ά. Φρούριο Βόλου

Πίνακας Σημείων 'Αναφοράς του Ν. Μάγνη

ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ	ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΟΝΕΣ	ΤΖΑΜΙΑ	ΑΓΟΡΕΣ	Πληθυσμός Αρ. ΣΠΙΤΙΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΕΘΝΗ	ΕΠΑΓΓΕΛ.	ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ
Φεραί' (τώρα Βελεστίνο)									
Βελεστίνο*									

Πίνακας Σημείων 'Αναφοράς του Μελετίου και των Δημητριάδων.

1. Μελέτιος σελ. 448
2. Μελέτιος σελ. 448
3. Μελέτιος σελ. 448 κοίτα και διορθώσεις 'Α. Γαζή σελ. 448 γ, δ.
* Δημητριάδες σελ. 170

ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΜΑ- ΓΑΖΙΑ	ΧΑΝΙΑ	ΜΥΛΟΙ	ΝΕΡΑ ΠΗΓΕΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	ΠΥΡΓΟΙ	ΛΙΜΑΝΙΑ	ΛΙΜΝΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗ- ΣΕΙΣ
Όπωρολαχα- νικά, Ζώα			Πολλοί	Κεφα- λόβρυσο	Νομίσματα Μυθολογία Φεραί Ρήγας				Κάρλα Βοιθής	Τά σπίτια Φτωχά κακο- ρίζικα. Ρολόι Ήλιου.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΜΑ- ΓΑΖΙΑ	ΧΑΝΙΑ	ΜΥΛΟΙ	ΝΕΡΑ ΠΗΓΕΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	ΠΥΡΓΟΙ	ΛΙΜΑΝΙΑ	ΛΙΜΝΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗ- ΣΕΙΣ
Δημητριακά, Ζώα Δημητριακά, Καρπούζια Ζώα Μέλι, Βούτυ- ρο, Τυρί, Ζώα				Υπέ- ρεια κρήνη	Μυθολογία Φεραί Ρήγας Μυθολογία				Βοι- θήδα	«Πάλαι πόλη ονομαστή»

ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΜΑ- ΓΑΖΙΑ	ΧΑΝΙΑ	ΜΥΛΟΙ	ΝΕΡΑ ΠΗΓΕΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	ΠΥΡΓΟΙ	ΛΙΜΑΝΙΑ	ΛΙΜΝΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗ- ΣΕΙΣ
					Μυθολογία ² Παγασαί επί- νειο Φερών**				Βοι- θήμ ³	χώρα ἐρχόμε- νος εἰς Γόλο***

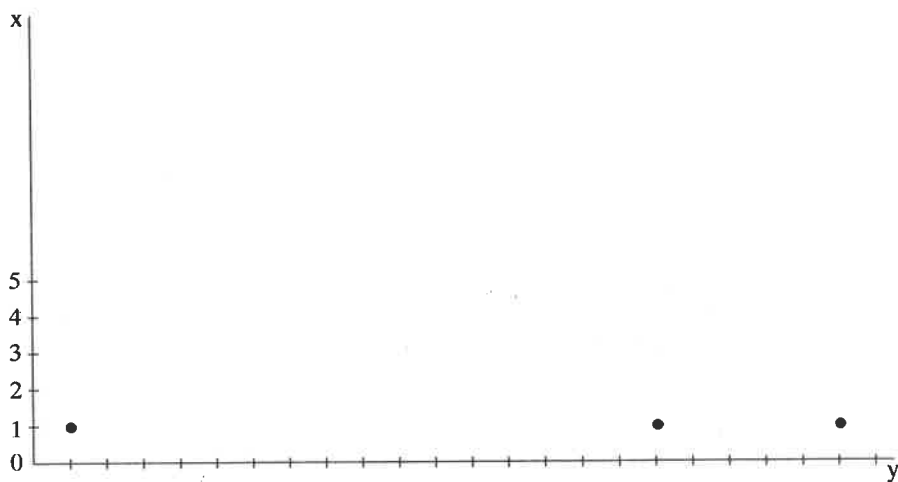
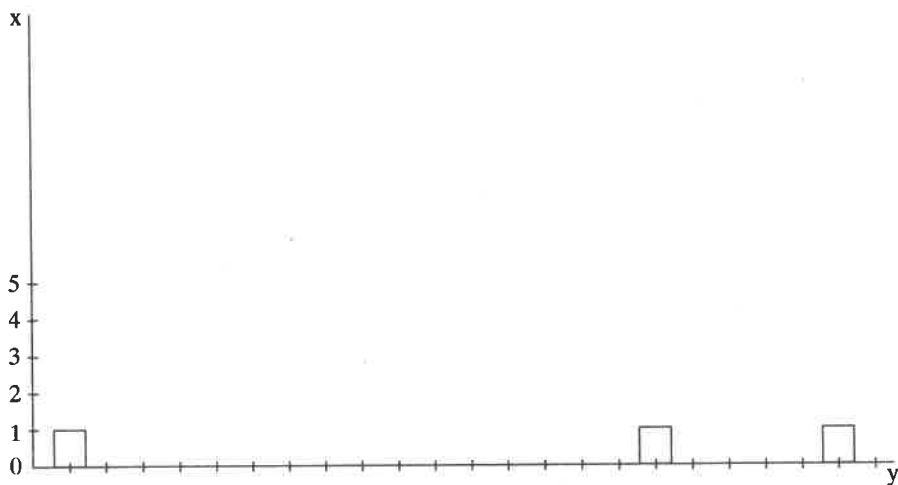
** Δημητριάδης σελ. 170

*** Δημητριάδης σελ. 170

ΟΝΟΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	ΕΚΚΛΗΣΙΑ-ΣΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ	ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΟΝΕΣ	ΤΖΑΜΙΑ	ΑΓΟΡΕΣ	Πληθυσμός Αρ. ΣΠΙΤΙΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	ΕΘΝΗ	ΕΠΑΓΓΕΛ.	ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ
Βελεστίνο (Γενί-τζαρι)				«Μινα-ρέδες Τζα-μίδν»		300 σπίτια	λίγο Έλ-ληνες		8ώ. ΝΑ Λάρτσα 5ώ. Βόλος
Ριζόμυλος Γκιρλί Σαχαν-λάρι Τζολάρι		κύκλος 9 χωριών				3000 ψυχές			

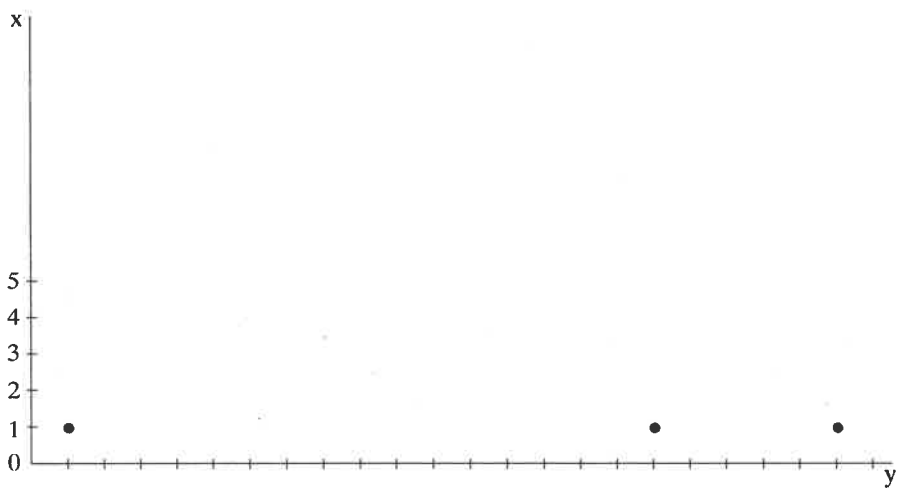
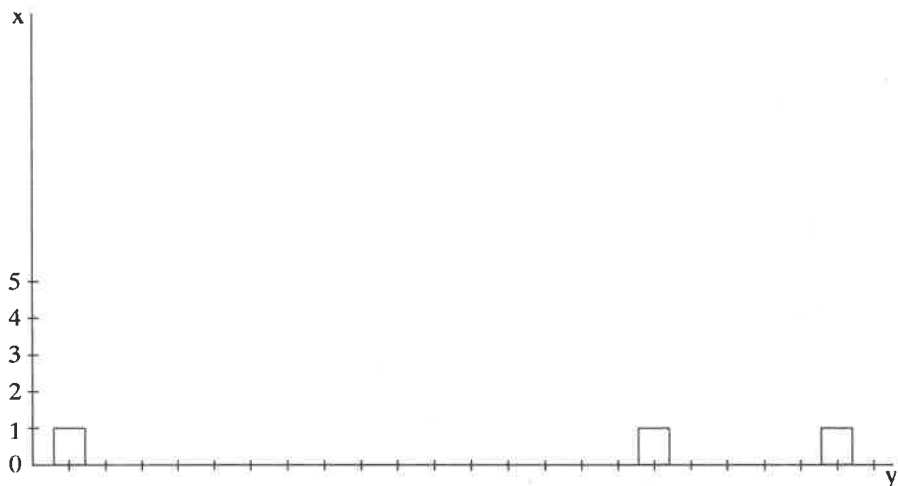
Πίνακας Σημείων Αναφοράς του Λεονάρδου

ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΜΑ- ΓΑΖΙΑ	ΧΑΝΙΑ	ΜΥΛΟΙ	ΝΕΡΑ ΠΗΓΕΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	ΠΥΡΓΟΙ	ΛΙΜΑΝΙΑ	ΛΙΜΝΕΣ	ΠΑΡΑΤΗΡ- ΗΣΕΙΣ
				Υψηρι- κή πηγή	Ίστορία, Μυθολογία Φεραί Ρήγας			Βοηίς		«Παλαιά δόξα»

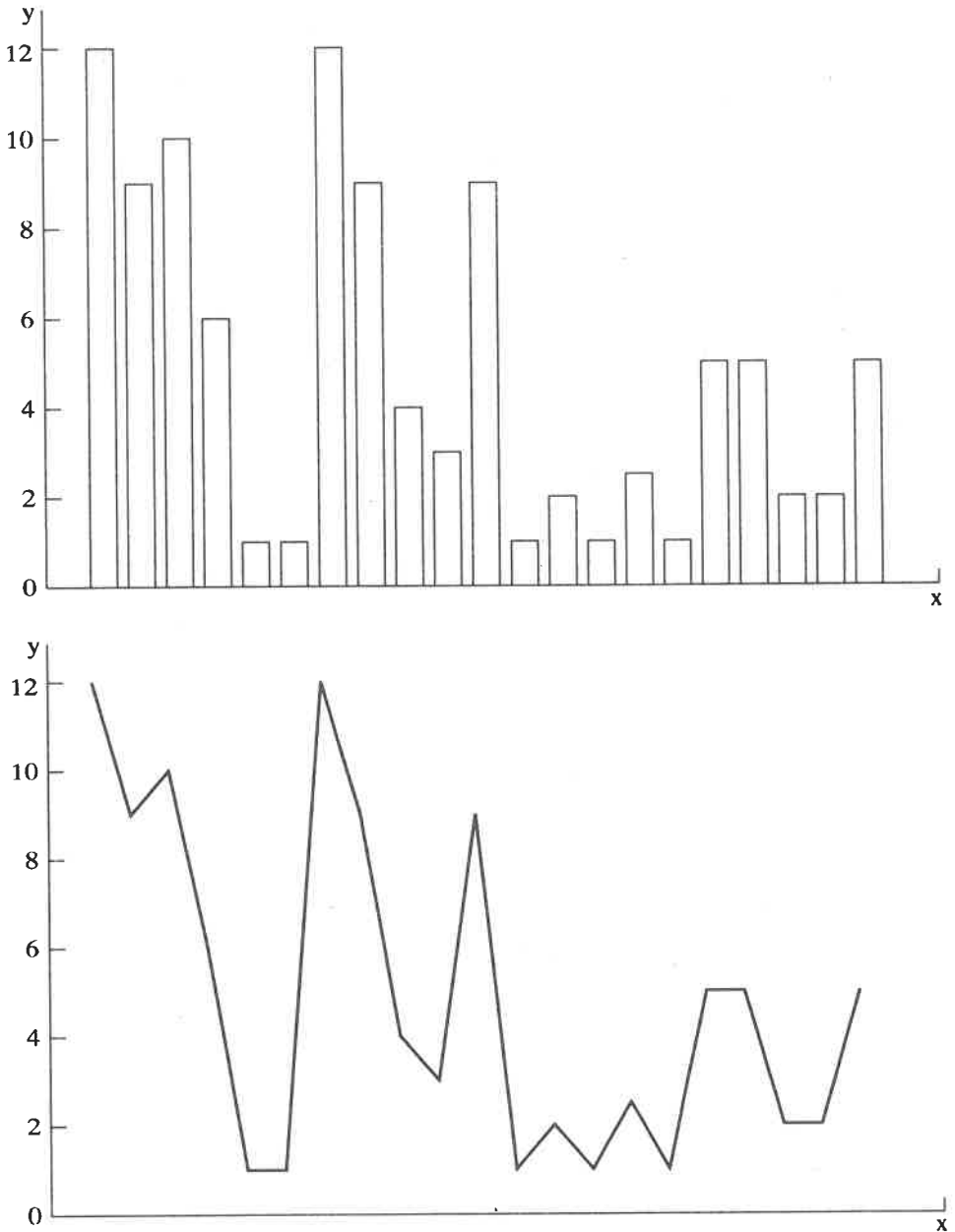
ΣΧΗΜΑ ΣΕΛ. 308

Γραφική παράσταση σε κολώνες και καμπύλες των σημείων αναφοράς της Γεωγραφίας του *Μελετίου* για την περιοχή Βελεστίνου.

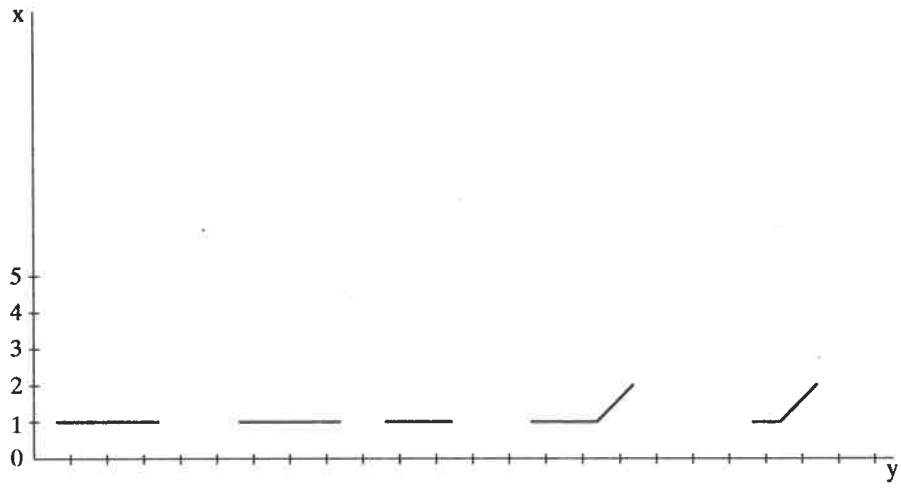
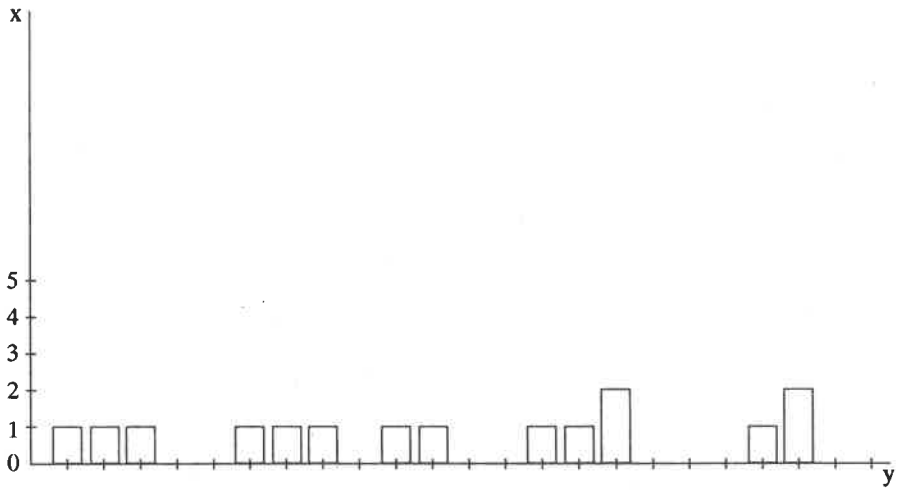
ΣΧΗΜΑ ΣΕΛ. 309

Γραφική παράσταση σε κολώνες και καμπύλες των σημείων αναφοράς της Γεωγραφίας των *Δημητριαίων* για την περιοχή του Βελεστίνου.

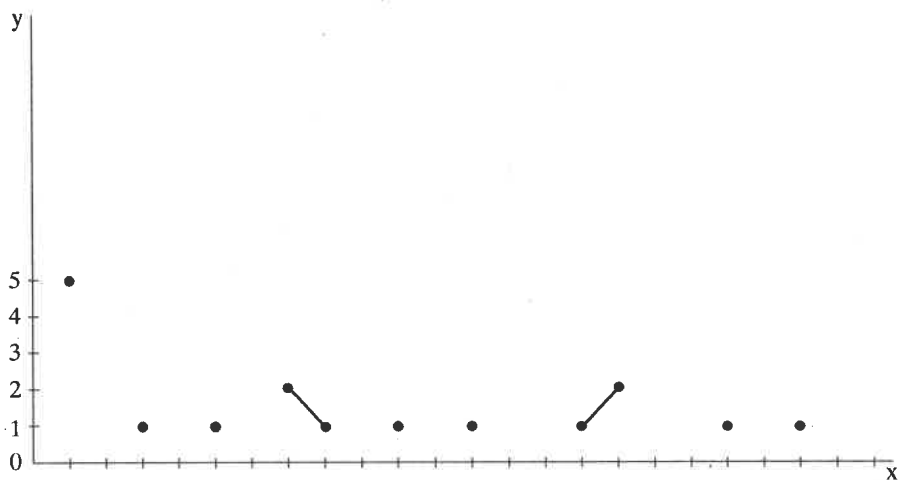
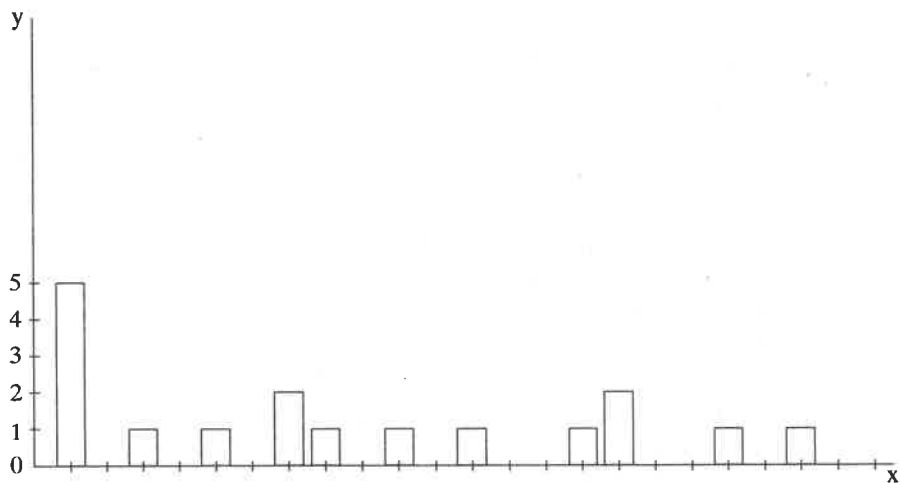
ΣΧΗΜΑ ΣΕΛ. 310

Γραφική παράσταση σε κολώνες και καμπύλες τών σημείων αναφοράς τής Γεωγραφίας του *Φιλιππίδη* για τήν περιοχή Βελεστίνου.

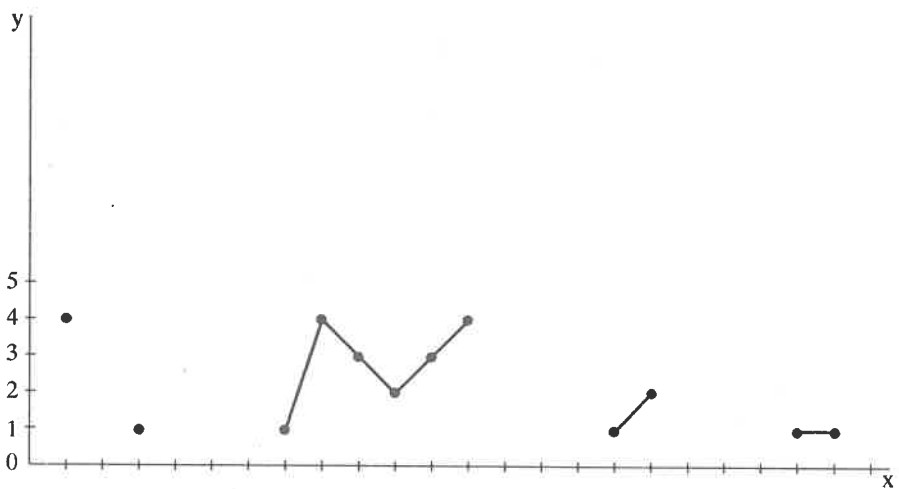
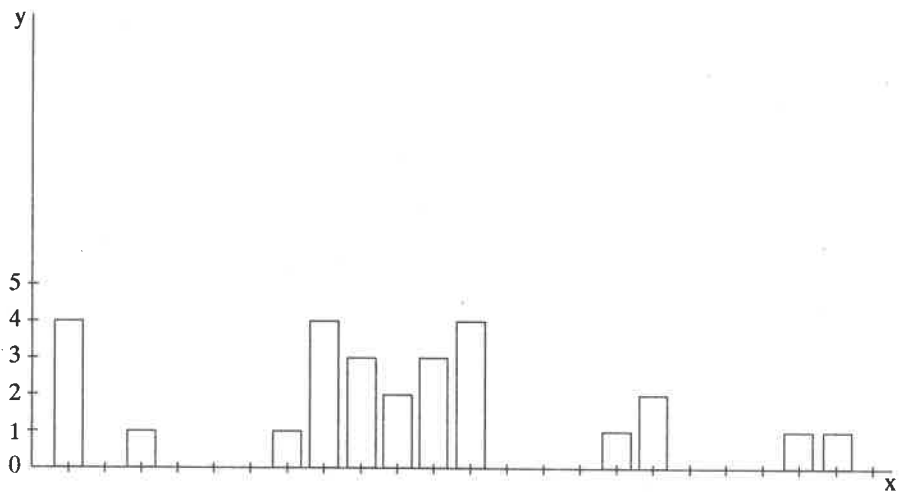
ΣΧΗΜΑ ΣΕΛ. 311

Γραφική παράσταση σε κολώνες και καμπύλες των σημείων αναφοράς της Γεωγραφίας του Οικονόμου, για την περιοχή Βελεστίνου.

ΣΧΗΜΑ ΣΕΛ. 312

Γραφική παράσταση σε κολώνες και καμπύλες των σημείων αναφοράς της Γεωγραφίας του *Λεονάρδου* για την περιοχή Βελεστίνου.

ΣΧΗΜΑ ΣΕΛ. 313

Γραφική παράσταση σε κολώνες και καμπύλες τών σημείων αναφοράς τής Γεωγραφίας του *N. Μάγνη*, για τήν περιοχή Βελεστίνου.

ΣΤΕΛΙΟΣ Α. ΜΟΥΖΑΚΗΣ

Τιμές αγαθών και πολιτισμικά στοιχεία για τους κινητούς κτηνοτροφικούς πληθυσμούς του Βελεστίνου. Μαρτυρίες από έγγραφα και δεφτέρια του τέλους του 19 αι. Αρχείο Βασιλάκη Βοβουσιώτου κατοίκου Βελεστίνου.

Το αρχείο που βρίσκεται στην κατοχή μου αποτελούν 28 χειρόγραφα δεφτέρια, 12 έντυπες, δημοτικές κυρίως, αποδείξεις εισπράξεως, τέσσερεις επιστολές, από τις οποίες μια πολυσέλιδη και ποντικοφαγωμένη, πέντε τούρκικα έγγραφα (ταπία και αποδείξεις τελωνιακών τελών) και μια καλλιτεχνική φωτογραφία του Βασίλη Βασιλάκη με τη σύζυγό του¹. Μια συνοπτική παρουσίαση των εγγράφων έχω κάμει σ' άλλη εργασία μου². Από τα αναφερόμενα στα έγγραφα στοιχεία, εμφανίζονται οι δοσοληψίες της οικογένειας Αναγνώστη Βασιλάκη, μεγαλοκτηνοτρόφου από τη Βοβούσα της Ηπείρου και κατοίκου Βελεστίνου με τους συνεργάτες του, τους συγγενείς του και τους τζομπαναραίους του, μεταξύ των χρόνων 1871 έως 1889 με αρκετά όμως κενά. Μαρτυρούνται τα ονόματα των Αναγνώστη Γεωργίου Βασιλάκη, του γιου του Βασίλη Αναγνώστη Βασιλάκη και των εγγονών του Παναγιώτη και Ιωάννη Βασιλείου Βασιλάκη. (φωτογρ. 1).

Λίγα τα βιογραφικά στοιχεία που κατάφερα να συγκεντρώσω τα περισσότερα τα οφείλω στον αγαπητό φίλο Χρόνη Δρούγια, ενώ λίγα κατέγραψα στην έρευνά μου στο χωριό Βοβούσα, και στα άλλα χωριά της Πίνδου, το καλοκαίρι του

1. Πρέπει να σημειώσω ότι τύχη αγαθή, τον περασμένο χρόνο έφερε στα χέρια μου μερικά ακόμη, 8 τον αριθμό, σχετικά έγγραφα. Έτσι οι αριθμοί των εγγράφων που αναφέρω παρακάτω δεν ταυτίζονται απαραίτητα με τους αναφερόμενους στην προηγούμενη εργασία μου.

2. Στέλ. Μουζάκης, Ανέκδοτα έγγραφα και δεφτέρια του 19ου αι. από τους κτηνοτρόφους του Βελεστίνου. Αρχείο Βασιλάκη Βοβουσιώτη, κατοίκου Βελεστίνου. Βλ. σχετική μελέτη στον τρίτο τόμο *Υπέρεια*.

1992. (φωτογρ. 2). Αυτά θα τα παρουσιάσω, όταν ολοκληρωθεί η μελέτη και αξιολογηθούν τα στοιχεία³.

Επίσης, στην ίδια μελέτη ακόμα θα αναφερθούν διάφορες προσωπογραφικές λεπτομέρειες για άγνωστα από άλλες πηγές πρόσωπα, τοπωνύμια και ονόματα περιοχών, όπως επίσης και ενδιαφέρουσες γλωσσολογικές παρατηρήσεις που εμφανίζονται ή μαρτυρούνται στα έγγραφα.

Στην πρώτη τούτη επεξεργασία των τεκμηρίων θα καταθέσω τις μαρτυρίες των άτυπων συνεταιρισμών του Τσέλιγγα Βασιλάκη, όπως αυτές είναι καταγεγραμμένες σε δεφτέρια⁴, παραθέτοντας στοιχεία και από άλλες πηγές ή ερμηνεύοντας, όπου είναι αναγκαίο, τις καταγραφές μέσα στο κοινωνικό-οικονομικό κλίμα της εποχής, τόσο στις Τουρκοκρατούμενες περιοχές, όσο και στις νέες επαρχίες της Ελλάδας^{4α}. Ακόμη θα αναφερθώ στις συναλλαγές που γίνονται με τους Έλληνες, αλλά και με τους Τούρκους «εφέντες», με τους οποίους οι σχέσεις τους διατηρούνται πάντοτε στο εμπορικό και μόνον επίπεδο (έγγραφο 9). Όπως είναι φυσικό, δεν θα τηρήσω αυστηρά κάποια χρονολογική σειρά στις περιγραφές μου.

Από την καταγραφή των εσόδων-εξόδων που γίνεται στο Βελεστίνο το Νοέμβριο του 1877, ξεκινάμε τις παρατηρήσεις για τα κοπάδια, με βάση ένα αρχικό αριθμό 1.868 ζωντανών (έγγραφο 14).

Μέσα από τους λογαριασμούς του δεφτεριού εμφανίζονται να χάνονται από διάφορες αιτίες τα 93 ζωντανά και λείπουν, μπερδεμένα σ' άλλα κοπάδια, 17 επίσης ζωντανά. Έχουμε επομένως κατά το διάστημα της μετακίνησης ποσοστό απωλειών 5% και περίπου 1% μπερδεμένα, δηλαδή το 6% περίπου του συνολικού αριθμού.

Στο ίδιο δεφτέρι της 2 Νοεμβρίου 1877 καταγράφονται τα ζώα που έστειλαν

3. Το οικογενειακό δένδρο της οικογενείας Βασιλάκη σύμφωνα με προφορικά στοιχεία του Χρόνη Δρούγια και προσωπικές καταγραφές μου είναι το εξής. Γεώργιος Ρίζος, αργότερα έγινε Χατζή Γεώργης. Έκτισε το 1814 την Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στη Βοβούσα. Έκαμε τρία παιδιά τον Νίκο, ο οποίος εκράτησε το Χατζή Γεώργης, μία κόρη και τον Αναγνώστη. Ο Αναγνώστης παντρεύτηκε την Ζκόνα από την οικογένεια Χατζή Στέργιου και έκαμε ένα παιδί τον Βασίλη. Αργότερα το μικρό όνομα του Βασιλάκη έγινε επώνυμο. Από τον Βασίλη γεννήθηκαν δύο γιοί, ο Παναγιώτης και ο Ιωάννης. Ο Παναγιώτης έκαμε τον Ιωάννη, τον Κώστα και τον Γεώργιο που σπούδασαν και οι τρεις δικηγόροι. Τέλος από τον Ιωάννη έχουμε τον Νίκο, τον Γιώργο και τον Βασίλη ο οποίος κράτησε το τσελιγγάτο μέχρι το 1930.

4. Λάζ. Αρσενίου, Τα τσελιγγάτα (Αθήνα 1972), 17. Το δεφτέρι είναι ένα μικρό τετραδιάκι όσο το κουτί από τα τσιγάρα με 12 ή με 20 φύλλα. Κάθε μέλος του τσελιγγάτου το φέρει απαραίτητα σε τσέπη ειδική, ραμμένη μέσα από το γιλέκο του. Με τον τρόπο αυτό μόνο του το μέλος καταγράφει όλες τις πράξεις που κάνει, ενώ ταυτόχρονα παρακολουθεί τα έσοδα και έξοδα. Δύο φορές το χρόνο γίνεται η εκκαθάριση λογαριασμών «τζενίρουν» όπως λένε.

4α. Πρβλ. Γιώργ. Χιονίδης, Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αι. Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 1983), 43-8.

στο Χινοπόρι όπως και ποιοί τα «έριξαν», δηλαδή αναφέρονται οι *σμίχτες*⁵. Ακόμα διασώζονται οι ονομασίες που δίνουν οι τζομπαναραίοι στα ζωντανά, όπως «μαύρα, άσπρα, παλαιά, μιλιόρικα, σημαδιάρικα, ζιγούρια» ακόμα «γίδια γαλάρια, στείρα και θιτούλια»⁶.

Από το συνολικό αριθμό των ζώων αφαιρούνται τα πουλημένα στο Χινοπόρι, στο Κεραμίδι, στη Βοβούσα, στη Κερασιά, αυτά που πήρε δώρο ο Δερβέναγας, και αυτά που ψόφησαν στο δρόμο και στο καράβι (*έγγραφο 14*). Σ' άλλο κατάστιχο μαρτυρούνται τα τραγιά που έριξε ο καθένας από την ομάδα. Έτσι, φαίνεται ότι το κοπάδι αποτελούσαν 14 μικρότερα κοπάδια από τα οποία έπαιρνε ο Βασιλάκης κυρίως τα τραγιά τα πουλούσε και τους απέδιδε λογαριασμό, φυσικά με κάποιο κέρδος.

Το κοπάδι όπως είναι γνωστό⁷ αποτελούσαν διάφορα μικρότερα κοπάδια, τα οποία τα «έριχναν» στο μεγάλο, αφού αριθμούσαν και σημάδευαν, τα ζωντανά⁸, χωρίς βεβαιότητα να λείπουν και τα «κατά λάθος σημαδέματα από άλλους» (*έγγραφο 10*). Πολλές φορές στη διαδρομή ο Βασιλάκης αγόραζε ζωντανά και τα έριχνε στο κοπάδι (*έγγραφο 11*). Μάλιστα οι αγοραπωλησίες ζώων, γίνονταν κατά τη συνήθεια μπροστά στο Δήμαρχο, όπως φαίνεται από *έγγραφο* του 1885 που φέρει και τη σφραγίδα του Δήμου Φερρών. (*φωτ. 11*).

Από ένα αντίστοιχο δεφτέρι του Οκτωβρίου 1876, μαθαίνουμε τις οκάδες το αλεύρι που πήραν οι γιδαρέοι, το ψωμί και τα μετρητά κατά την διαδρομή του κοπαδιού. Σχετικά με το δρομολογίο τους μπορούμε να πούμε ότι ακολουθούσαν το κλασικό, *Περιθόλι – Κρασιά – Μπαλτίνο – Κουτσούφλιανη – Καλαμπάκα – Τρίκαλα – Ζάρκος – Δοβρούτσι – Βελεστίνο – Βόλος*. Φυσικά όταν περνούσαν κοντά από μικρά χωριά σταματούσαν για να κάμουν αγοραπωλησίες ζωντανών ή να ρίξουν στο κοπάδι και άλλα ζώα⁹ ή ακόμα παρεξέκλιναν λίγο της πορείας τους¹⁰ λόγω της πλουσιότερης βλάστησης.

5. Β. Νιτσιάκος, Η ημι-νομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ήπειρο, Συνέδριο Ιστορίας «Ήπειρος, Κοινωνία – Οικονομία 15-20ος αι.» Πρακτικά (Γιάννενα 1975), 278. Καπατσιάρης, Συμβολή... Βαλλιαδών, *Μακεδονικά* 17 (1977), 339 σημείωση 1.

6. Δ. Σέττας, Γλώσσα και λαογραφία της Εύβοιας (Αθήνα 1960), 37-44. Μ. Καλινδέρης, Ο θίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας (Θεσσαλονίκη 1982), 437-8. Δίδεται και η ετυμολογία τους.

7. Λάζ. Αρσενίου, Τα τσελιγγάτα όπ.π., 16. Β. Νιτσιάκος, Η ημι-νομαδική όπ.π., 278.

8. Δ. Μαλακάσης, Μισθώσεις οικοσπιτων ζώων (κτηνομισθώσεις) ΗΕ, 31 (1982), 353-5 όπου αναφέρονται ονομασίες σημαδιών και σημαδεμένων. Δ. Σέττας, Γλώσσα όπ.π., 44-6.

9. Θ. Σαράντης, Το χωριό Περιθόλι – Γρεβενών (Αθήνα 1977), 57 όπου αναφέρονται οι συνήθειες διαδρομής. Στο αρχείο μου έχω ένα συμφωνητικό βοσκήσεως του 1880 για την περιοχή Πύργου της επαρχίας Αγγιάλου της Ανατολικής Ρωμυλίας, το οποίο σύντομα πιστεύω ότι θα αξιοποιήσω, γιατί παρουσιάζει σημαντικό πολλαπλό ενδιαφέρον.

10. Α γνώστου, Δρομοδείκτης των ακολουθών οκτών μερών (Βενετία 1829), 23 όπου

Οι γιδαρέοι στη διαδρομή έπαιρναν ψωμί, αλλά εισέπραταν και γρόσια, μέρος από τα οποία χρησιμοποιούσαν έναντι λογαριασμού τους, από τα χωριά που περνούσαν και για διάφορες αιτίες. Φαίνεται ότι τους παρείχε ο Βασιλάκης το δικαίωμα δικαιοπραξιών, κατά την κρίση τους, όπως πώληση ζωντανών, αλλά και των παραγώγων τους όπως τυρί – βούτυρο – δέρματα κ.ά. και αγορές αντίστοιχα διαφόρων απαραίτητων αγαθών, κατά τη διάρκεια της διαδρομής. Η αγορά αγαθών, κυρίως είδη διατροφής, εθάρυνε άλλοτε όλους τους γιδαρέους και άλλοτε ατομικά τον καθένα, θεωρείτο δηλαδή προκαταβολή του μισθού τους. Έτσι, εμφανίζονται να χρεώνονται για γενικά έξοδα τους 4 γιδαρέοι = 293,10 γρόσια, δηλαδή 73,30 γρόσια έκαστος και ακόμη 3 γιδαρέοι 124 γρόσια, δηλαδή 41,30 γρόσια έκαστος σε αλεύρι. Ακόμη έχουμε τα ονόματα, τον αριθμό των τζομπαναραίων, καθώς και την ημερομηνία πρόσληψής τους, όπως 8 Νοεμβρίου 1876 ο *Τόλης*, 18 ο *Γιώργης*, 17 Δεκεμβρίου ο *Χρήστος*, 25 ο *Τζέλλας*, 28 ο *Οίτοις* και 25 Ιανουαρίου 1877 ο *Σπύρος*. Σύνολον 6 άτομα. Τέλος τον Απρίλιο του 1877 παίρνει και άλλους 3. (*έγγραφο 15*). Δυστυχώς δεν αναφέρεται το συνολικό ποσό της πληρωμής τους το οποίο σε άλλες περιοχές κυμαίνεται από 5-10 λίρες και μισθώνονταν για ένα εξάμηνο¹¹. Αν δεχτούμε ότι ένας βοσκός είναι ικανός να βοσκήσει περίπου 250 πρόβατα έχουμε ένα πλήθος 2500 προβάτων¹².

Ξόδεψαν ο καθένας, σύμφωνα με τα δεφτέρια, περίπου 785 γρόσια στο διάστημα της διαδρομής για γενικά έξοδα διατροφής (*έγγραφο 15*). Για το ψωμί έπαιρναν συνήθως αλεύρι, που το πιθανότερον το ζύμωναν οι ίδιοι¹³. Σπάνια έπαιρναν έτοιμο ψωμί. Ακόμη φαίνεται ότι ο Βασιλάκης εφοδίαζε και την οικογένεια των τζομπαναραίων του με αλεύρι¹⁴. Λάμβανε περίπου 2 έως 4 σταμπόλια¹⁵ αλεύρι κατά μήνα το σπιτικό τους και ο ίδιος ο τζομπάνης. Συχνά

καταγράφεται ημιονικό δρομολόγιο μέσα από τα χωριά καθώς και η χρονική του διάρκεια.

11. Μ. Καλινδέρης, Ο βίος ό.π., 24 σημείωση 3.

12. F. C. Rouquevill, Voyages... XIII, 115. «...5 βοσκοί είναι ικανοί να βοσκήσουν 1000 πρόβατα...».

13. Μ. Καλινδέρης, Ο βίος ό.π., 24 σημείωση 3, αναφέρει ότι ο τζομπάνος έπαιρνε 160 οκάδ. αλεύρι για το διάστημα των έξι μηνών. Από τα δεφτέρια φαίνεται ότι ο Βασιλάκης τους έδινε σχεδόν τη διπλάσια ποσότητα αφού έφθανε στις 300-400 οκάδ. Σε μηνιαία βάση έφθανε στις 60-70 οκάδες αλεύρι.

14. Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Συμβολή στην έρευνα της διατροφής των εποχικών αγροτικών εργατών (τέλη 19ου περίπου 1950) στο «Αφιέρωμα στον Β. Σφυρόερα» (Αθήνα 1992), 375-93. Ιδιαίτερα στη 383 όπου αναφέρει ότι για κάθε θεριστή αναλογούν περίπου 2 οκάδες ψωμί ή κατά μήνα περίπου 60 οκάδες.

15. Σταμπόλι, Κυλινδρικό ξύλινο ή σιδερένιο δοχείο στο μέγεθος περίπου ενός δοχείου πετρελαίου ελεγμένο από το κράτος που έπαιρνε μισό κοιλό. Το ένα κοιλό δηλαδή δύο σταμπόλια ζύγισαν 22-24 οκάδ. σιτάρι, 20-22 οκάδ. σίκαλη ή καλαμπόκι και 20 περίπου οκάδ. κριθάρι ή θρώμη. Θ. Σαράντης, Τα Γρεβενά, «Μακεδονικά» 36 (Θεσσαλονίκη 1988), 290.

πούλαγαν στους Τούρκους βούτυρο ή τυρί με τιμές ακριβότερες της πιάτσας, όπως π.χ. βούτυρο 10 γρόσια αντί του 8 έως 9 γρόσια την οκά που έδιναν σε άλλους.

Καταγράφεται αναλυτικός λογαριασμός ονομαστικά για κάθε τζομπάνη που φθάνει με τα γενικά έξοδα μεταξύ 150 και 700 γρόσια, φυσικά περιλαμβάνονται και δάνεια έναντι του εισοδήματος.

Κατά τη διαδρομή πολλές φορές έμεναν σε χάνια¹⁶, ενώ συνήθως ζούσαν σε σκηνές¹⁷. Τα έξοδα του φαγητού και του ύπνου ήσαν στα κοινά έξοδα, όμως αν έπιναν κρασί ή αγόραζαν λάδι, αυτά πληρώνονταν χωριστά και ερχόταν του καθενός περίπου 100 γρόσια κατά διαδρομή, που γνωρίζουμε ότι διαρκούσε 15 περίπου ημέρες¹⁸.

Ο τζαρουχάς έκαμε τις επιδιορθώσεις των ρούχων, τα ραψίματα ή τα μπαλώματα και χρέωνε το λογαριασμό τους. Ακόμη, έφτιαχνε τα στρώματα των σαμαριών αλλά και τα παπλώματα που έπαιρναν οι τζομπαναράιοι για τα σπίτια τους¹⁹ μαζί με διάφορα άλλα αγαθά, απαραίτητα για το νοικοκυριό τους.

Μια σημαντική καταγραφή είναι αυτή που αναφέρεται λεπτομερειακά στην ποσότητα «γήδινου και πρόβγηνου» γάλακτος που δίνουν στο Γιαννάκη Δημητρίου Ρίζο, στη Βοβούσα από την Παρασκευή 8 Μαΐου μέχρι την Παρασκευή 19 Ιουνίου 1887, δηλαδή για 43 ημέρες.

Η ποσότητα κατά το άρμεγμα²⁰ δίδεται σε «καρδάρια» και «κούτλες», ενώ η πληρωμή γίνεται σε οκάδες (έγγραφο 8). Από τους λογαριασμούς που τα συνοδεύουν, προκύπτει ότι ένα καρδάρι αντιστοιχεί σε 16,5 οκάδες γάλα (δηλαδή 16 οκ. και 200 δράμια) ενώ μια κούτλα σε 2 οκάδες και 300 δράμια. Δηλαδή ένα καρδάρι γεμίζει με 6 κούτλες^{20α}.

16. Σχετικά με τα χάνια βλ. Φ. Φλάμπουζ, Μπεζεστένια και χάνια στη Σμύρνη, ΜΧ, Θ' (1961) και ανάτυπο, 158 κ.εξ. Α. Wace – M. Thompson, Οι νομάδες των Βαλκανίων, μετ. Πάνος Καραγιώργος, εισαγ.-σχόλια Ν. Κατσάνης, (Θεσσαλονίκη 1989), 43-5. Γ. Μακρής – Στ. Παπαγεωργίου, Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή (Αθήνα 1990), 116-7.

17. Σ. Λιάκος, Σύντομη επισκόπηση της Ιστορίας των Αρμενταριών της Μικρευρώπης (Θεσσαλονίκη – Δεκέμβριος 1974), 19. Οι σκηνές αποτελούνταν από τραγομάλλινο ύφασμα που το τέντωναν σε σχήμα Λ πάνω σε οριζόντιο καπρούλι το οποίο τοποθετούνταν στις φούρκες δύο ορθοστατών που πασσαλόνονταν στο έδαφος.

18. Θ. Σαράντης, Το χωριό Περιβόλι όπ.π., 60. Αικατ. Πολύμερου-Καμηλάκη, Συμβολή όπ.π., 384 αναφέρει ότι περιλαμβάνονται στο ημερομίσθιο ούζο, κρασί, λάδι, ξύδι.

19. Το σαμαρσκούτι, ύφασμα από σκάρτα μαλλιά που έντυναν οι σαμαράδες την εσωτερική επιφάνεια του σαμαριού, αυτή που έρχεται σε επαφή με το δέρμα του ζώου. Θ. Σαράντης, Τα Γρεβενά όπ.π., 302.

20. Α. Wace – M. Thompson, όπ.π., 76-7 όπου και η περιγραφή του αρμέγματος. Δ. Σέττας, όπ.π., 46-7.

20α. Δημ. Πετρόπουλος, Συμβολή εις την έρευναν των λαϊκών μέτρων και

Έτσι εμφανίζει παραγωγή 457 καρδάρια γίδινο γάλα μαρτυρία που δίδει 7.540 οκάδες αντίστοιχα. Η ημερήσια επομένως παραγωγή κατά μέσον όρο φθάνει στις 175 οκάδες. Αν δεχθούμε ότι το κάθε γίδι παράγει 150-200 δράμια γάλα ημερήσια, μπορούμε να πούμε ότι το γάλα προέρχεται από ένα πλήθος 350 γιδιών²¹.

Τα αντίστοιχα στοιχεία για το πρόβιο γάλα μας δίνουν 6.022 οκάδες με ημερήσια παραγωγή 140 οκάδες και πλήθος προβάτων 350-400 πρόβατα. Αρμέγουν επομένως ημερησίως περί τα 700 ζωντανά και εισπράττουν 26 παράδες και 2/3 του παρά για το γίδινο και 40 παράδες για το πρόβιο γάλα. Όσον αφορά την παραγωγή μαλλιού γνωρίζουμε ότι κάθε πρόβατο βγάζει περίπου 300 δράμια μαλλί. Επομένως κάθε οκά μαλλιού, που πουλάνε, προέρχεται από το κούρεμα σχεδόν ενός προβάτου, ενώ το γιδόμαλλο από το κούρεμα σχεδόν δύο γιδιών²² και πουλιέται 10 γρόσια η οκά.

Για τη διατροφή των ζώων παίρνουν κριθάρι από τους τσιφλικάδες Τούρκους, μεταφέροντάς το οι ίδιοι με συνεχή φορτώματα σε σταμπόλια με τα μούλάρια. Έτσι αγοράζουν κριθάρι από τον Μπέη-εφέντη στο χωριό *Κόνιαρι*^{22α}. Αγοράζουν κριθάρι, καλαμπόκι, και από τον Ζεκιριάμπεη σε οκάδες, αλλά στους λογαριασμούς του το μετράει σε σταμπόλια, έχοντας ως βάση το κάθε σταμπόλι ίσο με 14 οκάδες (*έγγραφο 9*), αλλά σε στάρι το υπολογίζει με 22 οκάδες (*έγγραφο 15*). Τα στοιχεία της παραγωγής κτηνοτροφικών προϊόντων από τα κοπάδια δυστυχώς δεν είναι πολύ πλούσια. Μεταξύ των λίγων που διασώζονται έχουμε την παραγωγή τυριού, της περιόδου του έτους 1877 (*έγγραφο 17*), όπου παράλληλα καταγράφεται και η παραγωγή των διαφόρων τζομπαναραίων του Βασιλάκη²³. Αυτή κυμαίνεται μεταξύ 329 οκάδων και 455 οκάδων τυριού, έχοντας μια συνολική παραγωγή 1.140 οκάδες που αντιστοιχεί σε 358 κεφάλια τυρί των 3-3 1/2 οκ. περίπου το οποίο πουλιέται 27, 30 παράδες η οκά (*φωτογ. 3*). Ο τζομπάνης *Χρόνης Καζανάς* έχει τη μεγαλύτερη παραγωγή με 695 οκάδες τυριού, που αντιστοιχεί σε 215 κεφάλια. Στον ίδιο χρόνο, η ομάδα παράγει και 445 οκάδες βούτυρο, που πωλείται προς 8 γρόσια η οκά. Από την ίδια περίοδο είναι και ένα κατάστιχο (*έγγραφο 18*) που αναφέρεται στην εμπορία τραγιών από μέρους του Βασιλάκη. Έτσι, εμφανίζονται καταστάσεις ονομαστικές με τιμές αγοράς και πώλησης, ανάλογα με την ποιότητα κάθε τραγιού, ικανότητα, μέγεθος, ηλικία

σταθμών, ΕΛΑ 7 (1952), 80 αναφέρει ότι στη Μακεδονία αντιστοιχεί σε 11 οκάδες.

21. Δ. Σέττας, *όπ.π.*, 36, αναφέρει ότι τα κοπαδιάρικα πρόβατα παράγουν, 100-150 δράμια γάλα δηλαδή, περίπου 50 οκάδες το χρόνο.

22. Δ. Σέττας, *όπ.π.*, 39. Τα πρόβατα βγάζουν 300 δράμια μαλλί. Α. Wace - M. Thompson, *όπ.π.*, 79.

22α. Λάζ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία* (Αθήνα 1984), 405, Επαρχία Βόλου μετωνομάστηκε σε Χλόη.

23. Α. Wace - M. Thompson, *όπ.π.*, 76-7. Δ. Σέττας, *όπ.π.*, 63-5.

αλλά και σε ποιον ανήκει το καθένα και βέβαια σε ποιον πουλιέται. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα σφαγμένα είναι πάντοτε σχεδόν τραγιά. Γιατί ήταν πάγια τακτική των τσελιγγάδων η διατήρηση όσων περισσότερων θηλυκών²⁴ για τη συντήρηση και την αύξηση των κοπαδιών.

Από τις καταστάσεις αυτές έχουμε «τραγιά παλιά» 96 γρόσια, «δεύτερα» 86 γρόσια, «μυλιόρικα» 76 γρόσια, αλλά και «παλιά» με 102 γρόσια, και «μυλιόρικα» με 82 γρόσια. Από τον έλεγχο τους εμφανίζεται να πλήρωσε σε διάφορους συνολικά για 704 τραγιά 64.510 γρόσια. Τα πούλησε όλα μαζί στην εταιρεία «Χασίδης – Τριανταφύλλου» για 73.692 γρόσια, δηλαδή παρουσιάζει συνολικό κέρδος 9.452 γρόσια, το οποίο δίδει ποσοστό 14,65% επί της αξίας ή 13,40 γρόσια κατά τραγί.

Ο λογαριασμός γίνεται με βάση τις οκάδες των τραγιών. Αυτό μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι πωλούνται είτε ζωντανά ή το πιθανότερο, σφαγμένα κατά κομμάτι, αφού υπάρχει και μια διαφοροποίηση στις τιμές. Επειδή σ' άλλο έγγραφο εμφανίζονται έξοδα για αγορά «τούλι», το γνωστό μας τουλουπάνι, πιστεύω ότι εκτός από τη χρήση του για το τυρί, το χρησιμοποιούσαν και για τα σφαχτά αφού πρώτα τα αλάτιζαν. Μάλιστα σε κάποιο άλλο καταγράφεται σαφώς «σφακτό σε τούλι» (έγγραφο 20). Ακόμα δεν αναφέρεται τίποτα σχετικά με τα εντόσθια των σφακτών, τα έντερα, και το κεφάλι. Η μόνη σημείωση είναι για τις πιτυές τις οποίες πουλάνε²⁵ όπως επίσης και για τα δέρματα, που φαίνεται ότι ήταν το κέρδος τους.

Σ' άλλο δεφτέρι μαρτυρούνται ως κέρδος από 7 αρνιά 140 γρόσια (έγγραφο 20), δηλαδή 20 γρόσια από κάθε αρνί. Στο ίδιο εμφανίζεται και μια ανάλυση πληρωμής «ρόγα»²⁶ 70 πρόβατων κατά τη διάρκεια του χειμώνα με γενικά έξοδα 1.102 γρόσια, δηλαδή 15,75 γρόσια ανά πρόβατο. Αντίθετα, η καλοκαιρινή ρόγα φθάνει μόλις στα 3 γρόσια ανά πρόβατο, ενώ για τη φοράδα χρεώνει 30 καλοκαιρινή και 30 χειμερινή ρόγα (έγγραφο 13)²⁷.

Ανάμεσα στις αγοραπωλησίες εμφανίζεται και ένα φόρτωμα κρασί που το αγόρασε την άνοιξη αντί 152,30 γρόσια. Είναι χαρακτηριστικό, από προφορικές πληροφορίες που είχα στη Βοβούσα, ότι και σήμερα γίνεται το ίδιο επειδή δεν

24. Λάζ. Αρσενίου, Τα τσελιγγάτα όπ.π., 36, ο οποίος αναφέρει ότι η αποταμίευση σε προβατίνες αποτελούσε απαραίτητη οικονομική αρχή για κάθε μέλος τσελιγγάτου.

25. Παλαιά η συνήθεια αυτή βλ. σχ. J. Koder, Επαγγέλματα σχετικά με τον επισιτισμό στο επάρχικό βιβλίο, Α' Δ. Συμπόσιο, «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο», Πρακτικά (Αθήνα 1987), 368, και ανάτυπο.

26. Μ. Παπαϊωάννου, Το γλωσσάριο των Γρεβενών (Θεσσαλονίκη 1976), 111. Δ. Λουκόπουλος, Τα γεωργικά της Ρούμελης, Αθήνα 1938 (αναστ.εκδ. Αθήνα – Γιάννενα 1983), 95, αναφέρει ότι στην περιοχή η ρόγα του Βουκόλου ήταν ένας κάδος (30 εκ.) σιταροκαλάμποκο για το κάθε ζευγάρι.

27. Β. Νιτσιάκος, όπ.π., 278.

έχουν δικά τους αμπέλια. Μάλιστα αγοράζουν σταφύλια, τα πατούν, κάνουν κρασί και από τα στέμφυλα με καναζαριό θγάζουν και ένα θαυμάσιο ρακί.

Οι αγοραπωλησίες αγαθών και όλες οι συναλλαγές μεταξύ τους γίνονται σε γρόσια. Από την κίνηση των λογαριασμών μπορούμε να παρακολουθήσουμε και την εξέλιξη της Τουρκικής λίρας²⁸.

Έτσι το 1871 η λίρα αντιστοιχεί σε 106 γρόσια (*έγγραφο 19*) και το 1 αργυρό με 21 γρόσια. Το 1875 η λίρα αντιστοιχεί σε 130 γρόσια ενώ αναφέρονται και άλλες υποδιαιρέσεις της λίρας όπως, *αργυρό* ίσον με 26 γρόσια, *εξάρι* ίσο με 7.40 γρόσια και *κολονάτο* ίσο με 30 γρόσια. Όμως σε άλλη καταγραφή του 1876 το αργυρό το χρεώνει 29 γρόσια. Τέλος το 1878 η λίρα έχει φθάσει τα 137 γρόσια. Από την εξέταση των εγγράφων φαίνεται ότι ο Βασιλάκης πολλές φορές όταν του χρεωστούν λογαριάζει τη λίρα με κάτι παραπάνω 1-2 γρόσια δηλαδή τα τοκίζει με 1-1,5 % αλλά και σ' άλλη περίπτωση παίρνει 10 γρόσια για κάθε λίρα τόκο δηλαδή 7.40% (*έγγραφο 18*).

Προχωρώντας θα αναφερθώ στα «στρένια», δηλαδή το ρουχισμό, που έχουν ράψει κατά το 1871 τόσο για τον εαυτό τους όσο και για το σπιτικό τους. Έτσι φτιάνουν «τζιπούνια» (φουστάνελλες) προς 12 γρόσια το ένα, «κατασάρκια» (μάλλινη φανέλλα)²⁹ με 1,20 γρόσια, «σαΐσματα» (στρωσίδια από τραγομάλλο)³⁰ από μιλιόρικα ζώα, 3,2 γρόσια ενώ τα απλά σαΐσματα 1,5 γρόσι. Η διαφορά υπάρχει και στις κάπες. Οι *βιλιώρικες* έχουν 3,5 γρόσια, των «τζομπινιραίων» 6 γρόσια και «οι δικές μας» 8 γρόσια. Ακόμη και για τα «γιλέκα» δίδουν 3,15 γρόσια. Για «ντουλαμίδια», ένδυμα γυναικείο πάνω από το φουστάνι³¹, πληρώνουν, ανάλογα φαίνεται με το μέγεθος και την ποιότητα 8, 20, 5, και 3 γρόσια, και για το «τζιπίνι»³² των κοριτσιών από 12 μέχρι 2 γρόσια ανάλογα επίσης με το μέγεθος και την ποιότητα. Ενώ για τα φουστάνια των γυναικών και κοριτσιών από 3 μέχρι 5 γρόσια, και για το «δίμητο»³³ από «βιλάρνι»^{34α} 4,50 μέχρι 5 γρόσια. Τέλος για τα «χυλέβια» (παιδικά παπούτσια σαν περικνημίδες) 1 γρόσι το ζευγάρι. Επίσης αγοράζουν φλοκάτες λευκές από 2 μέχρι 17,20 γρόσια ανάλογα

28. Καθιερώθηκε ως νομισματική μονάδα της Τουρκίας το 1844 επί σουλτάνου Αβδούλ Μετζίδ και ορίστηκε η αντιστοιχία σε 100 γρόσια, έχουμε δηλαδή μια ελάττωση 30% σε 31 χρόνια, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι τα επόμενα χρόνια ακολουθεί γρηγορότερους ρυθμούς.

29. Μ. Καλινδέρης, *όπ.π.*, 192.

30. Μ. Καλινδέρης, *όπ.π.*, 190.

31. Μ. Καλινδέρης, *όπ.π.*, 198. A. Wace – M. Thompson, *όπ.π.*, 315.

32. Μ. Καλινδέρης, *όπ.π.*, 198.

33. Μ. Καλινδέρης, *όπ.π.*, 187.

34α. Εμμ. Κριαράς, Λεξικό της μεσαιωνικής δημόδους γραμματείας, Δ' (Θεσσαλονίκη 1957), 102, ύφασμα του αργαλειού.

φυσικά με το μέγεθος και την μαλακότητά τους³⁴, και «βελέντζες» από 1,20 γρόσια³⁵.

Πρέπει να σημειώσουμε και αυτό είναι σημαντικό, ότι δεν παραμελούν και τη μάθηση των παιδιών τους, και όχι μόνο, αφού αγοράζουν αναγνωσμάταριο αντί 2,20 γρόσια, φυσικά Ελληνικό. Μέσα στην ταλαιπωρία τους και το ασταμάτητο πήγαινε - έλα τους όμως δεν ξεχνούν και τον προστάτη άγιό τους στο χωριό. Έτσι, αγοράζουν 4 καντήλια για τον Άγιο Γιώργη αντί 124 γρόσια και πάντοτε προσφέρουν στην Εκκλησιά λάδι, όπως φαίνεται από τις χρεώσεις, αφού δίνουν 7 ολόκληρες οκάδες. Ακόμα, πίνουν και λίγο ρακί, ενώ χρησιμοποιούν και το πετρέλαιο για φωτισμό στις σκηνές και τρίψιμο, όταν το βρουν³⁶.

Στη διαδρομή φροντίζουν τους φίλους και συγγενείς τους υλοτόμους, που δουλεύουν το νεροπρίνο, αφού τους εφοδιάζουν με ζωντανό σφαγμένο (*έγγραφο 20*), χρεώνοντάς το στους δικούς τους λογαριασμούς φθηνότερα κατά 10 γρόσια μάλιστα. (*φωτογρ. 4*)

Το νεροπρίνο ή *πριονόμωλος* ήταν πριόνι στο οποίο η κίνηση δινόταν με νερό και με το οποίο έσχιζαν τους κορμούς σε μικρές σανίδες. Το όλο συγκρότημα του πριονιού κατασκευαζότανε εξ' ολοκλήρου από κορμούς δένδρων και με διάφορα συστήματα εκμεταλλευόνταν την ενέργεια από την πτώση του νερού, που την μετέτρεπαν σε κίνηση κατακόρυφη του πριονιού και σε ταυτόχρονη μετακίνηση του κορμού. (*φωτογρ. 5-7*) Συνήθως τα κατασκεύαζαν κατά περιόδους στα μέρη όπου υπήρχε σημαντική υλοτομία. Μάλιστα, υπήρχαν χωριά ή περιοχές, όπου σύμφωνα με πληροφορίες στα τέλη του 19ου αι. λειτουργούσαν πολλές δεκάδες νεροπρίνα.

Επειδή το θέμα του νεροπρίνου δεν έχει ερευνηθεί και μελετηθεί από όσο ξέρω³⁷, το φετεινό καλοκαίρι ανέβηκα για έρευνα στα χωριά της Πίνδου. Όμως, παρά τις προσπάθειές μου δεν κατάφερα να εντοπίσω κάποιο σωζόμενο ακέραιο από αυτά. Είναι φυσικό, άλλωστε, αφού αυτά όπως έμαθα από παλαιούς τεχνίτες του πριονιού - τον Στέργιο Παπαθεοδώρου από το Περιβόλι και τον Γεωργίου Χρήστο από την Βοβούσα, τους οποίους και από τη θέση αυτή ευχαριστώ -, ήταν προσωρινές ξύλινες κατασκευές που τις κατασκεύαζαν όπου υπήρχαν νερά.

34. Μ. Καλινδέρης, ό.π., 188-90, βλ. και φωτογραφικό υλικό από το αρχείο μου.

35. Μ. Καλινδέρης, ό.π., 189 περιγραφή της μορφής και της χρήσης της.

36. Α. Wace - Μ. Thompson, ό.π., 43, το πετρέλαιο προερχόταν από τον σιδηρόδρομο και το μετέφεραν αγωγιάτες σε διάφορα χωριά όπως τη Σαμαρίνα, το Περιβόλι κ.ά. Θ. Σαραντής, Τα Γρεβενά ό.π., 292 κυρίως ασχολούνταν οι Μπραζιώτες.

37. Στις αρχές του Σεπτεμβρίου ο φίλος κος Δημ. Χούπης σε μία επικοινωνία μας με πληροφόρησε ότι ετοιμάζει σχετική μελέτη για τα νεροπρίνα της Αρκαδίας. Με αφορμή τη συζήτησή μας επεξέτεινε την έρευνά του στην περιοχή της Πίνδου αλλά και των γειτονικών κρατών, όπως πληροφορήθηκα τελευταία.

Στην έρευνά μου συγκέντρωσα αρκετές πληροφορίες για τον τρόπο κατασκευής τους και πιστεύω ότι θα μπορέσω να τον παρουσιάσω σε επόμενη σχετική μελέτη μου^{37α}. Στο Μέτσοβο διασώζεται ένα νεροπρίονο μονίμου κατασκευής, δεύτερης γενιάς, όπως το ονομάζω, γιατί ενώ η κίνησή γίνεται με νερό, η κορδέλλα είναι μηχανική, της γνωστής σημερινής μορφής στην οποία η κίνηση μεταδίδεται με ιμάντα. (φωτογρ. 8) Το πριόνι που και σήμερα ακόμη λειτουργεί ανήκει στα αδέρφια Γεώργιος και Δημήτριος Χρήστου Ζαρκάδι. (φωτογρ. 9)

Δυστυχώς, δεν κατάφερα ακόμη να εξακριβώσω την ακριβή σχέση της ομάδας των τζομπαναραιών με τους πριονιστές. Σίγουρα υπάρχει σχέση, αφού σε δεφτέρι (έγγραφο 19) αναφέρεται: «... φανερώνω τα όσα ζευγάρια σανίδες παίρνομε από τον Γιάννη Αρβανίτη» και αρχίζει: «ζευγάρια όσα μας κάνει να πάρουμε». Δεν αναγράφει όμως την αιτία της λήψης των ζευγαριών αυτών, ούτε και στο δεύτερο αντίστοιχο απογραφικό έγγραφο (αριθμ. 16). Το πιθανότερο πιστεύω ότι είναι για εξόφληση του μεριδίου τους απ' το πριόνι, στο οποίο συμμετείχε ο Βασιλάκης ως χρηματοδότης, αφού αναφέρονται στο έγγραφο και τόκοι, ενώ εμφανίζεται να έχει αναλάβει και τη διαχείριση επίσης των οικονομικών του πριονιού.

Στα σημαντικότερα αυτά, μοναδικά κατά τη γνώμη μου έγγραφα, καταγράφονται οι εμπορικές ονομασίες ανάλογα με τη χρήση τους, των πριονισμένων κορμών, στους πριονόμυλους³⁸. Γνωρίζουμε από άλλες πηγές ότι «νιρουπρίονα» είχαμε στη Σαμαρίνα και στο Καταφύγι, που θεωρούνται ότι υπήρχαν και οι καλύτεροι τεχνίτες³⁹. Ακόμη, ότι καλή ξυλεία «τσιμπίδια» (μικρές και στενές δοκοί) από πεύκο (τσιάμι) πολύ ίσια και καλοπελεκημένα έφερναν από την περιφέρεια των βουνών των Γρεβενών οι Περιβολιώτες, Αβδελιώτες, Μπραζιώτες κ.ά. Τα μετέφεραν με καραβάνια στις γειτονικές περιφέρειες⁴⁰, ή τα παρέδιναν άμεσα κατόπιν παραγγελίας.

Στις 17 Οκτωβρίου του 1871 ο Βασιλάκης Αναγνώστης «φανερώνει το λογαριασμό από το πριόνι πιτρομύνα με γιάννη τζίμα και γίτζι και τόλη τζίμα όσα μας κοστάρισαν». (έγγραφο 19).

Έτσι η συντροφιά, που την απαρτίζουν τέσσερεις, μοιράζεται τα έξοδα για την εγκατάσταση του πριονιού, που ανέρχονται σε 2.537 γρόσια και καταθέτει έκαστος κατά περιόδους το μεριδίό του. Τον Οκτώβριο του 1872 στις 7 (έγγραφο

37α. Στέλ. Μουζάκης, Τα νεροπρίονα στην Πίνδο. Μια ελάχιστη γνωστή εφαρμογή υδροκίνησης. Έρευνα-Διαπιστώσεις-Προτάσεις, (Τεχνολογία 7 (1994), 54-6), όπου πληροφορίες για τα νεροπρίονα. Ακόμη Στέλ. Μουζάκης, Συμπληρωματικές δραστηριότητες των κτηνοτρόφων της Πίνδου στο Β' μισό του 19ου αιώνα. ΘΗ 25 (Λάρισα 1994), 225-38.

38. Α. Wace – Μ. Thompson, όπ.π., 49.

39. Μ. Καλινδέρης, Ο βίος όπ.π., 172.

40. Μ. Καλινδέρης, όπ.π., 172.

19) λογαριάζονται και λαμβάνει έκαστος 1.119 γρόσια, αφού αφαιρέσουν τα έξοδα που έκαμαν για την λειτουργία του πριονιού, δηλαδή έχουν καθαρό κέρδος 1.119 γρόσια από το οποίο προκύπτει ποσοστό 44%. Ταυτόχρονα όμως τοκίζει την αξία της παραγωγής αφού δίνει στους άλλους το μερίδιό τους με τόκο 11,50% (έγγραφο 16).

Όμως ο Βασιλάκης, πανέξυπνος, μεγάλο μέρος από το ποσόν των μεριδίων των συνεταίρων του τα συμψηφίζει με γενήματα, σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι που τους δίνει για το σπιτικό τους αλλά και για τη διατροφή τους στο πριόνι, από αγορές που έχει κάμει.

Η επιχειρηματικότητα και δραστηριότητά του συνεχίζεται αγοράζοντας από το χωριό Μύλοι του Μετσόβου *φλοκάτες, βελέντζες*, για πούλημα και *σαΐσματα, κάπες, δίμητο από θιλάρια* (δηλαδή στόφα, γιδόμαλλο αργαλιού σε πλάτος 0,50 - 0,60 μ.)⁴¹ για το σπιτικό του και τους γιδαραίους του, τοκίζοντας όμως και τα χρήματά του.

Την ίδια τακτική ακολουθεί εξωφλώντας μεγάλο ποσοστό από τον λογαριασμό του Γιάννη που προέρχεται από την κατασκευή των σαμαριών με γενήματα. Ο λογαριασμός των σαμαριών στοιχείο που εμφανίζεται για πρώτη φορά θγαίνει αναλυτικά για κάθε κομμάτι του σαμαριού. Έτσι κοστολογεί χωριστά, το στρώμα 2 γρόσια, το «μπροστάρι» 4 γρ. τα *γεμίσματα* 1,60, τις *παίδες* 0,5 γρ., τα *τινάγματα* 2 γρ., τα *πιστάρια* 4 γρ., τα *κοτζάκια* 0,30, ενώ τα 4 *πιρόνια* 1 γρ.⁴² Ακόμα και με τον αγωγάτη, τον «*κεραστή*», ο οποίος λαμβάνει 4298 γρ. για τη μεταφορά των σανίδων, την πληρωμή του τη συμψηφίζει με διάφορα γενήματα και έξοδα. Στο δεφτέρι (έγγραφο 19) εμφανίζεται αναλυτικά η φόρτωση, κάθε αγωγάτη σε ζευγάρια σανίδων κατά στράτα, στοιχείο πολύ σημαντικό⁴³. Επίσης δίδονται οι τιμές κατά τύπο σανίδας σε ζευγάρι. Έτσι τα *ντουσιμά* (ξύλο πατώματος), 0,30 γρ., το *νταβάν πλατύ* 1 γρ., *νταβάν στενό* 0,20 γρ. το *δωδεκάρικο* 1,5 γρ., το *δεκάρικο* 1,10 γρ. (έγγραφο 16). Αλλά τα *κανάτια* και *τά κινάρια* δυστυχώς δεν τιμολογούνται.

Σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν μια σειρά εντύπων αποδείξεων και δηλώσεων, δημοτικών και κρατικών για τις πληροφορίες που μας παρέχουν για τις κρατικές λειτουργίες, αλλά και για τις υποχρεώσεις των φορολογούμενων των νέων επαρχιών προς το Ελληνικό Κράτος, και βέβαια προς τους Τούρκους μπέδες, λόγου χάριν της Λάρισας (1870).

Από δημοτική απόδειξη του 1884, βεβαιώνεται ότι ο Βασίλης Βασιλάκης έχει

41. Μ. Καλινδέρης, ό.π., 189-90.

42. Ελ. - Φαίη Σταμάτη, Το σαμάρι (Αθήνα 1984), 18-38.

43. Σύμφωνα με πληροφορίες που είχα από υλοτόμους της Βοβούσας για να έχουνε καλή και σωστή φόρτωση, σε κάθε κορμό που έκοβαν σε σανίδες άφηναν άκοπο στο τέλος μικρό τμήμα περίπου 0.01 εκ. και έβαζαν ανάμεσα στα ελεύθερα κομμάτια μικρά ξυλαράκια. Με τον τρόπο αυτό τα φόρτωναν και τα μετέφεραν χωρίς κανένα πρόβλημα.

σπίτι στο Βελεστίνο^{44α}, αφού φέρεται να πληρώνει φόρο οικοδομών, στοιχείο που επαληθεύεται και από προφορικές μαρτυρίες. Ακόμη, καταβάλλει και τον αντίστοιχο φόρο για τα αροτριώντα ζώα (γελάδια) τόσο στην επαρχία Βόλου, όσο και στην επαρχία Λαρίσης, χρεώνοντάς τα στους πραγματικούς τους ιδιοκτήτες το 1884 και το 1885. Ο φόρος αυτός στην ουσία δεν απέδιδε, όπως δείχνουν τα αντίστοιχα οικονομικά στοιχεία, παρά το ήμισυ, απ' ότι προέβλεπαν στον ετήσιο κρατικό προϋπολογισμό, λόγω της απρόθυμης συνεργασίας των υποχρέων. Έτσι, ο πρωθυπουργός Τρικούπης το 1884 τον αύξησε κατά 10% χωρίς ουσιαστικό όμως και πάλι αποτέλεσμα⁴⁴.

Ακόμη θεβαιώνεται η λειτουργία αγοράς - παζαρι⁴⁵ στο Βελεστίνο τον Ιούνιο του 1884, όπου ο Παναγιώτης Βασιλάκης πληρώνει φόρο για την πώληση ενός φορτηγού αλόγου, που ανέρχεται σε δρχ. 5⁴⁶.

Τέλος σημειώνεται η ύπαρξη τηλεγραφείου στο Βελεστίνο, αφού διασώζεται τηλεγράφημα που εστάλη από το πρακτορείο του (έγγ. Α) το 1884.

Από τις δηλώσεις βοσκής, που συντάσσοντο βάσει του νόμου ΨΜΕ' της 16 Οκτωβρίου 1878 άρθρο 16, του έτους 1882 παρέχονται οι εξής πληροφορίες:

Ο Βασίλης Α. Βοβουσιώτης εμφανίζεται ως μόνιμος ενοικιαστής βοσκησίμων εκτάσεων που ανήκουν στην *Μαρία* (;) *Τζιρόχη* στη θέση *Γερμί* της περιφέρειας Βελεστίνου^{46α}.

Η διάρκεια της μίσθωσης είναι για τη χειμερινή περίοδο και για το διάστημα από 26 Οκτωβρίου 1882 μέχρι 23 Απριλίου 1883⁴⁷, δηλαδή από του Αγ. Δημητρίου μέχρι του Αγ. Γεωργίου και το ενοίκιο ορίζεται σε 300 δρχ. Σημαντική

44α. Γεώργ. Ντελόπουλος, Φεραί - Βελεστίνο - Βελεστινλής, «Υπέρεια» 1 Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας» Αθήνα 1990, (Βελεστίνο 1986), 339-41.

44. Ανδ. Μ. Ανδρεάδης, Έργα. Μελέται επί της συγχρόνου Ελληνικής δημόσιας οικονομίας, 2 (Αθήναι 1939), 382-3.

45. Σχετικά με τη σημασία του παζαριού στην οικονομική αλλά και πολεοδομική ανάπτυξη της πόλης βλ. Δ. Καρύδης, Πολεοδομικά των Αθηνών της Τουρκοκρατίας (Αθήνα 1980), 249-90.

46. Θ. Σαράντης, Τα Γρεβενά όπ.π., 290 το λεγόμενο θερκί και αφορούσε τα μεγάλα ζώα.

46α. Λάζ. Αρσενίου, Η Θεσσαλία όπ.π., 404, Επαρχία Βόλου σήμερα λέγεται Ξερολίθι.

47. Θ. Σαράντης, Το χωριό Περιθόλι όπ.π., 59. Ο κινητός πληθυσμός ανέβαινε στο χωριό την Άνοιξη μετά του Αγ. Γεωργίου (23 Απριλίου με Ιουλιανό ημερολόγιο) και 26 Οκτωβρίου Αγ. Δημητρίου (Ιουλιανό ημερολόγιο) κατέβαινε στα χειμαδιά. Οι γιορτές αυτές μάλιστα, αναφέρονται ως όριο χρόνου ενοικίασης σε συμφωνητικό βοσκής που βρίσκεται στο αρχείο μας. Γ. Παπαθανασίου, Η Ιστορία των Βλάχων (Θεσσαλονίκη 1991), 28-9. Στο βιβλίο αυτό ακόμη καταγράφονται οι πικρίες των βλάχων για την αδιαφορία που συναντούν από μέρους του Ελληνικού κράτους.

είναι η πληροφορία που εξάγεται για τον αριθμό των ζώων που θα παραχέιμαζαν στη θέση αυτή. Αναφέρονται 750 πρόβατα, 750 γίδια, 25 άλογα και 25 μουλάρια, δηλαδή 1.550 ζωντανά. Αν δεχθούμε ότι κάθε πρόβατο για τη χειμερινή βοσκή χρειάζεται κατά μέσο όρο 2,5 στρέμματα, μπορούμε να πούμε ότι έχουμε μια έκταση 3.700 - 4.000 στρέμματα που νοικιάζεται με 7 λεπτά ανά στρέμμα⁴⁸. Ταυτόχρονα ο Βασίλης Α. Βοβουσιώτης μαζί με το Νίκο Νταντή υπενοικιάζουν έκταση που είχαν, στο Στέργιο Ντίνα και το Γιαννίτσα Πισσότη στη θέση Μπερμπερός (;), αντί 5.225 δρχ. για την ίδια περίοδο. Οι υπενοικιαστές αριθμούν 4.000 πρόβατα, 1.000 γίδια, 40 άλογα και 40 μουλάρια, δηλαδή 5.080 ζωντανά. Επομένως αναφέρονται σε έκταση 12.500 στρεμμάτων με αξία 4 λεπτών ανά στρέμμα, πιθανόν, γιατί δεν ήταν πολύ πλούσια σε χορτάρι.

Σ' ένα αντίστοιχο μισθωτήριο του 1885, εμφανίζεται ο Βασίλης Βασιλάκης - Βουβουσιώτης να νοικιάζει ακόμη στη θέση Γερμά 7 βοσκήσιμες εκτάσεις, όπου δηλώνει ότι θα βόσκουν μόνον 300 πρόβατα, 500 γίδια, 8 βόδια, 30 άλογα, 30 μουλάρια και 3 γαϊδούρια. Φαίνεται ότι τη θέση Γερμά την είχε νοικιάσει για πολλά χρόνια (έγγραφο 12). Ακόμη, υπάρχουν και έντυποι (τελωνιακοί τίτλοι) ενοικιάσεως για περιοχή⁴⁹ της Τουρκοκρατούμενης Λάρισας του 1870 στα Τουρκικά για 1.820 ζώα στο όνομα του Βασιλάκη και αντίστοιχος των Γρεβενών του Νικόλα Χατζηπαβλή Εξάρχου για 32:28 γρόσια και για 8.175 ζώα. Ακόμη Τούρκικοι τίτλοι αγοράς (;) για περιοχές του χωριού Σπήλαιο, όπου αναφέρεται και το κοντινό του μοναστήρι⁵⁰.

Παρ' όλα αυτά δεν διστάζουν να υπενοικιάσουν από άλλους εκτάσεις όταν αυτές είναι απαραίτητες. Έτσι, πληρώνει ο Ιωάννης Βασιλάκης, 2 λίρες Οθωμανικές τον Ιούλιο του 1886 για να νοικιάσουν βοσκοτόπια στη περιφέρεια Καλύβια Στούγγου (έγγρ. 3).

Ένα ενδιαφέρον ακόμη έγγραφο (φωτογρ. 10) είναι το Πρωτόκολλο απαριθμώσεως ζώων δια το 1885 (έγγραφο 6) όπου αναγράφονται:

«Έπαρχία Καρδίτσης Δήμος Νευροπόλεως χωρίον Κερασιώ. Σήμερα τῆ 8 Ἰουλίου 1885 ὁ ὑποφαινόμενος ἀπαιριθμητῆς καί ὄπλοφόρος μετέβην εἰς τὴν θέσσην Φενιγερίλα (;) (νερίφ Στούγκα) τοῦ ἀνωτέρω χωρίου καί δήμου ὅπου εἰρῖσκονται τὰ ζῶα τοῦ κτηνοτρόφου Παναγιώτη Β. Βοβούσια Σκηνίτη, ἐνήργησα τὴν ἀπαιριθμῖσην ἐξ ἧς προέκυψε τό ἀκόλουθο ἀποτέλεσμα.

.....

48. Χ. Ευελπίδης, Η γεωργία της Ελλάδος (Αθήναι 1931), 89. Σ. Λιάκος, Σύντομη επισκόπηση ὄπ.π., 12-3. Για τις θερινές βοσκές υπολογίζονται σε πέντε ως δέκα, μέσος ὄρος 7,5 στρέμματα.

49. Δ. Νικολαΐδης, Οθωμανικοί Κώδικες (Κωνσταντινούπολι 1869), 1158-60.

50. Το μοναστήρι στο Σπήλαιο είναι γνωστό, γιατί οι σπηλιές γύρω του υπήρξαν πάντοτε ο τόπος όπου εύρισκαν καταφύγιο οι φυγόδοικοι και οι καταδιωκόμενοι. Α. Wace - M. Thompson, Οι νομάδες ὄπ.π., 156.

<i>Ποσόν ζώων</i>		<i>Παρέλειψε νά δηλώση</i>
<i>Πρόβατα</i>	<i>1.005</i>	<i>1.005</i>
<i>αἴγας</i>	<i>1.278</i>	<i>1.278</i>
<i>ἄθροισις</i>	<i>2.283</i>	<i>2.283</i>

Πρός βεβαίωσιν δέ τῶν ἀνωτέρω συνετάχθησαν δύο ὅμοια τῷ παρόντι πρωτοκόλλῳ καί ἀφοῦ ὑπεγράφησαν κατά τόν νόμον τό ἐν ἔμεινεν εἰς χεῖρας μου καί ἕτερον (ἐδόθη εἰς τόν Δήμαρχον).

Ἀπόντως τοῦ κτηνοτρόφου, Δημ. Συμβούλου καί ἱερέως ὑπογράφεται παρ' ἐμοῦ καί τῶν ὀπλοφόρων.

<i>Ἦ Ὁ Ἀπαριθμητής (Τ.Υ.)</i>	<i>Ἦ Ὁ Κτηνοτρόφος</i>	<i>Οἱ Ὁπλοφόροι (Τ.Υ.)</i>
<i>Ν. Νικολόπουλος</i>	<i>(ἄπών)</i>	<i>Χρ. Βασιλείου</i>
		<i>Φ. Τζουντζουρής</i>

Χαρακτηριστικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η τελευταία παράγραφος όπου φαίνεται η κατά τον νόμον πληρεξουσιότητα, Δημοτική αρχή και κατόπιν ο ιερέας. Γι' αυτήν την δυνατότητα ανάμιξης των ιερέων στα κοινά έχω ξαναμιλήσει αναφερόμενος σε έγγραφο της ίδιας εποχής στην Αττική, σε παλαιότερη ανακοίνωσή μου στο 4ο Συμπόσιο Ιστορίας Λαογραφίας Αττικής, που έγινε στα Ν. Λιόσια το 1991⁵¹:

Από την σωζόμενη αλληλογραφία φαίνεται ότι, όταν απουσίαζε ο Βασιλάκης από το σπίτι του, τους λογαριασμούς του και μαζί το νοικοκυριό τους τα κράταγε η γυναίκα του η «κυρία Βασιλάκη». Ήταν αυτή στην οποία απευθύνονταν, με μεγάλο μάλιστα σεβασμό, οι συνεργάτες του για να παραπονεθούν, να δικαιολογηθούν για σφάλματα που έκαναν οι κτηνοτρόφοι του άντρα της, αλλά και να ζητήσουν χρήματα μετά από έγκριση πάντοτε του Παναγ. Βασιλάκη, ή του Αναγ. Βασιλάκη.

Συχνά δημιουργούνται οικογενειακές έριδες που προέρχονται από τη δυσκολία του Αναγνώστη αλλά και του Παναγιώτη Βασιλάκη (;) να ακολουθήσει τις γρήγορες αλλαγές που γίνονται στη Θεσσαλία και την άρνησή του να πληρώσει απαιτηταίους ληξιπρόθεσμους λογαριασμούς κυρίως φόρους (*επιστολή 5*) «... στείλατε τό ποσόν τάχιστα / ἄν θέλετε νά μή ἐντροπιασθῶμεν, ὅπως / πάντοτε συνηθίζεται, τάς 500 δρχ. διότι / κινδυνεύει νά προσωποκρατηθεῖ ὁ Γεώργης...». Είναι χαρακτηριστικό ότι τις επιστολές στους συνεργάτες του, τα παιδιά του και τους συγγενείς του τις στέλνει, με τον παλιό τρόπο μέσω διαφόρων εμπόρων, οι οποίοι πολλές φορές, τις ξαναδίνουν σ' άλλους εμπόρους. Με τον τρόπο όμως

51. Στέλ. Μουζάκης, Οι κρητικοί πρόσφυγες του 1868, ο εφημέριος και δημοδιδάσκαλος Γεώργιος Παπαμιχαήλ και ο ληξιάρχος Σιδέρης Γκιόκας στο χωριό Νέα Λιόσια, (σε έκδοση στη ΚΕ).

αυτό καθυστερούν να φθάσουν στον προορισμό τους πολύ περισσότερο παρά αν τις κατέθετε συστημένες στο ταχυδρομείο (*επιστολή 6*). Τέλος, φθάνει σε δικαστική διένεξη με αρκετούς ξένους για παρακράτηση χρημάτων από ζώα, οι οποίοι προσφεύγουν στην ελληνική δικαιοσύνη. Μεταξύ τους και ο Χαλήλ εφέντης που κέρδισε μάλιστα τη δίκη για τα παρακρατηθέντα χρήματα.

Τα επιδικαζόμενα ποσά έχουν τόκο 2% μηνιαίως, ενώ τα πρόβατα που έχει παρακρατήσει ο Βασιλάκης αποδίδουν μόλις 6% ετησίως, δηλαδή 0,5% το μήνα (*επιστολή 6*), γεγονός για το οποίο τον μέμφεται ο Βασίλης.

Ο Βασιλάκης πάντοτε βοηθούσε τους συνεργάτες του, ακόμη και στις γεωργικές τους εργασίες. Έτσι, στη συγκέντρωση τριφυλιού που γινότανε σε μικρά δέματα του Θανάση βοηθάει ο Αναγνώστης Βασιλάκης, ενώ στου Γιάννη βοηθάει ο Παναγιώτης Βασιλάκης, ακολουθώντας το παράδειγμα του παππού του Αναγνώστη. Φυσικά, ήταν και σκληρός διαπραγματευτής στις τιμές των προβάτων «... θέλομε 50 ήτη πενήντα (καλά) πρόβατα κείηνοι ψήμα τί τημή έχοντα πρόβατα τό άκατέβατο ... ότη έδό πολήθηκα (ν) τά πρόβατα ός τά έξήτα ήτη: 60 γρόσια...» αναφέρει σε γράμμα του ο Γιάννης Νικοχάτζης από μηλιά που του στέλνει τον Απρίλιο του 1877 από τα Τρίκαλα (*έγγρ. 2*).

Ακόμα, εμφανίζεται δύσκολος στις πληρωμές του «... δός του Γρόσια τε / τρακόσια καθώς μου είπες, τίς προάλες μου έφερε μιγάλη έντρο/πή έγώ μί τού θάρου σου έγάλα/σα τόν άνθρωπο επήγα και στό / παναγήότη δέ μου έδοσε νά μή / αφήση άδιον...».

Τελικά, όπως φαίνεται από την ιδιόγραφη απόδειξη που υπάρχει στην πίσω όψη του γράμματος του *Τόλη Νάσου* από την Αβδέλλα που του έστειλε τον Μάιο του 1867, επλήρωσε στον κομιστή *Νικόλαο Δαμασιώτη* μόνον 360 γρόσια (*έγγρ. 4*). Αλλά και ο Παναγιώτης Βασιλάκης ακολουθεί την γραμμή του πατέρα του Βασίλη σε σημείο ώστε να αναγκάζει τον *Γιωργάκη Καραστεργίου* να γράψει στο πατέρα του για να τον βοηθήσει να του στείλει το λογαριασμό (*επιστολή 10*) το Μάρτιο του 1877 από τα Γρεβενά. Μάλιστα ζητάει από τον πατέρα Βασιλάκη να του πουν αν η φοράδα που του πούλησαν είναι στρωμένη ή όχι, γιατί υπάρχει διαφορά στην τιμή.

Τελειώνοντας πρέπει να επισημάνουμε ότι, η ύπαρξη στην κατοχή του μεγάλων εκτάσεων στη περιοχή του Βελεστίνου και του Βόλου όπως φανερώνουν τούρκικα έγγραφα κατοχής, πιστεύω ότι εκτός από την απόκτηση γης στην Ελλάδα, αφού είναι Έλληνας, οφείλεται κατά μεγάλο ποσοστό και στο εμπορικό του δαιμόνιο, δηλαδή ο Βασιλάκης εκμεταλλεύεται το νέο οικονομικό καθεστώς αυτών των επαρχιών, και αγοράζει εκτάσεις για χειμαδιά αλλά και μόνιμη κατοικία.

Άλλωστε Έλληνες και ξένοι πιστεύουν ότι είναι περιοχές πλούσιες⁵², γεγονός όμως που γρήγορα διαψεύδεται αφού αποδεικνύεται ότι την ανάπτυξή τους την

52. Ανδ. Ανδρεάδης, Έργα όπ.π., 371.

χρωστούσαν στους Τούρκους αγρότες που έφυγαν⁵³. Γιατί το 1882 με την προσάρτηση των νέων χωρών δημιουργήθηκε μεταξύ Τουρκοκρατούμενης Θεσσαλίας και Ελλάδας στη μεθοριακή γραμμή τελωνειακή ζώνη. Εν τούτοις λόγω της έλλειψης συγκοινωνίας, ούτε εισαγωγές ούτε εξαγωγές γίνονταν από και για τη Θεσσαλία. Παρατηρείτο όμως μεγάλη κτηνοτροφική κίνηση κοπαδιών, με τους ημινομάδες⁵⁴ πληθυσμούς οι οποίοι ανάλογα με την εποχή ανερχόντουσαν ή κατερχόντουσαν από τα Τουρκοκρατούμενα βουνά, όπου τα Βλαχοχώρια *Βοβούσα, Αβδέλλα, Γρεβενά, Περιθόλι* κ.ά. Ο *Χαρ. Τρικούπης* ως πρωθυπουργός κατάργησε τους τελωνειακούς δασμούς που πλήρωναν. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να κατέρχονται ακόμα περισσότερα και μεγαλύτερα κοπάδια. Αν μάλιστα έκαμαν το ίδιο και οι Τούρκοι⁵⁵ το μέτρο θα ήταν ευεργετικότερο για τις βοσκές των νέων επαρχιών⁵⁶ και φυσικά για την κτηνοτροφία.

Με αυτές τις σημαντικές μαρτυρίες που για πρώτη φορά παρουσιάζονται και που θα αναλυθούν σε άλλη μελέτη, τελειώνω την εισήγησή μου αφού τονίσω ότι η ολοκλήρωση της έρευνας και επεξεργασίας της πιστεύω ότι θα μας δώσει ακόμη περισσότερα στοιχεία.

Πριν κλείσω θέλω να ευχαριστήσω όλους αυτούς που με βοήθησαν στην έρευνά μου στην Βοβούσα και ιδιαίτερα τον σεβαστό και ακάματο *Χρόνη Δρούγια* για τις πολύτιμες πληροφορίες του σχετικά με την οικογένεια Βασιλάκη. Ακόμη τον καθηγητή κ. *Αντ. Μπουσμπούκη* για την πολύτιμη βιβλιογραφία που μου έστειλε.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΛΑ = Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου (Αθήνα)

ΗΕ = Ηπειρωτική Εστία (Ιωάννινα)

ΘΗ = Θεσσαλικό Ημερολόγιο (Λάρισα)

ΚΕ = Κρητική Εστία (Χανιά)

ΜΧ = Μικρασιατικά Χρονικά (Αθήνα)

53. Ανδ. Ανδρεάδης, όπ.π., 384.

54. Σ. Λιάκος, όπ.π., 19.

55. Δ. Νικολαΐδης, Οθωμανικοί όπ.π., 1150 και εξ.

56. Ανδ. Ανδρεάδης, Έργα όπ.π., 373.

STELIOS MOUZAKIS

Prices of goods and cultural elements about movable Velestino's stock farming populations. Evidences from documents and notebooks (defters) of the last part of the 19th century. Vasilakis Vovousiotis' archives, Velestino's inhabitant.

It's about a first analysis of elements which are registered in a series of notebooks (defters) most of them in the years 1875-1885 mainly reporting to the transactions between the chief shepherded Anagnostis Vasilakis and his sons from Vovousa with his shepherds.

From their detailed study appears an elegant picture of life conditions and of the whole social economical climate which predominated in these movable stock farming populations in the last decaded of 19th century, in the villages of Greek Vlach people on the eastern mountain sides of Pindos. Lots of information about the ride that they followed, the formation of their herd, their total number, the crowd (mass) and the analogy of each kind, as well as about the shepherds and the merchants are derived from these notebooks. The problem which occured with the Turks (Beis) with their families and sometimes among themselves are presented too. Valuable information for the travel expenses are given, for example, for food, clothes, wine and bread necessary for shepherds, Chantzides and goat herds as well as for wheat and trefoil of their animals. Losses of animals from wolfs, bullets, cold and hardships are registered, too. It's the first time, I believe, that elements for wood-cutting, working out with saw and the commerce of white timber for buildings as well as the prices during this period are presented. Elements of making pack-saddles and their price lists are presented, too.

Different details about unknown persons appear through these registrations, as well as, the position they had in the population. A lot of local names and names of areas also appear used by the shepherds as well as the way the villages of this area communicated.

Finally statistical elements of annual milk, cheese, butter, wool and meat production follows. Of course which was the way of giving back to the beneficiaries, the account of giving and the last the way of regulating the rest of debt to the merchant (here appears to be Mr. Vasilakis). Finally the way of life and the grantings that the shepherds and the goat herds used to take for their clothes (capas, special shepherds, shoes, bed covers, patches) their food (wine, bowls wheat (tampolia) for bread, cheese) and cash money all of them in piastre according to the speciality they had in the team are registered, too. The way of selling the goats and the stamp of Feron Town in 1885 are saved in a corresponding document.

I have to mark out, too, that expect form the economic, social and civilizing elements that are given to us about these movable stock farming teams, these documents are quite valuable and important because of the linguistic wealth that they include.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Φωτογρ. 1. Οικογενειακή φωτογραφία του Βασίλη Βασιλάκη: (Αρχείο Στέλιου Μουζάκη)

Φωτογρ. 2. Ο Βασίλης Βασιλάκης μεταξύ φίλων του στη Βοβούσα (φωτογραφία αρχείου Αδ. Μανάκια, Μάιος 1905).

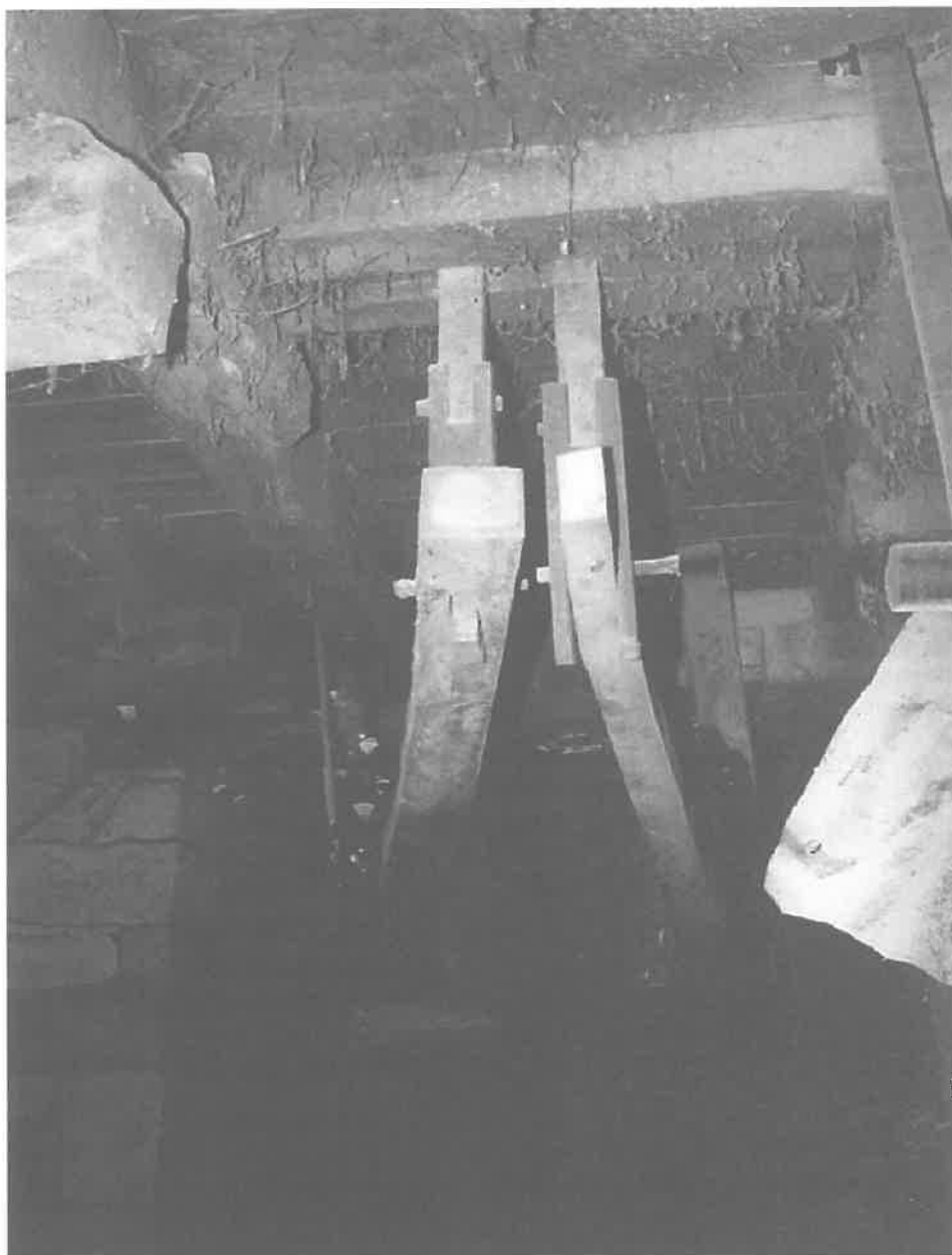
Φωτογρ. 3. Υπαίθριο τυροκομείο στο Περιβόλι. (Ημερολόγιο Περιβολιωτών 1990. Αρχείο Στέλιου Μουζάκη).

Φωτογρ. 4. Νεροπρίονο στο Μέτσοβο αρχές του αιώνα. (Κάρτ - ποστάλ. Αρχείο Στέλιου Μουζάκη).

Φωτογρ. 5. Το «κεφαλάρι» του νεροπρίονου Ζαρκάδι στο Μέτσοβο με το οποίο μεταφέρεται το νερό στις «κούπες».

Φωτογρ. 6. Ξύλινες «ασφάλειες» με τις οποίες ρυθμίζεται από ψηλά η ροή στον «Κασούρο» μικρότερη, μεγαλύτερη – του νερού όταν αυξομειώνεται η ταχύτητα, περιστροφής. Νεροπρίονο του Ζαρκάδι στο Μέτσοβο.

Φωτογρ. 7. Το βέλος δείχνει τις «κούλες» στις οποίες κτυπά το νερό από τον «κασούρο» και δημιουργείται η κίνηση. Νεροπρίοιο του Ζαρκάδι στο Μέτσοβο.

Φωτογρ. 8. Το σύγχρονο σύστημα των τροχαλίων και των ιμάντων που μεταδίδουν την κίνηση σε διάφορα μηχανήματα Νεροπρίοιο του Ζαρκάδι στο Μέτσοβο.

Φωτογρ. 9. Το νεροπρίονο του Ζαρκάδι στο Μέτσοβο. Στο ισόγειο οι τροχαλίες και οι μάντες, στον όροφο βρίσκονται τα μηχανήματα (κορδέλλα, πλάνη, κ.ά.) Έχει κτιστεί στις αρχές του 20αί.

Χαρτόσημον τάξης
Ἄρ. 1

ἀρθμ. 516

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος
ὁ
Δήμαρχος Φαιρῶν

.....

*ὅτι ὁ Τσίμας Μπαλαμοῦτης Μάτακος Βελε-
στίνου ἐμφανισθῆς ἐνώπιόν μου ἠδῆλωσε ἡμῖν/
ὅτι σήμερον ἐπώλησε πρὸς τὸν Βασιλάκη/
Βουβουσιώτην κάτοικον Βελεστίνου πηντήκον-
τα τρεῖς (53) αἶγας του δηλωθῆσας διὰ/
τῆς ὑπ' ἀριθμ. 210 τῆς δηλώσεώς του γη-
νομένης ἐνώπιον μας.*

Βελεστίνο 27 Ἀπριλίου 1885
ὁ δημαρχῶν Ἐπίτροπος
Ἄ. Γεοργόπουλος

εφ. 516

Μαυροζώνης της Ερμούσης

ο
Αρχιερμάρχης Αρκαδίας

Κυριότητα

Ότι ο Κοίτης Μαυροζώνης της Ερμούσης Βασι-
λειάδα κτηνοτρόφος κτηνοτρόφος με ετήσιον κτήν
οδη αμφοτέρωθεν ετήσιον κτήν τον Βασιλείου
Μαυροζώνη της Ερμούσης Βασιλείου κτηνοτρόφου
του έτους /53) είναι του κτηνοτρόφου οδού
της με αριθμό 210 της Οδού Αρκαδίας του
κτηνοτρόφου κτηνοτρόφου με

Αρκαδίας 27 Αυγούστου 1888

ο Αρχιερμάρχης Αρκαδίας

Α. Μ. Μ. Μ.

Αριθ. 5

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ απορρίψσεως ζώων δια το 1885

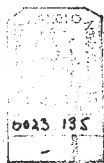
Έπαρχία *Θεσσαλίας* Νομός *Λαρισαίων* Χωρίον *Βαλκίνας*

Σήμερον τὴν 5 *Μαρτίου* 1885 ὁ ὑπογράφωντος *Απορρίψσεως ζώων*
μετέβη εἰς τὴν θέση *Φυμαγίου* πλησίον χωρίου καὶ δήμου, ἔπου εὐρεσκόντα
τὰ ζῷα τοῦ ἀπορριφτέου *Απορριφτέου Βοῦ Βαλκίνας*

ἐντρυφῶσα τὰν ἀπορριφτέων ἐξ ἧς προέκυψε τὸ ἀκόλουθον ἀποτέλεσμα.

στατιστικὸν βιβλίον

	* Ἀνακολληθέντων διὰ τῆς καταρτίσεως		Ἐδόθησαν κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. ὁ δὴλώσιν του	Προβλεπόμενα ἢ ἀδελώση
	Πισὺν τῶν ζώων			
	Ἐλογεῖσθαι	Ἀρθροπ.		
Πρόβατα	<i>χίμαι αὐτῶν</i>	<i>1005</i>		<i>1005</i>
Αἰεῖς	<i>χίμαι ὀρνίθων ἐκθεσίου ἀνὰ</i>	<i>1278</i>		<i>1278</i>
Ψευδαίματα				
Βόες				
Ἀγέλαδες				
ὄνοι				
Ἐκείνηται				
Κέραιαι				
Βορέλια				
	* Ἄθροισμα	<i>2283</i>	<i>2</i>	<i>2283</i>

Πρὸς δεξιάν: ν δι τῶν ἀνωτέρω συνετέχθησαν δύο ἑμμετα τῶν παρόντων πρωτοκόλλων καὶ ἀφοῦ
 ἐπισημάνθησαν κατὰ τὸν Νόμον, τὸ ἐν ἑμμετῶν εἰς χεῖρας μου καὶ τὸ ἕτερον ἐδόθη εἰς τὸν ἀπορριφτέον
εἰς τὴν θέσιν ἡνωτέραν νῦν ἀπορριφτέου ζώων
 ὁ ἀπορριφτέων ὁ ἀπορριφτέων
ὁ ἀπορριφτέων
ὁ ἀπορριφτέων

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΝΑΣΙΚΑΣ

Τα σχολεία του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και το Υποδιδασκαλείο του

Μία από τις πρώτες φροντίδες της Ελληνικής Κυβέρνησης, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από το Τουρκικό ζυγό (1881), ήταν η ίδρυση σχολείων για την εκπαίδευση της νεολαίας. Ειδικότερα στο Βελεστίνο, μόλις εγκαταστάθηκε η Ελληνική Διοίκηση, ιδρύθηκαν 2 Δημοτικά Σχολεία. Ένα διτάξιο με 2 δασκάλους για τα αγόρια και ένα μονοτάξιο για τα κορίτσια (παρθεναγωγείο).

Επίσης ιδρύθηκε και σχολείο ανώτερης βαθμίδας, το Ελληνικό Σχολείο ή Σχολαρχείο, που ύστερα από χρόνια αντικαταστάθηκε από Ημιγυμνάσιο και τούτο το διαδέχθηκε το Αστικό λεγόμενο Σχολείο.

Ακόμα ιδρύθηκε και Υποδιδασκαλείο για την προετοιμασία δασκάλων που θα εκπαίδευαν τους νέους και ιδιαίτερα στην ύπαιθρο. Το Υποδιδασκαλείο αυτό, ύστερα από λειτουργία δύο σχολικών ετών, καταργήθηκε.

Επειδή τα αρχεία του Δημοτικού Σχολείου, από την ίδρυσή του μέχρι του έτους 1942, καταστράφηκαν τον καιρό της κατοχής, για την μέχρι τότε ιστορία στηριχθήκαμε στις πληροφορίες προσώπων, που μπορούσαν να γνωρίζουν, και σε προσωπικές αναμνήσεις.

Τα αρχεία όμως του Σχολαρχείου, του Ημιγυμνασίου και του Αστικού Σχολείου, διασώθηκαν και βρίσκονται στο Γυμνάσιο Βελεστίνου. Έτσι η συγγραφή της ιστορίας αυτών, γίνεται ευκολότερη.

Δημοτικό σχολείο

Το Δημοτικό Σχολείο Βελεστίνου άρχισε να λειτουργεί αμέσως μετά την απελευθέρωση. Στεγάστηκε σε οίκημα ενός Τούρκου μεγαλοϊδιοκτήτη, του Χου-

σειν-Αλμπάνη, γνωστού με το όνομα Χουσεϊν Μπέης¹. Τούτο βρίσκονταν εκεί όπου σήμερα είναι το κατάστημα της Αγροτικής Τράπεζας. Ήταν το καταλληλότερο, τότε, οίκημα για διδακτήριο, είχε μάκρος 25 περίπου μέτρα και στερούνταν περιφραγμένης αυλής. Βρίσκονταν σε αρκετά καλή θέση. Ήταν στο κέντρο της κομόπολης και στην άκρη της αγοράς. Είχε 40 περίπου μαθητές μεταξύ δε αυτών και οι αργότερα δάσκαλοι, Γεώργιος Ιωάννου Νασίκας και Δημήτριος Παν. Παπαγεωργίου που πέθαναν ο πρώτος το 1943, ο δεύτερος σε βαθιά γεράματα το έτος 1964.

Από το οίκημα του Χουσεϊν Μπέη, σε λίγα χρόνια, το σχολείο μεταφέρθηκε στο άλλοτε Τουρκικό, που στεγάζονταν δίπλα στο τζαμί με το μιραρέ (το κατόπιν ωρολόγι της κομόπολης) που έπεσε από τον σεισμό της 8ης Μαρτίου 1957².

Δάσκαλοι

Από τους πρώτους δασκάλους που οπωσδήποτε εδίδαξαν στην περιοχή του Βελεστίνου (όπως γνωρίζουμε ο Ρήγας Φεραίος εδίδαξε μόνον για λίγο χρονικό διάστημα στον Κισσό του Πηλίου), μπορούμε να πούμε ότι ήταν οι Βελεστινιώτες αδελφοί Παπαγιώργης και Παπαγιάννης Σακελλάριος, οι οποίοι, σύμφωνα με τα Γενικά αρχεία του Κράτους, εδίδαξαν στην περιοχή του Βελεστίνου την Ελληνική Γλώσσα και βοήθησαν «παντί τρόπω τον Εθνικό Αγώνα του 1821»³.

Μετά την απελευθέρωση εδίδαξε ο Γεώργιος Βαϊουτόπουλος. Ήταν εκείνος που συγκέντρωσε τις πληροφορίες και τους θρύλους για τον Ρήγα Φεραίο, από τους γεροντότερους του τόπου και τους έστειλε στον Λαογράφο Νίκο Πολίτη⁴.

1. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Χουσεϊν Μπέης, παρέμεινε για λίγο χρόνο, Δήμαρχος Φερών μέχρις ότου εξελέγη ο πρώτος αιρετός Δήμαρχος Δημήτριος Γιαννακόπουλος.

2. Ο Χουσεϊν Μπέης, εκτός από τα άλλα ήταν συνιδιοκτήτης με τον Ρεσίτ εφέντη ενός νερόμυλου που τον επούλησαν το έτος 1881 στους αδελφούς Γιαννακοπούλου από την Πελοπόννησο. Ο μύλος αυτός ύστερα από μετατροπή του σε σύγχρονο ατμοκίνητο, έγινε μεγάλη βιομηχανία ζυμαρικών με υποκαταστήματα στο Βόλο και στη Λάρισα. Ο μύλος αργότερα, μέσω της Εθνικής Τραπέζης, περιήλθε στα χέρια των αδελφών Πάντου.

3. Ο σεισμός του Βελεστίνου έγινε την πρώτη Παρασκευή των χαιρετισμών, στις 8 Μαρτίου 1957. Τότε έπεσαν ή κρίθηκαν βαρέως βεβλαμένα, εκτός από λίγα, τα περισσότερα σπίτια του Βελεστίνου. Είναι ευτύχημα ότι το κακό έγινε σε ώρα που δεν λειτουργούσαν τα σχολεία 1,45 μ.μ. ούτε και η εκκλησία. Έτσι με το σεισμό υπήρξε μόνο ένα θύμα ο γερο Στέργιος Μπατακόγιας.

4. Στάθη Παληά «Λαϊκή Παιδεία στην περιοχή Βελεστίνου από την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα». Υπέρεια τόμ. 1, Αθήνα 1990, Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί – Βελεστίνου – Ρήγας» (Βελεστίνου 1986), σελ. 349-355.

4. Λεάνδρου Βρανούση, Ρήγας Φεραίος, Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10, Αθήνα [1953], σελ. 13.

Άλλος δάσκαλος ήταν ο Ιωάννης Παπαϊωάννου από τις Μηλιές. Επίσης τα χρόνια εκείνα edίδαξε και ένας δάσκαλος με το όνομα Νικόλαος Βασακάρης.

Από το 1886-1888 edίδαξε ο Φίλιππος Φιλιππίδης, από τις Μηλιές κι αυτός. Όπως ξέρουμε οι Μηλιές συνέχισαν την παράδοση του Ανθ. Γαζή και ήταν, μαζί με την Ζαγορά, κέντρα σπουδής των Ελληνικών γραμμάτων. Είναι γνωστά το «Ελληνομουσείο» και η βιβλιοθήκη της Ζαγοράς καθώς και η βιβλιοθήκη των Μηλεών.

Από το έτος 1888-1897 edίδαξαν στο διτάξιο αρρεναγωγείο δύο αδελφοί δάσκαλοι από την Πελοπόννησο, οι Γεώργιος και Ιωάννης Δημόπουλος. Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 όμως, με την άτυχη για τα Ελληνικά όπλα έκβασή του, παρά την νικηφόρα μάχη του Ταξιάρχου Κων/νου Σμολένσκη στο Βελεστίνο, διέκοψε τη λειτουργία των σχολείων, αφού όλοι, σχεδόν οι κάτοικοι της Κομόπολης και των γύρω χωριών αναγκάστηκαν να αφήσουν τα υπάρχοντά τους όλα και να διασκορπισθούν σαν πρόσφυγες στη Νότια Ελλάδα, φθάνοντας ακόμα στο Αίγιο⁵.

Μετά τη λήξη του πολέμου και την επιστροφή των κατοίκων στα σπίτια τους άρχισε πάλι η λειτουργία των σχολείων. Από το έτος 1890-1904 το σχολείο στεγάζονταν στο οίκημα Γιαννακοπούλου, εκεί, περίπου, που είναι το οίκημα Καραθανάση στην πλατεία «Ρήγα Φεραίου». Edίδαξε ένας δάσκαλος από τη Μάνη αλλά δεν παρέμεινε το όνομά του.

Το 1905 στεγάσθηκε στο οίκημα Καρακίτσου που βρίσκονταν περίπου εκεί όπου σήμερα στεγάζεται η Αγρονομική Υπηρεσία. Δάσκαλος ήταν ο Δήμος Δήμου από τις Μηλιές και αυτός. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο δάσκαλος αυτός είχε πάθος με το σχολικό κήπο. Ο κήπος ήταν κοντά στο σχολείο, δίπλα στην τότε λιμνούλα «τον ταμπάχανα» πίσω από το σημερινό Μουσείο Γεωργικών Εργαλείων, όπου πήγαινε με τους μαθητές του σε κάθε ευκαιρία.

Αλλά με τα χρόνια οι μαθητές πλήθαιναν και τα διάφορα προσωρινά διδακτήρια ήταν πολύ μικρά και όχι τόσο κατάλληλα.

5. Σχετικά με την προσφυγοποίηση των Βελεστινιωτών στον πόλεμο του 1887 και τις ταλαιπωρίες τους, αναφέρεται σαν ανέκδοτο το εξής περιστατικό. Ο τότε δήμαρχος Φερών Δημ. Γιαννακόπουλος, άνθρωπος πολύ πνευματώδης, βρέθηκε πρόσφυγας στην Χαλκίδα, μαζί με κάποιον άλλον συμπατριώτη του Βλάχο, που φορούσε τη χαρακτηριστική βλάχικη φορεσιά «τα τσιπούνια» και πήγαν να φάνε σε ένα εστιατόριο. Όταν μετά το φαγητό ήρθε η ώρα της πληρωμής φώναξαν τον εστιατόρα και ο πνευματώδης Δήμαρχος του λέει: Κύριε εστιατόρα εμείς είμαστε πρόσφυγες. Αφήσαμε όλα τα υπάρχοντά μας στο Βελεστίνο και χρήματα δεν έχουμε, σε παρακαλώ, όμως αν έχεις σκοπό να μας φτύσεις, φτύσε εμένα. Σαν Δήμαρχος και πολιτικός είμαι μαθημένος από αυτά. Αν θέλεις όμως να ρίξεις ξύλο χτύπα το βλάχο, αυτός έχει χοντρά ρούχα και αντέχει.

Φυσικά, ο εστιατόρας λύθηκε στα γέλια, ύστερα από αυτά τα λόγια του πνευματώδη Δημάρχου, και τους ευχήθηκε «καλή τύχη».

Πρώτο διδακτήριο

Το έτος 1909 κτίστηκε, με συνδρομή του Εθνικού Ευεργέτη Ανδρέα Συγγρού, στη θέση όπου είναι το σημερινό, καινούργιο διδακτήριο με 3 αίθουσες, γραφείο, αποθήκη και υπόστεγο στην πολύ μεγάλη αυλή του. Δίπλα στο υπόστεγο ήταν το πηγάδι με την τουλούμπα για να πίνουν νερό οι μαθητές και για την καθαριότητα των σχολικών χώρων.

Ήταν πολύ άνετο διδακτήριο. Υπερψωμένο από τη γη 1,50 μ. περίπου με προσανατολισμό ανατολικό, με δύο εισόδους σε κάθε αίθουσα, προς τον κεντρικό δρόμο και προς την αυλή, με μεγάλα παράθυρα, με μαρμάρινα σκαλοπάτια και στα πλάγια της κάθε σκάλας τσουλίθρες.

Λεπτομέρεια – Αναμνήσεις

Το διδακτήριο αυτό κατά τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912 χρησιμοποιήθηκε σαν αποθήκη πυρομαχικών και άλλου πολεμικού υλικού επειδή το Βελεστίνο βρίσκεται πάνω στη σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Λαρίσης και ήταν εύκολη η μεταφορά των υλικών στο μέτωπο του πολέμου.

Αλλά και στον πόλεμο του 1940 το ίδιο χρησιμοποιήθηκε σαν κέντρο εφοδιασμού του Στρατού, έχοντας επικεφαλής τον Συν/χη Χρήστο Σπανό από τους Κοκκωτούς του Αλμυρού. Στο ίδιο κέντρο υπηρέτησε τότε και ο Έφεδρος Ανθ/γός Ηλίας Ζημιανίτης που από την προηγούμενη σχολική χρονιά, είχε οργανική θέση σα δάσκαλος στο Βελεστίνο.

Επίσης σ' αυτό μεταφέρθηκε τότε από το Βόλο, όπου υπήρχε κίνδυνος από βομβαρδισμούς, το Στρατολογικό Γραφείο Βόλου με Δ/ντή τον Ταγ/χη Πιτσιώτη Κων/ο.

Νομίζω ενδιαφέρον να σημειώσω ότι στο Στρατολογικό αυτό γραφείο, κατά τη διάρκεια του πολέμου, αρκετοί νέοι μαθητές της τελευταίας τάξεως του Γυμνασίου, εργάζονταν εθελοντικά, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο και αυτοί στη γενική προσπάθεια του στρατού, στο μέτωπο του πολέμου και του Ελληνικού λαού, στα μετόπισθεν.

Με την ευκαιρία ας αναφέρουμε ότι τότε οι Βελεστινιώτες, όπως όλος ο Ελληνικός Λαός, κατέχονταν από μεγάλο ενθουσιασμό και όλοι πάσχιζαν να βοηθήσουν, όπως ο καθένας μπορούσε, τη μεγάλη προσπάθεια του στρατού στην Αλβανία.

Οι γυναίκες έπλεκαν μάλλινα, έρανοι γίνονταν για τη «φανέλα του Στρατιώτη» καθώς και διάφορες εκδηλώσεις (χορωδίες, θεατρικές παραστάσεις κ.λπ.).

Τότε ομάδα νέων (Αθανάσιος Σαμαράς, Ευάγγελος Κατσαγιώργης, Τριαντάφυλλος Καραμπερόπουλος, Στέργιος Νασίκας, Στέργιος Δεληγιώργης, Νικόλαος Γιακούλας κ.ά.) έδωσαν θεατρική παράσταση με το έργο «το τέλος του ταξιδιού» που η υπόθεσή του αναφέρονταν σε περιστατικά του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η παράσταση αυτή είχε μεγάλη επιτυχία και επαναλήφθηκε αρκετές φορές.

Με τέτοιες εκδηλώσεις ο ηθικό του λαού διατηρούνταν ακμαίο, αν και μαθαίναμε πότε-πότε μερικά δυσάρεστα νέα για σκοτωμούς, τραυματισμούς και κρυοπαγήματα στρατιωτών μας.

Νέο διδακτήριο

Το υπέροχο διδακτήριο, στο οποίο εφοίτησαν χιλιάδες παιδιών, δεν άντεξε στον τρομερό σεισμό που είχε επίκεντρο την περιοχή Βελεστίνου, κρίθηκε από τους μηχανικούς «Βαρέως βεβλαμένο» και επικίνδυνο και για τούτο κατεδαφίστηκε από το Μηχανικό του Στρατού για να ανεγερθεί στη θέση του το σημερινό.

Σημειώνουμε εδώ ότι, μαζί με τα μέχρι τότε υπάρχοντα αρχεία του σχολείου, διασώθηκε και το αντίτυπο της «Μεγάλης Χάρτας» του Ρήγα, που ήταν κρεμασμένο στον τοίχο του Γραφείου.

Όταν σταμάτησαν οι μετασεισμικές δονήσεις και πέρασε ο κίνδυνος, χρειάστηκε προσεκτικά καθάρισμα από τα τούβλα του πεσμένου τοίχου για να παραμείνει η Χάρτα όπως είναι σήμερα (στο κάτω μέρος υπάρχουν μερικά γδαρσίματα που θυμίζουν το μεγάλο σεισμό).

Από την ημέρα του σεισμού μέχρι να κτισθεί το νέο διδακτήριο, το Σχολείο ελειτούργησε σε λυόμενο παράπηγμα, που εγκατέστησε το Μηχανικό του Στρατού, εκεί όπου είναι σήμερα η «Παιδική Χαρά», μπροστά στο στάδιο. Για γραφείο του Σχολείου χρησιμοποιήθηκε ένα από τα τροχόσπιτα της εταιρείας ΜΠΟΥΤ που έκανε άλλοτε αποστραγγιστικά έργα. Σημειώνουμε εδώ ότι Συντονιστής Ανοικοδομήσεως όλη της Μαγνησίας (Α.Σ.Α.Θ.Μ.) ήταν ο Ταξίαρχος του Μηχανικού Παυλίδης Αχιλλέας και χάρις στον συντονισμό του, η ανοικοδόμηση του Βελεστίνου και όλης της περιοχής ήταν έγκαιρη και επιτυχημένη.

Το καινούργιο διδακτήριο κτίστηκε αρχικά με 6 αίθουσες. Αργότερα όμως, καθώς η οργανικότητα του σχολείου μεγάλωνε, προστέθηκαν και άλλες. Κτίστηκε με δαπάνη του «εράνου Βασιλέως Παύλου» όπως δείχνει εντοιχισμένη πλάκα.

Εργολάβος του έργου ήταν ο Αθηναίος Μηχανικός Ιωάννης Γραβριήλογλου. Είχε αναλάβει την υποχρέωση να μη χρησιμοποιήσει εργατοτεχνίτες άλλους παρά μόνο Βελεστινιώτες.

Η τότε Σχολική Εφορία αποτελούνταν από τον Στέργιο Ι. Παπατόλια Πρόεδρο, Μιχάλη Παπαποστόλου Ταμία και Στέργιο Νασίκα Γραμματέα. Τα εγκαίνια το νέου διδακτηρίου έγιναν το Σεπτέμβριο του 1968, σ' αυτά δε εχοροστάτησε ο τότε Μητροπολίτης Δημητριάδος Δαμασκηνός και παρευρέθηκαν ο εκπρόσωπος του εράνου Στρατηγός ε.α. Τραυλός Γεράσιμος, ο Διευθυντής Νομαρχίας Μαγνησίας Γεώργιος Κονίδης, ο Επιθεωρητής Δημοτικών Σχολείων Αθανάσιος Στάμος, ο Πρόεδρος της Κοινότητας Γεώργιος Παπαποστόλου και πολλοί άλλοι.

Μετά την ανέγερση του νέου διδακτηρίου, το Δημοτικό Σχολείο στεγάσθηκε σε ένα σύγχρονο που αποτέλεσε τον πυρήνα για την προσθήκη κι άλλων αιθουσών.

Δεύτερο διδακτήριο (παρθεναγωγείου)

Το έτος 1911, «Δημαρχούντος Στεργίου Ντόντου» όπως αναγράφονταν σε εντοιχισμένη πλάκα, κτίσθηκε ιδιαίτερο διδακτήριο για τα κορίτσια, το «Παρθεναγωγείο».

Ήταν κι αυτό επιβλητικό κτίριο. Κτίσθηκε στη θέση του άλλοτε τούρκικου σχολείου, δίπλα στο ωρολόγι και το μεγάλο κυπαρίσι, που υψώνεται περήφανο και σήμερα.

Υπερυψωμένο 1,5 μ. περίπου με δύο μεγάλες και ψηλοτάβανες αίθουσες, με προσανατολισμό την εκκλησία του Αγ. Κων/νου, με απεριόριστη θέα προς τον Θεσσαλικό Κάμπο και το Πήλιο, ήταν σχεδόν στο κέντρο του Βελεστίνου.

Ενώ όμως τούτο γλίτωσε από εμπρησμό στα χρόνια της Κατοχής, καταστράφηκε και αυτό από το σεισμό της 8/3/57.

Σχολείο Θηλέων

Με το αρ. 281/Υ.Ε.Δ.Ε της 12-1-1883 Δ/γμα, δηλαδή αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, ιδρύθηκε στο Βελεστίνο «Δημοτικό σχολείο Θηλέων».

Στεγάσθηκε στο σπίτι του Σκουφογιάννη, κοντά στη Λαχαναγορά, δίπλα στη βρύση. Ήταν μικρό διόροφο σπίτι και φοιτούσαν σ' αυτό λίγες μαθήτριες.

Δασκάλα ήταν η Όλγα Πασχάλη, σύζυγος του δασκάλου Γεωργίου Δημοπούλου. Μετά την Πασχάλη εργάστηκε στο «Παρθεναγωγείο» η Μαρία Σκορδή-Σαρροπούλου, από τις Σπέτσες.

Ήταν μητέρα του Γυμνασιάρχη Χρήστου Σαρροπούλου και του μέχρι το έτος 1940 προϊσταμένου Τ.Τ.Τ. Βελεστίνου Ανδρέα Σαρροπούλου. Στο ίδιο σχολείο δίδαξαν αργότερα οι δασκάλες Ηλιοπούλου Μάρθα, Πηλίδου Ροδή και Δράμεση Ολυμπία.

Συγχώνευση σχολείων

Με διάταγμα που δημοσιεύτηκε στο με αρ. 93/19-2-32 ΦΕΚ τα δύο σχολεία αρρένων και θηλέων, συγχωνεύθηκαν σε ένα, πενταθέσιο μικτό.

Ύστερα από χρόνια, επειδή ο αριθμός των μαθητών μεγάλωνε, αυξήθηκε και η οργανοτικότητα του σχολείου σε 6/θέσιο. Η «προαγωγή» αυτή του σχολείου έγινε με Β. Διάταγμα που δημοσιεύθηκε στις 29-3-39. Μετά τούτο κάθε τάξη είχε το δάσκαλό της.

Άλλοι δάσκαλοι

Από το 1909 μέχρι το 1915 περίπου, εργάστηκαν ως δάσκαλοι ο Χρήστος Παπαχρήστου και ο Ιωάννης Αλεξόπουλος στο Αρρένων.

Για δασκάλους που εργάστηκαν κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου δεν μπορέσαμε να συγκεντρώσουμε καμιά πληροφορία.

Από το 1918-1923 δίδαξε ο Γεώργιος Ιωάν. Παπαϊωάννου και ύστερα μετατέθηκε στον Αγ. Γεώργιο Φερρών.

Το έτος 1922-23 εργάστηκε ο Δημήτριος Παπαχρήστου (ή Μπαμπάκος). Από το έτος 1923 έως το 1939 Δ/ντής του Σχολείου ήταν ο Γεώργιος Ιωάν. Νασίκας, ένας από τους πρώτους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου και του «υποδιδασκαλείου» Βελστίνου.

Άλλοι Δάσκαλοι ήσαν:

Χριστοδουλίδης Νικόλαος	1928-31
Παπαγεωργίου Δημήτριος	1929-34
Γιαννουκάκος Δημήτριος	1934-35
Φατούρος Γεώργιος	1934-35
Παπαγεωργίου Γεώργιος (από την Βρύναινα του Αλμυρού)	1933-36
Κουτσοπανάγος Ιωάννης	1936-38
Καραγιώργος Αριστομένης (από το Καρπενήσι)	1937-38
Κουβάτης Γεώργιος (σκοτώθηκε στην Αλβανία)	1940
Πανέτσος Γεώργιος	1938-43
Ζημιανίτης Ηλίας	1939-43

Δασκάλες

Σφονδυλιά-Ντόντου Μαρία	1930-39
Σακελλάρη-Δεσποτοπούλου Άννα	1934-43
Βούλγαρη Μαρία	1931-34
Γεωργίου Σμαράγδα (από την Κύπρο)	1935-40
Κανακάρη-Βενιζέλου Καίτη	1936-48
Χατζή-Καλογήρου Βούλα	1942-44
Γαλουζή Φανή (Δωδεκανήσια)	1939-44
Γιαννακοπούλου-Βενέτη Ευαγγελία	1947-48

Στη διάρκεια της Κατοχής, το σχολείο ελειτούργησε κάτω από τις δύσκολες συνθήκες της εποχής εκείνης. Παντοειδείς στερήσεις, πείνα, κυνηγητά, συναγερμοί, επιδρομές και κάθε είδους αναστάτωση έκαναν προβληματική τη λειτουργία του σχολείου. Διευθυντής ήταν ο Ηλίας Ζημιανίτης και δάσκαλοι ο Γεώργιος Πανέτσος, η Μαρία Σφονδυλιά, η Άννα Σακελλάρη, η Φανή Γαλουζή και η Βούλα Χατζή.

Θα ήταν σοβαρή παράλειψη αν δεν αναφέραμε και την μέχρι το έτος 1941 καθαρίστρα των σχολείων. Ήταν η Μαρία Ρήγα, (η Γκουντίνα, όπως την λέγαμε) μητέρα του γνωστού για τις φάρσες του, Γαρέφη Ρήγα, που πέθανε πριν από μερικά χρόνια.

Η κυρά Μαρία ήταν διορισμένη καθαρίστρια και πολύ καλή στη δουλειά της.

Με την Γκααραγκούνικη «Σεγκούνα» και τη μαντήλα στο κεφάλι της, κάθε μέρα πρωϊ-απόγευμα εσκουπίζε, άναβε τις σόμπες και γενικά διατηρούσε τα 2 σχολεία πεντακάθαρα.

Μετά τον πόλεμο, ως το 1957 που έγιναν οι σεισμοί, εργάστηκαν οι εξής δάσκαλοι:

Γάτσος Γεώργιος	Διευθυντής	1948-1952
Πράππας Νικόλαος	»	1946-1953
Οικονόμου Γεώργιος	»	1953-1955
Αντωνάκης Γεώργιος	»	1955-1956
Νασίκας Στέργιος	»	1954-1968
Όκος Ιωάννης	Δάσκαλος	1952-1954
Σίδερης Μαρίνος	»	1953-1954
Νάκος Θεοφάνης	»	1953-1957
Βαβύλης Χρήστος	(αργότερα έγινε Επιθ/τής)	1954-1957
Ζήλου Ελισσάβητ		1952-1964
Όκου-Τσιάχρη Φρόσω		1946-1957
Καβελларά-Βαβύλη Αλεξάνδρα		1955-1958
Βλάχου-Στεφανοπούλου Ειρήνη		1952-1957
Γιάτσος Στέργιος	Αδιόριστος	1957-1958

Μαθητές

Για τους μαθητές εκείνο που μπορούμε να γράψουμε είναι ότι το 1883 φοιτούσαν 40 περίπου και ότι ο μεγαλύτερος αριθμός τους έφτασε το σχολικό έτος 1948-49 (464 μαθητές) ενώ υπηρετούσαν στο σχολείο 5 δάσκαλοι (Δ/ντής ο Γεώργιος Γάτσος και οι δασκάλες Τσιάχρη Φρόσω, Κανακάρη Καίτη, Ζήλου Ελισσάβητ και Βλάχου Ειρήνη). Ο έκτος δάσκαλος Νικόλαος Πράππας ήταν επιστρατευμένος.

Με την ευκαιρία ας αναφέρουμε ότι εφέτος (1991) στα δύο δημοτικά σχολεία εργάζονται 17 δάσκαλοι και φοιτούν 367 μαθητές.

Νηπιαγωγείο

Το πρώτο νηπιαγωγείο ιδρύθηκε το έτος 1939 και στεγάσθηκε σε ένα σπίτι κοντά στην Εκκλησία του Αγίου Κων/νου. Νηπιαγωγός ήταν η Νίκη Γαλουζή από τα Δωδεκάνησα, αδελφή της δασκάλας Φανής Γαλουζή. Η Νίκη παντρεύτηκε στο Βελεστίνο με τον τότε γραμματέα του Ειρηνοδικείου Χαρίλαο Κιτσοπανίδη.

Μετά τον πόλεμο δόθηκε μεγαλύτερη σημασία στην προσχολική εκπαίδευση, με την ίδρυση πολλών νηπιαγωγείων και έτσι σήμερα στο Βελεστίνο υπάρχουν δύο νηπιαγωγεία και πέντε νηπιαγωγοί, με φοιτούντα συνολικά 83 νήπια.

Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Με το υπ' αρ. 1172/26 Μαΐου 1883 Β. Διάταγμα ιδρύθηκε στο Βελεστίνο «Πρωτεύουσα του Δήμου Φερών της επαρχίας Βόλου», όπως αναγράφονταν, Ελληνικό Σχολείο ή Σχολαρχείο.

Για τη λειτουργία του Σχολείου τούτου, από την ίδρυσή του μέχρι το έτος 1897 (το έτος του Ελληνοτουρκικού πολέμου), δεν υπάρχουν στοιχεία επειδή τα αρχεία του σχολείου καταστράφηκαν.

Μετά τον πόλεμο όμως και αφού επέστρεψαν οι κάτοικοι στα σπίτια τους, τούτο ελειτούργησε κανονικά και τα αρχεία του βρίσκονται σήμερα στο Λύκειο του Βελεστίνου.

Για πολλά χρόνια το σχολείο στεγάστηκε στο οίκημα Παπαπαύλου (στον Πάλλα όπως το έλεγαν) στο δρόμο που οδηγεί από το Κεφαλόβρυσο στην πλατεία Σμολένσκη. Σχολάρχης ήταν ο Γεράσιμος Ευθυμιάτος (από το όνομα φαίνεται ότι ήταν Κεφαλωνίτης).

Στη συνέχεια εδίδαξαν οι εξής:

Σχολικό Έτος	Σχολάρχης	Ελληνοδιδάσκαλοι
1899-1900	Κ. Πρωτοπαπάς	Φ. Κωνσταντινίδης
1901-1903	Π. Οικονόμου	Γ. Βασιλείου
1903-1904	Δ. Χατζιώτης	Α. Αλεξόπουλος
1907-1915	Γρ. Προσολέντης ⁶	Δ. Φάλκας
1916-1919	Ν. Παπάζογλου	Ν. Κουτλαύκας
1919-1923	Κ. Πρίγκος ⁷	Α. Λαζάρου, Δ. Ρωμαΐδης
1923-1928	Δ. Δημηπαμπής	Δ. Δεληγραμμάτικας
1928-1929	Ν. Βαρδάκος	Ν. Κυριαζής Γ. Ζούκης Δεδίκας (μαθηματικός) Ν. Βελεντζόπουλος

6. Έχει κάποιο ενδιαφέρον να γράψουμε ότι ο Γρηγ. Προσαλέντης υπήρξε σημαντικό πρόσωπο στην ιστορία του σχολαρχείου Βελεστίνου. Παρέμεινε σχολάρχης επί 8 σχολ. έτη και η μακροχρόνια παραμονή του στο ίδιο σχολείο καθώς και η αγάπη του προς τους μαθητές, που του ανταποδίδονταν απ' αυτούς, τον καταξίωσαν σαν άριστο σχολάρχη.

Ήταν ρασοφόρος θεολόγος και δεν θα ήταν στην εκπαίδευση αν είχε εκλεγεί Μητροπολίτης όπως είχε προταθεί και περιληφθεί στο «Τριπρόσωπο».

Επιβλητικός και γαλήνιος, με πυκνά γένια που συχνά χάιδευε, συνήθιζε να μπαίνει στην Εκκλησία του Αγίου Κων/νου από την πλαϊνή πόρτα. (Πληροφορία Δημ. Κογκούλη, 92 ετών και Νικολ. Θεοδωροπούλου 88, οι οποίοι, θαλεροί γέροντες σήμερα, ήταν μαθητές του.

7. Ο Κων/νος Πρίγκος καταγόταν από τη Ζαγορά. Ήταν γόνος της μεγάλης οικογένειας των Πρίγκων και απέκτησε κάποια ιδιαίτερη σχέση με το Βελεστίνο, κάνοντας

Για τους μαθητές του Σχολαρχείου δεν μπορούμε να γράψουμε πολλά. Έχει όμως ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι οι πρώτες μαθήτρες που γράφηκαν σ' αυτό ήταν η Ευαγγελία Θάνου και η Πολυξένη Χατζηκοτούλα, τις ακολούθησε δε η Ευαγγελία Ζάρα, κόρη του γιατρού Ζάρα. Οι κοπέλες αυτές υπήρξαν πρωτοπόρες για την εποχή εκείνη και έσπασαν το φράγμα των προλήψεων και των προκαταλήψεων.

Τότε ήταν μεγάλο τόλμημα να πάνε τα κορίτσια στο σχολείο. Ανάμεσα στις γυναίκες της εποχής εκείνης ήταν τέτοια η αγραμματοσύνη ώστε, όπως δείχνει η απογραφή του έτους 1907, δηλαδή 26 χρόνια μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, σε σύνολο 1873 γυναικών του Δήμου Βελεστίνου (Τ. Δήμου Φερών) μόνο 165 ε γνώριζαν ανάγνωση και γραφή⁸!

Ημιγυμνάσιο

Το έτος 1929 καταργήθηκε το Σχολαρχείο και αντικαταστάθηκε με το 2/τάξιο Ημιγυμνάσιο. Οι απόφοιτοι του σχολείου αυτού μπορούσαν ύστερα από επιτυχημένη εισιτήρια εξέταση, να εγγραφούν στη Γ' τάξη του 6/ταξίου Γυμνασίου. Στεγάστηκε στο οίκημα του Βασιλείου Μπομπότη, που βρίσκονταν στο δρόμο από τον Άγιο Κων/νο προς την πλατεία Σμολένσκη. Ήταν διώροφο σπίτι, που στο ισόγειο έμενε ο ιδιοκτήτης με την πολυμελή οικογένειά του, ενώ στο ανώγειο υπήρχαν 2 δωμάτια (αίθουσες) και ένα τρίτο χρησίμευε για γραφείο.

Από το Ημιγυμνάσιο πέρασαν πολλοί καθηγητές, αλλά οι περισσότεροι για λίγο χρονικό διάστημα (Ν. Βλασταράκος, Σπύρος Τσίχλας, Γ. Παπαγεωργίου, ο Γυμναστής Δημ. Σέμψης κ.ά.).

Περισσότερο όμως έμειναν στο σχολείο αυτό ο Θεόδωρος Σαρασίτης και ο Ηλίας Σχίζας. Ο Σαρασίτης ήταν Μικρασιάτης και είχε αδυναμία να διηγείται ιστορίες από τη ζωή του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Μιλούσε με πολλή περηφάνεια για το πως ήταν ο Ελληνισμός στην άλλη άκρη του Αιγαίου, αλλά και με πολύ πόνο για την Μικρασιατική καταστροφή. Είχε την αδυναμία να στολιίζει τους μαθητές του, όταν ατακτούσαν ή δεν ήξεραν το μάθημα, με κοσμητικά επίθετα διαλεγμένα από τα συμπαθητικά τετράποδα (γαϊδούρια, μουλάρια). Έδειχνε πολύ ενδιαφέρον για την πρόοδο των μαθητών. Ήταν φιλόλογος καθηγητής και μάλιστα πολύ καλός, αλλά δίδασκε και Γαλλικά.

Το 1935 ο Σαρασίτης πήρε μετάθεση για τους Σοφάδες και ήρθε στο Ημιγυμνάσιο ο φιλόλογος Ηλίας Σχίζας. Αυτός ήταν και ο τελευταίος που δίδαξε στο Ημιγυμνάσιο γιατί το 1936 καταργήθηκε⁹.

γαμπρό στην θυγατέρα του με το ποιητικό όνομα «Ανάμνηση» τον Κων/νο Γκίόκα, ο οποίος αργότερα έγινε Δ/ντής του Ταχυδρομείου Βόλου.

8. Χά ρ η Μ π α μ π ο ύ ν η – Δημογραφικά Βελεστίνου (Τ.Δ. Φερών) 1881-1981. Υπέρεια, τόμ. 1, Αθήνα 1990, Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί – Βελεστίνο – Ρήγας» (Βελεστίνο 1986), σελ. 327-338.

9. Πρέπει να αναφέρουμε ότι επιστάτης, τόσο στο Σχολαρχείο, όσο και στο Ημιγυμνάσιο ήταν ο Γαρυφάλλος Χατζής. Πολύ ευσυνείδητος στη δουλειά του.

Αστικό σχολείο

Το έτος 1939 ιδρύθηκε Αστικό Σχολείο Αγροτικής Κατευθύνσεως στο Βελεστίνο. Για τη λειτουργία του αποσπάσθηκε από το Αστικό Σχολείο Μηλεών, όπου υπηρετούσε ο καθηγητής Ευστάθιος Γκακνής. Αυτός, σε συνεργασία με τον τότε Πρόεδρο της Κοινότητας Ιωάννη Γκοτινάκο, εφρόντισε για την εξεύρεση οικήματος για στέγαση του σχολείου καθώς και για την προσέλκυση των μαθητών να εγγραφούν σ' αυτό.

Γράφτηκαν συνολικά 16 μαθητές και σαν διδακτήριο χρησιμοποιήθηκε το οίκημα Αθαν. Καρασμάνογλου (σήμερα κληρονόμων Κων/νου Παπατόλια). Δεν ευδοκίμησε όμως το σχολείο γιατί ακολούθησε ο πόλεμος στην Αλβανία. Τον καθηγητή Ευστάθιο Γκακνή διαδέχθηκε, για αρκετό διάστημα, ο καθηγητής Τιμολέων Ζήσης.

Το έτος 1941, όπως φαίνεται σε ένα πρακτικό που υπογράφουν οι καθηγητές Κώστας Λαδογιάννης και Δημ. Οικονομίδης «ουδείς υποψήφιος μαθητής προσήλθε δια εισιτήριο, εξέτασιν εις το Αστικόν Σχολείον» και ύστερα από αυτό δεν ελειτούργησε παρά μετά την κατοχή το έτος 1945-46.

Καθηγητής ήταν ο φυσιογνώστης Κων/νος Ζεϊκος, αλλά οι μαθητές και μαθήτριες που γράφτηκαν ήταν μόνο 4. Μάλιστα επειδή ο μόνος εγγραφείς μαθητής (αγόρι) διέκοψε, στο τέλος της χρονιάς εξετάσθηκαν οι 3 μαθήτριες (Στέλλα Φ. Παπαρρίζου, Μαρία Μ. Μπαλαμώτη και Μαρία Ι. Τέα). Ύστερα από τούτο το Αστικό σχολείο καταργήθηκε.

Γυμνάσιο – Λύκειο

Το έτος 1952 επιτροπή από γονείς μαθητών που παρακολουθούσαν μαθήματα στο Γυμνάσιο Βόλου, με πρώτο τον Βασίλειο Ιωάν. Νιμπή, ενήργησαν στον τότε Υπουργό Γεώργιο Καρτάλη και κατόρθωσαν να εγκριθεί η λειτουργία στο Βελεστίνο παραρτήματος του Α' Γυμνασίου Βόλου.

Δ/ντής του παραρτήματος ήταν ο Κων/νος Ζεϊκος ενώ οι άλλοι καθηγητές ήταν αδιόριστοι ή συνταξιούχοι και πληρώνονταν από επιτροπή γονέων.

Η στέγαση του σχολείου ήταν προβληματική γιατί δεν υπήρχαν διαθέσιμα κατάλληλα διδακτήρια.

Αρχικά στεγάσθηκε στο οίκημα Ντόντου, δίπλα στην Εκκλησία, έπειτα στου Παπαπαύλου, όπου άλλοτε το Σχολαρχείο, κατόπιν στου Μπομπότη, όπου άλλοτε το Ημιγυμνάσιο και το σχολ. έτος 1956-1957 συστεγάζονταν με το Δημοτικό Σχολείο με το οποίο εναλλάσσονταν στις ώρες, εργασίας.

Το Σχολ. έτος 1953-1954 εργάσθηκαν εκτός από το Δ/ντή, οι αδιόριστοι καθηγητές Ν. Ευαγγελινός (που αργότερα διορίστηκε και διηύθυνε για λίγο το Γυμνάσιο και έφθασε στο βαθμό του Γεν. Επιθ/τού), οι αδελφές Τιτίκα και Ιωάννα Παπαζαφείρη, ο Ορέστης Χατζηβασίλης μαθηματικός, η Κική Πιτσαδιώτου, κατόπιν σύζυγος του Ν. Ευαγγελινού, γυμνάστρια.

Το άλλο έτος, edίδεξαν οι καθηγητές Δρακιώτης (φυσικός) Δ/ντής, Αβραμί-

δης Κων/νος, μαθηματικός, Τουρτούρης Απόστολος, θεολόγος, Στρατάκου Ελένη φιλόλογος από την Αθήνα Χρήστος Χρήστου και Κοσμάς Κοσμίδης φιλόλογοι.

Την τρίτη χρονιά εργάστηκε στο παράρτημα σαν φυσικός και ο Βελεστινιώτης μετέπειτα καθηγητής Πανεπιστημίου Αθανάσιος Πανάγος.

Το σχολ. έτος 1956-1957 ήταν Δ/ντής ο Γ. Καρασμάνογλου. Τα μαθήματα γίνονταν κανονικά στις αίθουσες του Δημοτικού Σχολείου ως τις 8 Μαρτίου που έγινε ο σεισμός. Πρέπει να αναφέρουμε ότι καθαρίστρια στο Γυμνάσιο, κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, ήταν η Αγγελική Λυκουρίνου, μια συμπαθητική και ευσυνείδητη Σαμιώτισσα.

Μετά το σεισμό τα μαθήματα συνεχίστηκαν, όχι χωρίς προβλήματα, όπου ήταν δυνατόν (κάτω από τα δένδρα κ.λπ.) μέχρις ότου η Κοινότητα (τότε ο σημερινός Δήμος Βελεστίνου ήταν Κοινότητα με Πρόεδρο τον Γεώργιο Παπαποστόλου) έκανε ένα παράπηγμα με «τσατμά» στη θέση όπου βρίσκονται σήμερα τα διδακτήρια του Γυμνασίου και του Λυκείου.

Τα μαθήματα του Γυμνασιακού παραρτήματος συνεχίστηκαν με αυτόν τον τρόπο ως το έτος 1964, οπότε το παράρτημα μετατράπηκε σε αυτοτελές Γυμνάσιο και αργότερα, το 1973, κτίστηκε το σημερινό διδακτήριο.

Μαθητές

Σήμερα στα δύο σχολεία, Γυμνάσιο και Λύκειο, φοιτούν εκατοντάδες μαθητές από το Βελεστίνο και την περιοχή του και συμβάλλουν πάρα πολύ στην πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη του τόπου.

Απόφοιτου του Λυκείου Βελεστίνου έχουν γίνει μεγάλοι επιστήμονες, έχουν καταλάβει Δημόσιες θέσεις και έχουν διασκορπιστεί σ' ολόκληρη την Ελλάδα.

Είναι αδύνατο, βέβαια να αναφέρουμε χωριστά για καθένα και δεν χρειάζεται κάτι τέτοιο, δεν θα παραλείψουμε όμως να γράψουμε ότι μαθητές του Γυμνασίου Βελεστίνου ήταν ο σημερινός Υπουργός Υγείας Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Γεώργιος Ιωάννου Σούρλας, καθώς και ο καθηγητής Γυναικολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημήτριος Ιωάν. Καλόγηρος.

Υποδιδασκαλείο Βελεστίνου

Δεν είναι υπερβολή αν πούμε ότι από τους σημερινούς Βελεστινιώτες ελάχιστοι είναι εκείνοι που έχουν ακούσει ότι στο Βελεστίνο ελειτούργησε Υποδιδασκαλείο.

Πραγματικά: Η τότε Ελληνική Κυβέρνηση, θέλοντας να δώσει ώθηση στην εκπαίδευση των παιδιών στις περιοχές που απελευθερώθηκαν το 1881 αλλά και άλλων περιοχών της χώρας, ίδρυσε Υποδιδασκαλεία για την προετοιμασία δασκάλων που θα εκπαίδευαν τους νέους της εποχής εκείνης.

Τα σχολεία αυτά αντιστοιχούσαν με τα σημερινά Γυμνάσια και οι απόφοιτοι τούτων υποδιδάσκαλοι (ύστερα από ετήσια φοίτηση) αναλάμβαναν τη διδασκα-

λία των βασικών μαθημάτων (ανάγνωση, αριθμητική, Ιστορία, Θρησκευτικά, Καλλιγραφία) στα παιδιά της υπαίθρου κυρίως.

Τέτοια ιδρύθηκαν με το αρ. 2798/7.4.93 Β. Δ/γμα «περί ιδρύσεως Υποδιδασκαλείων» στο Βελεστίνο, Στυλίδα, Ιθάκη, Ναύπακτο κ.λπ. Το Υποδιδασκαλείο του Βελεστίνου ελειτούργησε επί 2 χρόνια με Δ/ντή τον Παναγιώτη Οικονόμου από την Πελοπόννησο και Υποδιευθυντή τον Δημοσθένη Ανδρεάδη από τον Τύρναβο.

Στεγάζονταν στο οίκημα Ευσταθίου Αναγιάννη, περίπου εκεί όπου σήμερα στεγάζεται το Αγρονομείο Βελεστίνου. Επειδή δεν υπήρχε προαύλιο στο διδακτήριο, οι μαθητές αυλιζόνταν στην πλατεία που βρίσκονταν μπροστά. Και επειδή από την πλατεία περνούσαν πολλοί περαστικοί μερικοί, από αυτούς πλησιάζαν στα παράθυρα του διδακτηρίου και κοίταζαν με περιέργεια στην αίθουσα που γίνονταν το μάθημα. Τότε ο δάσκαλος, βλέποντας τον ακάλεστο παρατηρητή δυσφορούσε ενώ οι νεαροί μαθητές κρυφογελούσαν.

Αλλά το Υποδιδασκαλείο αυτό, καθώς και του Δαδίου και της Ναυπάκτου, δεν επρόκειτο να παραμείνουν για πολλά χρόνια. Καταργήθηκαν στις 19 Οκτωβρίου 1895 με Β. Δ/γμα. Έτσι χάθηκε ένα πολύτιμο πνευματικό φυτώριο για το Βελεστίνο και την περιοχή του. Αυτή ήταν η ιστορία της δίχρονης λειτουργίας του Υποδιδασκαλείου Βελεστίνου.

Αξίζει, όμως να αναφέρουμε τι έγραψε γι' αυτό ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης, λόγιος Μοναχός από τον Άγιο Λαυρέντιο του Πηλίου, ύστερα από μια επίσκεψη που έκανε το έτος 1895 στο Βελεστίνο, όπου παρακολούθησε μιας ημέρας μαθήματα του Υποδιδασκαλείου¹⁰.

Να πως τα περιγράφει:

«Τη 21 Ιανουαρίου ε.ε. μεταβάντες μετά τινός φίλου μου κληρικού εις Βελεστίνον μετέβημεν και εις το Υποδιδασκαλείον πλησιάσαντες δε εις τον πυλώνα και εισελθόντες εις το ακανόνιστον και άμορφον έδαφος του προαυλίου, ευρέθημεν έμπροσθεν 20-25 ανδρών ριπτόντων λιθάρι, λιθοβολούντων, μεταξύ δε αυτών ήσαν και οι δάσκαλοι, ους δεν εδυσκολεύθημεν να διακρίνωμεν εκ της κοσμίου περιβολής και εκ των διοπτρών, διότι ουδείς άλλος έφερε διόπτρας.

Είτα εισελθόντες εις την κατάλληλον αίθουσαν εύρομεν μαθητάς του Δημοτ. Σχολείου, εις δύο αντιστοιχους τάξεις διηρημένους, ους παρέλαβον (ασθενούντος του νομίμου δασκάλου) όπως εξασκώσι το διδακτικό επάγγελμα οι μαθητιώντες υποψήφιοι γραμματοδιδάσκαλοι). Ανελθόντες δε και λαβόντες τα προσφερόμενα ημίν καθίσματα εκαθήσαμεν, τότε άρχισαν και τα πρώτα μαθήματα 9,20 π.μ. και ο μεν Δ/ντής κ. Χ. Π. Οικονόμου παρέδωκεν εις τους Γραμματοδιδασκάλους καλλιγραφίαν... εις ποίας λέξεις διπλασιάζονται τα σύμφωνα του Κ και το Π και ως παράδειγμα ανέφερε τας εξής λέξεις: σάκκον, κόκκον, λάκκον,

10. Ζωσιμάς Εσφιγμενίτου Ο Βελεστίνος και το Υποδιδασκαλείο του. «Προμηθεύς» 1895 σελ. 503-504. Βιβλιοθήκη «Τρεις Ιεράρχαι» Βόλος.

κόκκινο, ίππον, πάππον, κάππα και κάππαριν και ούτως εγένετο διάλειμα επί 10 λεπτά.

Εις το δεύτερον μάθημα διήρσαν τους μαθητάς της μεγαλύτερης τάξεως του Δημοτικού εις δύο, δύο εκ των μαθητών ανέλαβον να απαγγείλωσι ποίημά τι έκαστος εις ίδιον δωμάτιον, οι δε υπόλοιποι έχοντες σημειωματάριον και μολυβδοκόνδυλον ως δήθεν να σημειώσωσι τι άλλ' ουδέν ασημειώσαν, διότι ουδέν ευρέθει αξιοσημείωτον.

Οι δύο διδάσκαλοι επόπτευον, έκαστος ανά μίαν τάξιν, το δε ποιημάτιον όπερ απήγγειλαν οι διδάξαντες πολλάκις μόνοι κι δωδεκάκις μετά των μαθητών, ήτο εκ των ποιημάτων του Αγγελού Βλάχου, έχει δε ως εξής:

*Ξέρεις την χώραν που ανθεί φαιδρά πορτοκαλέα
πουκοκκινίζει σταφυλή και θάλλει η ελαία;
Ω δεν το αγνοεί κανείς. Είναι η γη η Ελληνίς.*

*Ξέρεις την γην ήτις παντού με αίματα εβάφη
όπου κοιλάδες και βουνά είναι ηρώων τάφοι;
Ω δεν αγνοεί κανείς. Είναι η γη η Ελληνίς.*

*Γη, μήτηρ παλαιών θεών και νέων ημιθέων
Γη, αναμνήσεων κλεινών και γη ηρώων νέων.
Είναι η γη η Ελληνίς. Ας μην το αγνοεί κανείς.*

Και πάλιν εγένετο το δεύτερον διάλειμα. Εις το τρίτον μάθημα οι μαθητές του Δημ. Σχολείου διελύθησαν εις δε τους υποψηφίους γραμματοδιδασκάλους απήγγειλεν έτερον ποιημάτιον ο δευτερεύων διδάσκαλος εκ των ποιημάτων του Αρισ. Βαλαωρίτου, το ποίημα του Κατσαντώνη.

*Εσείς όπου τον είδατε-ψηλά στα κορφοβούνια
Σταυραετοί και πέρδικες, ξεφτέρια χελιδόνια.
ελάτε να του στήσετε τραγούδι, μοιρολόγι.
Ένας παππός τον πρόδωσε. Μαχαίρι να του γένη
Η Κοινωνία που τόβαψε τ' αφορισμένο στόμα
θηλειά κι' αστρίτης στο λαιμό, τ' άγιο του πετροχειλί
Να μη θρεθεί πνευματικός να τον ξομολογήση
κι' αγαπημένα δάκτυλα, τα μάτια του να κλείσουν κ.λπ.*

Δεν γνωρίζω καλώς, τυχαίως ή σκοπίμως απήγγειλαν αυτό διότι έχει την φράσιν «ένας παππός τον πρόδωσε» διότι οσάκις επανελαμβάνετο η ανωτέρω φράσις όλοι οι ακροατές έρριπτον ακαρδαμεικτί τα όμματα εφ' ημάς ως να επροδώσαμεν ημείς την Κατσαντώνην, διότι εφέρομεν και ημείς το ένδυμα του Παππά. Επανελήφθη δε το ποίημα τούτο πολλάκις αλλά μετά ζήλου και πατριωτικού αισθήματος.

Ο απαγγείλας διδάσκαλος είναι αισθηματίας, είναι Θεσσαλός εκ Τυρνάβου. Νομίζω ότι το πολλάκις επαναλαμβάνειν το ποιημάτιον είναι εναντίον του φιλολογικού λόγου «Χρόνου Φείδου». Εγέντο δε και η τρίτη διάλυσις την 12 παρά 10 λεπτά».

Στη συνέχεια παραθέτουμε το ωρολόγιο πρόγραμμα με το οποίο εργαζόνταν όλα τα Υποδιδασκαλεία, όπως δημοσιεύθηκε με το Β. Δ/γμα της 7ης Απριλίου 1983 κείμενο γ 36. Είναι εντυπωσιακός ο αριθμός των ωρών διδασκαλίας που προβλέπονταν στο ωρολόγιο αυτό πρόγραμμα.

Προβλέπονταν 42 ώρες εργασίας την εβδομάδα και κατανέμονταν όπως παρακάτω:

Μαθήματα	Ώρες
Θρησκευτικά	4
Παιδαγωγικά	4
Ελληνικά	5
Ιστορία	3
Γεωγραφία	2
Αριθμητική	2
Ωδική	3
Καλλιγραφία	2
Ιχνογραφία	2
Γυμναστική	3
Πρακτ. Ασκήσεις	12
Σύνολο	42

Θα κλείσουμε την ιστορία των σχολείων αναφέροντας λίγα για την δράση ενός αποφοίτου του «Υποδιδασκαλείου» Βελεστίνου, του Γεωργίου Νασίκα, που εργάστηκε ως δάσκαλος την εποχή της Τουρκοκρατίας στις επαρχίες Γρεβενών και Ελασσόνας και αργότερα ως Δ/ντής του Δημοτικού Σχολείου Βελεστίνου (από το 1923-1939).

Όπως φαίνεται σε δύο έγγραφα που βρίσκονται στα αρχεία του Ελληνικού Προξενείου στην τουρκοκρατούμενη, τότε, Ελασσόνα, όπου Πρόξενος ήταν ο Λάμπρος Ενυάλης, ο Γεώργιος Νασίκας, εργάστηκε για σειρά ετών, σε σχολεία της τουρκοκρατούμενης Μακεδονίας, τούτο δε φαίνεται από σχετικά έγγραφα, φωτοτυπίες των οποίων παρατίθενται. Τις φωτοτυπίες αυτές έθεσε στη διάθεσή μας, με πολλή ευγένεια, ο δημοσιογράφος και εκδότης της εφημερίδας «Μικρά της Ελασσόνας» κ. Γιάννης Αδάμου.

Στο πρώτο έγγραφο, πιστοποιητικό της Δημογεροντίας της κομόπολης Περιβολίου των Γρεβενών, που εκδόθηκε το έτος 1901, πιστοποιούνταν ότι ο υποδιδάσκαλος Γεώργιος Νασίκας εργάστηκε αποδοτικά στο θερινό σχολείο της

κωμόπολης και, με βάση αυτό, έπρεπε να πάρει το μισθό του από το Ελληνικό Προξενείο της Ελασσόνας.

Το δεύτερο έγγραφο ήταν αίτηση του ίδιου, που συντάχθηκε το έτος 1906. Με αυτή ζητούσε να εργαστεί σα δάσκαλος σε Ελληνικό σχολείο της Ελασσόνας κατά τη χειμερινή σχολική περίοδο.

Σημειώνουμε ότι το σχολείο στο Περιβόλι λειτουργούσε μόνο κατά το θέρος για τα παιδιά των κτηνοτροφικών οικογενειών, που από τον Μάιο ως τον Οκτώβριο έβγαζαν τα κοπάδια τους στα πλούσια χορτολίβαδα της κωμόπολης, που η περιφέρειά της είναι μεγαλύτερη από 400.000 βασιλικά στρέμματα.

Επίσης στην έκτακτη έκδοση των «Θεσσαλικών χρονικών» του έτους 1935, δημοσιεύεται φωτογραφία του ίδιου δασκάλου, που τότε ήταν Δ/ντής στο Δημοτικό Σχολείο Βελεστίνου, με την πληροφορία ότι «ο Γεώργιος Νασίκας υπηρέτησε εις την Μακεδονία επί Τουρκοκρατίας και καταπολέμησε την Ρουμανικήν και Βουλγαρικήν προπαγάνδα διακινδυνεύσας πολλάκις δια τα Εθνικά του φρονήματα».

Τα έγγραφα αυτά εκδίδονταν από τους Ιερείς, τη Δημογεροντία και τους Εφοροεπιτρόπους της κωμόπολης, είναι υποδείγματα διατυπώσεως και καλλιγραφίας και δείχνουν την ποιότητα εργασίας που γίνονταν στην Τουρκοκρατούμενη Μακεδονία, όπου οι Έλληνες Ιερείς και δάσκαλοι είχαν να αντιμετωπίσουν τη Ρουμανική και τη Βουλγαρική προπαγάνδα.

Ήταν η εποχή του Μακεδονικού αγώνα που, όπως ξέρουμε, τελείωσε με τον Βαλκανικό πόλεμο του 1912 και την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Στο Περιβόλι τότε η Ρουμανική προπαγάνδα εργάζονταν μεθοδικά και με την υποστήριξη των Τουρκικών αρχών.

Δεν ήταν λίγα τα επεισόδια μεταξύ των Ελληνοδιδασκάλων και των Ρουμανιζόντων, αυτά δε τα προκαλούσαν, κατά κανόνα, σκόπιμα οι δεύτεροι, ενώ οι Τούρκοι από τη μια μεριά τα υποδαύλιζαν και από την άλλη φαίνονταν αδιάφοροι. Ξυλοδαρμοί, καταγγελίες στους Τούρκους και δικαστήρια στα Σέρβια και τα Γρεβενά, ήταν αποτελέσματα της διαμάχης για την επικράτηση.

Πρέπει να έχουμε υπ' όψει μας ότι η τότε πλούσια Ρουμανία διέθετε άφθονο χρήμα για την προπαγάνδα της στη Μακεδονία. Οι Ρουμανίζοντες είχαν πολλά οικονομικά πλεονεκτήματα και παντοειδή υποστήριξη, όλα δε με την ανοχή των Τούρκων «ζαπτιέδων». Έτσι λέγονταν οι Τούρκοι χωροφύλακες.

Παρά τις δύσκολες συνθήκες εργασίας οι 2 δάσκαλοι του σχολείου (ο δεύτερος ήταν ο Σταύρος Οικονόμου από το Μικρό Περιβολάκι) εργάζονταν με ευσυνειδησία και αυταπάρνηση, για την εκμάθηση των Ελληνικών γραμμάτων στα παιδιά και τη διατήρηση του Εθνικού φρονήματος στους κατοίκους.

Έτσι εργάζονταν τα σχολεία και οι δάσκαλοι της εποχής εκείνης. Και έτσι, χάρη στους δασκάλους και την εκκλησία, καταπολεμήθηκαν οι διάφορες ανθελληνικές προπαγάνδες, διατηρήθηκε ακμαίο το Ελληνικό φρόνημα των κατοίκων της Μακεδονίας και έγινε δυνατή, λίγα χρόνια αργότερα, η απελευθέρωσή της.

Σαν Επίλογος

Πέρασαν περίπου 100 χρόνια από τότε που έπαψε να λειτουργεί το Υποδιδασκαλείο του Βελεστίνου, ενώ τα άλλα σχολεία αυξήθηκαν και ο αριθμός των μαθητών και του διδακτικού προσωπικού πολλαπλασιάστηκε.

Εκατό χρόνια!... Ένας αιώνας που συνδέθηκε με πολλά και τεράστια σημασίας γεγονότα για την Ελλάδα, (πόλεμοι, σεισμοί κ.λ.π.). Σ' αυτό το διάστημα 5 γενιές ανθρώπων διαδέχθηκαν η μια την άλλη. Είναι φυσικό γεγονότα, όσο σημαντικά και αν είναι για έναν τόπο, να ξεχνιούνται με το πέρασμα του χρόνου, όπως με την περίπτωση του Υποδιδασκαλείου του Βελεστίνου και άλλα.

Για να ξαναφέρουμε λοιπόν στη μνήμη τους οι ηλικιωμένοι του Βελεστίνου ανθρώπους και γεγονότα που, με οποιονδήποτε τρόπο, έχουν συνδεθεί με τη ζωή της κομότητας, γράψαμε την ιστορία των σχολείων και των εκπαιδευτικών, μέχρι το έτος 1957, έτος του μεγάλου σεισμού που είναι ορόσημο στην ιστορία του τόπου.

Αλλά και οι νεώτεροι Βελεστινιώτες, ασφαλώς, θα μάθουν αρκετά ενδιαφέροντα από την τοπική ιστορία η οποία πρέπει να είναι γνωστή σε όλους.

Πριν κλείσουμε αυτήν την ιστορία αισθανόμαστε επιτακτική την υποχρέωση να ευχαριστήσουμε τον Δ/ντή Μέσης Εκπαίδευσης Μαγνησίας κ. Γεώργιος Μιχολίτση τον κ. Ευάγγελο Νίκου και την κ. Αννίτα Πρασά, των ΓΑΚ Μαγνησίας καθώς και τον κ. Ιωάννη Κολοβό, Δ/ντή της βιβλιοθήκης του Συλλόγου «Τρεις Ιεράρχαι» Βόλου, τον Δ/ντή του Λυκείου Βελεστίνου, κ. Κώστα Αλεξογιάννη, τον Δ/ντή Γυμνασίου Βελεστίνου κ. Νικ. Γούλα, καθώς και τον κ. Γιάννη Αδάμου, συγγραφέα και δημοσιογράφο από την Ελασσόνα, για την πρόθυμη διάθεση των αρχείων των υπηρεσιών των, χωρίς τα οποία θα ήταν αδύνατη η αναζήτηση και τεκμηρίωση των στοιχείων που παραθέσαμε.

STERGIOS NASIKAS

*Velestino's schools' History
after Thessalia's liberty up to the year 1957*

Velestinos is a very small town on the southwest side of the vast «Thessalikos Kambos» (valley of Thessaly). In ancient times, on its place was built the town of Pheres which prospered greatly in the times of Jason the Tyrant of Pheres. It was freed from the Turkish Yoke in 1881 after about a four hundred years enslavement. Therefore too few people knew how to read and write. That's why the Greek Government urgently founded and established schools of Primary and Secondary Education.

Therefore a branch Teacher Institution was established to train and prepare teachers for teaching the basic lessons. One of those graduates, George Nasikas taught in Macedonia for 19 years during Macedonia's Turkish yoke and at the risk of his life he fought against the Bulgarian and Roumanic propaganda that prevailed during the Turkish enslavement of Macedonia.

Later on he was placed in the post of Principa at the Velestinos primary school where he taught and worked for many years.

EIKONES

Αίτησις Γεωργίου Νασίκα Δη-
μοδιδάσκαλου κατοίκου Περι-
βολίου Μακεδονίας τῆς ἑσαρχίας
Περθεσίων ἐπὶ διορισμοῦ αὐτοῦ
ἐν τινι χειμερινῇ θέσει τῆς ἑσαρχί-
ας Ἑλλάδος. -

Ἐπὶ τὸ σεβαστὸν ὑπουργεῖον
τῶν ἑσπεριῶν

Κύριε ὑπουργεῖ

Ναυθαῖνα τὴν τιμὴν ὅτι παρα-
καλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς καλοσύνης μου
ἀναφορᾶς ὅπως μοι διορίσετε ἐν δη-
μοδιδασκαλίᾳ ἐν τινι χειμερινῇ θέ-
σει τῆς ἑσαρχίας Ἑλλάδος, καθὼς
ὅτι ἡ ἐπιτηθεῖς μου τῆς Περιβολίου
καὶ ὁ γράχιος μισθός μου ἔσθι προ-
φικέαι ἐκ τοῦ ἐσθόματος Περιβολίου
ἐπὶ ἀνεσθουῖ καὶ ἐξ ἐλάφου τὸ
ἔην μου ἀναγκαῖα, καὶ ἐξ ἐλάφου
τὴν εὐχὴν μου καλοῖδα καθήκοντα
εἶπε ὑποσώμεθα δάντολε ἐξ ῥήζου
καὶ ἔπιδας μετὰ τῆς ἀνεσθουῖ ἐν αὐτῇ
ἑξαμενῆ βουμαντικῆς προπαγάνδας
αυτοῦ δὲ ἐξ ἡν ὑμετέραν μέριμνα
ἀνεμῆν μετ' ὑποσώμεν τὴν ταχὺ
ἀνεσθουῖ σας. —

Ἐν Ἀθήναις τῆ 15.ῃ Ἰουλίου 1906

Γεώργιος Νασίκα

Δημοδιδάσκαλος τοῦ σχολείου

Ἐγγραφο του 1906. Ο Γεώργιος Νασίκας ζητά το διορισμό του ως δασκάλου στην περιοχή
Ελασσόνας. Μάλιστα, αναφέρεται και στην «ανεκδότως» εργαζομένη, στο Περιβόλι, Ρουμανική
προπαγάνδα.

Ο δάσκαλος Δημήτριος Παπαγεωργίου (1870-1964), απόφοιτος του Υποδιδασκαλείου Βελεστίνου.

1926. Ο Γεώργιος Νασίκας με την οικογένειά του.

Βελεστίνο 1935. Η Εφορεία του Δημοτικού Σχολείου Βελεστίνου. Καθήμενοι: ο Δ/ντής Γεώργιος Νασίκας ο πρόεδρος της Εφορείας Κων. Τσαπράζης και η δασκάλα Σμαράγδα Γεωργίου. Όρθιοι: Ηρακλής Χατζάκος, Μιχ. Τίτσιας και Ιωάννης Χρόνης.

Βελεστίνo 1953. Οι δάσκαλοι της περιοχής Βελεστίνου σε αναμνηστική φωτογραφία, ύστερα από Τοπικό Συνέδριο στο καινούργιο Σχολείο. Από αρ. στη πρώτη σειρά: σύζυγος Αθανασίου Φράγκου, Αθαν. Φράγκου (Περίβλεπτον), Στέργιος Νασίκας, Κων/νος Μάργαρης, επιθεωρητής Β' Μαγνησίας, Κων. Ψαχούλας και Δημήτριος Κοντομέρκος (Ελευθεροχωρίου).

Μετά: Αναστ. Κασκαρίκα, Βασιλική Ντάνου (Μ. Περιβολάκι), Φούλα Ζαντέ (Νηπιαγωγός), Δημήτριος Ζαντές, Τιτίκα Γιώργα (Χλόη), Πόπη Καστανάκη, Κων. Καραντζής (Χλόη) Γιώργος Μαντζώρος (Αγ. Γεωργίου), Νίκη Μπαρμπαζίνη (Κοκκίνα), Γιώργος Τηλιακός, Έφη Τηλιακού, Ναυσικά Παπαγιαννίτση, Βασ. Παπατόλιας, Δημ. Κανελλόπουλος (Αερινού), Κων. Κούντρας (Παλιουρίου), Παύλος Σακελλαρίου (Ελευθεροχωρίου) Παν. Λιώνης (Μ. Περιβολακίου), Ελισσ. Βραχογιάννη (Νηπιαγωγός).

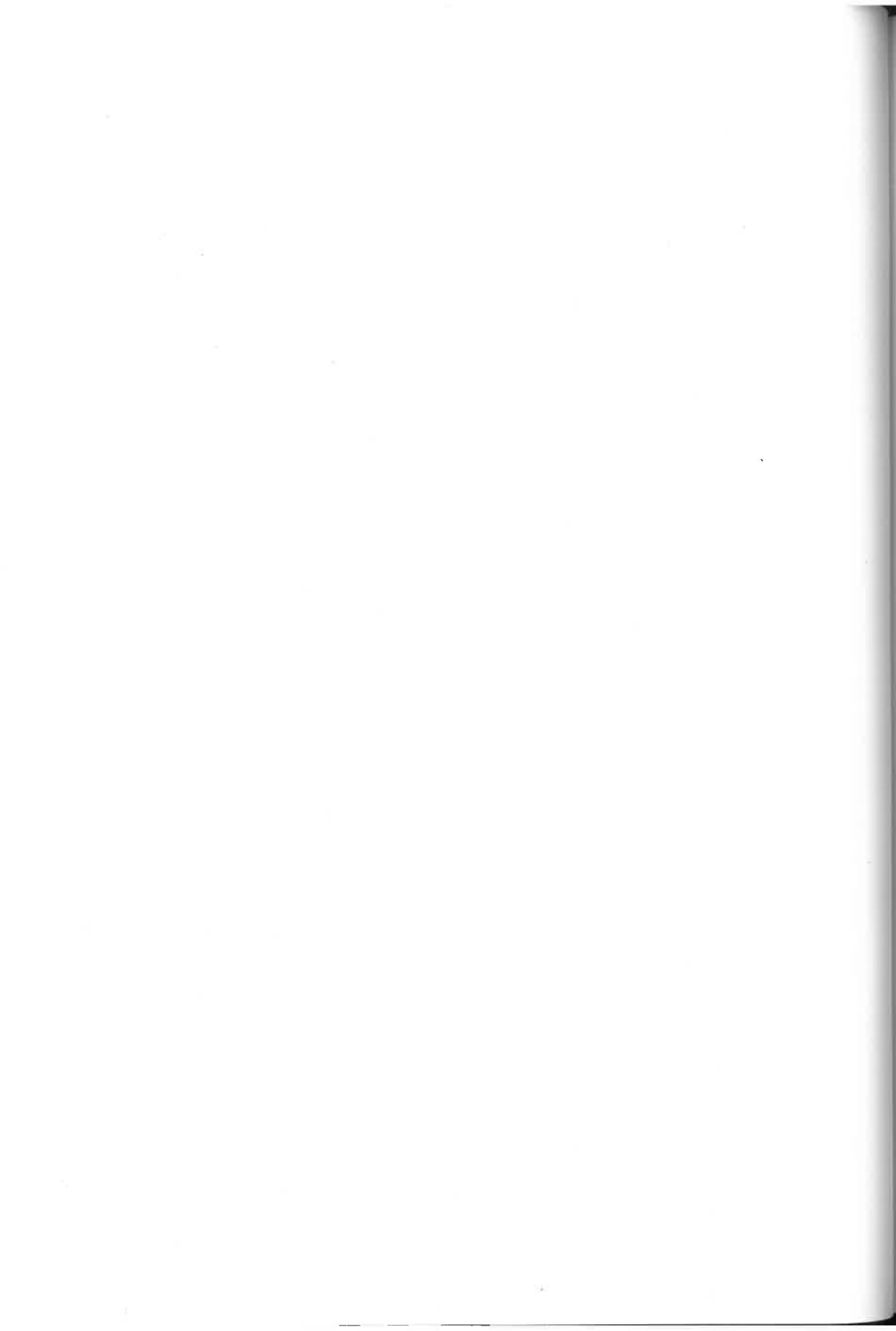
Βελεστίνo 1932. Ο Γεώργιος Νασίκας, οι δασκάλες Μαρία Σφονδυλιά – Ντόντου, Μαρία Βούλγαρη και οι μαθητές στα σκαλοπάτια του «Μεγάλου Σχολείου»

Πριν από το σεισμό του 1957. Από αρ. η καθηγήτρια-γυμνάστρια Κική Πιτσαδιώτου-Ευαγγελινού, οι δασκάλες Ελισ. Ζήλου και Αλεξ. Καβελларά - Βαβύλη, ο Δ/ντής του Γυμνασιακού Παραρτήματος Βελεστίνου Γ. Καρασμάνογλου, ο Δ/ντής του Δημοτικού Σχολείου Γεώργ. Αντωνακάκης, ο δάσκαλος Χρ. Βαβύλης, ο συντ/χος καθηγητής Χρ. Κοσμίδης και ο δάσκαλος Στέργιος Νασίκας.

1957. Οι δάσκαλοι μπροστά στο παράπηγμα όπου στεγάσθηκε το σχολείο μετά τους σεισμούς. Από αριστερά Αλεξάνδρα Καβελларά - Βαβύλη, Ναυσικά Παπαγιαννίτση - Μπακάλη, Ελισσάβη Ζήλου, ο Δ/ντής Στέργιος Νασίκας, Ειρήνη Βλάχου - Στεφανοπούλου, η νηπιαγωγός Ευαγ. Τζαβάρια και ο αδιόριστος δάσκαλος Στέργιος Γιατίσιος.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΝΙΚΟΥ

*Η νοσηλεία Βελεστινιωτών στο Αχιλλοπούλειο
Δημοτικό Νοσοκομείο Βόλου 1903-1915*

Η ανακοίνωση που ακολουθεί στηρίζεται σε ένα τμήμα του αρχείου του Αχιλλοπούλειου Νοσοκομείου Βόλου και συγκεκριμένα στα Γενικά Μητρώα Ασθενών και στα Μητρώα των δύο τμημάτων του της περιόδου 1903-1915. Η επεξεργασία τέτοιου είδους στοιχείων και η οργάνωσή τους αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση του θέματος της νοσηλείας των κατοίκων μιας περιοχής (του Βελεστίνου) στο «Αχιλλοπούλειο Νοσοκομείο Βόλου», στις αρχές του αιώνα.

Στην επιλογή αυτού του θέματος καταλήξαμε επειδή:

1) Παρουσιάζεται μια «άλλη» άποψη του Βελεστίνου, μάλλον άγνωστη. Η άποψη αυτή σχετίζεται με την υγεία ή σωστότερα, με έναν από τους τρόπους αντιμετώπισης των ασθενειών, σε μια εποχή που τα σημερινά νοσηλευτικά δεδομένα δεν ήσαν καθόλου αυτονόητα. Οι πληροφορίες που περιέχουν τα Μητρώα Ασθενών αποτυπώνουν φυσικά, μόνο ένα κομμάτι από το σύνολο των κατοίκων του σε μια ειδική στιγμή της ζωής τους – κατά τη διάρκεια νοσηλείας τους σε ένα «φιλανθρωπικό κατάστημα». Καταγράφουν όμως πλήθος πληροφοριών – πρώτη ύλη για την κοινωνική ιστορία της περιοχής. «Η αρρώστια χτυπά πρώτα απ' όλα τους φτωχούς. Ακόμα και όταν οι όροι της διάδοσής της είναι θεωρητικά ισότιμοι, όπως συμβαίνει με την περίπτωση της πανώλης, η αρρώστια παραμένει εκλεκτική και τα υγειονομικά ιδρύματα εξάλλου επιτείνουν αυτό το χαρακτηριστικό: ο περιορισμός και η διάκριση σε βάρος των φτωχών αρρώστων, η φυγή των ισχυρών και των πλουσίων, η ανεργία και η πείνα στις αποκλεισμένες πόλεις εξηγούν το πράγμα. Μ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν διακρίνουμε πιο χρωματισμένα νοσηματικά μοντέλα: την ύπαιθρο, με τις στέρησεις της και τον απόλυτο υποσιτισμό της και τον ανθυγιεινό συγχρωτισμό των πόλεων,

όπου, όλοι έχουμε ακούσει, νεκροταφείο και «νοσοκομείο» ήταν λέξεις ισοδύναμες¹.

2) Τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των στοιχείων προκαλούν μια σειρά, νομίζουμε γόνιμων ερωτημάτων που επιχειρούν να επαληθεύσουν ή να διαψεύσουν παραδεδεγμένες απόψεις για την περιοχή. Π.χ. σε ποίο βαθμό οι κάτοικοι της περιοχής μαστίζονταν από την ελονοσία; Τι είδους «μετοίκους» συγκέντρωσε το Βελεστίνο, ποια τα επαγγέλματά τους, η ηλικία, η πατρίδα τους; τι είδους νοσηλεία παρείχε ένα «επαρχιακό», νοσηλευτικό ίδρυμα στις αρχές του αιώνα; κ.λπ.

3) Αξιοποιείται ένα πρόσφατο απόκτημα των Γ.Α.Κ. – Αρχείων Νομού Μαγνησίας, το αρχείο του Αχιλλοπούλειου Δημοτικού Νοσοκομείου Βόλου, που για χρόνια, το μεγαλύτερο τμήμα του φθειρόταν στο κατεδαφισμένο πλέον κτίριο των Λοιμωδών².

Βελεστίνο

Το Βελεστίνο είναι γνωστό από τις πηγές, κυρίως για δύο λόγους. Ως «αι πάλαι Φεραί, καθέδρα ποτέ του Αδμήτου και μετά ταύτα Ιάσονος του τυράννου και πατρίς του πρωτομάρτυρος της Ελληνικής Επαναστάσεως Ρήγα του Φεραίου»³. Ένα άλλο χαρακτηριστικό του αναφέρει ο Γεωργιάδης: «Τον δε χειμώνα οι κάτοικοι του τε Αγίου Γεωργίου και του Βελεστίνου διπλασιάζονται, κατερχομένων εις τας χειμερινάς νομάς των Βλάχων εκ των Ηπειρωτικών ορέων⁴, εκ των οποίων πλείστοι από τους χρόνους της προσαρτήσεως κατοικούσι διαρκώς εν τω Βελεστίνω»⁵. Οι πηγές επίσης τονίζουν την ευφορία του εδάφους «χάρις εις τα άφθονα ύδατα της εντός αυτού ρεούσης θαυμαστής

1. Jacques Revel και Jean-Pierre Peter, «Το σώμα, ο άρρωστος και η ιστορία του», Το έργο της Ιστορίας, τ.Β', μεταφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη – Ν. Σαββάτης, Αθήνα, Ράππας, 1983, σ. 238.

2. Γ.Α.Κ. – Αρχεία Ν. Μαγνησίας, Αρχείο Νοσοκομείο Βόλου (ΑΕΕ. Νοσοκ/1). Η πρώτη εισαγωγή υλικού στις αρχές του 1989, η δεύτερη τον Μάιο του 1992. (Υπάρχουν Συνοπτικά Ευρητήρια του Αρχείου).

3. Μάγνης, Νικόλαος Ι., Περιήγησις η τοπογραφία της Θεσσαλίας και θηταλικής Μαγνησίας, και της μεν Θεσσαλίας εν επιτομή, της δε Μαγνησίας εν εκτάσει, Εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου της Λακωνίας, 1860 (Β' έκδοση, Καραβίας, Αθήνα 1985, σ. 20).

4. «Κυρίως Βλάχοι από το Περιβόλι Γρεβενών» πρβλ. Πολυμέρου - Καμηλάκη Αικατερίνη, Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο, *Υπέριαι* τ.Α', Αθήνα 1990, σ. 164.

5. Γεωργιάδης Νικόλαος, Θεσσαλία, Β' έκδοσις Εν Βόλω, 1894, σ. 151.

Υπερείας πηγής»⁶. Στις αρχές του αιώνα, μετά τον πόλεμο του 1897 που κατέστρεψε το Βελεστίνο⁷, η πρωτεύουσα του Δήμου Φερών είχε «Ελληνικόν Σχολείον, Δημοτικά αρρένων και θηλέων, Ειρηνοδικείον, Τηλεγραφείον, Ταχυδρομείον και Αστυνομίαν»⁸. Ο πληθυσμός του αυτή την περίοδο παραμένει περίπου σταθερός⁹:

2.389	κάτοικοι στην απογραφή του	1889	(16.4.1889)
1.584	στην απογραφή του	1896	(6.10.1896)
2.032	στην απογραφή του	1907	(27.10.1907)
2.924	το	1920	(19.10.1920)

Η μικρή του απόσταση από το εμπορικό, οικονομικό, διοικητικό και πολιτιστικό κέντρο της περιοχής, το Βόλο, δεν του επέτρεψε να αναπτυχθεί οικονομικά ανεξάρτητα. Οι κάτοικοί του μπορούσαν εύκολα να καταφύγουν στην πρωτεύουσα της Μαγνησίας για να καλύψουν τις ανάγκες τους (ακόμα και να νοσηλευθούν στο Δημοτικό Νοσοκομείο της πόλης)¹⁰.

Οι Βελεστινιώτες αντέδρασαν στη χάραξη της σιδηροδρομικής γραμμής. Αρνήθηκαν να παραχωρήσουν τις αναγκαίες εκτάσεις και τελικά η λειτουργία του σιδηροδρομικού σταθμού μακριά από τον οικισμό δεν βοήθησε στην ανάπτυξη του¹¹. Υπάρχουν διάφορες περιγραφές του αυτά τα χρόνια που εντοπίζουν προβλήματα π.χ. του Αριστοτέλη Κουρτίου στην εφημερίδα «ο Πύρρος» Αθηνών στις 20.9.1907¹². Την ίδια χρονιά σε ερωτηματολόγιο του Συλλόγου Περιστολής Ελωδών Νόσων, ο Δήμαρχος Φερών απαντά: «εν συνεννοήσει μετά των ενταύθα κ.κ. ιατρών αναφέρω ότι οι του δήμου κάτοικοι προσβάλλονται εις

6. Οδηγός της πόλεως Βόλου του Νομού Μαγνησίας [Δ. Μολοχάδης], χ.τ. (1900) σ. 19.

7. Κορδάτος Γιάννης, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, 20ος αιώνας, Αθήνα 1961, σ. 521.

8. Οδηγός της πόλεως Βόλου, ό.π. σ. 19.

9. Για τα δημογραφικά στοιχεία πρβλ. Χάρη Παμπούνη, Δημογραφικά του Βελεστίνου (τέως Δήμου Φερών 1881-1981), *Υπέριαι τ.Α'*, Αθήνα 1990, σ. 327-338.

10. Το 1955 με το νόμο 3487/55 «περί κοινωνικής ασφάλισης των αγροτών» ιδρύθηκε και λειτούργησε Κοινωνικό Ιατρείο στο Βελεστίνο πρβλ. Αγορόπουλος Χρήστος, Υγειονομικά, *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτακτος έκδοσις επί τω εορτασμού της ογδοηκονταετηρίδος από της απελευθερώσεως της Θεσσαλίας, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Αθήνα 1965, σ. 311.

11. Πρβλ. Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, ό.π., σ. 165-166.

12. Τέλη Κ. [Αριστ. Κουρτίου], Ο Βελεστίνας, εφ. «Πύρρος» Αθηνών, ετ, Ε' (1907-8), αρ. 231, 20.9.1907, σ. 6 πρβλ. και Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, ό.π., σ. 166.

μέγαν βαθμόν εξ ελονοσίας, προσβάλλονται δε 80% και απαντώνσιν οι πυρετοί ενδημούντες. Η ετησία θνητότης κατά μέσον όρον είνε 20%»¹³. Ο Γεωργιάδης έχει εντοπίσει τα αίτια του προβλήματος: «Τα δε της Βοιθηίδος και Νεσσωνίδος έλη και η ψυχροτάτη κατά την πρωίαν εκ των περικειμένων ορέων προσπέουσα αύρα καθιστώσιν ιδίως κατά το θέρος νοσώδες το κλίμα της Πελασγιώτιδος· δια τούτο δε και οι κάτοικοι των χωρίων είναι ωχροί και καχέκται και δυσκόλως προάγονται κατά τον πληθυσμόν, ιδίως δια την μεγάλην θνησιμότητα των παιδών. Ιατρών και σχολείων στερούνται, καθότι τα πλείστα των χωρίων, κατοικούμενα υπό 15-20 οικογενειών, δεν δύνανται να προκαλέσωσι την εν αυτοίς εγκατάστασιν επισήμονος ιατρού»¹⁴.

Άλλού διαβάζουμε – και ότι γράφεται για τη Θεσσαλία ισχύει φυσικά και για το Βελεστίνο: «Ανοικτή ιατρική περίθαλψις δεν υπήρχε κατά την εποχήν εκείνην. Οι ιδιώται ιατροί ολίγοι τον αριθμόν και κατά το πλείστον άνευ ειδικότητος. Ουδείς ασφαλιστικός οργανισμός υπήρχεν. Οι μεν εύποροι είχαν τη δυνατότητα να καλούν ιατρό κατ' οίκον ή εις σοβαρωτέρας περιπτώσεις – χειρουργικάς κυρίως – να καταφεύγουν εις την πρωτεύουσαν. Το πλείστον όμως των κατοίκων εστερείτο των μέσων νοσηλείας... Προληπτικοί εμβολιασμοί κατά των λοιμωδών νόσων ήσαν μόνον ο δαμαλισμός και ο αντιφθεριτικός, όστις όμως δεν εξετελείτο, λόγω αγνοίας των κατοίκων και ανυπαρξίας υγειονομικής υπηρεσίας... Η ελονοσία, η φυματίωσις, ο τυφοειδής πυρετός, η διεφθερίτις και άλλα λοιμώδη νοσήματα απετέλουν το μεγαλύτερον ποσοστό των αιτιών θανάτου του πληθυσμού. Η βρεφική θνησιμότης ήτο λίαν υψηλή... Το σύνολον σχεδόν του πληθυσμού των πεδινών Δήμων ήτο προσβεβλημένον εκ της ελονοσίας. Οι μη υποκύπτοντες αμέσως εις την νόσον και μεταπίπτοντες εις χρονίους, ενεφάνιζον το θλιθερόν προσωπίον της ελώδους καχεξίας, εδάφους επί του οποίου εάν οϊανδήποτε άλλη νόσος ήθελεν εισβάλει θα επέφερε το μοιραϊόν»¹⁵.

Αχιλλοπούλειο Νοσοκομείο Βόλου

Την κατάσταση που περιγράφηκε προσπαθεί να βελτιώσει στο Βόλο, γύρω στα 1873, η «Φιλάνθρωπος Αδελφότης». Ο μετέπειτα Δήμαρχος Παγασών Νικόλαος Γεωργιάδης διακήρυττε το 1903, την ημέρα της εγκατάστασης στο κτίριο του νοσοκομείου (1.9.1903): «...προ τριάκοντα ετών εν τινι παντοπωλείω της

13. Η Ελονοσία εν Ελλάδι και τα πεπραγμένα του Συλλόγου. Επιμ. Κων. Γ. Σάββα και Ιωάννη Π. Καρδαμάτη, έτος 1ο και 2ο, Εν Αθήναις 1907, σ. 475.

14. Γεωργιάδης Νικόλαος, Η Θεσσαλία, ό.π., σ. 148.

15. Αγορόπουλος Χρίστος, Υγειονομικά, ό.π., σ. 298. Ο ίδιος αναφέρει πως 3 κρούσματα χολέρας «εσημειώθησαν εν Βελεστίνω» κατά την επιδημία της νόσου, στο Τρίκερι το 1913, βλ. σ. 299.

παλαιάς συνοικίας της πόλεως μας συνήλθον φιλόανθρωποι τινες συμπολίται μας και συνέστησαν σωματείον υπό την επωνυμίαν «Φιλάνθρωπος Αδελφότης». Σκοπός της αδελφότητος ήτο η ίδρυσις νοσοκομείου εν τη πόλει μας...»¹⁶. Ο ίδιος έγραφε στη λογοδοσία του: «...σμικρόν επί σμικρόν καταθέτοντες ούτοι, μέγα τι ηδυνήθησαν να επιτελέσωσι, την σύστασιν νοσοκομείου, όπερ, κατά το έτος 1883 εδέχετο τους πρώτους απόρους προς νοσηλείαν...»¹⁷.

Ο Δημήτρης Σαράτσης αναφέρει¹⁸ για το Νοσοκομείο Βόλου «ότι είχε ιδρυθή στα 1885 και λειτουργούσε στο σπίτι που κατοικεί τώρα [1946] ο συνάδελφος κ. Μωραΐτης¹⁹. Πρώτος γιατρός διευθυντής του ήταν ο Χατζηκώστας». Την πληροφορία του Σαράτση επιβεβαιώνει ο Προϋπολογισμός του Δήμου Παγασών τού έτους 1886. Για πρώτη φορά προβλέπεται δαπάνη 2.000 δραχμών «υπέρ του ενταύθα συσταθέντος Νοσοκομείου»²⁰ ενώ την προηγούμενη χρονιά 1885 δόθηκαν 1.000 δραχμές για τη συντήρηση «ασθενών απόρων του στρατιωτικού νοσοκομείου»²¹. Το πρώτο αυτό νοσοκομείο – κατά τον Σαράτση – είχε «5-6 κρεβάτια»²². Μετά τα γεγονότα του 1897 και την αποχώρηση των Τούρκων, η **Φιλάνθρωπος Αδελφότης** ανασυστάθηκε με την επωνυμία πλέον **Φιλελεήμων Αδελφότης** και το Νοσοκομείο συνέχισε τη λειτουργία του. Πηγές εσόδων του ήταν οι συνδρομές των μελών της Αδελφότητος, διάφορα κληροδοτήματα, «δίσκοι ναών, κυτία καταστημάτων», φιλανθρωπικές αγορές, ακόμα και συνδρο-

16. Από τον λόγο του Νικ. Γεωργιάδη στην εγκατάσταση των ασθενών στο κτίριο του Νοσοκομείου που δημοσίευσε «Η Θεσσαλία» της 1.9.1903 και αναδημοσιεύει ο Γιάννης Σακελλίων, Σελίδες από την ιστορία του Νοσοκομείου Βόλου, *Κείμενα του Βόλου*, τ. 9 (1981), σ. 25-30.

17. Λογοδοσία Νικολάου Γεωργιάδου (Δημάρχου Παγασών) της Διοικήσεως και Διαχειρίσεως του Δήμου από του 1900 μέχρι του 1903, Βόλος 1903, σ. 27 βλ. και Γιάννης Α. Σακελλίων, Ο Δήμαρχος Παγασών (Βόλου) Νικόλαος Γεωργιάδης, *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών*, τ. 7 (1985), σ. 29.

18. Δημήτρης Σαράτσης, «Τρεις έξοχοι γιατροί του Βόλου», εφ. Ταχυδρόμος 25, 27, 28 Δεκ. 1946. Αναδημοσιεύθηκε στο «Δημήτρης Σαράτσης. Επιλογή από τα δημοσιεύματά του» Επιμ. Κ. Α. Μακρής, Βόλος 1954, σ. 108-113. Ο Σαράτσης το 1899 ήταν ο γιατρός του Νοσοκομείου Βόλου με μηνιαίο μισθό 100 δραχμών. (βλ. αρχείο Αχιλ. Νοσοκομείου Βόλου, Βιβλίο Καθολικό εξόδων ταμείου 1899-1904 στα ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Μαγνησίας).

19. «Το μικρό εκείνο νοσοκομείο λειτουργούσε στη σημερινή οδό Μικρασιατών, πίσω από το Υγειονομικό Κέντρο, όπου η αποθήκη Κοέν» Κολιού Νίτσα, Παλιοί γιατροί του Βόλου, εφ. «Η Θεσσαλία» 17.4.1976 (6ο).

20. Προϋπολογισμός Δήμου Παγασών έτους 1886, στο Βιβλίο Ψηφισμάτων του Δήμου Παγασών 1886.

21. Προϋπολογισμός Δήμου Παγασών έτους 1885, στο Βιβλίο Ψηφισμάτων του Δήμου Παγασών 1885.

22. Δημήτρης Σαράτσης, ό.π., σ. 110.

μές από Κοινότητες και Δήμους της Μαγνησίας²³. Ο κύριος όμως χρηματοδότης είναι ο Δήμος Παγασών²⁴. Η περίοδος της δημαρχείας Γεωργιάδη (1889-1907) είναι σταθμός στην ιστορία του Νοσοκομείου²⁵.

Ενδεικτικά αναφέρονται τα έξοδα λειτουργίας του²⁶:

	ΕΞΟΔΑ	ΕΙΣΦΟΡΑ ΔΗΜΟΥ ΠΑΓΑΣΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ
	ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΥ	ΔΡΑΧΜΕΣ	
1899	21.873,75	15.000	68,5%
1900	32.520	15.000	46,1%
1901	31.860	18.000	54,5%
1904	50.637	18.000	35,5%
1905	48.592,35	30.000	61,7%
1909	60.881	30.000	49,3%
1910	55.259	35.000	63,3%
1911	70.249	35.000	49,8%
1912	57.506	35.000	60,8%

23. Η Κοινότητα Ζαγοράς, λ.χ. προβλέπει στους ετήσιους προϋπολογισμούς της των ετών 1894-1900 «συνδρομή εις το Νοσοκομείον Βόλου» (1894: 50 δρχ., 1895-1897: 100 δρχ. το έτος, 1898-1899: 50 δρχ. και 1900: 100 δρχ.). Βιβλίο Αποφάσεων Κοιν. Ζαγοράς 1892-1905 βλ. και Βαγγέλης Νίκου, Οι αποφάσεις του Κοινοτικού Συμβουλίου Ζαγοράς του 1893, *Λιμνιώνας* τ. 2 (Οκτ.- Δεκ. 1990) σελ. 30 και 1898, 1899, *Λιμνιώνας* τ. 3-4 (Ιαν. - Απρ. 1991) σελ. 118.

24. Οι χρηματικές εισφορές του Δήμου Παγασών όπως καταγράφονται στους προϋπολογισμούς του Δήμου την περίοδο 1885-1915, στο κεφ. «Αγαθοεργία», (από τα Βιβλία Ψηφισμάτων) είναι οι εξής:

1886	2.000	1896	9.000	1906	30.000
1887	2.000	1897	-	1907	30.000
1888	4.000	1898	6.000	1908	30.000
1889	5.000	1899	15.000	1909	30.000
1890	4.800	1900	15.000	1910	35.000
1891	4.800	1901	18.000	1911	35.000
1892	4.800	1902	18.000	1912	35.000
1893	4.800	1903	18.000	1913	40.000
1894	6.000	1904	18.000	1914	40.000
1895	6.000	1905	30.000	1915	40.000

25. Η «περίοδος Γεωργιάδη» του Νοσοκομείου Βόλου είναι τα χρόνια 1900-1907 κατά τον Γιάννη Σακελλίωνα, Ο Δήμαρχος Παγασών (Βόλου) Νικόλαος Γεωργιάδης, *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών*, τ. 7 (1985), σ. 25.

26. Τα στοιχεία από τους ετήσιους Προϋπολογισμούς του Νοσοκομείου και του Δήμου Παγασών στα Βιβλία Ψηφισμάτων του Δήμου Παγασών καθώς και από τα Καθολικά του Αρχείου του Αχιλ. Νοσοκομείου, στα Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Μαγνησίας.

Στις 15.10.1900 θεμελιώθηκε το κτίριο του νοσοκομείου. Ειδική επιτροπή επέλεξε το χώρο του νοσοκομείου και στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1903, πριν ολοκληρωθούν όλες οι εργασίες, νοσηλεύονται οι πρώτοι ασθενείς στο νέο κτίριο. Το νέο νοσοκομείο ονομάστηκε «Αχιλλοπούλειο» επειδή οι αδελφοί Αχιλλόπουλοι πρόσφεραν 200.000 δραχμές για την ανέγερσή του²⁷.

Η Φιλελεήμων Αδελφότης στη γενική συνέλευση των μελών της στις 16.3.1908, με αρχική πρόταση του Δ. Τσοποτού, πρόσφερε το Νοσοκομείο στο Δήμο Παγασών «επί τω λόγω ότι.. έπαυσε υπάρχουσα ουσιαστικώς, υφισταμένη μόνο ως σκιά, και διότι ο Δήμος είνε πράγματι ο συντηρών το Νοσοκομείον διά της ετησίας επιχορηγήσεως του»²⁸. Το Νοσοκομείο γίνεται πλέον και τυπικά δημοτικό μέχρι το 1956 που αναμορφώθηκε ο οργανισμός του και ονομάστηκε πλέον *Γενικόν Κρατικόν Νοσοκομείον Βόλου*²⁹. Το 1955 το αρχικό κτίριο καταστράφηκε από τους σεισμούς και το νοσοκομείο λειτουργούσε για χρόνια σε παραπήγματα.

Τα τμήματα του νοσοκομείου, μάλλον από το 1900, ήσαν δύο: Παθολογικό και Χειρουργικό³⁰. Στα 1912 άρχισε η λειτουργία και του Φθισιατρείου, ως παραρτήματος του Παθολογικού³¹.

Στις αρχές του αιώνα λειτούργησε στη Μαγνησία και ένα δεύτερο Νοσοκομείο, το Τσιτσιλιάνειο Νοσοκομείο των Αγίων Αναργύρων στα Καλά Νερά³².

27. Από τον λόγο του Νικ. Γεωργιάδη στην εγκατάσταση των ασθενών στο κτίριο του Νοσοκομείου που δημοσίευσε «Η Θεσσαλία» της 1.9.1903 και αναδημοσιεύει ο Γιάννης Σακελλίων, Σελίδες από την ιστορία του Νοσοκομείου Βόλου, *Κείμενα του Βόλου*, τ. 9, (1981) σ. 25-30.

28. Αρχείο Αχιλ. Νοσοκομείου, Βιβλίο Πρακτικών του Αδελφάτου 1904-1908. Γενική συνέλευση των μελών της 16.3.1908 σ. 26 (ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Μαγνησίας). Το Πρακτικό της Συνέλευσης δημοσίευσε η Νίτσα Κολιού στην «Θεσσαλία» της 17.4.1976.

29. «Το 1954 υπήχθη στις διατάξεις του Νομ. Διατάγματος 2592/93, το 1956 αναμορφώθηκε ο οργανισμός του και είχε πλέον την επωνυμία «Γενικό Κρατικόν Νοσοκομείον Βόλου» βλ. Αγορόπουλος Χρίστος ό.π. σ. 304.

30. Στο Βιβλίο Καθολικών Εξόδων Ταμείου 1899-1904 του Νοσοκομείου Βόλου, γίνεται διάκριση τμημάτων το έτος 1900 (π.χ. νοσοκόμα Παθολογικού, νοσοκόμα Χειρουργικού). Την προηγούμενη χρονιά 1899 δεν διακρίνονται τμήματα στις εγγραφές του Ταμείου.

31. Για πρώτη φορά αναφορά στο Φθισιατρείο στο Γενικό Μητρώο Ασθενών 15.5.1914-16.8.1916, σε στατιστικές σημειώσεις για τα έτη 1912-1914 σελ. 84-89.

32. Το νοσοκομείο ήταν δωρεά του Νικόλαου Τσιτσιλιάνου. Άρχισε τη λειτουργία του το 1901. Το αρχείο του σώζεται στα Γ.Α.Κ. – Αρχεία Ν. Μαγνησίας (ΑΒΕ: Νοσοκ/3) και έχει δημοσιευθεί στο «ΕΡΜΑΡΙΟ 2» των Γ.Α.Κ. – Αρχεία Ν. Μαγνησίας (Απρ. 1990). Κατά το διάστημα 1901-1902 νοσηλεύθηκαν και 5 «Βελεστινιώτες» ασθενείς (οι 4 διέμεναν στο Βελεστίνο, ο ένας κατάγονταν από το Βελεστίνο). Την περίοδο 1903-1915 δεν νοσηλεύθηκε κανένας «Βελεστινιώτης».

Το Αρχαικό Υλικό

Η ανακοίνωση αποδελτιώνει τις εγγραφές των Μητρώων Ασθενών του Αχιλλοπούλειου Δημοτικού Νοσοκομείου Βόλου της περιόδου από τις 22.9.1903³³ μέχρι 31.12.1915. Κριτήριο για την αποδελτίωση των εγγραφών ήταν η αναγραφή του Βελεστίνου ως τόπου καταγωγής ή διαμονής των ασθενών. Η επιλογή μόνο του Βελεστίνου και όχι της ευρύτερης περιοχής του προτιμήθηκε επειδή με αυτόν τον τρόπο και σε σχέση με το θέμα του συνεδρίου, ήταν περισσότερο απτή η παρακολούθηση των διαφόρων παραμέτρων νοσηλείας των ασθενών.

Τα στοιχεία αποδελτιώθηκαν από τα επτά (7) συνολικά βιβλία Μητρώου³⁴ της περιόδου 1903-1915³⁵.

1. Μητρώο Ασθενών Παθολογικού Τμήματος	(22. 9.1903 – 29. 7.1905)
2. Μητρώο Ασθενών Χειρουργικού Τμήματος	(1.10.1905 – 27.12.1909)
3. Γενικό Μητρώο Ασθενών	(1. 1.1906 – 31.12.1907)
4. Μητρώο Ασθενών Παθολογικού Τμήματος	(14.11.1906 – 22. 7.1909)
5. Μητρώο Ασθενών Παθολογικού Τμήματος	(23. 7.1909 – 12. 9.1911)
6. Γενικό Μητρώο Ασθενών	(12. 9.1911 – 14. 5.1914)
7. Γενικό Μητρώο Ασθενών	(15. 5.1914 – 16. 8.1916)

Οι ασθενείς καταχωρούνταν αρχικά σε ένα Γενικό Μητρώο Ασθενών και στη συνέχεια στα «ειδικά» κάθε τμήματος (Παθολογικού ή Χειρουργικού) τα οποία επαναλαμβάνουν τις καταχωρήσεις των Γενικών Μητρώων.

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο κατηγορίες καταχωρούμενων στοιχείων:

1. Στοιχεία Ταυτότητας των ασθενών:

1. Ονοματεπώνυμον
2. Ηλικία
3. Φύλο
4. Οικογενειακή κατάσταση
5. Επάγγελμα
6. Τόπος γέννησης (Καταγωγή)
7. Τόπος διαμονής

33. Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1903 έγινε η βιαστική έναρξη λειτουργίας του νοσοκομείου, πριν την ολοκλήρωση των εργασιών.

34. Τα Βιβλία Μητρώων έχουν περίπου διαστάσεις 0,42 X 0,33 εκατ. Περιέχουν 200 έως 400 σελίδες αριθμημένες + παράφυλλα 1 στην αρχή, 1 στο τέλος. Σημειώνονται για συμπλήρωση: αύξων αριθμός, ημερομηνία εισόδου, ονοματεπώνυμον, ηλικία, τόπος γέννησεως, τόπος διαμονής, τμήμα, ημερομηνία εξόδου, διάγνωση, έκβαση, ημέραι νοσηλείας, παρατηρήσεις.

35. Έγινε πλήρης αποδελτίωση των εγγραφών που αναφέρονται σε Βελεστινιώτες ασθενείς.

2. Στοιχεία Νοσηλείας των ασθενών:

1. Ασθένεια
2. Ημερομηνία Εισόδου
3. Ημερομηνία Εξόδου
4. Χρόνος Νοσηλείας
5. Έκβαση Νοσηλείας – ασθένειας
6. (Παρατηρήσεις σε ειδικές περιπτώσεις)

Η καταχώρηση των στοιχείων ταυτότητας γινόταν συνήθως από υπαλλήλους-γραφείς. Το πιστοποιούν η σχετική καλλιγραφία και κάποια εμφανή ορθογραφικά λάθη. Οι γιατροί φαίνεται πως συμπλήρωναν τα σχετικά με τη νοσηλεία.

Η ανακοίνωση οργανώνει την «ανάγνωση» όλων αυτών των στοιχείων με δύο τρόπους.

1. «Αυτόνομη» – Οριζόντια ανάγνωση

Παρουσιάζονται τα επί μέρους στοιχεία των καταγραφών (π.χ. το φύλο, η οικ. κατάσταση, το επάγγελμα, οι ασθένειες κλπ.) Με τον τρόπο αυτό οριοθετείται η έκταση των δεδομένων και προσφέρονται απαντήσεις σε ερωτήματα του τύπου «Πόσες εγγραφές, ποιοι ασθενείς, ποια τα επαγγέλματα, ποιες οι ασθένειες» κλπ.

1. Ο αριθμός των νοσηλευθέντων

Κατά το χρονικό διάστημα 1905-1915 νοσηλεύθηκαν στο Αχιλλοπούλειο Νοσοκομείο Βόλου 119 ασθενείς που κατάγονταν ή διέμεναν στο Βελεστίνο. Το αρχείο των ετών 1903-1904 παρουσιάζει κενά και υπάρχουν στοιχεία μόνο από το Παθολογικό του τμήμα. Συνολικά πάντως, εντοπίστηκαν 131 περιπτώσεις νοσηλείας «Βελεστινιωτών» ασθενών από 22.9.1903 (πρώτη σωζόμενη εγγραφή ασθενούς στα Μητρώα του Νοσοκομείου) έως 31.12.1915. Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει περίπου το 1,36% των νοσηλευθέντων ασθενών των ετών 1905-1915³⁶. Πιστεύουμε πως παρά το μικρό «δείγμα» η μικροσκοπική εξέταση ανιχνεύει ενδιαφέροντα στοιχεία.

Η σύγκριση του αριθμού των ασθενών στα διάφορα Μητρώα της ίδιας περιόδου συχνά εντοπίζει προβλήματα. Υπάρχουν περιπτώσεις που ο αριθμός των ασθενών διαφέρει μεταξύ Γενικού και Ειδικού Μητρώου. Άλλοτε πάλι το

36. Το ποσοστό υπολογίστηκε με βάση το ετήσιο άθροισμα των ασθενών των δύο τμημάτων του Νοσοκομείου (στον Πίνακα οι αριθμοί μέσα στις αγκύλες).

άθροισμα των ασθενών των τμημάτων του δεν ανταποκρίνεται στον τελικό αύξοντα αριθμό του Γενικού Μητρώου της ίδιας χρονιάς. Το πρόβλημα θα λυθεί με την πλήρη αποδελτίωση και επεξεργασία όλων των εγγραφών³⁷.

Στον Πίνακα που ακολουθεί, οι αριθμοί μέσα στις αγκύλες αναφέρονται στο άθροισμα των ασθενών των δύο τμημάτων του.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Νοσηλευθέντων στο Αχιλλοπούλειο Δημοτικό Νοσοκομείο Βόλου 1903-1915

	ΓΕΝ. ΜΗΤΡΩΟ	ΠΑΘ. ΧΕΙΡ.	ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ	
1903	–	529	–	1
1904	–	479	–	11
1905	(736)[736]	(585)	151	3
1906	710[690]	496	194	17
1907	748[738]	534	204	9
1908	580[579]	383	196	8
1909	711[713]	499	212	7
1910	744[744]	488	256	7
1911	830[828]	516	312	6
1912	1005[1006]	594	412	8
1913	901[832]	(505)	327	18
1914	805[805]	480	325	16
1915	1069[1069]	728	341	20
ΣΥΝΟΛΟ	8839[8739]	6816	2930	131

2. Τα ονοματεπώνυμα των ασθενών

Στα Μητρώα καταχωρείται πρώτα το όνομα και κατόπιν το επίθετο.

Κάποιες φορές καταγράφεται και το όνομα πατέρα ή συζύγου. Από την ευρετηρίαση των ονομάτων διαπιστώθηκε η ύπαρξη ασθενών που νοσηλεύθηκαν περισσότερες από μια φορές στο Νοσοκομείο στη διάρκεια των ετών 1903-1915. Ειδικότερα:

131 εγγραφές 118 διαφορετικοί ασθενείς

9 (Ασθενείς νοσηλεύονται περισσότερες από μια φορά

(από αυτούς, οι 6 X 2 φορές, οι 2 X 3 φορές, ο 1 X 4 φορές)³⁸.

37. Έχει ήδη αρχίσει η καταγραφή και ευρετηρίαση του συνόλου των εγγραφών του νοσοκομειακού αρχείου.

38. Οι εγγραφές είναι οι: 3/114, 24/25, 28/32, 48/99, 59/74, 104/107, 16/21/26, 51/92, 126 και 68/70/76/103.

3. Το φύλο των ασθενών

Η πλειοψηφία των νοσηλευθέντων είναι άνδρες –τριπλάσιος αριθμός ανδρών από ότι των γυναικών. Αναλυτικά:

ΑΝΔΡΕΣ		ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
Παθολογικό	Χειρουργικό	Παθολογικό	Χειρουργικό
76	21	26	8
ΣΥΝΟΛΟ ΑΝΔΡΩΝ:	97	ΣΥΝΟΛΟ ΓΥΝΑΙΚΩΝ:	34

4. Οι ηλικίες των ασθενών

Στο νοσοκομείο νοσηλεύθηκαν ασθενείς ηλικίας από 3 έως 70 ετών³⁹.

Ειδικότερα, άνδρες ηλικίας 15-70 ετών (Μ.Ο. 34,6 έτη) και γυναίκες 3-58 (Μ.Ο. 31,3).

5. Η οικογενειακή κατάσταση

ΕΓΓΑΜΟΙ	76	ΑΝΔΡΕΣ:	51 (17-70)
		ΓΥΝΑΙΚΕΣ:	25 (21-58) ⁴⁰
ΑΓΑΜΟΙ	55	ΑΝΔΡΕΣ:	46 (15-70)
		ΓΥΝΑΙΚΕΣ:	9 (3-55)

39. Σε 4 περιπτώσεις δεν σημειώνεται η ηλικία των ασθενών (25, 87, 95, 102).

40. Μια αναφέρεται ως χήρα (62)

6. Τα επαγγέλματα των ασθενών

Καταγράφονται 21 διαφορετικά επαγγέλματα, τα εξής:

1.	Αρτοποιός	1
2.	Γεωργός	13
3.	Ελληνοδιδάσκαλος	1
4.	Επιστάτης	1
5.	Εργατικός/ή (3 γυναίκες)	56
6.	Ιερεύς	1
7.	Καπνοπαραγωγός	1
8.	Κασσιτερωτής	1
9.	Κηπουρός	4
10.	Κτίστης	3
11.	Μαθήτρια	2
12.	Μυλωθρός/Μυλωνάς	3
13.	Οικιακά	25/27 ⁴¹
14.	Οπωροπώλης	1
15.	Πεταλωτής	1
16.	Ποιμίν	6
17.	Στρατιώτης (ο 1 εύζων)	2
18.	Υποδηματοποιός	1
19.	Υπάλληλος	1
20.	Υφάντρια	1
21.	Χωροφύλαξ	1
22.	Δεν αναφέρεται ⁴²	5 [νήπια 2, οικιακά 2, άγνωστο 1]
ΣΥΝΟΛΟ		131

Οι περισσότεροι, ποσοστό 42,7% δηλώνουν «εργατικός». Ακολουθούν τα «οικιακά» των γυναικών (20,61%) και μετά οι γεωργοί (9,9%).

7. Η καταγωγή των ασθενών (τόπος γέννησης)

Η εγγραφή της ιδιαίτερης πατρίδας γίνεται συχνά με άνισο τρόπο. Άλλοτε με γεωγραφική ακρίβεια π.χ. Άμφισσα, Προμύριον κλπ. και άλλοτε με ασάφεια του τύπου «Ήπειρος, Μακεδονία, Τουρκία κλπ.

41. Σε δύο περιπτώσεις που δεν αναφέρεται το επάγγελμα, το γνωρίζουμε επειδή οι ασθενείς έχουν νοσηλευθεί ξανά. Επομένως 25 + 2 = 27.

42. Σε 4 περιπτώσεις εύκολα εντοπίζεται το επάγγελμα βλ. και σημ. 41. Αγνοούμε τελικά μόνον ενός το επάγγελμα.

Συνολικά αναφέρονται 36 περιοχές (μερικές περιέχονται σε άλλες ευρύτερες). Οι περιοχές είναι:

1. Άγιος Γεώργιος	1	19. Καστοριά	2
2. Άγραφα	1	20. Κωνσταντινούπολις	1
3. Αλιβέρι	1	21. Κέρκυρα	1
4. Άμφισσα	1	22. Λαμία	1
5. Ανδριανούπολις	1	23. Λεπενίτσα Ιωαννίνων	1
6. Άνδρος	1	24. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	8
7. ARMENIA	1	25. Μεσολόγγιον	1
8. Βελεστίνο	76	26. Μπαουκλή ⁴³	1
9. Βιτόλια	1	27. Νεοχώριον	1
10. ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	2	28. Περιβόλι Μακεδονίας	1
11. Βόλος	1	29. Προμύριον	1
12. Ζαγόρι/Ζαγόριον	2	30. ΣΑΜΨΟΥΣ	1
13. ΗΠΕΙΡΟΣ	5	31. Σαρατζί ⁴⁴	4
14. ΘΡΑΚΗ	1	32. Σμύρνη	2
15. Ιωάννινα	3	33. Σέρραι	1
16. Καβακλή Βουλγαρίας	1	34. ΤΟΥΡΚΙΑ	1
17. Κανάλια	1	35. Τύρναβος	1
18. Καρπενήσι	1	36. Χιμάρα	1
ΣΥΝΟΛΟ	131	(Βελεστίνο: 76-Άλλες περιοχές: 55)	

8. Ο τόπος διαμονής των ασθενών

Καταγράφονται συνολικά 7 περιοχές. Οι περισσότεροι ασθενείς διαμένουν στο Βελεστίνο (118) και οι υπόλοιποι 13 σε περιοχές κοντά στο Βελεστίνο. Αναλυτικά:

1. Άγιος Γεώργιος	1	5. Μουσαφακλή ⁴⁵	1
2. Άνω Βόλος	1	6. Ρινή ⁴⁶	1
3. Βελεστίνο	118	7. Τσιαρατσή ⁴⁴	2
4. Βόλος	7		

Διαπιστώνεται τελικά πως ένας πυρήνας 62 ασθενών κατάγονταν και διέμενε στο Βελεστίνο.

43. Μπαουκλή/Μπαλακί του Δήμου Πλατάνου (1881 > 523 κάτοικοι) η Αλία.

44. Σαρατζί/Τσιαρατσή/Σερατσή Δήμου Φερών (1881 > 163 κάτοικοι) σημ. Περιβλεπτο

45. Δήμου Φερών (1881 > 50 κάτοικοι) σημ. Κοκκίνα

46. Ρινή/Ιρενί Δήμου Σκοτούσσης επαρχίας Δομοκού και Φαρσάλων (1881 121 κάτοικοι) σημ. Ασπρόγεια.

9. Η Έκβαση της ασθένειας - νοσηλείας

Στα Μητρώα σημειώνονται 4 περιπτώσεις έκβασης: Ίαση, βελτίωση, Όμοια Κατάσταση και Θάνατος. Το ποσοστό Ίασης φθάνει συνολικά περίπου το 50% (49,6%). Ακολουθεί η περίπτωση της Βελτίωσης (20,6%), των Θανάτων (17,6%) και οι περιπτώσεις Όμοιας Κατάστασης (9,9%).

Στο Παθολογικό Τμήμα η Ίαση φθάνει το ποσοστό των 43,6%. Στο χειρουργικό αντίστοιχα είναι 71,4%. Σε 3 περιπτώσεις δεν καταγράφεται η έκβαση⁴⁶.

	I	B	Ομ.	Θ	–	
ΠΑΘΟΛΟΓΙΚΟ	45	22	12	20	3	102
ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΟ	20	5	1	3	–	29
ΣΥΝΟΛΑ	65	27	13	23	3	131

10. Οι Ασθένειες

Στο Παθολογικό Τμήμα νοσηλεύθηκαν 102 Βελεστινιώτες. Οι περισσότεροι από αυτούς – πάνω από 50% – υπέφεραν από κάποια μορφή ελονοσίας (53 περιπτώσεις), συχνά μαζί με κάποιον άλλο νόσημα. Συνολικά εντοπίστηκαν 26 βασικές κατηγορίες ασθενειών.

Στο Χειρουργικό διαπιστώθηκαν 19 διαφορετικά αίτια νοσηλείας. Προηγούνται οι γάγγραινες και τα έλκη των κνημών, περίπου 11%.

46. Σε 2 περιπτώσεις υπάρχει κενό, σε μια απλώς «εξήλθεν».

ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ – ΝΟΣΗΛΕΙΑ
 Παθολογικό 102 – Χειρουργικό 29
 1. Παθολογικό τμήμα

α.α. Νόσημα	α.α. νοσημάτων	Έκβαση
1. Ανεπάρκειες (Μητροειδούς κλπ. 1.001 1 Ελ.)	3	B
2. Ασκίτις	1	B
3. Βρογχικός Κατάρρους	1	I
4. Γαστρικός Κατάρρους	1	B
5. Γρίπη (+ 1 Ελ)	4	I
6. Ελκος στομάχου-Υστερία	1	B
7. ΕΛΟΝΟΣΙΑ	39 (+ 14)	
1. Διαλείποντες	11	9 I, 1 ομ., 1B
2. Ελομιάσις (το 1 + κίρρωση ήπατος)	2	1B, 1Θ.
3. Ελονοσία	1	B
4. Ελώδης Καχεξία	11	1 I, 2 ομ., 7B, 1Θ
5. Ελώδης Πυρετός	14	12 I, 1Θ, 1 εξήλθεν
8. Επιλόχεια Μόλυνση, Πυρετός	2	I
9. Ζακχαρώδης Διαβήτης	1	Ομ.
10. Καρκίνος παγκρέατος (+ Ελ)	1	Θ.
11. Κύρωση Ήπατος (+ 1E)	3	1 ομ, 2Θ,
12. Μηνιγγίτις Εγκεφαλονωτιαίου	5	3I, 1Θ, 1-
13. Νεφρίτις (+ 2E)	7	1I, 1 ομ, 5B
14. Όγκος κοιλιάς	1	ομ
15. Οσφυαλγία	1	B
16. Παράλυσις γεροντική (+ ανεπάρκεια)	1	Θ
17. Περιμητρίτις	1	Ομ
18. Πλευρίτις (+ φυματ.)	3	1 ομ, 2Θ
19. Πνευμονία (+ 8E) (1 + σκωλ.)	14	7 I, 6Θ, 1-
20. Ρευματισμοί	2	I
21. Σκωληκοειδίτις	1	I
22. Ταχυαλγία ρευμ. φύσεως	1	I
23. Τραύμα θώρακος διαμπερές (όπλου)	1	I
24. Τυφοειδής πυρετός	1	Ομ.
25. ΦΥΜΑΤΙΩΣΗ	5	
1. Φθίσις Πνευμονική	3	1 ομ, 2Θ
2. Φυματίωσις πνευμόνων	2	1 ομ, 1Θ
26. Χολοκύστις, Χολόλιθος	1	Θ

2. Χειρουργικό τμήμα

α.α. Νόσημα	α.α. νοσημάτων	Έκβαση
1. Ακρωτηριασμός ποδός	1	I
2. Απόστημα ενέσεων	1	B
3. Απόστημα ήπατος	2	I
4. Απόστημα ψυχρόν σπινδ. στήλης (+ φυμ.)	1	B
5. Αρθρίτις	2	I
6. Ασκίτις ύδρωψ μητροειδούς	1	B
7. Βουβωνοκήλη	1	I
8. Γάγγραινα	3	21, 1B
9. Ελκη άτονα των κνημών	3	I
10. Εμπύιο ημιθωρακίου	1	Θ
11. Επιλόχεια Μόλυνση	1	B
12. Καρκίνος μήτρας	1	Θ
13. Κατάγματα	2	II, 1B
14. Λίθος κύστεως	1	Θ
15. Μητροπεριτονίς	1	I
16. Σκωλικοειδίτις	2	I
17. Τραύματα δι' όπλων	2	I
18. Φλεγμονή αντιβραχείονος	1	I
19. Ψειραιθόπους μεθ' ιππισμού	1	I
20. -απλώς εξήλθεν-	1	Ομ

11. Ημέρες Νοσηλείας

Ο συνολικός αριθμός των ημερών νοσηλείας φθάνει τις 3.041. Στο Παθολογικό, οι ημέρες νοσηλείας είναι 2.228 με Μέσο όρο 21,6 ημέρες. Στο Χειρουργικό οι μέρες είναι 813 και ο Μ.Ο. 29,03. Προφανώς η ανάρρωση μετά από χειρουργική επέμβαση είναι περισσότερη επίπονη.

2. «Παράλληλη ανάγνωση»

Οργανώνονται διάφοροι πίνακες που συστηματοποιούν την παρατήρηση των αλληλεπιδράσεων. Με τον τρόπο αυτό διευκολύνεται η μελέτη ενός πλέγματος παραμέτρων που σχετίζονται με την κοινωνική οργάνωση και τις ανάγκες του Βελεστίνου. Παρουσιάζει λ.χ. ενδιαφέρον ο εντοπισμός κάποιων χαρακτηριστικών σε βασικούς κοινωνικούς φορείς-στηλοβάτες της εποχής: στον παπά, το χωροφύλακά, το δάσκαλο. Διαπιστώνουμε έτσι, πως το 1910, ο εικοσιεννιάχρονος χωροφύλακας που υπηρετούσε στο Βελεστίνο, καταγόταν από το Καρπενήσι και τελικά θεραπεύθηκε από τους διαλείποντες που τον βασάνιζαν. Ο ηλικιωμέ-

νος Ανδριώτης Ελληνοδιδάσκαλος, που ζούσε το 1912 στο Βελεστίνο, βελτίωσε την κατάσταση της γεροντικής γάγγραινας του ποδιού του. Αντίθετα ο τριανταπεντάχρονος Βελεστινιώτης ιερέας της Κοκκίνας, πέθανε από καρκίνο στα 1915.

Μια τέτοιου είδους ανθρωποκεντρική προσέγγιση των αρχειακών δεδομένων μας γνωρίζει, παράλληλα με τη «φυσική ιστορία του φαινομένου της νόσου» την «καθημερινή αρρώστια» και τις εύθραυστες κοινωνικές ισορροπίες, σε μια εποχή που το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού ακροβατούσε στα «όρια της επιβίωσης»⁴⁷.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Επάγγελμα	α.α. εγγραφών	Ιδιαίτερη Πατρίδα (Καταγωγή)
1. Αρτοποιός	1	Ήπειρος
2. Γεωργός	13	Άγ. Γεώργιος 1 Ανδριανούπολις 1 Βελεστίνο 10 Μακεδονία 1
3. Ελληνοδιδάσκαλος	1	Άνδρος
4. Επιστάτης	1	Λαμία
5. Εργατικός/ή (3 γυναίκες)	56	Άμφισσα 1 Αρμενία 1 Βελεστίνο 32 Ζαγόρι 1 Ήπειρος 3 Θράκη 1 Ιωάννινα 2 Κανάλια 1 Καστοριά 1 Κωνσταντινούπολις 1 Λεπενίτσα Ιωαννίνων 1 Μακεδονία 3 Μπαουκλή 1 Σαρατζή 3 Σμύρνη 2 Σέρραι 1 Χιμάρα 1
6. Ιερέυς	1	Βελεστίνο
7. Καπνοπαραγωγός	1	Σαμψούς
8. Κασσιτερωτής	1	Ήπειρος 1
9. Κηπουρός	4	Βελεστίνο 3 Κέρκυρα 1
10. Κτίστης	3	Μακεδονία (Μακεδονία 2, Βιτόλια 1)
11. Μαθήτρια	2	Σαρατζή 1 Τύρναβος 1
12. Μυλωθρός/Μυλωνάς	3	Ιωάννινα 1 Μακεδονία 2
13. Οικιακά	25+2=27	Άγραφα 1 Βελεστίνο 19 (το 1*) Βουλγαρία 3 (το 1* Καβακλή) Ζαγόριον 1 Νεοχώριον 1 Προμήριον 1 δεν αναγράφεται 1
14. Οπωροπώλης	1	Βελεστίνο

47. Jacques Revel και Jean-Pierre Peter ο.π., σ. 337-338.

15. Πεταλωτής	1	Βελεστίνο
16. Ποιμήν	6	Βελεστίνο 4 Μακεδονία 2 (Καστοριά @ Περιβόλι)
17. Στρατιώτης (ο 1 εύζων)	2	Βελεστίνο Μεσολόγγιον 1 (Εύζων)
18. Υποδηματοποιός	1	Βόλος
19. Υπάλληλος	1	Βελεστίνο
20. Υφάντρια	1	Βελεστίνο
21. Χωροφύλαξ	1	Καρπενήσιον
22. Δεν αναφέρεται	5-2=3	Αλιθέρι 1 (νήπιο) Βελεστίνο 2 (νήπιο [οικιακά]) Καβακλή Βουλγαρίας 1 Τουρκία

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Επάγγελμα		Διαμονή
1. Αρτοποιός	1	Βελεστίνο
2. Γεωργός	13	Άγ. Γεώργιος 1, Βελεστίνο 10 Βόλος 1, Ρινή 1
3. Ελληνοδιδάσκαλος	1	Βελεστίνο
4. Επιστάτης	1	Βελεστίνο
5. Εργατικός/ή (3 γυναίκες)	56	Βελεστίνο 51, Βόλος 3, Τσιαρατσι 2
6. Ιερέυς	1	Μουσαφακλί
7. Καπνοπαραγωγός	1	Βελεστίνο
8. Κασσιτερωτής	1	Βελεστίνο
9. Κηπουρός	4	Άνω Βόλος 1, Βελεστίνο 3
10. Κτίστης	3	Βελεστίνο
11. Μαθήτρια	2	Βελεστίνο
12. Μυλωθρός/Μυλωνάς	3	Βελεστίνο
13. Οικιακά	25+2=27 ⁴⁸	Βελεστίνο
14. Οπωροπώλης	1	Βόλος
15. Πεταλωτής	1	Βελεστίνο
16. Ποιμήν	6	Βελεστίνο
17. Στρατιώτης (ο 1 εύζων)	2	Βελεστίνο
18. Υποδηματοποιός	1	Βελεστίνο
19. Υπάλληλος	1	Βελεστίνο
20. Υφάντρια	1	Βελεστίνο
21. Χωροφύλαξ	1	Βελεστίνο
22. Δεν αναφέρεται	5(-2 ⁴⁹)=3	Βελεστίνο 4 Βόλος 1 (νήπιο)

48. Βλ. σημείωση 41.

49. Βλ. σημείωση 42.

ΠΙΝΑΚΑΣ

*Βελεστινιώτες ασθενείς νοσηλευθέντες στο
Αχιλλοπούλαιο Δημοτικό Νοσοκομείο Βόλου 1903-1915*

1. Αύξων Αριθμός Καταλόγου	9. Επάγγελμα
2. Αύξων Αριθμός Μητρώου Τμήματος	10. Ηλικία
3. Τμήμα (Π = παθολογικό, Χ = χειρουργικό)	11. Τόπος καταγωγής ασθενούς
4. Αύξων αριθμός Γενικού Μητρώου	12. Τόπος διαμονής ασθενούς
5. «Αρχαιακή Πηγή» των εγγραφών	13. Διάγνωση
6. Χρονικό διάστημα νοσηλείας	14. Ημέρες Νοσηλείας
7. Όνομα ασθενούς	15. Έκβαση νόσου [I = Ύαση, B = Βελτίωση,
O = Όμοια κατάσταση, Θ = θάνατος]
8. Αρχικό Επιθέτου ασθενούς
[όπου * = Άγαμος]	

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Ο Πίνακας καταγράφει μόνο το αρχικό του επιθέτου των ασθενών. Διατηρείται ο τρόπος γραφή των αρχικών καταχωρήσεων. Σε ελάχιστες περιπτώσεις διορθώθηκαν προφανή ορθογραφικά λάθη.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	500	Π	-	1	27-11-03	04-12-03	Κων/νος	X.*	Κηπουρός
2	59	Π	-	1	17-02-04	22-02-04	Χαντζών	A.	Εργατικός
3	97	Π	-	1	11-03-04	31-03-04	Δημήτριος	Z.*	Εργατικός
4	126	Π	-	1	08-05-04	14-05-04	Κων/νος	Π.	Γεωργός
5	154	Π	-	1	11-06-04	04-12-03	Δημήτριος	Z.*	Εργατικός
6	215	Π	-	1	15-07-04	19-07-04	Γεώργιος	Σ.	Εργατικός
7	219	Π	-	1	18-07-04	24-07-04	Πέτρος	Δ.	Εργατικός
8	254	Π	-	1	31-07-04	06-08-04	Χρήστος	Γ.*	Κτίστης
9	253	Π	-	1	31-07-04	06-08-04	Δημήτριος	Σ.*	Κτίστης
10	262	Π	-	1	04-08-04	09-08-04	Σπυρίδων	Σ.*	Κηπουρός

10	11	12	13	14	15
26	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Ελώδης Καχεξία (Υδρωψ ασκίτις)	9	B
40	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Πνευμονία Τυφύδης αριστερά	6	A
40	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Διαλείποντες Φυματίωσης Λαρυγγίτις	7	I
36	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Ταχυαλγία ρευματικής φύσεως	7	I
20	Χιμάρα	Βελεστίνος	Διαλείποντες ελειογενείς πυρετοί	6	I
32	Ήπειρος	Βελεστίνος	Διαλείποντες ελειογενείς	5	I
32	Καστοριά	Βελεστίνος	Διαλείποντες ελειογενείς	7	I
20	Μακεδονία	Βελεστίνος	Πυρετός ελειογενής υφέσιμος	7	I
25	Μακεδονία	Βελεστίνος	Διαλείποντες ελειογενείς	7	I
18	Κέρκυρα	Βελεστίνος	Πυρετός ελειογενής υφέσιμος	6	I

11	299	Π	-	1	19-08-04	12-09-04	Στέργιος	Τ.	Ποιμήν
12	404	Π	-	1	27-10-04	10-11-04	Παναγιώτης	Ν.*	Εργατικός
13	60	Π	84	1	19-02-05	06-03-05	Κυριαζής	Π.	Κηπουρός
14	82	Π	115	1	09-03-05	28-03-05	Δημήτριος	Γ.*	Εργατικός
15	176	Π	247	1	22-06-05	22-06-05	Ιωάννης	Π.	Γεωργός
16	24	Π	34	3	31-01-06	27-02-06	Αθανάσιος	Τ.	Εργατικός
17	27	Π	37	3	01-02-06	29-04-06	Νικόλαος	Π.*	Μυλωθρός
18	106	Π	152	3	15-04-06	22-04-06	Δημήτριος	Κ.*	Οπωροπώλης
19	154	Π	235	3	03-06-06	05-06-06	Γεώργιος	Α.*	Εργατικός
20	178	Π	275	3	23-06-06	04-08-06	Ιωάννης	Δ.*	Εργατικός
21	200	Π	306	3	06-07-06	22-07-06	Αθανάσιος	Τ.	Εργατικός
22	93	Χ	311	2,3	10-07-06	15-07-06	Νικόλαος	Τ.	Ποιμήν
23	96	Χ	328	2,3	15-07-06	31-07-06	Ιωάννης	Μ.*	Εργατικός
24	221	Π	333	3	16-07-06	20-07-06	Κων/νος	Ν.	Εργατικός
25	280	Π	412	3	30-07-06	12-08-06	Κων/νος	Ν.	Εργατικός
26	335	Π	485	3	04-09-06	17-09-06	Αθανάσιος	Τ.	Εργατικός
27	138	Χ	508	2,3	12-09-06	21-09-06	Στέργιος	Μ.	Εργατικός
28	137	Χ	505	2,3	19-09-06	17-12-06	Δημήτριος	Σ.	Εργατικός
29	142	Χ	524	2,3	19-09-06	12-11-06	Νικόλαος	Τ.	Εργατικός
30	457	Χ	652	2,3	14-11-06	11-12-06	Σ.	Γ.	Εργατικός
31	181	Χ	664	2,3	27-11-06	19-12-06	Γεώργιος	Τ.	Ποιμήν
32	191	Χ	704	2,3	28-12-06	31-03-07	Δημήτριος	Σ.	Εργατικός
33	14	Π	17	3,4	15-01-07	23-01-07	Μεμέτ	Χ.*	Κτίστης
34	84	Π	116	3,4	16-03-07	16-03-07	Στέφανος	Κ.*	Εργατικός
35	87	Π	119	3,4	16-03-07	31-03-07	Ιωάννης	Τ.	Εργατικός
36	93	Π	125	3,4	20-03-07	30-03-07	Ιωάννης	Ν.	Μυλωνάς
37	147	Π	218	3,4	28-05-07	20-06-07	Όλγα Γ.	Κ.*	Οικιακά
38	92	Π	327	3,4	04-07-07	21-07-07	Μιχαήλ	Τ.*	Εργατικός
39	400	Π	540	3,4	15-09-07	18-09-07	Δημήτριος	Σ.	Γεωργός
40	140	Χ	548	2,3	17-09-07	28-09-07	Μιχαήλ	Λ.	Εργατικός
41	157	Χ	608	2,3	17-10-07	14-11-07	Νικόλαος	Γ.	Εργατικός
42	53	Π	73	4	07-02-08	16-04-08	Κων/νος	Κ.*	Ποιμήν
43	70	Π	97	4	17-02-08	11-03-08	Δημοσθένης	Δ.*	Εργατικός
44	76	Π	104	4	03-03-08	29-03-08	Νικόλαος	Ν.*	Εργατικός
45	93	Π	130	4	20-03-08	29-03-08	Παύλος Αθ.	Ζ.*	Εργατικός
46	111	Π	156	4	07-04-08	29-04-08	Μιχ. Χρ.	Δ.*	Κασσιτερωτής
47	158	Π	223	4	07-05-08	10-08-08	Λάμπρος	Β.	Εργατικός
48	155	Χ	479	3	20-10-08	09-11-08	Ιωάννης	Μ.*	Εργατικός
49	329	Π	488	4	01-11-08	22-12-08	Ευθύμιος	Κ.	Εργατικός
50	59	Π	91	4	07-03-09	16-03-09	Πούσια Στ.	Γ.	Οικιακά
51	65	Π	105	4	17-03-09	22-03-09	Αργύριος	Κ.	Εργατικός
52	107	Π	172	4	10-05-09	21-05-09	Σουλτάνα	Κ.	-
53	116	Π	198	4	26-05-09	30-05-09	Αθανάσιος	Δ.*	Εύζωνας

44	Περιθόλι/Μακεδονία	Βελεστίνος	Πλευρίτις χρ. πυώδης Υπερτροφία καρδιάς	25	Θ
30	Σέρραι	Βελεστίνος	Γαστρικός κατάρρους χρ.	15	B
65	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ελώδης Καχεξία (ύδρωσ ασκίτης)	16	B
31	Σμύρνη	Βελεστίνος	Γρίπη (χρόνιοι διαλείποντες)	20	I
50	Μακεδονία	Βελεστίνος	Πνευμονία αρ. της κορυφής Δ. χρόνιοι	1	Θ
60	Βελεστίνος	Βόλος	Ανεπάρκεια της νερο	8	B
20	Μακεδονία	Βελεστίνον	Πνευμονία αρ. Ελώδης καχεξία	88	I
20	Βελεστίνον	Βόλος	Πλευρίτις αριστερά Φυματίωσις	7	I
32	Ιωάννινα	Βελεστίνον	Πνευμονία αρ. Ελώδης καχεξία	3	Θ
24	Μακεδονία	Βελεστίνος	Πνευμονία διπλή Ελώδης καχεξία	42	I
60	Βελεστίνον	Τσαρατσι	Ανεπάρκεια μητρίτιδος Ελώδης καχεξία	17	B
70	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Αρθρίτις περισαρκοκνημική δεξ. ρευμα/κή	6	I
18	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Γάγγραινα τοπική των κνημών	16	I
60	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Πνευμονική φθίσις	5	O
-	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Πνευμονική φθίσις	13	Θ
61	Βελεστίνον	Τσιαρατσι	Ανεπάρκεια Μητροειδούς	14	B
30	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Απόστιμον του ύπατος	10	I
35	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Κάταγμα δεξ. μηρού επιπεπληγμένον	99	B
70	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Αρθρίτις χρ. Ταρσοκνήμιος αρ. Φυμα/δης	55	I
55	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ασκήτις Μητροειδούς ύδρωσ κατά σάρκας	28	B
55	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ψευδάνθραξ γαγγραινώδης της ράχεως	17	I
45	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ακρωτηριασμός του δεξιού ποδός	95	I
30	Βιτόλια	Βελεστίνον	Ελώδης καχεξία (Γρίπη)	9	I
40	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Πνευμονία αρ. Περικαρδίτις	0	Θ
28	Μακεδονία	Βελεστίνον	Πνευμονία δεξ. Ελώδης καχεξία	16	I
46	Μακεδονία	Βελεστίνον	Ελώδης καχεξία	11	B
19	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ελώδης καχεξία	24	O
24	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Τραύμα του θώρακος διαμπερές (όπλου)	18	I
41	Βελεστίνος	Βόλος	Πνευμονία δεξ. Ελώδης καχεξία	4	Θ
60	Βελεστίνος	Βόλος	Φλεγμονή του δεξ. αντιβραχείου	11	I
45	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Εμπύιμον δεξ. ημιθωρακίου	29	Θ
25	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Ρευματισμοί των άκρων	70	I
30	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Πνευμονική φθίσις	14	Θ
50	Άμφισσα	Βελεστίνος	Οσφυαλγία	27	B
15	Μακεδονία	Βελεστίνος	Ελώδης καχεξία	10	O
15	Ήπειρος	Βελεστίνος	Πνευμονία δεξιά Ελώδης καχεξία	16	I
48	Ήπειρος	Βελεστίνος	Κίρρωσις του ήπατος	65	Θ
19	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Έλκη των κνημών	21	I
70	Βελεστίνος	Βόλος	Κίρρωσις του ήπατος	52	Θ
40	Βελεστίνος	Βόλος	Φυματίωσις πνευμόνων	10	Θ
30	Βελεστίνος	Βόλος	Γρίπη	6	I
21	Βελεστίνος	Βόλος	Ελώδης καχεξία Νεφρίτις χρονία	12	Θ
22	Μεσολόγγιον	Βελεστίνον	Διαλείποντες	5	I

54	387	Π	556	5	10-10-09	15-10-09	Αναστασία Κ.	-
55	444	Π	635	5	19-11-09	26-11-09	Δ. Χ. Τ.	Εργατικός
56	453	Π	647	5	24-11-09	15-01-10	Γεώργιος Α.Σ.*	Γεωργός
57	42	Π	65	5	29-01-10	25-02-10	Μαρία Αθ. Σ.	Οικιακά
58	53	Π	87	5	13-02-10	16-02-10	Αλέξανδρος Κ.*	Επιστάτης Κτη.
59	84	Π	139	5	20-03-10	19-04-10	Ευθύμιος Α.	Εργατικός
60	253	Π	408	5	30-07-10	02-08-10	Αθ. Τ.*	Χωροφύλαξ
61	371	Π	580	5	11-10-10	24-10-10	Πολυξένη Δ.	Οικιακά
62	413	Π	633	5	06-11-10	08-11-10	Λεωνίτσα Α. Ζ.	Οικιακά χήρα
63	436	Π	665	5	23-11-10	01-12-10	Δ. Ε.*	Καπνοπαραγωγός
64	12	Π	15	5	12-01-11	24-01-11	Ιωάννης Κ.*	Εργατικός
65	70	Π	92	5	11-02-11	12-02-11	Βασίλειος Μ.*	Ποιμήν
66	80	Π	106	5	25-02-11	17-03-11	Ιωάννης Β.	Κηπουρός
67	354	Π	571	5	28-08-11	08-09-11	Παναγιώτης Κ.	Ποιμήν
68	475	Π	740	5	10-09-11	12-10-11	Κων/νος Π.	Εργατικός
69	378	Π	613	6	20-09-11	29-09-11	Κων/νος Π.*	Εργατικός
70	30	Π	41	6	18-01-12	31-02-12	Κων/νος Π.*	Εργατικός
71	50	Χ	164	6	01-03-12	20-03-12	Ασπασία Ι.Κ.*	Οικιακά
72	121	Π	171	6	05-03-12	14-03-12	Βασίλω Αν.	Οικιακά
73	124	Π	174	6	07-03-12	13-04-12	Παναγιώτης Σ.*	Εργατικός
74	188	Π	279	6	21-04-12	23-04-12	Ευθύμιος Α.	-
75	245	Π	380	6	29-05-12	08-06-12	Κατίνα Σ.Ρ.*	-
76	560	Π	946	6	03-12-12	12-12-12	Κων/νος Π.*	Εργατικός
77	390	Χ	951	6	06-12-12	23-12-12	Ιωάννης Δ.	Ελληνοδ/λος
78	5	Π	7	6	03-01-13	12-03-13	Δημήτριος Κ.	Εργατικός
79	6	Π	9	6	03-01-13	12-03-13	Ανδρομάχη Κ.	Εργατική
80	6	Χ	18	6	07-01-13	23-02-13	Γεώργιος Μ.*	Γεωργός
81	48	Χ	129	6	25-02-13	28-02-13	Γεώργιος Μ.*	Γεωργός
82	64	Χ	168	6	11-03-13	05-04-13	Γαρυφάλλος Χ.	Εργατικός
83	131	Π	209	6	30-03-13	05-04-13	Μαρία Αργ. Κ.	Οικιακά
84	147	Π	237	6	08-04-13	28-04-13	Απόστολος Μ.*	Γεωργός
84	155	Π	250	6	18-04-13	22-04-13	Ευανθία Ι. Γ.*	Μαθήτρια
86	172	Π	285	6	30-04-13	12-06-13	Ιωάννης Χ.	Γεωργός
87	207	Π	469	6	03-07-13	21-07-13	Αργύριος Μ.*	Γεωργός
88	342	Π	645	6	01-09-13	13-10-13	Αργύριος Μ.*	Γεωργός
89	348	Π	654	6	03-09-13	16-10-13	Δημήτριος Ζ.*	Εργατικός
90	324	Χ	699	6	14-09-13	17-10-13	Νικόλαος Δ.	Υποδηματοποιός
91	458	Π	817	6	20-11-13	28-11-13	Ανθούλα Χ.	Εργατική
92	482	Π	861	6	09-12-13	24-01-14	Αργύριος Κ.	Εργατικός
93	391	Χ	884	6	19-12-13	20-01-14	Ιωάννης Μ.*	Εργατικός
94	503	Π	897	6	26-12-13	13-01-14	Μαρία Κ.	Οικιακά
95	396	Χ	898	6	28-12-13	28-12-13	Φανή Α.	Οικιακά
96	37	Π	63	6	30-01-14	06-03-14	Χρυσούλα Π.	Οικιακά

27	Καβακλή Βουλγαρίας	Βελεστίνον	Ελειογενής πυρετός	6	θ
27	Μπαουκλή	Βελεστίνος	Ελώδης Καχεξία	8	B
21	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Ρευματισμοί οξείς των άρθρων	53	I
28	Άγραφα	Βελεστίνος	Ελώδης Καχεξία, Βρογχίτις	28	B
35	Λαμία	Βελεστίνος	Πλευροπνευμονία	4	θ
31	Ιωάννινα	Βελεστίνος	Ελώδης Καχεξία, αρχομένη πν. φυματίωσης	31	B
29	Καρπενήσιον	Βελεστίνος	Διαλείποντες	4	I
21	Βελεστίνον	Βελεστίνος	Επιλόχιος πυρετός. Ελώδης Καχεξία χρον.	14	I
58	Νεοχώριον	Βελεστίνος	Νεφρίτις χρονία	3	O
28	Σαμψούς	Βελεστίνος	Διαλείποντες χρόνιοι	9	I
20	Βελεστίνον	Βελεστίνος	Πνευμονία αρ. θάσιν, ελώδης Καχεξία	13	I
18	Καστοριά	Βελεστίνος	Διαλείποντες	2	I
55	Βελεστίνον	Άνω Βόλος	Νεφρίτις χρονία Ύδρωψ ανά σαρκί του	21	B
32	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Τυφοειδής πυρετός (εξήλθεν αυτοβούλως)	12	O
35	Βελεστίνον	Βελεστίνος	Ελώδης Καχεξία, Νεφρίτις Ελώδης	38	B
28	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ελ. πυρετός υφες.	10	I
35	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Νεφρίτις χρονία, Ελώδης καχεξία	14	B
25	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Επίκτητος φηραιβόπους μεθ' ιππισμού	20	I
50	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Φυματίωσης Πνευμόνων	10	O
16	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Μηνιγγίτις Εγκεφαλονωτιαία	35	I
40	Τουρκία	Βελεστίνον	Μηνιγγίτις Εγκεφαλονωτιαία	3	θ
3	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Μηνιγγίτις Εγκεφαλονωτιαίου	11	I
16	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Γρίπη	10	I
62	Άνδρος	Βελεστίνον	Γάγγραινα γεροντική δακτύλου δεξ. ποδός	17	B
52	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ελονοσία χρονία Ύδρωψ Ασκίτις	41	B
25	Κανάλια	Βελεστίνον	Διαλείποντες χρόνιοι	2	B
16	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Σκωληκοειδίτις	48	I
19	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Τραύμα διά πυροβόλου όπλου του τραχήλου	4	I
34	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Απόστημα του ήπατος	61	I
23	Βουλγαρία	Βελεστίνον	Περιμητρίτις Παραρτηριατίτις	7	O
16	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Διαλείποντες χρόνιοι	21	B
12	Τύρναβος	Βελεστίνος	Μηνιγγίτις εγκεφαλονωτιαίου επιδημική	5	-
60	Βελεστίνος	Αγ. Γεώργιος	Κίρρωσις του ήπατος ελειογενής	44	H
60	Βελεστίνον	Βελεστίνος	Τραύμα διά πυροβόλου όπλου	19	I
25	Βελεστίνον	Αγ. Γεώργιος	Σκωληκοειδίτις	43	I
21	Ήπειρος	Βελεστίνος	Υφαισμος ελώδης πυρετός	43	I
30	Βόλος	Βελεστίνον	Βουβωνοκήλη δεξιά	24	I
45	Σαρατζή	Βελεστίνον	Όγκος της κοιλιάς	9	O
46	Σαρατζή	Βελεστίνον	Νεφρίτις χρονία	47	B
46	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Άτονα έλκη αμφοτέρων των κνημών	33	I
27	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Υφέσιμος Ελώδης	19	I
-	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Εξήλθεν αυθημερόν	1	O
37	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Επιλόχιος Μόλυνσις, Φλέγμων Περιμητρ.	36	I

97	51	X	126	6	01-03-14	17-03-14	Γεώργιος	Π.	Γεωργός
98	75	Π	127	6	03-03-14	11-10-14	Μαρία	Δ.	Οικιακά
99	98	X	233	6	12-04-14	02-06-14	Ιωάννης	Μ.*	Εργατικός
100	155	Π	265	6	26-04-14	02-05-14	Ιωάννης	Κ.	-
101	111	X	267	6	26-04-14	02-05-14	Ελένη Κ.	Γ.	Οικιακά
102	114	X	273	6	29-04-14	24-05-14	Μαλαμώ	Χ.*	Οικιακά
103	201	Π	352	7	01-06-14	25-06-14	Κων/νος	Π.*	Εργατικός
104	206	X*	360	7	03-06-14	17-07-14	Αφροδίτη	Μ.	Οικιακά
105	179	X	422	7	16-06-14	06-08-14	Ανθούλα	Γ.	Οικιακά
106	251	Π	439	7	04-07-14	10-09-14	Χαρίκλεια	Ρ.	Οικιακά
107	201	X*	472	7	17-07-14	30-08-14	Αφροδίτη	Μ.	Οικιακά
108	277	Π	480	7	23-07-14	27-07-14	Βασίλω Γ.	Π.*	Οικιακά
109	364	Π	622	7	27-09-14	30-09-14	Χάϊδω	Ρ.	Οικιακά
110	395	Π	663	7	14-10-14	17-10-14	Γεώργιος	Κ.	Μυλωνάς
111	479	Π	804	7	30-12-14	16-01-15	Λούσιου Π.	Κ.	Οικιακά
112	14	Π	24	7	12-01-15	29-01-15	Παναγιώτης	Β.	Εργατικός
113	35	Π	55	7	31-01-15	20-03-15	Παγώνα	Ν.	Οικιακά
114	41	Π	66	7	05-02-15	18-02-15	Δημήτριος	Κ.	Εργατικός
115	120	Π	210	7	17-04-15	26-04-15	Γεώργιος	Π.*	Εργατικός
116	106	X	242	7	29-04-15	10-05-15	Στυλιανή Χ.	Κ.	Εργατική
117	162	Π	289	7	19-05-15	24-06-15	Χαρίκλεια	Κ.	Μαθήτρια
118	118	Π	336	7	10-06-15	22-06-15	Γεώργιος Α.	Π.*	Γεωργός
119	197	Π	352	7	16-06-15	16-07-15	Αντώνιος	Κ.	Ιερέυς
120	279	Π	454	7	22-07-15	28-7-15	Στέργιος Αθ.	Κ.*	Πεταλωτής
121	300	Π	479	7	27-07-15	31-07-15	Αθηνά Γ.	Ζ.*	Υφάντρια
122	369	Π	568	7	19-08-15	23-11-15	Ελένη Γ.	Μ.	Οικιακά
123	372	Π	753	7	20-08-15	25-08-15	Γεώργιος Δ.	Σ.	Εργατικός
124	419	Π	648	7	13-09-15	15-09-15	Ιωάννης	Π.*	Εργατικός
125	508	Π	767	7	07-10-15	02-11-15	Κερασίνω	Μ.	Οικιακά
126	584	Π	866	7	30-10-15	28-11-15	Αργύριος Ε.	Κ.	Εργατικός
127	633	Π	939	7	23-11-15	19-12-15	Νικόλαος Α.	Α.	Γεωργός
128	641	Π	948	7	26-11-15	06-12-15	Δημήτριος	Τ.*	Αρτοποιός
129	666	Π	984	7	06-12-15	19-12-15	Γεώργιος Α.	Γ.	Γεωργός
130	674	Π	997	7	11-12-15	08-01-16	Μαγδαληνή	Β.	Οικιακά
131	337	X	105	7	29-12-15	02-01-16	Γεώργιος Γ.	Μ.	Γεωργός

50	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Κάταγμα του Νευρικού άκρου της κλειδός	17	I
30	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ζαχαρώδης διαθήτης	253	O
23	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Άτονα Έλκη αμφοτέρων των κνημών	51	I
3	Αλίβερη	Βελεστίνον	Μηνιγγίτις Εγκεφαλονωτιαία επιδημική	12	I
25	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Μητροπεριτονίτις	7	I
-	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Φυματίωσις σπονδ. στήλης Ψυχρόν απόστημ.	26	B
37	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Νεφρίτις Ελώδης	24	B
25	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Επιλόχεια Μόλυνσις	45	B
22	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Σκολικοειδίτις	42	I
50	Ζαγόριον	Βελεστίνον	Ελώδης πυρετός	69	I
25	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Απόστημα ενέσεων κινήνης	45	I
55	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Χολοκυστίς Χολόλιθος	5	Θ
55	-	Βελεστίνον	Ελομίανσις βαρεία	3	Θ
36	Ιωάννινα	Βελεστίνον	Ελώδης πυρετός	0	-
55	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Παράλυσις γεροντική, Ανεπαρκ. μητροειδού	18	Θ
50	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ελομίανσις κίρρωσις ήπατος	18	B
40	Βουλγαρία	Βελεστίνον	Νεφρίτις οξεία	49	I
53	Ζαγόρη	Βελεστίνον	Γρίπη	14	I
30	Λεπενίτσα Ιωάννινα	Βελεστίνον	Πνευμονία διπλή	10	I
56	Θράκη	Βελεστίνος	Καρκίνος της μήτρας	12	Θ
14	Σαρατζή	Βελεστίνον	Πνευμονία διπλή Σκωλικ/τις, ενδοκαρδίτι	37	-
26	Ανδριανούπολις	Βελεστίνος	Ελώδης πυρετός	13	I
35	Βελεστίνον	Μουσαφακλή	Καρκίνος παγκρέατος, παχ. εντέρου, Ελ. καχ.	31	Θ
17	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Ελώδης πυρετός	7	I
13	Βελεστίνον	Βόλος	Ελώδης πυρετός	5	I
17	Βελεστίνον	Βελεστίνον	Έλκος του στομάχου Υστερία	97	B
25	Σουρλί Σμύρνης	Βελεστίνον	Ελώδης πυρετός	6	I
23	Κων/πολις	Βελεστίνον	Βρογχικός Κατάρρους	3	I
36	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Ασκίτις	27	B
46	Σαρατζή	Βελεστίνον	Νεφρίτις	30	B
17	Βελεστίνον	Ρινή	Πνευμονία	27	I
33	Ήπειρος	Βελεστίνον	Πλευρίτις μεσολόβιος (πυώδης διήθησις)	11	Θ
20	Άγιος Γεώργιος	Βελεστίνον	Ελώδης συνεχής	14	I
24	Προμύριον	Βελεστίνον	Ελώδης υφέσιμος	28	I
50	Βελεστίνος	Βελεστίνος	Λίθος της κύστεως	5	Θ

Το παιχνίδι με τους συνδιασμούς των δεδομένων θα μπορούσε να συνεχιστεί. Η ανακοίνωση, που το συνέδριο προκάλεσε, επιχείρησε να «εκθέσει» το ξεχασμένο αρχαιακό υλικό, με την ελπίδα να προχωρήσει την αξιοποίησή του. 'Αλλωστε «ολόκληρη η ιατρική είναι μια ταξινόμηση· η ιστορία την επαναλαμβάνει ως ευρετήριο»⁵⁰. Η έλλειψη όμως παρόμοιων επεξεργασμένων στοιχείων για τη Μαγνησία, αλλά και σχετικής βιβλιογραφίας, είναι μεγάλη. Δεν υπάρχει δυνατότητα σύγκρισης και παράθεσης με δεδομένα άλλων περιοχών και κοντινών νοσοκομείων π.χ. της Λάρισας. Δεν γνωρίζουμε συνεπώς, πόσοι Βελεστινιώτες νοσηλεύθηκαν στο εκεί νοσοκομείο, ποια τα νοσήματα, τα επαγγέλματα, η νοσηλεία. Η απουσία αυτή εμποδίζει την ασφαλή διατύπωση συμπερασμάτων που εντάσσουν τη συγκεκριμένη περίπτωση (τη νοσηλεία Βελεστινιωτών στο βολιώτικο νοσοκομείο) σε μια γενικότερα διαμορφωμένη άποψη. Ολοκληρώνοντας λοιπόν, απλώς υπενθυμίζουμε:

Τα νοσοκομεία των αρχών του αιώνα, συνεχίζουν τη σχετική βυζαντινή παράδοση⁵¹ και λειτουργούν ως «φιλανθρωπικά καταστήματα». Ιδρύονται με την πρωτοβουλία φιλανθρώπων, ευεργετών ή φορέων και «υιοθετούνται» συνήθως από την τοπική αυτοδιοίκηση. Ο φιλανθρωπικός χαρακτήρας τους προσδιορίζει την κοινωνική θέση των νοσηλευομένων και «απαγορεύει» τη νοσηλεία ασθενών ανώτερων κοινωνικών τάξεων. Το αρχαιακό υλικό επιβεβαιώνει αδιάψευστα το γεγονός.

Στην περίπτωση του Βόλου, ευτυχείς συγκυρίες βοήθησαν την εξέλιξη του Αχιλλοπούλειου Δημοτικού Νοσοκομείου: ο δήμαρχος Γεωργιάδης, η δράση προοδευτικών πνευματικών ανθρώπων με συμμετοχή στα κοινά, η βιομηχανική και οικονομική ανάπτυξη, το πνευματικό κλίμα της αστικοποιημένης πόλης. Όλα αυτά βέβαια σχετίζονται και με την ίδρυση, την ίδια περίοδο, του Εργατικού Κέντρου και του γνωστού Παρθεναγωγείου των «Αθείκων».

Λίγα χιλιόμετρα μακριά, το Βελεστίνιο ζει στους ρυθμούς της επαρχίας. Τα περιβόλια, τα κοπάδια, το εβδομαδιαίο παζάρι, οι υδροκίνητες βιοτεχνίες, ο απομακρυσμένος σιδηροδρομικός σταθμός, η ένδοξη μνήμη του Ρήγα. Η ελονοσία πλήττει την περιοχή, αλλά «η Θεσσαλία... ευγάνει και πολλαίς βοτάναις, όθεν οι παλαιοί Θεσσαλοί, και μάλιστα αι Θεσσαλίδες ιατρεύοντας πολλά πάθη με αυταίς... έκρυβαν το αποτέλεσμα των βοτάνων, και το απέδιναν εις κάποια εξωτερικά αίτια, τα οποία αυταί μόνο με ταις επίκλησές τους τα έφερναν εις εκτέλεσι του ζητουμένου τους· οι απατεώνες δεν έλειψαν καμμιά φορά από τον Κόσμο»⁵².

50. Jacques Revel και Jean-Pierre Peter, ο.π. σ. 243

51. Αριστοτέλης Κ. Σταυρόπουλος, Τα νοσοκομεία και η νοσηλευτική πολιτική της Ελληνικής Εθνότητας στην Κωνσταντινούπολη 1453-1838. Αθήνα 1984.

52. Δανιήλ Φιλιππίδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, Γεωγραφία Νεότερης, Εν Βιέννη 1791 (στην έκδοση του Ερμή, Αθήνα 1988, με επιμ. Αικ. Κουμαριανού βλ. σ. 165).

Συγκρίνοντας αυτή την κατάσταση με τη νοσοκομειακή περίθαλψη που παρείχε το Αχιλλοπούλειο Νοσοκομείο, εύκολα κατανοούμε το μέγεθος της προσφοράς του σε ολόκληρη την περιοχή. Απομένει βέβαια η πολλαπλή αξιοποίηση του αρχείου του.

VAGELIS NIKOU

Medical care for the people of Velestino at the Achillopoulio town hospital of Volos (1903-1915)

This study is based on the unpublished archives of the Town Hospital of Volos concerning the medical treatment for the people from the area of Velestino during the chronological period 1903-1915.

The study includes a brief historical of the Town Hospital of Volos during the Hospital's first period and also an index concerning the medical treatment of Velestino's people.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

*Τοπωνυμικά-ονοματολογικά Βελεστίνου
Ιστοριογλωσσική επισκόπηση*

Η τοπωνυμική και ονοματολογική εξέταση του Βελεστίνου έχει πολλαπλή σημασία για τη γνώση του χώρου της σημερινής πόλης, της ευρύτερης περιοχής της και τη σχέση (συγχρονικά και διαχρονικά) με άλλες περιοχές εντός και εκτός των σημερινών ορίων της Ελλάδας¹.

Η ετυμολογική επισκόπηση τοπωνυμίων και ονομάτων επαληθεύει την πλατωνική ρήση (Κρατύλος) «ὄς ἂν τὰ ὀνόματα εἰδῆ, εἴσεται καὶ τὰ πράγματα», γιατί από την γνώση των ονομάτων αντλούμε πληροφορίες για μια διεπιστημονική εξέταση του Βελεστίνου (ιστορική, αρχαιολογική, γλωσσολογική, λαογραφική, δημογραφική, κοινωνική, οικονομική, περιβαλλοντική)².

Κύρια πηγή του τοπωνυμικού και ονοματολογικού υλικού είναι η προφορική παράδοση και από τις γραπτές πηγές σημαντικό υλικό μας παρέχουν τα έγγραφα του Συμβολαιογραφείου και Υποθηκοφυλακείου Βελεστίνου (τ. Φερών) μαζί με άλλες δημοσιευμένες και αδημοσίευτες (αρχειακές) εργασίες έτσι, ώστε να κρίνεται απαραίτητη σήμερα η οργάνωση ενός τοπικού Αρχείου στο Δήμο Βελεστίνου. Αυτό θα συγκεντρώνει παντοειδές ονοματολογικό υλικό με σκοπό την έκδοση μελλοντικά ενός ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟΥ-ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ (ΦΕΡΩΝ).

1. Βλ. σχετικά: Πρακτικά Βου Συμποσίου Γλωσσολογίας Βορειοελλαδικού Χώρου, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1983: Γ. Ντελόπουλος, Το βόρειο ιδίωμα στη Μεσημβρινή Ρωσία.

2. Βλ. για ονοματολογικό και τοπωνυμικό υλικό σε έγγραφα Συμβολαιογραφείου και Υποθηκοφυλακείου και στα αρχαιολογικού και λαογραφικού περιεχομένου άρθρα-εργασίες του τόμου *Υπέριαι*, τ. πρώτος, Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας», Αθήνα 1990, σσ. 209-299, (Βελεστίνo 30-31 Μαΐου 1986).

Εξετάζουμε στη συνέχεια τα χαρακτηριστικά αυτού του υλικού για το Βελεστίνο από τη σκοπιά της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας μαζί με την προβληματική της διεπιστημονικής εξέτασής του και τη θεματογραφία που προκύπτει από αυτή την εργασία.

Όπως αναφέραμε και στην εξέταση του προσωνυμίου του Ρήγα Φεραίου³, **Βελεστινλής**, από ιστορικοσυγκριτική πλευρά, κάθε όνομα-τοπωνύμιο πρέπει να εξετάζεται στο Βελεστίνο από την ιστορία της Ελληνικής γλώσσας στη Θεσσαλία (Αρχαία Ελληνική και Θεσσαλική διάλεκτός της μέχρι την Νέα Ελληνική και τις τοπικές της διαλέκτους-ιδιώματα) και παράλληλα να εξετάζονται οι ξένες επιδράσεις στην ελληνική απόδοση ή μη των τοπωνυμίων-ονομάτων.

Αυτές κατά χρονολογική σειρά είναι της Λατινικής (ρωμαϊκής) – Νεολατινικής (αρωμουνικής-βλαχικής) – Σλαβικής (νότιων διαλέκτων της), Τουρκικής, Αλθανικής, που εξετάζονται στο πλαίσιο της Γλωσσολογίας των Βαλκανίων, όπου η Ελληνική λόγω των αδιάσπαστων διαχρονικά γραπτών πηγών της και της παρουσίας της ως γλωσσικού υποστρώματος στις υπόλοιπες βαλκανικές γλώσσες, είναι το σταθερό σημείο αναφοράς για μια ιστορικοσυγκριτική εξέταση κάθε τοπωνυμίου και ονόματος⁴.

Η σύγχρονη λοιπόν «ντοπιολαλιά» στο Βελεστίνο με την οποία αποδίδονται τα τοπωνύμια και ονόματα μας οδηγεί στην καταγραφή όλων των επιδράσεων που έχουν δεχθεί διαχρονικά τα τοπωνύμια και τα ονόματα όπως από τα:

1) Αρχαιοελληνικά θεσσαλικά διαλεκτικά στοιχεία⁵.

Σε αρχαίες θεσσαλικές επιγραφές και νομίσματα εντοπίζουμε χαρακτηριστικά με αιολικό χαρακτήρα πιο καθαρό στην ανατολική Θεσσαλία (Πελασιγώτιδα) από τη δυτική Θεσσαλία, όπου οι δωρικές διάλεκτοι είχαν ισχυρότερη επίδραση. Τέτοια είναι: α) η ομηρική γενική σε -οιο έγινε -ω και μετά το 400 π.Χ. -ου (στην Πελασιγώτιδα -οι) π.χ. **Βελφαίω, Φιλονίκου (Φιλίπποι, Δημοσθενοί)**, β) οι ανοικτοί φθόγγοι **η -αι** και **ω** τρέπονται στους κλειστότερους **ει, ου: βέλλεται, βέλλουνθιν** = βούληται, βούλωνται, **Πετθαλοῦν καί τοῦν ἄλλουν**

3. Ενθ. αν. Γ. Ντελόπουλος, Φεραί-Βελεστίνο-Βελεστινλής, σ. 338-347, για γλωσσικές αναφορές σε θεσσαλικό ονοματολογικό και τοπωνυμικό υλικό.

4. Βλ. σχετική βαλκανική (ιστορικοσυγκριτική) γλωσσική βιβλιογραφία στα «Η γλώσσα της Μακεδονίας» εκδ. Ολκός 1993, Αθήνα, όπου η μελέτη του Γ. Ντελόπουλου «Η Μακεδονία στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία των Βαλκανίων» και περ. *Γλωσσολογία*, τ. 4, 1986-87 του ίδιου: Τσερνόμπιλ, Πέλινο, Άφινθος, και στο (3).

5. Βλ. τις εργασίες των ιστορικών γλωσσολόγων της Ελληνικής γλώσσας που περιλαμβάνονται στις βιβλιογραφίες των εκδιδόμενων τόμων του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, όπου και τα λήμματα λέξεων, που έχουν συλλεγεί από επιτόπια έρευνα σε θεσσαλικά χωριά: Το σχετικό αρχαίο και νέο θεσσαλικό γλωσσικό υλικό μπορεί να ανευρεθεί στο: N. Andriotis, *Lexicon der Archaismen in Neugriechischen*, Wien, όπου παρατίθενται οι αρχαίες ελληνικές λέξεις που απαντούν και στη Θεσσαλία, σε ιδιωματική μορφή.

Ἑλλάνουν (= Θεσσαλῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων), **χοῦρα** (= χώρα), **κατίγενιτος**, **ἔδουκε**, **βασιλεῖος**, **χρεισίμουν**. Με αὐτὴ τὴν κῶφωση οἱ ρηματικοὶ τύποι σε -ται ἔληξαν σε -τει **βέλλεται**, **ἐψάφισται** = βούληται, ἐψήφισται καὶ οἱ σε -νται ἔληξαν σε -νθιν π.χ. **βέλλουνθιν** = βούλωνται. Τα ἀπαρέμφατα σε -σαι καὶ -σθαι ἔληξαν σε -σειν καὶ **σθιν** ἢ **στειν** π.χ. **ὄνγράψιν** = ἀναγράψαι, **δεδόσθιν** = δεδόσθαι, **πεπείσθιν** = πεπείσθαι (το ληκτικόν-ν κατ' ἀναλογία τῶν λοιπῶν ἀπαρεμφάτων σε -ν) γ) Πολλές φορές τὸ ληκτικὸν -ι στὴ δοτικὴ τῶν πρωτοκλίτων καὶ τῶν δευτεροκλίτων σιγείται: **ἐν ταγαῖ**. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς σίγησος τοῦ ι καὶ τῆς τροπῆς τοῦ ω σε **ου** ἡ δοτικὴ τῶν δευτεροκλίτων ἔληξε σε **-ου**: **πελέμου** (**πελέμωι-πελέμω-πελέμου**) = πολέμω, **τοῦ** = τῷ, **αὐτοῦ** = αὐτῷ, **Διοδώρου** = Διοδώρῳ, δ) Τὸ συνιζανόμενον ἀφομοιώνεται πρὸς τὸ προηγούμενον σύμφωνο ρ ἢ σ καὶ διπλασιάζεται ὡς ρρ καὶ σσ: **ἄργύρρον** = ἀργύριον, **κύρρον** = κύριον, **γυμνασσαρχήσαντα** κ.λπ., ε) Διατηρεῖται ἐπὶ πολὺ τὸ ν πρὶν ἀπὸ τοῦ υστερογενέος σ: **πάνσα**, **ἀπελευθερεσθένσα**, ὅπως καὶ τὸ F: **Φαλίσκηται**, **Φεκέδαμος**, **εὐφεργέται**.

2) Τα ἀντίστοιχα στὴ νεοελληνικὴ θεσσαλικὴ διάλεκτο φαινόμενα ὅπως:

α) Πτώση τοῦ ἄτονου **ι** καὶ **ου**: **Θανάσ'**, **να κάμ'**, β) Στένωσις τῶν ἄτονων **ε** καὶ **ο**: **χουράφ'**, **φιγγάρ'**, **Νίκους**, **θέλιτι**, γ) Ἀτελὴ συνίζησις **-έα -α**: **παλαμαρεά -πυρεά** (ξύλινη εἰσοδος σὲ αγρόκτημα), δ) **τα μπ**, **ντ**, **γκ** ὡς B-D-G, ε) **δασέα** συριστικά, στ) **ασυνίζητα -ία -έα**, ζ) **φέρε με** ἀντὶ **φέρε μου**, η) Ἄρθρον **σε ι** : **Νίκους -ι** **καλόγυρος**, θ) ρηματικοὶ τύποι με **τόνο** **στην τέταρτη συλλαβὴ** **ἐφαγάμε** (**εφαγάμι** – δευτερεύον τόνος – **εκανάμι** – **εχασάμι**), ι) ἡ γενικὴ ἀντικαθίσταται με **ἀπὸ** καὶ **αιτιατικὴ**: **ἴπό ναν παππά κουρίτσι** ἀντὶ **κορίτσι** ἐνός **παππά**.

Τὰ ἀναφερόμενα ἐδῶ διαλεκτικὰ θεσσαλικά χαρακτηριστικά ἐξηγοῦν τὴν ἀπόδοσις τοπωνυμίων καὶ ὀνομάτων στὴν τοπικὴ προφορικὴ παράδοσις, ἐνῶ στὴν γραπτὴ ἀναγραφὴ τοὺς λόγῳ τῆς παιδείας τοῦ γράφοντος καὶ τῆς ἐπίδρασος τῆς καθαρῆς (λόγιας) ἢ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς (δημοτικῆς) παρουσιάζονται «διορθωμένα» με ἀπαλοιφή τῶν διαλεκτικῶν (πιο πάνω) στοιχείων τοὺς.

Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ στα στοιχεῖα ὀνομάτων-τοπωνυμίων **ξένης ετυμολογικῆς ἀρχῆς**, ὅταν αὐτὰ ἀποδίδονται βάσει τῆς φωνητικῆς τῆς σημερινῆς δημοτικῆς, ἐνῶ στὴν πρώτη τοὺς μορφή διατηροῦσαν προφορὰ πλησιέστερη πρὸς τὴν πρωτογενὴ τῆς ξένης γλώσσας π.χ. **σπαηλίκ** ἀντὶ **σπαηλίκι** κατὰ τὴ δημοτικὴ, ὅπως καὶ στο **τουρκ.-λι**, δηλωτικὸ τόπου καταγωγῆς ποὺ ἐξελληνίσθηκε (με **-λής**, π.χ. **Βελεστινλί- Βελεστινλής**...) **κιουτσούκ-κιουτσούκι** (μικρὸ βουνό-βουναλάκι) – **σαριγκιόλ** (σαριγκιόλι) (βοσκοτόπια σὲ βούνο)⁶.

Λόγῳ τῆς ἀπουσίας τῆς γραπτῆς μορφῆς τοῦ τοπωνυμίου ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς

6. Για τὰ φωνητικὰ φαινόμενα τῶν σχέσεων ἐλληνικῆς καὶ τουρκικῆς βλ. ἐργασίες τοῦ X. Συμεωνίδη καθηγητῆ γλωσσολογίας, στὸ Παν. Θεσ/νίκης ὅπως «Ο φωνηεντισμὸς τῶν ἐλληνικῶν δανείων στὴν Τουρκικὴ» (γερ. Der Vocalismus der Griechischen Loenvorter in Turkischen)

εμφανίσεώς του στην περιοχή μέχρι σήμερα δεν μπορούμε να χρονολογήσουμε με βεβαιότητα την εισαγωγή του στον ελληνικό λόγο του **Βελεστίνου**, όταν αυτό προέρχεται από την τουρκική, νεολατινική ή και από τις δύο σε σύνθεση, όπως το ουσλαργιόστρατα, αφού το **στράτα**, η (μεσαιωνικό στράτα από το λατ. επιθ. *strata (via)* = στρωμένος δρόμος, προηγείται χρονολογικά στη νέα ελληνική του τουρκικού ουσλάρ που εισάγεται κατά την τουρκοκρατία.

Παραθέτουμε στη συνέχεια υλικό που περιλαμβάνει ονομασίες θέσεων εκκλησιών και σημείων που ονοματοθετήθηκαν ανάλογα με την **κοινωνική-οικονομική** τους χρήση ταξινομημένα σύμφωνα με την γλωσσική τους προέλευση (ελληνική-τουρκική, σλαβική-λατινική-αλβανική), συνολικά 163 σημείων. Από την πρώτη επεξεργασία τους παρατηρούμε ότι 95 είναι ελληνικής αρχής που δείχνει και την κληρονομιά στον τοπικό λόγο του **Βελεστίνου** από την **αρχαία ελληνική** (αρχαιοπινή ονόματα), την **νέα ελληνική** (δημοτική και λόγια) και τη συνισταμένη τους **«κοινή»** στο γλωσσικό διαχρονικό αίσθημα των κατοίκων. Ακολουθώς επισημάναμε 30 τουρκικής αρχής εκ των οποίων τα 20 μπορούν να χαρακτηρισθούν ως **παμβαλκανικά**, διότι απαντούν και στις άλλες βαλκανικές γλώσσες ως κληρονομιά της κοινής στα Βαλκάνια περιόδου τουρκοκρατίας. Ακολουθούν 8 λατινικής αρχής που έχουν όμως ενταχθεί στην κοινή νεοελληνική, όπως και τα 4 σλαβικής και τα 3 αλβανικής αρχής⁷.

Η αναλογία αυτή ελληνικών και ξένων στοιχείων, ενταγμένων σε διάφορες εποχές στην ελληνική της περιοχής Βελεστίνου, είναι ενδεικτικό στοιχείο της αφομοιωτικής δύναμης της ελληνικής, που μας οδηγεί και σε αντίστοιχα πληθυσμιακά συμπεράσματα. Η περαιτέρω ανάλυση των ξένων στοιχείων δείχνει και την οικονομική σημασία των σημείων αυτών, κυρίως κατά την τουρκοκρατία, όπως τα **τσιφλίκι** (μεγάλο αγρόκτημα), **ταμπακόμυλος** (μύλος στα ταμπάκια – καπνότοποι) κ.ά. **νταμάρια** = λατομείο.

Ενδεικτικό της θρησκευτικής λατρείας από την πλευρά της ορθόδοξης εκκλησίας αποτελούν τα **ναωνύμια** – ονομασίες θέσεων από το όνομα του αγίου, στον οποίο ήταν αφιερωμένη η υπάρχουσα εκεί εκκλησία.

7. Βιβλιογραφία των ελληνοαλβανικών γλωσσικών σχέσεων έχουν περιληφθεί στα Πρακτικά Σεμιναρίου του Πανεπιστημίου Αθηνών (παιδαγωγικός τομέας) για την: Διδασκαλία της Νέας Ελληνικής σε ξένους (εκδ. ΟΕΔΒ, 1993) στο: Γ. Ντελόπουλος, Η διδασκαλία της Νέας Ελληνικής σε αλβανόφωνους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ⁸

- (E) (ελληνικής ονοματοποιίας από την σημερινή κοινή).
- (AE) (από τη διατήρηση αρχαίων ελληνικών στοιχείων στη σημερινή κοινή).
- (NE) (από τη νεότερη ιστορία της ελληνικής γλώσσας).
- (KE) (από τη συνισταμένη της επιβίωσης στη σημερινή Κοινή Ελληνική τρόπων δημιουργίας τοπωνυμίων και τη χαρακτηριστική οικονομικοκοινωνική χρήση του σημείου αναφοράς του τοπωνυμίου).
- (T) (τουρκικής αρχής νεοελληνικά τοπωνύμια και (TB) – παμβαλκανικά τουρκικά).
- (Σ) (σλαβικής αρχής ενταγμένα στη νεοελληνική διαφόρων τόπων της Ελλάδας – και εκτός Βελεστίνου).
- (Λ) (λατινογενή – αθέβαιης χρονολόγησης λόγω της επίδρασης στην ελληνική της ρωμαϊκής παλαιολατινικής προηγούμενης της νεολατινικής αρωμουνικής – βλαχικής).
- (A) (αλβανικής αρχής ενταγμένα στην ιδιωματική – διαλεκτική κληρονομιά της νέας ελληνικής).

α) Ναωνύμια

- (NE) *Άγιος Αθανάσιος* [προ της εισόδου (δεξιά) στον Άγιο Γεώργη].
- (NE) *Άγιος Αθανάσιος* [μικρή εκκλησία στην άκρη του χωριού, εξ ου πιθανώς και η υποκοριστική απόδοση του ονόματος του Αγίου Αθανασίου (-άκος)].
- (NE) *Άγιος Γεδεών*, ο (υπήρχε εκεί εξωκκλήσι και κυπαρίσσι).
- (NE) *Άγιος Γεώργιος Φερών* (χωριό) από όπου το βουνό *αγιωργίτης*, ο και τα αμπέλια – *αγιωργίτικα*, τα (παλιάμπελα).
- (NE) *Αιλιάς* (*άγιος Ηλίας*) βρίσκεται δίπλα στο σχισμένο κοτρώνι.
- (NE) *Άγιος Μηνάς* (εξωκκλήσι).
Από αυτά το «Αιλιάς» απαντά σε πολλά σημεία του ελληνικού χώρου και ως χωριό της Ηπείρου-Λιά, αλλά και στην Κριμαία της Νοτίου παλιάς Ρωσίας (σημ. Ουκρανίας) ως Αιλιά.
- (NE) *Άγιος Χαράλαμπος* (εκκλησία) Περιοχή σε αντίστοιχο εξωκκλήσι στου Αγίου Αντωνίου.

8. Για συγκρίσεις των τοπωνυμίων του Βελεστίνου με αντίστοιχα άλλων περιοχών εντός και εκτός της Ελλάδος βλ. Αρχείο Ονομάτων και Τοπωνυμίων Ακαδημίας Αθηνών στο Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (B. Δίπλα 1, Αγ. Σώστης-Λ. Συγγρού-Αθήνα).

β) Οικονομικής και κοινωνικής ζωής

- (ΚΕ) *ασβεσταριά, η «στο γρέκι της ασβεσταριάς»* χώρος όπου θα κοιμηθούν τα πρόβατα για να προφυλαχθούν από τους λύκους.
- (ΚΕ) *αγροκήπιο* (κτίσματα σε μικρό λόφο όπου η Γεωργική Υπηρεσία).
- (ΚΕ) *αγορά, ο* κεντρικός δρόμος του χωριού.
- (ΝΕ) *αλαταριάχωρος* χώρος τοποθέτησης αλατιού για τα γίδια.
- (ΝΕ) *αλμύρες, οι* χώρος ονομαζόμενος από τα 44 όρια και *σαραντατεσσάρι* από τον καθορισμό τους κατά την απαλλοτρίωση του 1923.
- (ΚΕ) *αναπηρικά, τα* συνοικία των αναπήρων πολέμου.
- (ΚΕ) *αλεπότρupes, οι* (ευρίσκονται στη θέση του αρχαίου νεκροταφείου ως περιγραφή εκεί αντίστοιχων ανοιγμάτων στη γη).
- (ΝΕ-Τ) *αυλαγός* (της τσιμίκας-χωράφι), αλλαγού στη Θεσσαλία λέγεται και αλλαγή από το ουσιαστικό αυλή και τουρκ. *agi* (φράκτης, δηλώνει φραγμένο αγρό η αμπελώνα).
- (ΚΕ) *ανασκαφή η, ονομάστηκε* έτσι από την ανασκαφή εκεί του ναού του Διός.
- (ΚΕ) *αλώνια* (χώρος αλωνισμού και *αλωνίκα* χώρος όπου έπαιζαν τον «μπίκο»).
- (ΚΕ) *απόσκιο το* ανήλιος χώρος.
- (Τ-Σ) *βοιβοδαλίκι, το* (βρίσκεται στο τυροκόμι του Λαίτσα), δηλώνει το αξίωμα, ιδιοκτησία (καταλ.), άρχοντα βοιβόντα από το σλαβικό *Voi-Voda* που κατά την τουρκοκρατία σήμαινε διοικητή πόλης ή επαρχίας, διοικητικό ή εφοριακό υπάλληλο και μεταφορικά τον έχοντα ήθος αρχοντικό, τον ευγενή.
- (Τ-ΝΕ) *βακούφικα, τα* έκταση της εκκλησίας, από το αραβοτουρκ. *Vakif* (= ευαγές ίδρυμα).
- (Λ) *γκαζέλο το* κτίσμα για τη στέγαση του κλειδούχου της σιδηροδρομικής γραμμής.
- (ΚΕ) *γελαδαρία, η* χώρος για γελάδια του Παπαρρίζου.
- (ΝΕ) *γερμί* περιοχή όπου παλαιότερα υπήρχε χωριό, (από το γέρμα), πλαγιά μικρός επικλινής χώρος.
- (ΚΕ) *γύφτικα* χώρος καταυλισμού γύφτων.
- (ΝΕ) *Γρηγοράκη (στον)* χώρος με αναμνηστική στήλη του ανθυπολοχαγού Γρηγοράκη από τον πόλεμο του 1897.
- (ΝΕ) *γήπεδο, το* χώρος άθλησης και ποδοσφαιρικών αγώνων.
- (ΝΕ) *γέφυρα, η* α) του Καλαμπακιώτη και β) του Παπαγεωργίου, γ) μιτσιί (künk = πήλινος σωλήνας αποχέτευσης νερού κ.λ.π.).
- (ΚΕ) *Γιαννακέικα* και *Γιατσέικα* περιοχές με κτήματα ανήκοντα αντίστοιχα στους φέροντες του όνομα του πρώτου συνθετικού.
- (ΚΕ) *Γερομπέκου* (όνομα βοσκού) για την εκεί σπηλιά η γκούβα.
- (ΚΕ) *Δέλτα, το* το σημείο συνάντησης (λόγω του σχήματός του) με τον αμαξωτό δρόμο Βόλου-Λάρισας.

- (ΚΕ) *δημοσιά, η ο δρόμος Βόλου-Λάρισας ως δημόσιος.*
 (ΚΕ) *διακλάδωση, η το σημείο διακλάδωσης της εκεί σιδηροδρομικής γραμμής.*
 (Τ) *Καρασούα (στη) ονομασία πηγαδιού.*
 (ΝΕ) *Καλογριές, οι μοναστήρι γυναικείο.*
 (Λ-ΝΕ) *καμαρίτσα μικρή καμάρα.*
 (ΚΕ) *κοινοτικός μύλος, ο, υδρόμυλος.*
 (Τ) *κονιάρι, το παλαιότερα χωριό (τουρκ. konya (ελλ. Ικόνιο και Κονιά-ροι, οι = σώμα Τούρκων ιππέων).*
 (ΚΕ) *κάτω σχολείο.*
 (ΚΕ) *λαχαναγορά.*
 (ΚΕ) *μνήματα, τα χώρος τουρκικού νεκροταφείου σε λόφο.*
 (ΚΕ) *μύλος, ο ονομασία με γενική του κτήτορα-ονοματοθέτη α) του Τσουμπέκου, β) του Μπαλαμώτη, γ) του Παπαγιώτου, δ) του Πάντου.*
 (ΝΕ) *μαντροστάσια, τα.*
 (ΝΕ) *μάννα, η πηγή για την ύδρευση του χωριού Κοκκίνη.*
 (Τ) *μαντέμι, στον χώρο όπου θρέθηκε μετάλλευμα.*
 (Τ) *νταμάρια, τα της μαλούκα (λατομεία).*
 (Τ) *ντάπια, η χωράφια με αμπέλια εξαιρετικής ποιότητας.*
 (Τ) *νταμπάχανας, ο – συνοικία όπου υπήρχαν επί τουρκοκρατίας ταμπά-κικα. (βυρσοδεψία)*
 (ΝΕ) *παλιοχώρι, υπήρχε εκεί παλαιότερα χωριό.*
 (ΚΕ) *προσφυγικά, τα, χωράφια που δόθηκαν σε πρόσφυγες το 1924.*
 (ΚΕ) *πάνω σχολείο, χώρος της θέσης σχολείου.*
 (ΚΕ) *παλιόμυλος, τοποθεσία παλαιού μύλου.*
 (ΚΕ) *Ρολόι: κοινοτικό ρολόι για το χωριό προ του σεισμού του 1957.*
 (ΚΕ) *σκοπευτήριο, το.*
 (ΚΕ) *σιδηροδρομικός σταθμός.*
 (ΚΕ) *Στάση, η για το τραίνο Βόλου-Καλαμπάκας.*
 (ΚΕ) *σαραντάρι, το, ποτιστικό χωράφι σαράντα στρεμμάτων.*
 (Τ) *τσιφλίκι, το, συνοικία του Βελεστίνου.*
 (Τ-ΝΕ) *τσουκαλάδικο, το χώρος όπου παλαιότερα υπήρχαν τσουκαλάδικα. (κεραμουργεία)*

Τοπωνύμια δηλωτικά οδών επικοινωνίας

- (ΝΕ-Λ) *Βολιόστρατα, η δρόμος προς τον Βόλο.*
 (ΝΕ-Λ) *γιδόστρατα, η μονοπάτια για γίδια.*
 (ΝΕ) *δημοσιά, η – ο δρόμος Βόλου-Λάρισας.*
 (Λ) *καναλιόστρατα, η, δρόμος προς το χωριό Κανάλια*
 (ΝΕ-Λ) *μυλωνόστρατα, η – ο δρόμος από Χλόη προς τον μύλο του Παπαγιώτου.*
 (Τ-Λ) *μπιρσοφλιόστρατα, η, δρόμος προς το χωριό Μπιρσοφλί.*

- (T-Λ) *μουσαφακλιόστρατα*, δρόμος προς το χωριό Μουσαφκλί.
 (T-Λ) *ουσλαργιόστρατα*, η, δρόμος προς το χωριό Ουσλάρ.
 (NE) *Σταυροδρόμι*, το, δρόμοι για τα κοπάδια.

Τοπωνύμια τουρκικής αρχής

- αυλαγός*, ο (βλ. πίο πάνω).
βακούφικα, τα (τουρκ. vakif).
βαρούσι, προάστειο, από το ουγγρ. varos.
κουρμπές, οι – στροφές της σιδηροδρομικής γραμμής, στροφές, ιταλ. *corva*.
κιούγκι, το – περιοχή από όπου περνούσε παλιό υδραγωγείο (T. Künk).
κονιάρι, το, Ικόνιο (Κονγα), Κονιάροι σώμα Τούρκων ιππέων.
κιουτσοκ, το μικρό βουνό.
καραούλι, το (παρατηρητήριο, ίσως τουρκ. karakol = φρουρά).
κουτσοόκι, στο
καρα τουτλούκι (Karadutluk = περιοχή με μαύρη μουριά)
κιμπό μπασι (basz = κεφαλή, αρχηγός)
καρσούα (T. Kara suya = στο κρύο νερό, Κρυονέρι μαύρο).
 (T-NE) *μαχαλιόρεμα*, (το σύνθετο από το ρέμα του μαχαλά).
μαντάνι, το (πλατεία T. Meydan, δημόσιος χώρος).
μιτσίτ, το (mecit, imecidiye = παληό αργυρό νόμισμα, πθ και mecit = ευγενής, πλούσιος).
μπελελέκι, το – ρέμα στη Χλόη.
μαχαλάς (μεσιακός) (= η συνοικία, τουρκ. mahalle).
μαντέμι, στον (= μετάλλευμα, τουρκ. madem).
νταμάρια, τα (= λατομεία, τουρκ. damar = φλέβα πετρώματος ή μετάλλου).
ντάπια, τα (προμαχώνας, τουρκ. tabya = μικρό οχυρό αραβικής αρχής).
νταμπάχανας (βυρσοδεψεία, τουρκ. tabak hane = βυρσοδεψείο).
νταμπιγλί, το (tâbiyeli = τακτικός, έκτακτος, εξάιρετος).
ρουμάνι, το (το δάσος – τουρκ. orman).
σαριγκιόλ, το – (κίτρινη λίμνη) βοσκοτόπια στο βουνό.
 (I-M) *τσουκαλάδικο*, το, χώρος κεραμουργίας (ιταλ. zucca + αδικό).
ταμπούρια, τα (= οχυρώματα, όψιμο μεσαιωνικό ταμπούρι – τουρκ. tabur = τάγμα, τμήμα).
τουλούμπα, του Σκίφτη η αντλία, τουρκ. tulumba, ιταλ. trompa.
τσιφλίκι, το – (το αγρόκτημα, τουρκ. çiftlik).
τσουγκάνι, το νταμπιγλιότικο, βράχια.
 (T-NE) *ταμπακόμυλος*, ο – σύνθετο (μύλος βυρσοδεψείου).
χατζημπτί, το. hacz, haci = τουρκ. ο χατζής και bitki(;) φυτεία

Η εργασία αυτή αποτελεί μια μικρή ένδειξη του υπάρχοντος ονοματολογικού και τοπωνυμικού υλικού στο Βελεστίνο και βασίσθηκε σε επιτόπια συλλογή του Προέδρου του Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών παιδίατρου κ. Δ. Καραμπερόπουλου.

Η επεξεργασία του όμως ανέδειξε την αξία που έχει κάθε παρόμοιο υλικό για μια διαχρονική γνώση της ευρύτερης περιοχής των αρχαίων Φερών (σημ. Βελεστίνου) και υπογράμμισε την ανάγκη να λαμβάνονται κάθε φορά υπόψη από τους ερευνητές όλοι οι παράγοντες που διαμόρφωσαν την ιστορία του χώρου αυτού. Κι αυτοί δεν είναι μόνο οι γλωσσικοί αλλά και οι ιστορικοί-πολιτιστικοί, όπως υποδηλώνουν τα ονόματα και τα τοπωνύμια.

Μεταξύ αυτών και το όνομα του υπογράφοντος που απαντά κυρίως μεταξύ των κατοίκων του **Στεφανοβικίου** ως Ντελόπουλος, ενώ αλλού έχει αποδοθεί και ως Δελόπουλος.

Αυτό ανήκει στα επώνυμα τουρκικής προέλευσης τα πλείστα των οποίων έχει καταγράψει ο Δ. Τομπαΐδης στο έργο του: «Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης», Αθήνα, Επικαιρότητα, 1990, σ. 193.

Εκεί στην σελ. 67 αναγράφει στο λήμμα **Δελής** ότι προέρχεται από την τουρκική λέξη **Delî** η οποία δημιούργησε επώνυμα όπως: Δελίδης, Δελιάδης, Δελόγλου, Δελόπουλος, Δελούδης, Ντελής και όσα έχουν πρώτο τους συνθετικό το **Δελη-**

Το έργο όμως αυτό δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες της ιστορικής συγκριτικής έρευνας για το συγκεκριμένο αυτό επώνυμο, όπως και για τα άλλα που έχει καταγράψει, αλλά μόνο της λεξικογραφικής και μάλιστα στο πρώτο της στάδιο το... ανιχνευτικό.

Αυτό θα οδηγήσει στη συνέχεια στη συγκέντρωση υλικού ικανού να δώσει εργασίες πολλών σελίδων για κάθε όνομα με παραπομπές σε ποικίλα έργα των ανθρωπιστικών επιστημών.

Με παράδειγμα λοιπόν το επώνυμο αυτό (Ντελόπουλος) και με την ευχή για τη δημιουργία στο εγγύς μέλλον του σχετικού τοπικού «Αρχείου Ονομάτων και τοπωνυμίων Βελεστίνου» παραθέτω δειγματοληπτικά τις πληροφορίες που έχω συλλέξει γι' αυτό, ενώ παρόμοιες πρέπει να συλλεγούν για κάθε επώνυμο που απαντά στο Βελεστίνο (και ας έχει καταχωρηθεί στο Λεξικό του Δ. Τομπαΐδη με τον παραπάνω συντομογραφικό τρόπο. Η εισαγωγή του Λεξικού, σσ. 15-39, με την σχετική βιβλιογραφία θα οδηγεί σε πολλές ειδικές μονογραφίες για τα τουρκικής προέλευσης επώνυμα του Βελεστίνου όπως: Καραμπερόπουλος, Καρασμάνογλου, Μπαλαμάτης κ.α. και τα τοπωνύμια της περιοχής του.

Το πρώτο συνθετικό **Ντελή** ή **Δελή** εξελληνισμένο και στο Δελόπουλος στην τουρκική σημαίνει: τρελλός, παράφρων, κουτός, άγριος, ορμητικός, τρελλός για κάτι (λόγω σφοδρής επιθυμίας) και χρησιμοποιείται για ανθρώπους και για πράγματα όπως: φυτά (άγριο φυτό), ποτάμια (τρελλό-ορμητικό ποτάμι) δάσος (πυκνό-άγριο) κεφάλι ανθρώπου που πήραν «αέρα» τα μυαλά του από κάποια απρόσμενη καλή τύχη ή κάποια «τρελή» ιδέα, και αίμα στο Ντεληκανής (= ο

«τρελοάιματος»): μεταφορική ονομασία του εφήβου που λόγω ηλικίας νεανικής-εφηβικής το αίμα του βράζει (είναι «τρελλό»).

Ως επώνυμο με την μεταφορική του σημασία σημαίνει: γενναίος, ορμητικός, στα σύνθετα: Δελημάρκος, Ντεληνικολής, Δεληβοριάς, Δελιγιάννης (εξελληνισμένο σε Δηλιγιάννης).

Κατά την Τουρκοκρατία διαδόθηκε όχι μόνο επειδή αποδίδει τα πιο πάνω χαρακτηριστικά σε ανθρώπους και πράγματα, που είναι συνηθισμένη αιτία δημιουργίας παρωνυμίου (παρατσούκλι), αλλά και λόγω της ύπαρξης θρησκευτικής αίρεσης, των Ντελήδων, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν κατά παράβαση της μουσουλμανικής θρησκείας οινοπνευματώδη ποτά. Σουλτάνοι, οπαδοί της αίρεσης αυτής συνήθιζαν να υπογράφουν και ως Ντελήδες, ενώ είναι γνωστό το σώμα του τουρκικού ιππικού των Ντελήδων, οι οποίοι χρησιμοποιούντο ως φρουροί συνοριακών περιοχών και ερρίπτοντο σαν «τρελλοί» (γενναίοι) στην μάχη για να αλλάξουν την τροπή της, όταν θεωρείτο χαμένη. Έτσι η πρώτη σημασία του τρελλός-ντελής, άλλαξε σε γενναίος ιππίας. Γι' αυτό κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821 ως πρώτο συνθετικό χρησιμοποιήθηκε από Έλληνες αξιωματικούς του ιππικού π.χ. Ντεληγιώργης, Ντεληγιάννης, Ντεληβοριάς κλπ. με τη σημασία, φυσικά, του γενναίου.

Ανευρίσκεται σε αρχεία του Δήμου Τριπόλεως Αρκαδίας να απαντά ως Δελής-Ντελόπουλος στις αρχές του 19ου αιώνα και κατά την τουρκοκρατία τα μέλη συμμορίας που εξετελέσθησαν από τις τουρκικές αρχές στην Τρίπολη, ως κλέπτες που υποστήριζαν οικονομικά τους χριστιανούς, ονομάζοντο «τα ντελησιόπουλα». Η κατάληξη -όπουλος και -ιόπουλος (βλ. **Οικονομίδης** (1935) σελ. 213-214 και **Τριανταφυλλίδης** (1982) σελ. 99-100 στις εργασίες «**Επώνυμα ποντιακά**» και τα «**Οικογενειακά μας ονόματα**» αντίστοιχα) απαντά κυρίως στην Πελοπόννησο, αλλά και στη Μικρά Ασία (από όπου πρόσφυγας του 1922 ονόματι Ντελόπουλος μόλις ήλθε στην Ελλάδα το άλλαξε σε... Τρελλόπουλος (!) για να μη θυμίζει τίποτε το τουρκικό το όνομά του).

Το επώνυμο απαντά και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες (βουλγαρική-σερβοκροατική) για τους ίδιους με τους πιο πάνω λόγους ως Ντέλιτς, Ντέλτσεφ, Ντελίμπασιτς κ.α.)

Μεγάλο μειονέκτημα για την συγκριτική έρευνα είναι η απουσία αρχείων από Δήμους και Κοινότητες όπου απαντά το όνομα αυτό, όπως και όλα τα άλλα προ του 19ου αιώνα, για να μπορέσουμε να παρακολουθήσουμε μαζί με την προφορική παράδοση και την αντίστοιχη γραπτά τεκμηριωμένη παρουσία του.

Ο εξελληνισμός όμως του επωνύμου αυτού στο πρώτο του συνθετικό και στην κατάληξή του (-όπουλος,) που χρονολογείται από τους Βυζαντινούς χρόνους (π.χ. Στρατηγόπουλος, ο εκπορθητής της Κωνσταντινούπολης το 1261) δείχνει στην περίπτωση αυτή, όπως και στις προαναφερθείσες των ξένης αρχής επωνύμων και τοπωνυμίων του Βελεστίνου και της περιοχής του, ότι: **η ιστορία της ελληνικής γλώσσας ως Αρχαίας, Βυζαντινής και Νέας στη Θεσσαλία και η γνώση των τοπικών διαλεκτικών τρόπων, με τους οποίους αφομοίωσε τα ξένα**

γλωσσικά στοιχεία από άλλες βαλκανικές γλώσσες είναι εκ των «ὄν οὐκ ἄνευ» προϋποθέσεων για μια διεπιστημονική και διαχρονική εξέταση κάθε πολιτισμικού στοιχείου του Βελεστίνου (Φερών).

GEORGE A. DELOPOULOS

Toponyms and Proper Names of Velestino (Anc. ferai)
A historical-linguistic survey

Place names (toponyms) and proper names from the area of Velestino (Thessaly-Central Greece) are examined according to their characteristics belonging to:

- (a) Thessalian features of ancient Greek Language,
- (b) Northern idiom of Modern Greek in Thessaly,
- (c) Names of Saints of the Greek Orthodox Church, (d) Terms related to local history denoting rural activities, properties, occupations and roads
- (d) Balkan linguistics (Elements of Latin, Slavonic, Albanian and Turkish onomastics shared by all Balkan Languages but altered through the use of Thessalian modern greek idiom).

The author offers linguistic and historical material related to his own name (Delopoulos) found mainly in Stefanovikion, a village near Velestino.

This can be an example of the lemmas (linguistic entries for the compilation of a *Historical-Linguistic Lexicon of Velestino (Fera)*, which must include the onomastic inheritance of Velestino, i.e. a place with an uninterrupted history proved by field work together with an interdisciplinary investigation of material belonging to the Greek Linguistics of Thessaly.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Τό Βελεστίνο κατά τή Φραγκοκρατία

Τό Βελεστίνο, μέ τό σημερινό του ὄνομα, εἶναι ἄγνωστο ὡς τοπωνύμιο στήν πρόωμη καί μέση βυζαντινή περίοδο.

Ἡ περιοχή εἶναι γνωστή μέχρι καί τίς ἀρχές τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου μέ τό ἀρχαῖο ὄνομα «Φεραί» καί εἶναι συνεχῶς κατοικημένη, σέ μιά ἀδιάπτωτη οἰκιστική συνέχεια, ἀπό τοὺς ἀρχαίους χρόνους μέχρι καί σήμερα.

Τό τοπωνύμιο «Βελεστίνον», γιά πρώτη φορά ἀναφαίνεται στό τέλος τῆς μέσης καί τίς ἀρχές τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου. Καί πιά συγκεκριμένα, τό συναντοῦμε γιά πρώτη φορά, στίς πηγές τοῦ ΙΓ' αἰῶνα. Ἀπό τήν ἐποχή ἐκείνη παύει νά μνημονεύεται τό ὄνομα «Φεραί»¹.

Αὐτό ὅμως δέν πρέπει νά φαίνεται περίεργο, γιατί πολλά τοπωνύμια περιοχῶν, οἰκισμῶν καί πόλεων, στήν περίοδο πού ἀκολουθεῖ τό τέλος τῆς πρόωμης μέχρι καί τό τέλος τῆς μέσης βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀκόμα καί στήν ὕστερη, παύουν νά μνημονεύονται ἀπό τίς πηγές καί χάνεται στό ἐξῆς ἡ ἱστορική τους μνεία.

Στη θέση τους ἢ στήν περιοχή τους ἐμφανίζεται νέα ὀνοματολογία πόλεων καί οἰκισμῶν, πού μέχρι τότε ἦταν ἄγνωστη. Αὐτό εἶναι ἓνα ἱστορικό φαινόμενο, πού ἀκολούθησε τήν περίοδο τοῦ λεγόμενου «Ἱστορικοῦ Χάσματος», *Siècles Obscures*, δηλαδή τήν περίοδο τῶν Ζ' - Η' αἰῶνων. Οἱ αἰῶνες αὐτοί ὑπῆρξαν

1. Ἀπό τίς ἀρχές ἀκόμα τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ τό ἀρχαῖο ὄνομα «Φερές» καί εἶχε καθιερωθεῖ τό σημερινό ὄνομα «Βελεστίνο». Αὐτό προκύπτει ἀπό πολλά βυζαντινά ἐγγραφα τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου καί ἀπό χρυσόβουλλα αὐτοκρατόρων τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Βλ. «Acta et Diplomata», Miklosich et Muller, vol. 4, τομ. 1 καί κατά κύριο λόγο σελ. 335, 356, 374 καί 400. Βλ. ἐπίσης καί Δ. Τσοποτοῦ «Ἡ Δημητριάς ἢ παρά τόν Παγασιτικόν Κόλπον», Θεσσαλικά Χρονικά, τόμος ΙΙ/1931, σελ. 139.

αἰῶνες ἀναστατώσεων γιὰ ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ τῶν Βαλκανίων καὶ κατ' ἐπέκταση γιὰ τὸ βυζαντινὸ ἑλλαδικὸ χῶρο^{1α}.

Ἡ περίοδος αὐτὴ τοῦ ἱστορικοῦ χάσματος, ἀκολουθεῖ τὴν περίοδο τῶν μεγάλων σεισμῶν τοῦ ΣΤ' αἰῶνα, πού ἐπέφεραν φοβερές καταστροφές, ἰδιαίτερα οἱ σεισμοὶ τῶν ἐτῶν 522 καὶ 551, στοὺς παράλιους κυρίους οἰκισμοὺς καὶ πόλεις τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου καὶ κατὰ κύριο λόγο στίς παράλιες περιοχές τοῦ βυζαντινοῦ ἑλλαδικοῦ χῶρου. Τὴ φρίκη τῶν σεισμῶν, πού ἰσοπέδωσαν πόλεις καὶ οἰκισμοὺς, ἀκολούθησαν ἐπιδρομές καὶ κάθοδοι ἀπὸ βορρᾶ ἀλλοεθνῶν λαῶν².

Οἱ σεισμοὶ καὶ οἱ ἐπιδρομές, πού δέν ἔπαυαν στὴ διάρκεια τῶν αἰῶνων αὐτῶν, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐγκατάλειψη τῶν πῶ πάνω περιοχῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χῶρου ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς κατοίκους τους, οἱ ὅποιοι τράπηκαν πρὸς τὰ ὄρη ἢ τίς τειχισμένες πόλεις διὰ νὰ διασωθοῦν. Ἡ ἱστοριογραφία τῶν χρόνων αὐτῶν, χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὅτι στὴν περίοδο αὐτὴ ὁ ἀστικός βίος παρήκμασε καὶ ἐμφανίστηκε τὸ φαινόμενο τῆς πλήρους ἐγκαταλείψεως ἀπὸ τοὺς κατοίκους οἰκιστικῶν περιοχῶν, πού κάποτε βρισκόνταν σὲ πλήρη ἄνθηση. Σὲ μερικές μάλιστα περιοχές δέν ἀνευρίσκονται οὔτε στοιχεῖα νομισματικῆς κυκλοφορίας, σὲ ἄλλες δὲ μάλιστα λείπει καὶ τὸ ἐπίγραμμα, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ προσφυστάτα ὀνομάστηκε ἐποχὴ «σιωπῆς τῶν λίθων»³.

Στὴν ἴδια ἐποχὴ καταστρέφεται ἡ γειτονικὴ πρὸς τὴ Δημητριάδα καὶ τίς Φερές βυζαντινὴ πόλη τῶν «Φθιώτιδων Θηβῶν» (σημερινὴ Νέα Ἀγχιάλος) πού μέχρι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη βρισκόταν σὲ πλήρη ἄνθηση. Ἡ πόλη αὐτὴ, ὀνομαστή γιὰ τίς παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς ἐκκλησίες της, παῦει πιά νὰ ὑπάρχει ἀπὸ τὸν Ζ' αἰῶνα καὶ μετὰ⁴. Παῦει δὲ νὰ μνημονεῦεται καὶ ἀπὸ τίς πηγές.

Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὸ βυζαντινὸ οἰκισμό τῶν Φερῶν, ὁ ὁποῖος μέχρι τίς ἀρχές τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου δὲ μνημονεῦεται ἀπὸ τίς πηγές, ὡς

1α. Δ. Α. Ζακυθινός, «Βυζαντινὴ Ἑλλάς 392-1204», ἐν Ἀθήναις, 1965, σελ. 36 ἐπόμενα. Lemerle, «L'invasion dans les Balkans de puis la fin de l'époque Romaine jusque au XIII siècle», Revue Historique, 1954, Ἀπρίλιος – Ἰούνιος 265-308.

2. Δ. Α. Ζακυθινός, ὅπ.π., σελ. 25. Migne, «Patrologia Graeca», τόμος 116, σελ. 1349 ἐπόμενα. Lemerle, ὅπ.π., σελ. 35 ἐπόμενα. Κ. Ι. Ἀμαντός, «Σλάβοι, Σκλαθησιανοὶ καὶ Βάρβαροι», Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμος 7/1932, σελ. 331 ἐπόμενα.

3. Ostrogorsky G., «The Byzantine empire in the world of the seventh century», Dumbarton Oaks Papers, 1959, σελ. 1 ἐπόμενα.

4. F. Hild – J. Koder, «Hellas und Thessalia», Βιέννη, 1976, κατὰ μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικά ἀπὸ τὸν Γ. Πάρασκευά, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, ἀνάτυπο, «Βυζαντινὴ Θεσσαλία», Λάρισα, 1987, σελ. 107. Ἀ. Ἀβραμέα, «Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τὸ ἔτος 1204», ἐν Ἀθήναις, 1974, σελ. 151, Γ. Σωτηρίου, ΑΕ, 1929, σελ. 107-129. Δ. Πάλλα, «Τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια τῆς καθόδου τῶν θαρβάρων εἰς τὴν Ἑλλάδα», *Ἑλληνικά*, τόμος 14/1955, σελ. 102-103.

υπαρκτή βυζαντινή πόλη. Στη θέση τῶν βυζαντινῶν Φερῶν, ἀναφαίνεται τό ἄγνωστο μέχρι τότε τοπωνύμιο «ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΝ»⁵.

Τό Βελεστίνο, σάν καινούριο τοπωνύμιο, παίρνει τή θέση τῶν βυζαντινῶν Φερῶν, πού μέχρι τήν ἐποχή ἐκείνη ἦταν ἀξιόλογη πόλη, ὅπως τουλάχιστο μπορεῖ κανεῖς νά ὑποθέσει ἀπό τά λείψανα τοῦ νεκροταφείου της, πού ἀνακάλυψε καί περιέγραψε ὁ καθηγητής ἸΑρβανιτόπουλος⁶.

Θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι τό νέο τοπωνύμιο «Βελεστίνο», πού ἀναφαίνεται τό ΙΓ' αἰῶνα, τοποθετεῖται μέσα στήν εὐρύτερη περιφέρεια πού εἶναι γνωστή στήν περίοδο αὐτή μέ τό ὄνομα «Βελεχατίθα». Μέ τό ὄνομα αὐτό, ἀναφέρεται στό χρυσόβουλλο τοῦ ἸΑλεξίου Γ' Κομνηνοῦ τοῦ ἔτους 1198, *Provincia Velehative*, ὅπως ἐπίσης καί στή συμφωνία διανομῆς τῶν Σταυροφόρων, τή γνωστή «*Partitio Romaniaiae*», τοῦ ἔτους 1204.

Οἱ ἀπόψεις ὅμως τῶν ἐρευνητῶν, σχετικά μέ τήν ταύτιση τῆς θέσεως τοῦ Βελεστίνου μέ τήν περιοχή τῆς περιφέρειας «Βελεχατίθα», δέ συμφωνοῦν μεταξύ τους. Ὁ καθηγητής Δ. Ζακυθινός ταυτίζει τή Βελεχατίθα μέ τή «Γῆ τῶν Λεβαχάτων»⁷. Ἄλλοι πάλι δέχονται ὅτι ταυτίζεται τό τοπωνύμιο μέ τήν ὀνομασία τῶν «Βελεγεζίτων» Σλαύων, γιά τούς ὁποίους ὑπάρχουν μαρτυρίες ὅτι γιά κάποια περίοδο (Ζ' - Η') αἰῶνες βρισκόνταν ἐγκαταστημένοι σέ παράκτιες περιοχές τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου⁸.

Πιστεύουμε ὅτι ἡ περιοχή τῆς «*Provincia Velehative*», πού ἀναφέρεται στό χρυσόβουλλο τοῦ ἸΑλεξίου Γ' Κομνηνοῦ καί στήν «*Partitio Romaniaiae*», συμπίπτει μέ τήν περιοχή τοῦ Βελεστίνου, πού τότε, γιά πρώτη φορά, ὅπως προαναφέραμε, ἐμφανίζεται σάν τοπωνύμιο. Γιατί ἡ περιοχή αὐτή βρίσκεται πλησιέστατα στη Δημητριάδα καί τόν ἸΑλμυρό καί μνημονεύεται μαζί μέ τίς δύο αὐτές πόλεις στίς πύ πάνω ἐπίσημες πηγές τοῦ τέλους τοῦ ΙΒ' – ἀρχές τοῦ ΙΓ' αἰῶνα. Ἡ ταύτιση αὐτή τῆς Βελεχατίθας μέ τό Βελεστίνο, ἐνισχύεται ἀκόμα περισσότερο ἀπό τήν παρατήρηση ὅτι στή διάρκεια τοῦ ΙΓ' αἰῶνα, οἱ ἀναφορές στήν πύ πάνω περιοχή εἶναι πολυπληθέστερες, ὅπως καί στήν «*Provincia Valachie*» ἡ ὁποία μνημονεύεται μαζί μέ τή Λάρισα, σέ ἀντίθεση μέ τήν «*Provincia Velehative*», ἡ ὁποία μνημονεύεται πάντοτε μέ τή Δημητριάδα, σάν γειτονική μέ αὐτή περιοχή. Ἔτσι στό κείμενο τῆς «*Partitio Romaniaiae*» βλέπουμε νά μνημονεύεται ἡ περιοχή τῆς Λάρισας μέ τήν ἐπαρχία (περιοχή) τῆς Βλαχίας «*Orion Larise – Provincia Blahie cum Personalibus et Monastirialibus κλπ...*» σάν γειτονικές

5. Στέφανος Βυζάντιος, «Ἐθνικά», ἔκδοση Α. Meineke, Βερολίνο, 1849 – Γρατς 1958. Hild. F. – Koder, J. «Hellas und Thessalia» ὅπ.π., Θ.Η., σελ. 31 (1987).

6. ἸΑ. ἸΑρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1911, σελ. 301.

7. Δ. Ζακυθινός, «Μελέται», *ΕΕΒΣ*, τόμος 18, 1948, σελ. 46. ἸΑβραμέα, ὅπ.π., σελ. 172.

8. ἸΑ. ἸΑβραμέα, ὅπ.π., σελ. 154, Migne, *Patrologia Graeca*, τ. 116, σελ. 1351. Lemerle, «Invasions et Migrations», *Revue Historique*, τόμος 211/1954, σελ. 301.

περιοχές. Σέ αντίθεση, στό χρυσόβουλλο του Ἀλεξίου Γ' Κομνηνοῦ, τοῦ ἔτους 1198, ὑπάρχει σαφής ἀναφορά στήν «Provincia Velehative» μέ τήν Ἐπίσκεψη Δημητριάδος καί Δύο Ἀλμυρῶν», «... Provincia Velehative - Episkopsis Dimitriadis - duo Almiri...»

Ἐν τῷ Π' αἰῶνα, ἀπό τίς ἀρχές του ἀκόμα, σηματοδότησε γεγονότα καθοριστικά γιά τό μέλλον τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Στίς 12 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1204 ἡ Βασιλεύουσα πόλη τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ πρωτεύουσα τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, πέφτει στό χέριο τῶν Λατίνων τῆς Δ' Σταυροφορίας. Ἡ πόλη λεηλατεῖται κατά τρόπο πρωτοφανή στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τοὺς ἄξεστους τυχοδιώκτες τῆς Δύσεως καί ἐγκαθιδρύεται στή θέση τῆς ἄλλοτε Βασιλεύουσας Πόλεως ἡ λατινική Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς, μέ πρῶτο λατῖνο Αὐτοκράτορα, τόν Βαλδοῦινο Α', Κόμητα τῆς Φλάνδρας καί τοῦ Αἰνώ.

Μέ τή συμφωνία τῆς διανομῆς τῶν ἐδαφῶν τῆς τέως βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (Partitio Romaniae), ἡ περιοχή τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου μέχρι Πελοποννήσου, περιήλθε στή χωρική δικαιοδοσία τοῦ Βονιφάτιου, Μαρκήσιου του Μομφερρά, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τόν τίτλο τοῦ Βασιλιᾶ, μέ ἔδρα τήν Πόλη τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἐν τῷ Βονιφάτιο, ὡς βασιλιᾶ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀνέλαβε τό ἔργο τῆς κατακτήσεως τῶν ἐδαφῶν πού τοῦ παραχωρήθηκαν μέ τή συνθήκη διανομῆς στόν κυρίως ἑλλαδικό χώρο τοῦ νότου.

Ξεκινώντας ὁ Βονιφάτιος ἀπό τή Θεσσαλονίκη, δέ συνάντησε καμιά ἀντίσταση στήν πρός νότο κάθοδόν του⁹. Σέ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα κατέλαβε τήν πόλη τῆς Λάρισας, πού γιά μιὰ στιγμή σκέφτηκε νά τήν ὑπερασπισθεῖ ὁ ἔκπτωτος βυζαντινός Αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Γ', μαζί μέ τόν Ἄρχοντα τῆς Κορίνθου, Ἄργου καί Ναυπλίου, Λέοντα Σγουρό, τόν ὁποῖο μόλις εἶχε παντρεύει μέ τήν κόρη του Εὐδοκία. Τήν τελευταία ὁμως στιγμή ὁ Σγουρός ἐγκατέλειψε τήν ἰδέα τῆς ἀντιστάσεως στή Λάρισα, γιατί ἡ θεσσαλική πεδιάδα εὐνοοῦσε τίς κινήσεις τοῦ ἵππικοῦ τῶν Σταυροφόρων, πού θεωροῦνταν ἀήττητο γιά τήν ἐποχή του, καί ἔφυγε μέ τό στρατό τους στίς Θερμοπύλες καί ἀπ' ἐκεῖ στίς κτήσεις του στήν Πελοπόννησο. Ἀποτέλεσμα τῆς φυγῆς αὐτῆς τοῦ Σγουροῦ ἦταν ἡ αἰχμαλωσία ἀπό τόν Βονιφάτιο τοῦ Ἀλεξίου Γ' καί τῆς γυναίκας του Αὐτοκράτειρας Εὐφροσύνης. Μάλιστα δέ ὁ βυζαντινός Αὐτοκράτορας ἱστορεῖται ὅτι πιάστηκε αἰχμάλωτος, προσπαθώντας νά διαφύγει φορώντας τά αὐτοκρατορικά του διασημα¹⁰.

9. F. Thiriet, «La Romanie venttiennè au Moyen AGE», Β' ἔκδοση, Paris 1975, σελ. 77. A. Carile, «Partitio terrarum imperii Romani» – Studi Veneziani 7/1965, 161, 219. Μ. Κορδῶση, «Ἡ κατάκτηση τῆς νότιας Ἑλλάδας ἀπό τοὺς Φράγκους», περιοδική ἔκδοση «Ἱστοριογραφικά», Θεσσαλονίκη, τόμος πρῶτος, σελ. 53 ἐπόμενα.

10. Migne, «Patrologia Graeca», τόμος 127, στ. 904 ἐπόμενα. Ἰὼβ ἱερομονάχου, «Βίος τῆς Ὁσίας Θεοδώρας: Ἑλληνομνήμων, σελ. 42 ἐπόμενα. Villehardouin, «Conqueste...», παρ. 309, Ν. Χωνιάτης, σελ. 612.

Τῆ στρατιά τοῦ Βονιφάτιου¹¹ ἀποτελοῦσαν ἰπότες διαφόρων ἐθνικοτήτων, ὅπως Λομβαρδοί, Γερμανοί, Γάλλοι καί Ἴταλοί, πού ἔφεραν τίτλους εὐγενείας, σύμφωνα μέ τίς φεουδαλικές διακρίσεις. Μαζί μέ τή Λάρισα, ὁ Βονιφάτιος κατέλαβε καί τίς περιοχές τῆς ἀνατολικῆς Θεσσαλίας, τή Δημητριάδα καί τό Βελεστῖνο, ὅπου ἐγκατέστησε, κατά τά φεουδαλικά πρότυπα, ἄρχοντες τῆς συνοδείας του, σάν «λίξιους», δηλαδή ὑποτελεῖς σ' αὐτόν Φεουδάρχεις.

Στήν πόλη τοῦ Βελεστίνου καί στήν περιοχή τῆς ἐγκατέστησε σάν ἄρχοντα, τόν Γερμανικῆς καταγωγῆς Βαρῶνο, Βερτόλδο τοῦ Κατσενελεμπόγκεν, πού εἶναι ἀπό τότε γνωστός στά ἔγγραφα τοῦ ΙΓ' αἰώνα, ὡς Βαρῶνος τοῦ Βελεστίνου¹².

Ὁ Βερτόλδος τοῦ Κατσενελεμπόγκεν εἶναι γνωστός ἀπό τά κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς μιά ἀπό τίς πιό ἥρωικές μορφές τῶν ἰπποτῶν τῆς Δύσεως. Διακρίθηκε γιά τό θάρρος του, τή σωφροσύνη του καί τήν ἀφοσίωσή του στό βασιλιά τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφάτιο, καί μετά τό θάνατο τοῦ τελευταίου (1207), στόν αὐτοκράτορα Ἑρρίκο τῆς Κων/λεως.

Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι σέ μιά ἀπό τίς ἐπιστολές τοῦ διαβόητου Πάπα τῶν Σταυροφοριῶν Ἰννοκέντιου τοῦ Γ', (Innocentus III) τοῦ ἔτους 1208, ἀναφέρεται τό Βελεστῖνο καί ὁ Bertoldo von Katzenellenbogen, ὡς αὐθέντης, (Dominus) τοῦ Βελεστίνου (Dominus de Velestino¹³).

Ὁ Βαρῶνος τοῦ Βελεστίνου, ἀπό ὅτι φαίνεται ἀπό τά χρονικά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δέν πρέπει νά ἔμενε πολύ καιρό στό φέουδό του, στήν πόλη τοῦ Βελεστίνου. Τόν περισσότερο χρόνο του, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν τά χρονικά τοῦ Γοδεφρείδου Βιλλαρδουίνου (Ἱστορικοῦ τῆς Δ' Σταυροφορίας), καί τοῦ Ἑρρίκου τῆς Βαλλανσιέν, τόν πέρασε συμμετέχοντας στίς διάφορες στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις γιά τήν κατάκτηση βυζαντινῶν ἐδαφῶν, στούς ἀγῶνες μέ τούς Βουλγάρους, καί στή στρατιωτική ἀναμέτρηση τοῦ λατίνου Αὐτοκράτορα Ἑρρίκου, μέ τούς λομβαρδούς στασιαστές Βαρῶνους τοῦ Βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης. Στήν ἐμφύλια αὐτή διαμάχη τῶν Λατίνων τάχθηκε μέ τό μέρος τοῦ Αὐτοκράτορα Ἑρρίκου καί ὑπῆρξε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀγῶνα γιά τήν καταστολή τῆς ἀνταρσίας τῶν

11. Ὁ Βονιφάτιος αἰφνιδίασε τόν Σγουρό καί τόν Ἀλέξιο Γ' στήν πεδιάδα τῆς Λάρισας, γιατί, ἐνῶ αὐτοί φύλαγαν τίς κλεισοῦρες τῶν Τεμπῶν, ὁ Βονιφάτιος ἀκολουθώντας τόν παραλιακό δρόμο, μέσω Ἀγιάς, ἐμφανίστηκε ξαφνικά στή Λάρισα χωρίς νά τόν περιμένουν. Χωνιάτης, σελ. 604.

12. Ἰννοκεντίου Γ', «Epistolae», τόμος Β', σελ. 214, 464-465, 549. Muller, «Documenti sulle relazioni delle cita Toscane oriente», σελ. 88-90. Ὁ Μίλλερ, «Ἡ ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι», τόμος Α', σελ. 53, κατά μετάφραση Σ. Λάμπρου.

13. F. Hild - J. Koder, «Hellas und Thessalia», στη σειρά τῆς Osterreichische Akademie, Βιέννη, 1976, κατά μετάφραση Γ. Παρασκευᾶ, Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, Λάρισα, 1987, ἀνάτυπο «Βυζαντινὴ Θεσσαλία», σελ. 31.

Λομβαρδών κατά του Ἑρρίκου, πού κατά μέγα μέρος διαδραματίστηκε τό ἔτος 1209 στή Θεσσαλία.

Πρέπει ἐδῶ νά ἀναφέρουμε ὅτι γιά τήν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας στό Βελεστίνο, δέν ὑπάρχουν πολλές αὐτοτελεῖς πληροφορίες. Τίς ἐλάχιστες πληροφορίες, τίς ἀντλοῦμε ἀπό δυτικές κυρίως πηγές καί ἰδιαίτερα ἀπό χρονικά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί ἀπό ἐπιστολές Παπῶν.

Ἡ σπανιότητα τῶν πηγῶν γιά τήν περίοδο αὐτή τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς πατρίδας μας, ἰδιαίτερα γιά τό θεσσαλικό χῶρο, δυσχεραίνει πολύ τό ἔργο τῶν ἐρευνητῶν, οἱ ὅποιοι πρέπει νά ἀνατρέξουν στίς λίγες ὑπάρχουσες ξένες πηγές γιά νά συμπληρώσουν τίς ἐλάχιστες ἱστορικές μαρτυρίες πού κατέλιπαν οἱ ἔλληνες χρονικογράφοι, σύγχρονοι καί μεταγενέστεροι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, σχετικά μέ τή Φραγκοκρατία στή Θεσσαλία. Αὐτό, βέβαια, συμβαίνει καί γιά πολλούς ἄλλους, μικροῦς ἢ μεγαλύτερους οἰκισμούς καί πόλεις τοῦ ἑλλαδικοῦ χῶρου, στήν ἴδια περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας.

Ἡ περίοδος τῆς Φραγκοκρατίας κράτησε στό θεσσαλικό χῶρο, μέ μικρές παραλλαγές καί διακυμάνσεις, χρονική περίοδο 18 περίπου ἐτῶν, δηλαδή ἀπό τό ἔτος 1204 μέχρι τό ἔτος 1222. Τό ἔτος 1222, καταλύθηκε τό λατινικό Βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τό Δεσπότη τῆς Ἡπείρου Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό.

Γιά τό Βαρῶνο τοῦ Βελεστίνου ἀντλοῦμε πολλές πληροφορίες ἀπό τόν «κατ' ἐξοχήν» ἱστορικό τῆς Φραγκοκρατίας, τόν μεσαιωνολόγο καθηγητή Ο. Μίλλερ. Ὁ Ο. Μίλλερ ἱστορεῖ ὅτι ὁ Βαρῶνος Βερτόλδος Κατσινελεμπόγκεν, ὑπῆρξε ἕνας ἀπό τούς κυριότερους συντελεστές τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τούς Φράγκους τῆς Δ' Σταυροφορίας καί κατηγορήθηκε γιά ἐμπρησμό τῆς Πόλεως. Γιατί, το βράδυ τῆς 12ης πρὸς 13ης Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1204, ἔδωσε τό σύνθημα νά ἀνάψουν φωτιές τά στρατεύματα τῶν Σταυροφόρων, στόν ἐνδιάμεσο χῶρο πού χώριζε τό σταυροφορικό ἀπό τό βυζαντινό στρατόπεδο. Ἡ φωτιά ὅμως αὐτή ἐπεκτάθηκε στήν πόλη, πού τυλίχθηκε στίς φλόγες, μέ ἀποτέλεσμα νά ὑπάρξουν ἀνυπολόγιστες καταστροφές καί πολλά θύματα. Ὁ Βιλλαρδουῖνος στό χρονικό του θεωρεῖ ὑπεύθυνους τῆς φωτιᾶς τούς στρατιώτες τοῦ Κατσινελεμπόγκεν, χωρίς ὅμως νά τόν κατονομάζει σάν ὑπαίτιο^{13α}.

Στήν κάθοδο τοῦ λατίνου Αὐτοκράτορα Ἑρρίκου γιά τήν καταστολή τῆς ἀνταρσίας τῶν Λομβαρδῶν ἵπποτῶν τοῦ Βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης μετά τό θάνατο τοῦ Βονιφάτιου καί τήν ἔριδα πού ἀκολούθησε γιά τό θέμα τῆς διαδοχῆς¹⁴, ὁ Βαρῶνος τοῦ Βελεστίνου ἀκολούθησε τό λατίνο Αὐτοκράτορα. Ἔλαβε

13α. Βιλλ. παρ. 247 ὅπ.π. Ὁ Βιλλαρδουῖνος, χαρακτηριστικά ἀφηγεῖται ὅτι ἡ φωτιά πῆρε μεγάλες διαστάσεις καί ἔκαψε στό σύνολο τόσα σπιτία στήν Κων/λη, ὅσο ἦταν τότε τό σύνολο τῶν σπιτιῶν τῶν τριῶν μεγαλύτερων πόλεων τῆς Γαλλίας.

14. Οἱ Λομβαρδοὶ Βαρῶνοι ἤθελαν ὡς διάδοχο στό Βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης, τό γιό τοῦ Βονιφάτιου ἀπό τήν πρώτη του γυναίκα, τήν Ἑλεονώρα τῆς Σαβοΐας, Γουλιέλμο Ε' τοῦ Μομφερράτου, ἀντί γιά τόν ἀνήλικο Δημήτριο, γιό τοῦ Βονιφάτιου ἀπό τῆ δεύτερη γυναίκα του, τῆ Μαρία τήν Οὐγγρική, χήρα τοῦ Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, Ἰσαάκιου.

μέρος στίς επιχειρήσεις κατά τῶν Λομβαρδῶν ἀποστατῶν, στήν πολιορκία καί κατάληψη τῆς Λάρισας (1209).

Μετά τήν κατάληψη τῆς Λάρισας, ὁ Βερτόλδος τοῦ Κατσενελεμπόγκεν ἀκολούθησε τόν Ἑρρίκο στήν πορεία του πρὸς τήν πόλη τῶν Δύο Ἄλμυρῶν, περνώντας καί ὀδηγώντας τό στρατό τοῦ Ἑρρίκου μέσα ἀπό τήν ἐπικράτεια τοῦ προσωπικοῦ του Φέουδου, τοῦ Βελεστίνου.

Τήν ἱστορούμενη ἐποχή, ὑπῆρχε ἕνας λιθόστρωτος δρόμος (στράτα), πού ἔβανε τό Βελεστίνο μέ τή βυζαντινὴ πόλη τῆς Δημητριάδας. Ὁ δρόμος αὐτός κατέληγε στή Δημητριάδα, στή θέση «Μπουμπουλήθρα», ὅπου βρισκόταν καί ἡ πύλη τοῦ τείχους τῆς χριστιανικῆς Δημητριάδας. Ὁ καθηγητὴς Α. Ἀρβανιτόπουλος πρῶτος ἀνακάλυψε καί περιέγραψε τὰ ἐρείπια τοῦ λιθόστρωτου αὐτοῦ δρόμου πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τό Βελεστίνο στή Δημητριάδα¹⁵. Ὁ δρόμος αὐτός ἦταν γνωστός καί στοὺς μετέπειτα χρόνους, μέ τό ὄνομα «βελεστινόστρατα». Στήν κοντινὴ μέ τό Βελεστίνο γνωστὴ θέση μέ τό ὄνομα «Λατομεῖο», πάνω στό λόφο Σπαρτιά, ἐπισημάνθηκαν ἐρείπια φυλακίου βυζαντινῆς ἐποχῆς, πού ἦταν, προφανῶς, κτισμένο γιά τή φύλαξη τῆς στρατῆς αὐτῆς. Τέτοια ἐρείπια βυζαντινῶν φυλακίων συναντᾶμε καί σέ ἄλλες τοποθεσίες τοῦ ἐλλαδικοῦ βυζαντινοῦ χώρου. Πάντοτε ὅμως κοντά σέ ὁδοὺς ἐπικοινωνίας, πού ἦταν λιθόστρωτοι καί προορίζονταν γιά μεταφορὲς καί ἐπικοινωνία (στρατευμάτων, ἐφοδίων, προϊόντων τῆς ἐνδοχώρας πρὸς τὰ λιμάνια κ.λπ.)¹⁶.

Ἡ βελεστινόστρατα, πού συνέδεε τή Δημητριάδα μέ τό Βελεστίνο, ἦταν συνέχεια τοῦ λιθόστρωτου δρόμου, πού σύμφωνα μέ τό *itinerarium Antonini*¹⁷, ξεκινούσε ἀπὸ τή Λάρισα καί μέ κατεύθυνση νοτιοανατολική κατέληγε στό Βελεστίνο. Ὑπολείμματα τοῦ δρόμου αὐτοῦ βρέθηκαν ἐπίσης στὸν οἰκισμό τοῦ Σέσκλου.

Ἀπὸ μία ἐπιστολή τοῦ Πάπα Ἰννοκέντιου τοῦ Γ', ἔχουμε τήν πληροφορία ὅτι στήν περιοχή τῶν Δύο Ἄλμυρῶν ὑπῆρχε, στήν ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας, ἕνα μοναστήρι, πού ἔφερε τό ὄνομα «Μονὴ τοῦ Βελεστίνου» (*Abbatia in Armiro quae Valestinum Dicitur*). Τό πῶς πάνω μοναστήρι, σύμφωνα μέ τήν ἐπιστολή τοῦ Πάπα Ἰννοκέντιου τοῦ Γ', παραχωρήθηκε στό λατῖνο Ἐπίσκοπο τῆς Ἐτέρας Γαρδικίας, πού ἔφερε τό ὄνομα «Βαρθολομαῖος». Τόν ἴδιο λατῖνο Ἐπίσκοπο Βαρθολομαῖο, τόν συναντοῦμε καί σέ ἄλλο παπικὸ ἐγγραφο ὡς Ἐπίσκοπο «Γαρδικίας καί Βελεστίνου»¹⁸.

Γεννιέται τό ἐρώτημα ποῖο εἶναι τό μοναστήρι τό ὁποῖο ἀναφέρεται στὰ

15. Ἀ. Ἀρβανιτόπουλος, *Π.Α.Ε.* 1911, σελ. 301. Υ. Bequignon, «Pheres Recherches Archeologiques a pheres de Thessalie», Strasbourg, 1937, σελ. 5 ἐπόμενα.

16. Ἀ. Ἀβραμέα, «Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι το 1204», 1974, σελ. 133.

17. Cuntz, «Itineraria Romana», I, 327, 328, σελ. 39.

18. F. Hild – J. Koder, «Hellas und Thessalia», κατὰ μετάφραση Γ. Παρρασκευῆ, Θ.Η. ὄπ.ἀ.

παπικά έγγραφα ὡς Μονή τοῦ Βελεστίνου στήν περίοδο αὐτή τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ' αἰώνα, τῆς Φραγκοκρατίας. Εἶναι πολύ πιθανό ὅτι τό πῖό πάνω μοναστήρι δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τή Μονή τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνα, ὅπως τότε ὀνομαζότανε τό μοναστήρι τῆς Ἁνω Παναγίας Ξενιάς. Καί τοῦτο, γιατί δέν ὑπῆρχε ἄλλο ἀξιόλογο μοναστήρι τήν ἐποχή ἐκείνη καί σ' ὅλη τήν περίοδο τοῦ ΙΓ' αἰώνα, στήν περιοχὴ τῶν Δύο Ἄλμυρῶν¹⁹. Ἡ πῖό πάνω πιθανότητα ἐνισχύεται τά μέγιστα καί ἀπό τίς ἐκκλησιαστικές πηγές, οἱ ὁποῖες μᾶς δίνουν τήν πληροφορία ὅτι ἡ βυζαντινὴ περιοχὴ τῶν Δύο Ἄλμυρῶν, στίς παραμονές τῆς λατινικῆς κατακτήσεως, ὑπαγότανε ἐκκλησιαστικά στή χωρική δικαιοδοσία τοῦ Ἐπισκόπου Βελεστίνου, πρὶν ἀκόμα ἢ πῖό πάνω περιοχὴ συγχωνευθεῖ ἐκκλησιαστικά μέ τή Δημητριάδα. Ἡ συγχώνευση τῆς Ἐπισκοπῆς Βελεστίνου, μέ τή χωρική τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας, μέ τήν Ἐπισκοπὴ Δημητριάδας, ἐγίνε μέσα στή διάρκεια τοῦ ΙΓ' αἰώνα, χωρίς νά εἴμαστε σέ θέση νά γνωρίζουμε τό πότε. Ἴσως, στά μέσα ἢ στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΓ' αἰώνα, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη τό ἔγγραφο τοῦ Πατριάρχου Ἀρσενίου πρὸς τό Νικόλαο Μελισσηνό, τοῦ ἔτους 1256, στό ὁποῖο γίνεται ἀναφορὰ στήν Ἐπισκοπὴ Βελεστίνου²⁰. Ὅχι ὅμως πρὶν ἀπό τό 1272.

Μέ τή λατινική κατάκτηση, οἱ Ὀρθόδοξοι Ἐπισκοπές τοῦ ἑλλαδικοῦ βυζαντινοῦ χώρου περιήλθαν στήν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία τῶν λατίνων ἐπισκόπων. Κατά τόν τρόπο αὐτό καί ἡ Ὀρθόδοξη Ἐπισκοπὴ τοῦ Βελεστίνου, στήν ὁποία ὑπαγότανε καί ἡ περιοχὴ τοῦ Ἄλμυροῦ, ὅπως προαναφέραμε, περιήλθε στήν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία καί χωρική ἐπικράτεια τοῦ λατίνου Ἐπισκόπου Βαρθολομαίου, ὁ ὁποῖος τιλοφορήθηκε – ὅπως πῖό πάνω ἐξιστορήσαμε – «Ἐπίσκοπος Γαρδικίας καί Βελεστίνου». Πρέπει ἐδῶ νά σημειώσουμε ὅτι ὄλες οἱ ἐπισκοπές τοῦ βυζαντινοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἀντικαταστάθηκαν ἀπό λατίνους Χωροεπισκόπους, γιατί κανένας Ὀρθόδοξος Ἐπίσκοπος – καί αὐτό εἶναι γεγονός πού περιποιεῖ στὸν τότε ἀνώτερο Ἐκκλησιαστικὸ Κλῆρο τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας μας ιδιαίτερη τιμὴ – δέ δέχθηκε νά ὀμώσει τὸν ἐνωτικὸ ὄρκο γιὰ νά παραμείνει στήν ἔδρα του. Τό ἴδιο ἐγίνε καί μέ τόν τότε Ἐπίσκοπο Βελεστίνου,

19. Ἄ π. Δ. Παπαθανασίου, «Οἱ Μελισσηνοὶ τῆς Δημητριάδας Κτήτορες Ἱ. Μονῶν», Ἀθήνα, 1989, σελ. 37 ἐπόμε., Ζ. Ἐσφιγμενίτης, «Προμηθεύς», τεῦχος 104, 1897, σελ. 117.

20. Ἀπό τό ὑπόμνημα τοῦ Πατριάρχου «Ἀρσενίου» τοῦ ἔτους 1256, προκύπτει ὅτι ἐκείνη τήν περίοδο ἢ περιφέρεια τῶν Δύο Ἄλμυρῶν ὑπαγότανε ἐκκλησιαστικά στό Βελεστίνο, πού ἦταν ἔδρα Ἐπισκόπου. Στό ἔγγραφο αὐτό, πού γίνεται μνεῖα γιὰ τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνα τῆς περιφέρειας τῶν Δύο Ἄλμυρῶν, γίνεται σαφὴς ἀναφορὰ ὑπάρξεως Ἐπισκοπῆς στό Βελεστίνο, γιατί, ἐπὶ λέξει τό ἔγγραφο ἀναγράφει «... τῆς Ἐπισκοπῆς Βελεστίνου δεδομημένη τοῦ Κυροῦ Ἰλαρίωνος δέ λεγομένη...». Τό ὑπόμνημα τοῦ Πατριάρχου Ἀρσενίου, τοῦ ἔτους 1256, δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα (ἡμερήσια) «Λαϊκὴ Φωνή» τοῦ Βόλου, στό φύλλο, τῆς 10-10-1921.

ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε τὴν ἔδρα του γιὰ νὰ μὴν συγκοινωνήσει μὲ τους Λατίνους²¹.

Τό κατώτερο ὅμως Ἱερατεῖο, οἱ ἱερεῖς, ἔμειναν στή θέση τους σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς λατινικῆς κατοχῆς. Ὁ κατώτερος Ὁρθόδοξος Κλῆρος παρέμεινε στή θέση του, γιατί δέν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἐγκαταλείψει τὸν τόπο του καὶ νὰ μετοικήσει ἄλλοῦ. Οἱ ἱερεῖς εἶχαν τὶς οἰκογένειές τους, ὅσοι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ἔγγαμοι καὶ δέν μπορούσαν νὰ τὶς ἐγκαταλείψουν, οὔτε τὶς δυνατότητες μιᾶς μετοικεσίας στὰ ἐλεύθερα ἑλληνικὰ ἐδάφη, ὅπως τὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου ἢ τὴν Αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας. Ὁ Ὁρθόδοξος Κλῆρος ἔγινε ἔρμαιο τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ ἀνώτερου λατινικοῦ Κλήρου καὶ τῶν παπικῶν Λεγάτων. Παρὰ τῆς πίεσεις καὶ τοὺς διωγμοὺς κράτησε ψηλά τὴ σημαία τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς πίστεως καὶ δέν ἦταν λίγοι ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους ἱερωμένους καὶ μοναχοὺς πού ὑπέστησαν καὶ σωματικά μαρτύρια γιὰ τὴ στάση τους αὐτή. Τό ἴδιο πρέπει νὰ ἔγινε καὶ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιφέρεια τοῦ Βελεστίνου, πού ἦταν ἔδρα Ὁρθόδοξης Ἐπισκοπῆς καὶ εἶχε καὶ αὐτὴ κατώτερο Κλῆρο.

Συγκεκριμένες, θέβαια, πληροφορίες γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ Βελεστίνου στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας, σέ σχέση μὲ τὴ συμπεριφορὰ τῶν λατίνων Ἐπισκόπων πρὸς τὸν κατώτερο Κλῆρο, δέν ἔχουμε ἀπὸ τὶς πηγές. Δέν μπορεῖ ὅμως καὶ στὴν περιφέρεια αὐτοῦ τοῦ ἑλλαδικοῦ θεσσαλικοῦ βυζαντινοῦ χώρου ἢ συμπεριφορὰ τῶν λατίνων ἱερωμένων νὰ ἦταν διαφοροτικὴ ἀπὸ τὶς ἄλλες ἑλλαδικές περιοχές, πού τελοῦσαν καὶ αὐτές ὑπὸ λατινικὴ κατοχῆ.

Ἡ πιὸ πάνω συμπεριφορὰ τῶν λατίνων ἱερωμένων, ἢ ὁποία ἔφθασε ὄχι μόνο σέ αὐθαιρεσίες, ἀλλὰ καὶ σέ ὁμότητες, ὅπως προαναφέραμε, σέ βάρος τοῦ ὀρθόδοξου κατώτερου Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, ἀνάγκασε τοὺς κοσμικοὺς λατίνους ἄρχοντες (Φεουδάρχες) νὰ ἐξεγερθοῦν καὶ νὰ προστατέψουν τοὺς ὑπηκόους τους ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες τοῦ λατινικοῦ Ἱερατείου²².

Τό χρῖσμα τῆς Ἱερωσύνης στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας, ὁ κατώτερος Ὁρθόδοξος Κλῆρος τὸ ἐλάμβανε ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους Ἐπισκόπους. Γιὰ τὴν

21. Μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀποτελέσει ὁ ὀρθόδοξος Ἐπίσκοπος Χαλκίδος Θεόδωρος, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὸν ἐνωτικὸ ὄρκο στὸν Πάπα, τὸ ἔτος 1206, γιὰ νὰ κρατήσει τὴν ἔδρα του (Ν. Ζαχαροπούλου, «Ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Φραγκοκρατία», Θεσ/κη, 1981, σελ. 123). Διασώθηκε ἐπίσης ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, ἀπὸ τὴν ὁποία γνωρίζουμε τὸ ὄνομα τοῦ Ἐπισκόπου Χαλκίδας. Δέν ἔπαυσε ὅμως νὰ θεωρεῖται ὑποπτος γιὰ τὴν εἰλικρινεία του ἀπὸ τὸ λατίνου Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Βεράρδο, καὶ μόνο χάρι στὴν ἐπέμβαση τοῦ πάπα Ἰννοκέντιου κρατήθηκε στὴν ἔδρα του, στὴ Χαλκίδα, (Φ. Γρηγορόπου, «Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν», τόμος 1ος, σελ. 418, ὑποσ. 1).

22. Ἡ ρήξη τῶν Φεουδάρχων καὶ τῶν λατίνων ἐπισκόπων στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ἐξαιτίας τῆς αὐθαιρεσίας τῶν τελευταίων, ἔφθασε μέχρι σημείου νὰ ἀφορισθοῦν οἱ πρῶτοι ἀπὸ τὸν Πάπα. Ἡ ἀνοικτὴ αὐτὴ ρήξη διευθετήθηκε ἀργότερα μὲ τὸ Συνέδριο τῆς Ραβένικας, τὸ ἔτος 1209.

αίτια αυτή οι ύποψηφιοι ιερείς πήγαιναν στις κοντινές έλλαδικές ελεύθερες περιοχές, όπου υπήρχαν έδρες Ἐπισκόπων και για την περιοχή της Θεσσαλίας, στις γειτονικές περιοχές του Δεσποτάτου της Ἡπείρου²³.

Για την περιοχή του Βελεστίνου, ή περίοδος της Φραγκοκρατίας δέν κράτησε πολλά χρόνια και δέ θά πρέπει νά ήταν έντονο τό πρόβλημα της χειροτονίας τών ορθόδοξων ιερέων στη διάρκεια της λατινικής κατοχής. Ἄλλωστε ό χώρος, είχε άμεση γεινίαση μέ την έδαφική επικράτεια του Δεσποτάτου της Ἡπείρου, πού μέ συνεχείς πολέμους αφαιρούσε έδάφη της θεσσαλικής ένδοχώρας από τούς λατίνους κατακτητές.

Ἀπό τή λατινική κατοχή του Βελεστίνου, τίποτε δέ διασώθηκε πού νά θυμίζει ότι από την περιοχή αυτή πέρασαν φράγκοι κατακτητές, σέ αντίθεση μέ άλλα μέρη της Ἑλλάδας, όπου οι Λατίνοι άφησαν έντονα σημεῖα της παρουσίας τους, μέ κτίρια, κάστρα και έκκλησίες, πού διασώθηκαν μέχρ σήμερα.

ἘΟ Αὐθέντης του Βελεστίνου Βαρῶνος Κατσεινελεμπόγκεν²⁴, δέν παρέμεινε πολύ στό Φέουδο²⁵ του Βελεστίνου. Κουράστηκε από τούς συνεχείς πολέμους, τούς εμφύλιους σπαραγμούς μεταξύ τών Λατίνων και κυριευμένος από έντονη νοσταλγία αποφάσισε νά γυρίσει στην περιοχή του Ρήνου, στην πατρίδα του. Τήν απόφασή του δέ αυτή έκμυστηρεύτηκε και στό στενό του περιβάλλον. Παρ' όλα αυτά, ύπακούοντας στον επικυρίαρχό του, τόν λατίνο αυτοκράτορα της Κων/λεως Ἐρρίκο²⁶, παρέμεινε στό φέουδό του και άναδείχθηκε ένας από τούς πίο σημαίνοντες Ἀρχηγούς στον άγώνα του Ἐρρίκου για την κατάπνιξη της άποστασίας τών Λομβαρδών. Ἀπό τόν ἴδιο τόν αυτοκράτορα Ἐρρίκο, ό αὐθέντης του Βελεστίνου όρίστηκε δεσμοφύλακας του άρχηγού της στάσεως τών Λομβαρδών,

23. Ν. Ζαχαρόπουλος, «Ἡ Ἐκκλησία στην Ἑλλάδα κατά την Φραγκοκρατία», όπ.π., σελ. 139.

24. Τό Κατσεινελεμπόγκεν είναι περιοχή πού βρίσκεται βορείως του Βισμπάντεν της Γερμανίας.

25. ἘΟ λατινικός Κληρός είχε στην κατοχή του Φέουδα. Κάθε λατίνος Ἐπίσκοπος ήταν κύριος γης 4 ἱπποτικών Φέουδων και κάθε Ἀρχιεπίσκοπος όκτώ (8). Ἀρχιεπισκοπές ήταν οι πόλεις τών Πατρών, Κορίνθου, Ἀθηνών και Θηβών. Ν. Ζαχαρόπουλος, «Ἡ Ἐκκλησία...», όπ.π. σελ. 111. Μίλλερ Ὁ., «Ἡ ἱστορία της Φραγκοκρατίας...», όπ.π., τόμος Α', σελ. 88.

26. ἘΟ λατίνος αυτοκράτορας Ἐρρίκος περιώρισε τίς αὐθαιρεσίες τών παπικών Λεγάτων, άποδείχθηκε φιλικός προς τούς Ἑλληνες και θεωρήθηκε προστάτης του Ἁγίου Ὁρους. Τίς μεγαλύτερες αὐθαιρεσίες διέπραξε ό Ἐπίσκοπος Σεβαστής, στον όποίο ό Καρδινάλιος Βενέδικτος, παπικός Λεγάτος στην Κων/λη, είχε αναθέσει την έποπτεία του Ἁγίου Ὁρους. Μέ την παρέμβαση του Ἐρρίκου, έπαψαν οι αὐθαιρεσίες τών Λατίνων και ή άπογύμνωση τών θησαυρών τών μονών. ἘΟ Ἐρρίκος θεωρήθηκε άνορθωτής και σωτήρας. Στη Μονή της Μεγίστης Λαύρας σώζεται και σήμερα εικόνα του Ἐρρίκου πού τόν παριστάνει ως άνορθωτή της Μονής. Κ. Παπαρηγοπούλου, «Ἱστορία...», τόμος 5ος, σελ. 30. Ν. Ζαχαρόπουλος, «Ἡ Ἐκκλησία...», όπ.ά. σελ. 29.

Κόμητα Βιανδράττε²⁷, τόν ὁποῖο κράτησε δέσμιο στό Φρούριο τῶν Σερρών. Μετά τήν καταστολή τῆς στάσεως, ὁ Βαρῶνος τοῦ Βελεστίνου ἔλαβε μέρος, μαζί μέ τούς πῖο ἐπιφανεῖς Ἄρχοντες Τιμαριούχους τῆς Δ' Σταυροφορίας, στό Συνέδριο τῆς Ραβένικας, (πόλεως κοντά στή Λαμία), τοῦ ἔτους 1209 ὅπως ἐπίσης καί στό δεύτερο Συνέδριο τοῦ ἔτους 1210, στήν ἴδια πόλη, πλαισιώνοντας τό Ἐπιτελεῖο τοῦ λατίνου Αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς.

Μή μπορώντας νά ἀντέξει στήν ἔντονη νοσταλγία τῆς πατρικῆς του γῆς, ὁ Βαρῶνος τοῦ Βελεστίνου Βερτόλδος Κατσενελεμπόγκεν, ξαναγύρισε στήν πατρίδα του, τήν περιοχή τοῦ Ρήνου. Τό πότε γύρισε στήν πατρίδα του ὁ Βαρῶνος τοῦ Βελεστίνου, δέν εἶναι ἱστορικά ἐξακριβωμένο, οὔτε τό ὄνομα τοῦ τοποτηρητοῦ πού θά ἄφησε στό Φέουδο τοῦ Βελεστίνου. Οὔτε ἀκόμα γνωρίζουμε ἂν ἡ ἀπουσία του ἦταν προσωρινή ἢ ἡ ἀπόφασή του ὀριστική νά μήν ἐπανέλθει στό Βελεστῖνο.

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Κατσενελεμπόγκεν στήν πατρίδα του, πρέπει νά ἔλαβε χώρα μεταξύ τῶν ἐτῶν 1220 καί 1223²⁸. Πολλοί συνδυάζουν τήν ἀποχώρηση τοῦ Βαρῶνου Κατσενελεμπόγκεν ἀπό τό Φέουδό του, τοῦ Βελεστίνου, μέ τήν κατάλυση τῆς Φραγκοκρατίας στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς ἀνατολικῆς Θεσσαλίας καί τῆς Δημητριάδας, πού συνδέεται μέ τήν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης, ἔδρα τοῦ Λατινικοῦ Βασιλείου, ἀπό τόν Δούκα τῆς Ἡπείρου, Θεόδωρο Κομνηνό, τό ἔτος 1224. Αὐτό ὅμως, δέν προκύπτει ἀπό καμιά ἱστορική πηγή (χρόνος ἀποχωρήσεως), δυτική ἢ ἑλληνική, τῶν χρόνων ἐκείνων²⁹.

Πρέπει νά σημειώσουμε, εἰδικά γιά τόν Βαρῶνο τοῦ Κατσενελεμπόγκεν, ὅτι τόση ἦταν ἡ φήμη του μεταξύ τῶν συμπολεμιστῶν του Σταυροφόρων καί τόση ἡ ἐντύπωση πού εἶχε δημιουργηθεῖ γιά τό πρόσωπό του, ἀπό τίς ἀφηγήσεις τῶν χρονικογράφων τῆς ἐποχῆς του, ὥστε ὁ ἀπόηχος γιά τόν πολεμιστή αὐτόν ἱππότη νά διατηρηθεῖ μέχρι τίς ἡμέρες μας καί ὁ κατ' ἐξοχήν ἱστορικός τῆς Φραγκοκρατίας στήν Ἑλλάδα, ὁ διαπρεπής μεσαιωνολόγος καθηγητής Ο. Μίλλερ, νά γράφει γι' αὐτόν τά ἑξῆς χαρακτηριστικά στό βιβλίο του: «...*Ἡ κατάλυσις τῆς Φραγκοκρατίας στή Θεσσαλία (1222-1223), πλὴν τῆς περιοχῆς Λαρίσης, ὀφείλεται εἰς τό γεγονός ὅτι ὁ γενναῖος ἱππότης τοῦ Βελεστίνου Κατσενελεμπόγκεν, ὁ μόνος ὁ ὁποῖος θά ἠδύνατο νά ἀντιστῆ εἰς τόν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου, εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τήν Πατρίδα του, παρά τόν Ρήνον...*»³⁰.

27. Οὐμβέρτος τοῦ Βιανδράττε, περιοχῆς τῆς Β. Ἰταλίας. Ἐπίτροπος τοῦ λατινικοῦ χηρεύοντα θρόνου τῆς Θεσσαλονίκης καί ἀρχηγός τῆς ἀποστασίας τῶν Λομβαρδῶν.

28. Ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἀποχώρηση τοῦ Κατσενελεμπόγκεν ἀπό τό Φέουδο τοῦ Βελεστίνου ἔλαβε χώρα νωρίτερα τοῦ 1220, γύρω στά 1017.

29. Ὁ Ο. Μίλλερ, «Ἡ ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας στήν Ἑλλάδα» κατά μετάφραση Σ. Λάμπρου, τόμος Α', σελ. 122.

30. Ὁ Ο. Μίλλερ, ὁπ.π.

Μέ τήν κατάλυση τῆς Φραγκοκρατίας στήν περιοχή τῆς ἀνατολικῆς Θεσσαλίας, τό Βελεστῖνο περιήλθε στήν ἐδαφική ἐπικράτεια τοῦ ἑλληνικοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου καί ἀνασυστάθηκε ἡ Ἐπισκοπή Βελεστίνου.

Ἡ Ἐπισκοπή Βελεστίνου παρέμεινε γιά ἄρκετό χρονικό διάστημα, ὅπως προαναφέραμε, στή διάρκεια του ΙΓ' αἰώνα ὡς αὐτοτελῆς Ἐπισκοπή. Στή διάρκεια τοῦ αἰώνα αὐτοῦ ἀναφέρεται καί κάποιος Ἐπίσκοπος Βελεστίνου, μέ τό ὄνομα «Μιχαήλ».

Στή χωρική ἐκκλησιαστική δικαιοδοσία, ὅπως εἶδαμε, τῆς Ἐπισκοπῆς Βελεστίνου ὑπαγότανε καί τό μεγάλο μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνα, πού θρискότανε στήν περιοχή τῶν Δύο Ἄλμυρῶν καί πού δέν ἦταν ἄλλο ἀπό τό μοναστήρι τῆς Παναγίας Ἐνω Ξενιάς. Ἐπίσης καί τό Μοναστηρόπουλο τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ποιό ὅμως εἶναι τό Μοναστηρόπουλο αὐτό τοῦ Ἁγίου Νικολάου; Ἴσως, ἡ σκῆτη τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ἐνω Παναγιάς Ξενιάς (μετόχι), τό σημερινό μοναστήρι τῆς Κάτω Παναγιάς Ξενιάς πού τό καθολικό του τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἴσως ἀκόμα κάποιο ἄλλο μοναστήρι, κοντά στήν περιοχή τῆς Κάρλας (ἄλλοτε λίμνης Βοιθηΐδας³¹).

Ὅταν συγχωνεύθηκε ἡ Ἐπισκοπή Βελεστίνου μέ τήν Ἐπισκοπή Δημητριάδας, ἡ περιφέρεια τοῦ Βελεστίνου ὑπήχθηκε ἐκκλησιαστικά, μαζί μέ τόν Ἄλμυρο, στή χωρική δικαιοδοσία τοῦ Ἐπισκόπου Δημητριάδας. Στή συνέχεια, μέ ἀτελεύτητη σειρά «ἐκδοτηρίων ἐγγράφων», πού εἶναι γνωστά στή μεσαιωνική ἱστοριογραφία σάν «ἔγγραφα τῆς Μακρινίτσας» (χρυσόβουλλα Αὐτοκρατόρων, ἀργυρόβουλλα Δεσποτῶν, συνοδικές πράξεις Πατριαρχῶν κλπ.), τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνα, πού εἶχε περιέλθει στήν ἐκκλησιαστική χωρική δικαιοδοσία τοῦ Ἐπισκόπου Δημητριάδος, ἀφαιρέθηκε ἀπ' αὐτήν καί περιήλθε ὡς μετόχι στό ὀνομαστό μεγάλο μοναστήρι τοῦ Πηλίου, στή Μονή τῆς «Ὁξείας Ἐπισκέψεως τῆς Πανάγνου Θεομήτορος», τῆς Μακρινίτσας. Τῆ Μονῆ αὐτῆ ἐκτίσε ὁ Τοπάρχης τῆς Δημητριάδας Κωνσταντῖνος Μελισσηνός (1207-1255) στή Μακρινίτσα τό ἔτος 1215, ἐγκαταβίωσε σ' αὐτή καί πέθανε τό ἔτος 1255³², ὡς μοναχός Κωνσταντίος.

Οἱ βυζαντινολόγοι Fr. Hild καί J. Koder, παρέχουν τήν πληροφορία ὅτι τό Βελεστῖνο, γύρω στά 1259, διοικητικά ὑπαγότανε στό θέμα τοῦ Ἄλμυροῦ καί ἀργότερα, γύρω στά 1280, ἀποτέλεσε χωριστό διοικητικό θέμα³³.

Στή διάρκεια τοῦ ΙΓ' αἰώνα, ἀλλά καί πιό πρῖν, στήν περιοχή τῆς Δημητριάδος καί τοῦ Ἄλμυροῦ, γίνονταν συστηματική καλλιέργεια ἐκτός ἀπό τά ἀμπέλια

31. Ὑποστηρίχθηκε ἡ ἄποψη ὅτι τό μοναστήρι Ἁγιος Νικόλαος ὁ Νέος, μετόχι τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνα, θρискότανε στίς ὄχθες τῆς παλαιᾶς λίμνης Βοιθηΐδας – Κάρλας, κοντά στό Στεφανοβίκειο, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ K. Kild – «Βυζαντινὴ Θεσσαλία» ἀνάτυπο τόμου 12, Θ. Η., 1987, σελ. 74.

32. Ἄπ. Δ. Παπαθανασίου, «Οἱ Μελισσηνοὶ τῆς Δημητριάδας...», ὅπ.π. σελ. 15, 18, 23, 25, 29, 32, 34, 37, 89, 90, 107, 123, 125.

33. F. Hild – J. Koder, «Βυζαντινὴ Θεσσαλία», ἀνάτυπο Θ.Η. ὅπ.π., σελ. 31.

καί τὰ δημητριακά καί τῆς μουριάς, γιά τήν ἐκτροφή μεταξοσκωλήκων. Τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἄκμαζε στήν Ἀνατολή τό ἐμπόριο τοῦ μεταξιοῦ, τό ὅποιο διακινουῦσαν κατά κύριο λόγο ξένοι ἔμποροι, ἰδιαίτερα Ἐνετοί καί ἄλλοι ὑπήκοοι τῶν ναυτικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας.

Μεγάλες ποσότητες κατεργασμένου μεταξιοῦ καί μεταξωτῶν ὑφασμάτων διακινουῦσαν τὰ λιμάνια (σκάλες) τῶν Δύο Ἀλμυρῶν, τῶν Λεχωνίων (Liconia) καί τῆς Δημητριάδας. Ἡ τελευταία σκάλα τῆς Δημητριάδας, διακινουῦσε καί τήν παραγωγή σέ μετάξι τοῦ γειτονικοῦ Βελεστίνου καί τῆς θεσσαλικῆς ἐνδοχώρας. Ὅλο αὐτό τό ἐμπόρευμα προοριζόταν γιά τή λατινική Δύση καί τὰ λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς. Γιά τήν αἰτία αὐτή ἡ Δημητριάδα μνημονεύεται σάν ἀξιόλογο ἐμπορικό λιμάνι σέ ὅλες τίς συνθήκες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους στή διάρκεια τοῦ IB' καί ΙΓ' αἰώνα, ὅπως καί ἡ πόλη τῶν Δύο Ἀλμυρῶν.

Συγκεκριμένες ἱστορικές μαρτυρίες γιά λειτουργία μεταξουργιῶν ἔχουμε γιά τήν πόλη τῶν Δύο Ἀλμυρῶν, ἀπό τόν Ἰουδαῖο Βενιαμίν πού ἐπισκέφθηκε τόν Ἀλμυρό στό δεῦτερο μισό τοῦ IB' αἰώνα³⁴. Μεταξουργεῖα ὁμως θά πρέπει νά λειτουργοῦσαν καί στίς ὑπόλοιπες περιοχές τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, τὰ Λεχώνια καί τή Δημητριάδα μέ τό Βελεστίνο. Οἱ περιοχές αὐτές, στή διάρκεια τοῦ ΙΓ' αἰώνα καί νωρίτερα ἀκόμα, εἶναι γνωστές, σέ Δύση καί Ἀνατολή, γιά τὰ περίφημα καί περιζήτητα μεταξωτά ὑφάσματά τους. Τά ὑφάσματα αὐτά, τὰ ὅποια παρήγαγαν τὰ μεταξουργεῖα καί τὰ ἐργαστήρια, πρὶν τὰ στείλουν στό ἐξωτερικό, τὰ ἔβαφαν μέ τό πορφύρο χρῶμα ἀπό ἓνα κοχύλι, τή γνωστή πορφύρα. Τήν πορφύρα, τήν ἀλίευαν στόν κόλπο τῶν Δύο Ἀλμυρῶν, ὅπως λεγότανε τότε ὁ Παγασητικός κόλπος, εἰδικευμένοι στήν ἀλιεῖα κάτοικοι τῶν περιοχῶν τοῦ κόλπου (μέ εἰδικά ἐργαλεῖα), τοὺς ὁποίους ὀνόμαζαν «κοχυλευτές».

Οἱ τελευταῖοι εἶχαν καί δικές τους συντεχνίες κοχυλευτῶν, ὅπως καί οἱ ὑφαντουργοί, πού ὕφαιναν τὰ μεταξωτά ὑφάσματα. Τά κοχύλια τῆς πορφύρας, μέ εἰδική ἐπεξεργασία, ἔδιναν τὰ κατάλληλα καί ἐπιθυμητά χρώματα τῆς πορφύρας, μέ τὰ ὅποια στή συνέχεια ἔβαφαν τὰ μεταξωτά ὑφάσματα.

Θά πρέπει ὁμως νά σημειώσουμε ὅτι κέντρο ἐμπορίας μεταξωτῶν ὀνομαστό σ' ὄλη τήν τότε βυζαντινὴ Ἑλλάδα, ἦταν ἡ Βοιωτικὴ Θήβα³⁵, χωρὶς βέβαια νά

34. Ὁ Βενιαμίν «ὁ ἐκ Τουδέλης» εἶναι Ἑβραῖος Ραββῖνος, πού ξεκίνησε τό ἔτος 1159 ἀπό τήν Τουδέλα τῆς Ἰσπανίας γιά νά καταγράψει τίς ἐβραϊκές κοινότητες στίς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς, ἐπισκέφθηκε τή Δημητριάδα καί τοὺς Δύο Ἀλμυρούς. Τό ὁδοιπορικό του ἀποτελεῖ πολύτιμη πηγή διὰ τήν ἀντληση πληροφοριῶν σχετικῶν μέ τήν ἐποχὴ τοῦ IB' αἰώνα. Βλ. Α Π . Δ . Πα π α θ α ν α σ ῖ ο υ, «Οἱ Μελισσηνοί...», ὅπ.π., σελ. 91.

35. Βλ. Ἀ λ έ ξ η Γ . Σ α θ β ί δ η «Ἡ Βυζαντινὴ Θήβα», 996-1204, τόμος Β', Ἱστοριογραφικά, Γιάννενα, 1988, σελ. 47. K o d e r – H i l d, ὅπ.π., 65, σημ. 270. Μ . Κ ο ρ δ ῶ σ η «Ἡ κατάκτηση τῆς νότιας Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Φράγκους», ὅπ.π., σελ. 66, σημ. 3.

Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ νορμανδοὶ ἐπιδρομεῖς τοῦ Ρογήρου Β' στόν ἑλλαδικό χῶρο τό ἔτος 1147, κατέλαβαν καί λεηλάτησαν τή Θήβα. Φεύγοντας, μετέφεραν στό Παλέρμο

πάγουν να βρίσκονται στο προσκήνιο της εμπορικής δραστηριότητας ή πόλη των Δύο Άλμυρων και η Δημητριάδα με την ένδοξόρα της.

Τό Βελεστίνο³⁶, σάν τοπωνύμιο επίσημα γνωστό από τό τέλος του ΙΒ' αιώνα, κράτησε τελικά τό νέο του όνομα σ' όλη τήν περίοδο της Φραγκοκρατίας και τούς χρόνους της ύστερης βυζαντινής. Μ' αυτό συνδέθηκε, στή συνέχεια, ό ιστορικός μετέπειτα βίος του, σέ όλη τή διάρκεια των αιώνων που ακολουθήσαν τήν πολυτάραχη ιστορική εξέλιξη του έλλαδικού θεσσαλικού πεδίου, μέχρι τήν εποχή μας.

της Σικελίας τό σύνολον σχεδόν των εργατριών-ύφαντριών της Θήβας, που είχαν σάν άπασχόληση τήν κατεργασία των μεταξωτών ένδυμάτων. Αυτό τό έκαναν για να ενισχύσουν την μεταξοβιομηχανία τους, που ήταν από τότε διαδεδομένη και στή Σικελία, χωρίς όμως να μπορεί να συναγωνισθεί τή βυζαντινή Άνατολή.

36. Σχετικώς με τό τοπωνύμιο «Βελεστίνο», πρέπει να σημειωθεί ότι οι διάφοροι κατά καιρούς Σλαβολόγοι, τό θεωρούν σλαβικής προελεύσεως και τό συνδυάζουν με τήν παρουσία των σλαβικών φύλων των Βελεγεζιτών, Βερσιτών και Βελεσιτών Σλάβων στή Θεσσαλία, πλήν του σλαβολόγου Vasmer, ό όποιος δέ δέχεται τήν άποψη αυτή, αν και κατατάσσει και αυτός τό τοπωνύμιο αυτό στα σλαβικά τοπωνύμια. Βλ. Μ. Vasmer, «Die Slaven in Griechenland», Berlin, 1940.

Η άποψη όμως αυτή των σλαβολόγων-ιστορικών είναι άτεκμηρίωτη και παρακινδυνευμένη, χωρίς να συναρτηθεί ή έρευνα και προς τήν ιστορικοσυγκριτική και γλωσσολογική πλευρά της εξέτάσεως της διαχρονικής εξελίξεως της αρχαίας θεσσαλικής γλώσσας συγκριτικώς με τις διαλέκτους της νότιας παλαιοσλαβικής του ΣΤ' και μετέπειτα αιώνων, όπως όρθότατα παρατηρεί ό Γ. Ντελόπουλος, γλωσσολόγος-έρευνητής (του 'Ιστορικού Λεξικού της Άκαδημίας Άθηνών) στή σχετική με τό Βελεστίνο ανακοίνωσή του, στο Α' Συνέδριο του Βελεστίνου «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας», της 1-6-1986. (Βλ. σχετικώς Γ. Ντελόπουλος, «Φεραί - Βελεστίνο - έτυμολογική έπισκόπηση» ΥΠΕΡΕΙΑ, τόμος Α', Άθ. 1990, σελ. 339-347).

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι γραπτές μαρτυρίες για τις σλαβικές διαλέκτους δεν έχουμε στή διάρκεια των ΣΤ'-ΙΑ' αιώνων και τουτο, γιατί μόνο μετά τήν πάροδο δύο τουλάχιστον αιώνων από τή διάδοση του Κυριλλικού αλφαβήτου άρχισαν να εμφανίζονται τά πρώτα γραπτά κείμενα στήν παλαιοσλαβική-παλαιοχριστιανική γλώσσα. (ΙΑ' αιώνας).

Τό χρονικό αυτό κενό των πέντε αιώνων (ΣΤ'-ΙΑ')', στή διάρκεια των οποίων δεν έχουμε μαρτυρίες γραπτές στη σλαβική γραφή, παρά μόνο παράδοση προφορική, που διασώθηκε μέχρι τον ΙΓ' αιώνα, όποτε υπάρχει ή πρώτη επίσημη γραπτή μαρτυρία για τό ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ στο χρυσόβουλλο του Άλεξίου Γ' Κομνηνού του έτους 1198 και στήν «Partitio Romaniae» του έτους 1204, δεν μπορεί «άφ' έαυτου» και μόνο, χωρίς τήν άπαραίτητη διαχρονική εξέταση του ύλικού των παλαιοσλαβικών βαλκανικών διαλέκτων, σέ σύνδυασμό πάντοτε με τό γλωσσικό ιδίωμα της θεσσαλικής και μακεδονικής γλώσσας της πρώιμης και μέσης βυζαντινής περιόδου, και σέ σχέση με τή συγκριτική έρευνα του όλου λοιπού ύλικού (άρχαιολογικού, ιστορικού, ανθρωπολογικού, έθνολογικού κ.λπ.), να οδηγήσει σέ άσφαλή και τεκμηριωμένα συμπεράσματα ως προς τήν προέλευση του τοπωνύμιου του Βελεστίνου. (Βλ. Γ. Ντελόπουλος, όπ.π.).

**ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1256/15-10-1256
ΣΤΟ ΟΠΟΙΟ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ Η ΕΠΣΚΟΠΗ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ**

«...Ἀννήχθη δέ καί περί τοῦ καταχθῆναι εἰς παραλαύριον τῆς Μακρυνιτίσσης τήν κατά τήν ἐνορίαν τῆς Ἀγιοτάτης Ἐπισκοπῆς Βελεστίνου διακειμένην Μονήν τῆς Πανάγνου Θεομήτορος, τήν ἐπί Σταυροπηγίῳ μέν ταύτης τῆς Ἐπισκοπῆς Βελεστίνου δεδομμένην, τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος δέ λεγομένην, ἐπεὶ τοίνυν τοῖς ἔχουσιν αὐτήν θελητόν ἐστὶ μετόχιον ὑποθεῖναι αὐτήν εἰς τήν Μονήν Μακρυνιτίσσης, διορίζεται καί τοῦτο ἡ μετριότης ἡμῶς οὕτω γενέσθαι καί καταταχθῆναι ταύτην τήν Μονήν τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος μετόχιον τῆς Μακρυνιτίσσης. Πλήν ὁ Ἐπίσκοπος, οὗ ἐπί Σταυροπηγίῳ ἡ Μονή, ἔχει ἐν αὐτῇ τήν ἀναφοράν αὐτοῦ καί τό ὀφειλόμενον αὐτῷ κανονικόν...».

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Μέ τό πῖό πάνω ὑπόμνημα τοῦ ἔτους 1256, ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀρσένιος, ἐπικυρώνει τήν Μονήν τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος, πού βρισκόταν στήν περιοχή τῶν Δύο Ἀλμυρῶν, μέ ὅλη τήν γαιοκτησία της, στή Μονή τῆς Ὁξείας Ἐπισκέψεως τῆς Πανάγνου Θεομήτορος τῆς Μακρυνίτσας. Τήν Μονή αὐτή εἶχε ἀνεγείρει «ἐκ βάθρων», σέ τοποθεσία κοντά στή σημερινή Ἐκκλησία τῆς «Παναγιάς» τῆς Μακρυνίτσας, ὁ τοπάρχης τῆς Μαγνησίας Κωνσταντῖνος Μελισσηνός (1207-1255). Στό ἴδιο μοναστήρι ὁ Κωνσταντῖνος Μελισσηνός μόνασε καί ἐγκαταβίωσε ὡς μοναχός Κωνσταντῖος (+1255). Στή συνέχεια μόνασε στό ἴδιο μοναστήρι καί ὁ γιός του Νικόλαος Μελισσηνός, τοπάρχης καί αὐτός τῆς Δημητριάδας (1255-1275), ὡς μοναχός μέ τό ὄνομα Ἰωάσαφ καί Νεῖλος. Τό ὑπόμνημα τοῦ Πατριάρχου Ἀρσενίου, τοῦ ἔτους 1256, ἀπευθύνεται στό Νικόλαο Μελισσηνό (βλ. Ἀπ. Δ. Παπαθανασίου «Οἱ Μελισσηνοί τῆς Δημητριάδας κτήτορες Ἰ. Μονῶν», Ἀθήνα, 1989, σελ. 22, 32, 33, 36, 37, 38, 79, 92 καί 107).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Α' ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΗΓΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ Δ' ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ

Registres τῶν Παπῶν Ρώμης

Epistolarum Innocentii III, Libri XVI, ἔκδ. Baluse, τόμος A-B, Παρίσι 1692.

Opera Omnia Patrologia Graeca Migne, τόμος CCXIV-CCXVII, Παρίσι, 1885.

Onorii III, Opera ἔκδ. Horoy, τόμοι Α'-Δ', Παρίσι, 1879-1880.

Miklosich F. – Müller, J., Acta et diplomata Graeca medii aevi, τόμος 1-6, Βιέννη 1860-1890.

Corpus Scriptorum historiae byzantinae (Βόννη 1828-1897).

Β' ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ ΞΕΝΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΣΕ ΣΧΕΣΗ
ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΜΕΛΕΤΗ

ΞΕΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

- Barisić F., *Diplomater thesalijskih monastira Markinitissa – Nea Petra, Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 16 (Βελιγράδι 1975), σελ. 69-103, γαλλική περίληψη.
- J. B. Bury, *The Lombards et Venetians in Euboea 1205-1470* J. H. S. άρ. 7 (1886) σελ. 301-352.
- Guntz, *Itineraria Romana*
Geofroy de Villehardouin-Henri de Valenciennes, «*Analecta Romanica*», VIII, 1960.
- Du Gange, «*Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereures françois...*» «Paris» Imprimerie Royal, 1657 – έκδοση G. A., Buchon, Παρίσι, 1945.
- A. Garile, «*Partitio terrarum imperii Romaniae – studi Veneziani* 7/1965.
- V. Grescini, «*Rambault de Vagueiras et le marquis Boniface de Montferat.*», Τουλούζη, 1911.
- C. Diehl, «*Histoire de l'empire Byzantine*», Paris, 1930.
- A. Dieten, «*Nicetas Choniates Historia*», 2 τόμοι/Βερολίνον καί Ν. Ύόρκη, 1975.
- F. Hild – J. Koder, «*Hellas und Thessalia*», Βιέννη 1976. (κατά μετάφραση από τά Γερμανικά υπό Γ. Παρασκευά). «Θεσ. Ήμερολ.», άνάτυπο «Βυζαντινή Θεσσαλία», Λάρισα, 1987.
- Lemerle, «*L'invasion dans les Balkans depuis la fin de l'époque Romaine jusqu' au XIII siècle*», *Revue Historique*, 1954.
- J. Lognon, «*Récherches sur la vie de Geoffroy de Villehardouin...*», Paris, 1939.
- D. M. Nicol, «*The Despotate of Epiros*», Ώξφόρδη, 1957.
- G. Ostrogorsky, «*Pour l'Histoire de feodalité byzantine*», Βρυξέλλες, 1954.
- S. Ranciman, «*A History of the Crusades*», 3 τόμοι, Καϊμπριτζ, 1951-1954.
- F. Thiriet, «*La Romanie Venitienne au moyen age*», Β' έκδοση, Παρίσι, 1975.
- A. Vasiliew, «*History of the Byzantine empire*», Μάντισον, 1952.
- Y. Bequignon, «*Pherès*» *Recherches archeologiques à Pherès de Thessalie*», Stranbourg, 1937.
- E. Bekker, Νικήτας Χωνιάτης, «*Χρονική Διήγησις*» (1118-1206) έκδ. CSHB.
- M. R. B. Shaw, Villehardouin «*Chronique de la Conquete de Constantinople*», 2 τόμοι, Παρίσι 1938-39 (Άγγλική μετάφραση M.R.B. Shaw).

ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

- Ἰ. Ἀ. Ἀβραμέα, «Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τὸ 1204» Ἀθήναι, 1974.
- Στ. Βυζάντιος, «ΕΘΝΙΚΑ», ἔκδοσις Α. Μείνεκε, Βερολίνο 1849-Γκράτς 1958.
- Γοδεφρείδος Βιλλαρδουΐνος, «Ἡ κατάληψις τῆς Κωνσταντινούπολης», κατὰ μετάφραση Κ. Ἀντύπα, εἰσαγωγή Γ. Σαραφιανοῦ, β' ἔκδοσις, 1985.
- Κ. Γιαννακόπουλος, «Βυζαντινὴ ἀνατολὴ καὶ Λατινικὴ δύσις». Ἀθήνα, 1966.
- Ν. Γιαννόπουλος, «Φθιωτικά», ἐν Ἀθήναις 1891.
- Ν. Γιαννόπουλος, «Περιγραφή τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ξενιάς». Δελτίον Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τόμος Δ', ἐν Ἀθήναις 1895.
- Ν. Γιαννόπουλος, «Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ Ἄλμυροὶ καὶ ὁ νῦν», Ἑπετ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, τόμος 8ος, ἐν Ἀθήναις 1905.
- Ν. Γιαννόπουλος, «Ἐπιγραφή Φερρῶν» Bulletin de Correspondance Hellénique, τόμος XXVIII, 1904.
- Ν. Γιαννόπουλος, «Αἱ παρά τὴν Δημητριάδα Βυζαντιναὶ Μοναί». Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμος Β', 1925.
- Ν. Γιαννόπουλος, «Ἄλμυρός καὶ Θῆβαι Φθιώτιδες», Θεσσ. Χρονικά τόμος Δ', 1934.
- Σ. Δοανίδης, «Ἡ Φραγκοκρατία στὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν», ἔκδ. Ἑστίας.
- Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τόμος Θ', Μεταβυζαντινοὶ καὶ Ὑστεροβυζαντινοὶ χρόνοι, Ἀθήνα, 1979.
- Ν. Ζαχαρόπουλος, «Ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν», Θεσσαλονίκη, 1981.
- Δ. Α. Ζακυθηνός, «Τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοῦ 1071 μέχρι τοῦ 1453», Ἀθήναι, 1972.
- Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἡ Βυζαντινὴ Ἑλλάς 392-1204», Ἀθήναι, 1965.
- Ἰωβ Ἱερομόναχος, «Βίος τῆς Ὁσίας Θεοδώρας, «Ἑλληνομνήμων».
- Μ. Κορδώσης, «Ἡ κατάκτησις τῆς νότιας Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Φράγκους», Περιοδικὴ ἔκδοσις «ἹΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑ», Θεσσαλονίκη, τόμος Α', 1985-1986.
- Καίμπριτζ, «The Cambridge medieval history/The Byzantine empire/ Καίμπριτζ 1966-67, ἑλλ. μετάφρασις, Ἀθήνα, 1979.
- Κ. Λιάπης, «Τὸ Κάστρο τοῦ Βόλου μέσα στοὺς αἰῶνες», Βόλος, 1991.
- Σ. Λάμπρος, «Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ Σωζώμενα», τόμος 1-2, Ἀθήναι, 1879-1880.
- Ὁ. Μίλλερ, «Ἡ Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι», κατὰ μετάφραση Σ. Λάμπρου, Ἀθήναι, 1909-1910.
- Α. Μηλιαράκης, «Ἡ Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (1204-1261) Ἀθήναι, 1898.
- Ν. Παπαχατζῆς, «Ἡ περιοχὴ τοῦ Βόλου, ἀπὸ ἄποψη ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ», Βόλος, 1967.
- Απ. Δ. Παπαθανασίου, «Τὸ Χρονικὸν τῆς ἐν Πηλίῳ Μονῆς τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου», Ἀθήναι, 1976.
- Απ. Δ. Παπαθανασίου, «Τὸ Χρονικὸν τῆς Ναυμαχίας τοῦ ἔτους 1275 στὸν

- Κόλπο του Βόλου, μεταξύ Βυζαντινῶν καί Φράγκων», Ἀρχεῖο Θεσσαλικῶν Μελετῶν, τόμος 8ος, Βόλος 1988.
- Απ. Δ. Παπαθανασίου, «Οἱ Μελισσηνοὶ τῆς Δημητριάδας Κτήτορες Ι. Μονῶν», Ἀθήναι, 1989.
- Απ. Δ. Παπαθανασίου, «Ἔτος ἀπό Χριστοῦ 896. Ἡ καταστροφή τῆς Δημητριάδας ἀπό Σαρακηνοὺς πειρατές», Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, τόμος 19ος, Λάρισα, 1991.
- Απ. Δ. Παπαθανασίου, «Ἡ ἔγγεια ἀγροτική ἰδιοκτησία στή Βυζαντινὴ Θεσσαλία καί τό Πήλιο (Δ'-ΙΔ' αἰῶνες)», Ἀρχεῖο Θεσσαλικῶν Μελετῶν, τόμος 10ος, Βόλος 1992 (νομικοῖστορική μελέτη).
- Κ. Παπαρρηγόπουλος, «Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ἐκδόσεις Π. Καρολίδου, τόμος Δ' καί Ε'.
- Δ. Τσοποτός, «Ἡ Δημητριάς, ἡ παρά τόν Παγασιτικόν Κόλπον», Θεσ. Χρονικά, τόμος II, ἐκδ. 1931.
- Δ. Τσοποτός, «Ἡ ἱστορία τοῦ Βόλου». Ἐκδοση τοῦ Δήμου Βόλου, 1991.
- Γ. Χουρμουζιάδης, Π. Ἀσημακοπούλου, Κ. Μακρῆς, «ΜΑΓΝΗΣΙΑ, τό χρονικό ἑνός πολιτισμοῦ», Ἀθήνα, 1982.
- Α. Γ. Κ. Σαββίδης, «Ἡ βυζαντινὴ Θήβα, 996-1204», Ἱστορικογεωγραφικά, τόμος Β', Γιάννενα, 1988.

APOSTOLOS PAPATHANASSIOU

«Velestino» pendant la Domination Franque

La toponymie «Velestino» est inconnue pendant la période Byzantine précoce et moyenne. Jusqu'à ce temps là, la région et la localité byzantines sont connues par leur dénomination antique «Ferrès».

On trouve, pour la première fois, la toponymie «Velestino» dans des documents du début du XIIIème siècle.

Pendant le XIIIème siècle, Velestino, localité et région, fait part de l'étendue géographique majeure de Thessalie Orientale; cette étendue, «connue à l'époque est mentionnée dans la chrysobulle de l'empereur Byzantin Alexios III - Komninos comme aussi dans la Partitio Romaniae de l'an 1204, par la dénomination «Provincia Velehativae».

Après la prise de Constantinople par les croisés de la 4ème Croisade (13.4.1204), et la distribution des territoires de l'ex. Empire Byzantin, Velestino a passé à la juridiction territoriale du nouvellement établi royaume latin de Salonique et a constitué un fief dépendant, par la suite, de ce Royaume; ce fief a été accordé au croisé allemand, Bertholde de Katsinelemvogen. Ce baron tenait de la région Katsinelemvogen, qui se trouvait au nord de la région de Visbaden, actuellement en Allemagne, tandis que son château paternel se trouvait près du Rhin. Ce croisé noble était largement connu parmi les chevaliers-nobles, égaux en rang, de la 4ème Croisade à cause de son courage et ses qualités militaires. Son nom est mentionné dans une des lettres du Pape Innocentios III, de l'an 1208, qui le surnomme «Dominus de Velestino».

Pendant la souveraineté de Katsinelemvogen à Velestino, la ville et la région continuent leur vie historique comme auparavant quand la région se trouvait sous la souveraineté byzantine.

Une lettre du Pape Innocentius III porte à notre connaissance le fait de l'existence, dans la région des «deux Almyros», d'un monastère portant le nom de

«Monastère de Velestino (Abbatia in Armiro jusqu' Valestinum Dicitur», c'est-à-dire, un Monastère à Almyros qui s' appelle Abbaye de Velestino).

On s' informe aussi pare la même lettre que le Monastère de Velestino passé sous la juridiction ecclésiastique de l'évêque latin de «Gardikia et Velestino», portant le nom de Bartholomaios.

Le Monastère ci dessus, qui se mentionne au document pontifical du XIIIème siècle, est le monastère actuel de «Panagia Xenia» de la région d' Almyros; ce monastère, durant le XIII siècle, et, par la suite, jusqu' à la domination turgue (1204-1423), resta connu à la région par le nom de «Monastère de Kirou Ilarionos», mentionné aussi dans les documents ecclésiastiques officiels.

L' occupation latine de la région de Velestino dura juste vingt ans, de 1204 jusqu' à 1224. Et c'est pendant cette année-ci (1224) que la région et la ville de Velestino ont passé à la juridiction territoriale du Despotat d' Epire, parce qu'en 1224 la capitale du Royaume latin, Salonique, a été occupée par le duc d' Epire, Théodore Comminos.

Le Baron de Velestino, Bethrolde de Katsinelemvogen, était retourné à son pays, le Rhin, vers l'an 1222 - 1223, c'est à dire, avant la prise de Salonique par les forces armées du duc d'Epire, Théodore Comminos.

Après l'effondrement de la domination franque à Thessalie (1224), l' évêché orthodoxe de Velestino, du ressort duquel relevait la région d' Almyros, a été reconstitué.

L' autonomie de l'évêché de Velestino a duré jusqu' à 1272, date à laquelle Velestino et Almyros se sont réunis et ont constitués l' évêché de Dimitrias.

Pendant la domination franque, le clergé orthodoxe inférieur (prêtres et diacres) a resté sur place et n'a pas été éloigné de son siège contrairement aux évêques qui se sont réfugiés aux Despotats d' Epire, de Nice et de Trapezounta, tous occupés par les Grecs.

L' ordination du clergé Orthodoxe dans les régions grecques occupées par les francs était faite par des évêques Orthodoxes des plus proches régions libres, se trouvant sous la souveraineté grecque. Tel était le cas quant à Velestino le clergé duquel était ordiné par les évêques du Despotat d' Epire voisin.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ

Βελεστίνου Οθωμανικά Αρχιτεκτονήματα
Velesin'de Osmanlı Mimârî Eserleri

Η αρχική ανακοίνωση μετά την περαιτέρω έρευνα αυξήθηκε με νέο υλικό τόσο, ώστε αποφασίστηκε να κυκλοφορήσει το νέο κείμενο σε ιδιαίτερο τόμο. Η διάρθρωση του τελευταίου προγραμματίζεται να οικοδομείται ως εξής: Θα προηγείται το κείμενο, με τις βιβλιογραφικές παραπομπές παρατιθέμενες ως υποσελίδιες σημειώσεις. Θα ακολουθήσουν δύο Παραρτήματα: το Α' αναφερόμενο σε πήλινα όστρακα μεταβυζαντινών χρόνων του Βελεστίνου. Το Β' Παράρτημα αποτελεί μία δοκιμή συγκρότησης της οθωμανικής προσωπογραφίας του Βελεστίνου. Έπεται η Βιβλιογραφία. Ακολουθεί ο Κατάλογος Εικόνων (εντός και εκτός κειμένου). Και περατούται η δημοσίευση με το Ευρετήριο.

Κάπως αναλυτικότερα το παραπάνω πόνημα έχει ως ακολούθως (με παραπομπές σε παραγράφους, απεικονίσεις και σημειώσεις των επί μέρους κεφαλαίων): Το Βελεστίνο (που συναντάται σε Τούρκους γεωγράφους ως Vel(e)sin, § 36, § 9) βρίσκεται στη Θεσσαλία, πάνω στη διαδρομή Λάρισας (Yeni Şehir) και του λιμένος Βόλος (Gölos). Οι κατά κανόνα ικανοποιητικές πηγές για τα υπάρχοντα οθωμανικά αρχιτεκτονήματα στην άλλη Ελλάδα δεν μας διαφωτίζουν καθόλου για τα αρχιτεκτονικά μνημεία των Τούρκων του Βελεστίνου. Παραδείγματος χάριν **Evliya Çelebi** (1611 – περ. 1682) όχι μόνο δεν αναφέρει ουσιαστικά τίποτα, αλλά και το κείμενό του ήταν χαρακτηριστικά προκατασκευασμένο, χωρίς μάλιστα να συμπληρώσει ούτε εκ των υστέρων αρχικά κενά (βλέπε §§ 3-36, σημειώσεις 6-9α, εικόνα 1). Για τα τζαμιά δεν έγραψε ούτε ο **William Martin Leake** (1777-1860), που έμεινε στο Βελεστίνο στις 27-31 Δεκεμβρίου 1809 χάριν της μελέτης της εκεί αρχαίας πόλεως Φεραί, και που έγραψε πολλά για τις τοπικές κοινότητες και τις έριδες και των Τούρκων και των Ελλήνων (§ 4, σημειώσεις 10-12). Ούτε ο πολυγραφότατος **François-Charles-Hugues-Laurent**

Rouqueville (1770-1838, παράβαλε § 11, σημ. 35). Ούτε αργότερα ο οθωμανικός «σαλναμές» (salname, επετηρίς) του έτους 1288 (Εγείρας, δηλαδή 1871 μ.Χ.) του Β' λαιτίου Ιωαννίνων, που υπαγόταν το Βελεστίνο (§ 5, σημείωση 19). Ούτε σήμερα ο συστηματικός Τούρκος ερευνητής Dr. Ekrem Hakkı **Ayverdi**, που δίνει τους πληρέστερους (έστω με προβληματική υπέρβαση) καταλόγους των οθωμανικών αρχιτεκτονικών έργων στην Ελλάδα (§ 6, σημ. 23). Αλλά ούτε και οι πολυάριθμοι και αξιόλογοι Θεσσαλοί και άλλοι λόγιοι, που έγραψαν συστηματικά για τους οικισμούς στη Θεσσαλία, αναφέρονται στα τούρκικα μνημεία του Βελεστίνου (§ 5, σημ. 13-22).

☆

Μιά καλή πηγή είναι το τοπογραφικό σκαρίφημα του Βελεστίνου που εξεδόθη το 1797 από τον **Ρήγα Βελεστινλή** (περ. 1757-1798), (βλέπε εικ. 36, και § 7, § 21, σημ. 67, § 30, § 36). Αυτός ήταν φωτεινό γέννημα του πολιτιστικά σκοτεινού Βελεστίνου, ποιητής, λόγιος και μάρτυρας επαναστάτης με παμβαλκανική δημοκρατική ομοσπονδιακή ιδεολογία, απευθυνόμενος και στους φωτισμένους Τούρκους ακόμα: άραγε το πρόγραμμα του σήμερα θα μπορούσε να βοηθήσει στη λύση των προβλημάτων των σπαρασσόμενων από τον εθνικιστικό πυρετό Βαλκανίων;

Ευτύχημα για την έρευνά μας στο Βελεστίνο είναι απεικονίσεις του 1806, που μας άφησαν ο Άγγλος αρχαιολόγος Edward **Dodwell** (1767-1832), (βλέπε § 11, σημ. 36, § 45α εικ. 41) και ο Ιταλός επαγγελματίας ζωγράφος **Simone Pomardi**, (περ. 1760-1830), (βλ. § 12, σημ. 37, § 45α εικ. 42) με λαμπρή εικόνα του τζαμιού στην πηγή Υπέρεια και πανοραμική άποψη του Βελεστίνου από τον δεύτερο (§ 18 εικ. 7). Επίσης υπάρχουν στη διάθεσή μας αρκετές πολύτιμες φωτογραφίες του περασμένου 19ου αιώνα (§ 7, σημ. 24 και 24α).

Με βάση τις παραπάνω απεικονίσεις και την στοματική παράδοση μπορεί να είμαστε βέβαιοι ότι στο Βελεστίνο υπήρχαν τρία (3) τζαμιά με μιναρέ, και υποθέτουμε την ύπαρξη ενός «μεστζιτ» (mescit). Τα τρία τζαμιά ήταν: 1) Αυτό που αναφέραμε στην Υπέρεια Κρήνη, (σήμερα γνωστή με το παραδοσιακό όνομα «Κεφαλόβρυσο»), και που ήταν μια σχεδόν τετράγωνη αίθουσα με προστώο (τουρκικά *Son Cemaat Yeri*) με ξύλινη κεραμοσκέπαστη στέγη (εικ. 41, 42, 43, 45, φωτογραφίες εικ. 38, 39, 40, § § 45-46'). 2) Ένα τζαμί, μάλλον παρόμοιο του προηγούμενου, στο «Ταμπάχανε» (από το τούρκικο *Tabakhane*, θυρσοδεψείο) (§ 47, εικ. 38, 47) και 3) το τζαμί στο Παζάρι, που πρέπει να ήταν θολωτό και μάλλον το κεντρικό τέμενος του Βελεστίνου (§ 48-48γ) εικ. 36 αριθμός 10, εικ. 7, παράβαλε εικ. 48).

Το τελευταίο τζαμί αναφέρεται (εικ. 36 αριθμός 10) ότι χτίστηκε στη θέση της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής (αγίας που σχετίζεται κυρίως με τα πηγαία ύδατα, τόσα άφθονα στο Βελεστίνο χάρη στο «Κεφαλόβρυσο» / Υπέρεια, βλ. § 49α, σημ. 1548). Ας σημειωθεί για την διαχρονικότητα της λατρείας εδώ, ότι η εκκλησία αυτή ήταν σε θέση αρχαίας ελληνικής εγκατάστασης, ίσως και ναού. Και όταν τέλος γκρεμίστηκε επίτηδες αυτό το τζαμί στο Παζάρι (γύρω στα

1890), κτίστηκε η κεντρική εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου εκεί (§ 49, § 496', εικ. 49). Απ' αφορμή την αναφορά στις παραπάνω εκκλησίες, μνημονεύονται και οι υπόλοιπες παλαιές εκκλησίες του Βελεστίνου (§ 50-536).

☆

Πριν από την αναφορά στα τζαμιά έγινε προσπάθεια να συγκεντρωθούν γενικές πληροφορίες για το Βελεστίνο (§§ 1-7, §§ 8-12α, §§ 13, 14) και ειδικότερες πληροφορίες για τα σπίτια του (§ 14α-17δ). Για των τελευταίων τη μορφή και τη δομή αντλούνται πληροφορίες απο απεικονίσεις, κυρίως την πανοραμική άποψη του S. Pomardi (εικ. 7, γενικά βλ. § 18-22). Ας σημειωθεί ότι καταστρεπτικός σεισμός 6,8 βαθμών της κλίμακας Richter κατέστρεψε ολοσχερώς το Βελεστίνο στις 8 Μαρτίου 1957 (§ 23, σημ. 75), έτσι ώστε να μη μείνει ορθό ούτε ίχνος από παλιό σπίτι, – εκτός από τα ισόγεια δύο πύργων. Οι παλαιοί πύργοι του Βελεστίνου ελκύουν ιδιαίτερα το ενδιαφέρον μας (§ § 23-29). Σχεδιάστηκαν και περιγράφηκαν τα κατάλοιπα των δύο που διασώθηκαν («Πύργος του Γιουλέκα» § 25 κπ., εικόνες 10 κπ., «Πύργος του Τσέκου» § 28 κπ., εικ. 25 κπ.). Περιγράφεται τρίτος (ο «Πύργος του Μπασμπανέλλου») με βάση παλαιές φωτογραφίες του (εικ. 15, 15α), προφορικές πληροφορίες και συμβόλαια (§ 26 κπ.): ως τελευταίος Τούρκος ιδιοκτήτης του (έως τα 1900) αναφέρεται ο Χουσεϊν Μπαϊρακτόπουλος (§ 26α, σημ. 78ε). Συνδυάζοντας τα στοιχεία, τις πληροφορίες από άτομα και συμβόλαια, και ένα παλιό σκαρίφημα του 1897 (εικ. 20) αποκαθιστώ έναν τέταρτον πύργο («Πύργος Παπαποστόλη / Σίγουρα», § 27 κπ.). Οι τέσσερις παραπάνω οχυροί τούρκικοι πύργοι ήταν πέτρινοι. Μάλλον πρέπει να ταυτιστούν με τους τέσσερις πύργους, που κλείστηκαν οι Οθωμανοί τον Μάιο του 1821 όταν προσωρινά Έλληνες επαναστάτες καταλάβανε το Βελεστίνο (§ 24α σημ. 77α). Από φωτογραφίες (εικ. 29-32) γνωρίζουμε την ύπαρξη και ενός πέμπτου πύργου («Πύργος του Βισθίκη»): αυτός ήταν ο μόνος κατασκευασμένος από ωμοπλίνθους, «πλιθιά» (§ § 29 κπ.). Με βάση τις παραπάνω φωτογραφίες επιχειρήθηκε αποκατάστασή του (εικ. 35, 35α).

☆

Συγκεντρώνονται πληροφορίες για κάθε κοινόχρηστο κτήριο, όπως ο οθωμανικός πύργος του ωρολογίου (Saat Kulesi, § 54 κπ., βλ. εικ. 41-42, 56), το δικαστήριο (Mahkeme, § 57 κπ.), τα εμπορικά και βιοτεχνικά κτίσματα (§ 58-60), το θυροδεψείο (Tabakhane, § 60α), οι νερόμυλοι (§ 61-61β'), τα χάνια (§ 62 κπ.).

Καταγράφονται δημόσια έργα, όπως οι δρόμοι (Yoler, § 64 κπ.) μεταξύ των οποίων λιθόστρωτο (Kaldırım) του 18ου αιώνα (§§ 64β, κπ., εικ. 57, 57α, και εικ. 58, 58α), τα γεφύρια (Köprüler, § 65 κπ., εικ. 59 κπ.), η άρδευση (Sulama, § 71 εικ. 68-69), η ύδρευση (Su Çekme) και υδραγωγεία (Kemerler) (§ 67 κπ.), ιδιαίτερα το υδραγωγείο Κρανόβου (§ 67 κπ.), του οποίου μελετήθηκαν τα φτωχά κατάλοιπα σε τρεις θέσεις: 1) ένα μικρό υδραγωγό γεφύρι (aqueduc) (§ 68-69., εικ. 62 κπ., σχέδιο εικ. 63), 2) Το καλλίτερα διατηρούμενο γεφύρι του (§§ 69 κπ., εικ. 64 κπ., σχέδιο εικ. 65α'-65β') και 3) ένα τόξο, λείψανο του τελευταίου

γεφυριού (§§ 70 κπ., εικ. 66 κπ., σχέδιο εικ. 67), που αναπαράστησα με πέντε τόξα (εικ. 67β). Ανιχνεύτηκε και σχεδιάστηκε μία ωραία οθωμανική κρήνη στο χωριό Κοκκίνα, (παλαιά Μουσαφακλί, Musafakli) (§ 72 κπ., εικ. 70 κπ., σχέδια εικ. 71-72). Ανάμεσα στις πέτρες της βρίσκεται ενεπίγραφη στήλη του έτους 1059 (Εγείρας = 1649 μ.Χ.) (§ 72 ι' απ., εικ. 70δ, εικ. 71α).

☆

Το κείμενο κλείνει με αναφορά στο οθωμανικό νεκροταφείο (Mezarlık) και το χριστιανικό κοιμητήριο (Maşatlık) του Βελεστίνου (§ 73 κπ.), καθώς και σε δύο ταφικά κτίσματα του θολωτού τύπου «τουρμπέ» (türbe) στον «Τεκέ των Μπεκτασήδων» σε μικρή απόσταση από το Βελεστίνο (§ 82 κπ., εικ. 80 κπ., σχέδιο εικ. 84α). Δημοσιεύεται μία δεκάδα επιτύμβιων οθωμανικών στηλών (§ § 74 κπ., εικ. 72 κπ., σχέδια εικ. 73 κπ.)· μεταξύ τους η παλαιότερη στήλη (§ 75, εικ. 72, 72α, εικ. 73 σχέδιο) χρονολογείται το έτος 1003 (Εγείρας = 1593 μ.Χ.).

Η όλη δημοσίευση συμπληρώνεται με δύο παραρτήματα αναφερόμενα δειγματοληπτικά το πρώτο σε όστρακα, σπασμένα πήλινα δοχεία, της περιόδου της Τουρκοκρατίας (§ 84-85), το δεύτερο σε ονόματα Οθωμανών του Βελεστίνου (§ 86).

☆

Το συμπέρασμα της μελέτης είναι ότι το οθωμανικό Βελεστίνο δεν έχει να επιδείξει, ούτε σημαντικά μνημεία, ούτε κάτι άλλο σημαντικό. Για την πολιτισμική υποβάθμιση του Βελεστίνου είναι χαρακτηριστικό ότι δεν διέθετε σχολείο ούτε καν της στοιχειώδους εκπαίδευσως, ούτε για τους Τούρκους, μα ούτε και για τους Έλληνες (§ 56 κπ.). Έτσι εκπλήσσεται κανείς για το πως στο Βελεστίνο γεννήθηκε και ανδρώθηκε μία μεγάλη, πολυσύνθετη, βαλκανική προσωπικότητα, όπως αυτή του Ρήγα (που πριν αναφέρθηκε).

ARGYRES PETRONOTIS

Velestino's Ottoman Architecture

Velestino (mentioned as Vel(e)sin in the work of Turkish geographers, §§36, 9) is located in the Greek region of Thessalia, on route from the town of Larissa (Yeni Şehir) to the port of Volos (Golos). The, as a rule, dependable sources on existing Ottoman buildings in the rest of Greece shed no light on the buildings constructed by Turks in Velestino. Evliya Çelebi (1611-ca 1682), for example, mentions little of relevant importance and his text appears prefabricated with many gaps that were never completed (§§ 3-36, Notes 6-9a, Fig. 1). William Martin Leake (1777-1860), who visited Velestino in December 27-31 1809 while studying the ancient town of Pherae, and who wrote about the local communities and relationships between the Greeks and the Turks, also fails to describe the Turkish mosques (§4, Notes 10-12). The same is true of the prolific writer François-Charles-Hughues-Laurent Pourqueville (1770-1838, compare §11, Note 35), and of the Ottoman "salname" (annual) of the administrative district (Vilayet) of Ioannina, to which Velestino belonged, commemorating the year 1288 of the Islamic calendar (i.e., 1871 A.D.; §5, Note 19). Remarkably, even Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi who is currently compiling the most complete catalogues of Ottoman buildings in Greece (§6, Note 23), and other numerous and eminent researches who have written extensively on the architecture of Thessalia, exclude the buildings of Velestino (§5, Notes 13-22).

One good source of information is a topographic drawing of Velestino that was published in 1797 by Rigas Velestinlis (ca 1757-1798, §§ 6, 21, 30, 36, Note 67, Fig. 36). – He was an enlightened intellectual and revolutionary with a dream of a democratically joined federation of Balkan peoples, –an idea that could even today prove useful in solving the problems of the region? –Another invaluable source and drawings of 1806 made by British archaeologist Edward Dodwell (1767-1832, §11, Note 36, §45α Fig. 41) and Italian painter Simone Pomardi (ca 1760-1830, §12 Note 37, §45α Fig. 42). Both drawings depict the mosque at the

Hypereia spring, with a panoramic view of Velestino included in another Pomardi's painting (§18 Fig. 7). In addition to these sources, there are several photographs from the 19th century (§7, Notes 24-24α).

On the basis of oral tradition and these representations we can be fairly certain that Velestino possessed three mosques with a minaret and we hypothesize the existence of a fourth smaller one (mesçit) without a minaret. The first mosque was located near the Hypereia spring (which is still known today by the traditional name of "Kefalovryso" which means head-spring) and probably consisted of a square room with an arcade in front (Son Cemaat Yeri) and a wooden, tile-covered roof (§§ 45-46t, Figs. 38-47). The second mosque in "Tabac-hane" (from the Turkish word Tabakhane for tannery) was probably similar to the first one (§47, Figs. 38-47). The third mosque had a dome-shaped roof and its location in the market place suggests that it was the central one (§§ 48-48γ, Fig. 36 No. 10, Fig. 7, compare Fig. 48).

This last mosque is believed (Fig. 36 No. 10) to have been built on the site of the church of Saint Paraskevi (a saint associated with water springs, which are plentiful as evidenced by the presence of the Hypereia spring, §49a, Note 1546). It is interesting to note, regarding the continuity of worship in this region, that the church was built on the site of an ancient Greek building (probably a temple?), and that when the central mosque was demolished (around 1890) it was replaced by the church of Saint Constantine (§§ 49-49b, Fig. 49). A brief description of the remaining old churches follows (§§ 50-53b).

An attempt was made, initially, to gather general information on the town of Velestino (§§1-7, 8-12α, 13-14) and more detailed information on its houses (§§ 14α-17δ). Most of what we know about the form and construction of the houses comes from drawings, and primarily that of S. Pomardi (§§18-22, Fig. 7). Unfortunately, the March 8 1957 earthquake which registered 6.8 on the Richter scale destroyed the entire town (§23, Note 75). The only things remaining standing were the ground floors of two small tower houses. These towers are of special interest (§§23-29) and descriptions and drawings of their remains are presented ("Pyrgos Giouleka", §25, Figs. 10; "Pyrgos Tsekou", §28, Fig. 25). A third one, whose last Turkish owner was Husein Bairactopoulos (§26α, Note 78ε), is described based on old photographs, oral information, and contracts ("Pyrgos Basbanellou", §26, Figs. 15-15α). A fourth one ("Pyrgos Papapostoli / Sigoura", §27) is reconstructed based on oral information, contracts, and an old drawing of 1897 (Fig. 20). These four secure towers were made of stone, and are, most likely, the same four towers that housed the Turks in May of 1821 during a brief occupation of Velestino by Greek revolutionaries (§24α, Note 77α). The existence of a fifth tower ("Pyrgos Visviki") is known from photographs (Figs. 29-32) that provide the only available information for its reconstruction (Figs. 35-35α); this was the only tower constructed of mud bricks (§29).

Information was also gathered on every public building and public works

project. The first category includes the Ottoman clock tower (Saat Kulesi, §54, Figs. 41-42, 56) the court house (Mahkeme, §57), the commercial and industrial shops (§§ 58-60), the tannery (§60a), the water mills (§§61-61b), and the inns (§62). The second category includes roads (Yoler, §64) such as an 18th century stone paved road (Kaldırım, §64b, Figs. 57-57a, 58-58a), bridges (Köprüler, §65, Fig. 59) irrigation works (Sulama, §71, Figs. 68-69), the town's water sources such as wells and springs (Su Çekme), and aqueducts (Kemerler, §66). Special attention is paid to the Kranovo aqueduct (Kranovo Su Kemer, §67), whose course can be traced from the remains of three bridges of varying sizes and states of preservation (§§68-70, Figs. 62-67): a reconstruction of the third bridge is shown in figure 67b. Finally, a beautiful fountain was studied and drawn in the village of Kokkina (previously Musafakli, §72, Fig. 70-71), and one of its stones was found to have an inscription dated in the Islamic year of 1059 (1649 A.D. §72, Figs. 70b, 71a).

The last section is devoted to the Ottoman (Mezarlık) and Christian (Maşatlık) cemeteries of Velestino (§73), and to two funerary monuments of the "tourbe" (türbe) domed type located a short distance from Velestino in the Muslim monastery of the Bectashi sect (§82, Figs. 80, 84a). A group of ten Ottoman tombstones is presented (§74, Figs. 72-73), the oldest of which (§75) is dated in the Islamic year of 1003 (1593 A.D.) This article ends with appendices that include description of ceramic tiles of the Ottoman period (§§ 84-85), and one list of Turkish family names of Velestino (§86).

The overall conclusion of this study is that the town of Velestino had no impressive monuments or anything else to be distinguished for during Ottoman times. Its cultural inferiority is emphasized by the lack of even an elementary school for either the Turkish or Greek communities (§56). It is surprising, then, that a personality as enlightened as Rigas Velestinlis was molded in such a village.

NOTE: The text, which is summarized here, will be edited in one separate volume.

ΑΙΚ. ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ

*Προμελέτη σκοπιμότητας αξιοποίησης των υδροκίνητων
εργαστηρίων του Βελεστίνου*

Η ανακοίνωση αυτή αποτελεί σύντομη αναφορά στο ερευνητικό Πρόγραμμα με τίτλο «Προμελέτη σκοπιμότητας αξιοποίησης των υδροκίνητων εργαστηρίων του Βελεστίνου», η οποία εκπονήθηκε από διεπιστημονική ομάδα ερευνητών. Η προμελέτη είχε ενταχθεί στα ερευνητικά Προγράμματα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με χρηματοδότηση της Νομαρχίας Μαγνησίας.

Η ερευνητική ομάδα αποτελείται από την υπογράφουσα ως επιστημονικά υπεύθυνη, τον Δημήτριο Ψωινό, Καθηγητή, Διευθυντή του Τομέα Βιομηχανικής Διοίκησης του Τμήματος Μηχανολόγων-Μηχανικών του Παν/μίου Θεσσαλονίκης, τον Γεώργιο Λάββα, Καθηγητή της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής και Πρόεδρο του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Παν/μίου Αθηνών, την Μαίρη Ανανάδου-Τζημοπούλου, χωροτάκτη, επίκουρη Καθηγήτρια της Πολυτεχνικής Σχολής του Παν/μίου Θεσ/νίκης και τους εξής ερευνητές: Παναγιώτη Καμηλάκη, ερευνητή του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, στον οποίο οφείλεται η αρχική ιδέα για την έρευνα και μελέτη του θέματος, Μιχάλη Χατζηγιάννη, δρα αρχιτέκτονα, αναστηλωτή μνημείων, Ιωάννα Μπλωτά, τοπογράφο-μηχανικό, Σωτήρη Δημητριάδη, δρα μηχανολόγο, Αλέκα Πολίτου, μηχανολόγο (συνεργάτες οι δύο τελευταίοι του Τομέα Βιομηχανικής Διοίκησης του Τμήματος Μηχανολόγων-

1. Περισσότερα για τα υδροκίνητα εργαστήρια του Βελεστίνου βλ. Αικ. Πολυμέρου - Καμηλάκη, Υδροκίνητες βιοτεχνίες του Βελεστίνου, *Υπέρεια*, τ. 1, Πρακτικά του Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (1986), σελ. 161-325.

Μηχανικών του Παν/μίου Θεσ/νίκης), τον οικονομολόγο Κ. Τρέσο και την αρχιτέκτονα Έλενα Σαράτση. Πρέπει να σημειωθεί ότι με τα εργαστήρια του Βελεστίνου ασχολήθηκε συστηματικά στη διπλωματική του εργασία ο Τάσος Παπαδόπουλος, αρχιτέκτων, υπό την επίβλεψη και καθοδήγηση του αν. Καθηγητή της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής στο Παν/μιο Θεσσαλονίκης Αργύρη Πετρονάτη.

Από τη θέση αυτή ευχαριστούμε θερμά τη Νομαρχία Μαγνησίας για τη στήριξη του Προγράμματος.

Η μελέτη διαρθρώνεται ως εξής:

ΕΝΟΤΗΤΑ	ΜΕΛΕΤΗΤΕΣ
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ - Γενικά - Τα υδροκίνητα εργαστήρια της περιοχής Βελεστίνου - Στόχοι της μελέτης και μεθοδολογία	Α. Πολυμέρου-Καμηλάκη
2. ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ - Γενικά - Ιστορικό πλαίσιο - Ο ρόλος των υδροκίνητων εργαστηρίων στην οικονομική και κοινωνική ζωή της ευρύτερης περιοχής Βελεστίνου	Α. Πολυμέρου-Καμηλάκη Παν. Καμηλάκης
3. ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΥΔΡΟΚΙΝΗΤΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - Γενικά - Τοπογραφική αποτύπωση	Ι. Μπολάτα-Καλογήρου
4. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΚΑΙ ΣΤΑΤΙΚΗ ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ - Γενικά - Αρχιτεκτονική αποτύπωση - Στατική επάρκεια	Μ. Χατζηγιάννης
5. ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΥΔΡΟΚΙΝΗΤΩΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ - Γενικά - Νεροτριβές - Ντριστεύλλα - Μαντάνι - Υδρόμυλοι	Σ. Δημητριάδης Α. Πολίτου

ΕΝΟΤΗΤΑ	ΜΕΛΕΤΗΤΕΣ
<p>6. ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΥΔΡΟΚΙΝΗΤΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Γενικά - Κύρια χαρακτηριστικά πιθανών μορφών αξιοποίησης - Περιγραφή προτεινόμενου σχεδίου αξιοποίησης - Προϋπολογισμός ύψους επένδυσης - Εκτίμηση δαπανών και εσόδων για τα πρώτα πέντε έτη λειτουργίας 	<p>Κ. Τζιμοπούλου^[1]</p>
<p>7. ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΦΟΡΕΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Γενικά - Θεσμικό πλαίσιο και νομική μορφή των επιχειρήσεων που συνιστούν ή συμμετέχουν. Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης - Κίνητρα για την ανάπτυξη επιχειρήσεων ΟΤΑ 	<p>Σ. Δημητριάδης Α. Πολίτου</p>
<p>8. ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Γενικά - Η περίπτωση Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης - Εμπειρία από την επιχειρηματική δραστηριότητα των ΟΤΑ - Δυνατότητες αυτοχρηματοδότησης - Χρηματοδότηση από το τραπεζικό σύστημα - Δυνατότητες συνεργασίας με άλλους φορείς - Κίνητρα του νόμου 1892/90 - Χρηματοδότηση στα πλαίσια Κοινοτικών Προγραμμάτων - Χρηματοδότηση από άλλες πηγές 	<p>Σ. Δημητριάδης Α. Πολίτου</p>
<p>9. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΤΕΙΝΟΥΜΕΝΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Γενικά - Μεθοδολογία αξιολόγησης προτάσεων για υλοποίηση επενδυτικών σχεδίων - Διερεύνηση της οικονομικής σκοπιμότητας της πρότασης για την αξιοποίηση του συμπλέγματος των υδροκίνητων εργαστηρίων του Βελεστίνου^[2] - Γενικά - Διερεύνηση της οικονομικής σκοπιμότητας 	<p>Σ. Δημητριάδης Α. Πολίτου</p>
<p>10. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</p>	<p>Δ. Ψωινός</p>

[1] Σε συνεργασία με τους Μ. Χατζηγιάννη, Σ. Δημητριάδη, Α. Πολίτου.

[2] Μετά την ολοκλήρωση της πρότασης αξιοποίησης της ενότητας 6.

Ιστορικό Πλαίσιο

Είναι γνωστό ότι η ανάπτυξη κατά τον 18ο αιώνα ορισμένων βιοτεχνιών παραγωγής κυρίως ειδών υφαντικής, με δυνατότητες εξαγωγής των προϊόντων τους, σε συγκεκριμένες εστίες του ορεινού Θεσσαλικού χώρου (Πήλιο, Αγιά, Αμπελάκια, Τίρναβος, Τσαριτσάνη κ.α.) είχε ως συνέπεια ανάλογη άνθηση των υδροκίνητων εργαστηρίων επεξεργασίας των υφαντών (νεροτριβές: μαντάνια, ντριστελέες).

Κατά τον 19ο αιώνα, και ιδιαίτερα κατά το β' μισό του, η έλλειψη εκτεταμένης εσωτερικής αγοράς και παράλληλα η μείωση ζήτησης των προϊόντων της υφαντουργίας από την δυτικοευρωπαϊκή αγορά, περιόρισε την βιοτεχνική δραστηριότητα μετατρέποντάς την σε οικιακή χειροτεχνία. Τα προϊόντα της εξαπλώνονται στην αυτοκατανάλωση σε οικογενειακό πλαίσιο (οικοσκευή, ενδυμασία, προίκα κοριτσιών) ή σε περιορισμένες ανταλλαγές με είδη κυρίως διατροφής (καλαμπόκι, σιτάρι, λάδι) στις περιπτώσεις που η παραγωγή τους δεν επαρκεί να καλύψει τις ανάγκες της κατανάλωσης. Η κτηνοτροφία, εξ άλλου, που εξασφάλιζε την πρώτη ύλη για την βιοτεχνία περιορίζεται σημαντικά. Η αλυσίδα αυτή οικονομικών – ιστορικών – κοινωνικών αλλαγών οδηγεί τους ορεινούς πληθυσμούς στην εγκατάλειψη των ασφαλών ορεινών κρησφύγετών τους και στην εγκατάστασή τους στον πεδινό Θεσσαλικό χώρο, όπου αναπτύσσονται με ταχύ ρυθμό μεγάλες κωμοπόλεις και νέοι χριστιανικοί οικισμοί. Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (τανζιμάτ) έδωσαν δυνατότητες για αγορά γης από χριστιανούς, πράγμα που κυρίως συνετέλεσε στον εποικισμό του Θεσσαλικού κάμπου από ελληνικούς πληθυσμούς όχι μόνο των γύρω ορεινών όγκων αλλά και από μακρινές περιοχές, όπως τη ΒΔ Μακεδονία, την Πελοπόννησο και τα νησιά (Κυκλάδες-Κεφαλονιά).

Σημαντικό εξ άλλου τμήμα των ημινομαδικών και νομαδικών πληθυσμών (Βλάχων, Σαρακατσάνων, Κοπατσαραίων), που από αιώνες χρησιμοποιούσαν τη Θεσσαλία ως τόπο χειμερινής διαμονής (χειμαδιό), εγκαθίσταται σταδιακά στα Θεσσαλικά χωριά και ασχολείται, εκτός από την κτηνοτροφία, με τα παραδοσιακά του επαγγέλματα, που παρουσίαζαν ζήτηση στην περιοχή (αγωγιάτες, ζωέμποροι, χτενάδες, ραφτάδες, σαμιαράδες, χρυσοί, μυλωνάδες, ντριστελιάρηδες κ.α.). Στο Βελεστίνο εγκαταστάθηκαν κυρίως Βλάχοι από το Περιβόλι Γρεβενών.

Η βιομηχανική επανάσταση, που κατά το β' μισό του 19ου αι. διανύει για τη Δ. Ευρώπη το τρίτο της δυναμικό στάδιο, στην κεντρική Μακεδονία και Θεσσαλία σημειώνει τα πρώτα βήματα εξέλιξης, επειδή δημιουργούνται στο χώρο αυτό οι σχετικές προϋποθέσεις. Η προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881) αποτελεί την πιο ουσιαστική προϋπόθεση. Θα επιτρέψει την υλοποίηση της ιδέας του σιδηροδρόμου και κατά συνέπεια επιτάχυνση του ρυθμού ανάπτυξης της περιοχής με τη μεταφορά τεχνολογικής εμπειρίας και κεφαλαίων και

σταδιακή ανασύνταξη του οικονομικού-κοινωνικού και πολιτικού χώρου σε ευρύτερο εθνικό επίπεδο¹.

Το Βελεστίνο στο κέντρο μιας εύφορης και από φυσική αποψη ευνοημένης αγροτικής περιοχής, που έχει το μέγα προνόμιο να αρδεύεται από μια σταθερά παραγωγική υδάτινη δεξαμενή, την Υπέρεια Πηγή-Κεφαλόβρυσο, στο χώρο μιας σημαντικής αρχαίας πόλης (Φεραί), πατρίδα ενός από τους σημαντικότερους Νεοέλληνες, του Ρήγα, διέθετε τις προϋποθέσεις, που θα συντελούσαν στην εξέλιξη του οικισμού σε εμπορικό και κοινωνικό κέντρο μιας ευρύτερης περιοχής. Έτσι τουλάχιστον εμφανίζεται τις πρώτες δεκαετίες μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα. Η κατοπινή του στασιμότητα, στον 20ό αιώνα, οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους: στη μικρή απόσταση του από ένα αναπτυσσόμενο αστικό κέντρο και λιμάνι ταυτόχρονα, το Βόλο, που μονοπωλεί την εμπορική και επιχειρηματική δραστηριότητα στο Θεσσαλικό χώρο τα πρώτα πενήντα περίπου χρόνια μετά το 1881, και, κατά δεύτερο λόγο, στην σημαντική απόσταση του οικισμού από τη σιδηροδρομική γραμμή, που καθιστούσε το ιστορικό χωριό περιθωριακό, απόκεντρο, με εγγενείς πλέον δυσκολίες πρόσβασης. Ο Σπυρ. Λάμπρος σχολιάζει το γεγονός αυτό ως εξής: «Ο Βελεστίνος κείται αριστερόθεν των τροχιών του σιδηροδρόμου εις απόστασιν ημισείας περ. ώρας από του σταθμού. Η απόστασις είναι αληθώς μεγάλη διά την πρωτεύουσαν του δήμου Φερών, διά πολίχνην αριθμούσαν κατά την απογραφήν την γενομένην τω 1889, κατοίκους 2389 και μικρόν απέχουσιν από ικανών άλλων χωριών... Αλλά δεν πταίουςι διά το προς το Βελεστίνο και τους επισκεπτομένους αυτόν αδίκημα τούτο οι κατασκευάσαντες τον σιδηρόδρομον. Το πταίσμα βαρύνει αυτούς τους Βελεστινιώτας, μυρίας παρεμβαλόντας δυσχερείας, ότε έμελλε να κατασκευασθεί η γραμμή εις την πλησιέστερον του πολισίματος διάβασιν αυτής και την οικοδόμησιν του σταθμού εγγύτερον. Έκτοτε οι κάτοικοι του Βελεστίνου συνιδόντες τα εκ των αγαθών της συγκοινωνίας οφέλη, εννόησαν το λάθος αυτών, αλλ' η επανόρθωσις αυτού δεν είναι πλέον ευχερής: τότε ηδύνατο να γίνη διά μικράς προσθέτου δαπάνης της σιδηροδρομικής εταιρείας και ανεπαισθήτων ζημιών των ωραίων κήπων του Βελεστίνου... Μένουσι, λοιπόν, τα πράγματα ως έχουσι και θα μένωσι θεβαίως επί πολύ ακόμα, ει μη ες αεί...». Η πρόβλεψη του Σπυρ. Λάμπρου επαληθεύεται από την πορεία του Βελεστίνου, που ενώ ξεκίνησε δυναμικά παρέμεινε μια κωμόπολη του Θεσσαλικού κάμπου άμεσα εξαρτημένη από το Βόλο και την επίσης κοντινή Λάρισα. Ο Αρ. Κούρτιος που επισκέφθηκε το Βελεστίνο το 1907 παρατηρεί επίσης ότι «το Βελεστίνο ηδικήθη παρά του σιδηροδρόμου, διότι εάν ο σταθμός ήτο πλησιέστερον προς την πόλιν θα ηδύνατο να προσελκύση επισκέπτας και να αναπτυχθή ευχερέστερον. Δυστυχώς οι τότε διοικούντες οθωμανοί, άμοιροι πολιτισμού, αντέστησαν ωσάν να προησθάνοντο ότι θα.. έφευγαν».

1. Βλ. Χριστίνας Αγριαντών, Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα, Αθήνα 1986.

Γεγονός αναμφισβήτητο είναι, λοιπόν, ότι η ανάπτυξη του Βελεστίνου δεν είναι ανάλογη ούτε προς τη γεωγραφική του θέση ούτε προς την πλούσια ενδοχώρα του. Η στασιμότητα του πληθυσμού του είναι ενδεικτική της οικονομικής του στασιμότητας, παρά το γεγονός ότι λειτούργησε πια στα πλαίσια του οικισμού μια σειρά βιοτεχνιών του νερού, από τις οποίες ορισμένες εξελίχθηκαν σε βιομηχανικές μονάδες (Υδρόμυλος – Υδροατμόμυλος – Αλευροβιομηχανία).

Η Υπέρεια Κρήνη, γνωστή ως Κεφαλόβρυσο στάθηκε από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα πηγή ζωής για την περιοχή, πράγμα που δηλώνουν τόσο οι φιλολογικές πηγές όσο και η ολοένα διαμορφούμενη προφορική παράδοση. Η παρουσία της πηγής στον συγκεκριμένο χώρο, χωρίς μετατοπίσεις και αυξομειώσεις της ποσότητας του νερού κατά τη διάρκεια του έτους, ακόμη και μετά από σεισμούς, που επανειλημμένα έχουν συγκλονίσει την περιοχή, εύλογα προκάλεσε το ενδιαφέρον των περιοίκων. Η αδυναμία εξ άλλου να εντοπίσουν, όπως συχνά συμβαίνει με ανάλογες περιπτώσεις, τη «φλέβα» του νερού στην γύρω περιοχή, στάθηκε αφορμή για τη δημιουργία παραδόσεων όχι μόνο από τους περιοίκους αλλά και πιο μακριά στο Πήλιο, όπου έφθανε ο απόηχος της φήμης της.

Αυτόνοητο είναι ότι η σημασία των υδροκίνητων βιοτεχνικών εργαστηρίων, που κινούσαν τα νερά του Κεφαλόβρυσου, υπήρξε μεγάλη για την οικονομική και κοινωνική ζωή του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής του. Η προσέλκυση πελατών από γειτονικά αλλά και απομακρυσμένα χωριά, όπως του Πηλίου, ενίσχυε τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και συνέβαλε στη δημιουργία αγοράς, η οποία με τη μορφή εβδομαδιαίου «παζαριού» έδινε ζωή στην κωμόπολη του Βελεστίνου.

Η τεχνολογική εξέλιξη συνετέλεσε, όπως είναι φυσικό, στην εγκατάλειψη των παραδοσιακών βιοτεχνικών εργαστηρίων αλλά και της αλευροβιομηχανίας του Πάντου με αποτέλεσμα την οικονομική και συνακόλουθα πληθυσμιακή στασιμότητα του Βελεστίνου, εφ' όσον δεν αναζητήθηκαν εγκαίρως βιώσιμες εναλλακτικές διέξοδοι ανάπτυξης της περιοχής.

Στόχοι της μελέτης και Προτάσεις

Η εκπόνηση της προμελέτης αξιοποίησης του συμπλέγματος των υδροκίνητων εργαστηρίων του Βελεστίνου έγινε με στόχο τη συστηματική διερεύνηση των δυνατοτήτων αξιοποίησης και την αναζήτηση και τον σχεδιασμό εναλλακτικών λύσεων. Ο σχεδιασμός της μελέτης προέβλεπε:

Ιστορική και εθνογραφική τεκμηρίωση με σκοπό να καταδειχθεί ο ρόλος των εργαστηρίων αυτών στην οικονομική και κοινωνική ζωή της ευρύτερης περιοχής του Βελεστίνου.

Τοπογραφική αποτύπωση και χωροταξική κατανομή των υδροκινήτων εργαστηρίων στην ευρύτερη περιοχή του Βελεστίνου. Ο σχεδιασμός περιλαμβάνει τοπογραφικές εργασίες, τριγωνομετρισμό και πλήρη εξάρτηση πολυγωνομετρικού δικτύου με σύνδεση όλων των κτισμάτων μεταξύ τους και με το δίκτυο της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού.

Λεπτομερή καταγραφή και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση κτιριακών εγκαταστάσεων σε κλίμακα 1:20, φωτογραφική τεκμηρίωση, σύνταξη τεχνικών εκθέσεων υλικών κατασκευής και καταστάσεως διατήρησης για κάθε επιφάνεια όλων των χώρων των κτισμάτων εσωτερικά και εξωτερικά.

Έλεγχος της στατικής επάρκειας των κτιρίων.

Μέτρηση παροχών νερού της Υπέρειας Κρήνης.

Ανάπτυξη της τεχνολογίας των μύλων και των νεροτριβών.

Αναζήτηση των δυνατών μορφών αξιοποίησης με προτάσεις για συγκεκριμένη επιχειρηματική δραστηριότητα στο πλαίσιο των επιχειρήσεων που συνιστούν ή συμμετέχουν Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Αναζήτηση δυνατοτήτων χρηματοδότησης (αυτοχρηματοδότηση, από το τραπεζικό σύστημα, Κοινοτικά Προγράμματα, άλλες πηγές).

Επιμέρους μελέτη για τη σχεδίαση της επένδυσης, την εκτίμηση των δαπανών, των εσόδων και της αποδοτικότητας του έργου.

Στόχος των παραπάνω αναζητήσεων ετέθη εξ αρχής η διαμόρφωση προτάσεων για τις δυνατότητες οικονομικής, πολιτιστικής, τουριστικής αξιοποίησης των υδροκινήτων εγκαταστάσεων και του περιβάλλοντος χώρου στο πλαίσιο του ευρύτερου οικιστικού συνόλου του Βελεστίνου και σε συσχετισμό με υπάρχουσες και μελλοντικές πολιτιστικές δραστηριότητες (αρχαιολογικό πάρκο, Μουσείο Γεωργικών Εργαλείων, Αγρόκτημα Γεωπονίας του Παν/μίου Θεσσαλίας, Ίδρυμα Ρήγα κ.ά. ενδεχομένως). Οι προτάσεις συνοδεύονται με εκτίμηση των αναγκών για κάθε συγκρότημα επενδύσεων και προσδιορισμό των αναμενόμενων εσόδων. Βεβαίως, η εκτίμηση της απόδοσης του συνόλου των εγκαταστάσεων και του περιβάλλοντος χώρου γίνεται με την προοπτική της γενικότερης ανάπτυξης του Δήμου Βελεστίνου για ένα χρονικό διάστημα μιας τουλάχιστον πενταετίας.

Οι γενικές αρχές πάνω στις οποίες κινούνται οι προτάσεις της ερευνητικής ομάδας είναι οι εξής:

Η αποκατάσταση των κτιριακών εγκαταστάσεων των υδροκινήτων εργαστηρίων και του μύλου του Πάντου με τον εργαλειακό εξοπλισμό ωρισμένων από αυτά σ' ένα χώρο αναπλασμένο σύμφωνα με τις ιστορικές μνήμες (αρχαιολογικά ευρήματα, Ρήγας), το φυσικό περιβάλλον και τις σύγχρονες οικονομικές και πολιτιστικές δραστηριότητες θα αποδώσει σε λειτουργία και μουσειακή χρήση σειρά αξιόλογων δειγμάτων παραδοσιακής τεχνολογίας και μνημείων βιομηχανικής αρχαιολογίας. Το παραγωγικό και πολιτιστικό έργο, εξ άλλου, που θα αποδώσουν τα συγκροτήματα αυτά θα συμβάλει σημαντικά στην ανάπτυξη του Δήμου Βελεστίνου και στην πολλαπλή αξιοποίηση της ευρύτερης περιοχής.

Ειδικότερα μπορούν να αξιοποιηθούν:

1. Ο αρχαιολογικός χώρος (σε συνεργασία με την τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων) για τη δημιουργία πρότυπου αρχαιολογικού πάρκου.

2. Ιστορικά στοιχεία για τη ζωή και τη δράση του Ρήγα (αναπαράσταση της ζωής κατά την εποχή του, παιδικής-νεανικής ζωής, φυγής του, δραστηριοτήτων κλπ.).

3. Το Μουσείο Γεωργικών Εργαλείων και Παραδοσιακής Τεχνολογίας στο χώρο του μύλου του Πάντου.

4. Αξιοποίηση του Αραπόμυλου ως συνεδριακού Κέντρου (Ίδρυμα Ρήγα, Ξενώνας).

5. Αξιοποίηση του νερού της Υπέρειας (εξωραϊσμός Πηγής, εκτροφείο πέστροφας, νεροτριβές κλπ.).

6. Μύλος Μπαλαμότη: επαναλειτουργία μύλου, μαντανιού, ντριστελάς για παραγωγή ειδών διατροφής (αλεύρι ολικής αλέσεως, πίτουρο, καλαμποκάλευρο, μπλιγούρι και μεταποιημένα προϊόντα. όπως ζυμαρικά, ψωμί, παξιμάδια, με ταυτόχρονη εγκατάσταση παραδοσιακού αρτοποιείου. Το ίδιο μπορεί να επαναληφθεί στο συγκρότημα Παπαγιώτου).

7. Ντριστελά Παπαγιώτου: επεξεργασία και βαφή ειδών λαϊκής τέχνης, συνεργασία με βιοτεχνίες υφαντών της περιοχής (ΕΟΜΜΕΧ, συνεταιρισμοί γυναικών), βιολογικό καθαρισμό ειδών οικοσκευής (κουβέρτες, φλοκάτες, χαλιά), λειτουργία δικτύου παραλαβής και επιστροφής των εν λόγω ειδών κατ' οίκον.

8. Κοινοτική ντριστελά: Ενοποίηση του χώρου με τον Άγιο Μηνά και το μύλο Πάντου. Ανάπλαση του χώρου. Με βάση φωτογραφικό υλικό και τις προφορικές μαρτυρίες ξανακτίσιμο του μύλου, του μαντανιού – ντριστελάς και διατήρηση του αυλακιού ως μουσειακού δείγματος παραδοσιακής τεχνολογίας. Στο χώρο αυτό θα μπορούσαν να φιλοξενηθούν μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις ανθοκομίας-δενδροκομίας του Αγροκτήματος του Τμήματος Γεωπονίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και να δημιουργηθούν διάδρομοι περιπάτου και αναψυχής.

Η αλυσίδα: νερόμυλος – ντριστελά – μαντάκι – ατμόμυλος – κυλινδρόμυλος σε συνδυασμό με τον Άγιο Μηνά στο κέντρο και χώρους περιπάτου-αναψυχής αποτελεί το κέντρο του σχεδιασμού.

Ένα από τα βασικά στοιχεία του Προγράμματος αξιοποίησης είναι η λειτουργία στο χώρο του μύλου του Πάντου του «Μουσείου γεωργικών εργαλείων και παραδοσιακής τεχνολογίας» με την ανάδειξη, επιστημονική μελέτη, τεκμηρίωση και κοινοποίηση στο ευρύ κοινό του ήδη υπάρχοντος και διαρκώς αυξανόμενου υλικού του Μουσείου Γεωργικών Εργαλείων στο Βελεστίνο. Τα 2.000 περ. εκθέματα και όσα ευρίσκονται στα χέρια ιδιωτών, λόγω ελλείψεως χώρου, θα αποτελέσουν σημαντικό πυρήνα ενός σύγχρονου, ειδικού μουσείου μελέτης των εργαλείων και τεχνικών γεωργικής παραγωγής και μεταποίησης.

Η ύπαρξη ενός τέτοιου μουσείου στην καρδιά του Θεσσαλικού κάμπου σε

συνδυασμό με τα εργαστήρια του νερού θα αποτελέσει στοιχείο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος τόσο των επιστημόνων όσο και του διεθνούς κοινού.

Το Μουσείο αυτό, βεβαίως, πρέπει να πληρεί τους όρους που θέτει σήμερα το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) δηλ. να είναι «Ίδρυμα μόνιμο, μη κερδοσκοπικό, στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής του, ανοιχτό στο κοινό, το οποίο θα συγκεντρώνει, θα μελετά και θα παρουσιάζει τις ανθρώπινες δημιουργίες, με σκοπό τη μελέτη, την παιδεία και την ψυχαγωγία» (Άρθρο 3, του καταστατικού).

Το σύγχρονο μουσείο οφείλει να είναι ένα ερευνητικό Ίδρυμα αυτοδύναμο, προορισμένο να αξιοποιήσει τα υλικά τεκμήρια του πολιτισμού και να κοινοποιήσει τα αποτελέσματα της έρευνας στο κοινό με εκθέσεις, εκδηλώσεις, συνέδρια, εκδόσεις κ.ά. Η κοινοποίηση των αποτελεσμάτων της επιστημονικής και παιδευτικής του έρευνας αποτελεί για το μουσείο τη σοβαρότερη δραστηριότητα και υποχρέωσή του, αφού πλέον τα μουσεία οφείλουν να αποτελούν άξονα της πολιτιστικής κίνησης στις πόλεις και στους χώρους, όπου λειτουργούν.

Το Μουσείο Γεωργικών εργαλείων και παραδοσιακής Τεχνολογίας του Βελεστίνου, προορισμένο να καλύψει ένα μεγάλο κενό στο χώρο της έρευνας του υλικού πολιτισμού, θα έχει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο και στην αξιοποίηση του συγκεκριμένου χώρου. Για το λόγο αυτό πρέπει να δοθεί έμφαση στην ένταξή του στο Πρόγραμμα και στη λειτουργία του ως σύγχρονου επιστημονικού και πολιτιστικού Ιδρύματος.

AIK. POLYMEROU – KAMILAKIS

Pre-study of a potential exploitation of Watermills at Velestino

The Lecture consist of a brief reference to the Research-Programme entitled: Pre-Study of a potential Exploitation of the watermills of Velestino, which was carried out by a multi-scientific team of researchers. The Pre-study had been included in the Research-Programms of the University of Thessaly and was financed by the of Magnesia. The procedure of Prestudy as a whole was carried out in order to ensure the systematic exploration of the number of possibilities in that direction and the search for alternative solutions. The whole plan included: Historical and ethnographic tokens, topographic, of the area of Velestino, detailed and architectural tokens of the building installations at a scale of 1: 20, photographic tokens, control of the static adequacy of the buildings, mesuring of water supply, search for possibilities of exploitation by means of proposals concerning specific involvement of enterprices, subsidies etc.

From the very beginning the goal of the research was to present certain

suggestions with regard to the possibilities of an economic, cultural, touristic exploitation of the watermills and of their surroundings in the context of the entire settlement of Velestino with relation to the already-existing and the potential activities (such as archaeological Park, Museum of Agricultural Tools, Foundation of Rigas Fereos etc.).

The proposals are accompanied by the assessment of the basic-for each group of investments and the precision of the imminent profits with the prospective of further development of the Municipality of Velestino for at least the following five years.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΡΙΝΤΖΟΣ

Ταμιευτήρας Κάρλας

Είναι σήμερα αποδεκτό απ' όλους ότι η επέμβαση του ανθρώπου στο φυσικό του περιβάλλον πρέπει να είναι πολύ προσεκτική και να συνοδεύεται απ' όλα τα προστατευτικά μέτρα που απαιτούνται για τον περιορισμό των επιπτώσεων που θα προκύψουν απ' την ενέργειά του αυτή. Όσες φορές δεν ακολουθήθηκε ο κανόνας αυτός τότε πραγματικά προέκυψαν καταστάσεις ανεξέλεγκτες, απρόβλεπτες και εν πολλοίς μη ανατρέψιμες.

Στον αιώνα μας ο άνθρωπος με στόχο την ανάπτυξη και με τις δυνατότητες που του δίνουν η προηγμένη τεχνολογία και επιστήμη, προέβη, σε πάμπολλες βάρβαρες θα τολμούσα να πω, επεμβάσεις στη φύση και εισέπραξε τις συνέπειες.

Η αποξήρανση της λίμνης Κάρλας είναι χαρακτηριστική περίπτωση επέμβασης του ανθρώπου στο Φυσικό Περιβάλλον με πολύ σοβαρές επιπτώσεις στην περιοχή της Μαγνησίας αλλά και του Λαρισαϊκού χώρου. Η ραγδαία πτώση του υπογείου υδροφόρου ορίζοντα της ευρύτερης περιοχής Κάρλας, η επιβάρυνση του κλειστού οικοσυστήματος του Παγασητικού Κόλπου από τα λύματα της περιοχής Κάρλας, η αλλαγή του μικροκλίματος των παρακαρλίων οικισμών, η καταστροφή ενός από τους σπουδαιότερους υγροβιότοπους της Ελλάδος είναι μερικές από τις σοβαρότερες παρενέργειες από την αποξήρανση της λίμνης.

Πιστεύουμε λοιπόν, σήμερα, όλοι, ότι είναι εντελώς απαραίτητη η κατασκευή ενός μεγάλου ταμιευτήρα στη λεκάνη της Κάρλας με στόχους την αντιπλημμυρική προστασία και άρδευση της περιοχής, την προστασία του Παγασητικού Κόλπου, τον εμπλουτισμό του υπογείου υδροφόρου ορίζοντα, και την μερική τουλάχιστον αποκατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος.

Λίμνη Κάρλα (Βοιθής)

Η Λίμνη Κάρλα ανήκει γεωγραφικά στην ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα. Συγκεκριμένα καταλαμβάνει την Ν.Α. απόληξη της πεδιάδας της Λάρισας και

εισέρχεται στο Ν. Μαγνησίας. Η περιοχή παρουσιάζει μορφή κλειστής επιμήκους λεκάνης με διάταξη από Β.Δ. προς Ν.Α. μήκους 35 χλμ. περίπου και πλάτους 9 μέχρι 14 χλμ. Το εμβαδόν της έκτασης της λίμνης ήταν μεταβλητό, κυμαινόμενο μεταξύ ευρέων ορίων, ανάλογα με τις διακυμάνσεις στάθμης που καθορίζονταν από τις εισροές και τις αντίστοιχες εκροές υδάτων. Συγκεκριμένα η έκταση της λίμνης κυμαινόταν από 180.000 στρέμματα (μέγιστο) μέχρι 41.000 στρέμματα (ελάχιστο).

Το 1908, που θεωρείται ιδιαίτερα άνομβρη χρονιά, η λίμνη έχασε εντελώς τα νερα της. Την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το εμβαδόν της λίμνης κυμαινόταν μεταξύ 41.000 και 85.000 στρ. και τα βάθη της από 2-5,5 μ. Ο υπόγειος υδροφόρος ορίζοντας ήταν 1,5 μ. μέχρι 2 μ. πριν από την αποξήρανση της λίμνης, ενώ σήμερα βρίσκεται σε βάθος μεγαλύτερο των 150 μ.

Η ευρύτερη περιοχή της Κάρλας περιλαμβάνει 19 παρακάρλιες Κοινότητες από τις οποίες 13 ανήκουν στο Νομό Λάρισας και 6 στο Νομό Μαγνησίας με συνολικό πληθυσμό σύμφωνα με την απογραφή του 1981, 15.701 κατοίκους.

Η λίμνη της Κάρλας ετροφοδοτείτο από την υδρολογική λεκάνη απορροής εκτάσεως 1672 ΚΜ² προ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και 1075 ΚΜ² μεταπολεμικά, από τις βροχοπτώσεις στον Καθρέπτη της λίμνης και από τον Πηνειό Ποταμό πριν γίνουν τα προστατευτικά αναχώματα στη δεξιά όχθη του Πηνειού. Η μέση ετήσια βροχόπτωση στην περιοχή της Κάρλας από στατιστικά δεδομένα ανέρχεται στα 550 χλστ.

Η λίμνη της Κάρλας πριν την αποξήρανση ήταν ένας από τους πέντε σπουδαιότερους υγροβιοτόπους της Ελλάδος. Υπήρχε μεγάλη ποικιλία και μέγα πλήθος από παρυδάτια πουλιά, ψάρια, νεροχελώνες, έντομα, νεροφίδια κ.λπ. Είναι χαρακτηριστικό ότι το χειμώνα του 1964 μετρήθηκαν στη λίμνη πάνω από 430.000 πάπιες και φαλαρίδες, αριθμός που θεωρείται ο μεγαλύτερος που αναφέρθηκε ποτέ για ελληνικό υγροβιότοπο. Η μέση ετήσια ιχθυοπαραγωγή της λίμνης ήταν περίπου 600 τόνοι με κυριότερα είδη το γριβάδι και το χέλι.

Οι ψαράδες της περιοχής αναφέρουν ότι ψάρευαν γριβάδι μέχρι 25 χλγρ. Εάν ληφθεί λοιπόν υπ' όψη η μέση ετησία παραγωγή αλιευμάτων και μέση τιμή πωλήσεως 650 δρχ/χλγρ. τότε σήμερα οι ψαράδες της περιοχής θα είχαν εισόδημα 400 περίπου εκατ.

Από την αλιεία ζούσαν περίπου 1000 άτομα. Επίσης υπήρχαν άλλα άτομα που ζούσαν βοηθητικά από τη λίμνη διότι κατασκεύαζαν και επιδιόρθωναν θάρκες, πουλούσαν αλιευτικά είδη και έκαναν τις μεταφορές και το εμπόριο των αλιευμένων ειδών στη Θεσσαλία. Έτσι τα έσοδα από την αλιεία ήταν πολύ μεγαλύτερα. Είναι γεγονός ότι τα αλιεύματα της λίμνης κατά την πείνα του 1941 έσωσαν τον πληθυσμό της Θεσσαλίας όπως θυμούνται οι παλαιότεροι.

Η λίμνη λοιπόν αυτή αποφασίζεται το 1959 να αποξηραθεί. Ανατίθεται η οριστική μελέτη στο γραφείο Ν. Νικολαΐδη, με αντικείμενα την κατασκευή σήραγγας προς Παγασητικό Κόλπο, προκειμένου να διαφύγουν τα νερά, αλλά και ταμειωτήρα 64.700 στρεμ. αμέσως μετά την αποξήρανση. Το 1961 ολοκληρώ-

θηκε η κατασκευή της σήραγγας πεταλοειδούς διατομής με εμβαδόν $4,35 \text{ M}^2$ και μήκους 10.120 μ. Το υψόμετρο εισόδου της σήραγγος είναι στο $+ 38,23 \text{ μ.}$, η κλίση της $1,5\%$ και η διοχετευτικότητα της $8,5 \text{ M}^3/\text{S.}$ Είναι η μεγαλύτερη σήραγγα που έγινε μέχρι σήμερα στην Ελλάδα. Η διάνοιξη της έγινε από δύο μέτωπα που κινήθηκαν Β.ΒΔ. το ένα και Ν.ΝΑ. το άλλο.

Οι δύο άξονες συνέπεσαν με αξιοθαύμαστη για την εποχή της ακρίβεια ($0,015 \text{ μ.}$ οριζοντιογραφικά και $0,002 \text{ μ.}$ υψομετρικά). Δεν υπήρξε κανένα ατύχημα μικρό ή μεγάλο κατά την εκτέλεση του έργου. Η παροχή αυτή σύμφωνα με τη μελέτη Παπαδάκη (1953) καλύπτει μέρος της δυναμικότητας της λεκάνης, η ολική αποχέτευση των νερών της οποίας θα απαιτούσε τριπλάσια διοχετευτική ικανότητα. Έτσι παρουσιάζεται το φαινόμενο της προσωρινής κατάκλισης μεγάλων εκτάσεων σε περιόδους εντόνων βροχοπτώσεων.

Δυστυχώς όμως το έργο δεν ολοκληρώθηκε με την κατασκευή του Ταμιευτήρα όπως ήταν ο αρχικός σχεδιασμός στη μελέτη. Η πρώτη εντύπωση που δημιουργήθηκε στους ανθρώπους των παρακαρλίων οικισμών ήταν θετική. Όλοι πίστευαν ότι δημιουργήθηκε ένας νέος «Καναδάς» όπως έλεγαν για καλλιέργεια, αλλά και ότι θα απαλλαγούν οριστικά από τη μάστιγα της ελονοσίας η οποία όντως είχε ταλανίσει τον κόσμο της περιοχής. Δεν άργησαν όμως να φανούν οι δυσάρεστες επιπτώσεις στο περιβάλλον:

- Μειώθηκε ο υπόγειος υδροφόρος ορίζοντας και ελαττώθηκε το υπόγειο υδάτινο δυναμικό. Η στάθμη της υπόγειας υδροφορίας από $1,5-2$ μέτρα κατέβηκε κάτω των 150 μ.
- Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα το θαλάσσιο μέτωπο να εισχωρήσει στον υδροφόρο πέραν της περιοχής του Παγασητικού Κόλπου.
- Άλλαξε το μικροκλίμα της περιοχής και παρατηρούνται συχνοί παγετοί με καταστροφικές συνέπειες για την αμυγδαλοκαλλιέργεια της περιοχής.
- Η χρήση μεγαλύτερων ποσοτήτων λιπασμάτων και γεωργικών φαρμάκων αύξησε την ποσότητα των ρύπων και επηρέασε την οικολογία της περιοχής.
- Κατεστράφη η ορνιθοπανίδα και χλωρίδα της περιοχής.
- Είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια των αλιευμάτων της πρώην λίμνης.
- Τέλος η ρύπανση μέσω της σήραγγας μεταφέρθηκε στον κλειστό και ευαίσθητο κόλπο του Παγασητικού όπου καταλήγουν απόβλητα της περιοχής λίμνης Κάρλας αλλά και της ευρύτερης περιοχής του Νομού Λαρίσης, καθώς και βιομηχανιών μέσω του Καναλιού Ασμακιού.

Το νερό του Ασμακίου, που καταλήγει ελλείπει ταμιευτήρα στον Παγασητικό Κόλπο, είναι βεβαρυμένο από τη ρύπανση των νερών του Πηνηιού που διοχετεύονται για άρδευση καθώς επίσης και από τα απόβλητα των βιομηχανιών:

- Κλωστοϋφαντουργία ROCA A.E.
- Κλωστοϋφαντουργία ΒΙΟΠΕΝΙΕ A.E.
- Κονσερβοποιία DELMONTE.
- ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΧΑΡΤΟΠΟΪΑ.
- Οινοπνευματοποιία ΣΤ. ΧΑΤΖΗΔΗΜΑΣ κ.λπ.

Υπάρχουν εκτιμήσεις ότι τα ρυπαντικά φορτία που έρχονται από την ευρύτερη περιοχή Κάρλας μέσω της σήραγγας στον Παγασητικό ισοδυναμούν με τα ρυπαντικά φορτία μιας πόλεως πληθυσμού 150.000 κατοίκων περίπου.

Ο Παγασητικός κόλπος επιβαρύνεται ταχύτατα, τόσο από τα απόβλητα του Πολεοδομικού Συγκροτήματος, όσο και από τα απόβλητα της σήραγγας Κάρλας. Ο τουρισμός δέχεται σοβαρό πλήγμα και οι βολιώτες πρέπει να τρέχουν στο Αιγαίο να βρουν καθαρές θάλασσες. Ο λαός της Μαγνησίας ξεσηκώνεται. Οργανώνονται πορείες, απεργίες, ομιλίες και απαιτείται το κλείσιμο της σήραγγας. Δημιουργείται μία άνευ προηγουμένου αντιπαλότητα μεταξύ των Νομών Μαγνησίας και Λαρίσης, λες και ο κόλπος αφορά τους μεν και δεν αφορά τους δε. Ο Δήμος Βόλου προχωρεί στην κατασκευή της αποχέτευσης και του βιολογικού καθαρισμού του Π.Σ. Βόλου και εκλείπει στο μέγιστο ποσοστό η μία πηγή ρύπανσης.

Αυτό, σε συνδυασμό με τις μειωμένες βροχοπτώσεις της τελευταίας δεκαετίας και τη μείωση των νερών που έρχονται από την Κάρλα, βελτιώνει την κατάσταση στον Παγασητικό Κόλπο ο οποίος σήμερα βρίσκεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Ο κίνδυνος όμως παραμένει από τη μεριά της λίμνης σε περιόδους εντόνων βροχοπτώσεων. Τα νερά της λεκάνης οδηγούνται πάλι στον Παγασητικό. Εξάλλου οι εκτάσεις που καλλιεργούνται μέσα στην παλιά λίμνη σχεδόν κάθε δεύτερη ή τρίτη χρονιά κατακλύζονται, σε περιπτώσεις εντόνων βροχοπτώσεων, λόγω της μικρής παροχετευτικότητας της σήραγγας, της έλλειψης αντιπλημμυρικών έργων και κυρίως της μη κατασκευής ενός μεγάλου ταμιευτήρα.

Το υδάτινο ισοζύγιο της περιοχής συμπεριλαμβανομένου και του υδροφορέα του Π.Σ. Βόλου επιδεινώνεται δραματικά, και ποιοτικά και ποσοτικά, σε συνδυασμό με την εξαντλητική άντληση μέσω πληθώρας γεωτρήσεων. Οι αγρότες ανοίγουν όλο και πιο βαθιές και δαπανηρές γεωτρήσεις ξεπερνώντας τα 150 και 200 μέτρα. Κάθε χρόνο καταστρέφονται καλλιέργειες από έλλειψη νερού για άρδευση.

Το Π.Σ. Βόλου χρειάζεται 12.000.000 M³ νερού το χρόνο το οποίο παίρνει κυρίως από γεωτρήσεις και ένα μικρό ποσοστό από τις πηγές «Καλιακούδα», «Κουκουράβα» και «Ξηράκια». Σήμερα το νερό του δικτύου του Π.Σ. Βόλου δεν είναι πλέον κατάλληλο για πόση και οι Βολιώτες σαν άλλες «Γερακίνες» που τρέχουν με τα κανάτια στις Πηλιορίτικες θρύσες για «κρύο νερό». Το αίτημα του Π.Σ. Βόλου να πάρει κάποιες πλεονάζουσες ποσότητες από πηγές του Πηλίου και να ανορύξει ορισμένες γεωτρήσεις στην περιοχή Κάρλας αντιμετωπίζεται με σκληρή άρνηση εκ μέρους των Κοινοτήτων.

Όλα λοιπόν οδηγούν αναπόφευκτα

Στην κατασκευή του Ταμιευτήρα της Κάρλας, σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό. Πείθονται και οι τελευταίοι, που είχαν αντίθετη άποψη, ότι είναι εντελώς απαραίτητη η κατασκευή ενός ταμιευτήρα.

Σήμερα ζητούμε ένα ταμιευτήρα που θα έχει χαρακτήρα:

- Αντιπλημμυρικό
- Αρδευτικό
- Θα προστατεύει τον Παγασητικό Κόλπο
- Θα επιλύσει έμμεσα τουλάχιστον, μακροχρόνια, το υδροδοτικό πρόβλημα των Κοινοτήτων και του Πολεοδομικού Συγ/τος Βόλου.
- Θα αποκαταστήσει μερικά τουλάχιστον το περιβάλλον.

Πριν αναφερθούμε λεπτομερειακά στον Ταμιευτήρα κρίνουμε σκόπιμο να παραθέσουμε τις μελέτες και τα έργα που έγιναν στην περιοχή Λίμνης Κάρλας.

Ιστορική αναδρομή έργων

Τα εγγειοβελτιωτικά έργα και η αντιπλημμυρική προστασία της πεδιάδα Λάρισας-Κάρλας ξεκίνησαν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας. Η πρώτη μελέτη εκπονήθηκε το 1887 από τη Γαλλική Αποστολή.

Την περίοδο 1911-1913 εκπονήθηκε μελέτη από τον Ιταλό μηχανικό J. Nobile. Στη μελέτη αυτή προβλέπονταν η κατασκευή των αναχωμάτων εγκυβωτισμού του Πηνειού, η διάνοιξη σήραγγας με σκοπό την αποξήρανση της λίμνης Κάρλας και η δημιουργία σε τμήματα της αποξηραμένης λίμνης ταμιευτήρα για την ανάσχεση των νερών της πλημμύρας και αποταμίευση νερού για άρδευση.

Την περίοδο 1920-1921 ο J. JACKSON και ο MACDONALD της αγγλικής εταιρείας BOOT LTD, πρότειναν παρεμβάσεις στην περιοχή αντίστοιχες των προτάσεων της μελέτης του J. NOBILE. Το 1927 έγινε χαρτογράφηση της περιοχής και διανομή κλήρων σε κατοίκους των χωριών.

Την περίοδο 1938-1939 έγιναν τα έργα διευθέτησης του χειμάρου Γκουσπασανιώτη για την αντιπλημμυρική προστασία της περιοχής Πλατυκάμπου. Τα έργα αυτά καθώς και άλλα μικρότερα της περιόδου 1936-1941 ήταν τοπικού χαρακτήρα. Όλες αυτές οι παρεμβάσεις είχαν γενικά θετικά αποτελέσματα στις περιοχές που έγιναν, αλλά συγχρόνως συνέτειναν στην διόγκωση της λίμνης και στην αχρήστευση καλλιεργησίμων εκτάσεων από την εισβολή των νερών στις χαμηλότερες παρακάρλιες περιοχές.

Την περίοδο 1949-1950 έγιναν τα πρώτα οργανωμένα έργα στην λεκάνη απορροής της Κάρλας από την εταιρεία BOOT LTD. Την ίδια περίοδο κατασκευάστηκαν τα αναχώματα εγκυβωτισμού του Πηνειού, οι συλλεκτές ορεινών υδάτων Σ₁ και Σ₅ βάσει της μελέτης MACDONALD. Ο συλλεκτήρας Σ₅ δεν λειτούργησε κανονικά και ανακατασκευάστηκε κατόπιν από την YEKE Λάρισας.

Το 1951 έγινε η διάνοιξη της κύριας τάφρου T₁. Αποτέλεσμα αυτής ήταν η διόγκωση της λίμνης και αντίστοιχες κατακλύσεις εδαφών. Το 1952 έγινε η αποτύπωση των εκτάσεων της λίμνης, η δημιουργία τοπογραφικών διαγραμμάτων και κτηματολογικού χάρτη.

Το 1953 ανατέθηκε στον μηχανικό Ι. Παπαδάκη από το Υπουργείο Γεωργίας η εκπόνηση προμελέτης εγχειοβελτιωτικών έργων Παρακαρλίου Περιοχής. Σκοπός της μελέτης ήταν η αξιοποίηση του μεγαλύτερου τμήματος της Παρακαρλίου περιοχής, που εκτείνεται μεταξύ της ΝΔ όχθης της λίμνης Κάρλας και του Εθνικού δρόμου Βόλου-Λάρισας, ΒΔ μέχρι την οδό Λάρισας Αγιάς και ΝΑ ορίζεται από το κοινοτικό όριο του χωριού Ριζόμυλος. Η συνολική έκταση της περιοχής αυτής είναι 197.000 στρέμματα.

Η μελέτη τελείωσε το 1954 και προέβλεπε κατασκευή αρδευτικού και αποστραγγιστικού δικτύου που να αποτελείται από τάφρους και διώρυγες. Έτσι η λίμνη θα περιοριζόταν σε μια έκταση 64.700 στρ. στο ΝΑ τμήμα της. Στο δυτικό όριο της λίμνης θα κατασκευάζονταν ανάχωμα για την προστασία της περιοχής από υπερχειλίσσεις της λίμνης.

Η λίμνη θα χρησιμοποιείτο για άρδευση με δίκτυο από διώρυγες και αρδευτικά κανάλια. Θα τροφοδοτείτο από υδρολογικό δίκτυο της απομένουσας λεκάνης απορροής. Προβλεπόταν επίσης η δυνατότητα τροφοδοσίας της λίμνης με νερά που θα αντλούσαν από τον Πηνειό. Επίσης με δίκτυα αποστραγγιστικών τάφρων τα αποστραγγίσματα της περιοχής θα εκκενώνονταν στον Παγασητικό Κόλπο μέσω αποχετευτικής σήραγγας.

Η παραπάνω μελέτη δεν προέβλεπε την ολική αποξήρανση της λίμνης αλλά την κατασκευή ταμιευτήρα. Με αυτόν τον τρόπο η μελέτη εξασφάλιζε τόσο την αποστράγγιση και άρδευση της περιοχής όσο και τη βελτίωση των αλατωμένων και αλκαλιωμένων εδαφών. Έτσι η λίμνη προστατευόταν από τις αποπλύσεις που δεν οδηγούνταν σε αυτήν. Επίσης δεν περιλαμβάνονταν έργα για τα χωριά Κανάλια, Κερασιά, Βένετο, Κεραμίδι, Σκλήθρο, που είχαν κατοχυρωμένα δικαιώματα αλιείας από την εποχή της Τουρκοκρατίας σ' όλη τη λίμνη.

Το 1959 ανατέθηκε οριστική μελέτη στο γραφείο Ν. Νικολαΐδη για την αξιοποίηση της πεδιάδας Λάρισας - Κάρλας και με δεδομένη την κατασκευή του ταμιευτήρα 64.700 στρ. καθώς και των άλλων έργων (σήραγγα, συλλεκτήρες ορεινών υδάτων Σ1, Σ2, ..., ανάχωμα Πηνειού, τάφροι πεδινών υδάτων ΙΤ, 2Τ, 3Τ...). Με βάση τη μελέτη Νικολαΐδη άρχισε η κατασκευή της σήραγγας χωρίς όμως την παράλληλη κατασκευή του φράγματος για μετατροπή της λίμνης σε υδαταποθήκη. Έτσι το 1961 που ολοκληρώθηκε η κατασκευή της σήραγγας, άρχισε και η εκκένωση της υδάτινης μάζας της λίμνης στον Παγασητικό κόλπο.

Τέλος η αποξήρανση της λίμνης ολοκληρώθηκε το 1962. Παράλληλα έγινε διάνοιξη των τάφρων αποστράγγισης πεδινών υδάτων 2Τ, 3Τ, 4Τ, 5Τ και 6Τ που πρότεινε η μελέτη Παπαδάκη.

Τα έργα που κατασκευάστηκαν με βάση τις παραπάνω μελέτες ήταν ελλιπή γιατί προϋπόθεταν την ύπαρξη ταμιευτήρα με αποτέλεσμα να μην γίνει πλήρης γεωργική αξιοποίηση της πεδιάδας της Κάρλας και έτσι απαιτήθηκαν νέες μελέτες και έργα. Ανατέθηκε στο γραφείο Ν. Νικολαΐδη - Μ. Εξάρχου μελέτη για την κατασκευή αποχετευτικού - αποστραγγιστικού δικτύου σε έκταση 185.000 στρ. στην περιοχή Πλατυκάμπου που θα εξυπηρετούσε παράλληλα και

την άρδευση 60.000 στρ. της περιοχής αυτής, με νερά του Πηνειού.

Το 1977 και αφού είχαν κατασκευασθεί τα έργα στην περιοχή Πλατυκάμπου εκπονήθηκε Προκαταρκτική Μελέτη Αντιπλημμυρικών και Αποστραγγιστικών Έργων Μείζονος Περιοχής Κάρλας από το Γραφείο ΑΛΦΑ-ΩΜΕΓΑ.

Το 1980 το Υπουργείο Δημοσίων Έργων ανέθεσε στα συνεργαζόμενα γραφεία ΑΛΦΑ-ΩΜΕΓΑ Ν. Νικολαΐδη, Εξάρχου τη σύνταξη Προμελέτης του Ταμιευτήρα Κάρλας μαζί με τα έργα υδροδότησής του και με σχέδια διάταξης των ζωνών κατάληψης από τα αρδευτικά και άλλα έργα της περιοχής με τίτλο: Προμελέτη Ταμιευτήρα Κάρλας και Συναφών Έργων. Σύμφωνα με την τελευταία αυτή μελέτη η έκταση του ταμιευτήρα πρέπει να είναι 42.000 στρ.

Το 1984 εκπονήθηκε με μέριμνα του Υπουργείου Προεδρίας – Υπηρεσία Νέας Γενιάς μελέτη με τίτλο «Επιπτώσεις Αποξήρανσης Λίμνης Κάρλας – Ενιαίος Φορέας Καλλιέργειας Ταμιευτήρα».

Το 1985 εκπονήθηκε με μέριμνα του Αγροτοβιομηχανικού Συνεταιρισμού Παρακαρλίων Χωριών μελέτη Κατασκευής Μικρών Ταμιευτήρων στην Περιοχή της πρώην Λίμνης Κάρλας.

Τον Μάρτιο του 1987 με μέριμνα του Υπουργείου Γεωργίας εκπονήθηκε Αναγνωριστική Έκθεση της τεχνικοοικονομικής Μελέτης διερεύνησης λύσεων για την αξιοποίηση της περιοχής Κάρλας.

Τον Σεπτέμβριο του 1987 εκπονήθηκε Αναγνωριστική έκθεση από τον Θ. Μαντζιάρα με μέριμναν του ΥΠΕΧΩΔΕ στο πλαίσιο της Μελέτης Ανάπτυξης Εγγειοβελτιωτικών Έργων Θεσσαλίας σε συνδυασμό με την εκτροπή του Αχελώου. Η μελέτη αυτή προτείνει επτά εναλλακτικές λύσεις ταμιευτήρων.

Το 1987 από το ΥΠΕΧΩΔΕ έγινε η μελέτη εκτροπής του Αχελώου, όπου προτείνεται η χρήση νερών του Αχελώου για άρδευση της περιοχής Κάρλας. Για την αντιπλημμυρική προστασία προτείνεται ταμιευτήρας 15.000 – 20.000 στρ. και νέα σήραγγα προς το Αιγαίο.

Το 1987 η Νομαρχία Μαγνησίας εκπόνησε μελέτες για την κατασκευή ταμιευτήρα στην Κάρλα και την κατασκευή αντλιοστασίου στον ταμιευτήρα Κάρλας. Στο Σχήμα 1 φαίνονται σε σκαρίφημα τα έργα που έχουν κατασκευαστεί σε διάφορες χρονικές περιόδους και υφίστανται αυτή τη στιγμή στην περιοχή.

Η μελέτη του ΥΠΕΧΩΔΕ που συντάχθηκε από τον Θ. Μαντζιάρα και την οποία εξετάζουμε καταλήγει σε επτά εναλλακτικές λύσεις – ταμιευτήρων. Νέα στοιχεία που προστίθενται για τον καθορισμό της πλέον ενδεδειγμένης λύσης είναι:

α) Η πρόβλεψη διάνοιξης νέας σήραγγας προς το Αιγαίο μήκους περίπου 10.150 μ. (όσο περίπου και της σήραγγας του Παγασητικού), με δυνατότητα παροχής 35 μ³ δλ. έναντι παροχής 8,5 μ³ δλ. της σήραγγας Παγασητικού.

β) Η πρόβλεψη άρδευσης της παρακαρλίου ζώνης με νερά της μερικής εκτροπής του Αχελώου προς την Θεσσαλία.

Οι προτεινόμενες λύσεις είναι:

Προτεινόμενες λύσεις

- ΛΥΣΗ I. Ταμιευτήρας ένας (1) μόνο **αντιπλημμυρική** προστασία. Βασικό έργο αποχέτευσης η σήραγγα προς **Παγασητικό**. Έκταση ταμιευτήρα 15.500 στρ.
- ΛΥΣΗ II. Ταμιευτήρες δύο (2) μόνο **αντιπλημμυρική** προστασία. Αποχέτευση με την υπάρχουσα σήραγγα προς **Παγασητικό**. Έκταση Ταμιευτήρων 7.500 και 11.400 στρ. αντίστοιχα για Λάρισα - Μαγνησία.
- ΛΥΣΗ III. Ταμιευτήρας ένας (1) με αντιπλημμυρικό και αρδευτικό χαρακτήρα. Αποχέτευση μέσω σήραγγας προς Παγασητικό σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Έκταση ταμιευτήρα 42.000 στρ. Αρδευόμενη έκταση 186.500 στρεμ.
- ΛΥΣΗ IV. Ταμιευτήρας ένας (1) μόνο αντιπλημμυρική προστασία. Αποχέτευση: Σήραγγα Αιγαίου + σήραγγα Παγασητικού. Έκταση 13.600 στρεμ.
- ΛΥΣΗ V. Ταμιευτήρες Δύο (2) μόνο **αντιπλημμυρική** προστασία. Αποχέτευση: Σήραγγα Αιγαίου + Σήραγγα Παγασητικού. Έκταση Ταμιευτήρων 5.700 στρεμ. και 7.500 στρεμ. αντίστοιχα για Λάρισα - Μαγνησία.
- ΛΥΣΗ VI. Ταμιευτήρας ένας (1). Μόνο αντιπλημμυρική προστασία. Αποχέτευση: Σήραγγα Αιγαίου + Σήραγγα Παγασητικού.
- ΛΥΣΗ VII. Ταμιευτήρες δύο (2). Μόνο **αντιπλημμυρική προστασία**. Αποχέτευση: Σήραγγα Αιγαίου + Σήραγγα Παγασητικού. Έκταση Ταμιευτήρων 7.600 στρεμ. και 8.700 στρεμ. αντίστοιχα για Λάρισα - Μαγνησία.

Η τελική λύση που προτείνεται για υλοποίηση από την Μελέτη Μαντζιάρα είναι η υπ' αριθμ. IV, ή η παραλλαγή αυτής, δηλαδή του ενός ταμιευτήρα εκτάσεως 13.600 στρ. που έχει μόνον αντιπλημμυρικό χαρακτήρα και προβλέπει αποχέτευση μέσω της σήραγγας προς Αιγαίο και Επικουρικός μέσω της σήραγγας προς Παγασητικό.

Συγχρόνως απορρίπτει τη λύση των μικροταμιευτήρων που διατυπώθηκε από τον Αγροτοβιομηχανικό Συνεταιρισμό, καθ' όσον δεν επιλύει ούτε το αντιπλημμυρικό ούτε το αρδευτικό πρόβλημα. Παρουσιάζει πολυπλοκότητα στη λειτουργία και προβλέπει άντληση υπογείων υδάτων με γεωτρήσεις που είναι αμφίβολο αν θα εξευρεθούν με την παρατηρούμενη μάλιστα πτώση του υπογείου υδροφόρου ορίζοντα. Το ΤΕΕ Μαγνησίας, προκειμένου να καταλήξει σε συγκεκριμένη πρόταση για τη μορφή και το μέγεθος του ταμιευτήρα, που θα πρέπει να κατασκευασθεί, έθεσε εξ αρχής τους κύριους στόχους που θα πρέπει να εξυπηρετεί ο ταμιευτήρας από τους οποίους βασικά θα προσδιορισθεί το μέγεθός του. Οι στόχοι αυτοί είναι:

- α) Η προστασία του Παγασητικού Κόλπου από τα απόβλητα της Κάρλας.
- β) Η αντιπλημμυρική προστασία της περιοχής Κάρλας.
- γ) Η άρδευση του Θεσσαλικού Κάμπου της Κάρλας.

Η πρόβλεψη που γίνεται στις εναλλακτικές λύσεις του ΥΠΕΧΩΔΕ για κατασκευή σήραγγας προς το Αιγαίο και χρήση υδάτων του Αχελώου για άρδευση της παρακαρλίου περιοχής μας βρίσκει αντίθετους για τους παρακάτω λόγους.

Η κατασκευή της σήραγγας προς το Αιγαίο, μήκους περίπου 10.150 μ. δεν επιλύει το πρόβλημα της ρύπανσης αλλά το μεταφέρει σε περιοχή εξίσου τουριστική και θα δημιουργήσει παρόμοια προβλήματα με αυτά του Παγασητικού, έστω και μικρότερας κλίμακος λόγω άλλων συνθηκών αποδέκτου (ανοικτή θάλασσα, μεγάλα βάθη κ.λπ.).

Το κόστος κατασκευής της σήραγγας, το οποίο οπωσδήποτε θα είναι πολύ μεγάλο (χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψιν και ενδεχόμενα προβλήματα που θα παρουσιασθούν στην κατασκευή) την καθιστά ασύμφορη ή τουλάχιστον υπάρχει φόβος το έργο να παραμείνει επί πολλά χρόνια ημιτελές με την κατασκευή μόνο ενός μικρού ταμιευτήρα με συνέπεια την ολοκληρωτική καταστροφή του οικοσυστήματος του Παγασητικού Κόλπου.

Η πρόβλεψη για άρδευση της παρακαρλίου περιοχής από νερά της εκτροπής του Αχελώου δεν μας βρίσκει αντίθετους. Άλλωστε στο σχεδιασμό των έργων του Αχελώου ούτως ή άλλως προβλέπεται ταμιευτήρας.

Κρίνουμε όμως ότι ο Ταμιευτήρας Κάρλας πρέπει να αντιμετωπισθεί σαν έργο άμεσης προτεραιότητας αφ' ενός και αφ' ετέρου ικανού να αντιμετωπίσει τους στόχους τους οποίους αναφέραμε έξω από το σχεδιασμό των έργων του Αχελώου. Εξάλλου μας είναι άγνωστο ακόμη πότε και αν θα ολοκληρωθούν τα έργα του Αχελώου τα οποία είναι ενταγμένα στο ΜΟΠ με πολλά δισεκατομμύρια χωρίς όμως να προχωρήσει η υλοποίησή τους.

Μοιραία λοιπόν μετά τους παραπάνω προβληματισμούς το ΤΕΕ Μαγνησίας υποστηρίζει από το 1985 σθεναρά την άποψη της κατασκευής ενός συμπαγούς ταμιευτήρα 42.000 στρεμμάτων, ο οποίος ικανοποιεί τους στόχους που αναφέραμε.

Το ΤΕΕ Μαγνησίας, με τη θέση του αυτή, ήρθε σε αντίθεση με πολλούς φορείς (Δήμο Βόλου, Νομαρχία κ.λπ.), οι οποίοι είχαν άλλες απόψεις (Μεσαίο Ταμιευτήρα + σήραγγα προς Αιγαίο). Τελικά όμως υπερίσχυσε η άποψή του και έχω την εντύπωση ότι σήμερα από κανέναν δεν υποστηρίζεται κάποια άλλη λύση.

Η λύση των 42.000 στρεμ. είναι η λύση ΙΙΙ της μελέτης Μαντζιάρα για την οποία συνετάγη μελέτη από την ΑΛΦΑ-ΩΜΕΓΑ το 1982 και εγκρίθηκε με την υπ' αριθμ. 2659Δ/1-10-1983 απόφαση του Υπουργείου Δημοσίων Έργων.

Στη λύση του μεγάλου ταμιευτήρα συμφωνούν όλες οι παρακάριες κοινότητες του Νομού Μαγνησίας οι οποίες πιέζουν για την υλοποίησή του. Έτσι υπάρχει η κοινωνική συναίνεση για την κατασκευή του έργου.

Ταμιευτήρας 42.000 στρεμμάτων

Πριν αναφερθούμε λεπτομερειακά στον ταμιευτήρα κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε ορισμένα στοιχεία για τη μορφολογία και το ανάγλυφο της πεδιάδας Λάρισας – Κάρλας.

Το έδαφος είναι ομαλό με κλίσεις μικρότερες του 1% ενώ στα άκρα έχουμε κλίσεις μέχρι και 5% κατά τόπους. Στην περιοχή της πρώην λίμνης οι κλίσεις του εδάφους είναι πρακτικά σχεδόν ανύπαρκτες. Το χαμηλότερο υψόμετρο της περιοχής Κάρλας είναι το + 44 που είναι το ελάχιστο υψόμετρο της Θεσσαλικής Πεδιάδας. Τα μέγιστα υψόμετρα της περιοχής Κάρλας φθάνουν στο + 52 και κατά τόπους μέχρι + 56 και + 58. Ο πυθμένας της λίμνης παρουσιάζει καλή στεγανότητα, ενώ παρουσιάζονται διαρροές σε τμήματα της φυσικής περιμέτρου της λίμνης.

Ο ταμιευτήρας λοιπόν των 42.000 στρεμμάτων, χωροθετείται στο χαμηλότερο υψήμα της πρώην λίμνης Κάρλας κοντά στο Χωριό Κανάλια. Είναι η μοναδική λύση που προβλέπει αντιπλημμυρική προστασία και συγχρόνως χρήση του Ταμιευτήρα για άρδευση. Ο ταμιευτήρας καταλαμβάνει σε μέγιστο ποσοστό εκτάσεις του Δημοσίου και έτσι δεν υπάρχει πρόβλημα απολλοτριώσεων. Τα εδάφη που θα κατακλίσει είναι υποβαθμισμένα και κατώτερης ποιότητας.

Ο ταμιευτήρας θα διαμορφωθεί με την κατασκευή δύο αναχωμάτων συνολικού μήκους 13,5 χλμ. Το δυτικό ανάχωμα θα έχει μήκους 10840 μ. και το ανατολικό 2660 μ. Με το ανατολικό ανάχωμα θα προστατευτεί η χαμηλή ζώνη περιοχής Καναλιών – Κάτω Κερασιάς επιφάνειας 3900 στρ.

Τα χαρακτηριστικά του προτεινόμενου ταμιευτήρα είναι:

- Μήκος δυτικού αναχώματος 10840 μ.
- Μήκος ανατολικού αναχώματος 2660 μ.
- Κατωτάτη στάθμη αρδεύσεως + 45,30 μ.
- Ανωτάτη στάθμη αρδεύσεως + 48,80 μ.
- Ανωτάτη στάθμη ανασχέσεως Πλημμυρών + 50,00 μ.
- Στάθμη στέψεως αναχώματος + 50,00 μ.

Με τις στάθμες αυτές ο ταμιευτήρας θα διαθέτει:

- Νεκρή χωρητικότητα 13.000.000 μ³
- Ωφέλιμη χωρητικότητα (όγκος υδάτων για τις αρδεύσεις συμπεριλαμβανομένων και των απωλειών) 135.000.000 μ³
- Χωρητικότητα ανασχέσεως πλημμυρών 50.000.000 μ³

Ο ταμιευτήρας θα τροφοδοτείται από τη λεκάνη απορροής της Κάρλας, από τις βροχοπτώσεις στον καθρέπτη του ταμιευτήρα και με πρόσθετα νερά από τον Πηνειό ποταμό κατά 60-80% τη χειμερινή περίοδο με άντληση.

Στον ταμιευτήρα θα καταλήγουν τα νερά των προτεινόμενων συλλεκτήρων Σ₃, Σ₄, Σ₆, Σ₇ και των μικρών ορεινών λεκανών απορροής του. Ο αγωγός τον οποίον

συνθέτουν η διάρυγα 2Δ, οι υφιστάμενοι τάφροι 6Τ, 7Τ, 2Τ και ο προτεινόμενος συλλεκτήρας Σ₄ θα παροχετεύει χειμερινά νερά του Πηνειού στον ταμιευτήρα, ύστερα από άντληση μικρού ύψους που θα γίνεται με αντλιοστάσιο.

Η κατασκευή του ταμιευτήρα όπως αναφέρθηκε έχει διπλό σκοπό. Την αποταμίευση νερού για άρδευση καθαρής έκτασης 185.000 στρ. περίπου της πεδιάδας και των πλημμυρών της λεκάνης του. Υπολογίζεται ότι για την άρδευση απαιτούνται $185 \text{ στρ.} \times 581 \text{ μ}^3/\text{στρ.} = 107.600.000 \text{ μ}^3$ ετησίως ενώ η διαθέσιμη για αρδεύσεις χωρητικότητα του ταμιευτήρα είναι $135.000.000 \text{ μ}^3$.

Επιδράσεις και επιπτώσεις από τη δημιουργία ταμιευτήρα 42.000

Είναι βέβαιο ότι η δημιουργία του Ταμιευτήρα θα έχει επιδράσεις και επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον, στο βιοτικό περιβάλλον και στο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον.

- Ο υπόγειος υδροφόρος ορίζοντας θα ανέλθει από τα ανεπίτρεπτα σημερινά όρια και θα αποκατασταθεί αντίστοιχα το υπόγειο δυναμικό.
 - Θα σταματήσει η εξαντλητική άντληση υπογείων στρωμάτων.
 - Θα υπάρξει βελτίωση της ποιότητας νερών.
 - Θα προστατευθεί ο Παγασητικός κόλπος διότι το μέγεθος του ταμιευτήρα καλύπτει τις πλημμυρικές παροχές της Κάρλας, εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων που κάποια νερά μέσου του υπερχειλιστή θα διαφεύγουν μέσω σήραγγας στον Παγασητικό Κόλπο και οπωσδήποτε θα είναι λιγότερο βεβαρυμένα από τα σημερινά.
 - Θα υποχωρήσει το μέτωπο θαλασσινού νερού που έχει εισχωρήσει στο εδαφικό στρώμα στην περιοχή του Παγασητικού και έχει επηρεάσει τους υδροφόρους ορίζοντες.
 - Θα αποκτήσει μερικώς τουλάχιστον το μικροκλίμα της περιοχής.
 - Θα αποκαταστήσει μερικώς τη Χλωρίδα και την Πανίδα.
- Αναμένεται η επανεμφάνιση υδροβίων πουλιών και θεωρείται πιθανή, ως βεβαία, η ανάπτυξη μέσα στον ταμιευτήρα αξιολόγων ιχθυοπληθυσμών.
- Η έκταση που θα καταλάβει ο ταμιευτήρας κατά το μεγαλύτερο μέρος ανήκει στο Ν. Μαγνησίας και αυτό θα πρέπει κατά κάποιο τρόπο να αντιμετωπισθεί από κοινού με το Νομό Λαρίσης.

Αναφέραμε ορισμένες από τις επιδράσεις και επιπτώσεις από τη δημιουργία του ταμιευτήρα που σίγουρα είναι πολύ περισσότερες.

Εξελίξεις στην κατασκευή του ταμιευτήρα

Το Νοέμβριο του 1990 στην Επιτροπή παρακολούθησης των ΜΟΠ, μετά από πρόταση της Νομαρχίας Μαγνησίας και μετά από σθεναρή και τεκμηριωμένη υποστήριξη ένταξης και κατασκευής του έργου στο πρόγραμμα ΜΟΠ, έγινε δεκτό το αίτημα από την επιτροπή και το έργο εντάχθηκε με πρώτη χρηματοδότηση 500 εκ. Η Επιτροπή παρακολούθησης έθεσε ως απαραίτητο όρο την σύνταξη μελέτης περιθωτολογικών επιπτώσεων από την κατασκευή του ταμιευτήρα των 42.000 στρ.

Η Νομαρχία Μαγνησίας με γρήγορες διαδικασίες ανέθεσε μέσω των κοινοτήτων Καναλιών και Κερασιάς τη σύνταξη της σχετικής μελέτης στο Γραφείο ΕΨΙΛΟΝ ΕΠΕ. Η μελέτη αυτή ήδη έχει παραδοθεί και είναι θετική για τον ταμιευτήρα.

Κρίνω σκόπιμο να ευχαριστήσω τις δύο κοινότητες για την πρόθυμη συνεργασία τους και τη βοήθεια την οποία προσέφεραν. Ακολούθησε σύσκεψη στην περιφέρεια όλων των βουλευτών των Νομών Μαγνησίας και Λαρίσης για το συγκεκριμένο θέμα και με σκοπό την προώθηση του έργου.

Τούτο δεν κατέστη εφικτό. Πιστεύω, λόγω δυσκινησίας των Υπηρεσιών, γραφειοκρατίας και εκ του ότι ήδη το πρόγραμμα ΜΟΠ έβαινε προς το τέλος του. Ήδη ο ταμιευτήρας της Κάρλας με πρόταση της Νομαρχίας Μαγνησίας έχει προταθεί από την Περιφέρεια Θεσσαλίας στο 2 Κ.Π.Σ. (2ο πακέτο DELORS) στο εθνικό σκέλος με το ποσό των 10 δις. Ο προϋπολογισμός εκτελέσεως του έργου στο σύνολό του κατά τις εκτιμήσεις της 1ης ΔΕΚΕ με σημερινές τιμές ανέρχεται στο ποσό των 25.000.000.000 δρχ.

Για την κατασκευή μόνο του ταμιευτήρα και των συλλεκτήρων (Α' φάση) απαιτείται ποσό 6.000.000.000 δρχ. Τα υπόλοιπα ποσά αφορούν έργα αρδευτικά, στραγγιστικά, ηλεκτρομηχανολογικά κ.λπ. Θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς, μετά τα παραπάνω, ποιος ο λόγος να συζητούμε σήμερα ένα τέτοιο θέμα όταν φαίνεται ότι έχει δρομολογηθεί η κατασκευή του ταμιευτήρα.

Πιστεύουμε:

- 1) ότι το 2 Κ.Π.Σ. είναι ίσως η τελευταία ευκαιρία για την υλοποίηση ενός τόσο μεγάλου έργου.
- 2) Η ένταξη του στο Εθνικό σκέλος θα κριθεί τους επόμενους μήνες.
- 3) Σίγουρα πρέπει να λυθούν συγκεκριμένα προβλήματα για την υλοποίησή του. (αρμοδιότητες, οριστική μελέτη, κάποιες απαλλοτριώσεις κ.λπ.).

Πιστεύουμε ότι το Τεχνικό Επιμελητήριο, που είναι ο θεσμοθετημένος σύμβουλος της πολιτείας, μπορεί να βοηθήσει και να πιέσει προς την κατεύθυνση υλοποίησης του έργου.

Φίλοι, Σύεδροι,

Οι παραπαπούδες, παπούδες και πατεράδες μας με τα ροζιασμένα χέρια, κίτρινοι από την ελονοσία και με πρισμένες τις κοιλιές από το πλασμάδιο του

Λαβεράν, οραματίστηκαν και ξεκίνησαν την απαλλαγή τη δική τους και τη δική μας από τα έλη και τους βάλτους και προείδαν την προκοπή τους με την άρδευση των χωραφιών τους. Τα υφάλμυρα νερά της λίμνης, τα ακατάλληλα για άρδευση και ύδρευση, έπρεπε να φύγουν και έφυγαν.

Πρέπει όμως να ολοκληρωθεί το έργο της Κάρλας σύμφωνα και με τον αρχικό σχεδιασμό και να κατασκευασθεί ο ταμιευτήρας που θα γεμίσει με νερά κατάλληλα.

ΑΠΑΙΤΟΥΜΕ λοιπόν την κατασκευή του μεγάλου Ταμιευτήρα της Κάρλας που θα:

- αρδεύει τον κάμπο της Κάρλας.
- Θα εμπλουτίσει τον υπόγειο υδροφόρο ορίζοντα.
- Θα προστατεύσει τον Παγασητικό.
- Θα δώσει τη μακροπρόθεσμη λύση στην υδροδότηση του Π.Σ. Βόλου, σίγουρα έμμεσα με την ανόρυξη γεωτρήσεων και **πιθανόν** από τονίδιο τον ταμιευτήρα μετά από μελέτη.
- Θα ξαναφέρει πάλι στους ουρανούς μας τις αγριόχηνες σε όμορφους σχηματισμούς.
- Θα τροφοδοτήσει τη θεσσαλική περιοχή με το νόστιμο Καρλιώτικο ψάρι.

Αρκετό μελάνι έχει χυθεί. Δεν χρειάζεται άλλο. Ας προχωρήσουμε αταλά-ντευτοι στην υλοποίηση του έργου.

Βιβλιογραφία

1) Θ. Μαντζιάρη: Μελέτη ανάπτυξης εγγειοβελτιωτικών έργων Θεσσαλίας σε συνδυασμό με την εκτροπή του Αχελώου. Μελέτη του ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα 1987.

2) Μελέτη του Υπουργείου Προεδρίας – Υπηρεσίες Νέας Γενιάς «Επιπτώσεις αποξήρανσης λίμνης Κάρλας – Ενιαίος φορέας Καλλιέργειας – Ταμιευτήρας, Αθήνα 1987.

3) Μελέτη της ΕΨΙΛΟΝ ΕΠΕ: Αποκατάσταση και περιβαντολλογικό όφελος από τη δημιουργία του ταμιευτήρα Κάρλας, Αθήνα 1992.

4) Γ. Χατζηλάκου: Η τέως λίμνη Κάρλα και η αποκατάστασή της, Λάρισα 1992.

JEAN PRINTZOS

Le lac artificiel de Carla

C'est à partir de 1887, aussitôt après l'indépendance de la Thessalie qu'on s'est mis à envisager l'assèchement du lac Carla.

Après une série d'Etudes, on l'a réalisé en 1962 à l'aide d'un tunnel d'écoulement vers le golfe Pagassiticos sans pourtant construire le lac artificiel prévu par le projet général des travaux de Carla.

Cela a eu de graves retombées péribantologiques aussi bien sur la plus vaste région de Carla que sur le golfe Pagassiticos qui reçoit les déchets de la région de Larissa.

Depuis 1962 jusqu'aujourd'hui, il a été souvent question de plusieurs solutions quant aux dimensions de ce lac artificiel de Carla dont la construction, envisagée comme indispensable, rendrait possible le rétablissement, au moins partiel, des conditions péribantologiques valable avant l'assèchement du lac.

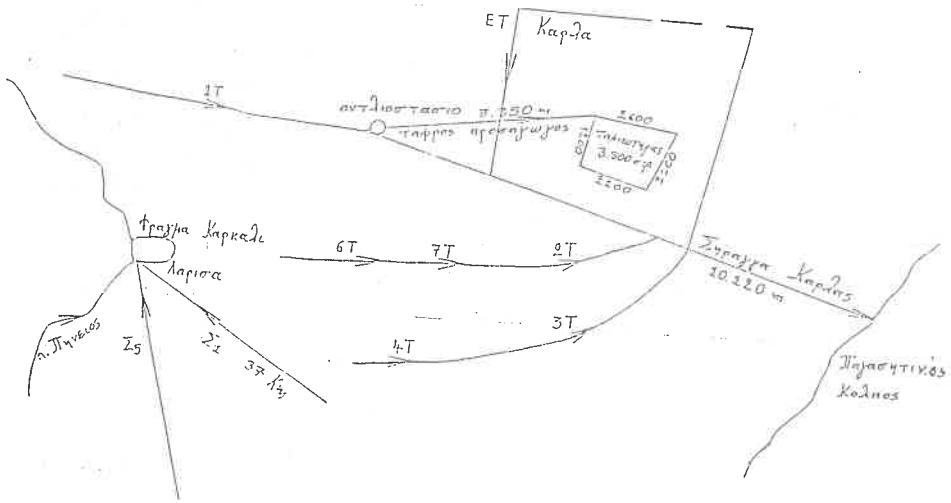
La meilleure solution, déjà mûrie et admise par toutes les collectivités locales, serait la construction d'un lac artificiel de 4.200 hectares qui

- serait un moyen de contre-inondation
- serait un moyen d'irrigation
- protégerait le golfe Pagassiticos contre la pollution
- résoudrait, au moins indirectement, le problème d'approvisionnement en eau potable du district de Volo
- rétablirait en partie l'environnement.

Plus particulièrement, le lac artificiel aurait des conséquences positives sur la nappe aquifère souterraine de la plus vaste région de Carla qui va s'abaissant et dans laquelle risque de s'introduire le front marin ce qui aurait de graves conséquences difficilement réversibles.

En plus, il est sûr que ce lac agirait positivement sur les sources historiques de la fontaine Hypéria de Velestino (anciennes Phères) menacées de tarissement; à noter leur fourniture en eau considérablement diminuée: 1300 m³/h contre environ 250 m³/h aujourd'hui.

On a proposé l'intégration des travaux de ce lac artificiel au 2e Paquet Delors et nous espérons bien qu'il finira par le réaliser.

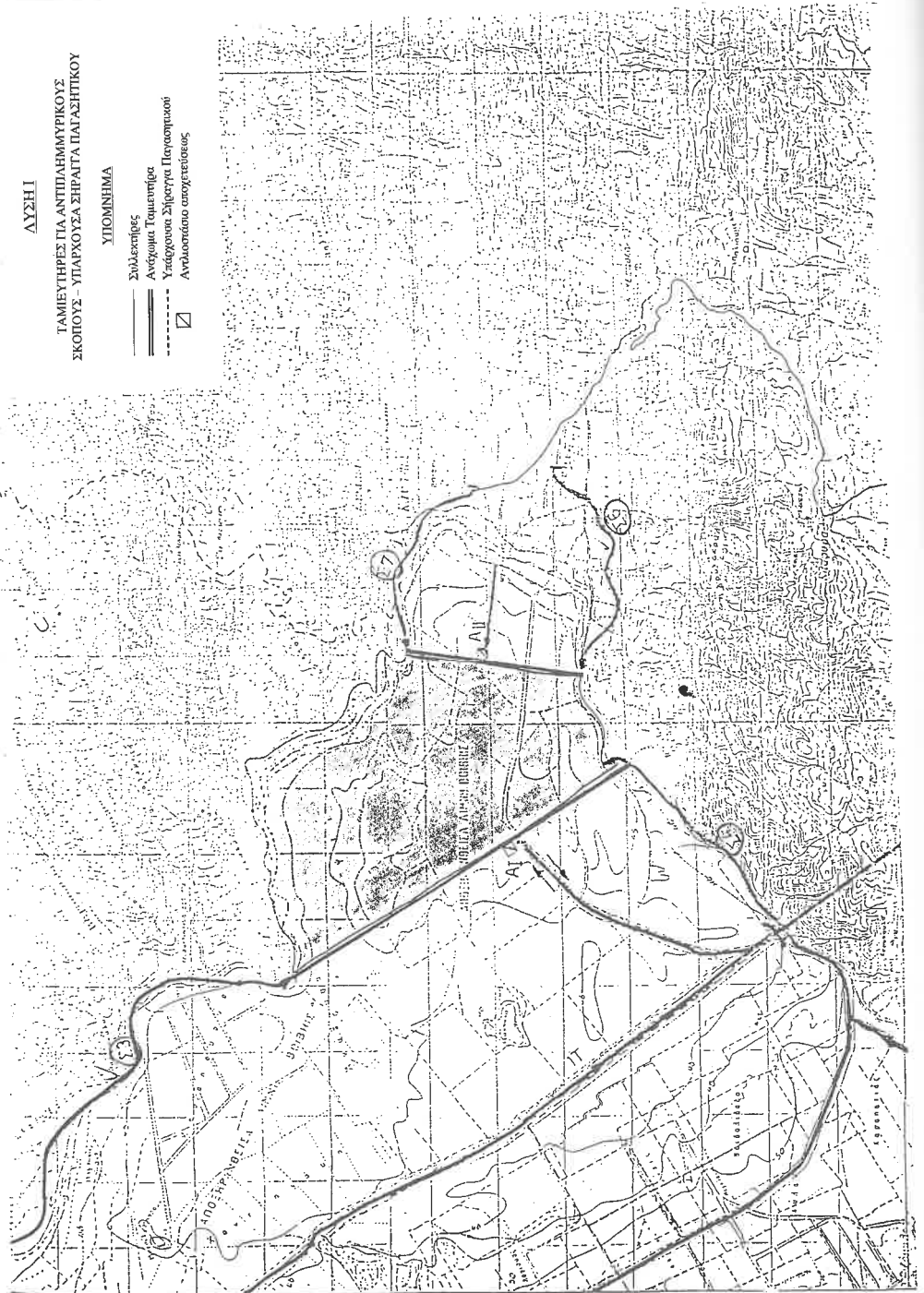
Σχημα -1: Υφισταμενα Εργα περιοχης τωos Λιμνης Καρλαs

ΛΥΣΗ

ΤΑΜΕΥΤΗΡΕΣ ΓΙΑ ΑΝΤΙΠΛΗΜΜΥΡΙΚΟΥΣ
ΣΚΟΤΟΥΣ - ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΣΗΡΑΓΓΑ ΠΑΓΑΣΗΤΙΚΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Στάλες
- Ανάφορα Τομετήρα
- Υπόλοιπα Σήραγγα Παγασητικού
- ☐ Ανάλοιστο επαχθείας

ΛΥΣΗ Π

ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΕΣ ΓΙΑ ΑΝΤΙΠΛΗΜΜΥΡΙΚΟΥΣ
ΕΚΠΟΥΣ - ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΣΗΡΑΓΓΑ ΠΑΓΛΕΗΤΙΚΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Συλλεκτικές
- Ανάγωνα Ταμιευτήρας
- Υδάφραση Σίφωνα Περαστικού
- Ανυψωμένα αποχετεύσεις

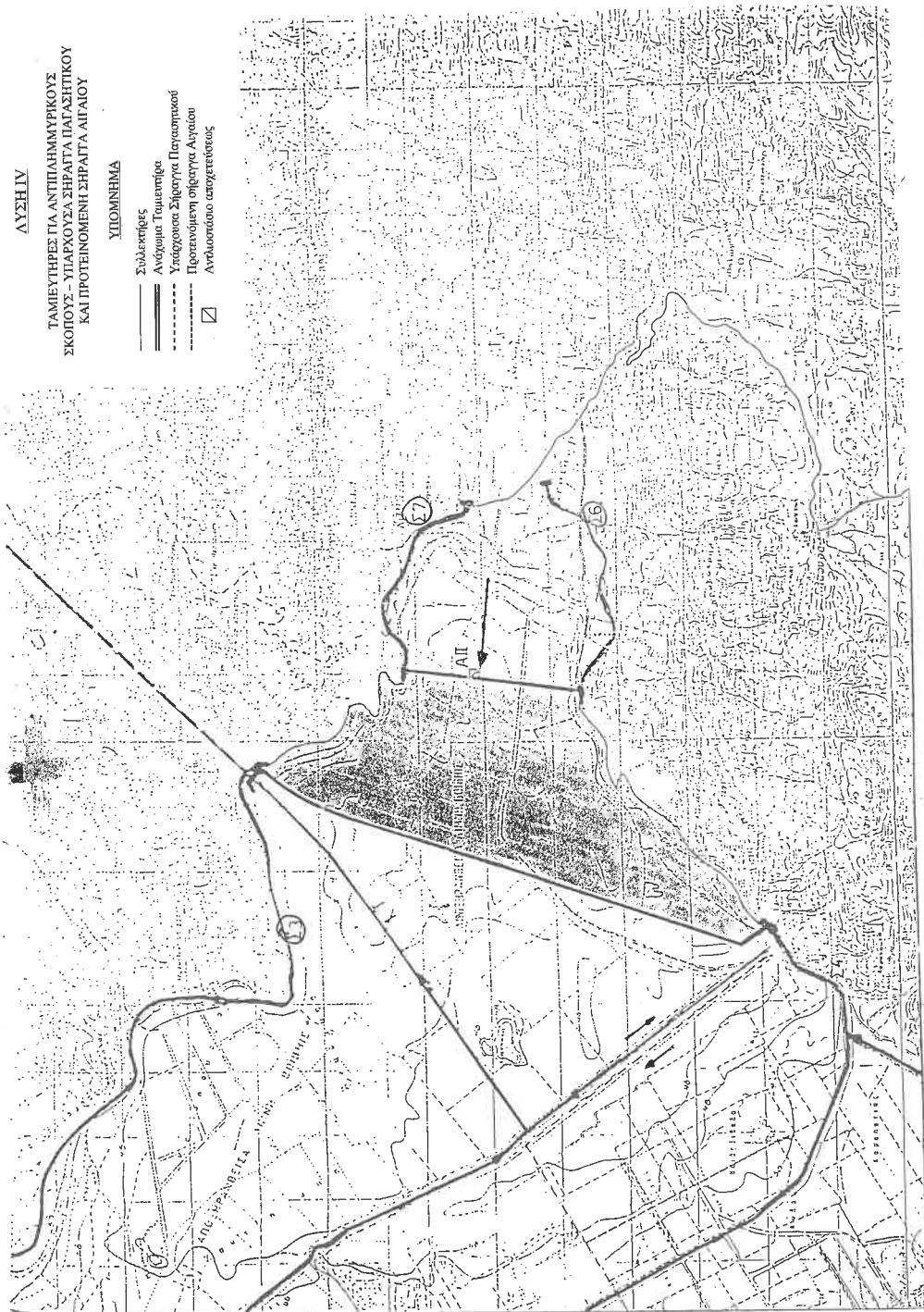

ΛΥΣΗ IV

ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΕΣ ΓΙΑ ΑΝΤΙΠΛΗΜΜΥΡΙΚΟΥΣ
ΣΚΟΠΟΥΣ - ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΣΗΡΑΓΓΑ ΠΑΓΑΣΗΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΣΗΡΑΓΓΑ ΛΙΓΑΙΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Συλλεκτήριες
- Ανάφορες Τσιμεντοβάτες
- Υαλορύχτος Σηράγγα Παγασητικού
- Προτεινόμενη σήραγγα Λιγαίου
- Ανάλυστριοιο κατασκευαστός

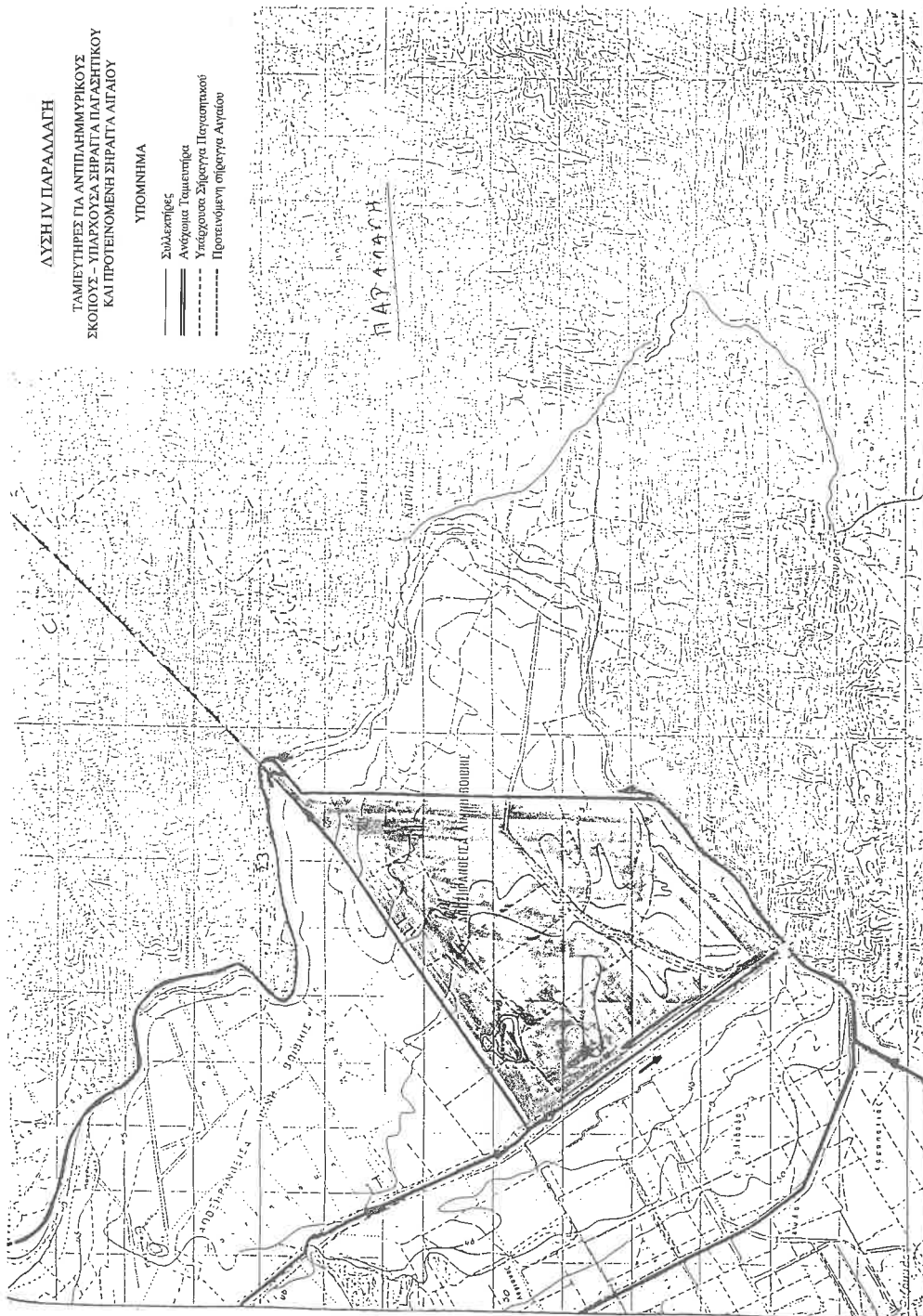

ΛΥΣΗ IV ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ

ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΕΣ ΓΙΑ ΑΝΤΙΠΑΝΗΜΥΡΚΟΥΣ
ΣΚΟΠΟΥΣ - ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΣΗΡΑΓΓΑ ΠΑΓΛΑΣΗΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΣΗΡΑΓΓΑ ΛΙΓΑΙΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Συλλεκτήριες
- Ανώγειες Ταμιευτήρες
- Υπάρχουσα Σηράγγα Παγλασητικού
- Προτεινόμενη σηράγγα Λιγαίου

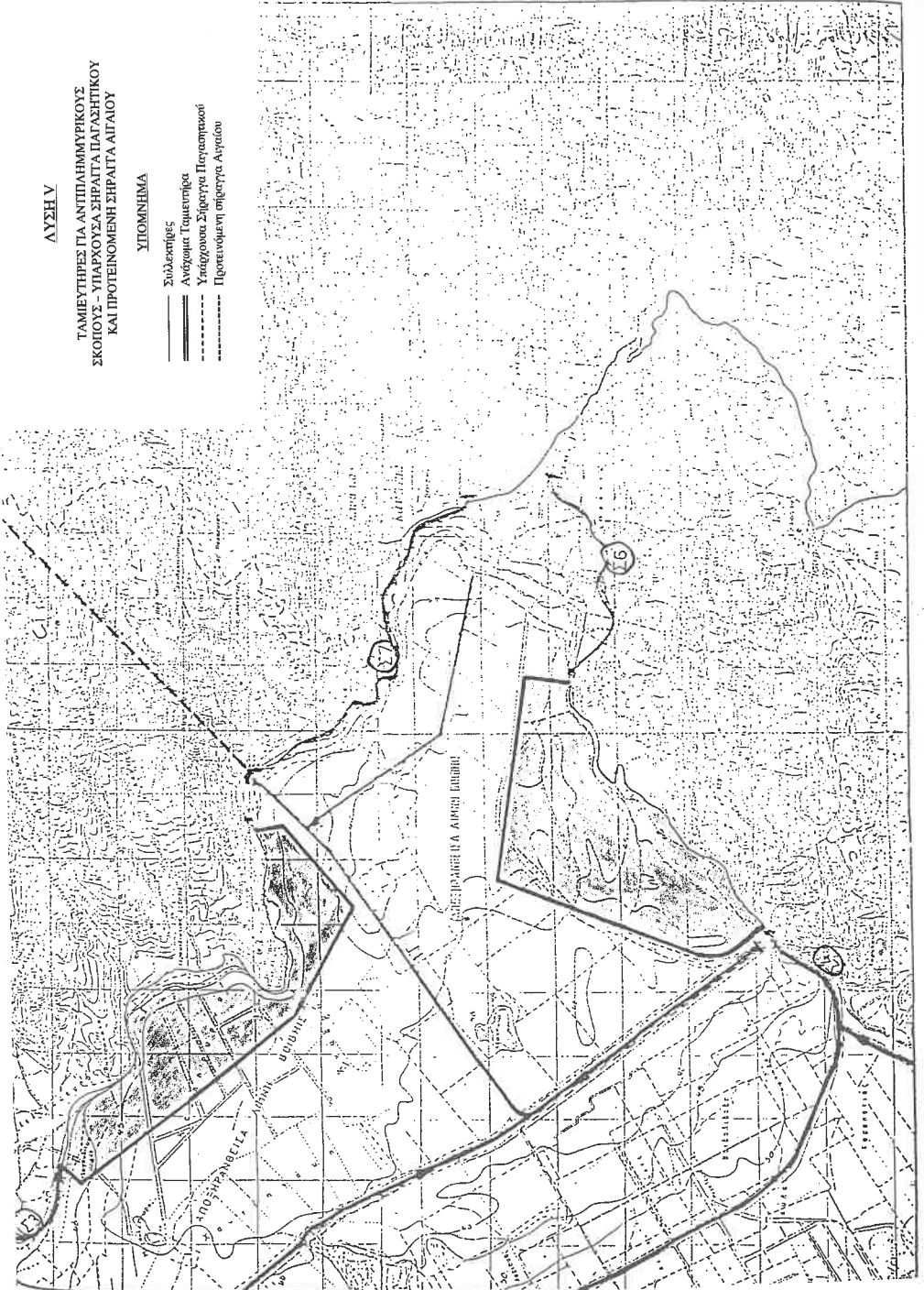

ΛΥΣΗ V

ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΕΣ ΓΙΑ ΑΝΤΙΠΛΗΜΥΡΙΚΟΥΣ
ΣΚΟΠΟΥΣ - ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΣΗΡΑΓΓΑ ΠΑΙΣΑΝΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΣΗΡΑΓΓΑ ΑΓΙΟΥ

ΥΠΟΜΟΝΗΜΑ

- Subsistences
- Ανεξάρτητη Τάμνευση
- Υπάρχουσα Σηράγγα Παϊσαντικού
- Προτεινόμενη Σηράγγα Αγίου

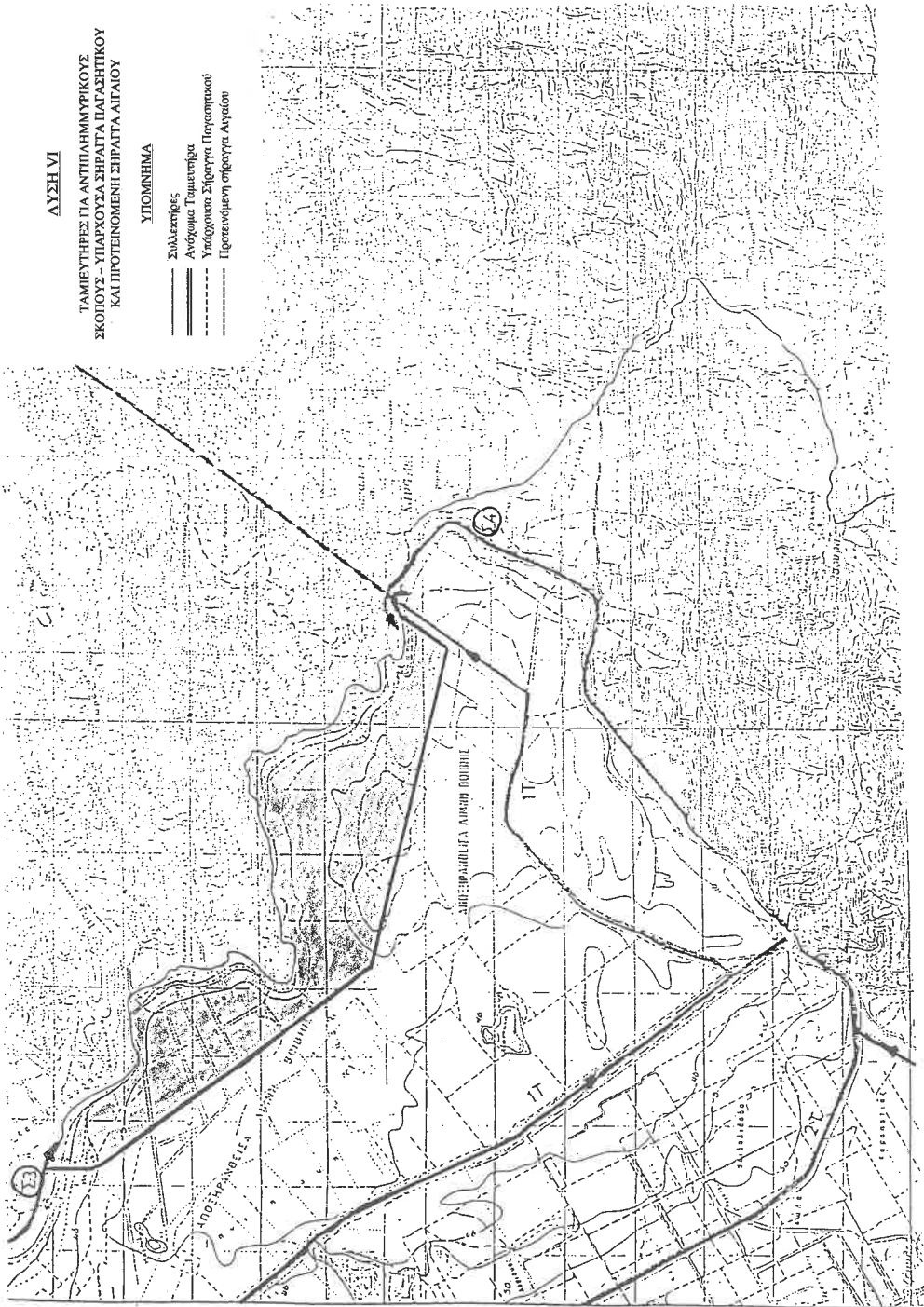

ΔΥΣΗ VI

ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΕΣ ΓΙΑ ΑΝΤΙΠΛΗΜΜΥΡΙΚΟΥΣ
ΣΚΟΠΟΥΣ - ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΣΗΡΑΓΓΙΑ ΠΑΡΑΓΕΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΣΗΡΑΓΓΙΑ ΑΓΡΑΙΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Συλλεκτήριες
- Ανορθωτά Γαλακτοπήλα
- Υπάρχουσα Σηράγγα Παραγετικού
- Προτεινόμενη Σηράγγα Αγραίου

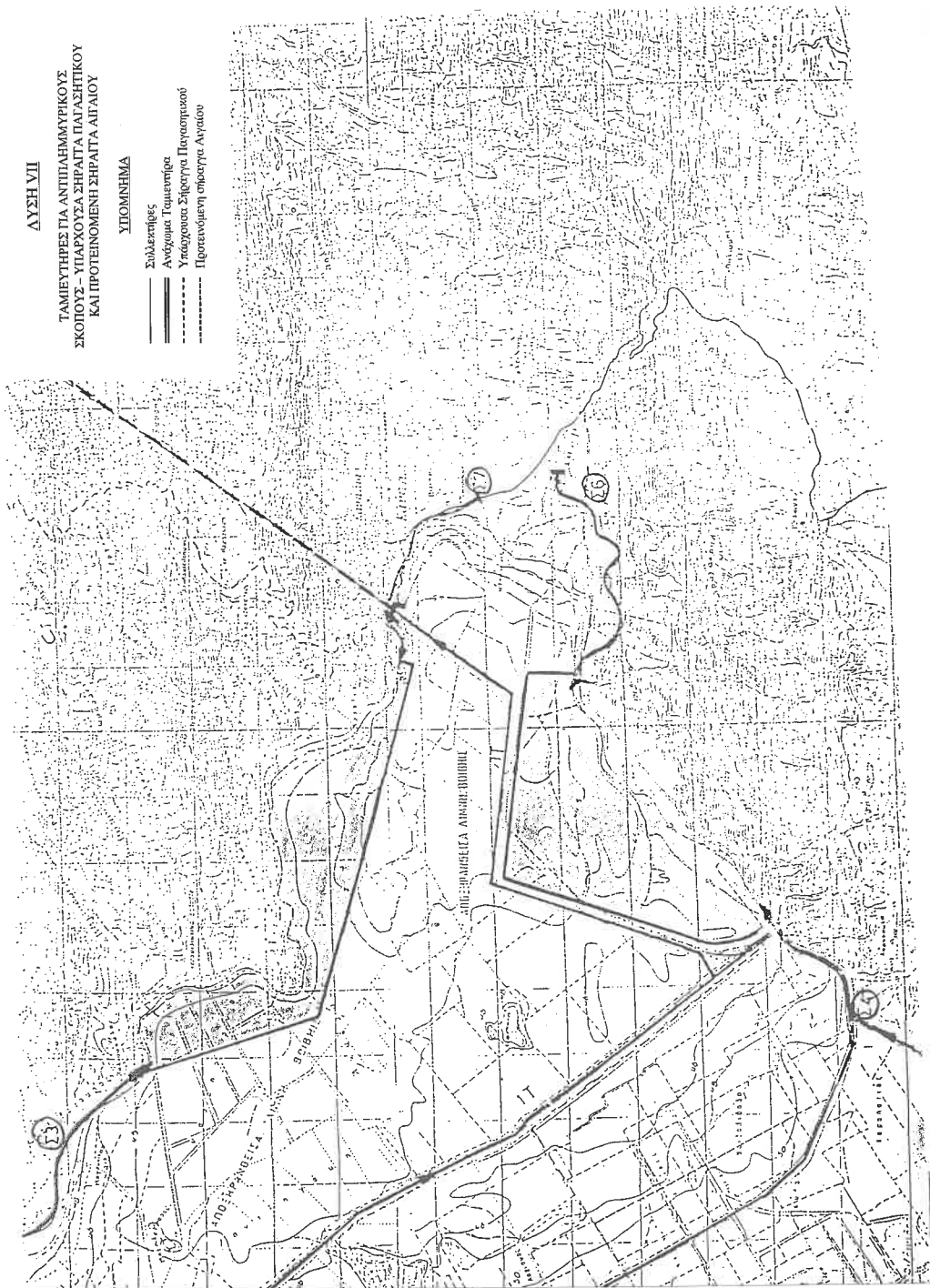

ΔΥΣΗ VII

ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΕΣ ΓΙΑ ΑΝΤΙΠΑΝΗΜΥΡΙΚΟΥΣ
ΣΚΟΤΙΟΥΣ - ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΣΗΡΑΓΓΙΑ ΠΑΓΑΣΗΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΣΗΡΑΓΓΙΑ ΛΙΓΑΙΟΥ

ΥΠΟΜΟΝΗΜΑ

- Στάλετες
- Ανάφοια Τσιμεντοβά
- - - Υπόλοιπα Σιδηρού Παγοεικόου
- · · · · Προτεινόμενη σιδηρνα Λιγίου

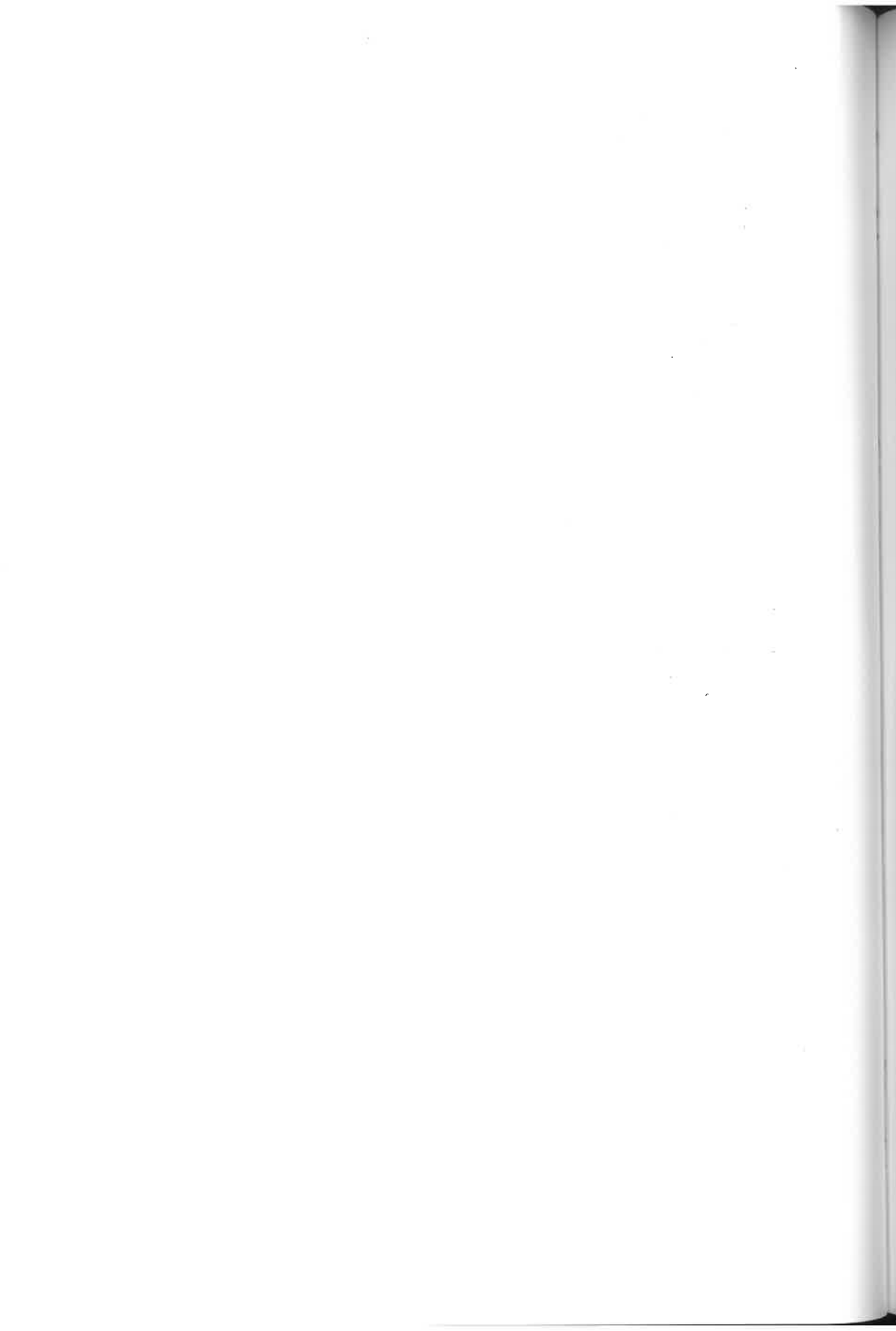
ΛΥΣΗ ΙΙ

ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΕΣ ΓΙΑ ΑΝΤΙΠΛΗΜΜΥΡΙΚΟΥΣ ΚΑΙ
ΑΡΑΓΥΤΙΚΟΥΣ ΕΚΧΟΙΟΥΣ - ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΣΗΡΑΓΓΑ
ΠΑΓΛΑΣΗΤΙΚΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Σιδηροτόμος
- Ανάγλυφος Ταμιευτήρα
- Υπόγειοι Σιδηροδρομικοί Πυλώνες
- Ανάσκαφοι απαρχαίοι

Δ.Α. ΣΑΚΚΗΣ,

Κοινωνικοοικονομική κατάσταση γονέων και σχολική επίδοση μαθητών στο Ελληνικό σχολείο Βελεστίνου (1897-1909)

1. Προβληματισμοί και υποθέσεις της έρευνας

Θεωρείται ότι η Ιστορία της Παιδείας ενός τόπου δεν είναι αποκομμένη από την κοινωνικοοικονομική του κατάσταση¹ αν η ανίχνευση των κοινωνικοοικονομικών δομών αποτελεί πρόκληση για έρευνα αυτή καθ' εαυτή, εφόσον μορφοποιεί την κοινωνική ιστορία του τόπου, πολύ περισσότερο, όταν αυτή συνδυάζεται με την παιδεία, εγείρει μείζονος σημασίας ερωτήματα: της σχέσεως των κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών (και επομένως και της κοινωνικής στρωματώσεως²) με την εκπαίδευση και ιδιαίτερα στην εργασία μας με την επίδοση

1. Βλ. Ι. Σ. Μαρκαντώνη, Παραδόσεις Ιστορίας της Παιδείας, Εργαστήριο Πειραματικής Παιδαγωγικής, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1986, σ. 3.

Επίσης. Ι. Σ. Μαρκαντώνη, Προλεγόμενα εις σχέδιον μακροταξιομίας των παιδαγωγικών αντικειμένων, Αθήναι 1973 και Ιωάννη Χριστιά, *Εισαγωγή στην Επιστήμη της Αγωγής*, Αθήνα 1992, σ. 12, όπου και επισημαίνεται ότι «η επίδραση του κοινωνικοπολιτιστικού, αλλά και του φυσικού περιβάλλοντος, αποτελεί θεμελιώδη όρο για την εκδίπλωση των προδιαθέσεων και τη μόρφωση των ιδιοτήτων του ανθρώπου».

2. Αν και στην ταξινόμηση των κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών σε κοινωνικά στρώματα υποθάλλει πάντα, ως ένα βαθμό, το αυθαίρετο, ωστόσο επισημαίνουμε την παρακάτω συνεπικουρο βιβλιογραφία:

1 Μ. Κασσωτάκη, Η επίδοση των μαθητών Μέσης Εκπαιδύσεως σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, το οικογενειακό εισόδημα και την περιοχή έδρας του σχολείου τους, Αθήνα 1981.

2 Ιωάννη Πυργιωτάκη, Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες, Αθήνα 1983.

των μαθητών στο ελληνικό σχολείο που στη διαχρονική του πορεία υποδήλωνε την προς τα άνω κινητικότητα των μαθητών, υλοποιώντας τις φιλοδοξίες της οικογένειας για δευτεροβάθμια παιδεία και κοινωνική άνοδο.

Επομένως το βασικό ερώτημα μπορεί να τεθεί ως εξής: Ποια ήταν η κοινωνικοεπαγγελματική κατάσταση των οικογενειών της περιοχής Βελεστίνου που προσδοκούσαν την προς τα άνω κινητικότητα των παιδιών τους μέσω της παιδείας, εμφορούμενες και οι ίδιες από παρόμοια αισθήματα κοινωνικής ανόδου και καταξιώσεως;

Από το τιθέν βασικό ερώτημα εξάγονται άλλα επιμέρους:

1. Ποιά η συμμετοχή των γηγενών και των επηλύδων στον πρώτο κύκλο σπουδών της δευτεροβάθμιας γενικής εκπαίδευσης της περιοχής;

2. Ποιός ο ρόλος του πολιτιστικού και μορφωσιογόνου περιβάλλοντος στη σχολική επίδοση των μαθητών;³

Από τα παραπάνω ερωτήματα εξάγονται οι εξής υποθέσεις εργασίας:

α. Το κατώτερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των κατοίκων της περιοχής του Βελεστίνου και η ανυπαρξία μορφωτικού περιβάλλοντος δεν επέδρασε αρνητικά στην πρόσβαση των μαθητών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

β. Κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο, οι αγροτοεργατικές κατηγορίες, οι κυρίαρχες του κοινωνικού ιστού, ιδιαίτερα στις έκκεντρες περιοχές του ελληνικού κράτους, εμφορούνται από αισθήματα κοινωνικής ανόδου και καταξιώσεως⁴.

3 Άννα Φραγκουδάκη, Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης, Παπαζήσης, Αθήνα 1985.

4 Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), Θεμέλιο, 1985⁷.

5 Θεόδωρος Μυλωνάς, Η αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων μέσα από τους σχολικούς μηχανισμούς, Η μέση εκπαίδευση στο χωριό και στην πόλη, Γρηγόρης, Αθήνα 1982.

6 Βλ. σχετικά και υποσημ. 21.

3. Στο Παράρτημα παραθέτουμε τους μαθητές του ελληνικού σχολείου, τον τόπο καταγωγής τους, το επάγγελμα πατέρα, την ηλικία τους, τη διαγωγή τους και την επίδοσή τους: πιστεύουμε ότι η δημοσίευση των στοιχείων αυτών θα αποτελέσει μελλοντικά το έναυσμα για σύγκριση και άλλων μεταβλητών, όπως της ηλικίας με την επίδοση, του επαγγέλματος με τη διαγωγή κ.λπ., έρευνα που δεν ήταν στις προθέσεις της παρούσας.

4. Η σύγχρονη επιστήμη της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, η οποία και μελετά το εκπαιδευτικό σύστημα ως κοινωνικό θεσμό, στις έρευνές της ως προς το πρόβλημα «Επίδοση στο σχολείο και κοινωνική προέλευση» έδειξε ότι:

α. Το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας εμφανίζεται ως παράγοντας που επηρεάζει τη σχολική επιτυχία. β. Όσο χαμηλότερη είναι η κοινωνική προέλευση, τόσο χειρότερη η σχολική επίδοση των μαθητών. Βλ. Άννα Φραγκουδάκη, ό.π. σσ. 93 και 100 αντιστοίχως.

Με βάση το παραπάνω σκεπτικό «η πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αυξάνει όσο

2. Ιστορικό πλαίσιο

Η περίοδος 1890-1909 σε πανελλαδικό επίπεδο προσδιορίζεται από μείζονος σημασίας αλλαγές μέσα στη νεοελληνική κοινωνία: Ήδη «από το 1890 με τη διεθνή και εσωτερική οικονομική ύφεση ο αριθμός των ανέργων μεγαλώνει με γοργό ρυθμό, πρώτα στην Πελοπόννησο με τη σταφιδική κρίση που δημιουργήθηκε εκεί και κατόπιν στη Στερεά Ελλάδα και στη Θεσσαλία: δεν υπάρχει κανονική απασχόληση ούτε στη βιομηχανία ούτε και σ' αυτήν ακόμη τη γεωργία. Στην Πελοπόννησο επικρατεί το καθεστώς του μικρού αγροτικού κλήρου και στις άλλες περιοχές το σύστημα της εκμισθώσεως με νοίκι τη συμμετοχή στη συγκομιδή. Οι εργάτες, απελπισμένοι από την ανεργία ή από την υποαπασχόληση, από την κακή οικονομική και διοικητική οργάνωση της χώρας και από την ανώμαλη πολιτική κατάσταση, αναζητούν μια διέξοδο, νέες συνθήκες ζωής που θα τους εξασφαλίσουν ένα καλύτερο μέλλον»⁵.

Διέξοδος είναι η μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στα 12 χρόνια, από το 1899 έως το 1911, σχεδόν 200.000 άτομα είχαν μεταναστεύσει από την ελεύθερη Ελλάδα προς άλλες χώρες, οραματιζόμενοι το απεγκλωβισμό τους από την ένδεια. Προσέτι, οι συνθήκες διαβίωσης των αγροτοεργατικών οικογενειών δεν είχαν καθόλου βελτιωθεί: «Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας, μεγάλων πεδινών περιοχών, όπου η μεγάλη γαιοκτησία αποτελούσε τον κανόνα, αποκάλυπτε πιο καθαρά τη μεσαιωνική όψη της Ελλάδας. Η μεγάλη ιδιοκτησία κατείχε 50,5% της συνολικής επιφάνειας ή 75% του καλλιεργήσιμου εδάφους κι απ' αυτό εξηγείται η συνεχής αναταραχή των αγροτών, που απαιτούσαν την αγροτική μεταρρύθμιση (...) Οι συνθήκες ζωής των εργατών ήταν σχεδόν οι ίδιες, όπως στις άλλες χώρες: δώδεκα ως δεκαπέντε ώρες δουλειάς τη μέρα και

ανεβαίνουμε στην κοινωνική κλίμακα και μειώνεται όσο προχωρούμε προς τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα» (Ά ν ν α Φ ρ α γ κ ο υ δ ά κ η, ό.π., σ. 63). Αν και υποστηρίζεται «ότι σε οποιαδήποτε χώρα και για οποιοδήποτε σχολείο, εάν συγκρίνει κανείς την επίδοση των μαθητών με την κοινωνική προέλευσή τους, δηλαδή την επαγγελματική και κοινωνική κατηγορία της οικογένειάς τους, θα διαπιστώσει ταύτιση των δύο μεταβλητών» (ό.π., σ. 41), ωστόσο οφείλουμε να επισημάνουμε ότι στην περίπτωση που εξετάζουμε την εκπαίδευση στην Ελλάδα το παραπάνω πλαίσιο διαφοροποιείται, γιατί «τα Ελληνόπουλα γενικά διακρίνονται από προσανατολισμούς διαφορετικούς από ό,τι τα παιδιά στα οποία έγιναν οι έρευνες (...) Μόνο έτσι εξηγείται το γεγονός ότι πολλά αγροτόπαιδα όχι απλώς σπουδάζουν αλλά διαπρέπουν κιόλας. Το θέμα όμως πρέπει να ερευνηθεί περισσότερο» (Βλ. Ι ω ά ν ν η Π υ ρ γ ι ω τ ά κ η, ό.π. σ. 133). Η τελευταία φράση του συγγραφέα αποτέλεσε ενμέρει το έναυσμα για τη συγγραφή της παρούσας.

5. Α πό σ τ ο λ ο ς Ε. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο ς, Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985, Θεσσαλονίκη 1987², σ. 336.

ημερομίσθια που κυμαίνονταν μεταξύ 3 (τριών) και 5 (πέντε) δραχμών για τους άνδρες και 0,75 και 1,30 για τις γυναίκες»⁶.

Επιπλέον, το οδυνηρό πλήγμα της ήττας του 1897 σηματοδότησε τη στρατιωτική, πολιτική, οικονομική⁷ και ηθική πανωλεθρία της Ελλάδας και τη μεγαλύτερη ήττα της πολιτικής της μεγάλης ιδέας, εφόσον η αντίθεση μεταξύ της ιρρεδεντιστικής λαιμαργίας της Ελλάδας και των μικρών στρατιωτικών ικανοτήτων της δεν είχε ποτέ αποκαλυφθεί τόσο φανερά⁸.

Η ήττα οδήγησε τον ελληνισμό στην προσγείωση στη σκληρή πραγματικότητα. Όλες οι δημιουργικές δυνάμεις του τόπου, οι «φωτιές οι πλάστρες», βρίσκονται σε γενική υποχώρηση, απαγγέλλει ο Κωστής Παλαμάς το 1902 στον «Πρόλογο της Φλογέρας του βασιλιά», ένα ποίημα που αντικατοπτρίζει την κοινωνική κατάσταση της εποχής και υποθάλλει την ελπίδα μιας μελλοντικής αναβιώσεως, της οποίας τα πρώτα δειλά βήματα αρχίζουν από το 1898 στο εμπόριο και στη βιομηχανία «σαν από αντίδραση στην ντροπή που είχαν αισθανθεί οι Έλληνες για την ήττα του περασμένου χρόνου»⁹, με την ίδρυση βιομηχανιών στον Πειραιά, στην Καλαμάτα, στην Κέρκυρα και στο Βόλο που αριθμεί 17.000 κατοίκους. Συνάμα η έναρξη του Μακεδονικού αγώνα (1903) θα αποτελέσει το πρώτο αισιόδοξο σημάδι, ύστερα από την ντροπή του '97 και θα αναπτρώσει τις ελπίδες του Έθνους.

Σ' αυτό λοιπόν το μεταίχμιο που οριοθετείται ανάμεσα στο λυκόφως του 19ου αιώνα και στο ροδοχάραμα του 20ού, το οποίο και θα αναμορφώσει τη νεοελληνική κοινωνία με τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας και των παλαιών θεσμών (που ως ένα βαθμό θα συντελεσθεί και με την εξέγερση των Θεσσαλών κολλήγων μεταξύ 1905-1910) θα ασχοληθούμε στο μικροεπίπεδο, όπως προαναφέραμε, και με τη δομή της κοινωνίας του Βελεστίνου, εξετάζοντας την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των γονέων, όπως αυτή φαίνεται μέσα από τα αρχεία του ελληνικού σχολείου, και τη σχέση της με τη σχολική επίδοση των παιδιών τους. Η έρευνα αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, όταν εντοπίζεται στην περίοδο 1898-1909, από τη «μεγαλύτερη ήττα της πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας» μέχρι και την άνοδο του Βενιζέλου στο πολιτικό σκηνικό της χώρας – κατά την οποία ιδιάζουσες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες οριοθετούν μια εποχή κοινωνικής ρευστότητας και ανακατατάξεων.

6. Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο 1985⁹, σ. 105.

7. Μετά την ήττα η Ελλάδα έπρεπε να καταβάλει ως αποζημίωση στην Τουρκία 4.000.000 f. Νίκος Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 110.

8. Richard Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Αθήνα 1984, σ. 141.

9. Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 336.

3. Θεσμικό πλαίσιο

Η δευτεροβάθμια μέση εκπαίδευση οργανώθηκε με το ΒΔ του 1836 «Περί του κανονισμού των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων»¹⁰, το οποίο και περιελάμβανε 125 άρθρα που ρύθμιζαν τα είδη των σχολείων, τους σκοπούς τους, το ωρολόγιο εβδομαδιαίο πρόγραμμα μαθημάτων, τη διδακτέα ύλη, τις εξετάσεις, τις προαγωγές και τα σχετικά με το διδακτικό προσωπικό. Οι διατάξεις αυτές συμπληρώθηκαν το 1857 με τον «Εσωτερικόν κανονισμόν των Γυμνασίων και Ελληνικών Σχολείων» και έτσι ίσχυσαν μέχρι το 1929¹¹.

Στο τριτάξιο ελληνικό σχολείο εγγράφονταν οι απόφοιτοι του δημοτικού και στο τετρατάξιο γυμνάσιο εισάγονταν οι απόφοιτοι του ελληνικού σχολείου, ύστερα από εξετάσεις.

Οι δύο κύκλοι σπουδών της ΜΕ, σε αντίθεση με την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, διέπονται από συγκεκριμένη τοποθεσία:

Άρθρ. 1. Διά την ανωτέραν επιστημονικήν, και διά την εις το πανεπιστήμιον μετάθασιν απαιτουμένην, προσέτι δε και διά τον κοινωνικόν βίον αναγκαιοτάτην εκπαίδευσιν, θέλουν υφίστασθαι τα ελληνικά σχολεία και υπεράνω αυτών τα γυμνάσια.

Άρθρ. 2. Πρώτιστος σκοπός των ελληνικών σχολείων είναι να προετοιμάζον διά τα γυμνάσια και κατ' αυτόν συμμορφούται το αντικείμενον, η έκτασις και ο τρόπος της διδασκαλίας αλλά συγχρόνως η εν αυτοίς εκπαίδευσις πρέπει να αποτελή και αυθύπαρκτόν τι όλον, ως πρώτην μεν θεωρούμενον βαθμίδα της επιστημονικής μορφώσεως της νεολαίας, αλλά και διά τους παίδας κατάλληλον, όσοι δεν θέλουν μεταβή εις τα γυμνάσια, αλλ' από των ελληνικών σχολείων αμέσως εις τον κοινωνικόν βίον, ή εις θέσιν, μη απαιτούσαν εκπαίδευσιν γυμνασίου και πανεπιστημίου.

Επισκοπώντας τα άρθρ. 1 και 2 του ΒΔ και συγκρίνοντάς τα με το άρθρ. 64¹², παρατηρούμε ότι τόσο τα ελληνικά σχολεία όσο και τα γυμνάσια θέτουν ως κύριο στόχο τους την επόμενη βαθμίδα σπουδών. Η στοχοθεσία αυτή «δείχνει κάποια δυναμικότητα του θεσμού και ωθεί στην υπέρβασή του, μηδενίζει όμως την αυτοτέλεια των βαθμίδων και έρχεται σε αντίθεση με την πρόθεση συγχρό-

10. ΒΔ, Περί του κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων, 31 Δεκεμβρίου 1836/12 Ιανουαρίου 1837 (Ε.Τ.Κ., φ. 87, 31 Δεκεμβρίου 1836). Το ΒΔ υποδιαιρείται σε 7 τμήματα τα οποία και περιλαμβάνουν τα 125 άρθρα του.

11. Δαυΐδ Αντωνίου, Τα Προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929), τ. Α', ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1987, σ. 13.

12. Άρθρ. 64. Σκοπός του γυμνασίου είναι η περαιτέρω ανάπτυξις, της εις τα ελληνικά σχολεία προκαταρκτικής εκπαίδευσεως καθ' όλους τους κλάδους και κυρίως η προπαρασκευή των μαθητών όσοι μέλλουν να σπουδάσωσιν ανωτέρας επιστήμας εις το πανεπιστήμιον.

νωσ η εν αυτοίς Εκπαιδευσις να αποτελή και αυθύπαρκτον τι όλον»¹³.

Το ΒΔ δεν προέβλεπε φοίτηση θηλέων¹⁴, πράγμα που σημαίνει ότι αυτή είχε αφεθεί στην ιδιωτική πρωτοβουλία, αν και ικανός αριθμός μαθητριών φοιτούσαν σε ελληνικά δημοσυντήρητα και δημόσια σχολεία των νησιών στην αρχή της Οθωνικής περιόδου, όπως διαπίστωσα από προσωπική μου έρευνα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους¹⁵.

Το παραπάνω καθεστώς εφαρμόστηκε και στη Θεσσαλία, σύμφωνα με το ΒΔ της 31 Δεκεμβρίου 1881 – επί κυβερνήσεως Κουμουندούρου, «Περί εφαρμογής των διεπόντων την δημοσίαν εκπαιδευσιν νόμων και κανονισμών εν ταις προσαρτηθείσαις και προσαρτωμέναις Επαρχίαις»¹⁶, με την προοπτική της συστάσεως σχολείων γενικής εκπαίδευσως κατά το άρθρ. 2¹⁷.

13. Θ. Γ. Παπακωνσταντίνου, Σκοποί και πολιτισμικές επιλογές στη νεοελληνική μέση εκπαίδευση, Λύχνος, Αθήνα 1985, σ. 47. Ο συγγραφέας στη συνέχεια προβαίνει στην εξής ερμηνευτική παρατήρηση: «Έτσι η αρχική προσπάθεια να δημιουργηθή το αναγκαίο επιστημονικό δυναμικό, στήριξε και νομοθετικά την τάση του ελληνικού λαού, να προωθή τα παιδιά του όσο το δυνατόν πιο ψηλά στην Εκπαίδευση – όταν δεν τα κρατά ή ως εργατικά χέρια – με αποτέλεσμα τη διατήρηση μέχρι των ημερών μας του υπερβολικού γοήτρου των ανωτάτων σπουδών, πράγμα που έχει τις συνέπειές του στον Νεοελληνικό βίο».

14. Ειδικώς για την εκπαίδευση των θηλέων βλ. Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού, Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο, Αθήνα 1988 και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893), Αθήνα 1986.

15. Στη Σίφνο λ.χ. η συμμετοχή των θηλέων στην εκπαίδευση είναι αυξημένη· έτσι η μεν δημοτική ανέρχεται στα 20.32%, ενώ η μέση στα 6.18%. Βλ. Δ. Α. Σακκής, «Η εκπαίδευση στην επαρχία της Μήλου κατά τα πρώτα χρόνια της εθνικής ανεξαρτησίας», Πρακτικά Α' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 1991 (υπό δημοσίευση). Ακόμη, Δ. Α. Σακκής, Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' οθωνική περίοδο (1833-1843), δ.δ., Αθήνα 1994 και ιδιαίτερα στο Β' Μέρος όπου, εκτός από την ιστοριογραφική προσέγγιση των πηγών δίνονται και ερμηνείες σχετικές με την κοινωνιολογική θεώρηση του θέματος.

16. Β.Δ. 31 Αυγούστου 1881, Ε.τ.Κ., φ. 87/26 Σεπτεμβρίου 1881.

17. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α' ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. Προτάσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, απεφασίσασμεν και διατάσσομεν τάδε.

Άρθρον 1. Πάντες οι νόμοι, καθ' ους διέπονται τα Γυμνάσια, τα Διδασκαλεία και τα Ελληνικά και Δημοτικά σχολεία του Βασιλείου και τα προς εκτέλεσιν τούτων εκδοθέντα Β. Διατάγματα, ως και κανονισμοί, θέλουσι δημοσιευθή και εφαρμοσθή και εν ταις παραχωρηθείσαις και προσαρτωμέναις νυν Επαρχίαις.

Άρθρον 2. Δι' ημετέρων Διαταγμάτων ειδικών, τη προτάσει του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως Υπουργού εκδιδομένων, θέλουσι συσταθή τα αναγκαία Γυμνάσια, Ελληνικά και Δημοτικά σχολεία εν ταις ειρημέναις Επαρχίαις. Εις τον Ημέτερον επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως Υπουργόν

Με βάση το παραπάνω θεσμικό πλαίσιο ιδρύεται το 1883¹⁸ το ελληνικό σχολείο Βελεστίνου και αρχίζει να λειτουργεί από το 1897¹⁹.

4. Η λειτουργία του σχολείου

Η λειτουργία του ελληνικού κατά τα έτη 1897-1909, μας σηματοδοτεί τον παρακάτω περιορισμό:

1. Περίοδος ξεκινήματος (1897-1899).
2. Περίοδος ακμής (1900-1906).
3. Περίοδος παρακμής (1907-1909).

Κατά την πρώτη περίοδο κατά την οποία οι πληγές από τον ελληνοτουρκικό πόλεμο είναι ακόμη νωπές και η προοπτική της Μεγάλης Ιδέας εγκλωβίσθηκε προς στιγμήν στους κόλπους της απογοητεύσεως, εξαιτίας της μεγάλης ήττας του 1897, το σχολείο ουσιαστικώς υπολειτουργεί με 6 μαθητές το σχ. έτος 1897-1898 και 15 το 1898-1899²⁰. Από τους παραπάνω μαθητές οι περισσότεροι κατάγονται από το Βελεστίνo, ένα μέρος από τις γύρω κωμοπόλεις (Χατζόμπασι, Κιολελέρ, Σέσκλο, Κάπραινα) και δύο από το Βόλο. Η ηλικία μερικών είναι σχετικά μεγάλη για τον πρώτο κύκλο σπουδών στη Β/θμια εκπαίδευση, αφού κυμαίνεται ανάμεσα στα 16 και 18 χρόνια. Η επίδοσή τους είχε τις διαβαθμίσεις μετρίως, καλώς, λίαν καλώς, ενώ η διαγωγή τους κοσμία και καλλίστη. Εξάλλου, 6 μαθητές που περάτωσαν τις σπουδές τους το 1898 αναγκάζονται από τον γυμνασιάρχη Βόλου να επαναλάβουν τη Γ' τάξη, επειδή δεν κρίθηκαν ικανοί να εισαχθούν στο γυμνάσιο.

Το εύρος των κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών κατ' αυτήν την περίοδο δεν είναι πλήρως διαμορφωμένο, εξαιτίας του μικρού αριθμού των μαθητών, με

ανατίθεμεν την δημοσίευσιν και εκτέλεσιν του Διατάγματος. Εν Αθήναις την 31 Αυγούστου 1881 ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Α. ΡΙΓΑΚΗΣ, Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ, ΕΛ. ΒΑΛΤΙΝΟΣ, Γ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΗΣ.

18. Β.Δ. «Περί συστάσεως ελληνικού σχολείου εν Βελεστίνω (πρωτεύουση του δήμου Φερών της επαρχίας Βόλου), 26 Μαΐου 1833. Ε.τ.Κ., φ. 214, 31 Μαΐου 1833». Βλ. πρόχ. Κώστας Σοφιάνος, Το Νομικό καθεστώς της παιδικής ηλικίας και της νεότητας 1833-1900, τ.Α, ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1988, σ. 279.

19. Βλ. στο Αρχείο Λυκείου Βελεστίνου: α. Βιβλίον Πιστοποιητικών Σπουδών β. Γενικός Έλεγχος Αποτελέσματος Ενιαυσίων Εξετάσεων η έρευνα διεξήχθη, κυρίως, με βάση το Γενικό Έλεγχο.

20. Πράγματι, η πόλη στις 24/25 Απριλίου 1897 κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου, έγινε παρανάλωμα του πυρός ύστερα από τη δεκαήμερη αντίσταση του συνταγματάρχη Κ. Σμολένσκη. Βλ. Γιάννη Κορδάτου, Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, Αθήνα 1960, σ. 521.

αποτέλεσμα να είναι δυσχερής η ασφαλής εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων.

Κατά την περίοδο της ακμής: Το 1900 λειτουργεί με 32 μαθητές, το 1901 με 37, το 1902 έχει 54 μαθητές, το 1903 80, το 1904 79, το 1905 68 και το 1906 53.

Το σχολείο σφύζει πράγματι από μαθητές από το 1902 ως το 1906, οπότε και αρχίζει να παρακμάζει. Η πρόοδος αυτών γενικώς μπορεί να χαρακτηριστεί ικανοποιητική, δεδομένου ότι, αν εξαιρέσει κανείς το έτος 1903, κατά το οποίο και απερρίφθησαν 25 μαθητές, κατά τα υπόλοιπα έτη ο αριθμός των απορριφθέντων είναι συνήθως μονοψήφιος κάτω του 5.

Όπως ήδη επισημάναμε, η κατάσταση από το σχολικό έτος 1899-1900 διαφοροποιείται. Το ενδιαφέρον των κατοίκων της περιοχής για την πνευματική πρόοδο των παιδιών τους αυξάνει και από το 1902-1903 μεγιστοποιείται, με αποτέλεσμα να συρρέουν προς φοίτηση παιδιά όλων των κοινωνικών «τάξεων»²¹. Έτσι οι κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες που διαμορφώνουν και συγκροτούν τον κοινωνικό ιστό της περιοχής και που είναι προσβάσιμες στη μέση γενική εκπαίδευση είναι: Δήμαρχος, Ιατρός, Κτηματικός, Μυλωθρός, Σιτέμπορος, Υπάλληλος, Επιστάτης, Κρεοπώλης, Γεωργός, Αμαξηλάτης, Αγωγεύς. Από αυτούς 50% είναι γεωργοί, 12% κτηματικοί και 10% ορφανά· τα υπόλοιπα επαγγέλματα απλώς αντιπροσωπεύονται.

Σχολικό έτος 1900-1901: Οι μαθητές του ελληνικού αυξάνουν και συγχρόνως πλαταίνει το εύρος της κοινωνικοεπαγγελματικής τους εκπροσωπήσεως. Νέα επαγγέλματα παρουσιάζονται, όπως, Διδάσκαλος, Ιερέυς, Αξιωματικός Παντοπώλης, Ευλουργός, Ξενοδόχος, Κηπουρός. Το επάγγελμα του γεωργού πρωτοστατεί στη συμμετοχή με ποσοστό 33%· ακολουθούν οι κηπουροί και τα ορφανά. Άξιο μνείας είναι το γεγονός – στο οποίο θα αναφερθούμε και στη συνέχεια – ότι τα παιδιά των κηπουρών, των αγωγιατών και των γεωργών πρωτοστατούν, ως ένα σημείο, και στην επίδοση.

Σχολικό έτος 1901-1902. Το φάσμα των κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών διευρύνεται ακόμη περισσότερο. Προστίθενται στους καταλόγους και άλλα επαγγέλματα στα ήδη υπάρχοντα: Αρτοποιός, Μηχανικός, Σαγματοποιός, Σανδαλοποιός, Αγροφύλαξ, Καραγωγεύς. Το σχολείο ήδη αριθμεί 54 μαθητές. Τα παιδιά των γεωργών, των κηπουρών, των αγωγιατών και τα ορφανά πρωτοστατούν στη φοίτηση αλλά και στην επίδοση, σε αντίθεση με τα παιδιά των κτηματικών και των εμπόρων, τα οποία πολλές φορές διακόπτουν τη φοίτησή τους.

Έτος 1903: Το ελληνικό βρίσκεται από άποψη μαθητικού δυναμικού σε

21. Η ταξινόμηση κατά επάγγελμα είναι στη χώρα μας περισσότερο αποδεκτή, εφόσον η ελληνική κοινωνία δεν αναλύεται σε τάξεις. Για το θέμα αυτό βλ. Ι. Γ. Μαρμαρινού, Δημιουργικότητα και κοινωνικοοικονομικών επίπεδων, δ.δ., Αθήνα 1978, σ. 130, 131, 132, όπου ο συγγραφέας κατατάσσει τους μαθητές του δείγματος «βάσει της επαγγελματικοοικονομικής καταστάσεως των γονέων».

περίοδο μέγιστης ακμής. Αριθμεί 80 μαθητές. Παρουσιάζονται τρεις νέες επαγγελματικές κατηγορίες: Τέκτων, Εργατικός, Ποιμίν.

Το ποσοστό φοιτήσεως των παιδιών των γεωργών ανέρχεται στα 33%, ενώ παρατηρείται σημαντική αύξηση στη φοίτηση των ορφανών. Πρόκειται για ένα σχολικό έτος, που, όπως ήδη επισημάναμε, παρουσιάζει μία ιδιομορφία: ενώ κατά τα προηγούμενα έτη ο αριθμός των απορριφθέντων ήταν μονοψήφιος και συνήθως κάτω του 5, το 1903 μεγιστοποιείται και φτάνει τους 25 μαθητές, γεγονός που πιθανόν οφείλεται και στην αλλαγή του σχολάρχη. (Από το 1902 στο ελληνικό σχολαρχεί ο Γ. Χατζιώτης). Έτσι η αποτυχία στις εξετάσεις απλώνεται σ' όλες τις κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες: περισσότερο όμως πλήττει τα παιδιά των ποιμένων, των εργατικών, των τεκτόνων και των εμπόρων και λιγότερο αυτά των γεωργών και τα ορφανά.

Σε αντίθεση με το 1903, το επόμενο έτος 1904 στέφεται από επιτυχία, εφόσον 18 μαθητές απολύονται από το ελληνικό Βελεστίνο, από τους οποίους 7 παιδιά γεωργών, 2 ιερέων και κρεοπάλων από 1 στα επαγγέλματα σανδαλοποιός, σαγματοποιός, κηπουρός, αγωγεύς, ράπτης και 2 ορφανά.

Έτη 1905-1906: Η έναρξη των κοινωνικών αναταραχών σημαδεύει τη λειτουργία του σχολείου: Τα μηνύματα της κοινωνικής αναστατώσεως επηρεάζουν και το σχολικό χώρο. Αποτέλεσμα: από του 68 μαθητές κατά το 1905 οι 13 (ποσοστό 20%) διακόπτουν τη φοίτησή τους, ενώ κατά το 1906 από τους 53 διακόπτουν οι 18 (ποσοστό 34%). Το γεγονός πλήττει περισσότερο τα παιδιά των ποιμένων και των γεωργών, τα οποία, ως ένα βαθμό, ήταν περισσότερο εκτεθειμένα σε παντοίους κινδύνους. Για τον ίδιο λόγο και οι μαθητές που προέρχονται από το Γκερλί (Αρμένιον) και το Κιολελέρ (Κυψέλη) ουσιαστικώς από το 1904-1905 διακόπτουν τη φοίτησή τους.

Κατά τα έτη 1907-1909 το σχολείο παρακμάζει για τους λόγους που αναφέραμε, λειτουργώντας με λιγότερους μαθητές, οι οποίοι και αντιπροσωπεύουν τα επαγγέλματα της περιοχής.

Ενδεικτικά παρουσιάζω τους παρακάτω πίνακες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ποσοστιαία κατανομή των μαθητών ανάλογα με τον τόπο προελεύσεως

Τόπος προελεύσεως	Σύνολο μαθητών	%
1. Νταμπεγλή (Άγιος Γεδεών)	23	6%
2. Ριζόμυλος	6	1,5%
3. Βελεστίνος	201	51%
4. Γιαχαλάρ (Σωτήριοι)	10	2,5%
5. Κιολελέρ	10	2,5%
6. Γκερλί (Αρμένιοι)	31	8%
7. Κανάλια	10	2,5%
8. Χατζήμισι (Στεφανοβίκειο)	19	5%
9. Άγιος Γεώργιος	15	4%
10. Μπουραζάνι (Αχιλλείον)	8	2%

Στον πίνακα 1 παρατηρούμε ότι οι μισοί περίπου μαθητές κατάγονται από το Βελεστίνο και 35% από τα γύρω χωριά τα αναφερόμενα στον πίνακα.

Από τα υπόλοιπα χωριά οι μαθητές αντιπροσωπεύουν το 16% του συνολικού αριθμού των φοιτησάντων κατά την περίοδο της ακμής του σχολείου ήτοι: Χατζημπαϊράκι (Τα Μύρα), Χατζόμπασι (Νίκη), Αλίτζι (Κοκκίνες), Αϊθαλί Σκοτούσης (Ρήγιον Φαρσάλων), Αληφακλάρ (Καστανιά), Ανακασιά, Κόνιαρι (Χλόη), Αργαλαστή, Λεχώνια, Μακρυνάχι Καραμπάσι (Άγιος Βλάσιος), Καραμπαϊράμι (Πολυδάμιον Φαρσάλων), Σέσκλον, Σερατζί (Περίβλεπτον), Τόϊθασι (Καλοχώρι), Αβδουλάρ (Νέο Περιβόλι), ενώ υπάρχει και ένα ελάχιστο ποσοστό επηλύδων μαθητών από Χαλκίδα, Ήπειρο, Κέρκυρα και Πελοπόννησο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Διαχρονική παρουσίαση σχολικής επιδόσεως μαθητών που προέρχονται από γονείς που ασκούν αγροτοεργατικά επαγγέλματα.

Σχ. έτη	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1902-1903
Σύνολο μαθητών	32	37	54	80
Επίδοση	%	%	%	%
Πολύ καλή-καλή	13	65	16	80
Μέτρια	5	25	4	20
Απερρίφθησαν	2	10	0	11
Σύνολο μαθητών κατηγορίας	20	62,5	20	54
			27	46
				57,5

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 (συνέχεια)

Διαχρονική παρουσίαση σχολικής επιδόσεως μαθητών που προέρχονται από γονείς που ασκούν αγροτοεργατικά επαγγέλματα.

Σχ. έτη	1903-1904	1904-1905	1905-1906
Σύνολο μαθητών	79	% 68	% 53
Επίδοση			
Πολύ καλή-καλή	34	77 17	59 18 75
Μέτρια	8	18 8	27 5 21
Απερρίφθησαν	2	5 4	14 1 4
Σύνολο μαθητών κατηγορίας	44	56 29	43 24 45,5

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Διαχρονική παρουσίαση σχολικής επιδόσεως μαθητών που προέρχονται από γονείς μεσαίων και ανωτέρων στρωμάτων.

Σχ. έτη	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1902-1903
Σύνολο μαθητών	32	% 37	% 54	% 80
Επίδοση				
Πολύ καλή-καλή	8	100 7	100 1 20 0 0	
Μέτρια	0	0 0	0 4 80 1 33	
Απερρίφθησαν	0	0 0	0 0 0 2 67	
Σύνολο μαθητών κατηγορίας	8	25 7	19 5 9,5 3 4	

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 (συνέχεια)

Διαχρονική παρουσίαση σχολικής επιδόσεως μαθητών που προέρχονται από γονείς μεσαίων και ανωτέρων στρωμάτων.

Σχ. έτη	1903-1904	1904-1905	1905-1906
Σύνολο μαθητών	79	% 68	% 53
Επίδοση			
Πολύ καλή-καλή	6	85 6	75 5 56
Μέτρια	1	15 2	25 3 33
Απερρίφθησαν	0	0 0	0 1 11
Σύνολο μαθητών κατηγορίας	7	9 8	12 9 17

Στους πίνακες 2-3 παρατηρούμε:

1. Σε ποσοτικό επίπεδο υπερτερούν οι μαθητές που προέρχονται από γονείς που ασκούν αγροτοεργατικά επαγγέλματα.²²

22. Αγροτοεργατικά επαγγέλματα: Εργατικός, Γεωργός, Κηπουρός, Ποιμήν, Καραγωγός, Αγωγός, Αμαξηλάτης.

2. Αντιθέτως ο αριθμός των μαθητών που προέρχονται από ανώτερες εισοδηματικές τάξεις είναι εξαιρετικά χαμηλός.²³

3. Η επίδοση των μαθητών που προέρχονται από αγροτοεργατικές οικογένειες ποικίλλει, ωστόσο μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το 70% περίπου των μαθητών αυτής της κατηγορίας παρουσιάζει διαχρονικά πολύ καλή ως καλή επίδοση.

4. Όπως προαναφέραμε ο αριθμός των μαθητών που προέρχονται από ανώτερες εισοδηματικές τάξεις ήταν εξαιρετικά χαμηλός, σε σχέση με τους μαθητές της προηγούμενης κατηγορίας. Η επίδοση αυτών των μαθητών κρίνεται υψηλή έως και ικανοποιητική εκτός της διετίας 1901-1903.

Τέλος, παρατηρώντας διαχρονικά τη φοίτηση και την επίδοση μαθητών, ιών μικρομεσαίων υπαλλήλων, λειτουργών, επαγγελματιών και τεχνιτών, επισημαίνουμε:²⁴

1. Η συμμετοχή τους στο ελληνικό σχολείο Βελεστίνου κατά τα έτη 1900-1904 κυμαίνεται μεταξύ του 20-30%, ενώ από το 1904 (και εντεύθεν) περιορίζεται αισθητά.

2. Η επίδοσή τους κρίνεται υψηλή έως και ικανοποιητική, ιδιαίτερα τα σχολικά έτη 1901-1902 και 1902-1903.

5. Συμπεράσματα

1. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση – στον πρώτο της κύκλο σπουδών – ήταν προσπελάσιμη από τα παιδιά όλων των κοινωνικών στρωμάτων της περιοχής του Βελεστίνου και ιδιαίτερα από τις κατώτερες εισοδηματικές τάξεις.

2. Το κατώτερο οικονομικό επίπεδο των κατοίκων της περιοχής δεν απέτρεψε την πρόσβασή τους στους δευτεροβάθμιους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς.

3. Η μη ύπαρξη μόρφωσιόγνου περιβάλλοντος, αποδεικνυόμενη από την πενιχρή έως και μηδαμινή μόρφωση των γονέων (βλ. απογραφή 1907²⁵), τη σκληρή, μονότονη και χωρίς πνευματικά ερεθίσματα χειρωνακτική τους εργασία, μπορεί να υπήρξε σε ποσοτικό επίπεδο ανασταλτικός παράγοντας στην πρόσβαση των μαθητών στο ελληνικό σχολείο (αν συσχετίσουμε τον πληθυσμό

23. Ανώτερα και μεσαία εισοδηματικά στρώματα: Δήμαρχος, Ιατρός, Έμπορος, Κτηματίας, Μυλωθρός, Αξιωματικός.

24. Δημογραμματεús, Ιερεύς, Αγροφύλαξ, Επιστάτης, Δικολάβος, Παντοπώλης, Σαγματοποιός, Ράπτης, Κρεοπώλης, Αρτοποιός, Σανδαλοποιός, Ξυλουργός, Μηχανικός. (Η κατηγορία δεν περιλαμβάνεται στους πίνακες).

25. Κατά την απογραφή της 27ης Οκτωβρίου 1907 ο συνολικός πληθυσμός είναι 4.021 (2.148 Άρρενες, 1.873 Θήλειες). Από αυτούς εγγράμματοι είναι το 32,11%.

Βλ. Χάρης Μπαρμπούνης, Δημογραφικά Βελεστίνου (τ.δ. Φερών) 1881-1981, ΥΠΕΡΕΙΑ, τ.Α, Αθήνα 1990, σ. 329.

της περιοχής με τον αριθμό των μαθητών), αλλά οπωσδήποτε έπαιξε μικρό ρόλο, όπως δείξαμε, στην επίδοσή τους²⁶.

Πράγματι, παρόλες τις αντίξοες υλικοτεχνικές, πολιτισμικές και περιβαλλοντικές συνθήκες, ένας σημαντικός αριθμός παιδιών του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής μπόρεσε να φοιτήσει στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, βελτιώνοντας το πνευματικό τους επίπεδο, γιατί είναι γεγονός ότι η σχολική ζωή είναι η πεμπτουσία της παιδείας, αφού αποτελεί το κλίμα, όπου εκκολάπτεται η γνώση και το όραμά της.

Και αντιστρόφως: η επελθούσα διαχρονικώς αναβάθμιση της Παιδείας του τόπου μέσα από τις γνώσεις και τα οράματα των παιδιών του, των απογόνων του Ρήγα, συνέβαλε στην κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική αναβάθμιση του Βελεστίνου.²⁷

DEM. A. SAKKIS

Social and economic conditions of parents and abilities of students in Velestinos' secondary schools (1898-1909)

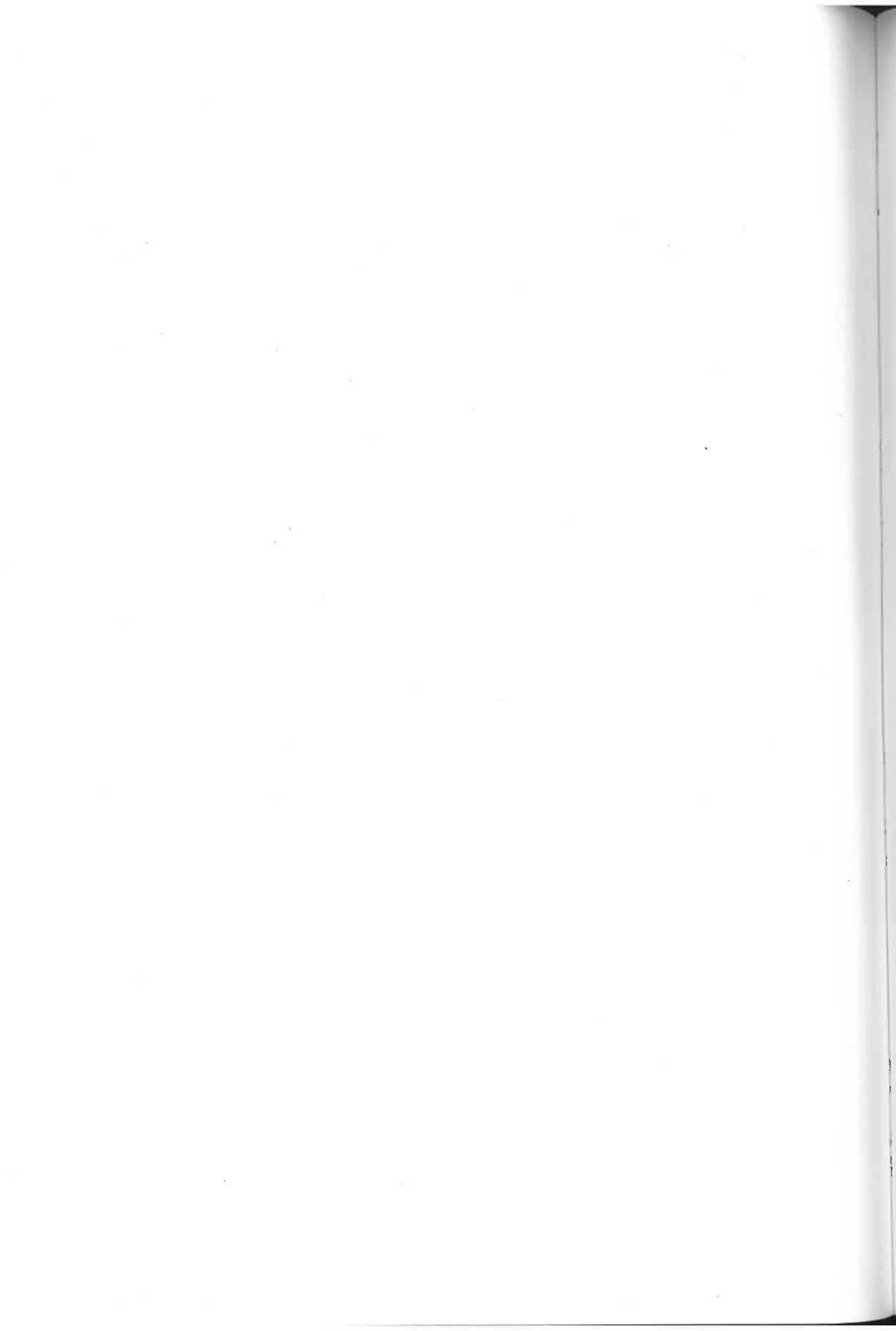
The interrelation between the social and economic conditions of the parents and the students' results in secondary education in the Velestinos area can be traced on two levels: firstly, it played a role in the making of the area, and secondly, it displayed the extent to which all social classes – especially the lower ones – took advantage of secondary education, which became a way for greater social mobility on the part of the students.

26. Τα ίδια, ως ένα βαθμό, συμπεράσματα προέκυψαν σε έρευνά μας σε άλλο χωροχρονικό πλαίσιο. Βλ. σχετικά Δ.Α. Σακκίς, «Η ίδρυση και λειτουργία, του Α' Αλληλοδιδασκαλικού σχολείου Σκοπέλου μετά την Ελληνική Ανεξαρτησία», στη *Νέα Παιδεία* (υπό δημοσίευση).

27. Αναφέρω ενδεικτικά ονόματα μαθητών του ελληνικού και μετέπειτα επιστημόνων και ευχαριστώ τον κ. Βασίλειο Σαθθανάκη για τις πολύτιμες πληροφορίες του. Σκύφτης Κων/νος, Μπομπότης Μιχαήλ, Ζάρας, Τσέκος Νικόλαος, Ιατροί. Κοντούρης Σωτήριος, Μπούρας Βασίλειος, Παπαρίζος Ζήσης, Δικηγόροι. Καραμανώλης Οδυσσέας, Μπομπότης Αθαν., Φαρμακοποιοί. Σκύφτης Αθαν., Οικονομολόγος, Τσέκος Δημήτρ., Δημοσιογράφος, Αναγνώστου Βασ., Στρατηγός, Σαράντης Θεόδ., Ταξίαρχος.

This paper deals with the period from the defeat of Greece in the 1897 war against the Ottoman Empire, to the 1909 Goudi revolt, which resulted in the ascendancy of Eleftherios Venizelos as Prime Minister. It argues that this was a period of social turmoil and that, inspite of difficulties posed on the social and economic level, the participation of the students from the lower classes in secondary education helped this social mobility of theirs.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΟΣ ΕΝΙΑΥΣΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ

α.α. Επώνυμον και όνομα	Πατρίς	Ηλικία	Διαγωγή	Επάγγελμα γονέων	Ετησίου βαθμού αποτελέσματος	Παρατηρήσεις
Σχολικόν έτος 1897-1898						
1. Μ. Καρασμάνογλος	Σέσκλον	14	Τάξις Α'	Καλλίστη Ιερεύς	Μετρίως	Απερρίφθη
Τάξις Β'						
2. Στερ. Μπέλλας	Βελεστίνον	14	Καλλίστη	Έμπορος	Μετρίως	Απερρίφθη
3. Ανδρ. Παπαστεργίου	Βελεστίνον	15	Καλλίστη	Μυλωθρός	Σχ. καλώς	
4. Δημ. Παπαλεξίου	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Ιερεύς	Σχ. καλώς	Έλαβεν ενδεικτικόν
5. Χρ. Παπαδημητρίου	Δίστομον	14	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς	
6. Αθ. Νικολάου	Κάπραινα	18	Κοσμία	Έμπορος	Σχ. καλώς	Έλαβεν απολυτήριον
Εν Βελεστίνω τη 2 Σεπτεμβρίου 1898. Ο Σχολάρχης: Γεώρ. Ευθυμάτος.						
Σχολικόν έτος 1898-1899						
Τάξις Α'						
1. Αθ. Κουτσικόπουλος	Χατζόμπασι	14	Καλλίστη	Αμαξηλάτης	Καλώς	Προήχθη
2. Κωνστ. Μπαντέκας	Βελεστίνος	19	Καλλίστη	Κτηματίας	Καλώς	Προήχθη
3. Μ. Καρασμάνογλος	Σέσκλον	15	Καλλίστη	Ιερεύς	Σχ. καλώς	Μεταξεταστέος εν τοις μαθηματικοίς
Τάξις Β'						
4. Στέργιος Μπέλλας	Βελεστίνος	15	Καλλίστη	Κτηματίας	Καλώς	Προήχθη
5. Κων. Παπαθανασίου	Κιουλελέρ	15	Καλλίστη	Κτηματίας	Καλώς	Προήχθη
Τάξις Γ'						
6. Βασίλης Μπομπότης	Βελεστίνος	17	Καλλίστη	Υποδημποιός	Καλώς	Απελύθη
7. Ανδρ. Παπαστεργίου	Βελεστίνος	15	Καλλίστη	Μυλωθρός	Καλώς	Απερρίφθη υπό του Γυμν. Βόλου και ενεγράφη εν τη αυτη τάξει

8. Στεργ. Παπατόλιας	Βελεστίνος	17	Καλλίστη Έμπορος	Λίαν καλώς	Ομοίως
9. Θεόδωρος Μπέλλας	Βελεστίνος	16	Καλλίστη Κτηματίας	Καλώς	Ομοίως
10. Σταμούλης Καλτσάς	Βελεστίνος	16	Καλλίστη Ορφανός	Καλώς	Ομοίως
11. Χρ. Παπαδημητρίου	Δίστομον	14	Καλλίστη Γεωργός	Καλώς	Ομοίως
12. Φίλιπ. Αραμπατζής	Βελεστίνος	16	Καλλίστη Ορφανός	Καλώς	Ομοίως

Εν Βελεστίνω τη 26 Ιουνίου 1899. Ο Σχολάρχης: Δ. Πρωτοπαπός. Οι Ελληνοδιδάσκαλοι.

Σχολικόν έτος 1898-1899

Συμπληρωματικός έλεγχος

1. Νικ. Γιαννόπουλος	Βόλος	12	-	Εμποροκτηματίας	Καλώς
2. Χρυστ. Αποστολίδης	Βόλος	12	-	Ομοίως	Καλώς

Κατά το έτος 1901 20 Σεπτεμβρίου παρουσιάσθη εκ του ιδιωτικού Σχολείου Νικολαΐδου, ο μαθητής οδε και εξετάσθη.

1. Αχιλλεύς Στεργίου	Βόλος	11	Επαινετή	Καπνέμπορος	Πάνυ καλώς
----------------------	-------	----	----------	-------------	------------

Σχολικόν έτος 1899-1900

			Τάξις Α'			
1. Χρυστ. Αργυρόπουλος	Χαλκίς	12	Επαινετή	Δημογραμματούς	-	Έλαβεν απολυτήριον
2. Νικολ. Γεροβασίλης	Νταμπεγλή	13	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	
3. Γαρόφ. Γεροβασίλης	Νταμπεγλή	13	Κοσμία	Γεωργός		Απερρίφθη
4. Γεώργιος Νάκας	Ριζόμυλος	13	Επαινετή	Γεωργός	Καλώς	
5. Θεόδ. Ιωαννίδης	Βελεστίνος	11	Επαινετή	Ιατρός	Σχ. καλώς	Επανεξεταστέος εις τα ελ.
6. Αθαν. Κατσογεώργης	Βελεστίνος	12	Καλή	Αγωγεύς	Καλώς	
7. Κων. Κωνσταντίνου	Αληφακλάρ	14	Καλή	Γεωργός	Καλώς	
8. Ιωάν. Πρακαζάνας	Βελεστίνος	13	Καλή	Κρεοπώλης	Καλώς	
9. Στεργ. Παπαρρίζος	Βελεστίνος	13	Επαινετή	Κτηματικός	Καλώς	
10. Δημήτριος Τσέκος	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Κτηματικός	Καλώς	
11. Αποστ. Γκοντινάκος	Γιαχαλάρ	15	Επαινετή	Γεωργός	Καλώς	
12. Περικλ. Γκοντινάκος	Γιαχαλάρ	15	Επαινετή	Γεωργός	Καλώς	
13. Ζήσης Πρίντζος	Κιουλελέρ	16	Καλή	Γεωργός	Καλώς	
14. Ιωάν. Σακελλαρίου	Κιουλελέρ	12	Καλή	Σιτέμπορος	Λίαν καλώς	
15. Ιωάνν. Παπαθανασίου	Κιουλελέρ	12	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς	
16. Δημήτρ. Αλεξίου	Κιουλελέρ	15	Κοσμία	Επιστάτης	Σχ. καλώς	
17. Νικ. Κουντούρης	Βελεστίνος	13	Καλή	Ορφανός	Καλώς	
18. Στεργ. Καστανάς	Βελεστίνος	11	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	
19. Γεώργ. Γεωργαλιός	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Αγωγεύς	Καλώς	
20. Αποστ. Ζουζούκης	Γκερλί	14	Επαινετή	Γεωργός	Καλώς	
21. Βασίλ. Κωστόπουλος	Κιουλελέρ	13	Αρίστη	Γεωργός	-	Απερρίφθη
22. Παναγ. Βαϊόπουλος	Χατζημπαϊράκι	13	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς	
23. Δημήτρ. Νικατούρας	Κανάλια	14	Καλή	Ορφανός		Διέκοψε από τον Ν/μβριον
24. Νικολ. Βοϊδινάς	Κανάλια	15	-	Γεωργός		

			Τάξεις Β'			
25. Κων. Μπαντέκας	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Κτηματικός	Καλώς	
26. Αθ. Κουτσικόπουλος	Χατζόμπασι	15	Κοσμία	Αμαξηλάτης	Καλώς	
27. Αναστ. Ιατρού	Κέρκυρα	13	Κοσμία	Υπάλληλος		Έλαβεν αποφοιτήριον
			Τάξεις Γ'			
28. Στεργ. Μπέλλας	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Κτηματικός	Λίαν καλώς	Απελύθη
29. Κων. Παπαθανασίου	Κιουλελέρ	16	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς	
30. Αλεξ. Παπαγεωργίου	Αλίτζι	21	Κοσμία	Ορφανός		
31. Ζ. Γιαννακόπουλος	Βελεστίνος	17	Κοσμία	Δήμαρχος	Καλώς	
32. Ανδρ. Παπαστεργίου	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Μυλωνθρός	Λίαν καλώς	
Το όλον των εν τω μαθητολογίω εγγεγραμμένων μαθητών 32						
Εκ τούτων έλαβον αποφοιτήριον			2			
Επί των εξετάσεων παρήσαν			28			
Επί των εξετάσεων απελύθησαν			4			
Προήχθησαν από τάξεως εις τάξιν			21			
Επαναξετασθήσονται			1			
Απερρίφθησαν			<u>2</u>			
			28			

Εν Βελεστίνω τη 23 Ιουνίου 1900. Ο Σχολάρχης: Αγγελίδης Παπακονόμος. Οι διδάσκαλοι: Φ. Κωνσταντινίδης, Α. Γριτσόπουλος.

Σχολικόν έτος 1900-1901

			Τάξεις Α'			
1. Βαϊόπουλος Παν. Ι.	Χατζημαϊράκι	13	Κοσμοτάτη	Γεωργός	Καλώς	
2. Βελετζόπουλος Π.	Ζαγόριον	15	Ομοίως	Διδάσκαλος	Σχ. καλώς	
3. Γουρνάρης Αθ. Γ.	Χατζίμισι	13	Ομοίως	Γεωργός	Σχ. καλώς	
4. Δημητρούλης Ιω. Χ.	Βελεστίνον	12	Ομοίως	Κηπουρός	Λίαν καλώς	
5. Καφούρης Ιωάν. Κ.	Γκερλί	14	Ομοίως	Ιερείς	Καλώς	
6. Κοντομητρόπουλος Α.	Ριζόμυλος	13	Ομοίως	Γεωργός	Λίαν καλώς	
7. Κωνσταντέλος Αθ. Κ.	Βελεστίνον	12	Ομοίως	Κηπουρός	Καλώς	
8. Μουτσαρίκας Γ. Α.	Βελεστίνον	14	Ομοίως	Γεωργός	Καλώς	
9. Νικολόπουλος Νικ.	Αϊβαλί	12	Καλή	Γεωργός		Έπαυσε να φοιτά τον Ιανουάριον
10. Παϊπάς Δημ. Ι.	Άγ. Γεώργιος	13	Κοσμοτάτη	Γεωργός	Λίαν καλώς	
11. Παπαθανασίου Ι. Κ.	Κανάλια	12	Κοσμία	Ξυλουργός	Καλώς	
12. Παπαρτζίκος Νικ. Ι.	Βελεστίνον	12	Καλή	Παντοπώλης	Καλώς	
13. Πατούσιος Αντ. Κ.	Βελεστίνον	12	Κοσμοτάτη	Κηπουρός	Λίαν καλώς	
14. Ροφέας Αθαν. Δ.	Ριζόμυλος	14	Ομοίως	Ορφανός	Καλώς	
15. Τσέκος Στέργιος Ν.	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Ράπτης	Λίαν καλώς	

16. Χολέβας Αθαν. Γ.	Κιολελέρ	15	Κοσμοτάτη	Γεωργός	Σχ. καλώς
17. Ψαθάς Δημ. Α.	Κανάλια	14	Κοσμία	Ξενοδόχος	Καλώς
Τάξις Β'					
18. Γεροθασίλης Ν.Α.	Δαμπεγλί	14	Κοσμοτάτη	Γεωργός	Λίαν καλώς
19. Γεωργαλιός Γ.Ζ.	Βελεστίνον	13	Ομοίως	Αγωγεύς	Λίαν καλώς
20. Γκοντινάκος Α.Ν.	Γιαγαλάρ	16	Ομοίως	Γεωργός	Καλώς
21. Ζουζούκης Αποστ. Ζ.	Γκερλί	15	Ομοίως	Γεωργός	Καλώς
22. Ιωαννίδης Θεόδ. Ι.	Βελεστίνον	12	Ομοίως	Ιατρός	Λίαν καλώς
23. Καστανάς Στέργ. Ν.	Βελεστίνον	14	Ομοίως	Γεωργός	Λίαν καλώς
24. Κατσαγεωργής Α.Κ.	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Αγωγεύς	Καλώς
25. Κοντούρης Νικ. Μ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Ορφανός	Σχ. καλώς
Τάξις Β'					
26. Κωνσταντίνου Κων.	Αληφακλάρ	15	Κοσμοτάτη	Κτηματικός	Καλώς
27. Κωστόπουλος Β.Κ.	Κιολελέρ	14	Ομοίως	Γεωργός	Καλώς
28. Μαντάς Ιωάν. Θ.	Λοιδωρίκιον	13	Ομοίως	Αξιωματικός	-
29. Μπατακόγιας Ιωάν.	Περιθόλιον	15	Κοσμία	Έμπορος	Καλώς
30. Παπαρρίζος Στέρ. Ι.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Έμπορος	Καλώς
31. Πρακαζάνας Ιωάν.	Βελεστίνον	16	Κοσμοτάτη	Κρεοπώλης	Καλώς
32. Τσέκας Δημήτριος Σ.	Βελεστίνον	14	Ομοίως	Κτηματικός	-
Τάξις Γ'					
33. Καραμπερόπουλος Κ.	Βελεστίνον	17	Κοσμοτάτη	Ορφανός	Απεσώθη κατά τας αρχάς του έτους
34. Κουτσικόπουλος Αθ.	Χατζόμπασι	16	Ομοίως	Ορφανός	Σχ. καλώς
35. Μπαντέκας Κων. Χ.	Βελεστίνον	15	Ομοίως	Κηπουρός	Καλώς
36. Μπέλας Στέργιος Ν.	Βελεστίνον	17	Ομοίως	Κτηματικός	Καλώς
37. Παπαστεργίου Ανδρ.	Βελεστίνον	16	Ομοίως	Μυλοθρός	Λίαν καλώς

Εν Βελεστίνω τη 21 Ιουνίου 1901. Ο Σχολάρχης. Οι διδάσκαλοι: Α. Γριτσόπουλος, Δ. Φάλκος.

Σχολικόν έτος 1901-1902

Τάξις Α'					
1. Αρτινός Ν. Ιωάν.	Βελεστίνος	11	Κοσμία	Αρτοποιός	Καλώς
2. Βουλάγκας Ι. Δημ.	Βελεστίνος	10	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
3. Γεροθασίλης Κ. Αρ.	Νταμπεγλή	12	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
4. Γεροθασίλης Ζ. Παν.	Νταμπεγλή	12	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
5. Γιάτσος Στ. Ιωάν.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Παντοπώλης	Σχ. καλώς
6. Δαλαμπίρας Δ. Λάζ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
7. Ιατρού Δ. Αντών.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
8. Ίτης Ιωάν. Στέργ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Αγωγεύς	Καλώς
9. Καλόγηρος Ν. Ζήσης	Βελεστίνος	11	Κοσμία	Αγωγεύς	Λίαν καλώς

10. Καραβάρας Δ. Γεώρ.	Ριζόμυλος	14	Κοσμία	Αγωγεύς	Δεν ανανέωσεν την εγγραφή του
11. Κοντομήτρος Α. Χαρ.	Ριζόμυλος	14	Κοσμία	Γεωργός	Μετρίως
					Έμεινεν απροβιβάστος
12. Κουτέρης Δ. Ιωάν.	Βελεστίνοσ	12	Κοσμία	Κρεσπώλης	Λίαν καλώς
13. Λιάροσ Δ. Αθανάσ.	Χατζήμισι	13	Κοσμία	Παντοπώλης	Καλώς
14. Μαρινόπουλοσ Κ. Ηλ.	Σπάρτη	13	Κοσμία	Κτηματικόσ	Έλαβεν αποφοιτήριον τη 23 Σεβριου 1901
15. Μαρινόπουλοσ Κ. Ηλ.	Σπάρτη	13	Κοσμία	Κτηματικόσ	Σχ. καλώς
16. Μαρούδησ Πολ. Κων.	Βόλοσ	12	Κοσμία	Μηχανικόσ	Έλαβεν αποφοιτήριον τη 12 Δθριου 1901
17. Μίνωσ Αθαν. Γεώρ.	Βελεστίνοσ	11	Κοσμία	Κηπουρόσ	Καλώς
18. Μούτσιοσ Ι. Βασ.	Βελεστίνοσ	11	Κοσμία	Ορφανόσ	Καλώς
19. Μπατακόιασ Γ. Βασ.	Βελεστίνοσ	13	Κοσμία	Σαγματοποιοσ	Καλώς
20. Μπάτησ Νικ. Κωνστ.	Βελεστίνοσ	13	Κοσμία	Γεωργόσ	Μετρίωσ
					Έμεινεν απροβιβάστος
21. Μπομπότησ Αθ. Μιχ.	Βελεστίνοσ	12	Κοσμία	Σανδαλοποιοσ	Καλώς
22. Παπαδάμ. Ιωάνν. Δ.	Βελεστίνοσ	12	Κοσμία	Ράπτησ	Καλώς
23. Παπαδημητρίου Δημ.	Βελεστίνοσ	10	Κοσμία	Σαγματοποιοσ	Σχ. καλώς
24. Παπαζήσησ Ζ. Δημ.	Βελεστίνοσ	10	Κοσμία	Ιερεύσ	Καλώς
25. Παπαθανασίου Γ. Στ.	Άγ. Γεώργιοσ	13	Κοσμία	Γεωργόσ	Καλώς
26. Πουλόπουλοσ Γ.Δ.	Μουσαφακλή	12	Κοσμία	Επιστάτησ	Σχ. καλώς
27. Ρίζοσ Ιωάν. Γεώργ.	Βελεστίνοσ	11	Κοσμία	Κρεσπώλης	Καλώς
28. Σίγουρασ Απ. Γεώργ.	Βελεστίνοσ	12	Κοσμία	Ορφανόσ	Καλώς
29. Τσιούτσιοσ Γ. Ζήσησ	Βελεστίνοσ	11	Κοσμία	Αγροφύλαξ	Καλώς
30. Χατζικουτούλασ Β.	Βελεστίνοσ	13	Κοσμία	Κηπουρόσ	Δεν προσήλθεν εισ εξέτασιν
31. Χριστοδούλου Γ. Ιω.	Άγ. Γεώργιοσ	14	Κοσμία	Καρραγωγεύσ	Καλώς

Τάξισ Β'

1. Βαϊόπουλοσ Ι. Παν.	Χαντσιμπαϊράκι	14	Κοσμία	Γεωργόσ	Καλώς
2. Γουρνάρησ Γ. Αθαν.	Χαντίμισι	14	Κοσμία	Γεωργόσ	Έμεινεν επανεξεταστέοσ εισ τα ελλ.
3. Δημητρούλησ Χ. Ιωάν.	Βελεστίνοσ	12	Κοσμία	Κηπουρόσ	Καλώς
4. Καζούρησ Κ. Ιωάν.	Γκερλί	14	Κοσμία	Ιερεύσ	Καλώς
5. Κοντομητρόπουλοσ Α.	Ριζόμυλοσ	14	Κοσμία	Γεωργόσ	Λίαν καλώς
6. Κωσταντέλοσ Κ. Αθ.	Βελεστίνοσ	12	Κοσμία	Κηπουρόσ	Σχ. καλώς
7. Μουτσαρικάσ Α.Γ.	Βελεστίνοσ	14	Κοσμία	Γεωργόσ	Σχ. καλώς
8. Παϊπάησ Κων. Δημ.	Άγ. Γεώργιοσ	13	Κοσμία	Γεωργόσ	Καλώς
9. Παπαρρίζοσ Ι. Νικ.	Βελεστίνοσ	13	Κοσμία	Έμποροσ	Σχ. καλώς
10. Πατουσιάσ Κυρ. Αντ.	Βελεστίνοσ	13	Κοσμία	Κηπουρόσ	Λίαν καλώς
11. Τσέκοσ Νικ. Στέργιοσ	Βελεστίνοσ	13	Κοσμία	Ράπτησ	Καλώς
12. Χολέβασ Γ. Αθαν.	Κιολελερ	15	Κοσμία	Γεωργόσ	Σχ. καλώς

		Τάξεις Α'			
1. Γεωργαλιός Ζ. Γεώργ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Αγωγεύς	Λίαν καλώς
2. Γκοντινάκος Ν. Απ.	Γιοχαλάρ	17	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
3. Ζουζούκης Ζ. Απόστ.	Γκερλί	15	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
4. Ιωαννίδης Ι. Θεόδ.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Ιατρός	Λίαν καλώς
5. Καστανάς Γ. Στέρ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς
6. Κοντούρης Μιχ. Νικ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ορφανός	Δεν προσήλθεν εις εξέτασιν
7. Μπατακόϊας Β.Ι.	Περιθ. (Μακ'νία)	15	Κοσμία	Έμπορος	Απεφοίτησεν από της αρχής Μαΐου
8. Παπαρρίζος Ι. Στέρ.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Έμπορος	Σχ. καλώς
9. Κωστόπουλος Κ. Βασ.	Κιολελέρ	14	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
10. Πρακαζάνος Αν. Ιω.	Βελεστίνος	16	Κοσμία	Κρεοπώλης	Καλώς
11. Τσέκος Στ. Δημήτρης	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Κτηματικός	Σχ. καλώς

Ανακεφαλαίωσις: Το όλον των εν τω μαθητολογίω εγγεγραμμένων μαθητών 54.

Εκ τούτων έλαβον αποφοιτήριον ή διέκοψαν	4
Δεν προσήλθον προς εξέτασιν	2
Επί των εξετάσεων παρήσαν	48
	<hr/>
(Σύνολον)	54

Εκ των εξετασθέντων απελύθησαν	9
Προήχθησαν από τάξεως εις τάξιν	36
Επανεξεταστήσονται	1
Απερρίφθησαν	2
	<hr/>
(Σύνολον)	48

Εν Βελεστίνω τη 26 Ιουνίου 1902. Οι Διδάσκαλοι: Α. Γριτσόπουλος, Δ. Φάλλκος.

Συμπληρωματικός έλεγχος

1. Αλέξ. Παπαγεωργίου	Αλίτσι	24	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
-----------------------	--------	----	--------	---------	-------

Εν Βελεστίνω τη 6 Οκτωβρίου 1902. Ο Σχολάρχης, Οι Διδάσκαλοι: Α. Γριτσόπουλος, Δ. Φάλλκος.

Σχολικόν έτος 1902-1903

		Τάξεις Α'			
1. Γούλας Κ. Δημήτρ.	Νταμπεγλή	14	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
2. Γούλας Κ. Αναστ.	Νταμπεγλή	13	Κοσμία	Γεωργός	Απερρίφθη
3. Παπαστεργίου Κ.Θ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
4. Παπακυριαζής Δ. Ιω.	Νταμπεγλή	13	Κοσμία	Ορφανός	Απερρίφθη
5. Μπούρας Γ. Αθαν.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Αγωγεύς	Σχ. καλώς
6. Σκύφτης Α. Κωνστ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Κτηματικός	Σχ. καλώς

7. Μπακάλης Σ. Νικ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Ποιμήν	Απερρίφθη
8. Μακεδών Α. Μιχ.	Χατζίμису	15	Κοσμία	Παντοπώλης	Καλώς
9. Νιμπής Σ. Μιχ.	Βελεστίνος	17	Κοσμία	Ποιμήν	Απερρίφθη
10. Αλεξίου Ζ. Αθανάσ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Κηπουρός	Καλώς
11. Καϊμακάμης Κ. Ιω.	Άγ. Γεώργιος	14	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
12. Χαντζάκος Κ. Αθαν.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Εργατικός	Απερρίφθη
13. Μακρής Κ. Μιλτιάδ.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Γεωργός	Απερρίφθη
14. Γεωργαλιός Ζ. Κων.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Αγωγεύς	Απερρίφθη
15. Πιότας Τζ. Μιχαήλ	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Ορφανός	Απερρίφθη
16. Παπατόλιας Κ. Απ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Γεωργός	Απερρίφθη
17. Ζαλοβίτης Α. Παύλ.	Βελεστίνος	16	Κοσμία	Τέκτων	Απερρίφθη
18. Αναστασίου Ν. Γεώρ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Κηπουρός	Απερρίφθη
19. Τσέκος Δ. Ζήσης	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Αγωγεύς	Απερρίφθη
20. Ψάρας Αθανάσιος	Μπουραζάνι	15	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
21. Παζαρός Βασίλειος	Χατζίμису	15	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
22. Νάκας Α. Γεώργιος	Χατζίμису	14	Κοσμία	Παντοπώλης	Σχ. καλώς
23. Καραμητράς Κ. Χαρ.	-	-	-	-	Απεφοίτησεν από τας αρχάς του θ' εξαμ.
24. Δαμπελιτόπουλος Ι.	Γιαχαλάρ	14	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
25. Δολιάρης Νικόλαος	Χατζίμису	15	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
26. Ψάρας Κ. Νικόλαος	Γκερλί	12	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
27. Ψάρας Δ. Ιωάννης	Γκερλί	14	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
28. Παπαγγελής Ιωάννης	Χατζίμису	15	Κοσμία	Ιερεύς	Απερρίφθη
29. Παπαδόπουλος Δημ.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
30. Χατζηκοτούλας Γεώρ.	Γκερλί	14	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
31. Δεληγιάννης Ε. Δημ.	-	-	-	-	Απεφοίτησε
32. Γκαβέτας Γ. Ιωάν.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Αγωγεύς	Σχ. καλώς
33. Ττης Κ. Ιωάννης	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ποιμήν	Απερρίφθη
34. Βαϊόπουλος Κ. Νικ.	-	-	-	-	Δεν εφοίτησεν από τας αρχάς του θ' εξ.
35. Παπαϊωάννης Θ. Κ.	Γκερλί	12	Κοσμία	Ράπτης	Σχ. καλώς
36. Γαβάνης Σ. Αλέξ.	Κανάλια	14	Κοσμία	Ορφανός	Λίαν καλώς

Τάξις Β'

1. Παπαδάμ Ι. Δημ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ράπτης	Καλώς
2. Παπαζήσης Δημήτρ.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Ιερεύς	Σχ. καλώς
3. Μπομπότης Α. Μιχ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Σανδαλοποιός	Καλώς
4. Βουλάγκος Ι. Δημ.	Βελεστίνος	16	Κοσμία	Ορφανός	Σχ. καλώς
5. Καλόγηρος Ν. Ζήσης	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Αγωγεύς	Λίαν καλώς
6. Γκοτινάκος Ζ. Ιω.	Γιαχαλάρ	14	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς
7. Πουλόπουλος Γ. Δ.	Μουσαφακλή	14	Κοσμία	Επιστάτης	Απερρίφθη
8. Παπαθανασίου Κ. Ι.	Κανάλια	15	Κοσμία	Ξυλουργός	Καλώς
9. Λιούσιος Ι. Βασ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
10. Κουτέρης Δ. Ιωσ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Κρεοπώλης	Καλώς

11. Γεροθασίλης Κ. Αρ.	Νταμπεγλί	14	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
12. Μίνως Α. Γεώργιος	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Κηπουρός	Καλώς
13. Παπαδημητρίου Χαρ.	Μπουραζάνι	15	Κοσμία	Ιερείς	Καλώς
14. Ρίζος Ι. Γεώργιος	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Κρεοπώλης	Σχ. καλώς
15. Τσιούτσος Γ. Ζήσης	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Αγροφύλαξ	Απερρίφθη
16. Παπαδημητρίου Δημ.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Σαγματοποιός	Σχ. καλώς
17. Χριστοδούλου Γ. Ιω.	Α. Γεώργιος	16	Κοσμία	Καραγωγός	Εφοίτησεν εις την αρχήν του έτους
18. Ιατρού Δ. Αντώνιος	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Ορφανός	Σχ. καλώς
19. Τάσιος Δ. Παναγ.	Μπουραζάνι	16	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
20. Σίγουρας Α. Γεώρ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ορφανός	Απερρίφθη
21. Γερόπουλος Δ. Περ.	Γκερλί	16	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
22. Καραμπέρης Γ. Χρ.	Γκερλί	16	Κοσμία	Γεωργός	Απερρίφθη
23. Λάμπας Δ. Περικλής	Γκερλί	16	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
24. Γερόπουλος Α. Αχ.	Γκερλί	15	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
25. Πατακόγιας Γ. Βασ.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Σαγματοποιός	Απερρίφθη
26. Γιάτσος Σ. Ιωάννης	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Παντοπώλης	Απερρίφθη
27. Γεροθασίλης Ζ. Παν.	Νταμπεγλί	14	Κοσμία	Γεωργός	Απερρίφθη
28. Παπαϊωάννου Δ.Θ.	Χατζήμισυ	16	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. Καλώς
29. Παπαγιαννόπουλος Ν.	Γιαχαλάρ	17	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
30. Μέγγουρας Α. Αντ.	Γκερλί	16	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
31. Λιάρος Δ. Αθαν.	Χατζήμισυ	15	Κοσμία	Παντοπώλης	Καλώς
32. Πρασσάς Ι. Κυρ.	Χατζήμισυ	17	Κοσμία	Γεωργός	Απερρίφθη
33. Οικονόμου Δ. Κων.	Γκερλί	16	Κοσμία	Γεωργός	Απερρίφθη
34. Καραμπέρης Δ. Ευθ.	Γκερλί	16	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. Καλώς

Τάξις Γ'

1. Δημητρούλης Χ. Ιω.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Κηπουρός	Καλώς
2. Παπαρρίζος Ι. Νικ.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Έμπορος	Απερρίφθη
3. Κωνσταντέλλος Κ.Α.	Βελεστίνος	-	-	-	Έφυγεν εξ αρχής του σχ. έτους
4. Τσέκας Ν. Στέργιος	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Ράπτης	Καλώς
5. Κοντομητρόπουλος Ι.	Βελεστίνος	16	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
6. Παϊπάης Κ. Δημ.	Α. Γεώργιος	15	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
7. Καψούρης Κ. Ιω.	Γκερλί	16	Κοσμία	Ιερείς	Καλώς
8. Μουτσαρίκας Α.Γ.	Βελεστίνος	16	Κακή	Γεωργός	Απερρίφθη
9. Χολέβας Γ. Αθαν.	-	-	-	-	Απεσιρήθη εξ αρχής του σχ. έτους
10. Ιωαννίδης Ι. Θεόδ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς

Ανακεφαλαίωσις: Το όλον του εν τω μαθητολογίω εγγεγραμμένων μαθητών 80.

Εκ τούτων έλαβον αποφοιτήριον ή διέκοψαν

6

Παρέστησαν εις εξέτασιν

74

80

Εκ των εξετασθέντων απελύθησαν	6
Προήχθησαν από τάξεως εις τάξιν	48
Απερρίφθησαν	25

Εν Βελεστίνω τη 24 Ιουνίου 1903. Ο Σχολάρχης, Οι Διδάσκαλοι.

Σχολικόν έτος 1903-1904

		Τάξις Α'				
1. Περιστερόπουλος Ι.	Χατζήμιου	13	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. Καλώς	
2. Χατζάκις Κ. Αθαν.	Βελεστίνος	-	-	-	Δεν προσήλθεν	
3. Τσέκος Δ. Βασίλειος	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Αγωγεύς	Καλώς	
4. Τσέτσας Στ. Δημήτρ.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Αγωγεύς	Σχ. Καλώς	
5. Αποστόλου Αρ. Αντ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Παντοπώλης	Καλώς	
6. Νιμπής Στ. Μιχαήλ	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ποιμήν	Καλώς	
7. Παπατόλιας Κ. Απ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	
8. Μπακάλης Στ. Νικ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ποιμήν	Καλώς	
9. Κούρος Γ. Δημήτρ.	Χατζήμιου	13	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. Καλώς	
10. Παπαγγελής Ιωάν.	Χατζήμιου	16	Κοσμία	Ιερέυς	Καλώς	
11. Παπατσιβίχας Μ.Αθ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Εργατικός	Καλώς	
12. Σαράντης Στ. Θεόδ.	Βελεστίνος	-	-	-	Διέκομην από 6' εξεμ.	
13. Αραμπατζής Θ. Αχ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Ορφανός	Σχ. Καλώς	
14. Κουτσογιάννης Π.Δ.	Ανακασία	13	Κοσμία	Κτηματικός	Καλώς	
15. Μουχταρέλλος Α.Χ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Κτηματικός	Σχ. Καλώς	
16. Αγγελής Β. Κωνστ.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Αγωγεύς	Σχ. Καλώς	
17. Βενέτης Ζ. Παναγ.	Νταμπεγλί	12	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	
18. Γούλας Κ. Αναστ.	Νταμπεγλί	13	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	
19. Παπακυριαζής Δ. Ιω.	Νταμπεγλί	13	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς	
20. Αναγνώστου Τρ. Γ.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Γεωργός	Απερρίφθη	
21. Αναστασίου Ν. Γεώρ.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Κηπουρός	Καλώς	
22. Μακρής Αθ. Μιλτ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	
23. Μούτσιος Ν. Αθ.	-	13	Κοσμία	Ιερέυς	Καλώς	
24. Γεωργαλιός Ζ. Κων.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Αγωγεύς	Καλώς	
25. Θεοδώρας Ε. Δημήτρ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς	
26. Οικονομίδης Ι. Παν.	Α. Γεώργιος	14	Καλή	Παντοπώλης	Απερρίφθη	
27. Χριστοδούλου Γ.Β.	Ομοίως	14	Κοσμία	Αγωγεύς	Καλώς	
28. Μαργαρίτης Γ. Νικ.	Α. Γεώργιος	13	Κοσμία	Εργατικός	Καλώς	
29. Καμπούρης Δ. Ιω.	Ομοίως	13	Κοσμία	Ορφανός	Απερρίφθη	
30. Ζαχαρόπουλος Β. Ιω.	Λεχάνια	13	Κοσμία	Έμπορος	Καλώς	
31. Οικονόμου Αρ. Δημ.	Μακρρράχη	12	Κοσμία	-	-	

19. Παλάτζας Α. Αριστ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Ορφανός	Μετρίως	Απερρίφθη
20. Χατζηθανασίου Ι.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	Προήχθη
21. Παναγιώτου Χ. Κων.	Νταμπελγί	14	-	Γεωργός	Καλώς	Προήχθη
22. Αραμπατζής Α. Κων.	Βελεστίνος	14	-	Κηπουρός	Δεν προσήλθεν εις εξέτασιν	
23. Καλόγηρος Δ. Γεώρ.	Βελεστίνος	12	-	Αγωγεύς	-	Διέκομεν από του μέσου έτους
24. Παλαμήδος Δ. Αθαν.	Βελεστίνος	14	Καλή	Αγροφύλαξ	-	Δεν προσήλθεν εις εξέτασιν
25. Σαράντης Ν. Στέρ.	Βελεστίνος	15	-	Αγωγεύς	-	Έπαυσε να φοιτά εξ αρχής έτους
26. Πίνος Α. Κωνστ.	Σέσκλον	14	-	Ορφανός	-	Απεφοίτησεν
27. Παναγιωτόπουλος Ι.	Αργαλαστή	13	-	Δικολάβος	-	Απεφοίτησεν
28. Χαρανάς Γ. Ευστ.	Αργαλαστή	14	-	Ράπτης	-	Απεφοίτησεν
29. Γεωργόπουλος Π.Ν.	Λάρισα	13	Κοσμία	Αξιωματικός	Καλώς	Προήχθη

Τάξεις Γ'

1. Νιμπής Στ. Μιχαήλ	Βελεστίνος	15	-	Ποιμήν	-	Διέκομεν από Απρίλιον
2. Παπατσιβίκας Μ. Αθ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Εργατικός	Μετρίως	Απερρίφθη
3. Αποστόλου Αρ. Αντ.	Βελεστίνος	14	-	-	-	Διέκομεν από Δεκέμβριον
4. Τσιούγγος Κ. Ιωάν.	Καστανιά	15	Κοσμία	Κτηματικός	Καλώς	Προήχθη
5. Παπανικολάου Αθαν.	Κόνιαρι	14	-	Ιερεύς	Μετρίως	Απερρίφθη
6. Βενέτης Ζ. Παναγ.	Νταμπελγί	13	-	-	-	Διέκομεν από Μαρτίου
7. Γούλας Κ. Αναστ.	Νταμπελγί	14	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	Προήχθη
8. Παπακουριζής Δ. Ιω.	Νταμπελγί	14	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς	Προήχθη
9. Κουτσογιάννης Π.Δ.	Ανακασιά	14	Κοσμία	Κτηματικός	Καλώς	Προήχθη
10. Τσέκας Δ. Βασ.	Βελεστίνος	13	-	-	-	Διέκομεν από Απρίλιον
11. Παπατόλιας Κ. Απ.	Βελεστίνος	15	-	Γεωργός	Σχ. καλώς	Προήχθη
12. Μουχταρέλλος Α.Χ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Κτηματικός	Σχ. καλώς	Προήχθη
13. Αναστασίου Ν. Γεώρ.	Βελεστίνος	16	Κοσμία	Κηπουρός	Σχ. καλώς	Προήχθη
14. Μπακάλης Στ. Νικ.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Ποιμήν	Σχ. καλώς	Προήχθη
15. Γεωργαλιός Ζ. Κων.	Βελεστίνος	16	Κοσμία	Αγωγεύς	Καλώς	Προήχθη
16. Αραμπατζής Θ. Αχ.	Βελεστίνος	14	-	-	-	Ουδόλωσ εφοίτησεν
17. Τέτσας Στ. Δημ.	Βελεστίνος	13	-	-	-	Διέκομεν από Απρίλιον
18. Μαργαρίτης Γ. Νικ.	Άγ. Γεώργιος	14	-	-	-	Διέκομεν από Φεβρουάριον
19. Περιστερόπουλος Ι.	Χατζήμισυ	14	-	-	-	Ουδόλωσ εφοίτησεν
20. Θεοδώρου Ευστ. Δημ.	Βελεστίνος	14	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	Προήχθη
21. Χριστοδούλου Γ.Β.	Άγ. Γεώργιος	15	-	-	-	Διέκομεν από Φεβρουάριον
22. Οικονόμου Αρ. Δημ.	Μακρυράχη	13	Κοσμία	Κτηματικός	Σχ. καλώς	Προήχθη
23. Αγγελής Β. Κωνστ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Αγωγεύς	Μετρίως	Απερρίφθη
24. Νάρης Α. Μιχαήλ	Τοϊθασι	15	Κοσμία	Γεωργός	Μετρίως	Απερρίφθη
25. Ματιάσης Αντών.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς	Προήχθη
26. Μακρής Αθ. Μιλτ.	Βελεστίνος	14	-	-	-	Διέκομεν από Απρίλιον
27. Ζαχαρόπουλος Β. Ιω.	Λεχώνια	14	Κοσμία	Έμπορος	Καλώς	Προήχθη

		Τάξεις Γ'				
1. Σκούφτης Α. Κων.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Κτηματικός	Καλώς	Απελύθη
2. Μακεδών Α. Μιχαήλ	Χατζήμυς	16	Κοσμία	Παντοπώλης	Μετρίως	Απερρίφθη
3. Γούλας Κ. Δημ.	Νταμπεγλί	16	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς	Απελύθη
4. Γαθάνης Σ. Αλεξ.	Κανάλια	16	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς	Απελύθη
5. Αλεξίου Ζ. Αθαν.	Βελεστίνος	16	Κοσμία	Κηπουρός	Καλώς	Απελύθη
6. Χατζηκοτούλας Γ.	Γκερλί	16	-	-	-	Διέκοψεν εξ αρχής έτους
7. Παπαδημητρίου Α.Δ.	Βελεστίνος	15	Καλή	Σαγαματοποιός	Καλώς	Απελύθη
8. Μούσιος Ι. Βασ.	Βελεστίνος	15	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς	Απελύθη
9. Παπαζήσης Δημ.	Βελεστίνος	15	-	-	-	Διέκοψεν από Δεκέμβριον
10. Μπατικόγιας Βασ.	Βελεστίνος	17	-	-	-	Ουδόλας εφοίτησεν
11. Μπούρας Γ. Αθαν.	Βελεστίνος	-	-	-	-	Απεφοίτησεν εξ αρχής
12. Μπούρας Γ. Αθαν.	-	15	-	-	-	Δεν προσήλθεν εις εξέτασιν

Ενεγράφησαν εν τω Μαθητολογίω (68) εξήκοντα και οκτώ.

Έλαβον αποφοιτήριον ή διέκοψαν	17 δέκα επτά
Δεν προσήλθον εις εξέτασιν	10 δέκα
Προήχθησαν εκ των προσεχθέντων	23 είκοσι τρεις
Απελύθησαν	6 εξ
Απερρίφθησαν	6 εξ
Επανεξεταστήσονται	6 εξ

Εν Βελεστίνω τη 23 Ιουνίου 1905. Ο Σχολάρχης. Οι διδάσκαλοι.

Οι μαθηταί της πρώτης τάξεως Κοντομήτρου Α. Νικόλαος και Παπαντωνίου Χαράλαμπος και οι της δευτέρας Αναστασιού Στέργιος, Μουχαταρέλλος Χαράλαμπος και Οικονόμου Δημήτριος, οίτινες κατά τας γενικάς εξετάσεις είχαν κριθεί επαναξεταστέοι εν τοις ελληνικοίς, επανεξετασθέντες προήχθησαν.

Ο Σχολάρχης

Σχολ. έτος 1905-1906

		Τάξεις Α'				
1. Παρίσης Σταύρος	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Ορφανός	-	Διέκοψεν από Φεβρουάριον
2. Γούναρης Ε. Ζήσης	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς	Προήχθη
3. Πρακαζάνας Δ. Κων.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Κρεοπώλης	-	Διέκοψεν από Απρίλιον
4. Ντόβας Κ. Περικλής	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Καρραγωγεύς	Καλώς	Προήχθη
5. Ντόντος Γ. Χρ.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Κτηματικός	Σχ. καλώς	Επανεξεταστέος
6. Χρόνης Φ. Κων.	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Κηπουρός	Καλώς	Προήχθη
7. Τσαπράζης Δ. Κων.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Ορφανός	Σχ. καλώς	Προήχθη
8. Μπομπότης Β. Ιω.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Ποιμήν	-	Δεν προσήλθεν εις εξέτασιν
9. Παιπάης Αθ. Παν.	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Γεωργός	-	Διέκοψεν από Απρίλιον
10. Χατζάκις Κ. Ζήσης	Βελεστίνος	13	Κοσμία	Εργατικός	Καλώς	Προήχθη
11. Ιατρού Δ. Περικλής	Βελεστίνος	12	Κοσμία	Ορφανός	Λίαν καλώς	Προήχθη

12. Γούζας Εμ. Γεώργ.	Νταμπεγλί	12 Κοσμία Γεωργός	–	Δεν προσήλθεν εις εξέτασιν
13. Αλεξίου Ζ. Δημ.	Βελεστίνος	13 Κοσμία Κηπουρός	Λίαν καλώς	Προήχθη
14. Καραγιάννης Στ. Ιω.	Βελεστίνος	12 Κοσμία Αγαγεύς	–	Διέκοψεν από Φεβρουάριον
15. Μακρής Ιω. Γεώρ.	Βελεστίνος	13 Κοσμία Γεωργός	Καλώς	Προήχθη
16. Χατζηκουτούλας Αχ.	Γκερλί	14 Κοσμία Ορφανός	Λίαν καλώς	Προήχθη
17. Γεωργαντζής Γ. Κων.	Κανάλια	12 Κοσμία Δημογραμματοεὺς	Καλώς	Προήχθη
18. Οικονόμου Αρ. Ιω.	Μακρυρράχη	12 Κοσμία Ορφανός	–	Απεφοίτησε
19. Κολοκοτρώνης Νικ.	Βελεστίνος	13 Κακή Κτηματικός	–	Αποβλήθειξ δεν εξετάσθη
20. Γερόπουλος Ζ. Ιω.	Γκερλί	13 Κοσμία Ιερεύς	Καλώς	Προήχθη
21. Ψάρρας Χαρίλ.	Γκερλί	13 Κοσμία Γεωργός	Μετρίως	Απερρίφθη
22. Της Ιωαν. Απόστ.	Βελεστίνος	14 Κοσμία Ποιμὴν	–	Διέκοψεν από Φεβρουάριον

Τάξις Β'

1. Παππάς Κ. Αρ.	Σέσκλον	12 Κοσμία Γεωργός	Λίαν καλώς	Προήχθη
2. Γιαννακόπουλος Αθ.	Βελεστίνος	12 Κοσμία Κτηματικός	Λίαν καλώς	Προήχθη
3. Αθανασίου Γ. Δημ.	Καρυμπαϊράκι	12 Κοσμία Γεωργός	Λίαν καλώς	Προήχθη
4. Καλούσης Δ. Αθ.	Ομοίως	12 Κοσμία Γεωργός	Λίαν καλώς	Προήχθη
5. Σκουφογιάννης Ιω.	Βελεστίνος	12 Κοσμία Γεωργός	Λίαν καλώς	Προήχθη
6. Νάρης Απ. Μιχαήλ	Αβδουλάρ	15 Κοσμία Γεωργός	Καλώς	Προήχθη
7. Φιλίππου Ν. Αρ.	Βελεστίνος	13 Κοσμία Κτηματικός	Σχ. καλώς	Προήχθη
8. Κοντομήτρος Αθ. Ν.	Βελεστίνος	13 Κοσμία Γεωργός	Σχ. καλώς	Προήχθη
9. Γούσιος Στ. Απ.	Βελεστίνος	12 Κοσμία Γεωργός	–	Επαύσατο φοιτών άμα τη εγγραφή του
10. Χατζηαθανασίου Ιω.	Βελεστίνος	13 Κοσμία Γεωργός	Λίαν καλώς	Προήχθη
11. Αποστόλου Αρ. Αντ.	Βελεστίνος	13 Κοσμία Παντοπώλης	–	Επαύσατο φοιτών άμα τη εγγραφή του
12. Παπανικολάου Α. Αθ.	Κόνιαρι	15 Κοσμία Ιερεύς	–	Ομοίως
13. Παπασιθίβικας Μ. Αθ.	Βελεστίνος	15 Κοσμία Εργατικός	Σχ. καλώς	Προήχθη

Τάξις Γ'

1. Τσιούγγος Κ. Ιω.	Καστανιά	16 Κοσμία Κτηματικός	Καλώς	Προήχθη
2. Παπατόλιας Κ. Απ.	Βελεστίνος	15 Κοσμία Γεωργός	Σχ. Καλώς	Επανεξεταστέος
3. Γούλας Κ. Αν.	Νταμπεγλί	14 Κοσμία Γεωργός	–	Επαύσατο φοιτών
4. Μακεδών Α. Μιχαήλ	Χατζήμυσο	17 Κοσμία Έμπορος	Καλώς	Προήχθη
5. Μπακάλης Στ. Νικ.	Βελεστίνος	15 Κοσμία Γεωργός	Καλώς	Επαύσατο φοιτών
6. Αναστασιου Ν. Γεώρ.	Βελεστίνος	16 Κοσμία Κηπουρός	–	Επαύσατο φοιτών
7. Μουχταρέλλος Χαρ.	Βελεστίνος	15 Κοσμία Κτηματίας	Σχ. καλώς	Επανεξεταστέος
8. Γεωργαλιός Ζ. Κων.	Βελεστίνος	16 Κοσμία Γεωργός	Καλώς	Απελύθη
9. Σκύφτης Ν. Κων.	Βελεστίνος	15 Κοσμία Κτηματικός	Λίαν καλώς	Απελύθη
10. Κουτσογιάννης Π. Δ.	Ανακασιά	14 Κοσμία Κτηματίας	Καλώς	Απελύθη
11. Χατζηκουτούλας Γ.	Γκερλί	16 Κοσμία Ορφανός	Καλώς	Απελύθη
12. Ματιάσης Ε. Αντ.	Κανάλια	16 Κοσμία Ορφανός	Καλώς	Απελύθη
13. Ζαχαρόπουλος Β. Ιω.	Λεσχώνια	15 Κοσμία Ορφανός	–	Διέκοψεν από Ιανουάριον
14. Θεοδώρου Ε. Δημ.	Βελεστίνος	15 Κοσμία Γεωργός	Καλώς	Απελύθη

15. Παπακυριαζής Δ. Ιω.	Νταμπεγλί	14	Κοσμία Ορφανός	-	Διέκοψεν από Μάρτιον
16. Οικονόμου Αρ. Ιωαν.	Μακρυρράχη	14	Κοσμία Ορφανός	-	Απεφοίτησεν
17. Μπέτας Γ. Δημ.	Δομπρινόθον (Ηπείρου)	14	Κοσμία Ορφανός	-	Δεν προσήλθεν εις εξέτασιν

Συμπληρωματικά κατά 7θριον εξετάσεις.

		Τάξις Α'		
1. Μόντος Γ. Χρίστος	Βελεστίνον	13	Κοσμία Κτηματικός	Μετρίως
		Τάξις Γ'		
2. Παπατόλιας Κ. Απ.	Βελεστίνον	15	Κοσμία Γεωργός	Καλώς

Εν Βελεστίνω τη 4θρίου 1906. Ο Σχολάρχης. Οι Διδάσκαλοι.

Σχολικόν έτος 1906-1907

		Τάξις Α'			
1. Μπαλατσός Κ. Ευάγ.	Καραϊμπαράκι	14	Κοσμία Γεωργός	Καλώς	
2. Μπομπότας Β. Ιωάν.	Βελεστίνον	13	Κοσμία Ποιμήν	Καλώς	
3. Ντόντος Γ. Χρίστος	Βελεστίνον	13	Κοσμία Αρτοποιός	Καλώς	
4. Γούλας Εμ. Γεώρ.	Νταμπεγλί	13	Κοσμία Γεωργός	-	Διέκοψεν από Ιανουάριον
5. Πρακαζάνης Δ. Κων.	Βελεστίνον	13	Κοσμία Κρεσπώλης	Σχ. καλώς	
6. Χρόνης Φ. Ιωάννης	Βελεστίνον	13	Κοσμία Κηπουρός	-	Δεν ανανέωσεν την εγγραφήν του
7. Χατζόπουλος Α. Γ.	Βελεστίνον	13	Κοσμία Αγωγεύς	-	Ουδόλωσ εφοίτησεν
8. Ντόντος Στέργιος	Βελεστίνον	13	Κοσμία Παντοπώλης	Καλώς	
9. Καρασμάνογλος Κ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία Κηπουρός	-	Δεν ανανέωσεν την εγγραφή του
10. Παναγιωτίδης Θωμ.	Βόλος	12	Κοσμία Εργατικός	Σχ. καλώς	

		Τάξις Β'			
1. Ντόθας Κ. Περικλής	Βελεστίνον	13	Κοσμία Εργατικός	-	Δεν ανανέωσεν την εγγραφή του
2. Χρόνης Φ. Κωνστ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία Κηπουρός	Σχ. καλώς	
3. Χατζάκος Κ. Ζήσης	Βελεστίνον	14	Κοσμία Εργατικός	Σχ. καλώς	
4. Τσαπράζης Δ. Κων.	Βελεστίνον	13	Κοσμία Ορφανός	Καλώς	
5. Ιστρού Δ. Περικλής	Βελεστίνον	13	Κοσμία Ορφανός	Καλώς	
6. Γεωργαντζής Γ. Κ.	Κανάλια	13	Κοσμία Δημογραμματος	Καλώς	
7. Αλεξίου Ζ. Δημήτρ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία Κηπουρός	Καλώς	
8. Μπαρμπίκος Γ. Γεώρ.	Σέσκλον	14	Κοσμία Γεωργός	Καλώς	
9. Γερόπουλος Ιωάννης	Γκερλί	13	Κοσμία Ιερεύς	Καλώς	

		Τάξις Γ'		
1. Μουχατάρελλος	Βελεστίνον	15	Κοσμία Κτηματικός	Λίαν καλώς
2. Παπατσιβίκας Αθαν.	Βελεστίνον	16	- Εργάτης	Ουδόλωσ εφοίτησεν
3. Γιαννακόπουλος Χ.	Βελεστίνον	13	Κοσμία Κτηματικός	Καλώς
4. Καλούσης Δ. Αθαν.	Καραμπαϊράκι	13	Κοσμία Γεωργός	Καλώς

5. Αθανασίου Γ. Δημ.	Ομοίως	13	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς
6. Πασάς Κ. Αριστ.	Σέσκλον	13	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς
7. Νάρης Α. Μιχαήλ	Αβδουλάρ	16	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
8. Φιλίππου Ν. Αριστ.	Βελεστίνον	13	Καλή	Κτηματικός	Σχ. καλώς
9. Σκουφογιάννης Ιω.	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
10. Μπακάλης Σ. Νικ.	Βελεστίνον	16	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς

Εν Βελεστίνω τη 18 Ιουνίου 1907. Ο Σχολάρχης. Οι διδάσκαλοι.

Σχολικόν έτος 1907-1907

Τάξις Α'					
1. Γούλας Ε. Γεώρ.	Νταμπεγλί	14	Κοσμία	Γεωργός	Διέκοψεν από Νοέμβριον
2. Σκουφογιάννης Δημ.	Βελεστίνον	11	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
3. Μούτσιος Δ. Θεόδ.	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Αγροφύλαξ	Καλώς
4. Ντόντος Γ. Δημ.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Παντοπόλης	Καλώς
5. Τσιούτσος Ζ. Κων.	Αβδουλάρ	15	Κοσμία	Ποιμήν	
6. Τάκος Ζ. Δημήτρ.	Σέσκλον	13	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
7. Παϊπάς Α. Γεώρ.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
8. Τίτσας Δημ. Μιχ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Παντοπόλης	Καλώς
9. Μακρής Α. Απ.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
10. Κατσαγεώργης Κ.Ν.	Βελεστίνον	11	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
Τάξις Β'					
1. Ψάρας Χαρίλ.	Γκερλί	15	Καλή	Γεωργός	Καλώς
2. Μπομπότης Ιωάν.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Ποιμήν	Καλώς
3. Παναγιωτίδης Δ.Θ.	Βόλος	13	Κοσμία	Εργάτης	Καλώς
4. Ντόντος Ν. Στέργ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Κτηματικός	Καλώς
5. Προκοπίδης Α. Ευκ.	Ραψάνη	11	Κοσμία	Γραμματεύς	Καλώς
6. Ντόντος Γ. Χρίστ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Παντοπόλης	Καλώς
7. Πρακαζάνας Κων.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Κρεοπόλης	Καλώς
Τάξις Γ'					
1. Γερόπουλος Ιωάν.	Γκερλί	14	Καλή	Ιερεύς	Καλώς
2. Ιατρού Περικλής	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
3. Χατζάκος Ζήσης	Βελεστίνον	15	Κοσμία	Σιδ. υπάλληλος	Καλώς
4. Γεωργαντζής Κ. Κων.	Κανάλια	14	Κοσμία	Δήμαρχος	Καλώς
5. Αλεξίου Δημήτρ.	Βελεστίνον	15	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς
6. Χρόνης Φ. Κων.	Βελεστίνον	15	Καλή	Κηπουρός	Διέκοψεν από Νοέμβριον

Εν Βελεστίνω τη 16 Ιουνίου 1908. Ο Σχολάρχης. Οι διδάσκαλοι.

Σχολικόν έτος 1908-1909

			Τάξις Α'		
1. Λουφόπουλος Βασ.	Χατζίμισι	14	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
2. Λολτσίδης Γεώργιος	Καραμπαϊράκι	15	Κοσμία	Γεωργός	Ουδόλας εφοίτησεν
3. Σπυρόπουλος Νικ.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Βαρελοποιός	Σχ. καλώς
4. Χανιώτης Νικ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Γεωργός	Λίαν καλώς
5. Τσέκος Δημήτρ.	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Ορφανός	Λίαν καλώς
6. Ακριθούσης Ιωάν.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
7. Βαθίκης Χαράλαμπος	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
8. Χασιώτης Χρήστος	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Παντοπώλης	Καλώς
9. Θεοδώρου Χρήστος	Βελεστίνον	15	Κοσμία	Εργάτης	Καλώς
10. Δανελόπουλος Δαν.	Βελεστίνον	10	Κοσμία	Ορφανός	Δεν ανανέωσεν την εγγραφήν του
11. Παπατόλιας Γεώργ.	Βελεστίνον	11	Κοσμία	Κτηματικός	Καλώς
12. Κωστήρας Νικόλαος	Διμήνιον	12	Κοσμία	Γεωργός	Σχ. καλώς
13. Αγγελής Νικόλαος	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Καρραγωγός	Διέκοψεν από Νοέμβριον
14. Καραπατής Τριαντ.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Ορφανός	Λίαν καλώς
3. Γάτος Χαράλ.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Ποιμήν	Διέκοψεν από Φεβρουάριον
			Τάξις Β'		
1. Καραμήτρος Ιωάν.	Γκερλί	15	Κοσμία	Ορφανός	Λίαν καλώς
2. Ντόντος Δημήτρ.	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Παντοπώλης	Καλώς
3. Παϊπάης Γεώργ.	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
4. Τίτσας Μιχαήλ	Βελεστίνον	15	Κοσμία	Παντοπώλης	Καλώς
5. Σκουφογιάννης Δημ.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
6. Μούτσος Θεόδ.	Βελεστίνον	14	Κοσμία	Αγροφύλαξ	Καλώς
7. Μακρής Απόστ.	Βελεστίνον	13	Κοσμία	Γεωργός	Δεν ενεφανίσθη εις τας εξετάσεις
8. Παπαδημητρίου Θεμ.	Χατζίμισι	13	Κοσμία	Ιερεύς	Λίαν καλώς
9. Χατζηκοτούλας Γεώρ.	Χατζίμισι	14	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
10. Παπαϊωάννου Δήμος	Χατζίμισι	13	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
11. Μουραβάς Ηρακλής	Χατζίμισι	14	Κοσμία	Ορφανός	Λίαν καλώς
12. Κατσαγεώργης Νέστ.	Βελεστίνον	12	Κοσμία	Ορφανός	Καλώς
			Τάξις Γ'		
1. Ψάρας Χαρίλαος	Γκερλί	16	Κοσμία	Γεωργός	Καλώς
2. Ντόντος Ν. Στέργ.	Βελεστίνον	15	Κοσμία	Κτηματικός	Λίαν καλώς
3. Ντόντος Χρήστος	Βελεστίνον	15	Κοσμία	Παντοπώλης	Λίαν καλώς
4. Πρακαζάνας Κωνστ.	Βελεστίνον	15	Κοσμία	Κρεοπώλης	Καλώς
5. Αλπάκης Ιωάννης	Καραμπάσι	13	Κοσμία	Κτηματικός	Λίαν καλώς

Εν Βελεστίνω τη Ιουνίου 1909. Ο Σχολάρχης. Οι Διδάσκαλοι.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΚΟΡΔΑ-ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Το Αστικό Σχολείο Βελεστίνου

Το Βελεστίνο¹ ελευθερώθηκε από τους Τούρκους πολλά χρόνια αργότερα απ' ό τι πίστευε το μεγάλο τέκνο του ο Ρήγας. Ελευθερώθηκε μαζί με ολόκληρη τη Θεσσαλία το 1881, αφού γνώρισε κατά καιρούς ημέρες δόξας και παρακμής.

Αμέσως μετά την απελευθέρωσή του εντάχθηκε στο γενικότερο πλαίσιο ανάπτυξης της χώρας, ακολουθώντας όλα τα προγράμματα της εποχής, καθώς και αυτό της εκπαίδευσης, με τα εξής σχολεία:

1. Δημοτικό Σχολείο, το οποίο λειτούργησε αμέσως μετά την απελευθέρωση.
2. Ελληνικό Σχολείο ή Σχολαρχείο, που ιδρύθηκε το 1883 και λειτούργησε από το 1897 έως το 1929.
3. Ημιγυμνάσιο, που αντικατέστησε το Ελληνικό Σχολείο στην περιοχή από το 1929 έως το 1939, και τέλος

1. Ο Ρηματισίδης στο έργο του «Συνοπτική περιγραφή της Θεσσαλίας καί τινων παρά τοις Θεσσαλοῖς Εθίμων», Σύμυρη 1874, σελ. 15 αναφέρει: «ΦΕΡΑΙ: Η πατρίς του αιμνήστου Ρήγα τα νυν Βελεστίνος καλουμένη, 2 περίπου ώρας προς βορράν του Βόλου εις τους πρόποδας κειμένη των ονομασθέντων βουνών πιθανώς εκ του σχήματος των πολλών αυτών κορυφών Κυνός Κεφαλαί· κόμη ωραιότατη κατάφυτος από δένδρα διάφορα και κατάρρυτος, έχουσα περί τας τριακοσίας χριστιανικάς και Οθωμανικάς οικίας. Τους παλαιούς χρόνους ήτο πόλις επίσημος, και πολυάνθρωπος έχουσα ως επίνειον την ουχ ήττον επίσημον παραθαλάσσιον πόλιν τας Παγασάς, ων την έκτασιν και το μεγαλείον δυνάμεθα να συμπεράνωμεν εκ σωζομένων εισέτι ερείπιών απέναντι του Βόλου».

Ο Γ. Κορδάτος Στο έργο του «Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς» σελ. 112, 113 επισημαίνει: «Από τον «Κατάλογον των νεών» της Ιλιάδας, μαθαίνουμε πως κοντά στη Βοιθηίδα ήταν αι Φεραί που στα ύστερα χρόνια είχαν σπουδαία ανάπτυξη και για ορισμένο καιρό έφτασαν σε μεγάλη ακμή και εξουσίαζαν την Ανατολική Θεσσαλία. Η πολιτεία αυτή ήταν σχεδόν στο ίδιο μέρος που είναι σήμερα ο Βελεστίνος.

Οι Φερές άρχισαν να μεγαλώνουν ύστερα από τον 6ο αιώνα. Από τον 5ο και τις αρχές του 4ου γίνονται ακουστές όχι μόνο σ' όλη τη Θεσσαλία, μα και σ' όλη την Ελλάδα».

4. Αστικό Σχολείο, που λειτούργησε από το 1939-40 έως το 1946-47 με ενδιάμεση διακοπή της λειτουργίας του².

ΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ είχαν ιδρυθεί με το νόμο 5874/1933, προβλέπονταν από το νόμο 770/1937 και ξαναϊδρύονται, ανά την Ελληνική επικράτεια, με το νόμο 1800/1939, ο οποίος ορίζει τα εξής:

Άρθρο 1. «Προς εξυπηρέτησιν πνευματικών και πρακτικών αναγκών της αστικής τάξεως, ιδρύονται εν τω κράτει αστικά σχολεία αμφοτέρων των φύλων, τα οποία τούτο μεν παρέχουν γενικήν μόρφωσιν, ανθρωπιστικήν και πραγματικήν ευρύτεραν και βαθυτέραν της υπό της στοιχειώδους εκπαίδευσως παρεχομένης και απαραίτητον δια πάσαν εν τη κοινωνία αξιόλογον δράσιν, τούτο δε προπαρασκευάζουσιν ενεργώς δια τον επαγγελματικών και πρακτικών καθόλου βίον.

Άρθρον 2.1. Τα αστικά σχολεία έχουν τρεις τάξεις ενιασίου, εγγράφονται δε εις την πρώτην τάξιν αυτών κατόπιν επιτυχών εισιτηρίων εξετάσεων οι έχοντες απολυτήριον δημοτικού σχολείου[...]

Άρθρον 3.4. Όπου δεν λειτουργεί ίδιον αστικών σχολείων θηλέων δύνανται να φοιτούν και μαθήτριά εις το [των] αρρένων.

Άρθρον 4.1. Τα εν τοις αστικοίς σχολείοις διδασκόμενα μαθήματα είναι τα μεν μαθήματα γενικής μορφώσεως ή γενικά, τα δε μαθήματα επαγγελματικής προπαιδεύσεως ή ειδικά [...]

3. Τα ειδικά μαθήματα, διδασκόμενα εις τας δύο ανωτέρας τάξεις των αστικών σχολείων, είναι σχετικά προς την επαγγελματικήν κατεύθυνσιν εκάστου, ήτις δύναται να είναι δια μεν τα των αρρένων η γεωργική ή η εμπορική ή η βιοτεχνική, δια δε των θηλέων η οικοκυρική και των γυναικείων τεχνών, ή η εμπορική ή η γεωργική.

*Άρθρον 12. Οι έχοντες απολυτήριον αστικού σχολείου κέκτηνται προσόντα προς κατάληψιν κατωτέρων δημοσίων θέσεων αντίστοιχα προς τα των αποφοίτων των τέως ελληνικών σχολείων, [...] δύνανται δε κατόπιν εισιτηρίων εξετάσεων να εγγράφονται εις μέσας επαγγελματικάς σχολάς της αυτής κατευθύνσεως προς την του αστικού σχολείου εξ ου απεφοίτησαν»[...]*³

Σύμφωνα με τον παραπάνω νόμο ιδρύθηκε και το Αστικό Σχολείο Βελεστίνου. Το σύντομο χρονικό της Ιστορίας του, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που βρέθηκαν στο Αρχείο του Λυκείου Βελεστίνου, έχει ως εξής:

Το Αστικό Σχολείο Βελεστίνου αρχίζει τη λειτουργία του στις 28 Σεπτεμβρίου του 1939. Ο τότε διευθυντής Γεώργιος Ξενόπουλος – του οποίου η θητεία κράτησε ένα μήνα –⁴ «προβαίνει εις την έκδοσιν των αποτελεσμάτων των εισιτηρίων

2. Αρχείο Α' Δημοτικού Σχολείου και Λυκείου Βελεστίνου.

3. Αλέξη Δημαρά: «Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε» (τεκμ. ιστορίας «τ. Β' 1895-1967 σελ. 191-192, Θ. Χατζηστεφανίδη, «Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)», Νόμος 1800/1939 «Προς εξυπηρέτησιν...»)

4. Αρχείο Λυκείου Βελεστίνου: «Βιβλίο πράξεων του Συλλόγου του Αστικού Σχολείου Βελεστίνου». Σχολικό έτος 1939-40, πράξη 1η, υπογραφή Ξενόπουλος, 28/9/1939, και πράξη 2η, υπογραφή Γκακνής, 14/10/1939.

εξετάσεων της περιόδου Σεπτεμβρίου». Σύμφωνα με τ' αποτελέσματα της περιόδου αυτής, και κατόπιν των εισιτηρίων εξετάσεων της περιόδου Οκτωβρίου, εισάγονται και γράφονται στην Α' τάξη 18 μαθητές εκ των οποίων 15 αγόρα και 3 κορίτσια⁵.

Τα μαθήματα στα οποία εξετάστηκαν οι παραπάνω μαθητές ήταν: Ελληνικά (γραπτά-προφορικά), Μαθηματικά (γραπτά-προφορικά), Ιστορία (γραπτά). Οι δε βαθμοί τους οποίους έλαβαν ήταν μετριότατοι.

Μετά το πέρας της διαδικασίας των εισιτηρίων εξετάσεων, το νεοσύστατο σχολείο οργανώνεται ως εξής: Εισάγονται ως διδακτικά βιβλία για την Α' τάξη – που ήταν η μοναδική κατά το έτος αυτό – τα κάτωθι εγκεκριμένα από το Υπουργείο Παιδείας με την εγκύκλιο 138/1939, «Περί των Σχολικών βιβλίων του Αστικού Σχολείου».

- 1) Θρησκευτικά Β' εξαταξίου νέου τύπου Κ. Διαθήκη, Β. Πετρούνια.
- 2) Νέα Ελληνικά Γ' εξαταξίου νέου τύπου, Κοντοπούλου-Οικονόμου-Μαρκοπούλου.
- 3) Φυσική και Χημεία Α' εξαταξίου νέου τύπου, Α. Λεονταρίτου.
- 4) Ζωολογία-Φυτολογία Β' εξαταξίου νέου τύπου, Π. Τσίληθρα.
- 5) Πρακτική Αριθμητική Β' εξαταξίου νέου τύπου, Χρ. Μπαρμπαστάθη.
- 6) Πρακτική Γεωμετρία Β' εξαταξίου νέου τύπου, Χρ. Μπαρμπαστάθη.
- 7) Γαλλικά: Τα πρώτα μαθήματα Γαλλικής γλώσσας, Θ. Κυπρίου.
- 8) Ιστορία⁶.

Επίσης καταρτίζεται εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα 28 ωρών, οι οποίες κατανέμονται από Δευτέρα έως Σάββατο, πλην της Τετάρτης, γιατί σύμφωνα με την υπ' αριθ. 106285/155 εγκύκλιο διαταγή του Υπ. Παιδείας, η ημέρα αυτή καθορίζεται ως ημέρα ΕΟΝ⁷.

Σύμφωνα με το πρόγραμμα, το Σχολείο λειτουργεί καθημερινά από 8 π.μ. έως 1 το μεσημέρι και από 3 έως 5 το απόγευμα ως εξής:

5. Αρχείο Λυκείου Βελεστίνου: «Γεν. Έλεγχος και Ειδικός Έλεγχος Αστικού Σχολείου Βελεστίνου» Σχολικό έτος 1939-40.

6. ό.π. «Βιβλίο Πράξεων Αστικού Σχολείου Βελεστίνου» Σχολικό έτος 1939-40, πράξη 3η.

7. ΕΟΝ = «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, ιδρυθείσα επί Μεταξά. Η ίδρυσή της είχε προκαλέσει τη δυσφορία του Σώματος Ελλήνων Προσκόπων και την οργή του διαδόχου Παύλου. ...Αναμικτή απομίμηση των αντίστοιχων οργανώσεων των ολοκληρωτικών κρατών. Η αγάπη του Μεταξά προς την ΕΟΝ, που τη θεωρεί δημιούργημα απόλυτα δικό του, είναι διάχυτη στο «Ημερολόγιό» του. Για τις милитарιστικές αυτές οργανώσεις και για τις πανηγυρικές επετείους των ξοδεύονται πολλά χρήματα, τα οποία θα ήταν χρήσιμα για άλλες άμεσες ανάγκες της χώρας». (Βλ. Αλ. Βακαλόπουλου «Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1957» σελ. 383-384).

Μαθήματα	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατο	Σύνολο	Διδάσκοντες
Θρησκευτικά		12-1		3-4			2	Ε. Γκακνής ⁷
Νέα Ελληνικά	8-10	9-10		9-11	9-10	8-9	7	»
Εθν. Ηθ. Αγωγή					12-1		1	»
Μαθηματικά		8-9	Ημέρα	8-9	8-9	9-10	4	»
Γαλλικά	11-12		Ε.Ο.Ν.	4-5	11-12		3	»
Ιστορία	12-1			11-12		11-12	3	»
Φυσική	10-11	10-11			10-11		3	»
Φυσ. Ιστορία		11-12		12-1		10-11	3	»
Γυμναστική		3-4			3-4		<u>2</u>	»
							28	

Εφ' ω εγένετο η παρούσα πράξις και υπογράφεται ως έπεται.

Ο Διευθυντής Γκακνής⁸

Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι από το πρώτο έτος ενάρξεως λειτουργίας του σχολείου, και κατά τη διάρκεια της υπάρξεώς του, λαμβάνεται μέριμνα για τους άπορους μαθητές απαλλάσσονται «αφ' ενός μεν από κάθε εκπαιδευτικόν τέλος και αφ' ετέρου εκ της υποχρεωτικής εισφοράς υπέρ της σχολικής υγιεινής, των μαθητικών συσσιτίων και του σχολικού κινηματογράφου»⁹.

Κάτω από αυτές τις λειτουργικές συνθήκες περατώνεται το σχολικό έτος και έτσι στις 8 Ιουνίου του 1940 καθορίζεται το πρόγραμμα των προαγωγικών εξετάσεων, οι οποίες αρχίζουν στις 11 Ιουνίου και τελειώνουν στις 22 του ίδιου μήνα.

«Τρίτη	11	Ιουνίου 8-10	Νέα Ελληνικά		
Πέμπτη	13	Ιουνίου 8-9.30	Φυσική Πειραματική	10-11	Χημεία
Παρασκευή	14	Ιουνίου 8-10	Θρησκευτικά		
Σάββατον	15	Ιουνίου 8-10	Ιστορία		
Τρίτη	18	Ιουνίου 8-10	Αριθμητική	10.15-12	Γεωμετρία
Πέμπτη	20	Ιουνίου 8-10	Γαλλικά		
Παρασκευή	21	Ιουνίου 8-10	Εθνική και Ηθική Αγωγή		
Σάββατον	22	Ιουνίου 8-10	Φυσική Ιστορία»		

Η κρατική μέριμνα όσον αφορά στη βοήθεια των άπορων μαθητών υλοποιήθηκε με νομοθετ. διάταγμα της 9 Σεπτεμβρίου 1935 «Περί ιδρύσεως Ταμείου μαθητικής προνοίας και αντιλήψεως», οπότε ιδρύθηκε και οργανισμός με σκοπό τη δημιουργία «ευνοϊκών βιοτικών και σχολικών συνθηκών υπέρ των δεομένων προστασίας μαθητών» (βλ. Χρ. Λέφας: «Η Ιστορία της Εκπαιδεύσεως» σελ. 515).

8. ό.π. πράξη 5η.

9. ό.π. πράξη 4η.

«Το ανωτέρω πρόγραμμα ισχύει διά τους μαθητάς της πρώτης τάξεως. Εφ' ω συνετάγη η παρούσα πράξις και υπογράφεται ως έπεται: Ο διευθυντής του σχολείου»¹⁰.

Στις 25 Ιουνίου εκδίδονται τ' αποτελέσματα των εξετάσεων και από τους 18 μαθητές, 13 προάγονται, 2 απορρίπτονται, 1 παραπέμπεται το Σεπτέμβριο και προβιβάζεται. Η βαθμολογική κλίμακα ήταν από 1-20. Η Διαγωγή όλων των μαθητών «Κοσμιωτάτη»¹¹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ευσταθ. Γκακνής, ο οποίος διαδέχθηκε τον Γ. Ξερόπουλο τον Οκτώβριο του 1939 παρέμεινε ως δ/ντής του Σχολείου μέχρι τον Ιούνιο του 1940 και δίδαξε όλα τα μαθήματα ακόμη και την ξένη γλώσσα, όπως προκύπτει από τα πρακτικά και τις υπογραφές στη στήλη των «διδασκόντων».

Η Σχολική χρονιά 1940-41 αρχίζει στις 16 Σεπτεμβρίου του 1940 με την εξέταση των ανεξεταστέων μαθητών, και με διευθυντή και μοναδικό διδάσκοντα τον Αστέριο Ι. Ζήση¹².

Κατά το έτος αυτό το σχολείο λειτουργεί με 2 τάξεις Α' και Β'.

Στην Α' τάξη κατόπιν των εισιτηρίων εξετάσεων της πρώτης και δεύτερης περιόδου εισάγονται με σχετικά χαμηλή βαθμολογία 16 μαθητές, αλλά απ' αυτούς φοιτούν οι 12, εκ των οποίων 3 κορίτσια.

Στη Β' τάξη της ίδιας χρονιάς φοιτούν πάλι 12 μαθητές, εκ των οποίων κατά σύμπτωση 3 κορίτσια¹³.

Τα διδακτικά βιβλία που εισάγονται για το 1940-41 είναι:

Για την Α' τάξη:

«1) Θρησκευτικά = ιστορία Καινής Διαθήκης υπό Βασ. Πετρούνια.

2) Νέα Ελληνικά = υπό Ν. Κοντοπούλου – Μιχ. Οικονόμου – Θεοδ. Μακροπούλου.

3) Ιστορία = Παπασταύρου έκδοση 1940.

4) Μαθηματικά = Πρακτ. Αριθμητική και Πρακτ. Γεωμετρία υπό Χρ. Μπαρμπαστάθη.

5) Φυσικά = α) Στοιχεία Φυσικής και Χημείας υπό Χ. Σημηριώτου – Ν. Δρακοπούλου έκδ. 1940. β) Στοιχεία Φυτολογίας και Ζωολογίας υπό Παν. Τσίληθρα.»

Για τη Β' τάξη:

«1) Θρησκευτικά = Εκκλησιαστική Ιστορία υπό Β. Πετρούνια έκδ. 1940.

2) Νέα Ελληνικά = Νεοελληνικά Αναγνώσματα υπό Μιχ. Οικονόμου, Ν. Κοντοπούλου, Αρ. Βεκιαρέλη και Δ. Ζήση έκδ. 1940.

10. ό.π. πράξη 6η./8-6-1940

11. Αρχείο Λυκείου Βελεστίνου. «Βιβλίο Γενικού Ελέγχου Αστικού Σχολείου Βελεστίνου» Σχολικό έτος 1939-40.

12. Αρχείο Λυκείου Βελεστίνου. «Βιβλίο Πράξεων Αστικού Σχολείου Βελεστίνου» Σχολικό έτος 1940-41 πράξη 1α'./16-9-40

13. Αρχείο Λυκείου Βελεστίνου. «Βιβλίο Γενικού Ελέγχου Αστικού Σχολείου Βελεστίνου» Σχολικό έτος 1940-41.

3) *Ιστορία* = *Ιστορία υπό Αναστ. Λαζάρου εκδ. 1940.*

4) *Μαθηματικά* = *Πρακτ. Αριθμ. και Πρακτ. Γεωμετρία υπό Χρ. Μπαρμπαστάθη.*

5) *Φυσικά* = α) *Στοιχεία Φυσικής και Χημείας υπό Δημητρίου Τσιαμασφύρου.* β) *Στοιχεία Φυτολογίας – Ζωολογίας, υπό Παν. Τσίληθρα.*

6) *Σωματολογία του ανθρώπου και Υγιεινή* = *Ανθρωπολογία υπό Ε. Παντελούρη.*

7) *Γαλλικά: Τα μέχρι τούδε υπό των μαθητών του παλαιού εξαταξίου Γυμνασίου χρησιμοποιούμενα ως εγκεκριμένα, εγκύκλ. υπ' αριθ. 73956/121 της 1ης Σεπτεμβρίου 1938 σελ. 12¹⁴.*»

Τον Οκτώβριο του 1940 κηρύσσεται ο ελληνοϊταλικός πόλεμος. Μέσα στη γενική αναστάτωση δημιουργούνται προβλήματα και στη λειτουργία των σχολείων.

Το υπό εξέταση σχολείο, όπως προκύπτει από το βιβλίο πράξεων αυτού, επαναλειτουργεί κανονικά την 1η Σεπτεμβρίου του 1941, με έντονο τον προβληματισμό του δ/ντή και μοναδικού διδάσκοντος Αστέριου Ζήση για την εύρυθμη λειτουργία του Σχολείου. Ο προβληματισμός οφείλεται στο ότι: «*Το Αστικό Σχολείον Βελεστίνου στερείται οικήματος προς στέγασιν των μαθητών*» και ως εκ τούτου είναι αναγκασμένο «*ν' αναβάλη την έναρξιν των μαθημάτων μέχρι εξευρέσεως καταλλήλου οικήματος προς στέγασιν των μαθητών του σχολείου προσωρινώς, και ν' αναφέρη εις τον κων Γενικόν Επιθεωρητήν ότι δεν εξευρέθη κατάλληλον οίκημα προς στέγασιν των μαθητών του ειρημένου Σχολείου, δια τα περαιτέρω*»¹⁵.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1941, συγκαλείται έκτακτη συνεδρίαση – με μόνο το δ/ντή του σχολείου – διότι ο Γενικός Επιθεωρητής δίνει εντολή να γίνει «*έναρξις των μαθημάτων του Αστικού σχολείου εις τινα των εκκλησιών της κωμοπόλεως, ή εν ανάγκη και εν υπαίθρω ελλείψει οικήματος*».

Κατόπιν της εντολής αυτής ο δ/ντής αποφασίζει «*την έναρξιν των μαθημάτων της χειμερινής περιόδου των μαθητών αμφοτέρων των τάξεων του Αστικού Σχολείου Βελεστίνου, την 15ην του μηνός Σεπτεμβρίου και ως τόπον διδασκαλίας εκλέγει τον γυναικωνίτην της εκκλησίας Άγιος Κων/νος, προσωρινώς, μέχρι εξευρέσεως καταλλήλου οικήματος δια την στέγασιν των μαθητών του σχολείου*»¹⁶.

Την επόμενη ημέρα καταρτίζεται και το εβδομαδιαίο πρωινό ωρολόγιο πρόγραμμα των μαθημάτων της Α' και Β' τάξης. Το πρόγραμμα αυτό συμπληρώθηκε στις 12 Νοεμβρίου και με απογευματινό ωράριο, έτσι ώστε το σχολείο να λειτουργεί πρωί και απόγευμα καθημερινά. Τα μαθήματα της Α' τάξης διαρκούν από τις 8 έως τις 11 το πρωί και από τη 1 έως τις 3 το απόγευμα και της Β' τάξης από τις 10 έως τις 12 το πρωί και από τις 3.30 έως τις 4.30 το απόγευμα. Συνολικά εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας 27 για την Α' τάξη και 23 για τη Β'.

14. ό.π. «*Βιβλίο Πράξεων Αστικού Σχολείου Βελεστίνου*» Σχολικό έτος 1940-41 πράξη 2η.

15. ό.π. πράξη 8η./1-9-1941

16. ό.π. πράξη 9η./14-9-1941

Το πρωινό ωρολόγιο πρόγραμμα έχει ως εξής:

«Τάξεις Α'								
Μαθήματα	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατον	Σύνολον	Διδάσκοντες
Θρησκευτικά		8-9				8-9	2	Ζήσης
Νέα Ελληνικά	8-10		8-9		8-9	9-10	5	
Πρακτ. Αριθμ.	10-11			8-9	9-10		3	
Γαλλικά		9-10					1	
Ιστορία			9-10				1	
Φυσική-Χημεία			10-11				1	
Φυσική Ιστορία				9-10			1	
							14	

Τάξεις Β'								
Μαθήματα	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατον	Σύνολον	Διδάσκοντες
Νέα Ελληνικά	11-12		11-12			10-12	4	Ζήσης
Πρακτ. Αριθμ.		10-11					1	
Γαλλικά		11-12					1	
Ιστορία				11-12			1	
Φυσική-Χημεία					10-11		1	
Φυσική Ιστορία					8-9		1	
Υγιεινή (σωματολογία)					11-12		1	
							14»	

Το απογευματινό ωρολόγιο πρόγραμμα το οποίο εφαρμόστηκε από τις 12 Νοεμβρίου του 1941, έχει ως εξής:

«Τάξεις Α'								
Μαθήματα	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατον	Σύνολον	Διδάσκοντες
Θρησκευτικά		1-1.40				1-1.40	2	Ζήσης
Νέα Ελληνικά	1-2.30		1-1.40		1-1.40	1.50-2.30	5	
Πρακτ. Αριθμ.	2.40-3.20			1-1.40			2	
Γαλλικά		1.50-2.30					1	
Ιστορία			1.50-2.30				1	
Φυσική-Χημεία			2.40-3.20				1	
Φυσική Ιστορία				1.50-2.30			1	
							13	

		Τάξεις Β'						
Μαθήματα	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατον	Σύνολον	Διδάσκοντες
Θρησκευτικά					1.50-2.50	4-5	2	Ζήσης
Νέα Ελληνικά	3.30-4.10		3.30-4.10			2.40-4.10	4	
Πρακτ. Αριθμ.		2.40-3.20			2.40-3.20		2	
Γαλλικά		3.30-4.10					1	
Ιστορία				3.30-4.10			1	
Φυσική Ιστορία				2.40-3.20	3-4		2	
Υγιεινή (Σωματολογία)					3.30-4.10		1	
							13» ¹⁷	

«Εφ' ω εγένετο η παρούσα πράξις και υπογράφεται ως έπεται:
Ο Διευθυντής του Σχολείου
Αστέριος Ζήσης»¹⁸.

Στις 9 Δεκεμβρίου του 1941 καθορίζεται το πρόγραμμα των προαγωγικών εξετάσεων των μαθητών αμφοτέρων των τάξεων του Αστικού σχολείου, που ήταν:

«10 Δεκεμβρίου Τετάρτη 9.30-12 π.μ. Νέα Ελληνικά και
10 Δεκεμβρίου Τετάρτη 2-4 μ.μ. Μαθηματικά¹⁹.»

Στις 11 Δεκεμβρίου εξάγονται τ' αποτελέσματα και από την Α' τάξη από τους 12 μαθητές, 9 προάγονται, και 3 «ουδόλως εφοίτησαν», και από τη Β' τάξη από τους 12 μαθητές, προάγονται 6, και 6 «ουδόλως εφοίτησαν». Η διαγωγή των μαθητών της Α' και Β' τάξεως ήταν «Κοσμιωτάτη» πλην μιας μαθήτριας της Α' τάξεως της οποίας η διαγωγή ήταν «Κοσμία», «λόγω απρεπούς εσωσχολικής συμπεριφοράς» όπως αναφέρεται στα πρακτικά. Μετά την έκδοση των αποτελεσμάτων το σχολικό έτος κλείνει στις 11 Δεκεμβρίου του 1941²⁰.

Η νέα σχολική χρονιά αρχίζει το Φεβρουάριο του 1942 και μαζί αρχίζει και η αντίστροφη μέτρηση για το Αστικό Σχολείο Βελεστίνου. Εστάλη τότε στο Βελεστίνο, από το Γενικό Επιθεωρητή της Δ' περιφέρειας Μ.Ε., επιτροπή εισιτηρίων εξετάσεων «προς διενέργειαν τούτων, αποτελούμενη από τον Νικ. Οικονόμου και Κων. Λαδογιάννη», αλλά «ουδείς μαθητής επαρουσιάσθη»²¹.

17. ό.π. πράξη 10η./12-11-1941

18. ό.π. πράξη 10η και 11η./15-9-1941

19. ό.π. πράξη 12η./9-12-1941

20. ό.π. πράξη 13η./11-12-1941

21. ό.π. «Βιβλίο Πράξεων Αστικού Σχολείου Βελεστίνου» Σχολικό έτος 1941-42 πράξη 1η./...-2-1942

Το Μάρτιο του 1942, άλλη επιτροπή από τους Δημ. Τσαμάκη και Μιχ. Αντωνάκη μεταβαίνει στο Βελεστίνο, «για μια δεύτερη προσπάθεια προσελεύσεως μαθητών για εισαγωγικές εξετάσεις», αλλά και πάλι «ουδείς μαθητής ενεφανίσθη»²².

Η προσπάθεια επαναλαμβάνεται τον Απρίλιο του ίδιου έτους, από το δ/ντή του σχολείου Α. Ζήση. Αυτή τη φορά γίνεται πρόσκληση μαθητών, αφ' ενός για εισαγωγικές εξετάσεις και αφ' ετέρου για εγγραφή στη Β' τάξη. Και πάλι χωρίς αποτέλεσμα²³.

Η τελευταία πρόσκληση μαθητών για εγγραφή έγινε το Μάιο του 1942 και επειδή δεν προσήλθε κανένας, το σχολείο διέκοψε τη λειτουργία του «λόγω ελλείψεως μαθητών»²⁴. Η διακοπή κράτησε 3 χρόνια.

Κατά το σχολικό έτος 1945-46 γίνεται προσπάθεια επαναλειτουργίας του σχολείου. Τον Ιανουάριο του 1946 συγκεκριμένα, γίνεται πρόσκληση για εισιτήριες εξετάσεις τις οποίες καλούνται να διεξάγουν οι: Αθαν. Αδρύμης φιλόλογος και Ηλίας Καραμαγκιόλας μαθηματικός. Και αυτή η πρόσκληση έπεσε στο κενό²⁵.

Τότε αναλαμβάνει τη διεύθυνση του σχολείου ο καθηγητής γεωπόνος Κων/νος Ζείκος, ο οποίος είναι και ο μοναδικός καθηγητής του²⁶. Εν τω μεταξύ μέσα στον Ιανουάριο του 1946 κάποιοι μαθητές ανταποκρίνονται στην πρόσκληση για εισαγωγικές και έτσι μετά από πολύ καιρό και πολλές προσπάθειες εγγράφονται στην Α' τάξη 4 μαθητές, 3 κορίτσια και 1 αγόρι²⁷. Το σχολείο λειτουργεί με τους ελάχιστους αυτούς μαθητές, αντιμετωπίζοντας πολλά προβλήματα.

Ένα από αυτά, και πολύ σημαντικό, είναι η έλλειψη προσωπικού. Το πρόβλημα αυτό υπήρχε και κατά τα προηγούμενα χρόνια, αλλά ο τωρινός δ/ντής δηλώνει ότι «δεν επαρκεί ένα άτομο δια την διδασκαλίαν τώσων μαθημάτων», και ως εκ τούτου:

α) Αφαιρεί ολοκληρωτικά από το πρόγραμμα τα Θρησκευτικά, Γαλλικά, Ωδική και Γυμναστική και

β) Μειώνει τα Ελληνικά κατά 2 ώρες και την Ιστορία κατά μία ώρα.

Έτσι διαμορφώνεται το εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα που καλύπτει 18 ώρες διδασκαλίας ως εξής:

22. ό.π. πράξη 2η./...3-1942

23. ό.π. πράξη 3η και 4η./...4-1942

24. ό.π. πράξη 5η./...5-1942

25. ό.π. «Βιβλίο Πράξεων Αστικού Σχολείου Βελεστίνο» Σχολικό έτος 1945-46 πράξη 1η./...1-1945

26. ό.π. πράξη 2α./...6-1945

27. ό.π. πράξη 3η./...1-1946

«1. Ελληνικά	Ωρα εβδομαδιαίας διδασκαλίας	6
2. Ιστορία	Ωρα εβδομαδιαίας διδασκαλίας	2
3. Πρακτ. Αριθμ. και Γεωμετρία	Ωρα εβδομαδιαίας διδασκαλίας	4
4. Φυσική-Χημεία	Ωρα εβδομαδιαίας διδασκαλίας	3
5. Φυσική Ιστορία	Ωρα εβδομαδιαίας διδασκαλίας	3»

Ένα άλλο πρόβλημα είναι ότι δεν υπάρχουν εγκεκριμένα βιβλία για το σχολικό έτος 1945-46 και αποφασίζεται να εξοικονομηθούν αυτά από τα υπάρχοντα στη βιβλιοθήκη του σχολείου βιβλία του Οργ. Εκδ. Σχολ. Βιβλ. εγκεκριμένα «κατά τα προ του πολέμου έτη», ήταν δε τα κάτωθι:

- «1) Νέα Ελληνικά δια την Αην τάξιν Παπαντωνίου-Τρουλινού.
- 2) Πρακτική Αριθμητική Κ. Παπανικητοπούλου.
- 3) Φυσική Ιστορία Χριστοπούλου.
- 4) Φυσική Χημεία Λιώντου-Νεραντζή δια την Α' τάξιν.
- 5) Ιστορία Θεοδωρίδου-Λαζάρου δια την Α' τάξιν²⁸.»

Το σχολείο κατάφερε να λειτουργήσει ως τον Ιούνιο του 1946. Τότε γίνονται οι προαγωγικές εξετάσεις και εκ των τεσσάρων μαθητών προάγονται οι 2, ενώ οι άλλοι παραπέμπονται το Σεπτέμβριο. Παράλληλα γίνονται και οι εισιτήριες εξετάσεις, των οποίων τ' αποτελέσματα αποφασίζεται να εκδοθούν το Σεπτέμβριο²⁹. Έτσι τελειώνει το σχολικό έτος τον Ιούνιο του 1946.

Στις 20 Σεπτεμβρίου του 1946 αρχίζει η νέα σχολική χρονιά³⁰. Δ/ντής και πάλι καθώς και μοναδικός καθηγητής αναλαμβάνει ο Κ. Ζείκος ο οποίος ανακοινώνει τ' αποτελέσματα των εισαγωγικών του Ιουνίου σύμφωνα με τα οποία εισάγονται 9 μαθητές για το σχολικό έτος 1946-47³¹.

28.α) Εξ αφορμής της αφαίρεσης του μαθήματος των θρησκευτικών από το πρόγραμμα διδ/λίας, επισημαίνουμε ότι αυτό αποτελούσε πρόβλημα και δίχαζε από τις αρχές του 20ού αιώνα. Η Πηνελόπη Δέλτα έγραφε προς το Φ. Φωτιάδη από τη Φρανκφούρτη το 1907: «... γιατί στην εγκόκλιό σας παραμερίζετε εντελώς ό,τι ακκίζει τη θρησκεία; Λέτε "Ιερή Ιστορία δε θέλουμε" αλλά Ιερή ιστορία εννοείτε και την Ιστορία της Ορθοδοξίας; Δεν το πιστεύω· Ελληνισμός και Ορθοδοξία είναι συνώνυμες εθνικές εκφράσεις. Η Πόλη χωρίς Αγία Σοφία δεν έχει νόημα, και η Ιστορία του Σουλίου είναι ατελείωτη χωρίς τον Σαμουήλ» (βλ. Θ. Γ. Παπακωνσταντίνου: «Αξιολογήσεις και τάσεις στην Εκπαίδευση του Ελληνισμού στο πέρασμα από τον 19ο προς τον 20ό αιώνα». Πρακτ. 1ου Πανελλ. Συνεδρίου για την Ιστ. της Ν.Ε. Εκπ. (υπό έκδοση).

6) ό.π. πράξη 4η.

29. ό.π. πράξη 5η, 6η και 7η./...6-1946

30. ό.π. «Βιβλίο Πράξεων Αστικού Σχολείου Βελεστίνου» Σχολικό έτος 1946-47 πράξη 1η./20-9-1946

31. ό.π. πράξη 2η./21-9-1946

Στις 11 Οκτωβρίου του ίδιου έτους «συνεδριάζει ο σύλλογος των καθηγητών του Αστικού Σχολείου Βελεστίνου αποτελούμενος εκ μόνου του Δ/ντού τούτου». Κατά τη συνεδρίαση αυτή ορίζεται εξεταστική περίοδος των εισιτηρίων Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου και καταρτίζεται το ωρολόγιο εβδομαδιαίο πρόγραμμα, που καλύπτει 21 διδακτικές ώρες και έχει ως εξής:

Μαθήματα	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατο	Ώραι
Ελληνικά	8-9	8-9	8-9	8-9	8-9	8-9	6
Θρησκευτικά	9-10						1
Ιστορία	11-12			10-11			2
Πρακτ. Αριθμητική		9-10	10-11		10-11		3
Γεωμετρία				9-10			1
Φυσική		10-11	9-10				2
Χημεία					9-10	10-11	2
Φυτολογία		11-12				9-10	2
Ζωολογία	10-11			11-12			2
						Σύνολον ωρών	<u>21</u>

Επίσης καθορίζονται τα διδακτικά βιβλία για την Α' τάξη, που είναι «τα εγκεκριμένα βιβλία των διδασκομένων εις την τάξιν ταύτην μαθημάτων»³².

Το πρακτικό αυτό της 11ης Οκτωβρίου του 1946, είναι και το τελευταίο του πολύπαθου Αστικού Σχολείου Βελεστίνου, που κατά τη σύντομη ζωή του μη έχοντας δικό του κτίριο λειτουργούσε ακόμη και στους γυναικωνίτες των εκκλησιών, με το διευθυντή του ως μοναδικό διδάσκοντα όλων των μαθημάτων, και με ελάχιστους μαθητές.

32. ό.π. πράξη 3η./11-10-1946

AG. SKORDA – PAPAYIANOPOULOU

L' Ecole Civile de Velestino

Les «écoles civiles» ont été créées à l' état grec avec la loi 5874/1933, étaient prévues par la loi 770/1937 et elles ont été recréées avec la loi 1800/1939.

L' école civile de Velestino a été créée avec la loi 1800/1939, a fonctionné pendant les années scolaires 1939/1940, 1941/1942 et elle n' existait plus.

Elle a refonctionné pendant les années scolaires 1945/46, 1946/47, année pendant laquelle elle a été supprimée.

Cette école était de courte durée parce que son fonctionnement était plein de problèmes à cause du manque de bâtiment, du personnel éducatif et d' élèves.

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ

Τα επώνυμα των Βελεστινιωτών

Η παρούσα ανακοίνωσή μας βασίζεται στον εκλογικό κατάλογο των αντρών του Δήμου του Βελεστίνου¹. Από τη μελέτη του καταλόγου αυτού κάναμε έναν δικό μας κατάλογο με 309 επώνυμα, τα οποία θα σας παρουσιάσουμε, εξάγοντας και κάποια συμπεράσματα.

Όπως συμβαίνει παντού, τα επώνυμα των Βελεστινιωτών είναι: πατρωνύμια, μητρωνύμια, πατριδωνύμια, επαγγελματικά και παρωνύμια. Στα τελευταία συμπεριλάβαμε και εκείνα τα επώνυμα που είναι, για μας, δυσετυμολόγητα.

1. ΤΑ ΠΑΤΡΩΝΥΜΙΑ

Από τη μελέτη των βελεστινιώτικων επωνύμων προκύπτει ότι τα πατρωνύμια κατέχουν μία κυρίαρχη θέση ανάμεσά τους. Ανέρχονται σε 131 ήτοι 42,39% του συνόλου.

Από τα 131 πατρωνύμια τα 94 είναι απλά και τα υπόλοιπα 37 σύνθετα. Στα σύνθετα επώνυμα κυριαρχεί το πρόθημα παπα-, (13 φορές) και, ακολουθούν το кара-, (9 φορές), το γερο- και το μακρύ- (από 2 φορές), το αγρο-, το κατσα-, το κοντο- και το σκουφο- (από 1 φορά) ενώ 2 επώνυμα (Σαβθανάκης και Τσιμογιάννης) έχουν ως πρόθημα ένα άλλο όνομα.

Τα απλά πατρωνύμια

Αγγελής < Αγγέλης < Άγγελος

Ακριβούσης: από το ευχετικό βαφτιστικό Ακριβός και την κατάληξη -ούσης, η οποία είναι σε ευρεία χρήση στους βλαχόφωνους.

Αλεξίου < Αλέξιος

1. Ευχαριστούμε τους κυρίους Κων. Κανάρη και Δημ. Παπαθανασίου, οι οποίοι μας εξασφάλισαν ένα φωτοαντίγραφο του εκλογικού καταλόγου των αντρών.

Αναγνώστου· από το ομώνυμο βαφτιστικό, το οποίο προέρχεται από τον εκκλησιαστικό τίτλο αναγνώστης, δηλ. ψάλτης.

Αντωνάκης· υποκοριστικό του βαφτιστικού Αντώνης.

Αποστολόπουλος· υποκοριστικό του βαφτιστικού Απόστολος

Αρχοντής· από το ομώνυμο βαφτιστικό, το οποίο προέρχεται από τη λέξη άρχοντας.

Βαϊόπουλος < Βάιος-Βάγιος και κατάληξη -όπουλος.

Βαΐτση· άλλο υποκοριστικό του ονόματος Βάιος.

Βαλασούδης· από το βαφτιστικό Βαλάσης < Βλάσης και η κατάληξη -ούδης, κοινή στους Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας.

Βαρδούλης· υποκοριστικό του μεσαιωνικού ονόματος Βάρδας.

Βαρσάμης· από το ομώνυμο ευχετικό βαφτιστικό, το οποίο είναι κοινότατο στο θεσσαλικό χώρο.

Βασιλειάδης < Βασίλειος και η κατάληξη -αδης.

Βασιλόπουλος < Βασίλειος και η κατάληξη -όπουλος.

Βενέτης· από το κοινό βαφτιστικό Βενέτης, που σημαίνει γαλάζιος.

Βησσαρίου < Βησσάριος. Λαϊκή μορφή του ονόματος Βησσαρίων.

Γεωργαλός· υποκοριστικό του ονόματος Γεώργιος.

Γεωργίου < Γεώργιος

Γεωργίου - Χριστοδούλου < Γεώργιος - Χριστόδουλος.

Γεωργόπουλος < Γεώργιος και η κατάληξη -όπουλος.

Γεωργούλας· άλλο υποκοριστικό του ονόματος Γεώργιος, κοινό στους βλαχόφωνους.

Γιαννακόπουλος < Γιαννακός και η κατάληξη -όπουλος. Το όνομα Γιαννακός είναι υποκοριστικό του ονόματος Γιάννης < Ιωάννης.

Γιαννακός· υποκοριστικό του ονόματος Γιάννης.

Γιαννουδάκης· υποκοριστικό του ονόματος Γιαννούδης < Γιάννης και η κατάληξη -ούδης, κοινή στους Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας.

Γιάτσιοι < Γάτσιοι < Γεωργάτσιοι < Γεώργιος.

Γίτσης < Γίτσιοι < Γεωργίτσιοι < Γεώργιος.

Γκόκας· ο Γιώργος στα αρβανίτικα².

Γκόμας < Γκούμας. Το βαφτιστικό Γκούμας, το συναντήσαμε στην περιοχή της Ελασσόνας³, τον 18ο αιώνα. Το όνομα αυτό είναι κυρίως βαφτιστικό των Αρβανιτών⁴.

2. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης Τα οικογενειακά μας ονόματα, Θεσ/νίκη 1982, σελ. 14.

3. Βλ. Κώστας Σπανός, Ένα μετεωρίτικο χειρόγραφο του 18ου αιώνα. Συμβολή στη μελέτη των θεσσαλικών τοπωνυμίων, των ονομάτων και των επωνύμων, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 8 (Λάρισα 1985), σελ. 30.

4. Βλ. Δημ. Πολέμης, Γύρω από τα ανδρώνυμα των Αρβανιτών της Άνδρου κατά τον 16ο αιώνα, *Ονόματα* 7 (Αθήνα 1982), σελ. 11.

Γούλας· υποκοριστικό του ονόματος Γεωργούλας, κοινός τύπος του ονόματος Γεώργιος στους βλαχόφωνους.

Γούσης· υποκοριστικό του ονόματος Γεωργούσης, κοινός τύπος του ονόματος Γεώργιος στους βλαχόφωνους ή του ονόματος Τεγούσης < Τέγος· ο Στέργιος στα βλάχικα.

Δήμου < Δήμος.

Διανελλόπουλος < Διανέλλος και η κατάληξη -όπουλος. Το όνομα Διανέλλος < Γιαννέλος επιχωριάζει στο Πήλιο.

Δούλος - Χριστοδούλου· το Δούλος είναι υποκοριστικό του βαφτιστικού Χριστόδουλος, όπως το δείχνει, άλλωστε, και το δεύτερο επώνυμο, Χριστοδούλου < Χριστόδουλος.

Ζάχος· υποκοριστικό του βαφτιστικού Ζαχαρίας.

Ζησόπουλος· υποκοριστικό του ευχετικού Ζήσης.

Ζώγας < Ζώγος· υποκοριστικό του ονόματος Γιώργος στα βλάχικα.

Θάνος < Αθανάσιος.

Θεοδοσίου < Θεοδόσιος.

Θεοδώρου < Θεόδωρος.

Θεοχάρης.

Ιωαννίδης < Ιωάννης και η κατάληξη -ίδης.

Ιωάννου < Ιωάννης.

Κογκούλης < Κόγκος και η θεσσαλική υποκοριστική κατάληξη -ούλης.

Το όνομα Κόγκος είναι από το Γκόγκος, υποκοριστικό του ονόματος Γιώργος, στους βλαχόφωνους.

Κόλλιας· υποκοριστικό του ονόματος Νικόλας.

Κουτούλας· υποκοριστικό του ονόματος Κώστας.

Κουτσιαρής· υποκοριστικό του ονόματος Κώτσιος < Κώστας.

Κυριαζής· από το ομώνυμο βαφτιστικό.

Κωνσταντέλος < Κωνσταντής και η κατάληξη -έλος.

Κωνσταντινίδης < Κων/νος και η κατάληξη -ίδης.

Κώτσιας· ο Κώτσιος στους Ηπειρώτες, κατά το Νίκος - Νίκας κλπ.

Λαμπράκης < Λάμπρος και η κατάληξη -άκης.

Λεμονής· από το ομώνυμο βαφτιστικό.

Λιόλιος· υποκοριστικό του ονόματος Θεόδωρος στους βλαχόφωνους ή από το αρβανίτικο Λιούλε = λουλούδι⁵.

Μανώλης < Εμμανουήλ.

Μήσιος· ο Μίσιος στους Ηπειρώτες, κατά το Νίκος - Νίκας κλπ. Ο Μίσιος είναι ο Μιχάλης στους βλαχόφωνους.

Μητράκης· υποκοριστικό του ονόματος Μήτρος < Δημήτρης.

Μιχολίτσης· υποκοριστικό του ονόματος Μίχος < Μιχάλης.

5. Βλ. Κ. Ρόδης, *Αρβανίτες*, Αθήνα 1978, σελ. 29.

Μούσιας· ο Μούσιος στους Ηπειρώτες, κατά το Νίκος - Νίκας κλπ. Ο Μούσιος είναι υποκοριστικό του ονόματος Αδαμούσιος, το οποίο είναι ο Αδάμος < Αδάμ στους βλαχόφωνους.

Μούτσιος < Μούσιος, με ηχηροποίηση του σίγμα, υποκοριστικό του ονόματος Αδαμούσιος.

Μπίλλης· ο Βασίλης στους βλαχόφωνους.

Νανόπουλος < Νάνος και η κατάληξη -όπουλος. Το βαφτιστικό Νάνος, το οποίο μαρτυρείται στις πηγές το 1721⁶, είναι από το όνομα Γιάννος.

Νάσης· υποκοριστικό του ονόματος Αθανάσης < Αθανάσιος.

Νασίκας· υποκοριστικό του ονόματος Νάσης < Αθανάσης < Αθανάσιος, στους βλαχόφωνους.

Νάστος· υποκοριστικό του ονόματος Ανάστος, το οποίο είναι επίσης υποκοριστικό του ονόματος Αναστάσης. Τα βαφτιστικά, ο Νάστος και η Νάστω, μαρτυρούνται στις πηγές τον 18ο αιώνα⁷.

Ντόντος < βλάχικο Ντόντου < Dodu = Θεόδωρος.

Παναγιωτόπουλος < Παναγιώτης και η κατάληξη -όπουλος.

Πανάγος < Παναγιώτης.

Πανάγου < Πανάγος < Παναγιώτης.

Πάντος < Παντελής < Παντελεήμων.

Παρίσης· υποκοριστικό του ευχετικού βαφτιστικού Κυπαρίσσης.

Πάσχος < Πασχάλης.

Πέτρου < Πέτρος.

Πολύζος· από το ομώνυμο ευχετικό βαφτιστικό.

Πουλόπουλος < Πούλος και η κατάληξη -όπουλος. Το όνομα Πούλος⁸ (και Πούλιος) είναι υποκοριστικό του βαφτιστικού Πουλημένος, κοινότατο στο θεσσαλικό χώρο⁹.

6. Βλ. Κώστας Σπανός, Τα ονόματα των λαρισαίων παντοπωλών στα 1721 στον κώδικα 8 της Μονής Άγιος Στέφανος των Μετεώρων, *Ονόματα*, 12 (Αθήνα 1988), σελ. 523.

7. Βλ. Κώστας Σπανός, α) Ένα μετεωρίτικο χειρόγραφο..., *όπ. παρ.*, σελ. 38 και 44. β) Τα χωριά της Καλαμπάκας στα 1754 στο κατάστιχο 225 της Μονής Βαρλαάμ, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 10 (Λάρισα 1986), σελ. 193.

8. Βλ. Κώστας Σπανός, α) Ένα μετεωρίτικο χειρόγραφο..., *όπ. παρ.*, σελ. 28, 33, 34, 37 - 41. β) Μία ανέκδοτη τυρναβίτικη πρόθεση του 1674. Συμβολή στη μελέτη του χώρου και των ονομάτων του Τυρνάβου. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 16 (Λάρισα 1989), σελ. 140. γ) Η ανέκδοτη πρόθεση 39 της Μονής του Δουσίκου, 16ος - 17ος αι. Συμβολή στη μελέτη των θεσσαλικών οικισμών και ονομάτων, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 20 (Λάρισα 1991), σελ. 54, 57 - 61, 64, 69, 70 κ.α.

9. Βλ. Κώστας Σπανός, α) Η ανέκδοτη πρόθεση 291 της Μ. Βαρλαάμ (18ος αι.). Συμβολή στη μελέτη των θεσσαλικών τοπωνυμίων και ονομάτων, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 17 (Λάρισα 1990), σελ. 71. β) Η ανέκδοτη πρόθεση 39 της Μονής του Δουσίκου..., *όπ. παρ.*, σελ. 68.

Ρήγας: από το ομώνυμο βαφτιστικό, το οποίο μαρτυρείται στις πηγές¹⁰ στα 1721 και 1785.

Σαμουήλ.

Σαράντης.

Σιάκας: υποκοριστικό του ονόματος Νασιάκας < Αθανασιάς < Αθανάσιος.

Σπυρόπουλος < Σπύρος και η κατάληξη -όπουλος.

Σταμούλης: υποκοριστικό του ονόματος Στάμος < Σταμάτης.

Σατήρας: από το ομώνυμο βαφτιστικό το οποίο μαρτυρείται στις πηγές τον 18ου αιώνα¹¹ και ως Στατήρης¹² τον 17ο - 18ο αιώνα.

Σταύρου < Σταύρος.

Στεργιόπουλος < Στέργιος < Αστέριος και η κατάληξη -όπουλος.

Στεργίου < Στέργιος < Αστέριος.

Συμεόνου < Συμεών και η τουρκική κατάληξη -ογλού.

Τζέκας < Τζήκας < Ζήσης.

Τόλιος: υποκοριστικό του ονόματος Αποστόλης.

Τσιλίνης < Τσίλης < Βασίλης.

Τσίμος < Τζήμος: ο Δημήτρης στους βλαχόφωνους.

Φραγκούλης < Φράγκος και η θεσσαλική υποκοριστική κατάληξη -ούλης. Το βαφτιστικό Φράγκος μαρτυρείται στις πηγές από το 1674 και δώθε¹³.

Φώτης.

Χριστοδούλου < Χριστόδουλος.

Χρόνης: υποκοριστικό του ευχετικού βαφτιστικού Πολυχρόνης.

1. ΤΑ ΣΥΝΘΕΤΑ ΠΑΤΡΩΝΥΜΙΑ

Αγροκόστας < αγ(ου)ρο - Κώστας < άγουρος + Κώστας.

Γεροβασίλης < Γερο- Βασίλης < γέρος (= προεστός) + Βασίλης.

Γερογιάννης < Γερο- Γιάννης < γέρος (= προεστός) + Γιάννης.

Δεληγεώργης < Δελη- Γεώργης < δελής- ντελής (= απότομος) + Γεώργιος.

Καραβασίλης < Καρα- Βασίλης < καράς (= μαύρος, βαρύθυμος) + Βασίλης.

Καραγιάννης < Καρα- Γιάννης < καράς + Γιάννης.

10. Βλ. Κώστας Σπανός, α) Τα ονόματα των λαρισσαίων παντοπωλών..., *όπ. παρ.* σελ. 521 β) Οι θεσσαλικοί οικισμοί στον κώδικα 8 της Μονής Άγιος Στέφανος των Μετεώρων. *Τρικαλινό Ημερολόγιο* (Τρίκαλα 1992), σελ. 334.

11. Βλ. Κώστας Σπανός, Ένα μετεωρίτικο χειρόγραφο..., *όπ. παρ.*, σελ. 39.

12. Βλ. Στάθης Ανδρώνης, Βαφτιστικά και επώνυμα του Σπαρμού και της Τσαριτσάνης 1602-1798. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 10 (Λάρισα 1986), σελ. 260. Κώστας Σπανός α) Ένα μετεωρίτικο χειρόγραφο..., *όπ.παρ.*, σελ. 27, 30. β) Η ανέκδοτη πρόθεση 39 της Μονής του Δουσίκου..., *όπ. παρ.*, σελ. 70.

13. Βλ. Κώστας Σπανός, α) Μια ανέκδοτη τυρναβίτικη πρόθεση του 1674..., *όπ. παρ.*, σελ. 140, 142. β) Ένα μετεωρίτικο χειρόγραφο..., *όπ. παρ.*, σελ. 27, 34, 38, 41. γ) Η ανέκδοτη πρόθεση 39 της Μονής του Δουσίκου..., *όπ. παρ.* σελ. 59, 64, 71, κ.ά.

Καραγιαννίδης < Καρα- Γιαννίδης < καράς + Γιαννίδης < Γιανν-ίδης.
 Καραθανάσης < Καρα- Θανάσης < καράς + Θανάσης < Αθανάσιος.
 Καρακώστας < Καρα- Κώστας < καράς + Κώστας.
 Καρανικόλας < Καρα- Νικόλας < καράς + Νικόλας.
 Καρανικολής < Καρα- Νικολής < καράς + Νικολής < Νικόλας.
 Καρασμάνογλος < Καρα- Οσμάνογλος < Καράς + Οσμάν-ογλου.
 Καρασμάνογλου < Καρα- Οσμάνογλου < καράς + Οσμάν-ογλου.
 Κατσαγεώργης < Κατσα- Γεώργης < τουρκικό *καζαπ*¹⁴ (φυγάς) + Γεώργιος.
 Κοντομήτρος < Κοντο- Μήτρος < κοντός + Μήτρος < Δημήτρης. Ίσως από το
 βαφτιστικό Κόντος + Μήτρος. Τα βαφτιστικά, ο Κόντος και η Κόντω αναφέρο-
 νται στις πηγές από το 1674 και δώθε¹⁵.
 Μακρονάσιος < Μακρο- Νάσιος < μακρής + Νάσιος < Αθανάσιος.
 Μακρυνάσιος < Μακρυ- Νάσος < μακρής + Νάσιος < Αθανάσιος.
 Παπαγεωργίου < Παπα- Γεωργίου < παπάς + Γεώργιος.
 Παπαγιώτου < Παπα- Γιώτου < παπάς + Γιώτης < Παναγιώτης.
 Παπαδάμ < Παπ- Αδάμ < παπάς + Αδάμ.
 Παπαδάμος < Παπ- Αδάμος < παπάς + Αδάμος < Αδάμ.
 Παπαζήσης < Παπα- Ζήσης < παπάς + Ζήσης.
 Παπαθεοδώρου < Παπα- Θεοδώρου < παπάς + Θεόδωρος.
 Παπακυριαζής < Παπα- Κυριαζής < παπάς + Κυριαζής.
 Παπανικολάου < Παπα- Νικολάου < παπάς + Νικόλαος.
 Παπανίκος < Παπα- Νίκος < παπάς + Νίκος < Νικόλαος.
 Παπαποστόλου < Παπ- Αποστόλου < παπάς + Απόστολος.
 Παπαρίζος < Παπα- Ρίζος < παπάς + Ρίζος.
 Παπαστεργίου < Παπα- Στεργίου < παπάς + Στέργιος < Αστέριος.
 Παπατόλιας < Παπα- Τόλιας < παπάς + Τόλιας < Τόλιος < Αποστόλης.
 Σαβθανάκης < Σαβθα- Νάκης < Σάβθας + Νάκης < Γιαννάκης < Γιάννης <
 Ιωάννης.
 Σκουφογιάννης < Σκουφο- Γιάννης < σκούφος + Γιάννης < Ιωάννης.
 Τσιμογιάννης < Τσιμο- Γιάννης < Τζιμο- Γιάννης < Τζήμος (= Δημήτρης) +
 Γιάννης < Ιωάννης. Ο Τσιμογιάννης έχει και το παρωνύμιο Τρομάρας.
 Χατζηαθανασίου < Χατζη- Αθανασίου < χατζής (= προσκυνητής των Άγιων
 Τόπων) + Αθανάσιος.
 Χατζηγεωργίου < Χατζη- Γεωργίου < χατζής + Γεώργιος.
 Χατζηθεοδώρου < Χατζη- Θεοδώρου < χατζής + Θεόδωρος.
 Χατζηκοτούλας < Χατζη- Κοτούλας < χατζής + Κοτούλας < Κότας < Κώστας.

14. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 70.

15. Βλ. Κώστας Σπανός, α) Μια ανέκδοτη τυρναβίτικη πρόθεση του 1674, *όπ. παρ.*, σελ. 139, 142. β) Ένα μετεωρίτικο χειρόγραφο..., *όπ. παρ.* σελ. 38. Στάθης Ανδρώνης, Βαφτιστικά και επώνυμα από την Ελασσόνα, Καλογεράκι, Παλιόκαστρο, 1602-1796, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 14 (Λάρισα 1988), σελ. 175 (η Κόντω).

2. ΤΑ ΜΗΤΡΩΝΥΜΙΑ

Αποστολίνας: ο γιος της Αποστολίνας.

Γιάννας: ο γιος της Γιάννας < Ιωάννας.

Κλήμος: ο γιος της Κλήμω. Το βαφτιστικό Κλήμω το συναντήσαμε πολλές φορές σε μία δυτικοθεσσαλική πρόθεση, σε γραφή του 1640, με ονόματα αφιερωτών του χωριού Ρεντίνα¹⁶.

Λενακάκης < Λενάκι και η κατάληξη -άκης: ο γιος της Λενάκι, υποκοριστικό του ονόματος Ελένη.

Λίταινας: ο γιος της Λίταινας, το οποίο είναι αντρωνυμικό άγνωστου, για μας, ονόματος.

3. ΤΑ ΠΑΤΡΙΔΩΝΥΜΙΑ

Από τη μελέτη των πατριδωνυμίων προκύπτει ότι στο Βελεστίνο εγκαταστάθηκαν αρκετοί ξένοι, από τον θεσσαλικό, κυρίως, χώρο αλλά και από μακρινά μέρη.

Αγραφιώτης: από τὰ Ἴγραφα.

Ανδριώτης: από το νησί Ἄνδρος.

Βαλκανιώτης: από το Βαλκάνο των Τρικάλων.

Βολιώτης: από τό Βόλο.

Βουβουσιώτης: από τη Βωβούσα της Βόρειας Πίνδου.

Γιασλακιώτης: από κάποιον (απροσδιόριστο για μας) οικισμό Γιασλάκι.

Γκριζιώτης < Γκριεζιώτης < Κριεζιώτης: από τα Κριεζιά της Εύβοιας¹⁷.

Κάζας: από την Κάζα της Αττικής.

Καλαμπακιώτης: από την Καλαμπάκα.

Καναλιώτης: από τα κοντινά Κανάλια.

Κεραμυδιώτης: από το Κεραμίδι του Βόρειου Πηλίου.

Κερασιώτης: από την Κερασιά του Πηλίου.

Μανιατάκης < Μανιάτης και η κατάληξη -άκης. Από τη Μάνη της Πελοποννήσου.

Μούχας: από το χωριό Μούχα, ανάμεσα στην Καστανιά της Καρδίτσας και στη λίμνη Νικ. Πλαστήρας.

Μπαρμπαρέζος: από την Μπαρμπαριά = Βόρεια Αφρική.

16. Η πρόθεση αυτή φυλάσσεται στο μοναστήρι της Κορώνας της Καρδίτσας. Βλ. Λίνος Πολίτης, Συνοπτική αναγραφή χειρογράφων ελληνικών συλλογών, Θεσ/νίκη 1976, σελ. 60 αριθ. 20. Βλ. τώρα, Κώστας Σπανός, Οι καρδιτσιώτικοι οικισμοί στην πρόθεση της Μονής της Ρεντίνας (1640 c. -19ος αι.), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 26 (Λάρισα 1984) 129-154. Στα φύλλα 768 και 788 αναφέρονται ο Ιωάννης της Κλήμω, ο Ραφαήλ του Ιωάννη της Κλήμω, η Παγώνα γυναίκα του Κόμνου της Κλήμω, ο Κόμνος της Κλήμω κ.λπ.

17. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.* σελ. 26.

Μπελετσιώτης: από το Μπελέτσι, το σημερινό Παλιομονάστηρο των Τρικάλων.
Μπριάζνας: από το χωριό Μπριάζα, το σημερινό Δίστρατο της Κόνιτσας.

Νέμπτας και Νέμτσας < σλάβ. Nemes = Γερμανός¹⁸.

Πόρτης: από την Πόρτα, τη σημερινή Πύλη των Τρικάλων.

Σαρακατσιάνος: ο κτηνοτρόφος που ζει νομαδικώς.

Σαργιώτης: από κάποιον (απροσδιόριστο για μας) οικισμό Σαργός ή από το Σαργιώτης < Σαράγια των Τρικάλων.

Σταμπούλογλου < Σταμπούλ = Κων/πολη και η τουρκική κατάληξη -ογλού.

Συρταδιώτης: από κάποιον (απροσδιόριστο για μας) οικισμό Συρτάδες.

Σχορτσανίτης: από το χωριό Σχορίτσανη, τον σημερινό Καταράχτη της Άρτας.

Τσάμης - Τσιάμης: από την Τσαμουριά, την περιοχή του ποταμού Θύαμη της Θεσπρωτίας.

Χασιώτης: από τα Χάσια, τα χωματοβούνια της Βόρειας Θεσσαλίας.

Χειμάρ(ρ)ας: από τη Χειμάρρα της Βόρειας Ηπείρου.

4. ΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ

Αλογάρης: ο βοσκός των αλόγων.

Ανυφαντής: ο υφαντής.

Αραμπατζής < τουρκικό arabaçi = καρποπιός, αμαξάς.

Βογιατζής < τουρκικό boyaçi = μπογιατζής, ελαιοχρωματιστής, βαφέας.

Βράκας < βρακάς. Ίσως και παρωνύμιο.

Ιατρού < Ιατρός.

Καλτσάς: που πλέκει κάλτσες.

Καραγκιόζογλου < Καραγκιόζης και η τουρκική κατάληξη -ογλού. Καραγκιόζης είναι ο καραγκιοζοπαίχτης. Ίσως και παρωνύμιο.

Μανούρας < μανουράς: που κάνει ή πουλάει μανούρια.

Μπαζάς: που δουλεύει στα μπάζα.

Μπακάλης < τουρκικό bakal = παντοπώλης.

Μπαρούτας < μπαρουτάς: που εμπορεύεται το μπαρούτι.

Παλάντζας < παλαντζάς: που κατασκευάζει παλάντζες = ζυγαριές.

Ίσως και παρωνύμιο, οπότε δηλώνει τον άστατο σαν την παλάντζα.

Παλπανάς: που κατασκευάζει παλπάνια (που δεν γνωρίζουμε τι είναι).

Παππός.

Παπαδόπουλος < Παπα-δόπουλος: ο γιος του παπά.

Πεταλίδης < Πεταλ-ίδης < Πεταλάς: που κατασκευάζει πέταλα.

Ρόκας < ροκάς: που κατασκευάζει ρόκες = ηλακάτες.

Σαμαράς.

18. Βλ. Νικ. Αθ. Κατσάνης, Ονομαστικό, Νυμφαίου (Νέβεςκας). Ιστορική εισαγωγή – ιδίωμα, ανθρωπωνύμια – τοπωνύμια – φυτώνύμια – ζωωνύμια. Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 1990, σελ. 69.

Σανίδας < Σανιδάς· που κατασκευάζει σανίδια.

Τσαγγάρης· ο ποδηματάς.

Χαλκιάς· ο χαλκουργός, ο σιδηρουργός.

Χολέβας < χολεβάς· που κατασκευάζει ή πουλάει χολέβια, μάλλινες χοντρές κάλτσες.

5. ΤΑ ΠΑΡΩΝΥΜΙΑ

Από τη μελέτη των βελεστινιώτικων επωνύμων προκύπτει ότι τα παρωνύμια κατέχουν σημαντική θέση ανάμεσά τους. Ανέρχονται σε 123 ήτοι 39,80% του συνόλου. Καθώς δεν μπορούμε να ξέρουμε τις ιδιαίτερες συνθήκες της δημιουργίας τους, πολλά από αυτά(54) είναι δυσετυμολόγητα.

Αμουντζας < α - προθετικό + Μούντζας < μούντζα.

Αμούτζιας < α - προθετικό + Μούτζιας < Μούντζας < μούντζα.

Αντάκης· δυσετυμολόγητο.

Αντάρης < αντάρα = ομίχλη.

Βαζής· δυσετυμολόγητο.

Βάτσας· »

Βισβίκης· »

Βόγγαλης· »

Βο(υ)λάγκας < βλάχικο vuloagă = κοιλάδα¹⁹.

Γαμβέτας· από το όνομα του γάλλου πρωθυπουργού και φιλέλληνα Λέοντα Γαμβέττα (Gambetta 1838 - 1882)

Γαρνέλης· δυσετυμολόγητο.

Γάρος < γάρος· η αρμύρα του τυριού.

Γατής < γατί· ο εριστικός τύπος.

Γελαγώτας· δυσετυμολόγητο.

Γκαλίδης < Γκαλ-ίδης < Γκάλης ή Γκαλής < τουρκικό gali = ακριβός²⁰.

Γκαρέλιας < Καρέλιας < καρέλι = καρούλι.

Γκιουλέκας < τουρκικό gül = ρόδο²¹.

Γκοτινάκος < Γκοτιν-άκος· δυσετυμολόγητο.

Γουργούλιας < γουργουλίζω.

Δακόπουλος < Δακ-όπουλος· δυσετυμολόγητο.

Ζούλφος· δυσετυμολόγητο.

Ίττης· »

Καζάνης < καζάνι· ο χοντρόσωμος.

19. Βλ. Νικ. Αθ. Κατσάνης, *όπ. παρ.*, σελ. 101 (Vale = κοιλάδα με νερό, vuloago = κοιλάδα και χωρίς νερό).

20. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 67.

21. Βλ. Ι. Τ. Παμπούκης, *Τουρκικό λεξικό της νέας Ελληνικής*, Αθήνα 1988, τ. Α., σελ. 101.

- Καλαμπαλίκης < τουρκικό kalabalik = πλήθος· το περιττό²².
 Καλόγηρος· που ζει σαν καλόγερος.
 Καλογήρου < Καλόγηρος.
 Καλούτσας· δυσετυμολόγητο.
 Κανάρης· από το επώνυμο του πυρπολητή Κανάρη.
 Κανάτος < κανάτα.
 Καππής < κάπα.
 Καραμάνδαλος < Καρα-Μάνδαλος < καράς + Μάνδαλος· από υποθετική ομοιότητα με κάποιον από τους κλεφταρματολούς Μανδαλαίους.
 Καραμπερόπουλος < Καραμπερ-όπουλος < Καραμπέρης· δυσετυμολόγητο.
 Κασιώρας· δυσετυμολόγητο.
 Κατσίκης < κατσίκι· ο ατίθασος, ο ζωηρός.
 Κολοκοτρώνης· από υποθετική ομοιότητα με τον Κολοκοτρώνη.
 Κουβάτας· δυσετυμολόγητο.
 Κουγιούμης· »
 Κουντούρης < τουρκικό kundura = χαμηλή μπότα, μπουτάκι²³.
 Κουρκούτας < κουρκούτι· που κάνει ανωκάτω το λόγο του.
 Κουσκουρίδας· δυσετυμολόγητο.
 Κουτέρης < Γκουστέρης < γκουστέρα = σαύρα.
 Κουτσιμάνης < τουρκικό Kocaman = πελώριος, μεγάλος, μεγάλος στην ηλικία, σεβαστός²⁴.
 Λαίτσος < λέτσος· ο κακοντυμένος.
 Λαλόπουλος < Λαλ-όπουλος < Λάλος = φλύαρος ή Λάλας = θεός.
 Λιούρας - Ζέρβας· Λιούρας < Λούρας < λούρο = λεπτό κλαδί για το πλέξιμο του φράχτη. Ζέρβας < ζερβός· ο αριστερόχειρας.
 Λυκουρίνος < λύκος· ο άρπαγας.
 Μακρής· ο ψηλός, ο μεγαλόσωμος.
 Μακρόπουλος < Μακρ-όπουλος < Μακρής.
 Μαυροκέφαλος· με μαύρο κεφάλι.
 Μέμτσας· δυσετυμολόγητο.
 Μέρας < μέρα· που έκοφτε, ίσως την καλημέρα σε ...μέρα.
 Μέρμηγκας < μυρμήγκι· ο πολύ εργατικός.
 Μπαζούκης· δυσετυμολόγητο.
 Μπαλαμώτης· »
 Μπανταβάνος· »
 Μπαντέκας < Μπαντ-έκας < Μπαντής· δυσετυμολόγητο.

22. Βλ. Ι. Τ. Παμπούκης, *όπ. παρ.*, σελ. 170.

23. Βλ. Ι. Τ. Παμπούκης, *όπ. παρ.*, σελ. 253.

24. Βλ. Ι. Τ. Παμπούκης, *όπ. παρ.*, σελ. 246.

Μπασμπανέλος < Μπασμαν-έλος < μπασμάς < τουρκικό basma = τσίτι ή είδος καπνού²⁵.

Μπατακόγιας· δυσετυμολόγητο.

Μπέλλας < Μπέλος < ιταλικό belo = ωραίος.

Μπέλλος ομοίως.

Μπεντάκας· δυσετυμολόγητο.

Μπέτσικας < βλάχικο bisica = φούσκα· ο φουσκωμένος²⁶.

Μπόλκας < Μπόλικας < Μπόλικος < τουρκικό bol = πολύ, ή από το μπόλκα = χωρίστρα των μαλλιών.

Μπομπότης < μπομπότα = ψωμί από καλαμπόκι.

Μπότσης· δυσετυμολόγητο.

Μπούρας < αρβανίτικο bugre-i = άντρας, γενναίος²⁷.

Νερούτσος < Νερ-ούτσος· Νερό > Νερούτσος κατά το Πέτρος - Πετρούτσος.

Νίντος· δυσετυμολόγητο.

Νταλούσης < Νταλ-ούσης (κατά τό Γέργος - Γεργούσης, στους βλαχόφωνους) < Ντάλας < τουρκικό dal = γυμνός, κλωνάρι, ράχη²⁸.

Ντόθας· δυσετυμολόγητο.

Παγκουρέλιας »

Παϊπάης· από τη φράση «πάει - πάει...»

Παϊπλής· δυσετυμολόγητο.

Παλληκάρης < παλικάρι· ο γενναίος.

Πατακιούτας· δυσετυμολόγητο.

Πατάρλας < παταρλής· που δίνει παταρές, χτυπήματα, ή αυτός που περπατάει φαρδιά (πάτα-πάτα).

Πατουσιάς < πατουσιά· το τέλος (πάτος) ενός κατηφορικού χωραφιού.

Πατσιαούρας < πατσιαούρι = κουρέλι· ο κακοντυμένος.

Πουσπουρίκας· δυσετυμολόγητο.

Ριτσάκης < Ριτσ-άκης < Ρίτσος· δυσετυμολόγητο.

Ρουμπαζάνης· δυσετυμολόγητο.

Σαϊτης < αραβικό sait = ευτυχισμένος ή από τη σαϊτα²⁹.

Σδρούλιας· δυσετυμολόγητο.

Σίγουρος < σίγουρο· ο σταθερός.

Σιντζερμάς· δυσετυμολόγητο.

Σιουμουρέκης »

Σκρίμπος »

25. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 42.

26. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 81.

27. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 78.

28. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 72.

29. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 73.

Σούρλας < σούρλα· με υψωμένη τη μύτη.

Σπανδωνής· δυσετυμολόγητο.

Σπανός· με αραιά γένια

Τάχος· δυσετυμολόγητο.

Τέας· »

Τζουραμάνης < Τζουρα-μάνης < τζούρα < αραβικό cūr'a = ρουφηματιά, γουλιά³⁰ ή από το τουρικό cuga = ξεφτέρι, κικκινέζι³¹, μουσικό όργανο με 2 ή 3 χορδές και μικρόσωμος³².

Τίτσιας· δυσετυμολόγητο.

Τρίγκας· »

Τριχόπουλος < Τριχ-όπουλος < Τρίχας < τρίχα· ο μαλλιαρός.

Τρομάρας < τρομάρα· με άγρια όψη.

Τρουμπουτζάς· δυσετυμολόγητο.

Τρουμπύτζας· »

Τσακερόπουλος < Τσακερ-όπουλος < Τσακίρης < τουρκικό çakir = σταχτής, γαλανομάτης, αλλήθωρος³³.

Τσαπράζης < τουρκικό çapraz ασημένιο στολίδι του σταυρωτού γιλέκου³⁴.

Τσ(ι)άρας < βλάχικο tsára = γη³⁵.

Τσατσούλης < Τσατσ-ούλης < Τσάτσος = υπηρέτης.

Τσέκος· δυσετυμολόγητο.

Τσελεπής < τουρκικό çelebi = ο ευγενής³⁶.

Τσίγκρας < τσιγκρίζω = τσουγκρίζω, χτυπώ, προσκρούω κάπου.

Τσιμπούκας < τσιμπούκι· αυτός που καπνίζει τσιμπούκι.

Τσιμπουκλής < τσιμπούκι· αυτός που καπνίζει τσιμπούκι.

Τσίντζος· δυσετυμολόγητο.

Τσιόβολος < Τσόβολος· δυσετυμολόγητο.

Τσ(ι)ουμπέκος· δυσετυμολόγητο.

Τσ(ι)ούρικας < Τσούρικας < Τσούρας < Τζούρας = μικρόσωμος³⁷.

Τσ(ι)ούτσ(ι)ας < Τσούτσας < Τσούτσος = μικρός³⁸.

Τσουκανάκης < Τσουκαν-άκης < Τσουκάνης < Τσουκάνι = κυπρί.

Τσουκαντάνας· δυσετυμολόγητο.

30. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 44.

31. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 75.

32. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 178, σημείωση 39.

33. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 75.

34. Βλ. Ν. Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής Νεοελληνικής*. Θεσ/νίκη 1967, σελ. 383.

35. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 81.

36. Βλ. Ν. Π. Ανδριώτης, *όπ. παρ.*, σελ. 383.

37. Βλ. τις σημειώσεις 30, 31 και 32.

38. Βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 66.

Τσουρβελούλης < Τσουρβελ-ούλης < Τσούρβελος· δυσετυμολόγητο.

Φούσκας < φούσκα· ο φουσκωμένος.

Χαλιαμούρδας· δυσετυμολόγητο.

Χαμπέρης < τουρκικό haber = είδηση³⁹.

Χατζάκος < Χατζ-άκος < Χατζής < τουρκικό haci = προσκυνητής των Άγιων Τόπων.

Χατζής < τουρκικό haci.

Χικάρος· δυσετυμολόγητο.

COSTAS SPANOS

Les noms des Velestiniotons

L' écrivain de la présente étude, représente 309 noms de Vélestinos, selon la dernière liste électorale. Ce noms sont des patronymes (131), métronyms (5) patrinymys (27), professionnels (23) et des surnoms (123).

Selon les patrinymys, il semble que assez d' étrangers sont installés à Vélestinos, qui provenaient surtout de la régions de Thessalie et meanmoins par des régions lointaines de la Grèce.

39. Βλ. Ν. Π. Ανδριώτης, *όπ. παρ.*, σελ. 420.

